

Latvijas Zinātņu akadēmijas
Baltijas stratēģisko pētījumu centrs

Tālavš Jundzis

**MAZO VALSTU DROŠĪBA
STARPTAUTISKAJĀ KONTEKSTĀ:
TEORIJA UN BALTIJAS VALSTU PIEREDZE**

Habilitācijai izvirzīto 1994. - 1999. g.
publicēto darbu kopijas

Rīga 1999

Satura rādītājs

N.p.k.	Nosaukums	Lpp.
1.	Latvijas drošības intereses. - Latvijas vēsture, 1994, Nr.1, 39. - 44. lpp.	7
2.	Stratēģiskie pētījumi Baltijā. - Militārais apskats, 1994, Nr.1, 8. - 14. lpp.	15
3.	Drošības politikas tendences Latvijā (1988. - 1994.). - Latvijas vēstures institūta žurnāls, 1994, Nr. 3, 97. - 116. lpp.	25
4.	Drošības garantiju meklējumi (1920. - 1940. g.). - Latvijas vēsture, 1994, Nr.3, 39. - 48. lpp.	47
5.	Latvia's security and relations with Russia. - How to Reduce Threats to Peace and Security. VII International Amaldi Conference of Academies of Sciences and National Scientific Societies, Report and Documentation. Jablonna, Accademia Nazionale dei Lincei, Polish Academy of Sciences. 1994, p. 313 - 321	59
6.	The U. S. Future Role in Central and East European Security. Panel presentation. - Dimensions of European Security. Final Report. Washington, Science Applications International Corporation, 1994, pp. 1 - 2	71
7.	Tiesību reformas un to loma Latvijas neatkarības atjaunošanā (1988. - 1990. g. 4. maijs). 1. daļa. - Latvijas vēstures institūta žurnāls, 1995, Nr. 1, 121. - 142. lpp.	75
8.	Tiesību reformas un to loma Latvijas neatkarības atjaunošanā (1988. - 1990. g. 4. maijs). 2. daļa. - Latvijas vēstures institūta žurnāls, 1995, Nr. 2, 132. - 152. lpp.	99
9.	Risk Factors in Post-Socialism States. - Overcoming the Obstacles to Peace in the Post-Cold War Era. VIII International Amaldi Conference of Academies of Sciences and National Scientific Societies. Report and Documentation. Piacenza, Accademia Nazionale dei Lincei, 1995, p. 315 - 321	123
10.	Defence Models and Strategies in the Baltic States. - The International Spectator. 1996, No. 1, pp. 25 - 37.	133
11.	Baltijas valstu drošības militārie aspekti. - Latvijas vēsture, 1996, Nr. 1, 29. - 36. lpp.	149
12.	Valsts aizsardzības pirmsākumi 1991. - 1993. g. Padarītais un nepadarītais. - Militārais apskats, 1996, Nr. 2, 5. - 7. lpp.	159

13. Mazo valstu ārpolitika un drošības intereses: teorētiskie aspekti. - Latvijas vēsture, 1997, Nr. 1, 53. - 63. lpp. 165
14. Baltijas starptautiskā drošība. - LZP Ekonomikas un juridiskās zinātnes. Galvenie pētījumu virzieni. 1994. - 1996. g. R.: LZP ekonomikas un juridiskās zinātnes ekspertu komisija, 1997, 123. - 126. lpp. 179
15. Latvijas ārpolitika 1990. - 1993. gadā. - Latvijas vēsture, 1997, Nr. 2, 41 - 50. lpp. 185
16. Mazo valstu aizsardzības stratēģija un militārās sistēmas (teorētiskie aspekti). - Militārais apskats, 1997, Nr. 1, 7 - 11. lpp. 197
17. Mazo valstu drošības teorētiskie un praktiskie aspekti. - Latvijas Republikas ekonomiskie, kultūras un sociālie aspekti integrācijai Eiropas Savienībā. R.: LZP Ekonomikas un juridiskās zinātnes ekspertu komisija, 1997, 12 - 13. lpp. 205
18. Tiesību reformas divvaldības apstākļos (1990 - 1991). - Latvijas vēstures institūta žurnāls, 1997, Nr. 3, 128 - 154. lpp. 209
19. Mazo valstu drošības teorētiskie un praktiskie aspekti. - LZP Ekonomikas un juridiskās zinātnes galvenie pētījumu virzieni 1997. gadā. R.: LZP Ekonomikas un juridiskās zinātnes ekspertu komisija, 1998, 88 - 90. lpp. 239
20. Mazo valstu drošības teorētiskie un praktiskie aspekti. - LZP Ekonomikas un juridiskās zinātnes galvenie pētījumu virzieni 1997. gadā. R.: LZP Ekonomikas un juridiskās zinātnes ekspertu komisija, 1998, aprīlis, 139 - 141. lpp. 245
21. Secinājumi. - Baltijas valstis likteņgriežos. R.: Latvijas Zinātņu akadēmija, 1998, 679 - 685. lpp. 251
22. Conclusions. - The Baltic States at Historical Crossroads. - Riga, Academy of Sciences of Latvia, 1998, p. 725 - 731. 259
23. Tiesību reformu loma neatkarības atjaunošanā. - Latvijas valsts atjaunošana 1986 - 1993. - R.: LU žurnāla "Latvijas vēsture" fonds, 1998, 151 - 165. lpp. 267
24. Konfrontācija ar Latvijas neatkarības pretiniekiem. - Latvijas valsts atjaunošana 1986 - 1993. - R.: LU žurnāla "Latvijas vēsture" fonds, 1998, 278 - 294. lpp. 283
25. Centieni ārpolitikā. - Latvijas valsts atjaunošana 1986 - 1993. - R.: LU žurnāla "Latvijas vēsture" fonds, 1998, 295 - 309. lpp. 300

26. Drošības politika un militāro struktūru veidošana. - Latvijas valsts atjaunošana 1986 - 1993. - R.: LU žurnāla "Latvijas vēsture" fonds, 1998, 333 - 346. lpp. 315
27. Atgriešanās starptautiskajā aprītē - atjaunotās Latvijas ārpolitika. - Latvijas valsts atjaunošana 1986 - 1993. - R.: LU žurnāla "Latvijas vēsture" fonds, 1998, 347 - 360. lpp. 329
28. Latvia and Military Co-operation Within the Baltic States. - 21st Century Challenges for the Baltic Sea Region and European Security. Helsinki: Nordic Forum for Security Policy, 1998, pp. 39-47 343
29. Mazo valstu militārais spēks un tā loma starptautiskajās attiecībās: teorija un prakse. - Latvijas Vēsture, 1999, Nr. 1, 76 - 87. lpp. 355
30. Baltijas valstu starptautiskās sadarbības problēmas uz XXI gadsimteņa sliekšņa. - LZP Ekonomikas un juridiskās zinātnes galvenie pētījumu virzieni 1998. gadā. R.: LZP Ekonomikas un juridiskās zinātnes ekspertu komisija, 1999, 149-152. lpp. 369
- Recenzijas par T. Jundža monogrāfiju*
"Latvijas drošība un aizsardzība" (Rīga, Junda, 1995, 572 lpp.) 375
1. Stradiņš J. Tev mūžam dzīvot, Latvija? - Ceļavārdi Tālava Jundža grāmatai "Latvijas drošība un aizsardzība". - Militārais Apskats, 1995, Nr. 1, 115-118. lpp. 377
2. Blūzma V. Latvijas drošība: vakar, šodien, rīt. Recenzija. - Latvijas Vēsture, 1995, Nr. 2, 88-91. lpp. 383

- 7 -

Latvijas Universitāte

1994/1(12)

LATVIJAS VĒSTURE

Latvijas drošības intereses

Tālavs Jundzis

Mūsdienu apstākļos nesaskanās starp lielvalstīm vairs nav lielākais drauds pasaules mieram un drošībai, jo "aukstais" karš ir beidzies. Turpretim reģionālo konfliktu skaits pieaug, izraisot smagas problēmas visai pasaulei. Tādējādi priekšplānā aizvien vairāk izvirzās mazo valstu drošība un lokālu konfliktu agrīna novēršana. Pieredze rāda, ka daudzas patreizējās drošības struktūras vairāk orientētas uz globāla rakstura jautājumu risināšanu un nereti izrādās bezspēcīgas vai maziedarbīgas lokālu konfliktu gadījumos. Tāpat ir skaidrs, ka nesalīdzināmi svarīgāk un vieglāk ir novērst militāru konfliktu pirms tā izceļšanās. Termiņš "preventīvā diplomātija" iegūst arvien plašāku jēgu un dziļāku saturu.

Baltijas valstīs neatkarība atgūta lielākoties mierīgā ceļā un ar politiskiem līdzekļiem. Brūnoti konflikti un militāras sadursme te nav guvušas izplatību vai hronisku raksturu. Tomēr svarīgi saprast, ka Baltijas reģions joprojām var izraisīt jūtamas raizes starptautiskajā sabiedrībā, jo tas nebūt nav uzskatāms par drošu un stabilu. Vairāku apstākļu dēļ tieši Latvija ir viens no visvājākajiem posmiem trīs Baltijas valstu vidū.

Latvija, tāpat kā Lietuva un Igaunija, ir salīdzinoši maza valsts, lai gan Eiropā vien 12 valstis ir vēl mazākas nekā Latvija. Savukārt šīs trīs Baltijas valstis kopā teritorijas ziņā līdzinās Anglija un Velsai un ir pusotras reizes lielākas nekā Beneluksa valstis. To kopējais iedzīvotāju skaits ir 8 miljoni. Arī šie skaitļi norāda, ka ir nepieciešams pietiekami vērīgi skatīt Baltijas valstu drošību Eiropas kontekstā.

Latvijas Republikas aizsardzības sistēmas un ārpolitikas pamatuzdevums ir nodrošināt valsts neatkarību, kura tika atjaunota tūlīt pēc tā dēvētā puča notikumiem 1991. gada augustā. Raksturīgi, ka Boriss Jeļeins jau trešajā dienā pēc puča Krievijas valsts vārdā parakstīja aktu "Pa-

Latvijas Republikas valstiskās neatkarības atzīšanu". Toreiz Boriss Jeļeins un demokrātiskā Krievija bija sabiedrotie Baltijas valstīm cīņā pret totalitārismu un padomisko impēriju. Diemžēl, jau visai drīz nācās konstatēt, ka Krievijas īstenotās ārpolitikas mērķi ir klajā pretinā ar Baltijas valstu patiesas neatkarības centieniem un to drošības interesēm.

Lai gan Krievijas politiku un līderu propagandistiskie paziņojumi ne vienmēr sniedz tiešu atbildi par šīs lielvalsts interesēm Baltijā, tomēr to kontentanālizē un realizētā politika norāda, ka runa ir par ģeopolitiskās kontroles saglabāšanu Baltijas valstīs. Pirms dažiem gadiem Krievija uzsvēra savas militāri stratēģiskās intereses Baltijā. Tomēr, mainoties Krievijas militārajai doktrīnai, agrāk plānotā uzbrukuma stratēģija rietumu virzienā caur Baltijas jūras savienumu ir zaudējusi jēgu un nozīmi, tāpat kā militārie un strukturālie priekšnosacījumi šādam uzbrukumam vairs nav nepieciešami. Vidējās darbības rādītāsa kodolspēka ierobežošanas līguma (INF Treaty) rezultātā, kā arī vairāku citu apstākļu pēc, Baltijas valstis zaudēja arī savu kodolstratēģisko nozīmi. Saskaņā ar Latvijas un Krievijas starpvalstu sarunās Krievijas puse izvirza jautājumu par viena stratēģiski svarīga objekta saglabāšanu Latvijā uz 4 gadiem, vēl pieskaitot 18 mēnešus objekta demontāžai. Šis objekts ir Skrundas rāķešu uzbrukuma agrās atklāšanas un brīdināšanas radiolokācijas stacija (k/d 18951), kura kontrolē 60° no horizontālās plaknes virzienā uz Rietumeiropu un Atlantijas okeānu. Stacijas uzdevums ir pirmām kārtām kontrolēt ASV Jūras kara flotes zemūdeņu rāķešu palaišanu, kas atrodas līnijā Islande - Lielbritānija. Nepieciešamības gadījumā šī stacija var arī kontrolēt zonu no Spānijas līdz Murmanskai. Stacijas tehniskā aparatūra ir

novocojusi, un to Krievija plāno pārvietot uz NVS valstu teritoriju.

Latvijā tiek izteiktas šaubas par šī minētā objekta militāri stratēģisko nozīmi Krievijas drošībai, saistot to galvenokārt ar Krievijas politiskajām interesēm: iespējami ilgāk saglabāt savas bāzes un līdz ar to tiešu militāru ietekmi šajā Baltijas valstī. Faktiski Skrundas stacijas funkcijas var izpildīt arī blakusesošās Mukačevas un Murmanskas stacijas (remontdarbu un profilaktiskās pārbaudes laikā tā tas arī notiek), kā arī šā tipa staciju būtībā dublē divas citas sistēmas: mākslīgos zemes pavadoņus un aiz horizonta starpkontinentālo raķešu starta atklāšanas stacijas (Minska, Nikolajeva, Komomojska pie Amūras, Nahodka).

Krievijas ģeopolitiskajām interesēm ir tālas vēsturiskas saknes Baltijas reģionā, kas tika realizētas ar impērijai raksturīgām metodēm. Svarīgākie tirdzniecības ceļi no Krievijas uz Eiropu iet caur Baltijas ostām. Diemžēl Krievijā joprojām ir dzīvas impēriskās un totalitārās idejas. Neilgi pēc Maskavas 1993.gada 4.oktobra asiņainajiem notikumiem avīzē "Komsomoļskaja pravda" galvenais izpildītājs Vladimīrs Sumgorkins rakstīja: "Riskēšu izsacīt nepopulāru domu: Krievija ir nolēmus iziet vēl reizi cauri autoritārisma ērai, ja tā grib palikt lielvalsts. Šī ēra sākas tagad. Vēl nevienai valstij vēsturē nav izdevies veiksmīgi realizēt reformas, pastāvot vispārējam demokrātijas uzplaukumam, kas daudzveidīgi attīstījās Krievijā, sākot no 1985.gada. Te jāatgādina vēsture: Ivans Kalita, Ivans Bargaiss, Pēteris Lielais un Stolipins bija vienkārši nederīgi demokrāti, bet tieši šo vadītāju laikā Krievija tapa par Krieviju un panāca izcilus sasniegumus savā tūkstošgadīgajā vēsturē".

Krievijas politiķu sacerējumos atrodamas arī pietiekami skaidras instrukcijas, kā patreizējos apstākļos nezaudēt savu kontroli un ietekmi Baltijas valstīs. Viena no tām paredz darīt visu iespējamo, lai atstātu krievvalodīgos iedzīvotājus "tuvajās ārzemēs", jo viņi uzskatāmi par spēcīgu un aktīvu Krievijas atbalstu, un saglabāt krievu valodu Baltijas valstīs. Paredzēts, ka Krievijai jāsāk plaša investīciju ekspansija, nopērkot rūpnīcas, ar kuru darbību varētu panākt būtisku ekonomisko un politisko ietekmi Baltijā. Nav aizmirstas arī nacionālās armijas, kurās jābūt gan krievu virsniekiem, gan Krievijas kara augstskolās apmācītiem vietējiem iedzīvotājiem.²

Bijušais Latvijas ārlietu ministrs Jānis Jurkāns uzskata, ka līdz šim reālās Krievijas intereses

Baltijā nebūt nesaskanēja ar politisko līderu propagandistiskajiem paziņojumiem. Šīs intereses J.Jurkāns raksturo ar trim galvenajiem aspektiem:

1. panākt, lai neviena cita valsts nedominētu Baltijas jūras reģionā ne uz jūras, ne sauszemes;

2. novērst jaunas naidīgas militāras organizācijas izveidošanu vai "vecā parauga" NATO iekļūšanu šajā reģionā;

3. novērst Baltijas valstu militarizāciju un trešās valsts armijas klātbūtni šajā teritorijā.³

Šo secinājumu pamatojumu būtībā apstiprina Krievijas Federācijas jaunā militārā doktrīna; tās tēzes gan ir izplūdušas un miglainas un lielākoties izprotamas Krievijas realizētās politikas kontekstā.⁴ Piemēram, ko nozīmē Krievijas militārās bīstamības avotu skaitā nosauktā "militāro bloku un savienību paplašināšana pretēji Krievijas Federācijas militārās drošības interesēm". Atbilde te rodama Krievijas kategoriski negatīvajā nostājā pret NATO paplašināšanu un iespējamo Baltijas valstu līdzdalību šajā organizācijā. Tādējādi izriet, ka NATO paplašināšana ir Krievijai militāri bīstama. Vienlaikus Krievija patur sev tiesības iekļauties ikvienā kolektīvās drošības sistēmā vai ar to sadarboties. Rodas jautājums, vai arī iespējamo Baltijas valstu militāro savienību Krievija uzskatīs par militāri bīstamu savai militārai drošībai un Neatkarīgo valstu savienības kolektīvās drošības sistēmai kopumā. Viens gan ir skaidrs, ka Baltijas valstīm (kā arī citām Krievijas robežvalstīm), šķiet, būs jāsaņem vispirms Krievijas atļauja, ja tās iedomātos ievest kādas citas valsts karaspēka vienības savas valsts teritorijā. Atbilstoši militārai doktrīnai, Krievija šādu rīcību uzskata par tiešu draudu savai drošībai.

Militārās bīstamības līmenī Krievijas militārā doktrīna paceļ arī Krievijas Federācijas pilsoņu tiesību, brīvību un pat likumīgo interešu apspiešanu ārvalstīs. Savukārt, gadījumā, ja noticis bruņots uzbrukums Krievijas pilsoņiem ārzemēs, iespējama pat bruņota spēka izmantošana pret konkrēto valsti. Latvija nebija tālu no šādas situācijas 1994.gada 10.janvārī, kad atsevišķi ierēdņi Rīgā sarīkoja būtībā provokāciju Latvijas un Krievijas sarunu dienā, arestējot divas Krievijas militārpersonas. Tas kalpoja par iemeslu izsludināt kaujas gatavību vienā no Krievijas gaisa desanta divīzijām un parādīja Krievijas gatavību šo niecīgo incidentu risināt starpvalstu līmenī ar bruņota spēka palīdzību. Šāda attieksme rada ne tikai dziļas bažas, bet arī būtiskus un reālus draudus Latvijas valstij.

Lai šādas un līdzīgas situācijas neatkārtotos turpmāk, Baltijas valstīm svarīgi būtu noslēgt līgumu ar Krieviju par atteikšanos no spēka politikas lietošanas starpvalstu attiecībās. Šāds līgums noteiktu, ka dalībvalstis pilnīgi atsakās lietot militāru spēku vai draudēt ar tā lietošanu savstarpēju attiecību kārtošana.

Latvija ne reizi vien ir paziņojusi, ka tā neuzskata nevienu valsti par savu ienaidnieku. taču tas nenozīmē, ka tai nebūtu draudu no ārpuses tāpat kā no iekšpuses. Paši būtiskākie potenciālo draudu avoti formulēti Latvijas Republikas aizsardzības koncepcijā (politiskie un militārie pamati), kura akceptēta Latvijas Republikas Augstākās Padomes Aizsardzības un iekšlietu komisijā 1992.gada 23.martā. Tie ir:

1. okupācijas karaspēku atrašanās valsts teritorijā;

2. politiskā, militārā un valstiskā nestabilitāte Neatkarīgo valstu sadraudzībā;

3. atsevišķi grupējumi valsts iekšienē, kuri turpina aktīvu darbību pret Latvijas valstisko neatkarību, par komunistiskā vai cita totalitārā režīma atjaunošanu.

Jāuzsver, ka arī saspringtā ekonomiskā situācija un neatrisinātās sociālās problēmas, straujais noziedzības pieaugums, plašus apmērus ieguvusi nelikumīgā ieroču turēšana, starptautiskā narkotiku tirdzniecība izraisa papildus nestabilitāti un draudus Latvijas valsts drošībai. Par politiskas spriedzes avotu kļuvis arī līdz šim Latvijā nepieņemtais likums par pilsonību. Ņemot vērā, ka pēc 1940.gada okupācijas Latvijā sabraukuši apmēram 40 procenti no tās patreizējiem iedzīvotājiem un faktu, ka Latvijas iedzīvotāju īpatnībā latvieši ir tikai 51%, var saprast šā jautājuma sarežģītību. Latvieši nekādā gadījumā nav nacionālisti šā vārda negatīvā nozīmē, jo viņiem taču jā rūpējas un jāizjūt atbildība par savas tautas saglabāšanu, par valodas un kultūras izdzīvošanu.

Okupācijas karaspēka atrašanās Latvijas teritorijā ir lielākais draudu faktors Latvijai. Šo karaspēku mantojumā saņēma Krievija no Padomju Savienības un mēs nevainojam patreizējo Krieviju Latvijas okupācijā. Taču Krievijas kā bijušās PSRS mantojuma pienākums ir iespējami ātri un pilnīgi šo karaspēku izvest.

1993.gadā Latvijā pēc Latvijas Republikas Aizsardzības ministrijas datiem atradās 18 764 Krievijas armijas militārpersonas, kuru skaitā 9 529 vīrsnieki, praporščiki un 9 235 karavīri

1. sauszemes spēkos 4 572 militārpersonas;

2. jūras kara flotē 7 214 militārpersonas;

3. gaisa kara spēkos 5 008 militārpersonas.

Patreizējai Krievijas Federācijas Ziemeļrietumu karaspēka grupai vēl joprojām ir štābs Rīgā, un tas saglabā kontroli pār 211 militārām vienībām. Karaspēks aizņem 96 000 hektārus no Latvijas zemes, nemaksājot zemes nodokli. Rīgā vien izvietotas 43 karaspēka apakšvienības, daudzas no tām aizņem objektus, kuri atzīti par kultūras un vēstures pieminekļiem, līdz šim laikam nemaksājot īres maksu. Krievijas armijas sastāvā līdz šim laikam turpina darboties 22 speciālas militāras vienības, kuras Latvijas teritorijā nodarbojas ar tehnisko izlūkošanu (radioizlūkošana), slepeno izlūkošanu (agentūra) un pretizlūkošanu.

Krievijas karaspēka izvešanas termiņi jāsaista ne tikai ar militārajām interesēm un ekonomiskajiem apriņķiem, bet īpaši uzsverams šā karaspēka ātrākas izvešanas nepieciešamības politiskais aspekts. Runa ir ne tikai par to, ka šis karaspēks 1940.gadā okupējis Latviju, sagrāvis Latvijas Republikas nacionālo armiju, nodarījis milzīgus ekonomiskos un ekoloģiskos zaudējumus. Latvijas iedzīvotāji ir liecinieki tam, kā šis karaspēks bezceremoniāli iejaucās Latvijas politiskajā dzīvē un iekšējās lietās laikā, kad Latvijā norisa demokrātiskie pārveidojumi un neatkarības atjaunošana. PSRS Bruņotie spēki vistiesākajā veidā piedalījās 1991.gada janvāra valsts apvērsuma mēģinājumā ne tikai Lietuvā, bet arī Latvijā. 1991.gada 19. - 20.augustā armija ieņēma Latvijas radio un televīziju, centrālo sakaru mezglu, iekšlietu ministriju, izdemolēja vairāku politisko organizāciju mītnes, ielauzās Latvijas Republikas Ministru Padomē, atbrunoja tās apsardzi, draudēja valsts vadītājiem ar arestu. Tā rezultātā Rīga kļuva par valsts apvērsuma otru lielāko epicentru tūlīt pēc Maskavas.

Patreizējos apstākļos Krievijas armijas destabilizējošā ietekme Latvijā nav mazinājusies. Tās struktūras un militārpersonas bieži vien ir naidīgi noskaņotas pret Latvijas neatkarības centieniem un jebkuriem demokrātiskiem pārveidojumiem. Armija ir cieši saistīta ar politiskajām organizācijām, kuras Latvijā izvērsis izrīcības totalitāra režīma atjaunošanai. Svešas valsts armijas atrašanās Latvijā veido bīstamu politisku spriedzi starp Latvijas neatkarības piekritējiem, kuriem bieds ir beigā 1940.gada notikumu atkārtošana, un tiem, kuri Latviju vēlētos redzēt Krievijas sastāvā. Vieniem Krievijas

armija ir drauds, otriem - cerības savu nolūku piepildīšanai.

Krievijas armijas izvešanas jautājumos starpvalstu sarunas rit jau no 1992.gada 1.februāra. Tomēr līdz šim laikam nav izdevies izpildīt Apvienoto Nāciju Organizāciju konferences par drošību un sadarbību Eiropā lēmumus, Ģenerālās Asamblejas 1992.gada 25.novembra rezolūciju Nr.47/21 un Helsinku dokumenta (1992.g.) 15.paragrāfu, kā arī daudzu pasaules valstu valdību aicinājumus par ātru, kārtīgu un pilnīgu Krievijas Federācijas karaspēka izvešanu. Līdz šim laikam nav izdevies parakstīt starpvalstu konkrētu vienošanos par karaspēka izvešanas gala termiņu, vienoties par nodarīto zaudējumu atlīdzināšanu, kā arī kompensācijas izmaksu par 1940.gadā Latvijas armijai atņemto bruņojumu. Toties Krievijas puse pieprasa sociālās garantijas savām atvaļinātajām militārpersonām Latvijā, kā arī atrisināt dzīvokļu problēmas militārpersonām, kuras Latvijā atstāj.

Par sarežģītāko jautājumu starpvalstu sarunās kļuvis jautājums par Skruodas rakešu uzbrukuma agrās atklāšanas un brīdināšanas radiolokācijas staciju, kuras saglabāšanu Latvijā Krievijas puse kategoriski uzstāj turpināt ne mazāk kā vēl četrus gadus plus 18 mēnešus nojaukšanai. Šāda prasība rada izbrīnu, jo Krievijas Federācijas militārā doktrīna paredz karaspēka izvešanu no ārvalstīm pabeigt līdz 1996.gadam, piebilstot, ka Krievijas Federācija garantē militārās doktrīnas pamattēžu izpildīšanu. Tā pati militārā doktrīna arī dod atbildi, ko Latvijai var nozīmēt šā objekta atrašanās valsts teritorijā. Doktrīnā uzsvērts, ka tiešs draudu avots Krievijai ir citu valstu darbība, kas traucē tās stratēģisko objektu funkcionēšanai. Tādējādi jebkura provokācija šā objekta sakarā var novest pie tieša bruņota starpvalstu konflikta. Bez tam Latvijas sabiedrībā šis objekts tiek uzskatīts par Krievijas karabāzi - tādu pašu kā tās, kuras 1940.gadā nodrošināja Latvijas okupācijas pauākšanu.

Krievijas Federācijas dažāda rauga amatpersonas ik pa brīdī atkal pievērš uzmanību tā devētajam cilvēktiesību jautājumam Baltijas valstīs, nolūkā apturēt karaspēka izvešanu no Latvijas un Igaunijas. Tādējādi krievvalodīgie iedzīvotāji tiek izmantoti par līdzekli politisku mērķu sasniegšanai, kas liek šaubīties par Krievijas Federācijas patieso vēlmi izvest savu karaspēku no Baltijas valstīm.

Latvija cer uz būtiskāku starptautiskās sabiedrības atbalstu Krievijas karaspēka ātrākas

izvešanas no Baltijas valstīm panākšanai. Jāatgādina, ka trāpīgi situāciju novērtēja Latvijas Republikas ministru prezidents V.Birkavs, teikdams runu Apvienoto Nāciju Ģenerālās Asamblejas 48.sesijā 1993.gada 15.novembrī: "Vai var gaidīt, ka sarunas starp kaķi un peli par slazda aizvākšanu būs sekmīgas bez starptautiskas kontroles un uzraudzības?"

Otrais svarīgākais draudu faktors, kas rada militāro bīstamību Latvijas valstij, ir politiskā, militārā un valstiskā nestabilitāte Neatkarīgo valstu sadraudzībā, pirmām kārtām Krievijā. Impēriskās, totalitārās un fašistiskās tendences Krievijā pastiprinājušās un kļuvušas vēl ietekmīgākas pēc parlamenta ievēlēšanas 1993.gada decembrī. Acīmredzama ir cieša sakarība starp Baltijas valstu drošību un attīstību Krievijā pašā. To uzsvēra Zviedrijas ministru prezidents Karls Bilts 1993.gada 17.novembrī Ārpolitikas institūtā Stokholmā Latvijas Republikas 75.gadadienai veltītajā runā: "Mēs nevaram pilnīgi neievērot tos spēkus krievu sabiedrībā, kas joprojām atklāti apšauha Baltijas neatkarību. Mēs no vēstures zinām, ka jāpaiet laikam, līdz kāda nācija pilnīgi akceptē, ka tās impērija ir neglābjami zudusi. Revanšisms ir tāds politisks spēks, kas vienmēr izmēģina savas iespējas. Un sarkan brūnās reakcijas viltīgos plānus postsociālistiskajā Eiropā nevienam nevajadzētu novērtēt par zemu."

Svarīgi būtu precizēt jaunās politiskās koncepcijas "Eiropa ar Krieviju" nevis "Eiropa pret Krieviju" pasākumus, kuri būtu vērsti demokrātisko procesu atbalstam Krievijā un situācijas stabilizēšanai tās iekšienē. Drošības interesēs veicamo darbu jomā varētu pirmām kārtām iekļaut šādus pasākumus:

1. demokrātisko reformu veicināšana Krievijas bruņotajos spēkos;

2. demokrātisko institūciju kontroles veicināšana pār bruņotajiem spēkiem Krievijā pašā (grūti izprast situāciju, jo ārlietu ministrs saka vienu, bet aizsardzības ministrs un militārpersonas pilnīgi pretējo);

3. Krievijas ciešāka integrācija Eiropas politiskajās un militārajās drošības struktūrās;

4. jaunas Krievijas militārās doktrīnas izstrādāšanas sekmēšana, kas atbilstu starptautisko tiesību principiem un normām.

Arī Baltijas valstis varētu dot savu ieguldījumu šajā jomā, strauji intensificējot attiecības ar Krieviju politiskajā, ekonomiskajā un kultūras jomā un domājot par koncepciju "Baltija ar Krieviju" nevis "Baltija pret Krieviju".

Protams, šajā jomā ar Baltijas valstu labo gribu vien būs par maz un starptautiskā sabiedrība varētu šos procesus veicināt.

Trešais svarīgākais draudu avots saistās ar atsevišķiem grupējumiem Latvijas teritorijā, kuri turpina cīnīties pret valsts neatkarību par komunistiskā vai cita totalitārā režīma atjaunošanu. To vidū lielākoties ir no padomju armijas savulaik demobilizētās militārpersonas, kuras lielā skaitā vēl padomju laikā ieceloja Baltijā pavadīt savus pensijas gadus. Šobrīd Latvijā tādu pensionāru ir apmēram 23 tūkstoši. Protams, ar Latvijas neatkarību nav apmierināts liels skaits bijušo PSKP funkcionāru, VDK un citu padomju drošības struktūru bijušo darbinieku. Tieši šī iedzīvotāju kategorija pirmām kārtām un galvenokārt ļauj Krievijas diplomātijai manipulēt ar izdomājumiem par krievu minoritātes apspiešanu un cilvēktiesību pārkāpumiem. Šai propagandai izdevīgi kalpo arī fakts, ka līdz šim nav pieņemts likums par pilsonību. Interesanti, ka aiz Krievijas robežām atrodas 25 miljoni krievu, bet tikai Latvijā un Igaunijā, ja tie Krievijas propagandai, tiek aizskartas viņu tiesības un likumīgās intereses. Krieviju tajā pašā laikā maz uztrauc krievu stāvoklis Aizkaukāzā, Vidusāzijā, Ukrainā, Moldāvijā.

Vienas daļas krievu politiskos uzskatus Latvijā uzskatāmi parāda vēlēšanu rezultāti pēdējās Krievijas parlamenta vēlēšanās; tajās piedalījās 3 762 vēlētaji - Krievijas pilsoņi, kuri patstāvīgi dzīvo Latvijā. Puse no viņiem balsoja par Krievijas komunistiskās partijas kandidātiem, bet viena trešdaļa atbalstīja Žirinovski. Tikai 691 no balsotājiem bija par Krievijas Federācijas konstitūcijas pieņemšanu.⁷

Paaugstinātas militārās bīstamības faktors ir arī tas, ka Latvijas valstiskās neatkarības pretinieki apvienojušies vairākās politiskās organizācijās, kuras to pretvalstisko mērķu dēļ netiek reģistrētas likumā noteiktajā kārtībā un kuras darbojas nelegāli. Šīs organizācijas cieši sadarbojas ar Latvijā izvietotās Krievijas armijas daļām, ieskaitot pat militāra rakstura apmācību un trenēšanos šausanā.

Situācijā, kad Latvija atrodas paaugstinātas militārās bīstamības faktoru atkarībā, rūpes par valsts drošību un aizsardzību ir sevišķi svarīgas. Nemazinot politisko līdzekļu lomu valsts neatkarības saglabāšanā, nevar arī ignorēt militārās aizsardzības sistēmas veidošanas nepieciešamību Baltijas valstīs. Der atcerēties, ka pirms otrā pasaules kara Baltijas valstis kopā bruņotos

spēkos varēja mobilizēt vairāk nekā 500 000 karavīru, diemžēl tikai daļēji nodrošinot tos ar nepieciešamo bruņojumu.

Latvijas Republikas Aizsardzības stratēģiskie mērķi formulēti valsts aizsardzības koncepcijā. Tie ir:

1. nodrošināt sauszemes teritorijas, jūras akvatorija un gaisa telpas neaizskaramību;

2. agresijas gadījumā ar visiem iespējamiem politiskajiem, militārās aizsardzības un sabiedrības nevardarbīgās aizsardzības līdzekļiem nodrošināt valsts aizsardzību līdz starptautisko politisko spēku palīdzības saņemšanai.

3. bloķēt, izolēt un neitralizēt teroristu grupas⁸

Kā liecina Latvijas Aizsardzības ministrijas sniegtā informācija, aizsardzības spēkos kopumā pašlaik dien 6 550 cilvēku, no kuriem 550 ir virsnieki, 1 500 karavīru un 150 virsnieku dien aizsardzības spēkos, 3 800 karavīru un 340 virsnieku - robežapsardzībā, 600 karavīru un 30 virsnieku - jūras spēkos, 150 karavīru un 30 virsnieku - gaisa spēkos. Aizsardzības spēku rīcībā ir tikai vieglais bruņojums, 15 kuģu un laivu (no tiem seši remontā), četras lidmašīnas un seši helikopteri (vairāki no tiem remontā).⁹ Latvijas delegācija sarunās ar Krievijā ir izvirzījusi jautājumu, ka Latvija ir tiesīga pretendēt uz daļu PSRS bruņojuma atbilstoši Latvijas ieguldījumam PSRS militārajā budžetā pēdēsmiņ gada laikā, kā arī uz to bruņojumu, kurš tika 1940. gadā atņemts Latvijas nacionālajai armijai un bija paredzēts vairāk nekā 120 tūkstošiem vīru. Diemžēl šajā jautājumā sarunās nav nekāda progressa. Baltijas valstīs ir vienīgās no bijušās Padomju Savienības republikām, kuras, atgūstot neatkarību, nesauņēma itnekadu daļu kara tehnikas un bruņojuma.

Pagātnes mācības mūsu ārpolitiskajā domāšanā ir ieviesušas būtiskas korektīvas, par kurām norāda Latvijas ministru prezidents V. Birkavs: "Mēs redzam arī, ka tradicionālā formula "drošība caur neitralitāti un neatkarību" arvien vairāk un vairāk tiek aizstāta ar formulu "drošība caur sadarbību". Drošība ir meklējama ne tik daudz "vienam pret otru" kā "vienam kopā ar otru"."¹⁰

Latvijas integrēšanās Eiropas drošības sistēmā šobrīd šķiet ir bez alternatīvas. Tācu tas ir process, kurā veicami pasākumi vienlaicīgi vairākos virzienos.

1. jāstiprina Baltijas valstu sadarbība drošības un militārajā jomā, maksimāli integrējoši

izstrādājot kopēju drošības doktrīnu un izveidojot politiski militāru savienību jau iespējami drīzā nākotnē;

2. jāstiprina politiska un militāra sadarbība ar Ziemeļvalstīm, izmantojot to atbalstu un pieredzi;

3. nekavējoties jāuzsāk konsultācijas ar Viduseiropas valstīm (Polija, Čehija, Slovākija, Ungārija, Rumānija, Ukraina, Baltkrievija), kurās postsociālisma apstākļos ir daudz kopīgu problēmu ar Baltijas valstīm un kopīgiem spēkiem jāgatavo priekšnosauējumi, lai varētu integrēties Rietumu drošības sistēmā;

4. jāintensificē attiecības ar NATO, plašāk izmantojot NATO Sadarbības padomes iespējas un piedāvāto programmu "Partnerattiecības mieram";

5. jāturpina sadarbība ar pastāvošajām Eiropas drošības struktūrām (Rietumeiropas savienību, Eiropas drošības un sadarbības apspriedi u.c.), kā arī ietekmīgākajām lielvalstīm (ASV, Vācija, Francija, Lielbritānija);

6. jāveido divpusēji kontakti drošības un militārajā jomā, stiprinot mieru un uzticību, ar ikviena valsti, pirmām kārtām, proams, Eiropā.

Latvija jau noslēgusi līgumus par sadarbību militārajā jomā ar Poliju un Dāniju. Uzsāktas sarunas arī ar Benalukša valstīm un vairākām

citām par šādas divpusējas sadarbības nodibināšanu.

Ļoti svarīgi, lai praktiskajiem soļiem ārpolitikā un īpaši drošības politikā būtu zinātnisks pamatojums. Šajā sakarā savu ieguldījumu cer sniegt jaunie zinātniskās izpētes centri, kas izveidoti 1993.gada nogalē Baltijas valstīs: Viļņā - Baltijas reģionālais pētījumu centrs (prezidents I.Stankevičs), Rīgā - Latvijas Zinātņu akadēmijas Baltijas stratēģisko pētījumu centrs (direktors - T.Jundzis) un Tallinā - Baltijas stratēģisko un starptautisko pētījumu institūts (direktors - M.Tarmaks). Centra darbinieki Rīgā uzsākuši divu gadu projekta īstenošanu, kā mērķis: sagatavot monogrāfiju par tēmu "Baltijas drošība un integrēšanās Eiropas Drošības sistēmā".

Taču jau šobrīd ir skaidrs, ka Latviju negaida viegls ceļš savu drošības interešu aizstāvēšanā. Būtiski to noteiks attiecības ar Krieviju. Mēs arī turpmāk cerēsim uz Rietumu atbalstu un izpratni, bet vienlaikus jāapzinās, ka savas asinis par Latvijas zemi nelies nedz amerikāņi, nedz franči, nedz vācieši, ja mūsu pašu mazās valsts dēļ nebūs tam gatavi. Vienīgi sadarbība un integrēšanās Eiropas drošības struktūrās, ieguldot tajās savu atbilstošu devumu, var garantēt latviešu nācijas izdzīvošanu.

Atsauces un skaidrojumi

¹ Komsomolskaja pravda, 1993, 9.okt.

² Diplomatičeskij Vestnik, 1992, Nr. 21 - 22.

³ Diena, 1993, 1.dec.

⁴ Vestnik Vojennoj informacii, 1993, Nr. 11.

⁵ Latvijas valsts aizsardzības likumi, 1993, 18.lpp.

⁶ Diena, pielikums, 1993, 1.dec., 23. nr.

⁷ The Baltic Independent, 1993, in Dec. 17 - 23.

⁸ Latvijas valsts aizsardzības likumi, 1993, 18.lpp.

⁹ Labrīt, 1994, 8.janv.

¹⁰ Diena, pielikums, 1993, 3.nov., 19. nr.

MILITĀRAIS APSKATS

1 (99)

1994

MILITĀRĀS LITERĀTORAS APĢĀDES FONDA IZDEVUMS

AIZSARDZĪBAS MINISTRIJAS VALSTS UZŅEMUMA
«JUNDA» APĢĀDĀ

Dr. Jur. Tālavš Jundzls,
Latvijas Zinātņu akadēmijas
Baltijas stratēģisko pētījumu
centra direktors

STRATĒĢISKIE PĒTIJUMI BALTIJĀ

Latvija, atjaunojot savu neatkarību, uzņēmusies saistības patstāvīgi realizēt ārpolitiku un rūpēties par valsts aizsardzību un drošību. Apstākļos, kad pieaugusi ārējo un iekšējo draudu bīstamība, stabilitātes un miera nodrošināšana nav viegls uzdevums. So rūpju svarīgumu apstiprinājusi Latvijas valdība, pasludinot drošības politiku par valsts prioritāti un piešķirot aizsardzības un drošības struktūrām lielākus budžeta līdzekļus. To apzinājusies arī Latvijas Zinātņu akadēmija, kuras Satversme paredz veicināt zinātnieku ieguldījumu valsts drošības un aizsardzības stiprināšanas jomā. Šim nolūkam kalpo 1993. gada 4. novembrī izveidotais Latvijas Zinātņu akadēmijas Baltijas stratēģisko pētījumu centrs.

Stratēģiskie pētījumi ir plaši izvērsti visā pasaulē un tos veic un atbalsta ikviena valsts, kura rūpējas par savu drošību un aizsardzību. Stratēģisko pētījumu veikšanai izveidoti speciāli centri, institūti, fondi un departamenti, kuri darbojas gan kā patstāvīgas un neatkarīgas organizācijas, gan kā valsts institūciju sastāvdaļas. Stratēģiskie pētījumi nebija sveši arī pirmskara Latvijā divdesmitajos un trīsdesmitajos gados un tos popularizēja arī mēnešraksts militārai domai un zinātnei «Militārais Apskats».

Stratēģijas jēdzienu atseguši daudzi militārās domas klasiķi. To var atrast gan ģenerālfeldmaršala H. fon Moltkes, gan ģenerālmajora K. fon Klauzevica darbos. Taču aprobežosimies ar mūsdienu britu militārā domātāja un praktiķa Lidela Hārta trāpīgo stratēģijas apzīmējumu kā «mākslu izvietot un pielietot militāros līdzekļus, lai panāktu politis-

kos mērķus». ¹ Vēl īsāk runājot, vārds «stratēģija» cēlies no grieķu vārda «strategia» jeb vārdiem «stratos» — karaspēks un «ago» — vedu, tātad karavešana.

Taču būtu nepareizi apgalvot, ka Baltijas stratēģisko pētījumu centrs izveidots tikai tapēc, lai pētītu karavešanas mākslas likumsakarības. Kaut arī bruņoto spēku organizēšanas, sagatavošanas un izmantošanas paņēmieni, to saistība ar politiskajiem procesiem neapšaubāmi ir stratēģijas priekšmets klasiskajā izpratnē, tomēr šo jautājumu izpēte paredzēta tikai kā viens no pētījumu virzieniem. Stratēģijas jēdziens jaunizveidotā centra nosaukumā lietots plašākā nozīmē, t. i., kā māksla vadīt sabiedriskos un politiskos procesus valsts drošības un aizsardzības jomā.

Zīmīgi, ka Baltijas stratēģisko pētījumu centrs, kā to parāda šī centra nosaukums, neierobežo savu pētījumu zonu tikai ar Latviju un tās problēmām. No stratēģijas viedokļa Baltija uzskatāma par vienotu reģionu, kuram Eiropas mērogā ir nedalāma stratēģiska nozīme. Kaut arī šajā reģionā izvietojas trīs neatkarīgas valstis, tās vieno vairākas būtiskas militāri politiskas iezīmes:

1) okupācijas un tās seku likvidēšanas nepieciešamība;

2) analogiski draudu faktori un avoti gan valsts iekšienē, gan no ārpuses;

3) aptuveni vienādas militāri tehniskās un ekonomiskās iespējas aizsardzības jomā;

4) analogiskas intereses drošības jomā.

Nevar arī neredzēt, ka Latvija, tāpat kā Lietuva un Igaunija, ir salīdzinoši neliela Eiropas valsts. Taču trīs Baltijas

valstis kopā teritorijas ziņā līdzinās Anglijai un Velsai un ir pusotras reizes lielākas nekā Beniluksa valstis kopā. To kopējais iedzīvotāju skaits pārsniedz 8 miljonus. Jau pirms Otrā pasaules kara Baltijas valstis kopā bruņotajos spēkos varēja mobilizēt vairāk nekā 500 000 karavīru.¹

Patīkami apzināties, ka līdzīga izpratne ir mūsu kolēģiem Lietuvā un Igaunijā, kur 1993. gada rudenī tāpat tika izveidotas analogiskas zinātniski pētnieciskas iestādes. Tā, 1993. gada septembrī Viļņā darbu uzsāka Baltijas reģionālais pētījumu centrs, kura prezidents ir Lietuvas Aizsardzības ministrijas darbinieks I. Stankevičus, bet Tallinā 1993. gada 16.—17. decembrī notika plaši pārstāvēta starptautisku konference sakarā ar Baltijas stratēģisko un starptautisko pētījumu institūta atklāšanu. Sis institūts izveidots pēc Igaunijas prezidenta L. Meri iniciatīvas un ar viņa tiešu atbalstu. To vada bijušais diplomāts M. Tarmaks, kurš, starp citu, pārvalda arī lietuviešu un latviešu valodu.

Analogisku zinātniski pētniecisku institūciju darbība Latvijā, Lietuvā un Igaunijā varētu sekmēt kompleksu pieeju Baltijas drošības jomā un paaugstināt pētījumu efektivitāti. Jau tagad, piemēram, aktuāla kļuvusi nepieciešamība veikt socioloģisku pētījumu pēc vienotas programmas visās trijās Baltijas valstīs, lai noskaidrotu iedzīvotāju attieksmi pret aizsardzības struktūru veidošanu, dažādiem militāro draudu avotiem, pievienošanas militāriem blokiem un citos jautājumos. Sadarbības veicināšanai mūsu centrs pieņēmis darbā pētnieku, kurš brīvi pārvalda arī igauņu valodu, lai veicinātu sadarbību un specializētos Igaunijas drošības problēmās. Līdzīgā veidā viens no centra pētniekiem specializēsies Lietuvas drošības jautājumos.

Baltijas stratēģisko pētījumu centrs kā vienu no saviem svarīgākajiem un tuvākajiem uzdevumiem saskata Baltijas valstu kopējās drošības koncepcijas izstrādi. Zinātnisks pamatojums nepieciešams Baltijas valstu militārās sadarbības pilnveidošanai un tās transformēšanai noteiktas pakāpes integrācijā. Arī Baltijas valstu militārās alianses ideja

prasa zinātnisku analīzi un vispusīgu pamatojumu, ar ko centra zinātnieki uzsākuši nodarboties.

Ikvienas stratēģisko pētījumu institūcijas uzmanības centrā ir militārās bīstamības faktoru un draudu analīze. Baltijas reģionā tā ir īpaši aktuāla. Savukārt tie draudu avoti, kas nosaukti 1992. gada Valsts aizsardzības koncepcijā, ir nepilnīgi.² Isā laika periodā Baltijas stratēģisko pētījumu centrā veikta visai apjomīga militārās bīstamības faktoru un potenciālo draudu analīze atbilstoši Latvijas situācijai.

Analīze rāda, ka kopš neatkarības atgūšanas 1991. gadā ārejo potenciālo draudu amplitūda nav sarukusi. Draudu bīstamība un realitāte nav mainījusies nevienā no analizētajām astoņām pozīcijām, bet vairākās — ievērojami pieaugusi, tajā skaitā tuvojusies pat kritiskai robežai. Piemēram, nav noslēpums, ka autoritārās un šovinistiskās tendences Krievijā papildinājušās ar kļaji izteiktu fašistisku uzskatu paušanu un kara propagandu. Sis tendences tieši apdraud Baltijas valstis, to drošību un neatkarību. Analīze arī parāda, ka pieaugusi iekšējo potenciālo draudu bīstamība, pie kam vismaz sešās no analizētajām astoņām pozīcijām. Satrauc fakts, ka palielinājusies iekšējo draudu un draudu avotu amplitūda. Paradoksāli, bet iekšējo draudu uzskaitījumu nācies papildināt ar vēl vienu draudu avotu: vājā civilā (demokrātisko institūciju) kontrole pār valsts bruņotajām struktūrām, to iekšējā un savstarpējā nesakārtotība, neapmierinošais tehniskais nodrošinājums, zemais morālais un apmācību līmenis tajās. Par šī draudu avota realitāti nācās pārliecināties jau 1993. gadā gan Lietuvā, gan Igaunijā, kad atsevišķas militārās struktūras atteicās pakļauties attiecīgajām valsts institūcijām. Mūsu draudu analīzes rezultātus esam lūguši izvērtēt vairākus starptautiskos ekspertus, lai pēc tam ar tiem iepazīstinātu mūsu sabiedrību un kolēģus Lietuvā un Igaunijā.

Krievijas tematika Baltijas stratēģisko pētījumu centra darbībā ieņems pieņācīgu vietu. To apliecina mūsu gatavība jau centra atklāšanas konferencē 1993. gada 14. decembrī izvērst plašāku

diskusiju par jauno Krievijas militāro doktrīnu. Diemžēl visā Krievijā neatradās lektors, kurš būtu gatavs sniegt ziņojumu par šo jautājumu Latvijā. Neapalīdzēja ne Krievijas vēstniecība Latvijā, ne Latvijas vēstniecība Krievijā. Tomēr pie šīs doktrīnas nāksies vēl ne reizi atgriezties, ja vien nerealizēsies mūsu izvirzītais priekšlikums Eiropas drošības struktūrām un demokrātiskajām valstīm «sekmēt jaunas Krievijas militārās doktrīnas izstrādāšanu, kuru atbilstu starptautisko tiesību principiem un normām». Piemēram, šī doktrīna paredz gadījumos, kad noticis bruņots uzbrukums Krievijas pilsoņiem ārzemēs, bruņoto spēku izmantošanu pret šo valsti.⁴ Latvija nebija tālu no šādas situācijas 1994. gada 10. janvārī, kad daži ierēdņi «pārcentās», arestējot divas Krievijas militārpersonas. Tikai šis fakts kalpoja par iemeslu izsludināt kaujas gatavību vienā no Krievijas gaisa desanta divīzijām un parādīja Krievijas apņēmību šo incidentu risināt starpvalstu līmenī ar bruņota spēka palīdzību. Ņemot vērā šo bēdīgo pieredzi, mēs esam izvirzījuši priekšlikumu noslēgt līgumu ar Krieviju par atteikšanos no spēka politikas lietošanas starpvalstu attiecībās. Šim līgumam būtu jāparedz, ka dalībvalstis pilnīgi atsakās savā starpā lietot militāru spēku vai draudēt ar tā lietošanu savu attiecību kārtošanā. Tādējādi varbūt arī Latvijas ārlietu ministram rastos iemesls pirmajam Maskavas apmeklējumam.

Latvijas—Krievijas attiecībās par sa-režģitāko kļuvusi Skrundas problēma. Decembra konferencē par šo problēmu saturīgu ziņojumu sniedza Nacionālās Aizsardzības akadēmijas priekšnieks pulkvedis V. Matiss, sekoja interesantas debātes. Konferences dalībnieki atzina, ka Skrundas raķešu uzbrukuma agrās atklāšanas un brīdināšanas radiolokācijas stacijas saglabāšana Latvijā ir nevis militāri stratēģiska, bet politiska problēma. Pēc ekspertu vērtējuma Skrundas stacijas funkcijas var izpildīt blakusesošās Mukačevas un Murmanskas stacijas (remontdarbu un profilaktisko apskāšu laikā tā las arī notiek), kā arī šī tipa stacijas dublē vēl divas citas sistēmas: mākslīgie Zemes pava-

doņi un aizhorizonta starpkontinentālo raķešu starta atklāšanas stacijas (Minskā, Nikolajevā, Komsomoļskā pie Amūras, Nahodkā). Tas būtu jāņem vērā starpvalstu sarunās ar Krieviju.

Pēc Krievijas parlamenta vēlēšanām 1993. gada decembrī Krievijā pastiprinājās impēriskās, totalitārās un fašistiskās tendences, kas tieši apdraud Baltijas neatkarības un drošības intereses. Tā norādīja arī Zviedrijas ministru prezidents Karls Bilts savā runā 1993. gada 17. novembrī Ārpolitikas institūtā Stokholmā sakarā ar Latvijas Republikas 75. gadadienu: «Mēs nevaram pilnīgi neievērot tos spēkus krievu sabiedrībā, kas joprojām atklāti apšaubā Baltijas neatkarību. Un mēs no vēstures zinām, ka jāpauzē laukam, līdz kāda nācija pilnīgi akceptē, ka tās impērija ir neglābjami zudusi. Revanšisms ir tāds politisks spēks, kas vienmēr izmēģina savas iespējas. Un sarkanbrūnās reakcijas viltīgos plānus postsociālistiskajā Eiropā nevienam nevajadzētu novērtēt par zemu.»⁵

Sajā sakarā mūsu centrs ir piedāvājis precizēt jaunās politiskās koncepcijas «Eiropa ar Krieviju», nevis «Eiropa pret Krieviju» pasākumus, kuri varētu sekmēt demokrātiskos procesus, drošību un stabilitāti pašā Krievijā. Šo pasākumu vidū jāmin:

1) demokrātisko reformu veicināšana Krievijas bruņotajos spēkos;

2) demokrātisko institūciju kontroles veicināšana pār bruņotajiem spēkiem pašā Krievijā;

3) Krievijas ciešāka integrācija Eiropas politiskajās un militārajās drošības struktūrās.

Baltijas stratēģisko pētījumu centrs izvērsis un turpinās sadarbību ar attiecīgajām zinātniski pētnieciskajām iestādēm Ziemeļvalstīs. Decembrī pie mums viesojās Dānijas ārpolitikas biedrības direktors K. Pedersens, kurš nolasi ja interesantu referātu «Rietumu viedoklis par Baltijas drošību». Esam pieņēmuš darba pētnieku, kurš pārvalda dāņu valodu, rudenī centisimies noorganizēt mūsu pētnieku stažēšanos Dānijā un iespējams, Islandē. Islandes pieredze savas valsts drošības garantēšanā ir ļoti specifiska. Kā zināms, Islandē nav sa

vas armijas, bet atrodas amerikāņu kara bāzes. Vienlaikus Islande ir NATO locekle. Lai arī Islandes pieredze nebūtu akli pārņemama Latvijas apstākļos, tomēr tā rada interesi un būtu labāk iepazīstama. Savukārt Dānijā un Zviedrijā mēs gribētu tuvāk izpētīt zemessardzes darbības pieredzi, kura būtu plašāk izmantojama Latvijas zemessardzes darba pilnveidošanā un militāro struktūru sakārtošanas procesā. Arī Zviedrijas totālās aizsardzības sistēma, kura veidojās valsts neitralitātes politikas apstākļos, būtu detalizēti pētāma un daudzi elementi varētu kalpot Latvijas valsts aizsardzības stiprināšanai. Interesi rada arī Ziemeļvalstu sadarbības pieredze militārajā un drošības jomā, neskatoties uz būtiskām atšķirībām atsevišķu Ziemeļvalstu ārpolitikā, kura aptver amplitūdu no neitralitātes politikas līdz dalībvalsts statusam NATO. Šī pieredze būtu izmantojama Baltijas valstu sadarbības veicināšanai militārajā un drošības jomā. Ņemot to vērā, esam griezušies pēc atbalsta Ziemeļvalstu informācijas birojā Rīgā, lai noorganizētu plašāku starptautisku konferenci «Ziemeļvalstu drošība un sadarbība».

Eiropas kontekstā arvien vairāk vēribas nāksies pievērst Viduseiropas postsociālistisko valstu drošībai. Šeit pirmām kārtām runa ir par tādām valstīm kā Polija, Čehija, Slovākija, Ungārija, Rumānija, Ukraina, Moldova, Baltkrievija. Interesantu viedokli šo valstu sakarā pauž Teo van den Dūls (Doel), norādot, ka tās ir valstis, kurās nekad nav mācījušās aizsargāt savas teritorijas, kurās nekad nav bijusi nacionālā aizsardzība un drošības politika un kuru problēmas var atrisināt tikai sadarbības drošības jomā.⁶ Mēs esam iezīmējuši kritērijus, uz kuru pamata varētu notikt Viduseiropas un Baltijas valstu sadarbības drošības jomā, taču sadarbības saturs, formas un virzieni precizējami tālāko pētījumu gaitā. Daudzas jaunas ieceres šajā jautājumā deva starptautiskā konference Bratislavā, 1994. gada februārī, kuru organizēja Slovākijas ārpolitikas institūts un kurā mūsu centra pārstāvis sniedza plašu ziņojumu par Latvijas drošības interesēm un sadarbības iespējām. Līdzīgu konferenci mēs

gribētu sagatavot un noorganizēt Rīgā, piedāvājot tās dalībniekiem apspriešanai Viduseiropas un Baltijas valstu drošības un sadarbības koncepcijas pamatprincipus. Esam nolēmuši, ka vismaz viens no mūsu centra darbiniekiem specializēsies Viduseiropas valstu drošības jautājumos, plānota viņa apmācība Svecē, Cīrihes universitātes militārajā koledžā, viena mācību gada ietvaros. Informācijas vākšanu neaprobežosim ar preses studēšanu un darbu bibliotēkās, bet cenšimies sistemātiski apmeklēt Viduseiropas valstis, sadarboties ar stratēģisko pētījumu centriem un citām zinātniski pētnieciskajām iestādēm šajās valstīs.

Baltijas stratēģisko pētījumu centra uzmanības lokā ir svarīgākās Eiropas drošības organizācijas — Ziemeļatlantijas līguma organizācija (NATO), Eiropas savienība, Rietumeiropas savienība (RES) un Eiropas drošības un sadarbības apspriede (EDSA). Mēs ar grūtībām saņemam un analizējam šo organizāciju dokumentus, tāpēc gribētu just arī Latvijas Ārlietu ministrijas atbalstu un ieinteresētību šajā darbā. Rodas iespaids, ka Latvijas ārpolitikas koncepcijā, par kuras esamību gan mēs neesam pārliecināti, nav skaidrības par attiecību veidošanu ar starptautiskajām drošības organizācijām. Vai ar to nav izskaidrojami Latvijas valdības pārstāvju pēkšņie paziņojumi par Latvijas vēlmi iestāties NATO, kurus varētu salīdzināt ar gražīga pirmklasnieka iegribu tūlīt kļūt par Ministru kabineta locekli. Vai šādi neapdomāti paziņojumi vēl vairāk nesaspilē mūsu attiecības ar Krieviju un nesekmē jau tā sakāpinātās emocijas tajā? Diemžēl tikai tagad valdības izveidotā komisija priekšlikumu sagatavošanai NATO piedāvātajai programmai «Partnerattiecības mieram» pārliecinās, cik grūts, tāls un dārgs ceļš ejams uz NATO. Varbūt tagad daži Latvijas politiķi rūpīgāk pārdomās arī NATO ģenerāļsekretāra Mansfrēda Vernera vārdus: «Alianses uzdevums ir nevis tūlīt garantēt tās locekļu drošību, bet palīdzēt citam citam būt drošākiem.»⁷ Bet pats galvenais — ir pienācis laiks izstrādāt valsts sadarbības programmu ar daudzajām Eiropas drošības struktū-

rām un koncepciju, kurā būtu redzama optimālākā Latvijas vieta Eiropas drošības sistēmā, kura gan pati būtībā vēl tikai top. Baltijas stratēģisko pētījumu centrs varētu piedalīties šo dokumentu sagatavošanā, piesaistīt starptautiskos ekspertus to izvērtēšanai. NATO pārstāvja G. Katsirdaka ziņojums mūsu centra 1993. gada decembra konferencē parādīja, cik svarīgi tieši ietekmēt nākotnes Eiropas drošības sistēmas veidošanu tā, lai tā iespējami atbilstu un būtu piemērota Latvijas un Baltijas drošības interesēm. Eiropa tiek uzskatīta par mūsu kopējām mājām. Tajā «neviens atsevišķa valsts nevar reāli sasniegt drošību, kas pamatotos uz vienpusējām priekšrocībām: ikvienas valsts nedrošība ietekmēs tās kaimiņu drošību,» saka Ziemeļatlantijas asamblejas ģenerālsekretāra vietnieks S. Lans.⁸ Tādējādi Latvijas un Baltijas drošība ir arī Eiropas drošība, un tas mums būtu pastāvīgi jāatgādina ne tikai mūsu kaimiņiem, bet visai Eiropai un pasaulei.

Baltijas stratēģisko pētījumu centra pētījumu lokā paredzēts ietvert arī lielvalstu attieksmi pret Baltijas drošības jautājumiem. Esam sākuši ar ārvalstu periodikas analīzi, lai noskaidrotu, kā pēdējo 2 gadu laikā attīstījusies tādu lielvalstu kā ASV, Lielbritānija, Vācija, Francija, Kanāda attieksme pret Baltijas drošību un okupācijas karaspēka izvešanu no šī reģiona. Mums jau ir pētīti arī vācu un angļu valodas zināšanām, taču gribam, lai viens no pētniekiem specializētos arī Francijas drošības politikas problemātikā un, protams, pārvaldītu franču valodu.

Esam pievērsušies arī mazo valstu drošības problēmām, lai to pieredzi izmantotu Baltijas reģionā. Šajā jautājumu lokā sācis iedziļināties viens no mūsu pētniekiem, kuram gan ir ģeogrāfa izglītība, taču kurš pārvalda piccas svešvalodas un pēc stažēšanās ārzemēs, cerams, varēs sīki iepazīt gan Izraēlas, Taivānas, Luksemburgas, gan daudzu citu pasaules mazo valstu, īpaši to, kuras apdraud lieli kaimiņi, pieredzi.

Vēl viena mūsu centra iecere saistās ar sava ieguldījuma došanu nemilitārās pretošanās koncepcijas izstrādē, kas bū-

tu piemērota Latvijas apstākļiem un organiski iekļautos Valsts aizsardzības koncepcijā kā svarīga un neatņemama tās sastāvdaļa. Līdzīga pieredze jau ir Svecē, Austrijā, Zviedrijā un citās valstīs. Piemēram, Svecē vispārējās aizsardzības plāns paredz okupācijas gadījumā uzsākt civiliedzīvotāju plašu pasīvas pretestības akciju. Katrs šveicietis iepazīstināts ar instrukcijām un pienākumiem, kas jāpilda okupācijas gadījumā.

Līdz šim Latvijā nemilitārās pretošanās jautājumi bijuši tikai dažu entuziastu rokās. Te jāmin Odisejs Kostanda un Oļģerts Eglītis. Līdz šim laikam Latvijā nav izdevies izveidot Nemilitārās aizsardzības centru, kura ideja vairākkārt cilāta jau 1991. gada vasarā (pirms augusta puča) Latvijas Republikas Augstākās Padomes Prezidija sēdēs un tika pat nolēmts, ka šādam centram jābūt. Paradoksāli, bet apkopoto Latvijas nemilitārās cīņas pieredzi O. Eglītīm nācās publicēt angļu valodā Amerikas Savienotajās Valstīs, jo Latvijā par šo izdevumu nebija intereses.⁹ Nemilitārās pretošanās teorētiskie jautājumi izstrādē mēs turpināsim sadarboties ar šīs teorijas pamatlicēju un klasiķi Džinu Šarpu¹⁰, kurš strādā ASV Alberta Einšteina institūtā un vairākkārt apmeklējis Latviju, kā arī sadarbosimies ar mūsu Lietuvas un Igaunijas kolēģiem. Arī nemilitārās pretošanās koncepcijas principi varētu būt vienoti visās trijās Baltijas valstīs.

Baltijas stratēģisko pētījumu centrs nenodarbosies tikai ar zinātniski pētniecisko darbu, bet plāno veikt arī plašu izskaidrošanas darbu sabiedrībā. Šim nolūkam izmantosim publiskas lekcijas par aktuāliem drošības politikas jautājumiem, kā arī gatavosim publikācijas. Mūsu lielākā iecere saistās ar grāmatas sagatavošanu un izdošanu latviešu un angļu valodās. Tās tēma: «Baltijas drošība, sadarbība un integrēšanās Eiropas drošības sistēmā.» Sāds izdevums palīdzētu ne tikai mums pašiem un mūsu sabiedrībai labāk izprast situāciju, kādā mēs atrodamies, bet arī palīdzētu to izvērtēt cilvēkiem ārzemēs. Taču gulvenais šādas grāmatas uzdevums būtu parādīt efektīvākos ceļus Latvijas un ci-

tu Baltijas valstu drošības garantēšanai, pierādīt, ka Baltijas drošība ir arī Eiropas drošība.

Baltijas stratēģisko pētījumu centrs sadarbojas arī ar citām zinātniski pētnieciskajām institūcijām Latvijā, kuras tā vai citādi nodarbojas ar stratēģiskiem pētījumiem un drošības politikas jautājumiem. Pirmām kārtām, tas attiecas uz divām institūcijām: Latvijas Nacionālo Aizsardzības akadēmiju un Latvijas ārpolitikas institūtu. Katra no šīm institūcijām kopā ar mūsu centru aizņem visai noteiktu nišu pētījumu amplitūdā. Kā parādīja šo jautājumu apspriešana Jūrmalas konferencē 1993. gada 15. decembrī, zinātniski pētnieciskajā darbā šo institūciju starpā iespējams ne tikai izvairīties no pētnieciskā darba dublēšanas, bet sekmīgi papildināt citai citu. Šāda prakse jau veidojas.

Nacionālā Aizsardzības akadēmija dibināta 1992. gada 19. februārī ar Latvijas Republikas Ministru Padomes lēmumu Nr. 54, paredzot kā vienu no galvenajiem darba virzieniem zinātnisko pētniecību un metodisko darbu.¹¹ Atbilstoši tam akadēmijā izveidots Aizsardzības zinātņu centrs, kurš oficiāli uzsāka darbu no 1992. gada jūlija. Šis centrs savu uzmanību pamatā velta militāru un militāri tehnisku problēmu pētīšanai. Par to liecina pētījumu tēmas: «Sauszemes karaspēka apbruņojums. Bruņutanku tehnika», «Pasaulē valstu militāro budžetu dinamika», «Nelielo Eiropas valstu militārās sistēmas», «Krievijas bruņotie spēki no Vācijas līdz Urāliem» u. c. Svarīgu vietu Aizsardzības zinātņu centra darbībā ieņem pētījums «Latvijas Republikas Nacionālo bruņoto spēku izveides koncepcija», kuru atzinusi par lietderīgu un finansē NATO savas programmas «Sadraudzība 1993—1994» ietvaros.

Latvijas Ārpolitikas institūts dibināts 1992. gada 20. maijā kā bezpeļņas un neatkarīga organizācija, kura kā pamatuzdevumu izvirzījusi informēt Latvijas tautu par starptautiskajiem notikumiem un Baltijas drošības jautājumiem. Institūts nodarbojas ar lekciju, semināru, apmaiņas programmu organizēšanu, dažādu izdevumu publicēšanu, kā arī ar Baltijas drošības jautājumu izpēti. In-

stitūta lekciju programmā ietvertas tādas tēmas kā «Baltija jaunajā Eiropas drošības sistēmā», «NATO nākotne», «Baltijas drošība — krustceļš», «Klintonā Amerika: problēmas un risinājumi», «Zviedrijas — Baltijas attiecības un Zviedrijas drošības politika» u. c. Publikāciju vidū kā nopietnākā jāmin I. Feldmaņa, A. Strangas un M. Virša sagatavotā 1993. gadā izdotā grāmata «Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis 30. gadu otrā pusē», kurā sīki analizēti arī drošības politikas jautājumi un atrodami daudzi interesanti un oriģināli secinājumi. Vairākas izdotās brošūras skaidro starptautisko attiecību problēmas un iepazīstina ar dažādām starptautiskajām organizācijām, piemēram, Eiropas drošības un sadarbības apspriedi. Sagatavošanā ir arī brošūra par Rietumeiropas savienību un NATO. Institūts iesaistījies divgadīga pētnieciska projekta realizēšanā. Tā tēma ir «Baltijas sadarbība, Baltijas un Krievijas attiecības, Baltijas un Eiropas integrācija». Interesi rada arī pētījums «Ukrainas un Baltijas drošība», kura rezultātus paredzēts publicēt. Institūts noorganizējis divas konferences — «Militāri stratēģiskais stāvoklis Baltijas valstīs: 1990—1992» (1992. g.) un «Baltijas drošība un Baltijas—Krievijas attiecības» (1993. g.).

No teiktā izriet, ka Baltijas stratēģisko pētījumu centrs drošības politikas pētniecības jomā būtu ierindojams starp Nacionālās Aizsardzības akadēmijas Aizsardzības zinātņu centru, kurš specializēsies militāro un militāri tehnisko, kā arī militārās apmācības pētījumu jomā, un Latvijas ārpolitikas institūtu, kurš galveno vērību velta starptautisko attiecību izpētei, pievērsoties arī vairākiem drošības politikas aspektiem. Savukārt Baltijas stratēģisko pētījumu centrs konsekventi īstenos pētījumu programmu visai plašā drošības politikas jomā, cenšoties nodrošināt kompleksu un vispusīgu pieeju šīs mūsdienu aktuālākās problēmas risināšanā un cieši sadarbojoties ar minētajām pētnieciskajām iestādēm.

Noslēgumā varam secināt, ka stratēģiskie pētījumi Baltijā atdzimuši īsā laikā līdz ar mūsu valstu aizsardzības

un drošības sistēmu un patstāvīgas ārpolitikas veidošanos. Trīs zinātniski pētnieciskās iestādes, kas tikai Latvijā radušās divu gadu laikā, un specializētās stratēģisko pētījumu iestādes Lietuvā un Igaunijā rada cerību, ka drošības politikas zinātniskajam nodrošinājumam Baltijā varētu būt laba bāze.

ATSAUCES

1. B. H. Liddell Hart. *Strategy*. 2nd rev. ed. — A Meridian book, USA, 1991, 321. lpp.
2. E. Andersons. *Latvijas Brīvojie Spēki un to priekšvēsture*. — Toronto, 1983, 660. lpp.
3. *Latvijas valsts aizsardzības likumi*. — R., 1993, 18. lpp.
4. *Vestņik vojennoj informaciji*, 1993, Nr. 11, 2. lpp.
5. Ministru Prezidenta Karla Bilta runa, veltīta Latvijas Republikas 75. gadu jubilejai, 1993 (Izd. Zviedrijas vēstniecība Latvijā).
6. Theo van den Doel. *Central Europe: The New Allies? The Road from Visegrad to Brussels*. — USA, 1994, 3. lpp.
7. Turpal, 93. lpp.
8. S. Lunn. *A Reassessment of European Security. What is European Security after the Cold War?* — Brussels, dec. 1993, 52. lpp.
9. O. Egliulis. *Nonviolent Action in the Liberation of Latvia*. — USA, 1993.
10. Sk.: G. Sharp. *Civilian-based Defense. A Post-Military Weapons System*. — USA, 1990.
11. *Latvijas valsts aizsardzības likumi*, 125. lpp.

- 25 -

LATVIJAS
VĒSTURES
INSTITŪTA
ŽURNĀLS

IZNĀK CETRAS REIZES GADĀ
KOPS 1991. GĀDA DECEMBRA

Rīga «Zinātne»

*Tālaivs Jundzis**

DROŠĪBAS POLITIKAS TENDENCES LATVIJĀ

1988—1994

Baltijas valstis savu drošības politiku varēja sākt atkal patstāvīgi realizēt pēc to neatkarības atzīšanas 1991. gada augustā—septembrī. Taču svarīgu politisku pieredzi jaunā politiķu paaudze ieguva tieši valstiskās neatkarības atgūšanas procesā, kurš Latvijā skaidri iezīmējās kopš 1988. gada. Sai pieredzei bija nepārvērtējama loma tikko neatkarību atguvušās valsts stabilitātes nodrošināšanā, aizsardzības struktūru veidošanā un drošības politikas realizēšanā. Tāpēc neliels atskats vēsturē nepieciešams, lai pilnīgāk analizētu un izprastu³ drošības politikas tendences atjaunotās neatkarības apstākļos.

M. Gorbačova uzsāktais reformu process Padomju Savienībā 80. gadu otrajā pusē ļāva aktīvāk sarosīties brīvības cīnītājiem anektētajās Baltijas valstīs. Jau 1986. gada jūlijā cilvēktiesību aizstāvēšanas grupas «Helsinki-86» dalībnieki vēstījumā M. Gorbačovam izvirzīja prasību nodrošināt tiesības Latvijai izstāties no PSRS un sarīkot šajā jautājumā referendumu.¹ Radošo savienību plēnumā Rīgā 1988. gada 1.—2. jūnijā plašai atklātībai tika nodots paziņojums, ka Latvija 1940. gadā tikusi okupēta. Tūlīt pēc tam izveidojās Latvijas Nacionālās neatkarības kustība, kuras Padome 1988. gada 8. septembrī deklarēja: «. . . neatzīstam Latviju kā PSRS locekli *de jure* . . ., uzskatām, ka *de facto* Latvijas Republikas iekļaušana PSRS sastāvā ir Latvijas okupācija, un pieprasām to izbeigt.»²

1988. gada 8. oktobrī tika nodibināta plaša, masveidīga sabiedriski politiska organizācija, kurai bija noteicošā loma ceļā uz Latvijas neatkarību un kuras vadībā tika likti pamati atjaunotajai Latvijas Republikai pēc 1991. gada augusta puča. Tā bija Latvijas Tautas fronte (LTF), kura 1988. gadā savās rindās apvienoja vairāk nekā 110 000 dalībnieku,³ bet 1989. gadā — jau

* T. Jundzis — Latvijas Zinātņu akadēmijas Baltijas stratēģisko pētījumu centra direktors.

1.3 miljonus cilvēku,⁴ galvenokārt Latvijas valstiskās neatkarības piekritējus.

Tas bija laiks, kad jebkura Latvijas suverenitāte vēl pastāvēja tikai uz papīra, kad ārlietu un aizsardzības jautājumu risināšana bija tikai Maskavas kompetencē. Tāpēc jo drosmīgāks šķiet LTF 1988. gada 18. decembrī sniegtais paziņojums «Par attieksmi pret PSRS Bruņotajiem spēkiem», kas uzskatāms par pirmo nopietnāko mēģinājumu atmodas laikā Latvijas valstisko neatkarību saistīt ar aizsardzību un drošību.⁵ Paziņojumā teikts: «Uzskatām par neatliekamu teritoriāla formējuma izveidošanu Latvijas PSR, kurā obligāto karadienestu pēc savas iniciatīvas varētu iziet Latvijas PSR pilsoņi.»⁶ Šajos vārdos būtībā ielikta neatkarīgās Latvijas armijas izveidošanas ideja, kuras īstenošana varēja sākties jau pēc nepilniem trīs gadiem — 1991. gada rudenī. Šis dokuments uzskatāms arī par nopietnu «tautas diplomātijas» soli drošības politikas jomā, jo tā saturs skar svarīgus atbrūņošanās jautājumus. Šajā sakarā paziņojumā teikts:

«1. LTF atbalsta PSKP Ģenerāļsekretāra M. Gorbačova iesākto kursu uz PSRS Bruņoto spēku skaitliskā sastāva būtisku samazināšanu;

2 LTF uzskata par nepieciešamu radīt atombrīvu zonu Skandināvijas valstīs un Baltijā, samāzināt parasto bruņojumu Latvijā.»⁷

Komunistisko valdību sabrukums 1989. gada beigās visās Austrumeiropas «satelītu» valstīs, arī Latvijā, stiprināja pārliecību, ka neatkarības ideja nemaz nav tik neiespējams sapnis. Tas atspoguļojās arī Latvijas Tautas frontes 2. kongresā 1989. gada 3.—4. oktobrī pieņemtajā programmā, kurā vesela nodaļa bija veltīta drošības politikas jautājumiem un saucās «Demilitarizācija».⁸ Analizējot šīs nodaļas tēzes kontekstā ar citiem kongresā pieņemtajiem dokumentiem un politisko situāciju, iezīmējas valsts neatkarības atgūšanas un drošības politikas vienotība.

Jau agrāk paustajam viedoklim par kodolbrīvu zonu Baltijā kongress pievienoja prasību par Latvijas demilitarizāciju kā starptautiskā saspilējuma atslābuma procesa neatņemamu sastāvdaļu. Būtībā šī prasība nozīmēja PSRS karaspēka izvešanu no Latvijas, tās deokupāciju, par kuru toreiz vēl nevarēja runāt atklāti. To, ka demilitarizācija bija paredzēta tieši šajā nolūkā, parāda LTF Programmas tās pašas nodaļas cita tēze, kurā teikts: «LTF uzskata par nepieciešamu panākt, lai Latvijas PSR Konstitūcijā atjaunotu republikas tiesības uz teritoriālo karaspēka veidojumu, kurā varētu pildīt obligāto un rezerves karadienestu visi Latvijas iedzīvotāji neatkarīgi no tautības.»⁹ Tādējādi LTF programma paredzēja panākt PSRS karaspēka izvešanu un tā vietā atjaunot savu nacionālo armiju, nevis demilitarizāciju burtiskā izpratnē. Lai ātrāk atbrīvotos no okupācijas armijas vai vismaz mazinātu tās kaitīgo ietekmi Latvijā, LTF Programma un cili kongresā pieņemtie dokumenti paredzēja sekojošas prasības:

1) izveidot tikai Latvijas augstākajam valsts varas orgānam pakļautu, patstāvīgu komisiju ar tiesībām kontrolēt visu Latvijā izvietoto karaspēku daļu darbības atbilstību Latvijas likumiem;

2) izbeigt PSRS karaspēka kontingenta, arī rezerves virsnieku skaita palielināšanu Latvijā, aicināt likvidēt Latvijā visas PSRS raķešu un gaisa karaspēka bāzes, bruņoto spēku poligonus;

3) pārskatīt un precizēt aktus par zemes piešķiršanu karaspēka daļām, to atbilstību pārbaudīt, izbeigt jaunu teritoriju iedalīšanu armijas vajadzībām un pārņemt Latvijas valsts pārvaldes orgānu pārziņā militārajiem resoriem piederošās mežsaimniecību un piejūras zemes;

4) PSRS Aizsardzības ministrijai jāmaksā rente par zemi un telpām, ko armija aizņem Latvijā;

5) nepieļaut Latvijas iedzīvotāju sūtīšanu dienestā ārpus tās robežām pret viņu gribu;

6) nodrošināt iespēju personām, kuru politiskā pārliecība neatļauj dienēt bruņotajos spēkos, karadienesla vietā paredzēto laiku strādāt Latvijas tautsaimniecībā, šim nolūkam panākot alternatīva darba dienesta izveidošanu;

7) likvidēt jauniešu militārās nometnes, militāro apmācību skolās un radikāli pārveidot militāro apmācību augstskolās, pilnībā ievērojot brīvprātības principu;

8) pārvietot no Latvijas PSR augstākās militārās mācību iestādes;

9) likvidēt paslāvošo centralizēto civilās aizsardzības un militārās sagatavošanas sistēmu (DOSAAF), uz šīs bāzes izveidojot glābšanas dienestu.¹⁰

Šī Programma tika realizēta šoli pa šolim konsekventā veidā vairāku gadu laikā. Taču dažus no tajā skartajiem jautājumiem turpina diskutēt vēl tagad starpvalstu sarunās ar Krieviju (piemēram, par tiesībām kontrolēt Krievijas karaspēku Latvijā, maksu par zemi un telpām) — un tie vēl nav guvuši pozitīvu atrisinājumu.

1990. gada marta vēlēšanu rezultātā Latvijas Tautas frontes kandidāti ar ievērojamu pārsvaru tika ievēlēti Augstākajā Padomē. 1990. gada 4. maijā Latvijas PSR Augstākā Padome nobalsoja par pilnīgu neatkarību, taču noieica beztermiņa pārejas periodu šīs neatkarības atgūšanai. Dažu nedēļu laikā Augstākā Padome saņēma vēstules un telegrammas, kurās 646 726 Latvijas iedzīvotāji izteica savu atbalstu neatkarības pasludināšanai.¹¹

Savā 1990. gada 28. maija paziņojumā Latvijas Republikas Augstākā Padome kā suverēnas valsts reprezentante ierosināja veidot turpmākās attiecības ar Padomju Savienību uz tādiem starptautisko tiesību pamatprincipiem kā atturēšanās no spēka un spēka draudu lietošanas starpvalstu attiecībās, strīdu izšķiršana mierīgā ceļā, katras tautas neatņemamās tiesības uz pašnoteikšanos.¹² Ārpolitikas un drošības jautājumu risināšanai tika izvei-

dotas speciālas institūcijas: nodibināta patstāvīga Latvijas Republikas Ārlietu ministrija, Latvijas Republikas Augstākās Padomes Ārlietu komisija un Latvijas Republikas Augstākās Padomes Aizsardzības un iekšlietu komisija.

Taču Padomju Savienība nevēlējās samicrināties ar neatkarības pasludināšanu Latvijā. Tā izvairījās no sarunām šajā jautājumā un krasi palielināja savu politisko, ekonomisko un militāro spiedienu, sistemātiski iejaucās Latvijas iekšējās lietās. Latvijas pāreja uz pilnīgu neatkarību tādos apstākļos šķita visai bezcerīga, jo ik brīdī valsti, kura tikko bija atdzimusi, apdraudēja vesela virkne draudu faktoru pašā valsts iekšienē:

1) PSRS karaspēka atrašanās Latvijā. 1990. gadā Latvijā izvietojās 223 Bruņoto spēku, Jūras kara flotes un PSRS Robežapsardzības karaspēka apakšvienības, kuru personālsastāvs bija aptuveni 120 000 cilvēku liels, ieskaitot trīs karaskolu kursantus.¹³ PSRS karaspēks bezceremoniāli iejaucās Latvijas politiskajā dzīvē un iekšējās lietās pēc 1990. gada 4. maija. Tie galvenokārt bija karaskolu audzēkņi, PSRS Bruņoto spēku virsnieki un veterāni, kuri 1990. gada 15. maijā izraisīja nekārtības un gribēja iebrukt Latvijas Republikas Augstākās Padomes ēkā. Jūras kara flotes kājnieki ar ieročiem rokās neļāva 1990. gada rudenī izpildīt tiesas spriedumu par Komunistiskās partijas Jūrmalas nodaļas pārvietošanu uz citām telpām. Liepājā kara jūrniecei vairākus mēnešus apsargāja Ļeņina pieminekli, izmantojot pat bruņutransportierus, lai neļautu izpildīt vietējās pašvaldības lēmumu par tā nojaukšanu;

2) PSRS pārvaldes institūciju — to skaitā represīvo: VDK, prokuratūra, kara komisariāti, sevišķas nozīmes milicijas vienība (OMON) u. c. — funkcionēšana Latvijā. Ar šo struktūru palīdzību PSRS turpināja realizēt savu ietekmi politiskajā, ekonomiskajā un militārajā sfērā. Latvijas mēģinājumi pārņemt šīs institūcijas savā pakļautībā sastapa krasu PSRS pretestību līdz pat draudiem izmantot ieročus. Mēģinājums pārņemt savā pakļautībā prokuratūras iestādes beidzās ar to, ka Latvijā izveidojās divas prokuratūras (viena pakļāvās PSRS, otra — Latvijai), kuras turpināja konkurēt līdz pat 1991. gada augusta puča beigām;

3) politisku organizāciju darbība Latvijā, kuras vērsās pret Latvijas neatkarību un bija par totalitārā režīma atjaunošanu, — Latvijas Komunistiskā partija, Internacionālā darbaļaužu fronte, Latvijas sabiedrības glābšanas komiteja, dažādas kara veterānu apvienības u. c. Nereti propagandiskos nolūkos šo organizāciju pretvalstiskā darbība tika apzīmēta kā cīņa par krievvalodīgo tiesībām Latvijā. Šo organizāciju darbības bīstamību palielināja: to ciešā saislība ar bruņotajām vienībām (t. sk. ar armijas daļām) un PSRS uzticīgajām represīvajām struktūrām Latvijā. Īpaši izcēlās Latvijas Komunistiskā partija, kuras akcijās nereti iesaistījās sevišķas nozīmes milicijas vienība, kura kļuvusi plaši pazīstama ar nosaukumiem «OMON», «melnās beretes»;

4) smagā ekonomiskā situācija Latvijā. To vēl vairāk saasināja pieaugušais PSRS ekonomiskais spiediens, kurš ik brīdi draudēja pārvērsties tiešā ekonomiskā blokādē.

Lai nepieļautu situācijas tālāku saasināšanos, Latvijas Republikas Augstākā Padome 1990. gada 21. novembrī iesniedza PSRS Augstākai Padomei un PSRS prezidentam M. Gorbačovam notu, kurā ierosināja pārtraukt PSRS Bruņoto spēku iejaukšanos politiskajā dzīvē, izvest no Latvijas sevišķas nozīmes milicijas vienību (OMON), uzsākt sarunas par Latvijas neatkarības pilnīgu atjaunošanu, karaspēka uzturēšanās statusa noteikšanu un tā pakāpenisku izvešanu, kā arī kopēju ekonomisku problēmu risināšanu.¹⁴

Diemžēl atbildes vietā uz šo notu sekoja traģiskie 1991. gada janvāra noteikumi — vispirms Viļņā, tūlīt pēc tam — Rīgā. Tas bija plānots un ilgi gatavots mēģinājums ar spēka metodēm panākt Baltijas valstu atgriešanos Padomju Savienības sastāvā. Gaidāmo apvērsumu PSRS un militāras akcijas pret Baltijas valstīm Rietumu spēcienesti prognozēja jau iepriekš.¹⁵ Taču pat vienkārša fakta analīze liecināja, ka Baltijā gaidāma PSRS prezidenta pārvaldes ieviešana. Latvijas Tautas fronte 1990. gada 11. decembrī nāca klajā ar paziņojumu «Visiem Latvijas neatkarības atbalstītājiem»,¹⁶ kurā brīdināja par draudīgo situāciju un aicināja pēc prezidenta pārvaldes ieviešanas izvērst plašu pilsoniskās nepakļaušanās kampaņu. Aicinājumā visai detalizēti bija izklāstīta arī nevardarbigās pretošanās metodika, kura visumā bija pamatota un balstījās uz nevardarbigās pretošanas teorijas atzinumiem.

Militārās akcijas sākās Lietuvā 12.—13. janvāra naktī, kad Padomju armijas daļas un OMON vienības uzbruka Lietuvas galvenajam televīzijas tornim, nogālinot 13 cilvēkus un daudzus ievainojot. 13. janvārī Rīgā notika Latvijas Komunistiskās partijas X plēnums, kurš pieprasīja Augstākās Padomes atļaušanu un Latvijas valdības demisiju, varas nodošanu Latvijas sabiedrības glābšanas komitejas rokās.¹⁷ Taču vardarbigās akcijas Rīgā līdzīgi kā Viļņā nesākās. Tās kavēja negaidīti straujie un grūti aptveramie pēc saviem mērogiem tautas aizsardzības pasākumi. 13. janvārī dienas laikā Rīgā ap svarīgākajām valsts un sabiedriskajām ēkām tika uzceltas barikādes, apmēram 15 000 smago mašīnu, traktoru blokēja pieejas minētajiem objektiem, kurus vienlaicīgi apsargāja līdz 80 000 cilvēkiem.¹⁸ Nav šaubu, ka padomju karaspēks šos objektus bija spējīgs ieņemt, taču tas prasītu lielāku upuru skaitu nekā Viļņā, un izsauktu krasī negatīvu atlieksmi pasaules sabiedrībā, kas Padomju Savienībai draudēja ar smagām politiskām un ekonomiskām sankcijām.

Ar plānoto PSRS akciju izgāšanos Viļņā un Rīgā negribēja samierināties tie spēki Latvijā, kuri turpināja cīņu pret Latvijas neatkarību. 1991. gada 20. janvārī OMON vienība uzbruka Latvijas Iekšlietu ministrijai, nogālinot vairākus cilvēkus. Tas bija mēģinājums izprovocēt Latvijas neatkarības aizstāvjus, radīt masu nekārtības un iesaistīt armijas vienības šajā provokācijā, lai

tādējādi panāktu PSRS prezidenta pārvaldes ieviešanu. Taču arī šī akcija izgāzās.

Laikā no 1990. gada 4. maija līdz pat 1991. gada augusta puča beigām Latvijas valstiskā neatkarība ik brīdī bija apdraudēta. Tomēr Latvijas Republikas Augstākā Padome un valdība savas neatkarības un drošības jautājumus šajā laikā kārtoja ne tikai ar Padomju Savienību, bet arī risināja vairākos citos virzienos. Svarīgākie no tiem:

- 1) sadarbība ar Lietuvu un Igauniju; Baltijas valstu politiskās un ekonomiskās savienības stiprināšana un veicināšana;
- 2) attiecību veidošana ar nozīmīgākajām starptautiskajām organizācijām, savas līdzdalības panākšana to darbā;
- 3) divpusēju kontaktu veidošana ar dažādām valstīm, lai panāktu Latvijas Republikas starptautisko atzišanu.

Baltijas valstu sadarbību aizsāka 1990. gada 12. maijā parakstītā «Deklarācija par Latvijas Republikas, Lietuvas Republikas un Igaunijas Republikas vienprātību un sadarbību», kura paredzēja Baltijas valstu padomes izveidošanu no šo valstu augstākajām amatpersonām.¹⁹ Par Baltijas valstu padomes darba institūcijām kļuva ārlietu ministru konferences, apspriedes parlamentu komisiju līmenī, konferences ministru līmenī. Lai arī Baltijas valstu starpā ne visos jautājumos bija pilnīga vienprātība, tomēr jāatzīst Baltijas valstu padomes un tās darba institūciju būtiskā nozīmē šo valstu neatkarības atgūšanā un drošības jautājumu risināšanā. Tā, piemēram, kopš 1990. gada augusta sistemātiski tikās trīs valstu parlamentu pārstāvji, kuri ne tikai apmaiņās doinām un saskaņoja savu rīcību drošības jomā, bet arī nepilna gada laikā izstrādāja savu kopēju viedokli jautājumā par PSRS Bruņoto spēku izvešanas kārtību no Baltijas un termiņiem. 1990. gada 1. decembrī Baltijas valstu vadītāji griezās ar «Aicinājumu pasaules valstu parlamentiem», kurā lūdza to atbalstu vairākos stratēģiskos jautājumos:

- «1) panākt Padomju Savienības spiediena izbeigšanu uz Baltijas valstīm;
- 2) panākt, lai noteiktu PSRS Bruņoto spēku izvešanas galīgo termiņu no Baltijas valstīm;
- 3) sekmēt, lai kodolbrīvā josla Eiropas ziemeļos aptvertu arī Baltijas valstis;
- 4) sekmēt, lai jautājums par Baltijas valstīm tiktu iekļauts Eiropas drošības un sadarbības apspriedes izpildinstitūciju darbā.»²⁰

Īpaši pirmajā gadā pēc neatkarības pasludināšanas Latvijas ārpolitikā figurēja demilitarizācijas jautājums, kas galvenokārt tika saprasts kā PSRS Bruņoto spēku izvešanas nepieciešamība. Arī neitralitātes politika tolaik imponēja Latvijas politiķiem. Piemēram, Jānis Jurkāns, Latvijas Republikas ārlietu ministrs, kādā no intervijām 1990. gada jūlijā saka: «Gribu uzsvērt, ka Latvijas ārpolitikas pamatprincipi ir neitralitāte un nepievienošanās mili-

tāriem blokiem.»²¹ Tomēr laika gaitā šīs tendences ārpolitikā būtiski mainījās, mainījās arī uzskati par demilitarizāciju.

Svarīgi atzīmēt, ka neatkarības sasniegšanai Latvijas Republikas valsts varas un pārvaldes institūcijas paredzēja tikai nevardarbigas, demokrātiskas formas un metodes. Turpretim opozīcija, cenšoties panākt ātrākus un krasākus PSRS prezidenta soļus, izplatīja klaju dezinformāciju it kā par nelikumīgu bruņotu formējumu veidošanos Latvijā un bruņojuma iegādēm Rietumu valstīs. Kādā no Maskavas izdevumiem pat norādīts, ka 1990. gadā Latvijā militarizētajos un bruņotajos formējumos darbojas 56 000 cilvēku un augstākā militārā (kara) institūcija ir Latvijas Republikas Augstākās Padomes Aizsardzības un iekšlietu komisija.²² Taču jau 1990. gada 3. jūlijā Latvijas Republikas Augstākās Padomes sesijā šī dezinformācija tika pilnībā noraidīta.²³

Par valsts aizsardzības nepieciešamību Latvijā daudz maz nopietni sāka domāt tikai pēc 1991. gada janvāra traģiskajiem nolikumiem. Ministru Padomes tiešā pakļautībā 1991. gada 24. janvārī izveidoja Sabiedrības drošības departamentu, uz kura bāzes vēlāk radās Aizsardzības ministrija.²⁴ Departamenta speciālisti 1991. gada pavasarī — vasarā izstrādāja Latvijas Republikas paš aizsardzības koncepciju pārejas periodam uz neatkarību, kura pēc neatkarības atgūšanas kļuva par valsts aizsardzības koncepcijas pamatu. Koncepcija norādīja būtiskākos draudu avotus Latvijas Republikai, ņemot vērā situāciju 1990. gada pavasarī — vasarā:

1) militārā apvērsuma iespēja PSRS;

2) Sabiedrības glābšanas komitejas vadīto bruņoto strādnieku vienību, Baltijas karavīru savienības koordinācijas centra vadīto militārpersonu un atvaļināto karavīru vienību un Latvijas Komunistiskās partijas vadīto citu bruņoto formējumu aktivitātes;

3) dabas katastrofas un tehnoloģiskās avārijas;

4) iekšējā tirgus neaizsargātība, ēnu ekonomika, migrējošā noziedzība;

5) atsevišķu teroristisku grupējumu darbība.²⁵

Koncepcija paredzēja robežapsardzības dienesta un zemessargu vienību izveidošanu, kā arī civilās aizsardzības sistēmas reformu. 1991. gada vasarā tika izstrādāti arī vairāki koncepcijas uzmetumi par civiliedzīvotāju nemilitāro pretošanos ārvalstu iebrukuma vai valsts apvērsuma gadījumā. Bija arī paredzēts izveidot Latvijas Republikas Augstākās Padomes Prezidija Nemilitāras aizsardzības centru.²⁶ Taču visi šie minētie pasākumi palika nerealizēti, jo sākās 1991. gada augusta apvērsums Maskavā, kam sinhroni sekoja pučistu akcijas Latvijā.

Pučistu akcijas nekavējoties saņēma novērtējumu Latvijā. 1991. gada 19. augustā plkst. 10.00 sākās Latvijas Republikas Augstākās Padomes Prezidija un Ministru Padomes kopējā sēde. Tajā pieņēma paziņojumu, kurā bija konstatēts, ka 1991. gadā naktī no 18. uz 19. augustu PSRS ir noticis valsts apvērsums.²⁷ Tālāk paziņojumā tika atzīts, ka Ārkārtējā stāvokļa valsts komi-

teja ir nelikumīgs veidojums, kuram nav nekādu pilnvaru Latvijas teritorijā. Taču gadījumā, ja kādi ārkārtēji spēki traucētu likumīgajiem Latvijas valsts varas un pārvaldes orgāniem turpināt darbu, iedzīvotāji tika aicināti nesadarboties ne ar kādiem nelikumīgiem varas veidojumiem un iesaistīties nevardarbīgas pilsoniskās nepakļaušanās kampaņā. Stundu vēlāk līdzīgu vērtējumu pučistu akcijām deva Latvijas Republikas Augstākā Padome.²⁸

Jau 20. augusta vakarā sāka noskaidroties, ka apvērsuma mēģinājums iegājis strupceļā, bet 21. augustā kļuva skaidrs, ka tas ir izgāzies. Šajā dienā Latvijas Republikas Augstākā Padome pieņēma vēsturisko Konstitucionālo likumu «Par Latvijas Republikas valstisko statusu», kurā noteica, ka pārejas periods valsts varas *de facto* atjaunošanai ir beidzies un Latvija ir neatkarīga, demokrātiska republika.²⁹ Isā laikā Latvijas neatkarību atzina vairāki desmiti pasaules valstu, to skaitā 6. septembrī — PSRS.

Atjaunojusi pilnībā savu neatkarību, Latvijas valsts rūpējās par tās nostiprināšanu un pasākumiem drošības garantēšanai. Nedēļas laikā tika pieņemta virkne svarīgu lēmumu un likumprojektu, kas bija vērsti, lai šķīdētu vai iespējami neitralizētu draudus valsts drošībai un veiktu pasākumus valsts aizsardzībai. Sakarā ar antikonstitucionālo darbību un dalību janvāra un augusta valsts apvērsuma mēģinājumos tika aizliegta Latvijas Komunistiskās partijas, Latvijas Ļeņina Komunistiskās Jaunatnes Savienības, Latvijas PSR Darbaļaužu internacionālās frontes, Darba kolektīvu apvienotās padomes, Sabiedrības glābšanas vislatvijas komitejas darbība.³⁰ 24. augustā Augstākā Padome pieņēma lēmumu «Par PSRS valsts drošības iestāžu darbības izbeigšanu Latvijā»,³¹ bet 29. augustā — «Par PSRS Aizsardzības ministrijai pakļauto kara komisariātu darbības apturēšanu Latvijā»³². Vienlaicīgi Latvijas Republikas Augstākā Padome pieprasīja PSRS Bruņoto spēku pilnīgu izvešanu no Latvijas Republikas.³³ Tika pārtraukta arī PSRS prokuratūras iestāžu darbība Latvijā.

Vairāki lēmumi un likumi paredzēja aizsardzības struktūru izveidošanu. 24. augustā Augstākā Padome pieņēma jau vasarā izstrādāto likumu «Par Latvijas Republikas zemessardzi»,³⁴ un nekavējoties sākās zemessardzes vienību veidošanās. Dažu mēnešu laikā tajās iesaistījās 9000 brīvprātīgo.³⁵ 26. augustā izveidoja Latvijas Republikas Augstākās Padomes Apsardzes dienestu,³⁶ kurš vēlāk kļuva par Latvijas Republikas Drošības dienestu. 10. septembrī pieņēma likumu «Par Latvijas Republikas obligāto valsts dienestu», kura mērķis bija iesaistīt pastāvīgos iedzīvotājus valsts aizsardzības, sabiedriskās kārtības un citu sabiedrībai nepieciešamo uzdevumu izpildē.³⁷ 1. oktobrī pieņēma likumu «Par grozījumiem un papildinājumiem Latvijas Republikas 1990. gada 20. decembra likumā «Par Latvijas Republikas valsts robežu»», kurš pirmo reizi pēc neatkarības atjaunošanas paredzēja bruņotas valsts aizsardzības struktūras — robežapsardzības karaspēka

izveidošanu.³⁸ 13. novembrī izveidoja Aizsardzības ministriju.³⁹ 1991. gada nogalē izveidoja vairākus militārās apmācības centrus, bet 1992. gada 19. februārī nodibināja Latvijas Republikas Aizsardzības ministrijas Nacionālās aizsardzības akadēmiju, kurai noteica šādus uzdevumus:

- 1) sagatavot kadrus ar augstāko un vidējo militāro izglītību;
- 2) organizēt aizsardzības spēku karavīru un darbinieku kvalifikācijas celšanu;
- 3) veikt zinātniskās pētniecības un metodisko darbu.⁴⁰

Jau 1991. gada rudenī Latvijas sabiedrībā un Augstākās Pado-
mes deputātu vidū iezīmējās divi atšķirīgi viedokļi par valsts
aizsardzības veidošanu:

1) Latvijai nepieciešama sava armija kā galvenais aizsardzī-
bas spēks kopā ar zemessardzes vienībām;

2) Latvijai armija nav vajadzīga, jo tā nespēs sevi aizsargāt
pret lielvalstu uzbrukumu, pietiek ar zemessardzi, kura agresijas
un okupācijas gadījumā piedalītos partizānu cīņās.

Šī diskusija Latvijā risinās divus gadus un turpinās vēl šodien.
Tomēr pēdējā laikā armijas veidošanas oponentu balsis kļuvušas
vājākas sakarā ar Latvijas cerību kļūt par NATO locekli, lai arī
varbūt visai tālā perspektīvā.

Nemot vērā armijas veidošanos oponentu visai ievērojamo
spiedienu, Latvijā valsts aizsardzības veidošanā izvēlējās zināmu
kompromīsa ceļu: armijas vietā veidoja aizsardzības spēkus, kuru
galvenais uzdevums — sargāt un aizstāvēt valsts robežu, bet ne-
pieciešamības gadījumā pildīt aizsardzības uzdevumus visā valsts
teritorijā. Aizsardzības spēkos ieņēlpst robežapsardzības spēki,
mobilo strēlnieku spēki, gaisa un pretgaisa aizsardzības spēki un
jūras spēki, kā arī speciālās (sakarū, sapieru u. c.) daļas un apakš-
vienības. Militāra uzbrukuma gadījumā mobilās strēlnieku apakš-
vienības tiek papildinātas ar rezervīstiem un kopīgi ar zemes-
sargu formējumiem izvērsas strēlnieku vienībās.

Pēc Latvijas Aizsardzības ministrijas ziņām, aizsardzības spē-
kos kopumā 1994. gada sākumā dienēja 6550 cilvēku, no kuriem
550 ir virsnieki. 1500 kareivju un 150 virsnieku dien mobilo
strēlnieku spēkos un speciālajās apakšvienībās, 3800 kareivju un
340 virsnieku — robežapsardzībā, 600 kareivju un 30 virsnieku —
jūras spēkos, 150 kareivju un 30 virsnieku — gaisa spēkos.⁴¹
Zemessardzē uz brīvprātības pamatiem iesaistīts apmēram 18 000
cilvēku, kuru lielākā daļa militārās apmācības, dežūras un citus
zemessargu pienākumus veic no pamatdarba brīvajā laikā. Aiz-
sardzības spēku un zemessardzes rīcībā ir tikai vieglais bruņojums,
kurš kvantitātes ziņā neapmierina pat elementāras prasības. Tajā
pašā laikā Baltijas valstis ir vienīgās no bijušās Padomju Savie-
nības republikām, kuras, atgūstot neatkarību, nesaņēma daļu kara
tehnikas un bruņojuma. Sarunas ar Krieviju šajā jautājumā nav
devušas rezultātus.

Pilnīgas neatkarības atgūšana Latvijā bija pārāk strauja un negaidīta arī valsts aizsardzības jomā. Darbs pie valsts aizsardzības koncepcijas, īpašu uzmanību pievēršot PSRS karaspēka izvešanas problēmai, bija uzsākts 1990. gada jūlijā — augustā Latvijas Republikas Augstākās Padomes Aizsardzības un iekšlietu komisijas vadībā, sadarbojoties ar Lietuvas un Igaunijas pārstāvjiem. 1990.—1991. gadā projekts daudzkārt tika pārstrādāts un pilnveidots, bet īpaši intensīvi darbs ritēja pēc pilnīgas neatkarības atgūšanas un turpinājās līdz pat 1992. gada 23. martam, kad koncepciju apstiprināja Latvijas Republikas Augstākās Padomes Aizsardzības un iekšlietu komisija, nododot to tālākai apspriešanai ar preses starpniecību.⁴² Koncepcijas izstrādāšanas gaitā pēc zemessardzes izveidošanas 1991. gada rudenī un 1992. gada ziemā galvenie strīdi saistījās ar zemessardzes lomu valsts aizsardzībā un tās attiecībām ar aizsardzības spēkiem. Pastāvēja viedoklis, ka zemessardzei jābūt galvenajam valsts teritoriālās aizsardzības spēkam, bet aizsardzības spēku funkcijām jāaprobežojas ar valsts robežu aizsardzību. Netika arī pieļauta doma, ka zemessardzes štābs būtu pakļaujams Aizsardzības ministrijai (kopš izveidošanas tas bija tieši pakļauts LR Augstākajai Padomei — un Augstākās Padomes priekšsēdētājs pēc amata bija arī zemessardzes priekšnieks). Līdzīgā veidā funkcionēja vēl viena valdībai nepakļauta struktūra — Drošības dienests, kura uzdevumos ietilpa valsts varas un ekonomisko interešu aizsargāšana. Šis dienests kopš tā izveidošanas bija tieši pakļauts Latvijas Republikas Augstākajai Padomei. Atsevišķi politiskie spēki un politiski dažādu politisku un personisku apsvērumu dēļ nepieļāva zemessardzes un Drošības dienesta pakļaušanu valdībai. Tādējādi izveidojās vairākas bruņotas struktūras ar dažādu administratīvo pakļautību un dublējošām funkcijām, kas neveicināja valsts aizsardzības stiprināšanu. Šis politisko spēku samērs minētajos jautājumos atspoguļojās arī apstiprinātajā Latvijas Republikas aizsardzības koncepcijā. Uz koncepcijas pamata tika izstrādāti un 1992. gada 4. novembrī pieņemti likumi «Par valsts aizsardzību» un «Par aizsardzības spēkiem».⁴³ Tādējādi redzams, ka valsts aizsardzības koncepcija un attiecīgie likumi tika izstrādāti vienlaicīgi ar valsts aizsardzības sistēmas veidošanos.

Pēc pilnīgas neatkarības atjaunošanas joprojām aktuāls ir jautājums par draudiem Latvijas valsts drošībai. Paši būtiskākie draudu avoti nosaukti 1992. gada valsts aizsardzības koncepcijā, un tie ir:

- 1) okupācijas karaspēka atrašanās valsts teritorijā;
- 2) politiskā, militārā un valstiskā nestabilitāte Neatkarīgo valstu sadraudzībā;

- 3) atsevišķi grupējumi valsts iekšienē, kuri turpina aktīvu darbību pret Latvijas valstisko neatkarību, par komunistiskā vai cita totalitārā režīma atjaunošanu.⁴⁴

Šim uzskaitījumam varētu pievienot vēl citus draudu avotus, kurus var pietiekami skaidri saskatīt vienkāršu sociāli politisko

procesu analīzes rezultātā un kuru bīstamība 1992.—1994. gadā ir pieaugusi:

1) negatīvās parādības, kas saistās ar ekonomisko reformu nepilnībām, — valsts īpašuma izsaimniekošana, ārvalstu kapitāla ekspansija, «ēnu» ekonomika, nelikumīgi iegūtās naudas «atmazgāšana» utt.;

2) paaugstinātā sociālā spriedze, ko galvenokārt nosaka zemais dzīves līmenis — niecīgās pensijas, bezdarbs, apkures problēmas utt.;

3) konstitucionālās un tiesiskās reformas kavēšanās — likumu nesakārtotība un pretrunas, tiesībsargāšanas iestāžu daļējs sabrukums u. c.;

4) politiskā spriedze, kas galvenokārt saistās ar nenokārtoto pilsonības jautājumu, minoritāšu tiesību garantijām utt.;

5) vājā civilā kontrole pār valsts bruņotajām struktūrām, to iekšējā un savstarpējā nesakārtotība, zemais tehniskais nodrošinājums un apmācību līmenis;

6) vāji kontrolētā noziedzība, nekontrolētā ieroču izplatība, narkotiku tirdzniecība;

7) dabas katastrofas un tehnoloģiskās avārijas.

Šeit galvenokārt minēju iekšējos draudus. Nīderlandes zinātnieks Teo van den Doels pamatoti pasvītro, ka iekšējās stabilitātes nozīme ievērojami pieaug ikvienā valstī, kurai draud paaugstināta ārējo faktoru bīstamība.⁴⁵ Ārējie draudi Latvijai iezīmēti jau iepriekš minētajā koncepcijā, taču piedāvāšu pilnīgāku to izklāstu, neatkārtojot jau minēto Krievijas armijas klātbūtni, bet izmantojot bijušā Lietuvas aizsardzības ministra A. Butkeviča viedokli, kuru viņš puda 1993. gada jūnijā kādā no starptautiskajām konferencēm, runājot par ārējiem draužiem:⁴⁶

1) nestabilitāte bijušās Padomju Savienības teritorijā, kas var iesaistīt Latviju starpreģionālos, etniskos vai teritoriālos konfliktos, kā arī konfliktos, kurus var izprovocēt pagrīdusī ekonomika;

2) autoritāras, nacionālistiskas un pat fašistiskas tendences, kuras gūst aizvien pieaugošu izplatību Krievijā un dažās citās bijušās Padomju Savienības republikās;

3) ekonomiskā atkarība no Austrumiem, ieskaitot nestabilitāti enerģētikas produktu piegādē;

4) plašie militārie, t. sk. atomieroču arsenāli, kurus pārņēmušas jaunās neatkarīgās Austrumeiropas valstis;

5) noziedzības straujais pieaugums Austrumeiropā, nelegālās ieroču un narkotiku tirdzniecības paplašināšanās;

6) tehnoloģiskās avārijas, īpaši enerģētiskajā rūpniecībā, nelegālā radioaktīvo materiālu transportēšana;

7) katastrofiska dzīves līmeņa pazemināšanās dažās NVS valstīs, kas var novest pie bēgļu ieplūšanas Latvijā.⁴⁶

Diemžēl izvērstā draudu analīze rāda, ka Latvijas drošība un stabilitāte lielā mērā atkarīga no tā, kāda situācija veidosies Krievijā un kādas būs Latvijas—Krievijas attiecības. Analizējot šīs

attiecības, redzams, ka vēl 1991. gada augustā Boriss Jeļcins un demokrātiskā Krievija bija sabiedrotie Baltijas valstīm cīņā pret totalitārismu un padomju impēriju. Diemžēl jau pēc neilga laika nācās konstatēt, ka Krievijas realizētās ārpolitikas mērķi ir klajā pretrunā ar Baltijas valstu patiesas neatkarības centieniem un to drošības interesēm.

Lai gan Krievijas politiķu un līderu propagandiskie paziņojumi ne vienmēr dod tiešu atbildi par šīs lielvalsts patiesajām interesēm Baltijā, tomēr to analīze un realizētā politika norāda, ka runa ir par ģeopolitiskās kontroles saglabāšanu Baltijas valstīs. Neskatoties uz divvainajiem atsaukumiem un miglajainajiem komentāriem, jāatzīst, ka patiesi realizēto Krievijas politiku Baltijā ir raksturojis Krievijas ārlietu ministrs A. Kozirevs savās ievēribu guvušajās runās 1992. gada decembrī Stokholmā⁴⁷ un 1994. gada 18. janvārī Maskavā, tiekoties ar Krievijas diplomātiem, kuri strādā ārvalstīs.⁴⁸ A. Kozirevs uzsvēra, ka NVS un Baltijas valstis ir Krievijas svarīgāko interešu reģions. Un no turienes arī izrietot draudi Krievijas interesēm. Krievijas karaspēks neesot pilnīgi jāizved no tām teritorijām, kas ir Krievijas interešu sfērā jau gadsimtiem.⁴⁹

A. Kozireva izteikumos, kārus gan pēc tam viņš tikpat ātri arī atsauc, rodams izskaidrojums Krievijas kategoriskajā nostājā saglabāt Skrundas raķešu uzbrukuma agrās atklāšanas un brīdināšanas radiolokācijas staciju (k/d 1895i), kura kontrolē 60° no horizontālās plaknes virzienā uz Rietumeiropu un Atlantijas okeānu. Ir apšaubāma šī objekta neaizstājamā militāri stratēģiskā nozīme Krievijas drošībai, jo Skrundas stacijas funkcijas var izpildīt Mukačevas un Murmanskas stacijas, kā arī tās dublē vēl divas autonomas cita tipa kontroles sistēmas. Skrundas jautājums drīzāk saistāms ar Krievijas politiskajām interesēm iespējami ilgāk saglabāt savas bāzes un līdz ar to tiešu militāru ietekmi šajā Baltijas valstī.

Taču Krievijas militāri stratēģiskās un politiskās intereses Baltijā ir daudz plašākas. Tās uzskatāmi parāda bijušais Latvijas ārlietu ministrs Jānis Jurkāns:

- 1) panākt, lai neviena cita valsts nedominētu Baltijas jūras reģionā ne uz jūras, ne sauszemes;
- 2) novērst jaunas naidīgas militāras organizācijas izveidošanu vai «vecā parauga» NATO iekļūšanu šajā reģionā;
- 3) novērst Baltijas valstu militarizāciju un trešās valsts armijas klātbūtni šajā teritorijā.⁵⁰

Šo secinājumu pamatotību apstiprina Krievijas Federācijas militārā doktrīna. Tajā, piemēram, Krievijas militārās bīstamības avotu skaitā minēta «militāro bloku un savienību paplašināšana pretēji Krievijas Federācijas drošības interesēm»⁵¹. Krievijas kategoriski negatīvā nostāja pret Baltijas valstu līdzdalību NATO norāda, ka Krievija to uzskata par militāri bīstamu savām interesēm.

Militārās bīstamības līmenī Krievijas militārā doktrīna paceļ arī Krievijas Federācijas pilsoņu tiesību, brīvību un pat likumīgo interešu apspriešanu ārvalstīs. Aiz Krievijas robežām dzīvo apmēram 25 miljoni krievu,⁵² bet, ja tic Krievijas propagandai, tikai Latvijā un Igaunijā tiek aizskartas viņu tiesības un likumīgās intereses. Kādas ir šīs intereses daļai no Latvijā dzīvojošiem krieviem, parāda vēlēšanu rezultāti 1993. gada decembra Krievijas parlamenta vēlēšanās, kurās piedalījās 3762 vēlētāji — Krievijas pilsoņi, kuri pastāvīgi dzīvo Latvijā. Puse no viņiem balsoja par Krievijas Komunistiskās partijas kandidātiem, bet viena trešdaļa atbalstīja Žirinovski. Tikai 691 no balsotājiem bija par Krievijas Federācijas Konstitūcijas pieņemšanu.⁵³ Jautājums ir nevis par cilvēktiesību pārkāpumiem, bet gan par to, ka diezgan ievērojama daļa Padomju armijas veterānu, PSKP bijušo funkcionāru, VDK un citu padomju drošības struktūru bijušo darbinieku Latvijā negrib samierināties ar padomju impērijas un totalitārā režīma sabrukumu, Latvijas neatkarību.

Protams, vēlēšanu rezultāti vēl neliecina, ko domā Latvijā dzīvojošais krievu vairākums. Gribas ticēt, ka lielākā daļa no viņiem ir pilnīgi lojāla pret Latvijas valsti un tās neatkarību. Tomēr daļa cittautiešu turpina politisko darbību pret Latvijas neatkarību un kļuvusi par politisku kārti Krievijas realizētajā ārpolitikā.

To kārtējo reizi apliecina prezidenta B. Jeļcina teiktie vārdi 1994. gada 24. februārī Vēstījumā Federatīvajai Sanāksmei «Par Krievijas valsts nostiprināšanu (iekšpolitikas un ārpolitikas pamatvirzieni)»: «Krievijai nav tiesību samazināt savu aktivitāti mazākuma tiesību nodrošināšanai NVS un Baltijas valstīs.» Tālāk Vēstījumā uzsvērts, ka tikai Krievija ir spējīga ieviest kārtību Baltijā: «Prakse pierāda, ka neviens cits kā Krievija šodien ir gatava uzņemties miera uzturēšanas saistības bijušās PSRS teritorijā.»⁵⁴

Tomēr Latvijas, Baltijas un visas Eiropas drošības interesēs būtu atbalstīt demokrātiskās reformas Krievijā, praktiski realizēt jauno koncepciju «Eiropa ar Krieviju», nevis «Eiropa pret Krieviju», kuras ietvaros pirmām kārtām varētu veikt pasākumus šādos virzienos:

1) demokrātisko reformu īstenošana Krievijas Bruņotajos spēkos;

2) demokrātisko institūciju kontroles veicināšana pār Bruņotajiem spēkiem pašā Krievijā;

3) Krievijas ciešāka integrācija Eiropas politiskajās un militārajās drošības struktūrās;

4) sekmēt jaunas Krievijas militārās doktrīnas izstrādāšanu, kura atbilstu starptautisko tiesību principiem un normām. Baltijas valstīm svarīgi būtu noslēgt līgumu ar Krieviju par atteikšanos lietot spēka politiku starpvalstu attiecībās.

Pēc pilnīgas neatkarības atgūšanas laikā no 1991. gada septembra Baltijas valstu sadarbība ir atlistījusies arī drošības jomā,

turklāt pat nedaudz straujāk un ciešāk nekā citās jomās. Taču pilnīgi nepamatoti būtu šo sadarbību atzīt par pietiekami rezultatīvu un tādu, kura būtu devusi jūtamu ieguldījumu šī reģiona drošības nostiprināšanā. Zināmā mērā to attaisno īsais laika periods, par kuru le ir runa, taču pietiekami daudz ir arī to gadījumu, kad sadarbība palikusi tikai uz papīra vai nav bijusi gadījumos, kad tā lieti noderētu — īpaši attiecībās ar citām valstīm un starptautiskajām organizācijām. Dažkārt šī sadarbība vairāk izpaudusies ārēji un tai bijis pat formāls raksturs.

Baltijas valstu starpā līdz šim nav noslēgts starpvalstu līgums par sadarbību militārajā un drošības jomā. Tomēr šāda sadarbība paredzēta Aizsardzības ministriju līmenī — un to apliecina trīs Baltijas valstu aizsardzības ministru 1992. gada 2. jūnijā Pērnāvā parakstītā vienošanās. Šī vienošanās nosaka, ka trīs puses neuzskata nevienu citu valsti kā savu potenciālu ienaidnieku, bet vēlas dot savu ieguldījumu miera un stabilitātes nodrošinājumam Eiropā un Baltijā. Ministru vienošanās paredz kopīgi izstrādāt un ierosināt savai valdībai drošības politikas un miera attīstības virzienus, attīstīt sadarbību militārajos un militāri tehniskajos jautājumos. Uz šīs vienošanās pamata tika izveidota virkne darba grupu, kuras risināja konkrētus militāri tehniskos jautājumus un sagatavoja attiecīgus priekšlikumus robežu apsardzības, jūras spēku veidošanas, gaisa un pretgaisa aizsardzības, ieroču, standartizācijas, sakaru sistēmu veidošanas un citos jautājumos. Militāri politiskie jautājumi sistemātiski tika skarti triju valstu ārlietu un aizsardzības ministru sanāksmē, Baltijas padomes sēdēs, nereli izstrādājot saskaņotu viedokli un nākot klajā ar attiecīgiem paziņojumiem. Militāro sadarbību stiprinājušas arī 1993. gada maijā un 1993. gada oktobrī notikušās pirmās Baltijas valstu atsevišķu militāro struktūru kopīgās mācības Rīgā (Ādažu poligonā).

Tomēr tikai sadarbība Baltijas valstu līmenī nedos kaut cik jūtamas garantijas to drošības nostiprināšanai. Ir pēdējais laiks apzināties, ka tikai Baltijas valstu militāra alianse var dot reālu ieguldījumu Baltijas reģiona drošības un stabilitātes garantēšanā. Šādā alianse veicinātu arī Baltijas integrēšanos Eiropas drošības sistēmā. Kaut arī Baltijas valstu militārās alianses ideju neizdevās realizēt 30. gadu beigās,⁵⁵ tomēr jāatzīmē, ka jau toreiz pirms 2. pasaules kara Baltijas valstis kopā bruņotajos spēkos varēja mobilizēt vairāk nekā 500 000 karavīru.⁵⁶ Paredzētā Baltijas valstu miera spēku bataljona izveidošana varētu būt solis ceļā uz šādu aliansi. Nākamais varētu būt vienotas Baltijas militārās doktrīnas izstrādāšana.

Baltijas un Eiropas drošības kontekstā pieaugusi to Viduseiropas valstu loma, kuras atbrīvojušās no padomju impērijas jūga, un tās ir Baltkrievija, Ukraina, Moldova, Polija, Čehija, Slovākija, Ungārija, Rumānija un Bulgārija. Baltijas un minētajām Viduseiropas valstīm, kuras visas varētu apzīmēt kā postsociālisma valstis, ir līdzīgas problēmas un ne tikai ekonomiskajā un

sociālajā sfērā, bet arī militārajā jomā un drošības politikā. Visām minētajām valstīm ir ļoti līdzīgi militārās bīstamības un militāro draudu avoti, visas ir izteikušas vēlēšanos iestāties NATO vai tam tuvināties.⁵⁷ Tāpēc šo valstu cieša sadarbība drošības jomā un militāro jautājumu risināšanā veicinātu to integrāciju Eiropas drošības sistēmā, veicinātu mieru un stabilitāti Eiropā.

Baltijas un Viduseiropas valstu sadarbības veicināšanā Latvija ir centusies dot savu ieguldījumu. 1993. gada 2. un 3. maijā Rīgā pirmo reizi notika Baltijas un Viduseiropas valstu Aizsardzības ministriju delegāciju sanāksme, kurā piedalījās Igaunijas, Latvijas, Lietuvas, Moldovas un Ukrainas aizsardzības ministri, Polijas un Rumānijas valdības pārstāvji, kā arī Baltkrievijas delegāts. Sanāksmes dalībnieki bija vienis prāti, ka reģiona stabilitātes garantēšanai ir nepieciešams padziļināt sadarbību NATO Sadarbības padomes (NACC) un citu starptautisko organizāciju (piem., EDSA) ietvaros. Konkrētā militāri politiskā sadarbība būtu jābalsta uz divpusējiem⁵⁸ un daudzpusējiem kontaktiem — sanāksmēm, konferencēm, semināriem u. tml. Īpaša uzmanība būtu pievēršama sadarbībai nacionālo bruņoto spēku izveidošanā.⁵⁹

Presē izskanējis priekšlikums par jauna militārā bloka veidošanu, kas atrastos starp Krieviju un NATO un apvienotu Igauniju, Latviju, Lietuvu, Baltkrieviju, Ukrainu, Poliju, Čehiju, Slovākiju, Ungāriju, Rumāniju un Bulgāriju ar to vairāk nekā 135 miljoniem iedzīvotāju. Pēc autora domām, minētās valstis veidotu aizsardzības aliansi un iesaistītos neuzbrukšanas paktos gan ar Krieviju, gan NATO un citām Rietumvalstīm. Šāds jauns bloks varētu izveidot brīvās tirdzniecības zonu ar ideju tuvojies kopīgam tirgum.⁶⁰ Šāda ideja var likties nereāla vai vismaz pāragra. Taču tā nav mazāk reāla kā Viduseiropas un Baltijas valstu vēlme nekavējoties iestāties NATO. Varbūt tieši pakāpenība un Eiropas drošības intereses prasa spert šo pirmo soli integrācijas virzienā — izveidot Baltijas un Viduseiropas valstu sadarbības līgumu militārajā un drošības jomā. atstājot pagaidām atklātu jautājumu par šo valstu militārās alianses izveidošanu? Tas ir jautājums, uz kuru atbilde nedrīkstētu kavēties.

Pēc savas neatkarības atgūšanas Latvija ir stiprinājusi politisko un militāro sadarbību ar Ziemeļvalstīm, izmantojot viņu atbalstu un pieredzi. 1994. gada 3. janvārī noslēgts Latvijas un Dānijas līgums par sadarbību militārajā jomā Lielu palīdzību robežapsardzības sistēmas izveidošanā Latvijai sniegusi Zviedrija. Taču Baltijas un Ziemeļvalstu kopējās intereses drošības jomā ir objektīvi daudz ciešākas nekā reāli veiktais darbs sadarbības stiprināšanā. Būtu jāpanāk kopēja Baltijas un Ziemeļvalstu līguma noslēgšana par sadarbību militārajā jomā. Šāda līguma ietvaros tiktu sekmēta arī ciešāka Baltijas valstu savstarpējā sadarbība.

Latvijas un pārējo Baltijas valstu attiecības ar NATO sāka veidoties 1991. gada rudenī, un jau 1991. gada decembrī Baltijas

valstis kļuva par NATO Sadarbības padomes locekļiem. 1992. gada pavasarī Latviju apmeklēja NATO ģenerālsekretārs M. Verners un citas augsti stāvošas militārpersonas. Sadarbība ar NATO un citām Eiropas drošības struktūrām — Rietumeiropas savienību, Eiropas drošības un sadarbības apspriedi u. c. — uzskatāma par svarīgu ceļu Latvijas drošības garantēšanā. Jaunā kvalitātē šī sadarbība ievirzījies pēc pievienošanās NATO programmai «Partnerattiecības mieram», kura varētu veicināt Baltijas valstu integrēšanos Eiropas drošības sistēmā.

Jautājums par Baltijas valstu iestāšanos NATO ir pārgrabs un politiski neapdomīgs. To pirmais izvirzīja Igaunijas prezidents L. Meri jau 1993. gada septembrī, kad kļuva zināms par Polijas, Čehijas, Slovākijas un Ungārijas vēlmi iestāties NATO. Tūlīt pēc tam abu pārējo Baltijas valstu vadītāji arī sāka publiski runāt par iestāšanos NATO, tādējādi pakļaujoties zināmas sabiedrības daļas psiholoģiskajam spiedienam.

Taču ir acīm redzams, ka NATO neuzņems valstis, kurās valda iekšēja nestabilitāte un brīvi saimnieko svešzemju karaspēks, kurām pastāv reāli ārējie draudi, valstis, kurām nepieciešami vēl daudzi gadi, lai izveidotu savu valsts aizsardzības sistēmu un ieviestu demokrātisku kontroli pār to. Atklāts ir arī jautājums, kur ņemt naudu, lai piedalītos NATO programmās. Zināms, ka pat viena Baltijas valstu kopējā bataljona izveide ir apdraudeta naudas trūkuma dēļ. Taču pat tad, ja visu to NATO neņemtu vērā, neizbēgami rastos jautājums, ko darīt ar pārējām 20 Viduseiropas, Austrumeiropas un Āzijas valstīm, kuras arī izvēlējušās ceļu uz NATO un iesaistījušās NATO Sadarbības padomes darbā. Vai, īsā laikā uzņemot kaut vienu daļu no šīm valstīm, nebeigs pastāvēt pati NATO kā drošības un stabilitātes garantis. Vai kopā ar 16 valstīm — NATO locekļiem — nezaudēs svarīgu drošības balstu arī Eiropa un pasaule? Ir zināms, ka plostīs, uz kura sakāpj pārāk daudz braucēju, var nogrimt.

Savukārt vai Baltijas valstīm, ņemot vērā teikto, ir saprātīgi runāt par iestāšanos NATO apstākļos, kad Krievija militāro bloku paplašināšanu pretēji tās interesēm uzskata par draudu avotu savai drošībai, kad totalitārā režīma un impērijas atjaunošanas piekritēji Krievijā arvien pastiprina spiedienu uz B. Jelcinu un demokrātiem? Pastāv taču iespēja, ka līdz tam laikam, kamēr Baltijas valstis būs gatavas kļūt par NATO locekļiem, pats NATO jau būs pārtapis par Eiropas kolektīvās drošības sistēmu. Protams, Baltijas valstis jau tagad gribētu zināt, kā Eiropas un ASV politiskie stratēģi saredz Eiropas drošības sistēmu tuvākajos 5—10 gados un kādu vietu tajā ierāda Baltijai. Sadarbība un integrācija ir vienīgais Baltijas valstu drošības garantis.

Teiktais liecina, ka pagātnes mācības mūsu ārpolitikā ienesušas būtiskas korektīvas, par kurām runā Latvijas Ministru prezidents: «Mēs redzam arī, ka tradicionālā formula «drošība caur neitralitāti un neatkarību» arvien vairāk un vairāk tiek aizstāta ar formulu «drošība caur sadarbību». Drošība ir meklējama ne

tik daudz formālā «vienam pret otru» kā «vienam kopā ar otru.»⁶¹ Arī valdības pasludinātā formula «Drošības politika — prioritāte Nr. 1» vieš cerības.⁶²

Tāču ir pilnīgi skaidrs, ka Latviju negaida viegls ceļš savas neatkarības un drošības aizstāvēšanā. Ieskats mūsu valsts atdzimšanas nesenajā vēsturē ir apliecinājums tam.

PIEZĪMES

- ¹ Latvija šodien. 1987. — Linkolna, 1987. — 130. lpp.
- ² Apals G. Latvijas Nacionālās neatkarības kustība. 1988. gada jūnijs — 1991. gada decembris // Latvijas Vēsture. — 1992. — Nr. 3. — 27. lpp.
- ³ Rezolūcija par Tautas frontes nodibināšanu // Latvijas Tautas fronte. Gads pirmais. — R., 1989. — 224. lpp.
- ⁴ Latvija šodien. 1991. — Mērilenda, 1992. — 6. lpp.
- ⁵ Latvijas Tautas fronte. Gads pirmais. — 246. lpp.
- ⁶ Turpat.
- ⁷ Turpat.
- ⁸ Latvijas Tautas frontes 2. kongress. Programma. Statūti. Rezolūcijas. — R., 1990. — 19. lpp.
- ⁹ Turpat.
- ¹⁰ Turpat.
- ¹¹ Cīņa. — 1990. — 31. maijs.
- ¹² Latvijas Republikas Augstākās Padomes paziņojums «Sakarā ar PSRS prezidenta M. Gorbačova 1990. gada 14. maija dekrētu «Par Latvijas PSR Augstākās Padomes Deklarāciju», «Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu» // Cīņa. — 1990. — 31. maijs.
- ¹³ Latvijas Republikas Augstākās Padomes Aizsardzības un iekšlietu komisijas arhīvs, 1990. gada dokumentācija.
- ¹⁴ Neatkarīgā Cīņa. — 1990. — 23. nov.
- ¹⁵ Rietumu izlūkdienestī par iespējamu apvērsumu // Diena. — 1990. — 22. dec.
- ¹⁶ Neatkarīgā Cīņa. — 1990. — 13. dec.
- ¹⁷ Независимая Балтийская газета: Спецвыпуск. — 1991. — Янв. — С. 3.
- ¹⁸ Ģenerālis Kuzmins «kapitālistisku kārību nepieļaus» // Rīgas Balss. — 1991. — 27. febr.
- ¹⁹ Cīņa. — 1990. — 15. maijs.
- ²⁰ Neatkarīgā Cīņa. — 1990. — 4. dec.
- ²¹ Cīņa. — 1990. — 25. jūl.
- ²² Вооруженные и военизированные формирования в СССР. — М., 1991. — С. 9.
- ²³ Cīņa. — 1990. — 5. jūl.
- ²⁴ Diena. — 1991. — 26. janv.
- ²⁵ Latvijas Republikas Augstākās Padomes Aizsardzības un iekšlietu komisijas arhīvs, 1991. gada dokumentācija.
- ²⁶ Diena. — 1991. — 2. aug.
- ²⁷ Turpat. — 19. aug.
- ²⁸ Neatkarīgā Cīņa. — 1991. — 21. aug.
- ²⁹ Diena. — 1991. — 21. aug.
- ³⁰ Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1991. g. 24. augusta lēmums «Par dažu sabiedrisko un sabiedriski politisko organizāciju darbības pārtraukšanu» // Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs. — 1991. — Nr. 35/36. — 1663. lpp.
- ³¹ Turpat. — 1664.—1665. lpp.
- ³² Turpat. — 1670.—1671. lpp.
- ³³ Turpat. — 1672. lpp.
- ³⁴ Turpat. — 1658.—1661. lpp.
- ³⁵ Diena. — 1991. — 7. nov.
- ³⁶ Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1991. g. 26. augusta lēmums «Par Latvijas Republikas Augstākās Padomes apsardzes dienesta izveidošanu» //

- Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs. — 1991. Nr. 35/36. — 1667. lpp.
- ³⁷ Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs. — 1991. Nr. 39. — 1843.—1851. lpp.
- ³⁸ Latvijas valsts aizsardzības likumi. — R., 1993. — 71.—78. lpp.
- ³⁹ Latvijas Republikas 1991. g. 13. novembra likums «Par Latvijas Republikas ministrijām» // Turpat. — 115. lpp.
- ⁴⁰ Latvijas Republikas 1992. g. 19. februāra Ministru Padomes lēmums Nr. «Par Latvijas Republikas Aizsardzības ministrijas Nacionālo aizsardzības akadēmiju» // Turpat. — 125. lpp.
- ⁴¹ Labrīt. — 1994. — 8. janv.
- ⁴² Latvijas Republikas Aizsardzības koncepcija: Politiskie un militārie pamati Latvijas valsts aizsardzības likumi. — 18. lpp.
- ⁴³ Turpat. — 26.—51. lpp.
- ⁴⁴ Turpat. — 18. lpp.
- ⁴⁵ Doel T., van den. Central Europe: the new allies? The road from Visegrád to Brussels. — USA, 1994. — P. 41.
- ⁴⁶ Bukkevicius A. «Lithuanian Security». After the Cold War: Adapting to the New Reality in Central and Eastern Europe. — California, 1993. — P. 1.
- ⁴⁷ Neatkarīgā Čīņa. — 1992. — 16. dec.
- ⁴⁸ Diena. — 1994. — 19. janv.
- ⁴⁹ Brīvā Latvija. — 1994. — 24.—31. janv.
- ⁵⁰ Diena. — 1993. — 1. dec.
- ⁵¹ Вестник военной информации. — 1993. — № 11 — С. 1—13.
- ⁵² Дипломатический вестник. — 1992. — № 5—6 — Март. — С. 65.
- ⁵³ The Baltic Independent. — 1993. — 17—23 dec.
- ⁵⁴ Российская газета. — 1994. — 25 февр.
- ⁵⁵ Feldmanis I., Stranga A., Vīrsis Šl. Latvijas ārpolitika un starptautiskie stāvokļi: 30. gadu otrā puse. — R., 1993. — 148.—151. lpp.
- ⁵⁶ Andersons E. Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture. — Toronto, 1983. 660. lpp.
- ⁵⁷ Socioloģiskā aptauja parādījusi, ka uz jautājumu, vai viņu zemēm būtu jāpievienojas NATO, apstiprinoši atbildēja: Polijā — 66%, Ungārijā — 60%, Krievijā — 54%, Rumānijā — 53%, Čehijā — 52%, Lietuvā — 51%, Bulgārijā — 47%, Albānijā — 42%, aptaujāto (Labrīt. — 1994. — 13. janv.
- ⁵⁸ Latvijas Republikas aizsardzības ministrs 1992. gada februārī parakstīja pirmo sadarbības līgumu ar Polijas aizsardzības ministru. 1992. gadā parakstīti arī divi Latvijas un Vācijas nolīgumi par bijušās VDR armijas īpašību daļas nodošanu Latvijas Republikas aizsardzības spēkiem. 1993. gada jūnijā Parīzē noslēgts līgums par Francijas Aizsardzības ministrijas tehniskā palīdzības nodrošināšanu uz Rīgu. 1994. gada janvārī noslēgts līgums ar Dāniju par sadarbību militārajā jomā.
- ⁵⁹ Latvijas Republikas Aizsardzības ministrija. Darba pārskats: 1991. gada rīcības ziņojums — 1993. gada jūnijs. — R., 1993. — 30. lpp.
- ⁶⁰ Alianse «pa vidu» // Labrīt. — 1994. — 13. janv. Pārpublicējums no 1994. gada 11. janvāra «International Herald Tribune». Raksta autors Frederiks Stārs Vildmens no Koulbrukas (Konektikutas štats, ASV).
- ⁶¹ Birkaus V. Latvijas ārpolitikas un drošības politikas pamatorientācija. Ru Zviedrijas Starptautisko attiecību institūtā 1993. g. 15. oktobrī // Sacinājumi Ministru Kabinētā. — 1993. — 3. nov. — Nr. 19. — 2. lpp.
- ⁶² Diena. — 1994. — 4. febr.

Tālais Jundzis

SECURITY POLICY TRENDS IN LATVIA

1988—1994

This article looks at the way Latvia's security policies have evolved in the period before *de facto* independence through the present. It also considers the possibilities associated with future inclusion in a European security system.

The foundation for the eventual security policies was Latvia's national awakening. This process was at first marked by the formation of small groups that petitioned the Soviet government. The human rights monitoring group «Helsinki 86» demanded that Gorbachev allow Latvia to hold a referendum on seceding from the Soviet Union. In 1988 the Latvian National Independence Movement declared that Latvia is occupied and that the occupation should end. Soon afterwards a mass political movement, the Popular Front of Latvia (PFL), was born. The movement expanded from some 110 000 members in 1988 to 1,3 million in 1989.

By then the declarations and demands called for specific actions with respect to the military. In December 1988 PFL asked for the creation of a nuclear-free zone in Scandinavia and the Baltics and for a reduction of conventional arms in Latvia. A year later the second PFL congress under the logan of «demilitarization» called for the elimination of all missile and air force bases in Latvia. In March 1990 during the first «real» elections in the Latvian SSR the Popular Front gained a clear majority in the Supreme Council. On May 4th, 1990 the Supreme Council voted for complete independence calling, however, for an unspecified period for transition to complete sovereignty. At this time the USSR forces in Latvia numbered around 120 000. Special units from these forces, OMON (black berets), marines and sailors often interfered with the decisions of local governments. The attempt to put the prosecutor's office under Latvian government control ended with two competing prosecutors working in Latvia until the end of the 1991 putsch. The Latvian parliament proposed in a note to Gorbachev that: the USSR military forces stop interfering in Latvia's political life; the special militia unit, OMON, be withdrawn from Latvia; talks begin on the reestablishment of Latvia's complete sovereignty and on the gradual withdrawal of the USSR military forces, with a clear definition of their status meanwhile.

Even though Latvia's independence was continuously threatened, the government and the Supreme Council worked on security issues unrelentingly. The most important among them were: cooperation with Lithuania and Estonia through governmental and parliamentary meetings, developing relations with international organizations, forming bilateral relationships to achieve international recognition. On August 21st, 1991 Latvia's Supreme Council declared that the «transition period» to sovereignty had ended and that Latvia was an independent, democratic republic again. In a short time Latvia's sovereignty was recognized by many countries including the USSR (September 6th, 1991).

Several laws were passed immediately to start forming national defence forces. The Home Guard, a part-time, volunteer unit, had 9000 men in just a few months. A law on «compulsory state service» was enacted. An October 1st law authorized national frontier-guards and in November the Defence Ministry was created. A dispute developed over the role of the Home Guard and its relationship to the Defence forces. The Guard and the State Security service were placed under the Supreme Council and its Chairman became the commander of the Guard. In this way the military did not have a unified command and often duplicated efforts. Already in the autumn of 1991 in the Supreme Council and the public at large two contradictory views on defence were apparent. First: Latvia needs an army, which is its main defence organization, with support from the Home Guard. Second: Latvia does not need an army, because this country can not defend itself against a superpower's attack; the Home Guard is sufficient, when attacked it can resort to guerilla warfare. This discussion has continued for two years and has not stopped.

Because of the opposition to forming an army, Latvia has made a compromise: instead of an army, defence forces were created mainly for the purpose of frontier-guards. Out of the 6500 people in Latvia's Defence forces today less than 2000 are not directly involved in guarding the frontiers. The Home Guard at present has 18 000 people, most of whom participate in the off-hours from their regular work.

Latvia's present security situation is defined by internal and external threats and the country's limited ability to effectively deal with them. Some of the more direct ones: the presence of the occupation army; instability in Russia

and the Commonwealth of Independent States; groups in the country working against Latvia's independence; economic dependence on the East for energy resources, raw materials, markets; aggravated social problems due to the drop in the standard of living; rapidly growing crime rate, illegal arms and narcotics traffic. Many additional problems are due to delays in implementing judicial reforms and enacting a law on citizenship. Russia's interest to maintain geopolitical control in the Baltics underlies many of these threats. In January 1994 in Moscow Russian Foreign Affairs Minister Kozirev stated that the Baltics were one of the regions where Russia's interest laid, and that from this region emanated a threat to Russia.

Russia's effort to retain the Skrunda «early-warning» radar station for over 5 years is directly connected with its political interests rather than any military need. A former Foreign Affairs minister of Latvia put Russia's strategic interests in the Baltics this way: insure that no other country dominates in the Baltic Sea region; prevent a new hostile military organization from forming or the «old style» NATO from entering the region; prevent the arming of the Baltic States and the presence of a third country army in the area. These conclusions are supported by the Russian military doctrine which maintains that Russia would consider it a threat from the Baltic States «to expand military alliances against Russia's security interests». The doctrine also assures tampering with the rights, freedoms and legitimate interests of Russian citizens living abroad and raises it to a military threat level.

While facing these threats and «interest» from its large neighbour, Latvia continues working on the development of closer ties with its other neighbours in Europe. On January 3rd, 1994 Latvia signed a military cooperation agreement with Denmark. Sweden has continued to provide meaningful assistance in developing Latvia's frontier control system, especially the naval portion of it. Both France and Germany have made important contributions to Latvia's defence forces. A meeting was held in Riga in 1993 with defence ministry delegations from Estonia, Lithuania, Moldavia and the Ukraine, and representatives from Poland, Roumania and Byelorussia. Latvia has been a member of the North Atlantic Cooperation Council since 1991. For almost a year a U.S. military support group has been coordinating trips by military specialists to Latvia, and vice versa.

Even though Latvia, like the rest of Eastern and Central Europe, would readily accept the security of NATO membership, it realizes, that these countries before joining must grow and develop beyond the limits socialism imposed on them lest NATO should become meaningless. Latvia is going to participate in the «Partnership for Peace» programme in the hope that this will hasten its inclusion in a «real» European security system. In parallel with the effort for everybody to join NATO, reforms in Russia should be supported. Particularly: democratic reforms in Russian military forces; civilian control of the military; Russia's integration in European political and security structures; help Russia develop a «new» military doctrine based on internationally accepted principles and norms.

Iesniegts 09.02.94.

LATVIJAS VĒSTURE

Drošības garantiju meklējumi (1920. - 1940.)

Tālavas Jundzis

"Bet pieredze un vēsture māca, ka tautas un valdības nekad neko nav mācījušās no vēstures un nav rikojušās saskaņā ar mācību, ko no tās būtu iespējams gūt"

G.V.F. Hegelis

Tagad, kad Latvija atkal ir atguvusi savu neatkarību, svarīgi atbildēt uz jautājumu, vai Latvijas politiku un diplomāti laukā no 1920. līdz 1940. gadam izdarīja visu, lai nosargātu ar ļoti lielām pūlēm un milzīgiem upuriem iekaroto valsts neatkarību.

Ar nožēlu jākonstatē, ka vēsturnieki šim globālajam jautājumam pievērsušies pārsteidzoši maz. Nereti no biežām monogrāfijām par Latvijas vēsturi 1920. - 1940. gadā nekļūst skaidrs galvenais: vai Latvijas neatkarību bija iespējams nosargāt; kas netika izdarīts, kas izdarīts nepareizi, lai to nosargātu. Tad, kad tapa daudzas no šīs tēmas monogrāfijām, šādi jautājumi varbūt nešķita aktuāli, jo Latvija bija gadu desmitiem okupēta un nekas neliecēja, ka drīzumā tā atkal varētu atgūt savu zaudēto neatkarību. Taču tagad būtu jāvēlta visas pūles, lai rastu iespējami plašas, vispusīgas un pamatotas atbildes uz šiem svarīgajiem jautājumiem².

Nepareizi būtu Latvijas neatkarības zaudēšanu saistīt tikai ar 1939. gada "bāžu" līgumu vai ar K. Ulmaņa rīcību 1940. gada vasarā. Atbildes meklējamas daudz plašākā vēstures periodā un, protams, cieši saistāmas ar starptautisko situāciju kopumā.

Pārsteidzoši, bet Latvijas sabiedrību miera laika apstākļos maz interesēja valsts ārējās drošības problēmas. Nereti izskanēja pārmetumi par nelietderīgu naudas tērēšanu ārlietu resorā, tika pausts arī viedoklis, ka līdzekļi ārpolitikai ir "zemē nosviesta nauda"³. Interesanti, ka arī Saeimā (Saeimas sapulcē) plašākas diskusijas par valsts ārpolitiku notikušas tikai pāris reizes - 1922. un 1923. gada jūnijā. Autoritārā režīma apstākļos šādas diskusijas vispār bija izslēgtas. Tādēļ Latvijai nedz divdesmitajos,

nedz trīsdesmitajos gados nebija savas ārpolitikas koncepcijas. Jānorāda, abi nozīmīgākie Latvijas ārlietu ministri - Z. Meierovics un V. Munters uzskatīja, ka mazai valstij ārpolitiskā doktrīna var būt pat kaitīga, jo ierobežojot manevra iespējas, sastindzina V. Munters, piemēram, pats apgalvojis, ka ārpolitikā dodot priekšroku "nemaldīgam m-tīnkam"⁴. Šādam viedoklim ne tikai nevar piekrist, bet gribas apgalvot, ka tas veicināja daudzas ārpolitiskās neveiksmes, īpaši pēdējos neatkarības gados. Arī valsts drošības jautājumu risināšanu ārpolitikas koncepcijas trūkums padarīja atkarīgu no viena vai dažu cilvēku viedokļa, kavēja drošības garantiju meklēšanā iesaistīt samērā plašo diplomātisko korpusu ārvalstīs⁵, kā arī hēdza šajā jomā sekmīgāk izmantot pašmāju politikus.

Tomēr Latvijas drošības un neatkarības garantiju meklējumi ļabi saskatāmi 20. to un 30. to gadu Latvijas ārpolitikā. Tie ir: 1) lielās Baltijas valstu savienības izveidošanas centieni (savienība, kura aptvertu Poliju, Lietuvu, Latviju, Igauniju un Somiju); 2) mazās Baltijas valstu savienības izveidošanas centieni (savienība, kura aptvertu Latviju, Igauniju un Lietuvu); 3) Tautu Savienība kā Latvijas drošības garantis; 4) neitralitātes politika, līdz pat absolūtai neitralitātei; 5) sabiedroto meklējumi starp lielvalstīm; 6) starptautisko garantiju meklējumi.

Reizēm šie garantiju meklējumi bijuš veiksmīgi, reizēm mazāk veiksmīgi, nereti tie vienlaikus notikuši vairākos virzienos, dažkārt - pat pretējos. Bieži vien tie palikuši tika ideju līmenī. Tomēr, kā jau uzsvērts iepriekš, Latvijai neizdevās rast garantijas, kuras to spētu glābt no okupācijas 1940. gadā. Kā raksta V. Skultāns, "Lūgtrās drošības garantijas mūsu valsts nedabūja, nelūgtrās negribēja"⁶.

Plāns par lielās Baltijas valstu savienības izveidošanu, kurā iekļauta Polija, Lietuva, Latvija, Igaunija un Somija, bija viens no pirmajiem neatkarību ieguvušās Latvijas

solim savas drošības garantiju meklējumos. To izvirzīja pirmais Latvijas ārlietu ministrs Z.Meierovics drīz pēc tam, kad kļuva skaidra neiespējamība realizēt Parīzes miera konferencē 1919.gadā ierosināto igauņu projektu savienībai, kas ietvertu kā trīs mazās Baltijas valstis, Somiju un Poliju, tā arī Zviedriju, Norvēģiju un Dāniju. Vēl mazākas cerības bija realizēt Parīzes konferencē 1919.gadā uzvirzīto ieteici par helsavienību telpā no Ziemeļu ledus jūras līdz Melnajai jūrai.

Lai īstenotu Latvijas ierosināto plānu, 1920.gadā no 3.augusta līdz 4.septembrim Bulduru konferencē piedalījās delegācijas no Polijas, Lietuvas, Latvijas, Igaunijas un Somijas. Konferencē gaitā izstrādāja 39 vienošanās konvenciju un rezolūciju projektus. Bulduru konferences smaguma centrs bija minēto valstu politiskās savienības līgums, kuru to pārstāvji arī parakstīja 31.augustā Vēsturnieki, kā arī tā laika politiķi izteikuši viedokli, ka šis līguma spēkā stāšanās gadījumā būtu radīts reģionāls aizsardzības bloks kā pret iespējamo krievu, tā pret vācu agresiju. Taču pēc tam, kad 1920.gada 9.oktobrī poļu karaspēks ieņēma Viļņu, parakstītā līguma ratifikācija kļuva neiespējama un pamazām zaudēja jēgu.

Lai tomēr Baltijas savienību izveidotu, poļi ierosināja četru valstu aliansi, kurā nebūtu Lietuvas. Apzinoties savu apdraudētību, Latvija tam grāsiņās piekrist. 1922.gada martā Polijas, Latvijas, Igaunijas un Somijas pārstāvji parakstīja Varšavas līgumu par šo valstu sadarbību. Kaut arī līgums vēl neparedzēja militāras savienības izveidošanu, tomēr tas varēja kļūt par svarīgas politiskās savienības sākumu. Sakarā ar Lietuvas interešu ignorēšanu, kā jau to varēja gaidīt, līguma apspriešana izraisīja visai vētrināmas debaates Latvijas Valsts Sātversnē, bet Somijas parlamentā deputātu vairākums vispār nepiekrita līguma ratifikācijai. Līdz ar to iesākās Somijas orientācija prom no apdraudētajām mazajām Baltijas valstiņām uz Skandināviju, bet Varšavas līgums tā arī spēkā nestājās.

Ar to beidzās lielās Baltijas valstu savienības veidošanas iecere. Var būt, ka jau no paša sākuma šī iecere bija lemta neveiksmē, cenšoties savienībā iesaistīt Poliju. Baltiešiem bija zināmas Polijas atšķirīgās savdabīgās ārpolitiskās intereses, tās naidīgās un pat agresīvās tendences pret Padomju Krieviju, kā arī konflikti ar Vāciju. Turpretim Somijas, Igaunijas, Latvijas un Lietuvas intereses bija ievērojami tuvākas, vismaz sākotnēji, kad

tika spriests par Baltijas savienības dibināšanu. Apmēram 10 miljoni šo valstu iedzīvotāju, kuri ātri panāca strauju ekonomisko augšupeju, būtu spējīgi izveidot arī vērā ņemamu militāro savienību. Te jāatceras bijušā Latvijas Republikas ārlietu ministra P.Cielēna tamatā no 18.12.26.g. līdz 23.01.28.g.) vērtējums, kuru viņš devis 1960.gada janvārī, atrodoties Stokholmā "Uz Baltijas valstu vadītājiem pašiem krīt sava daļa atbildības par trīs Baltijas valstu bojāeju. Ja savā laikā būtu noslēgta cieša Somijas, Igaunijas, Latvijas un Lietuvas politiskā un militārā savienība, tad ļoti varētu būt, ka šodien pastāvētu visas Baltijas valstis, kaut arī to neatkarība būtu *de facto* mazliet iedragāta, kā tas šodien ir Somijai". Der ieklausīties šajos vārdos.

Lielās Baltijas valstu savienības veidošanas ideja visai drīz saruka līdz centieniem izveidot kaut vai mazo Baltijas valstu savienību, kurā iekļautos Latvija, Igaunija un Lietuva. Šādas savienības izveidošana bija pat Baltijas valstu prestiža jautājums starptautiskās sabiedrības acīs. Kā rietumos, tā austrumos Baltijas valstis - Latvija, Lietuva un Igaunija uzskatīja par kopīgu. Arī militārajā ziņā Baltijas valstu ģeogrāfiskais stāvoklis prasīja vienoties kopējai aizsardzībai. Kara gadījumā Baltijas valstis teorētiski varēja mobilizēt 650 000 vīru lielā armiju 72 stundu laikā, kaut arī reāli, pēc speciālistu vērtējuma, ap 360 tūkstošus vīru (100000 Igaunijā, 130000 Latvijā, 130000 Lietuvā), kas tomēr starptautiski būtu vērtējams kā būtisks spēks.

Pēc pazīstamā vēsturnieka E.Andersona izteiktajām domām, visas trīs Baltijas valstis kopā varētu pretoties Padomju Savienības vai Vācijas armijām vismaz dažas nedēļas, bet varbūt - pat pāris mēnešus, vai ilgāk, ja pretestība notiktu ziņā. Tādā gadījumā, kā ir rakstījis E.Adersons, Baltijas tautas varāk uzklautu pasaulē un rām būtu lielāks sabiedriskās domas atbalsts prasībām pašnoteikšanās tiesību restaurēšanai. Pēc viņa domām, tad rām vismaz būtu t.s. sociālistisko valstu stāvoklis un tiesības "neatkarīgi uzstāties Apvienotās Nācijās".

Tomēr arī Latvijas, Lietuvas un Igaunijas starpā: 1) pastāvēja atšķirīgas ārpolitiskās intereses; 2) nebija savstarpējas vienprātības un nereti valdīja tieksme "spēlēt pirmo vijoli". Politiskajā ziņā Latvijai un Igaunijai nebija pieņemamas Lietuvas kategoriskās prasības, lai tās atzītu ne tikai Viļņas apgabalu par Lietuvas sastāvdaļu, bet arī palīdzētu Lietuvai atgūt Viļņu no Polijas.

Diemžēl Baltijas valstu tā laika vadītāji nesadzirdēja Lielbritānijas sūtņa Rīgā Dž. Voonsa liktenīgos vārdus: "Baltijas valstīm vai nu jāturas kopā, vai tās kritis kopā!"¹⁴

Lai gan trūka vienprātības Baltijas valstu starpā, Z.Meierovics tomēr negribēja padoties. Kopā ar F.Cielēnu 1923.gadā tika izlemts sākt celt Baltijas savienību no apakšas, noslēdzot ar Igauniju un Lietuvu atsevišķus līgumus par politisko, militāro un saimniecisko savienību.

Diemžēl šo plānu izdevās īstenot tikai attiecībā ar Igauniju un arī tad lielā mērā formāli. Tallinā 1923.gada 1.novembrī Latvija un Igaunija parakstīja līgumu paketi, kurā nozīmīgākais bija aizsardzības līgums. Tas paredzēja automātisku palīdzības sniegšanu neizprovocētas agresijas gadījumā¹⁵.

Tāču neizdevās vienoties par piemērotāko apvienoto bruņoto spēku virspavēlnieku, nebija panākta vienošanās par kopēju komandas valodu, netika noteikts vienots apbruņojums. Pastāvēja dziļas domstarpības par kara un mobilizācijas plāniem. Igaunija apsūdzēja Latviju, ka tā nenostiprina savas robežas ar Padomju Savienību, Latviju satrauca Igaunijas propoliskā un īpaši provāciskā nostāja, kā rezultātā jau 1937.gadā militārā alianse faktiski izjuka. Juridiski tā pārstāja eksistēt sakarā ar 1939.gada 7.jūnijā parakstītajiem Latvijas un Igaunijas neuzbrukšanas līgumiem ar Vāciju¹⁶. Tādējādi bezvērtīgie Vācijas solījumi pielika pēdējo punktu Latvijas-Igaunijas savienībai.

Vēl viens pareizs, bet neveiksmīgs solis triju Baltijas valstu tuvināšanās virzienā tika spērts 1934.gadā. Beidzot arī Lietuva, kuras flirts ar Maskavu un Berlīni bija cietis neveiksmi un novedis to pilnīgā starptautiskā izolācijā, izteica vēlēšanos padziļināt sadarbību ar abām ziemeļu kaimiņienēm. Latvija un Igaunija piedāvāja Lietuvai pievienoties abu valstu agrāk noslēgtajam militārās alianses līgumam. Tomēr savstarpējo pretronu dēļ no tā nekas neiznāca un 1934.gada 12.septembrī Ženēvā tika noslēgta t.s. Baltijas antante par savstarpēju saprašanos un sadarbību. Tā nebalstījās uz savstarpējās palīdzības līgumu, bet gan uz Tautu Savienības vispārīgajiem principiem¹⁷. Vienīgais Antantes orgāns bija periodiskas trīs valstu ārlietu ministru konsultatīvās konferences; tajās vēlāk reti iznāca panākt īstu saprašanos. Lietuva ar savām neatrisinātajām problēmām - strīdiem ar Vāciju un Poliju Viļņas un Klaipēdas dēļ bija pārāk smags slogs Latvijai un Igaunijai, kuras pašas nebija spējušas panākt tuvināšanos

militārās alianses ietvaros. Turklāt trīs pušu līgums neparedzēja nekādu militāru sadarbību. Līdz ar to Baltijas antantei nebija nozīmes Baltijas valstu aizsardzības stiprināšanai.

Par savu miera un drošības ēngeli Latvija bija iedomājusies Tautu Savienību, pašaujoties, ka tā kļūs par visu netaisnību novēršēju un mazo valstu aizstāvi. 1936.gadā V.Munters savā priekšlasījumā Jelgavā teica, ka "Tautu Savienība ir vienīgais spēks, uz kura sevišķi mazās valstis var likt savas cerības"¹⁸.

Tautu Savienību izveidoja pēc pirmā pasaules kara Versaļas miera sarunu laikā pasaules miera nodrošināšanai un savu locekļu sargāšanai. Latvija iestājās Tautu Savienībā 1921.gada 22.septembrī vienlaikus ar Igauniju, bet Lietuvu uzņēma tikai 1922.gada 15.maijā. Baltijas valstis vislielākās cerības saistīja ar Tautu Savienības Satversmes 10. un 16.pantu. 10.pants paredzēja politiskās neatkarības un teritoriālās neaizskaramības kopīgas garantijas visām Tautu Savienības locekļiem, un 16.pants noteica Tautu Savienības locekļu sankcijas pret uzbrucēja valsti¹⁹.

Ar savu darbību Tautu Savienībā, tās organizētajā Atbrūņošanās konferencē un vairākās citās Tautu Savienības institūcijās Latvijas delegācija lielākoties blokā ar Igaunijas un Lietuvas pārstāvjiem centās panākt bruņošanās apturēšanu, veicināt starptautisku strīdu regulēšanu miera ceļā, rast garantijas savai drošībai un novērst jauna pasaules kara izcelšanos.

Būtībā nevienu no šiem uzdevumiem nedz Latvijai, nedz Tautu Savienībai kopumā īstenot neizdevās, jo pārāk dažādas bija valstu intereses. Situāciju vēl vairāk sarežģīja tas, ka 1933.gada oktobrī no Tautu Savienības izstājās Vācija, bet Padomju Savienība tajā tika uzņemta tikai 1934.gada septembrī, lai jau 1939.gada 14.decembrī to izslēgtu agresijas Somijā dēļ. Tautu Savienībai neizdevās apturēt plašo bruņošanos, kas jau 30.to gadu otrajā pusē sasmēdza gigantiskus apmērus un drudžainu ātrumu. Atbrūņošanās idejas īstenošana cieta pilnīgu neveiksmi. Arī agresiju un karu novēršanā Tautu Savienības efektivitāte līdzinājās nullei, bet Abesinijas gadījumā to pat varētu vērtēt ar lielu minusa zīmi.

Tomēr būtu nepareizi vērtēt Latvijas darbību Tautu Savienībā kā mazsvarīgu elementu Latvijas drošības stiprināšanā. Latvija šeit uzkrāja diplomātisku pieredzi, guva māku labāk izprast spēku samēru Eiropā

un dažādu valstu intereses, ietekmēja starptautiskos procesus savai drošībai izdevīgā virzienā, ieguva iespēju stiprināt nesen iegūto neatkarību un valsts starptautisko autoritāti¹⁷. Fakts, ka Latvija bijusi pilntiesīga un atzīta Tautu Savienības locekle, palīdzēja arī Latvijas neatkarības atjaunošanā 1990. - 1991.gadā¹⁸.

Kaut arī Latvija un pārējās Baltijas valstis bija Tautu Savienības locekles, tomēr tās vienmēr ir vilinājis neitrāls valsts statuss. Latvijas pārstāvis Tautu Savienībā J.Feldmanis 1935.gadā ir rakstījis: "Mēs esam par mazu tautu, lai piedalītos cīņās, kurās tiek izšķirti mums svešu tautu un tālu provinču likteņi. Neitralitātes līgums turpretī uzlikto mums par pienākumu sargāt vienīgi mūsu pašu robežas."¹⁹

Diskusija par Latvijas neitralitāti aizsākās jau divdesmito gadu sākumā Satversmes Sapulcē 1922.gada 13. - 14.jūnijā, apspriežot ārpolitikas jautājumus sakarā ar Ārlietu ministrijas budžeta izskatīšanu, F.Cielēns apgalvoja: "Mums būtu jāpiekopt tāda ārējā politika, kura pēc būtības ir neitrāla politiskajā ziņā ..."²⁰. Savukārt pretēju viedokli izteica sociāldemokrāts A.Petrevičs, norādot, ka "neitralitāte Latviju no kara nepasargās"²¹. Arī Z.Meierovics 1922.gada 12.augustā Latvijas sūtņu konferencē puda bažas par Latvijas neitralitātes nepieciešamību un nosauca to par "tukšu skaņu". Viņš apšaubīja neitralitātes iespējamību arī no tā viedokļa, ka Latvija jau bija kļuvusi pat Tautu Savienības loceklis un uzņēmusies saistības, kas nav savienojamas ar pilnīgu neitralitāti. Z.Meierovics arī norādīja, ka neitralitātei varētu būt kāda nozīme tikai tad, ja to garantētu vismaz Vācija un Krievija. Šajā sakarā viņš teica: "Pēc manām domām, mēs to nekad nepanāksim un strādātu tikai veltīgu darbu. Ja arī panāktu garantijas, vai tās būtu pietiekamas? Jāizbeidz domāt par neitralizāciju."²²

Tomēr, ja ar neitralitāti saprot norobežošanos no lielvalstu interešu sadursmēm un aizsargāšanos no citu valstu konfliktiem, tad šādu relatīvu neitralitāti Latvija savā ārpolitikā centās īstenot. Tikai atsakoties no Tautu Savienības 16.panta paredzēto sankciju obligātas piemērošanas, 1938.gada 19.septembrī Latvija pasludināja pāreju uz absolūtu neitralitāti. To apstiprināja arī Latvijas valdības 1938.gada 12.decembrī pieņemtais Likums par neitralitātes noteikumiem. Likums noteica Latvijas rīcību kara laikā, uzsverot, ka neitralitāte ir labākais līdzeklis, kā saglabāt valsts neatkarību²³.

Absolūtās neitralitātes pasludināšana tomēr bija tikai Latvijas drošības iedomārā garantija. Tai nebija reāla pamata, jo Latvija nespēja panākt, lai citas valstis respektētu un garantētu šo neitralitāti. Latvijas miermīlīgā ārpolitika un labvēlīgā izturēšanās pret lielvalstīm pati par sevi nevarēja būt drošības garantija. Diemžēl arī pārējās Baltijas valstis tolaik dzīvoja līdzīgā ārpolitikas vadītāju ilūziju pasaulē. E.Andersons secinājis savā neitralitātē slēpjoties, Baltijas valstis "... varēja tikai kļūt bezgribīgs lielvalstu vienošanās objekts". Pēc viņa domām, faktiski bija tikai viena iespēja - "pievienoties vienam no lielvalstu grupējumiem un cerēt uz labāko"²⁴.

Latvijai nebija lielas izvēles attiecībā uz lielvalstu protekcijas iegūšanu savai drošībai. To pretrunas un atšķirīgās ārpolitikas intereses un dažādie iekšpolitiskie režīmi pietiekami skaidri nodalīja Lielbritāniju un Franciju, no vienas puses, Vāciju, no otras puses, un Padomju Savienību (Krieviju), no trešās puses. Kurai no šīm pusēm pieslēties, nebija viegli izvēlēties, jo reizē tas arī bija jautājums par Austrumu vai Rietumu orientāciju, orientāciju uz diktatūras režīmiem vai demokrātiskām valstīm. Jāteic arī ar izvēli vēl būtu par maz, jo būtu jāpanāk šo lielvalstu atsaucība un pietiekama ieinteresētība saglabāt Latvijas un pārējo Baltijas valstu neatkarību. Nav noslēpums, ka visas minētās lielvalstis uzskatīja Baltijas valstis par sezonas parādību, kas pastāvēšot ne ilgāk par 10 - 15 gadiem.

Liela cerības savas drošības stiprināšanā Latvija saistīja ar Lielbritāniju un Franciju. Abas šīs valstis bija ieinteresētas uzturēt *status quo* Baltijā. Abām bija augsts prestižs Latvijas sabiedrībā. Tās uzskatīja par demokrātiskām un miermīlīgām valstīm bez agresīviem nolūkiem Lielbritānija un Francija sniedza Latvijai palīdzību bruņoto spēku izveidošanā, to apgādē ar ieročiem un kara tehniku, kā arī militāro speciālistu sagatavošanā. Tomēr, pēc vēsturnieku domām, Latvijas ārpolitikas vadītāji savos aprēķinos nepamatoti lielu nozīmi piešķīra Lielbritānijas un Francijas ieinteresētībai Baltijas valstu neatkarības nodrošināšanā²⁵. Kopš divdesmito gadu otrās puses pakāpeniski samazinājās Baltijas reģiona loma šo lielvalstu stratēģijā. Kļuva arī zināms, ka Francijas armija orientējas tikai uz savas zemes aizsardzību un nespēs smiegt reālu palīdzību Baltijai. Latvijas ārpolitika tomēr nebija pietiekami aktīva un konsekventa, lai panāktu lielāku Lielbritānijas un Francijas atbalstu savai drošībai. To

veicināja pasludinātā neitralitāte, kas būtībā nozīmēja pasivitāti ārpolitikā.

Vāciju par Latvijas sabiedroto nevarēja pat iedomāties. Baltijas reģionā Hitleris saredzēja tikai Lielvācijas vācu dzīves telpas paplašināšanas iespēju un prasīja robežu pārskatīšanu Eiropā. Atšķirībā no Lietuvas un Igaunijas, Latvijas politiķi labāk izprata Vācijas divkosīgo politiku Baltijā un nelika uz to nekādas cerības. Šai ziņā palīdzēja bēdīgās atmiņas par 700 gadu vācu uzkundzēšanās laikiem Latvijā un vācu divkosību 1918. - 1920.gada brīvības cīņās. Arī daudzi vācieši latviešus vēl joprojām uzskatīja par saviem zvērīnātiem ienaidniekiem.

Padomju Savienībai (Krievijai) Latvijas ārpolitikā tika veltīta lielāka uzmanība nekā Vācijai. Īpaši tas attiecas uz sociāldemokrātiem Fr.Menderu un A.Buševicu; viņi jau 1926.gadā atklāti prasīja nodibināt Baltijas savienību ar Krieviju, lai vēlāk izveidotu Austrumeiropas savienotās valstis un visas Eiropas ūniju. Šie sociāldemokrāti, tāpat kā ārlietu ministrs F.Cielēns, visai utopiski ticēja, ka, iesaistot Krieviju Austrumeiropas saimnieciskajā aprīvē, izdosies panākt padomju diktatūras attīstību demokrātiskā virzienā; morāliiski atbrūņojot boļševikus, tie atteiksies no agresijas ekspansijas²⁷.

Vēsturnieks E.Andersons atzinis, ka ideālākā situācija Baltijas valstu drošībai būtu, ja tās varētu palauties uz Krievijas labvēlību un protekciju. Tālāk viņš secinājis: "Dienzēlhelkrievu šovinizisms un imperiālisms, komunistu revolucionārā agresivitāte un Padomju Savienības spēku potenciāls, kā arī Baltijas valstu īpatnējais ģeogrāfiskais stāvoklis padarīja sadarbību starp šo gigantu un mazajām Baltijas valstīm faktiski neiespējamu"²⁸. Grūti ticēt šādam viedoklim.

Neizdevīgi Latvijai par savu sabiedroto būtu iegūt Poliju, jo tā pati bija būtiski apdraudēta un nebija atrisinājusi savas problēmas, savukārt ziemeļu kaimiņš, neitrālā Zviedrija, darīja visu, lai izvairītos no kontaktiem ar apdraudēto Baltiju. Arī pārējām Baltijas valstīm neizdevās atrast sabiedroto, uz kura protekciju varētu palauties. Turklāt 1935.gadā Baltijas valstis savu ārlietu ministru konferencē Rīgā pieņēma lēmumu atturēties no īpaša līguma ar vienu no lielvalstīm, tā uzsverot savu neitralitāti²⁹.

Tomēr nodrošināt savu neatkarību un neitralitāti bez ārējās palīdzības Baltijas valstīm nebija nekādas iespējas. Starptautiskas garantijas savai drošībai Latvija meklēja, gan darbojoties Tautu

Savienībā, gan tiešās attiecībās ar lielvalstīm. Nevarētu teikt, ka šie garantiju meklējumi būtu sevišķi aktīvi un konsekventi, īpaši 30.tos gados. Varbūt arī tāpēc, ka biežāk Latvijai nācās izvairīties no lielvalstu nelūgtām garantijām, kuras tās centās uzspiest nolūkā īstenot savu politisko ietekmi vai pat militāro klātbūtni Baltijā. Īpaši tas attiecināms uz Padomju Savienību, kura nemitīgi piedāvāja Latvijai un pārējām valstīm visneiedomajamākos līgumus un garantijas.

Ar uzmācīgām Maskavas garantijām Latvijai nācās pirmo reizi iepazīties jau 1923.gadā. Toreiz Padomju Savienība, cerot uz revolūciju Vācijā, aicināja Latviju palikt neitrālai pret iekšējām pārmaiņām Vācijā un ļaut padomju karaspēka tranzītu uz Vāciju. Par to Latvijai tika solītas tās robežu neaizskaramības garantijas. Kamēr Latvija domāja, kā izvairīties no šīm nelūgtajām garantijām, komunistu sacelšanās Vācijā tika apspiesta, un Padomju Savienība kādu brīdi Latvijai lika mieru. Tomēr jau 1924.gada februārī Padomju Savienība lika priekšā Latvijai parakstīt īsu neuzbrukšanas protokolu. Latvija tajā saskatīja drīzāk draudus savai drošībai nekā tās garantijas un piedāvāja to parakstīt tikai kopā ar šķirējtiesas līgumu, kas savukārt Krievijai bija nepieņemami. 1927.gadā Saeimā un M.Skujenieka valdībā bija vērojamas prokrieviskas tendences un tāpēc izdevās par parafēt līgumu ar Maskavu par neuzbrukšanu un neitralitāti. Taču šāds līgums būtu bistams Latvijai bez neitrāla priekšsēdētāja vadītas šķirējtiesas. Bet tam atkal nepiekrīta Krievija. Līguma saistības vājinātu Latvijas darbību un iespējas Tautu Savienībā. Gala rezultātā Latvija arī šo līgumu tomēr neparakstīja.

Latvija savas drošības garantijas centās rast gan austrumos, gan rietumos. Viens no drosmīgākajiem bija ārlietu ministra F.Cielēna 1927.gadā ierosinātais ts Austrumu jeb Baltijas Lokarno projekts³⁰, ko jau agrāk bija ierosinājis somu profesors R.Erichs. F.Cielēns iestājās par tādu līdzšinējā stāvokļa atzišanu (*status quo*) Baltijas jūras Ziemeļaustrumu piekrastes zemēm, ko no vienas puses, garantētu Somija, Igaunija, Latvija un Lietuva, bet, no otras, Padomju Savienība, Vācija, Francija un Anglija. Šo projektu F.Cielēns lika priekšā Tautu Savienības pilnsapulcei 1927.gada septembrī. Taču lielvalstu intereses bija pārāk dažādas un pretrunas pārāk heles, lai šo projektu varētu atbalstīt. Kā jau to varēja sagaidīt, Tautu Savienībā tas netika pieņemts.

Kolektīvās drošības ideja un garantijas Baltijas valstīm tomēr nezaudēja savu aktualitāti. Padomju un franču sarunās 1934.gada pavasarī apsprieda t.s. Austrumu pakta izveidošanas iespējamību un pamatprincipus. Saskaņā ar tiem, pakta dalībvalstis būtu PSRS, Vācija, Polija, Čehoslovākija, Somija un Baltijas valstis. Krīzes gadījumā šīs valstis varētu rīkot kopīgas apspriedes un konsultācijas, bet, sākoties uzbrukumam, sniegtu palīdzību tai dalībvalstij, kura būtu kļuvusi par neprovocētas agresijas upuri. Papildus drošību šim paktam dotu paredzētais Francijas un Padomju Savienības savstarpējās garantijas līgums. Diskusijas par šo projektu turpinājās visu 1934. un 1935.gadu. Parādījās dažādi iecerētā pakta varianti. Vācija, piemēram, par piedalīšanos paktā prasīja kompensācijas, kuri nolūks bija legalizēt savu bruņoto spēku palielināšanu. Savukārt Padomju Savienība 1935.gada 6.aprīlī ierosināja noslēgt Austrumu pakta bez Vācijas un Polijas līdzdalības. Tikai Latvijas un pārējo Baltijas valstu nostāja pakta sakarā bija nogaidoša un pasīva. Tas bija viens no iemesliem, kāpēc Austrumu pakts netika noslēgts. Dažādi ir vērtējumi tam, kā šis pakts būtu varējis ietekmēt Latvijas drošību. Atsevišķi diplomāti, piemēram, E.Krieviņš, savās atmiņās kavejoties, aizstāv viedokli, ka Austrumu pakta projekts atbilda Baltijas valstu vitālajām interesēm un "bija vienīgais nopietni ņemamais lielvalstu garantijas piedāvājums" Latvijai, Lietuvai un Igaunijai starpsakaru periodā³⁵. Savukārt vēsturnieks I.Feldmanis apgalvo, ka šis pakts nepalielinātu Latvijas drošību un nepaglābtu Latviju no PSRS agresijas³⁶. Lai arī šis jautājums paliek diskutējams, tomēr nav attaisnojams tas iniciatīvas trūkums un pašaušanās uz likteni, kas raksturo Baltijas valstu nostāju Austrumu pakta sakarā. Nav attaisnojams tas, ka apdraudētās Baltijas valstis palika novērotāju lomā un neizmantoja šo lielvalstu iniciatīvu, lai rūpētos par savu drošību un virzītu, vai vismaz aizstāvētu, savas intereses.

Līdzīgā veidā Latvijas ārpolitikas vadītāji 1939.gada pavasarī ar apbrīnojamu pašpārhecinātību atraidīja garantijas, kuras ierosināja ASV prezidents Rūzvelts. Viņš uzacīnāja Hitleru un Musolini uz desmit gadiem garantēt mieru 21 Eiropas un Tuvo Austrumu valstij, kā pilsoņi dzīvojot pastāvīgās bailēs no jauna kara. Arī Latvija bija minēta šo apdraudēto valstu skaitā. Taču ārlietu ministrs V.Monters 1939.gada 19.aprīlī lepni atbildēja, ka pašreizējās latviešu un vācu

attieksmes nedod iemesla runāt par Latvijas neatkarības apdraudējumu³⁷. Tomēr tas netraucēja Latviju pieņemt Vācijas piedāvājumu un 1939.gada 7.jūnijā Berlīnē parakstīt savstarpēju neuzbrukšanas līgumu. Šis līgums bija izdevīgs Vācijai, jo nodrošināja tai iespēju militāra konflikta gadījumā neitralizēt vienu no Latvijas un Igaunijas militārās savienības partnerēm³⁸.

Vēl viena iespēja saņemt Rietumu drošības garantijas Latvijai pirms otrā pasaules kara sākuma parādījās 1939.gada vasarā: Baltijas jautājums kā nozīmīga Eiropas drošības problēma tika skatīts padomju, angļu un franču sarunās Pašas par sevi Rietumu garantijas vienā paketē ar padomju drošības garantijām Latvijai tāpat kā Lietuvai un Igaunijai bija vairāk nekā nepieciešamas, ja vien tās respektētu Baltijas valstu suverenitāti. Diemžēl Padomju Savienība šajās sarunās kategoriski uzstāja, lai abas pārējās lielvalstis piekristu t.s. "netiešās agresijas" formulai. Sakarā ar šo formulu Padomju Savienībai pavērtos iespēja jebkurā laikā iekļauties garantējamo valstu iekšējās lietās, un tas nebija pieņemams nedz Anglijas un Francijas, nedz jo vairāk - pašām Baltijas valstīm. Sarunas izjuka.

Vēsturmeķi izteikuši pretrunīgus viedokļus šo garantiju sakarā. E.Andersons ir bijis pārhecināts, ka Baltijas valstīm vajadzēja pieņemt angļu, franču un padomju garantijas³⁹, taču I.Feldmanis domā, ka ne jau Baltijas valstis izšķīra, būt vai nebūt šīm garantijām, bet gan minētās lielvalstis nespēja vienoties PSRS pozīcijas dēļ⁴⁰. Tomēr Latvijas vaina ir tā, ka arī šajā reizē tās vadītāji absolutizēja neitralitātes principu un neveica aktīvu darbību, lai iespējami ietekmētu lielvalstu sarunas un aktīvi aizstāvētu savas drošības intereses.

Latvijas pasīvā pašaušanās uz notikumu attīstību, cerot uz labāko, noveda pie sliktākā. Padomju Savienība, nepanākusi vienošanos ar Angliju un Franciju, atrada kopīgas intereses ar Vāciju. Abas lielvalstis, kuras visvairāk bija apdraudējušas Baltijas valstu neatkarību kopš tās iegūšanas, vienojās par ietekmes sfēru sadalīšanu Eiropā. 1939.gada 23.augustā tika noslēgts t.s. Molotova un Ribentropa pakts jeb PSRS un Vācijas neuzbrukšanas līgums. Atbilstoši šā līguma slepenajam papildprotokolam Latvija, Igaunija un Somija, bet nedaudz vēlāk arī Lietuva, tika iekļauta PSRS interešu sfērā.

Tas būtībā nozīmēja Padomju Savienības rīcības brīvību šajās valstīs. Tādējādi Padomju Savienība rupji pārkāpa ar Baltijas valstīm

noslēgto neuzbrukšanas paktu, kurš noteica, ka neviena no līgumslēdzējām pusēm nepievienosies līgumiem ar trešajām valstīm, kas būtu vērsti pret otru līgumslēdzēju valsti". Tas vēlreiz apstiprināja seno patiesību, ka lielvalstīm līgumi ar mazām valstīm bieži vien kalpo tik ilgi, cik ilgi tie ļauj realizēt lielvalstīm izdevīgu politiku un "iemidzināt" starptautisko sabiedrību savu patieso mērķu panākšanai. Mazās valstis nereti aizmirst, ka starptautiskām tiesībām tikai tad ir nozīme, ja tās sargā bruņota vara. Mazajām valstīm par pašpalāvību attiecībās ar lielvalstīm ne reizi vien nācies dārgi maksāt.

Latvijas ārpolitikas vadītāji šādu notikumu pavērsienu savos plānos nebija spējuši paredzēt un bija tam pilnīgi nesagatavoti. Vēl 1939.gada 24.augustā V.Munters bijis ļoti apmierināts ar noslēgto PSRS un Vācijas līgumu, kas, viņaprāt, padarot Latvijas stāvokli drošāku". Tomēr drīz vien ziņas par slepenajiem protokoliem nonāca arī Latvijas vadītāju ausīs, bet Vācijas uzbrukums Polijai 1939.gada 1.septembrī jau bija iezīmējis otra pasaules kara sākumu.

Latvija pasludināja savu neitralitāti Eiropas karā un turpināja nogaidošu politiku. Nedz tika uzsāktas sarunas ar pārējām Baltijas valstīm, nedz nopietni domāts par valsts robežu un deklarētās neitralitātes aizsardzību. Šādos apstākļos Padomju Savienība piespieda Latviju parakstīt 1939.gada 5.oktobrī savstarpējās palīdzības paktu, kas deva Padomju Savienībai tiesības ierīkot Latvijas teritorijā uz desmit gadiem jūras, gaisa un krasta artilērijas spēku bāzes ar 25 000 padomju karaspēka". Šis kontingents skaita ziņā varēja mēroties ar tā laika Latvijas armiju, kuras rindās pēc to papildināšanas atradās ap 30 000 vīru. Līdzīgus līgumus nācās parakstīt arī Igaunijai un Lietuvai, katrai atsevišķi, nekonsultējoties vienai ar otru.

Vienīgi Somija kategoriski noraidīja Padomju Savienības pieprasīto "karabāžu" līgumu, un 1939.gada 1.decembrī padomju karaspēks sāka plašu militāru agresiju pret šo patstāvīgo valsti. Lai arī Somija karu zaudēja, tā ar varonīgu un sīksto pretošanos saglabāja savas tautas pašlepnumu, ieguva daudzu pasaules valstu un tautu dziļas simpātijas, bet pats galvenais - nosargāja savu valstisko neatkarību. Tāpēc vietā ir jautājums, kas tieks uzdots ļoti bieži, kādēļ Latvija, Lietuva un Igaunija neizvēlējās cīņas ceļu, kā to darīja somi.

Atbildes ir ļoti pretrunīgas. Agrākais Latvijas vēstnieks Amerikas Savienotajās

Valstīs Dr.A.Spekke ir izsacījis šādas domas: "Atbilde ir vienkārša. Viss! No visiem viedokļiem - ģeogrāfiskā, politiskā un militārā - to darīt 1940.gada jūnijā būtu ārprieks, skaidrī un vienkārši. Tas jāsaprot, un salīdzinājums ar Somiju neko nepaskaidro. Somijai aizmugurē vismaz bija draudzīga vai draudzīgi neitrāla valsts (Zviedrija). Tā nebija pārāk tālu arī no Atlantijas okeāna krastiem. Turpretim mums aizmugurē bija Hitlera Vācija un mēs bijām slepena krievu - vācu protokola (Molotova Ribentropa pakts) upuri." Mūsdienu politiologs ASV mūsu tautietis J.Vizulis savā grāmatā "Molotova - Ribentropa 1939.g. pakts" norāda trīs iemeslus, kādēļ Baltijas valstis necīnījās: 1) Baltijas valstīm trūka vienotības un kopdarbības; 2) Vācija zināmu iemeslu dēļ atteicās sniegt militāru palīdzību; 3) ģeogrāfiskais stāvoklis un dabiskie nocietinājumi bija neizdevīgāki atšķirībā no Somijas". Taču tādā gadījumā jāuzdod daži jautājumi: 1) vai Baltijas valstu vienotība nebija viņu pašu rokās; 2) vai Baltijas valstis pārāk vieglprātīgi jau agrāk nebija noraidījušas rietumvalstu garantijas un izdarīja visu, lai tās saņemtu pieņemamā veidā; 3) vai dabisko nocietinājumu trūkumu Baltijas valstīm jau laikus, kā Somijā, nevaradzēja kompensēt ar aizsardzības lūcēm? Atbildot godīgi uz šiem jautājumiem, jāsecina, ka Baltijas valstis varēja būt gatavas bruņotai cīņai tāpat kā Somija, ja vien savlaicīgi būtu rūpējušās par savu drošību. Protams, bez minētajiem nosacījumiem 1939.gada rudenī Latvijas bruņotā pretestība būtu maziedarbīga, taču arī tad tai būtu jūtama politiska nozīme, kura vismaz vēlāk varētu ietekmēt otrajā pasaules karā uzvarējušās lielvalstis atzīt un nodrošināt Baltijas valstu neatkarību". Savukārt, no morālā viedokļa nebūtu korekti runāt tikai par iespējamu kritušo un ievainoto skaitu pretošanās cīņās, ja to nesalīdzina ar padomju okupācijas laikā iznīcināto, represēto un nomocīto cilvēku daudzumu.

Latvijas valdība un valsts prezidents liktenīgajās 1939.gada oktobra dienās ne tikai nolēma nepretoties Padomju Savienības spiedienam, bet, tas ir pats divvainākais, rādīja tādu seju, it kā nekas ļauns nebūtu noticis. Valsts prezidents 15.oktobrī pat lepnā paziņoja "Šis pakts ar dzižo tautu, kas noslēgts savstarpējās uzticības un labas gribas garā, dod mums garantiju kara bīstamības mazināšanai un pat novēršanai". Savukārt V.Munters 1940.gada 12.februārī Latvijas Universitātes aulā izsaka neapmierinātību, ka "daži ārzemju laikraksti laiku pa laiku

ar nožēlu mūs apzīmē par neatkarību zaudējušu protektorātu". V.Munters apgalvo, ka šādam secinājumam nav pamata un norāda: "Valdība ir tais domās, ka 5.oktobra pakts izriet no abu valstu interesēm, ir sevišķi ņemot vērā kara apstākļus un ka tas noslēgts abpusējā ticībā un pilnā respektā iepretim katras puses suverenitātei."¹⁴ "Tādos apstākļos", raksta savās atmiņās ASV ārlietu ministrs K.Halls, "mēs nejutām, ka būtu nepieciešami kādi diplomātiski soļi"¹⁵. Te nu jāsecina, ka Latvijas vadītāji bija aizmirsuši senu parunu: "Ja vilks ir avis, tad mazākais, ko var darīt, ir iespējamā skali kliegt". Latvijas valdība ne tikai nekļiedza, bet ar izteiktu pakalpību darija visu, lai neļautu to darīt arī tiem Latvijā, kuri negribēja samierināties ar nodevīgo paktu. K.Ulmaņa autoritārā režīma apstākļos tas labi izdevās.

Vairākums vēsturnieku ir vienisprātis, ka 1940.gada 17.jūnijā pretoties padomju karaspēkam būtu bijis pilnīgs neprāts, jo Latvijā jau atradās gandrīz 25 000 padomju karaspēka un Lietuva bija okupēta 15.jūnijā. Par pretošanos bija jāšak domāt daudz agrāk, vismaz iekams padomju karabāzes vēl nebija Latvijā. Taču tas netika darīts. Pretēju viedokli aizstāv pulkvedis A.Kripēns, kurš norāda, ka ir starpība starp nevarēšanu pretoties un nevarēšanu gūt panākumus. Ar kapitulāciju latvieši piedzīvoja padomju "Baigo gadu". Kārojot Latvija būtu vajinājusī Padomju Savienību un varbūt nebūtu sarīkots arī teātris - viltus vēlēšanas un it kā labprātīga iekļaušanās Padomju Savienībā. Būtu aizstāvēts latviešu tautas un armijas gods. Pulkvedis arī atgādina, ka brīvību neiegūst kā dāvanu, bet tā ir jāizcīna un jāaizstāv, un tas pirmām kārtām jādara pašai tautai¹⁶.

Tauta un armija nepārprotami būtu aizstāvējusi savu godu, ja vien Vadonis to būtu ļāvis darīt. Taču var saprast K.Ulmani, kurš par visu vairāk baidījās no bezjēdzīgas asinsizliešanas. Tomēr nekādi nav attaisnojama K.Ulmaņa palikšana savā amatā līdz pat 1940.gada 24.jūlijam. Tā bija nepiedodama politiska tuvredzība. Ja Igaunijas valsts prezidentam bija drosmē nepakļauties spiedienam un viņš atteicās parakstīt okupantu diktētos dokumentus, tad K.Ulmanis to turpināja darīt vēl vairāk nekā pēc Latvijas okupācijas. K.Ulmanis varēja rīkoties arī kā Lietuvas prezidents, kurš parādīja, ka nevēlas sadarboties ar okupācijas varu un devās trimdā. K.Ulmanis un V.Munters ir atbildīgi arī par to, ka ārkārtas pilnvaras Latvijā sūtītiem Lielbritānijā un Amerikas Savienotajās Valstīs bija ļoti

nepilnīgas un neļāva pilnvērtīgi pārstāvēt Latviju pēc tās okupācijas.

Iztirzājot Latvijas drošības jautājumu, būtu jāpievērš uzmanība autoritārā režīma ietekmei uz Latvijas ārpolitiku kopumā. Nemēģinot mazināt K.Ulmaņa valdīšanas laikā sasniegtās tautas labklājības un nacionālā pašlepnuma izaugsmes nozīmi, tomēr autoritārā režīma loma ārpolitikā vairāk vērtējama negatīvi nekā pozitīvi. Vispirms jau grūtības izraisīja Rietumvalstu negatīvā nostāja pret jaunajām valstīm, kurās pieauga antidemokrātisms. K.Ulmaņa nacionālais sociālisms, negatīvā nostāja pret ebrejiem, represijas pret sociāldemokrātiem radīja nepatiku demokrātiskajās valstīs. Pēc 1939.gada 7.jūnija līguma ar fašistisko Vāciju, jāteic, Latvija nonāca pilnīgā starptautiskā izolācijā. Diemžēl pats K.Ulmanis maz interesējās par ārpolitiku un valsts likteni daudzos būtiskos jautājumos lēma vienpersoniski. V.Munters "Kā jau ķimīķis viņš bija apdāvināts eksperimentātors un - pārliccināts, ka 2.pasaules kara nebūs - domāja, ka Latvijai laika diezgan gaidīt, kamēr lielvalstu diplomātijas raganu virtuvē iestāsies tāda r - un spiediens, kurā varēs izkristalizēties mūsu ārlietu vadībai pieņemami juridiski teksti," šādi V.Muntere raksturojuši vēsturnieki¹⁷. Ja Latvijā būtu bijis parlaments, ārpolitikas jautājumi neapšaubāmi risinātos veiksmīgāk un varbūt tad parlaments, līdzīgi kā Somijā, būtu pieņēmis lēmumu pretoties Krievijas karabāžu izvietojumam Latvijā 1939.gada oktobrī. Nav noslēpums, ka vienam cilvēkam izšķirties un uzņemties atbildību par valsts likteni kritiskā brīdī ir pārāk grūti. Lielu ļaunumu nodarīja arī pārmērības "vadonības" slavināšanā, preses cenzūra un valdības īstenotais monopols uz informāciju, kas nepieļāva ārpolitiskā kursa un pieņemto lēmumu kritiku.

Kritiskajā 1939.gada rudenī K.Ulmaņa režīms bija sāraukts par iekšpolitiskā stāvokļa nestabilitāti un kapa plānus, kā izmantot karaspēku iespējamās sacelšanās apspriešanai Rīgā. Kaut arī šīs bažas bija pārspīlētas, tomēr raksturīgi, ka K.Ulmanis daudz rūpju veltīja autoritārā režīma saglabāšanai un mazāk - valsts ārējai drošībai un tās neatkarības nostiprināšanai.

Autoritārā režīma apstākļos mazinājās rūpes par valsts aizsardzību. Bruņoto spēku vajadzībām tika atvēlēta procentos mazāka daļa no valsts budžeta nekā parlamenta periodā. Tika pieļauta kļūda, par kuru brīdināja pazīstamais diplomāts J.Feldmanis: "Ja mēs būsim vāji, tad nelīdzēs ne Tautu

Savienība, ne lielvalstis, ne mūsu kaimiņu garantijas". Ļoti vēlu valsts vadītāji atskārta, ka valsts aizsardzībā jāieskaita visi valsts iedzīvotāji un visi valsts resursi. Tikai 1940.gadā 23.aprīlī tika pieņemts valsts aizsardzības likums, kas paredzēja risināt šos jautājumus

Autoritārais režīms parādīja pilnīgu nespēju konstruktīvi un mērķtiecīgi rīkoties pēc 1939.gada PSRS un Vācijas vienošanās par ietekmes sfēru sadali. K.Dunsdorfs uzskata: tad vajadzēja būt skaidram, ka tas nozīmē Latvijas galu, un tad bija steidzīgi jārikojas, lai glābtu, ko vēl var saglabāt²⁸. Savukārt Dr.B.Kalniņš ir pārliecināts, ka šai kritiskajai situācijai vajadzēja "... pamudināt Ulmani steidzīgi grozīt savu politiku, atgriezties pie demokrātijas un nodot varu koalīcijas valdībai, kur būtu pārstāvētas visas partijas"²⁹. Taču K.Ulmanis uz to nebija spējīgs. Drīzāk otrādi - 1939.gadā viņš pārdomāja plānus, kā stiprināt totalitārismu, nodibinot vienu vienīgo valsts partiju.

Latvijas ārpolitika autoritārā režīma apstākļos kopumā vērtējama kā nepārdomāta, tuvredzīga, vieglprātīga un pakalpīga. V.Munters pats to raksturojis 1940.gada 12.februārī šādi: "Mēs arvien vairāk pievēršamies neitralitātes stājai, labi apzinādāmes, ka tā ir pasīva politika, kuras vienīgais mērķis izsargāt mūsu valsti no ieraušanas bruņotā cīņā par mums svešām

lietām. Mēs noteikti noraidījām visas saistības ar varas politiskajiem vai ideoloģiskajiem blokiem, gājām vēl tālāk un deklarējām 1938.gadā mūsu atturēšanos no automātiskajām kolektīvām starptautiskām akcijām."³⁰ Taču, kā parādīja jau 1940.gada vasaras notikumi, šādā veidā realizētā ārpolitika nespēja nodrošināt V.Muntera formulēto Latvijai svarīgāko uzdevumu - patstāvīgu nacionālās eksistēšanas nodrošināšanu. Tā nespēja atrisināt nevienu no valsts starptautiskā stāvokļa radītajām problēmām.

P.Cielēns 1960.gadā Stokholmā šo situāciju vērtē tā: "Vispārīgi ļoti grūti ir plašā vērīenā veidot racionālu ārpolitiku. Vēsture pilna piemēriem, kas liecina par tālredzības trūkumu un par fanātisku šausirdību ārpolitikas veidošanā, kas radījis katastrofas un neaizstājamus zaudējumus. Par savām neveiksmēm cilvēki visbiežāk uzveļ atbildību uz likteņa plātajiem pleciem. Tomēr atbildība par valsts likteņiem uzliekama laikmeta politiskajiem valsts vadītājiem, prasot, vai viņi visu iespējamo darījuši nelames un zaudējumu novēršanā."³¹ Tagad ir grūti prasīt kādam atbildību par neveiksmēm un kļūdām Latvijas ārpolitikā 20 tos un 30.tos gados. Taču var prasīt no mūsdienu ārpolitikas vadītājiem, lai viņi nepieļautu un neatkārtotu līdzīgas kļūdas, kuras, kā pierāda vēsture, Latvijai dārgi maksājušas

Atsauces un skaidrojumi

²⁸ Hegel G. Werke. Berlin, 1837. Bd 9, S. 7 - 8. (V.Zariņa tulkojums)

²⁹ Sk. Diena, 1994. 9.apr.

³⁰ Liepa A. Latvijas ārlietas līdz 1940.gadam - Lauku avīze, 1990. 6.jūl.

³¹ Munters V. Meierotica ārpolitikas orientācija. - Sēj. 1937. 1.nr., 232.lpp.

³² Ārzemēs neatkarības laikā darbojās 16 Latvijas sūtniecības, kas pārstāvēja Latviju 25 zemēs, kā arī 194 konsulāti dažādās zemēs. (Latveju enciklopēdija Andersona E. red., Rieksnīle (ASV), 1985. II sēj., 391.lpp.). Latvijas sūtņi nereti bija neapmierināti, ka ārlietu ministrija samērā skopī informēja viņus par valdības ārpolitisko nostāju, īpaši pēdējā neatkarības gadā (sk. Andersons E. Ārpolitika, II d., 165.lpp.)

³³ Skultāns V. Latvijas garantiju lāsts. - Loks, 1985. 11.dec.

³⁴ Sk. Latveju enciklopēdija. Stokholma, 1950. I sēj., 106.lpp. Cielēns F. Baltijas valstu savienība - Treņi vārti, 1984. 100.nr., 13.lpp.

³⁵ Cielēns F. Baltijas valstu savienība. - Treņi vārti, 1984. 100.nr., 20.lpp.

³⁶ Andersons E. Latvijas Brunotie spēki un to priekšvēsture. Toronto, 1983. 782.lpp.

³⁷ Turpat, 661.lpp.

³⁸ Turpat, 737.lpp.

³⁹ Valdības Vēstnesis, 1923. 2.nov., 18.dec.

⁴⁰ Feldmanis I. Stranga A. Vīrsis M. Latvijas ārpolitiko un starptautiskais stāvoklis (30.gadu otrā pusē). Rīga, 1993. 91.lpp.

⁴¹ Turpat, 18.lpp.

⁴² Zemīte L. Tautu Savienība un Latvija 1930 - 1939. R. 1992. 56.lpp. Taču nedaudz vēlāk - 1938.gada aprīlī V.Munters bija spiests secināt, ka "... nav jānododas ilūzijām par Tautu Savienības pašreizējām reālajām iespējamībām miera nodrošināšanai. Nav redzamāms, ka tās locekļi šai brīdī būtu gatavi kopējiem spēkiem uzņemties kaut kād cīņu par mieru, izņemot morāliskie līdzekļiem" (Sk. Valdības vēstnesis, 1938. 4.apr.)

¹⁴ *The Treaties of Peace. 1919 - 1923. Vol. I. New York, 1924. p. 14, 17.*

¹⁵ Latvijas un pārējo Baltijas valstu starptautisko autoritāti un ietekmi veicināja Latvijas pārstāvja V. Muntera ievēlēšana 1936. gada oktobrī uz trim gadiem par Tautu Savienības Padomes nepastāvīgo locekli. Šo faktu vēsturnieki pamatoti atzīst par Latvijas diplomātijas sasniegumu

¹⁶ *Sk. Latvijas PSR Augstākās Padomes 1990. g. 4. maija deklarāciju "Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu". - Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs 1990. 20. nr., 1096. lpp.*

¹⁷ *Ābers B. Jūlijs Feldmanis un Tautu Savienība. Jūlijs Feldmanis. - Vašingtona, 1963, 133. lpp.*

¹⁸ *Andersons E. Ārpolitika I, 33. lpp.*

¹⁹ *Turpat, 34. lpp.*

²⁰ *Turpat, 35. lpp.*

²¹ *Feldmanis I., Stranga A., Virsis M. Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis, 48. lpp.*

²² *Turpat, 680. lpp.*

²³ *Feldmanis I., Stranga A., Virsis M. Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis 15. lpp.*

²⁴ *Sk. Menders F. Austrumciropas savienotās valstis kā Baltijas valstu nākotnes problēmas". Latviju enciklopēdija, I sēj. 110. lpp.*

²⁵ *Andersons E. Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture, 719. lpp.*

²⁶ *Feldmanis I., Stranga A., Virsis M. Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis, 26 - 33. lpp.*

²⁷ *Lokarno līgumu parakstīja Rietumu lielvalstis 1925. gada 16. oktobrī Šveices kūrortā Lokarno. Tas paredzēja, ka Vācijas rietumu robežas tiek garantētas kopējā vienošanās aktā ar Franciju, Angliju un Itāliju. Vācija gan kategoriski atteicās piekopties robežu negrozīšanai savas valsts austrumos, kaut arī piekrita, ka robežu pārskatīšanai jānotiek mierīgiem līdzekļiem.*

²⁸ *Krievmēs E. Viņās dienās. - Melburnas: Austrālijas latvietis, 1966, 170. lpp.*

²⁹ *Feldmanis I., Stranga A., Virsis M. Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis, 33. lpp.*

³⁰ *Latviju enciklopēdija, I sēj., 125. lpp.*

³¹ *Andersons E. Latvijas vēsture. 1920 - 1940. Ārpolitika II. Stokholma, 1984. 81. - 82. lpp.*

³² *Andersons E. Latvijas vēsture. Ārpolitika. II sēj., 107. lpp.*

³³ *Feldmanis I., Stranga A., Virsis M. Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis, 270. lpp.*

³⁴ *Dokumenti vnešnej politiki SSSR. T. 17. Moskva, 1971. s. 227 - 229.*

³⁵ *Andersons E. Latvijas vēsture. Ārpolitika II sēj. - 123. lpp.*

³⁶ *Polpredi soobščajut ... Sbornik dokumentov ob otnošenijah SSSR s Latvijej, Litvoi i Estonijej. Avgust 1939.g. - avgust 1940.g., M. 1990. s. 86.*

³⁷ *Vizulis I. The Molotov - Ribbentrop Pact of 1939. The Baltic Case. New - York, 1990, p. 32 - 33.*

³⁸ *Turpat.*

³⁹ *Podomju Savienība kopš kara sākuma ar Vāciju - 1941. gada jūnija centās panākt, lai lielvalstis - ASV, Lielbritānija atzītu Padomju Savienības 1941. gada robežas. ASV un Anglija ierosināja robežjautājumu noregulēt pēc kara. Tomēr jau 1944. g. oktobrī Maskavas konferencē V. Čērčils bija gatavs piekrist PSRS jurisdikcijai Baltijas valstīs. ASV nostāja bija konsekventāka. 1943. gada decembrī Teherānas konferencē F. D. Rūzvelts aicināja J. Staļinu sarīkot Baltijas valstīs plebiscitu. Staļins šim ierosinājumam piekrita, taču jau 1945. gada sākumā Jaltas konferencē šo ideju noraidīja. Vēsturnieki uzskata, ka ASV un Lielbritānija kara laikā būtu varējušas panākt, lai Padomju Savienība respektē Baltijas valstu neatkarību, taču tas netika izdarīts. Sk. Vitols J. Kā Baltijas valstis pārdeva Padomju Savienībai. - Akadēmiskā dzīve. 1976, 18. nr., 13. lpp.; Vizulis I. Nations under duress. Port Washington, 1985.*

⁴⁰ *Polpredi soobščajut ... M. 1990, S 130*

⁴¹ *Rīts, 1940, 3. nr., 13. febr.*

⁴² *Latviju enciklopēdija, 129. lpp.*

⁴³ *Andersons E. Latvijas vēsture. 1920 - 1940. Ārpolitika. II sēj., 450. lpp.*

⁴⁴ *Latviju enciklopēdija, 121. lpp.*

⁴⁵ *Feldmanis I., Stranga A., Virsis M. Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis, 19. lpp.*

⁴⁶ *Turpat, 328. lpp.*

⁴⁷ *Turpat, 329. lpp.*

⁴⁸ *Jannākās Ziņas, 1940, 13. febr.*

⁴⁹ *Cielēns F. Baltijas valstu savienība. - Treji vārti. 1984. 100. nr., 20. lpp.*

Accademia Nazionale
dei Lincei

Polish Academy
of Sciences

VII International AMALDI Conference of Academies of Sciences and National Scientific Societies

How to Reduce Threats to Peace and General Security

Report and Documentation

Jabłonna, September 22-24, 1994

POLAND

LATVIA'S SECURITY AND RELATIONS WITH RUSSIA

Under today's conditions, antagonism between superpowers is not the greatest threat to world peace and security, because the "cold war" has ended. However, the number of regional conflicts is rising, creating major problems for the whole world. Therefore the security of smaller countries and the early resolution of local conflicts is moving to the foreground. Experience shows that many existing security structures are more oriented to global level problem solving and often are powerless or ineffective in local conflict situations. Likewise it is clear that it is much more important and much easier to prevent a military conflict than to end it, once it is begun. In this connection the concept of "preventive diplomacy" acquires a broader and deeper meaning.

In the Baltic States, independence has been regained using peaceful means and political methods. Armed conflict and military confrontation has not spread nor gained a chronic nature. Nonetheless it's important to understand, that the Baltic region may present serious concerns for the international community and that the region cannot be viewed as safe and stable. For several reasons, especially Latvia is one of the weakest links among the three Baltic States.

Latvia has declared on a number of occasions that it does not view any country as its enemy, however that doesn't mean that Latvia doesn't face dangers both from the outside as well as from within. The most direct sources of danger have been stated in Latvia's Defense Concepts (political and military reasons), which were accepted by the Defense and Internal Affairs commission of the Supreme Council of the Republic of Latvia on 23rd of March, 1992.

They are:

- 1) the presence of an occupying army in the country;
- 2) political, military and ethnic instability within the CIS;

3) several groups within Latvia, which continue to actively work against the country's independence and for the return of communism or another totalitarian regime.¹⁾

Other threats which are growing:

1) negative effects of economic reform (squandering of state property, expansion of foreign capital, shadow economy, laundering of dirty money);

2) heightened social problems due to the low standard of living (meager pensions, unemployment, heating problems);

3) delay in constitutional and judicial reforms (incomplete, and contradictory laws, partial breakdown of law enforcement and the judicial system);

4) political pressures primarily due to the unresolved citizenship issue;

5) weak civilian control of the military, internal and chain-of-command problems in various military formations, low level of training and lack of essential equipment;

6) inability to control crime uncontrolled spread of weapons, narcotics traffic

7) potential for major industrial and ecological disasters.

These are primarily internal threats, but the Dutch scientist Theo van den Doles correctly emphasizes that the importance of internal stability increases for any country facing increased external dangers.²⁾

The main external threats faced by Latvia today are:

1) the instability in the territory of the former Soviet Union which could involve the country in ethnic, territorial or regional conflicts,

2) the growth of authoritarian, nationalistic and even fascist tendencies in Russia and other former Soviet republics;

3) the economic dependency on the East including the instability in the supply of energy related resources;

4) the large arsenals, including nuclear weapons, which are in the possession of several newly independent states;

5) the rapid growth of crime in Eastern Europe, illegal weapons and narcotics trafficking;

6) illegal shipments of radioactive materials;

7) catastrophic drop in the living standard in some CIS countries which can cause the influx of large numbers of refugees.

Russia's interest to maintain geopolitical control in the Baltics underlies many of these threats. As the Russian Foreign Affairs Minister Kozirev stated in January 1994 in Moscow, that the Baltics are one of Russia's interest regions and that from there emanates a threat to Russia's interests.

Russian geopolitical interests have a long history in the Baltic region and were always implemented by methods that were characteristic of the empire. The main trade routes from Russia to Europe have in the past and continue to lead through Baltic ports and Russia still harbors totalitarian ideas and dreams of empire. Not long after the bloody events on October 4th, 1993, in Moscow, the managing director of the newspaper "Komsomolskaya Pravda", Vladimir Sumgorkin wrote: "I'll risk stating an unpopular thought - Russia is destined to once more go through an era of authoritarianism if it wants to remain a superpower. And this era begins now. No country in history has successfully implemented reforms while a general democratic upsurge has occurred, which has in a variety of ways begun in Russia starting in 1985. Ivan Kalita, Ivan the Terrible, Peter the Great, and Stolypin were simply useless as democrats, but it was specifically during the times of these rulers that Russia became Russia and accomplished great deeds in its thousand year history".³⁾

In the statements of Russia politicians can be found clear enough instructions, how, under today's conditions, not to lose control and influence in the Baltics. One of these envisages doing everything possible to preserve Russian language in the Baltics and to leave the Russian-only speaking residents in "the near abroad", because they are viewed as powerful and active supporters of Russia. It's deemed that Russia must start a broad expansion of investments by buying factories in the Baltics through which could be gained the desired economic and political effect. The national armies are also not forgotten. They should have Russian officers as well as local inhabitants who have been trained in Russian military colleges.⁴⁾

The former Foreign Minister of Latvia Janis Jurkans considers that up to now the real Russian interests in the Baltics did not reflect (conform to) the propaganda from political leaders. These interests Jurkans characterizes with three main points:

1) to insure that no other country dominates in the Baltic Sea region, neither at sea nor on land.

2) prevent a new hostile military organization from forming or the "old type" NATO from entering the region;

3) prevent the militarization of the Baltic States and the presence of a third country army in the area.⁵⁾

The validity of these conclusions is supported by the Russian Federation's new military doctrine, even though its formulations are over generalized and ambiguous and are to be understood only in the context of implemented Russian policies.⁶⁾ For instance, what does it mean, listed as potential military threat to Russia, "the expansion of military blocs and associations contrary to Russian Federation's military security interests". The answer may be found in the categorically negative stance Russia has on the expansion of NATO and the potential Baltic participation in this organization. Therefore it may be concluded that NATO expansion is military threat to Russia. At the same time Russia retains the right to participate in any collective security system or to cooperate with it. This creates a question, would the possible Baltic State, military union be viewed by Russia as a military threat to itself and to the CIS as a whole. One thing is clear, that the Baltic (as well as other countries bordering Russia) will have to receive Russia's permission if they would consider bringing in another country's military units into their territories. According to the military doctrine, Russia would view such action as a direct threat to its security.

At the level of a military threat, the Russian military doctrine also raises the suppression of civil rights; freedoms and even rightful interests of citizens of the Russian Federation living abroad. For example, in the event of an armed attack on Russian citizens outside Russia there is a possibility of using armed forces against the respective country.

Latvia was not far from such a situation on January 10th, 1994, when some local government officials created an incident, on the day of Latvian-Russian talks, by arresting two Russian officers. This was used as the reason for declaring a "red alert" in one Russia's airborne divisions and showed Russian's readiness to resolve this insignificant event with the use of force. Such an attitude creates, not only serious concerns, but also real threats to Latvia.

To prevent the repetition of similar situations in the future, it would be important for the Baltic States to sign an agreement with Russia not to use force in

solving their problems. Such a treaty would specify that the participating countries completely renounce the use of force or the threat of force in resolving any differences

According to the Latvian-Russian agreement signed on the 30th of April 1994, Russia agrees to withdraw its forces from Latvia by 31st of August 1994. However it won't be a complete withdrawal, since for another five and a half years the Skrunda Early Warning radar station will remain in Russian hands. Besides retaining a large number of Russian civilian personnel, seven hundred military persons and their dependants will remain at this Russian military installation. Latvia has agreed to provide external security for the site. In any case, the presence of this object in Latvia will not provide greater security for Latvia but will provide ongoing opportunities for various provocations. A similar problem existed for the Baltic States in 1939-1940 with Russian military bases. Furthermore Russia is actively trying to implement its policy of keeping its military presence in the former Soviet republics.

The second most important threat to Latvia is the instability (political, military, and ethnic) in the CIS and primarily in Russia. Imperialistic, totalitarian and fascistic tendencies in Russia have grown and become more influential since the December 1993 parliamentary elections. The close connections between Baltic security and developments in Russia is self-evident. This thought was especially well stated by Sweden's Prime Minister Karl Bidt in his address at the Foreign Affairs Institute in Stockholm on November 17th, 1993, marking Latvia's 75th anniversary. "We cannot completely ignore those forces in Russia's society, who still openly question Baltic independence. And we know from history, that time has to pass till a nation completely accepts that its empire is hopelessly lost. Revanchism is a political force that always attempts to use its opportunities. And the cunning plans of the red-brown reactionaries in post-socialistic Europe nobody should underestimate"

In this context it's important to redefine the political concepts, "Europe and Russia", and "Europe against Russia". In the interests of security these undertakings could, as a beginning, include

- 1) facilitating democratic reforms in Russia's military forces,
- 2) promoting civilian control over the military within Russia (it's difficult to comprehend a situation where the Foreign Minister says one thing but the Defense Minister the exact opposite).

3) integrating Russia more in Europe's political and military security structures;

4) encouraging the development of a new Russian military doctrine that would conform to internationally accepted legal principles and norms.

The Baltic States could also make a contribution to this area by rapidly intensifying political, economic and cultural relations with Russia and by conceptually viewing the interaction as "the Baltic and Russia" and not "the Baltics against Russia". Of course in this sphere Baltic good will alone won't be enough and the international community could assist in the process.

The third important threat source is connected with separate groups within Latvia, who continue to work against its independence and for the return of the communist system or of another totalitarian regime. Predominantly among their members are former Soviet military persons and their dependants, who, at the time of the Soviet Union, entered Latvia in large numbers as military retirees. Today Latvia has about 23.000 such retirees, not counting their family members. Of course there is also a large number of former USSR functionaries, KGB and other security organization ex-employees. It is exactly these categories of residents that primarily allow Russian diplomats to manipulate with inventions of civil rights abuses and imagined discrimination against the Russian minority. This propaganda also takes advantage of the lack of a law on citizenship. It's interesting to note that with 25 million Russians living beyond its borders, only in Latvia and Estonia are their rights and "rightful interests" abused, according to the propaganda. At the same time Russia seems little concerned with the Trans-Caucasus, Central Asia, the Ukraine, Moldova. The political sympathies of some of the Russian citizens living in Latvia were shown in the last Russian parliamentary elections. Of the 3 762 Russian citizens who voted in Latvia, half voted for communist party candidates; one third supported Zhirinovsky; only 691 were for the new Russian constitution.⁷⁾

An additional danger factor is that many of the opponents of Latvia's independence have united in political groups, who because of their anti-state activities are not registered as legitimate public organizations and do their work illegally. These organizations work closely with Russian military detachments, including receiving military training and firing practice.

In this situation, where Latvia is vulnerable to military dangers, concerns for state security and defense are paramount. Without minimizing the role of political means in ensuring state sovereignty, the necessity to develop a military defense system in the Baltic States cannot be ignored. It's worth remembering that prior to World War II, the Baltics could mobilize more than 500.000 troops, unfortunately they could only be partially equipped and armed.

The present strategic goals formulated in Latvia's Defense Concepts are:

- 1) to ensure the inviolability of Latvia's land, sea and air space;
- 2) in the event of aggression, to use all possible means: political initiatives, military defense; and widespread nonviolent resistance; until the international community (UN., NATO, etc.) sends assistance;
- 3) to isolate and neutralize terrorist groups.⁸⁾

As shown by the data from Latvia's Defense Ministry the defense forces at present have a total of 6 550 persons, of whom 550 are officers: 3 800 enlisted and 340 officers are serving in the border guard: 1 500 enlisted and 150 officers in the army; 600 enlisted and 30 officers in the naval forces; 150 enlisted and 30 officers in the air forces. The defense forces have only light weapons, 15 ships and boats (of those 6 being repaired), 4 planes and 6 helicopters (several of them are being repaired).⁹⁾ The Latvian delegation to the talks with Russia, has raised the issue that Latvia has the right to receive a portion of the former USSR's military hardware, proportional to Latvia's contributions to the USSR military budgets over a fifty year period. Latvia is also entitled to the equivalent arms and equipment that was taken from Latvia's army in 1940 and was enough to equip 120.000 men. Sadly on these issues no progress has been made. The Baltic States are the only ones for the former Soviet republics, which is regaining independence did not receive a portion of the military equipment and arms

The lessons of history have basically changed our foreign policy thinking as indicated by our Prime Minister's V Birkavs' remarks: "We can see also that the traditional formula "security through neutrality and sovereignty" more and more often is replaced by the formula "security through cooperation". Security is to be found not so much in "one against another" as in "one with another" " ¹⁰⁾

Latvia's integration in the European security system today does not have an alternative. However, it's process in which steps should be taken in several directions simultaneously:

1) strengthen Baltic cooperation on security and military matters by developing a unified security doctrine, and by forming a political and military alliance in the nearest future;

2) strengthen political and military cooperation with the Nordic countries, make use of their experience;

3) start consultations as soon as possible with Central European countries (Poland, Czech and Slovak Republics, Hungary, Romania, the Ukraine, Belorussia), where post-socialism problems are similar to those in the Baltics, so that together we can find the best way to prepare for integration into the European security system;

4) intensify activities with NATO by fully utilizing the "Partnership for Peace" programs and the North Atlantic Cooperation Council;

5) continue cooperation with the existing European security structures (West European Union, Conference on Security and Cooperation in Europe, and others) and also the more influential countries (France, Germany, Great Britain and the U.S.);

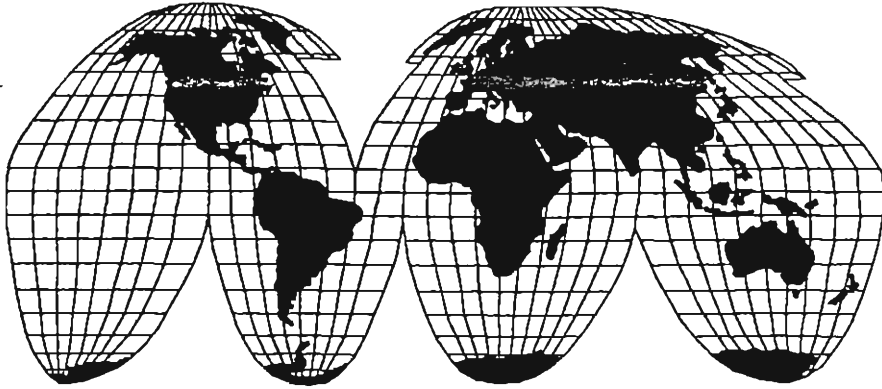
6) develop bilateral relations in security and military areas, strengthening peace and confidence with any country, of course primarily in Europe. Latvia has already signed agreements on cooperation in the military sphere with Poland and Denmark. Talks have started with the Benelux countries and several others on bilateral cooperative agreements.

It's very important that practical steps in foreign policy and especially security policy have found a sound foundation based on research. The newly founded (1993) research centers in the Baltic States expect to make their contribution specifically on security policies. The centers are: Vilnius - Baltic Regional Research Center (I.Stankevicius, pres.), Riga - Baltic Center for Strategic Studies of Latvian Academy of Sciences (T.Jundzis, dir.), Tallinn - The Baltic Institute for Strategic and International Studies (M.Tarmak, dir.). The center in Riga has begun work on the theme "Baltic security, cooperation and integration in a European security system"

It's quite apparent already today that Latvia will not have an easy path in protecting its security. To a great extent it will depend on our relations with Russia. We will still hope for continued Western support and understanding, but we have to realize that no country will send its sons to fight for Latvia if our own won't be ready for that. Only integration into a European security system, based on our strong commitment and contribution, can guarantee Latvia's peaceful existence.

NOTES

- 1) Latvijas Valsts Aizsardzības Likumi, 1993, p. 18.
- 2) Van den Doel. Theo. Central Europe: the new allies? The road from Visegrad to Brussels. USA, 1994, p. 41.
- 3) Komsomolskaya Pravda, 9 Oct. 1993.
- 4) Diplomatichesky Vestnyk, 15-30 Nov. 1992, Nr 21-22, p. 45.
- 5) Diena, 1 Dec. 1993.
- 6) Vestnyk Vayennay Informatsiy, 1993, Nr 17.
- 7) The Baltic Independent, 17-23 Dec., 1993.
- 8) Latvijas Valsts Aizsardzības Likumi, 1993, p. 18.
- 9) Labrit, 8 Jan., 1994.
- 10) Diena, pielikums, 3 Nov., 1993, Nr 19.

Final Report

“Dimensions of European Security”

Washington, D.C.

3-4 August 1994

Sponsored By

USAF Institute for National Security Studies

and

Stiftung Wissenschaft und Politik

Prepared for HQ USAF/XOXI

Contract F49650-92-D5007, Delivery Order 05

Science Applications International Corporation

1710 Goodridge Drive

McLean, VA 22102

Dimensions of European Security

PANEL 4.

“The U.S. Future Role in Central and East European Security”

Lt Col Larsen introduced the Chair of Panel 4, Dr. Stephen Flanagan of the Policy Planning Staff, U.S. Department of State. Dr. Flanagan presented his fellow panelists: Dr. Talavs Jundzis, Baltic Center for Strategic Studies, Latvia; Ambassador Krister Wahlback, Prime Minister's Office, Sweden; and Lt Col Larsen. Illness prevented Dr. Robbin Laird, a scheduled panelist, from attending the conference. Dr. Flanagan and Dr. Jundzis were to speak on “The Future Meaning and Implications of a U.S.-Russia Strategic Partnership.” Ambassador Wahlback and Lt Col Larsen were to address “Collective Defense without Treaty Obligations.”

Panel Presentations: Dr. Talavs Jundzis, Baltic Center for Strategic Studies, Latvia

The Baltic states occupy a relatively small amount of territory, but play an important role in European security. The U.S. never accepted the incorporation of the Baltics into the USSR, and Baltic issues have been raised in each meeting between Presidents Clinton and Yel'tsin.

The Baltics are apprehensive about the division of Europe into “spheres of influence,” which evokes memories of the Molotov-Ribbentrop Pact. Russia's Foreign Minister, Andrei Kozyrev, has stated that Russia should not hurry to withdraw its troops from countries within its traditional sphere of influence. Even after the formal withdrawal of Russian troops from the Baltics is complete, Russian forces will be present in Latvia, Lithuania, and Estonia due to Russian-occupied bases and transports to and from Kaliningrad. At this time, Russian troops are present in all FSU countries. Is this a means to re-establish the Soviet Union in the form of a Great Russia? A survey of public opinion in Latvia showed that only 20% of the respondents believe that the Russian withdrawal from the Skrunda radar site will proceed on schedule. 40% consider Russia to be the only country threatening Latvia.

Minority rights in the Baltics are often mentioned by Russia, which ignores the 10,000s of Russians fleeing discrimination in Central Asia. Those few Russians emigrating from the Baltics have received compensation. The Latvian citizenship law conforms to the guidelines established by the CSCE. 700,000 out of 2.8 million Russian and Russian-speaking people are expected to obtain Latvian citizenship. Two-thirds of the Russian-speaking population voted for communist candidates in the last Latvian election. However, the real tension is between supporters and opponents of Latvian independence, not between ethnic Russians and ethnic Latvians. In Lithuania, 80% of the population is Lithuanian and 20% Russian; in Estonia, 62% of the population is Estonian and 30% Russian; in Latvia, 53% of the population is Latvian and 34% Russian. Latvians are minorities in the capital and in other large cities. Therefore, it is difficult for

Latvians to comprehend Western insistence that they should integrate all Russians, many of whom would prefer to emigrate to the West.

All of the Baltic states reject neutrality as an option for their security arrangements. Integration into the West is the only way to guarantee their stability and security. It does not matter which institution is the means of integration, but the Baltics are cooperating most closely with NATO and the NACC. They are hoping for more political, financial, and moral support from the West. 51% of the population rates U.S. support as good, 15% as poor. Scandinavian support is especially valued.

Lithuania, Latvia, and Estonia want to pursue integration with NATO. 52% of Lithuanians support NATO membership. 40% of the non-citizen and 63% of the citizen population of Latvia support NATO membership. As the Baltics draw closer to NATO, Russian objections will become more categorical. Therefore, these countries need increased Western support for the unconditional and immediate withdrawal of Russian troops.

LATVIJAS
VĒSTURES
INSTITŪTA
ŽURNĀLS

IZNĀK ČETRAS REIZES GADĀ
KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA

Rīga «Latvijas vēstures institūta apgāds»

Tālavs Jundzis

TIESĪBU REFORMAS UN TO LOMA LATVIJAS NEATKARĪBAS ATJAUNOŠANĀ

1988. GADS — 1990. GADA 4. MAIJS

Tiesību reformas laikā no 1988. gada līdz pat 1990. gada 4. maijam, kad tika pieņemta Deklarācija par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu, bija ārkārtīgi svarīgs instruments Latvijas neatkarības atjaunošanai demokrātiskā un mierīgā ceļā. M. Gorbačova uzsāktā pārbūve Padomju Savienībā sagatavoja priekšnoteikumus plašai tiesību reformai arī Latvijā. Sākotnēji tiesību reformu iniciatore un realizētāja bija valdošā Komunistiskā partija ar tās valstiskajām institūcijām, taču drīz reformu saturu arvien vairāk noteica plašie demokrātiskie procesi, kurus pieņemts apzīmēt par trešo tautas atmodu.

Tiesību reformas procesa pirmajā posmā (apmēram no 1988. gada maija līdz 1989. gada maijam) galvenās pūles tika vēlītas Latvijas valstiskās patstāvības nostiprināšanai un attīstīšanai PSRS ietvaros. Tiesību reformas otrajā posmā (apmēram no 1989. gada maija līdz 1990. gada maijam) tika sagatavoti priekšnoteikumi Latvijas ekonomiskās un politiskās neatkarības atjaunošanai. Šī otrā posma sākumu iezīmēja Latvijas Tautas frontes Domes valdes 1989. gada 31. maija aicinājums, kas izvirzīja apspriešanai jautājumu par Latvijas Tautas frontes atbalstu Latvijas neatkarības idejai,¹ kā arī LPSR Augstākās Padomes 1989. gada jūlija nogalē pieņemtā Deklarācija par Latvijas valsts suverenitāti un pieņemtais likums par LPSR ekonomisko patstāvību. Tiesību reforma atmodas laikā ļāva iedibināt un izvērst demokrātiskās brīvības, kas pavēra iespējas plašām tautas aktivitātēm, kā arī vedināja uz domām par tiesiskās valsts izveidošanu.

1. DAĻA. TIESĪBU REFORMAS PIRMAIS POSMS (1988. GADA MAIJS — 1989. GADA MAIJS)

Kas ir tiesiska valsts? Latvijā šo jautājumu pēc gandrīz piecdesmit okupācijas apstākļos pavadītajiem gadiem pirmoreiz atkal uzdeva 1988. gada maijā, kad tik ilgi un nenogurstoši palātais «bur-

žuāziskais» termins parādījās... PSKP Centrālās Komitejas tēzēs partijas XIX Vissavienības konferencei.

Gadu desmitiem Latvijas juristi un sabiedrība kopumā bija pieradināta uzskatīt, ka, tāpat kā nevainības prezumpcija kriminālprocesā vai varas dalīšanas teorija valsts tiesībās, arī tiesiskas valsts jēdziens ir buržuāzisks izdomājums, kam nav nekāda sakara ar padomju jurispudenci un sociālismu vispār. Tikai M. Gorbačova pārbūves apstākļos šādu attieksmi sāka pārvērtēt. PSKP XIX Vissavienības konference 1988. gada jūnijā — jūlijā apstiprināja «kursu uz sociālistiskas tiesiskas valsts izveidošanu» un atzina par nepieciešamu tuvākajos gados īstenot politiskās sistēmas reformu, kā arī plašu tiesisku reformu, kuras uzdevums — «nodrošināt likuma virsvadību visās sabiedrības dzīves sfērās un pastiprināt mehānismus, kas sociālistisko tiesisko kārtību uzturētu uz tautvaldības attīstības pamata».²

PSKP XIX Vissavienības konferences materiālos lasāms, ka sociālistiskā tiesiskā valstī augstāko varu iegūst un triumfē likums, kas pauž tautas gribu. Tiesiskā valstī ne tikai pilsoņi ir atbildīgi valsts priekšā, bet arī valsts, tās orgāni ir atbildīgi pilsoņu priekšā. Tās pienākums ir pastāvīgi gādāt par cilvēku tiesību un brīvību aizsardzību un nodrošinājumu, konsekvēnti realizējot principu: ir atļauts viss, ko neaizliedz likums. Svarīga tiesiskas valsts iezīme ir demokrātisks valsts varas un pārvaldes orgānu mehānisms un kontrole pār sociālistiskās likumības stāvokli.³

Latvijas sabiedrībā šīs tēzes uzņēma kopumā pozitīvi, jo radās zināma ticība, ka tiesiskā valstī, kur augstākā vara pieder likumam, kur augstākās vērtības ir brīvība, taisnīgums, vienlīdzība un politiskais plurālisms, nav iespējamās represijas pret nevainīgiem cilvēkiem un masu deportācijas, valsts orgānu un amatpersonu patvaļa, ilgstošas ekonomiskas krīzes un stagnācija. Tāpēc Latvijā tiesiskas, lai arī sociālistiskas valsts veidošana tika uztverta nevis kā partijas un valdības iegriba, bet gan kā objektīva nepieciešamība.

Atmodas laika svarīgs uzdevums bija panākt likumdošanas atbildību starptautiskajām normām un principiem, arī tiem, kas ietverti Visspārējā cilvēka tiesību deklarācijā. Tiesiskas valsts ideja pavēra cerības, ka starptautisko normu garā varētu tikt risināts arī jautājums par Latvijas suverenitāti. Vīnes tikšanās Nobeiguma dokumentā bija taču uzsvērts, ka visām tautām vienmēr ir tiesības pilnīgas brīvības apstākļos, kā tās vēlas, nosacīt savu iekšējo un ārējo politisko statusu bez iejaukšanās no ārienes un pēc saviem ieskatiem īstenot savu politisko, ekonomisko, sociālo un kultūras attīstību, kā arī nosacīt savus likumus, administratīvos noteikumus un praksi.⁴

Atmodai pirmā cēlās Baltijas valstu radošā inteliģence. Jau pirms minētās PSKP Vissavienības 1988. gada jūnija — jūlija konferences Latvijā, tāpat kā Igaunijā un Lietuvā, radošā inteliģence izvirzīja savu pārkārtošanās programmu, kurā centrālā vieta bija ierādīta republikas

uverenitātes juridiskajam nodrošinājumam un tiesiskas valsts principu īstenošanai. Tas notika Latvijas PSR Rakstnieku savienības valdes 1988. gada jūnija plēnumā ar republikas Arhitektu, Kinematogrāfistu, Komponistu, Mākslinieku, Teātra darbinieku, Žurnālistu savienību Aditāju un ekspertu piedalīšanos. Plēnuma dalībnieki pēc nepieredzēti atklātām, drosmīgām un konstruktīvām debatēm 2. jūnijā īsi pirms pusnakts pieņēma vēsturisku rezolūciju. Tās pirmajā un plašākajā nodaļā «Republikas statusa un tiesību aspekti» pirmoreiz vienkopus iezīmēti vairāki svarīgi tiesiskas valsts veidošanas virzieni Latvijā.

Pārlasot šī nu jau vēsturiskā dokumenta tēzes, var apbrīnot ne tikai tā autoru uzdrīstēšanos atklāti iestāties par latviešu tautas vitālijām interesēm un tiesībām, bet arī — izvirzīto mērķu skaidrību un atbilstību tiesiskas valsts izveides idejai. Vēl pirms valstiskās neatkarības pasludināšanas daudzi plēnuma rezolūcijā formulētie priekšlikumi tika realizēti konkrētos likumprojektos, kuri lielākoties arī tika pieņemti 1988.—1989. gadā. To vidū var minēt ierosinājumus: precīzi atšifrēt un noteikt republikas valstiskās tiesības, regulēt un kontrolēt migrācijas procesus, iekļaut Latvijas PSR Konstitūcijā pantu par valsts valodas statusa piešķiršanu latviešu valodai, atdalīt likumdošanas varu no izpildvaras, pārvērst PSRS Augstākās Padomes Tautību padomi no tīri reprezentatīva orgāna strādājoša parlamenta palātā u.c.

Protams, Rakstnieku savienības valdes plēnumā pieņemtā rezolūcija neaptver visus tiesiskas valsts veidošanas virzienus, tajā vēl nebija paredzēta kardinālas tiesību reformas nepieciešamība Latvijā. Tas arī saprotams, jo republikas juristi tad vēl nebija izkustināti no nesatricināma miera stāvokļa un lielākoties aprobežojās ar pārkārtošanās lozungu apgūšanu. Par to nācās pārliecināties arī man, kā raksta autoram, veicot eksperta—jurista pienākumus plēnumā un piedaloties tā rezolūcijas sagatavošanā. Un tomēr plēnums bija nepārvērtējams impulss atmodas sākumam arī jurisprudencē, tas lika sarosīties Latvijas juristiem.

Konkrēta, ļoti svarīga šīs rosības izpausme bija juristu piedalīšanās Latvijas Tautas frontes Programmas izstrādāšanā 1988. gada septembrī—oktobrī. Tieši šis dokuments, balstoties uz Rakstnieku savienības valdes 1988. gada jūnija plēnuma materiāliem, parādīja konkrētus ceļus tiesiskas valsts izveidei Latvijā, precizēja tiesību reformas svarīgākos virzienus.

LTF Programmas tiesisko jautājumu izstrādāšanā aktīvi iesaistījās Latvijas Valsts universitātes mācībspēki — juristi, kuru vārdi tad vēl nebija pazīstami plašākai sabiedrībai. Viņu vidū vispirms jāmin profesori E. Meļķis un A. Plotnieks, toreizējie docenti R. Apsītis, I. Bišers un J. Bojārs. Sabiedriskā doma augsti novērtēja juristu aktīvo līdzdalību LTF I kongresā 1988. gada 8.—9. oktobrī. Ipašu atzinību ieguva J. Bojāra erudīcija, augstais profesionālisms kongresa norises kritiskākajos brīžos.

Latvijas Tautas frontes pirmās Programmas 2. nodaļā iekļāva drosmīgus, juridiski pamatotus priekšlikumus valsts un sabiedrības demokratizācijai. «Politiskās sistēmas vietā, kas tikai formāli darbojās tautas vārdā, bet ir no tās atsvešināta, ir jānodibina patiesa tautvaldība un pašpārvalde,» uzsvērts šajā nodaļā.⁵ Konstruktīvi bija arī priekšlikumi, kas vērsti uz republikas suverenitātes nodrošināšanu. «Latvijas pilsoņiem ir jābūt saimniekiem savā zemē un patstāvīgi jāņem visi jautājumi,» — tāds ir šo priekšlikumu vadmotīvs. Lai reizi par visām reizēm novērstu autoritārās varas koncentrāciju kādas personas vai grupas rokās, Tautas fronte izvirzīja prasību par likumdošanas izpildi un tiesu varas dalīšanu, partijas un valsts funkciju stingru norobežošanu.

Cilvēka un pilsoņu tiesībām veltīta Latvijas Tautas frontes Programmas 3. nodaļa. Te uzsvērts, ka Latvijas PSR pilsoņa tiesiskā statusa pamatā jāliek ANO Vispārējā cilvēka tiesību deklarācija un citu PSRS akceptēto starptautisko dokumentu normas. Bija mēģinājums šo priekšlikumu īstenot, jau 1989. gadā uzsākot darbu pie likumprojekta par Latvijas PSR pilsonību, kuru toreiz plānoja pieņemt vēl līdz Latvijas PSR tautas deputātu vēlēšanām 1990. gadā. Līdz tam ar pilsonību saistītos jautājumus galvenokārt regulēja 1978. gada PSRS Likums par PSRS pilsonību. Izstrādājot Likumu par Latvijas pilsonību, galvenā problēma saistījās ar jautājumu, ko uzskatīt par Latvijas PSR pilsoni. Jau toreiz pastāvēja divi atšķirīgi viedokļi. Pirmais: par Latvijas PSR pilsoņiem atzīstamas visas personas, kas pastāvīgi dzīvo tās teritorijā. Otrais: par republikas pilsoņiem uzskatāmi visi tie, kuri uz 1940. gada 17. jūniju bija Latvijas Republikas pilsoņi, un viņu pēcnācēji. Otrā viedokļa piekritēji neatzina *de iure* Latvijas PSR un 1989. gada vasarā uzsāka Latvijas Republikas pilsoņu reģistrāciju un pilsoņu komiteju veidošanu.

Latvijas Tautas frontes Programmā bija arī teikts: «LTF prasa pilnīgu Konstitūcijas normu ievērošanu par personas, tās dzīves un dzīvokļa neaizskaramību, sarakstes un telefona sarunu noslēpumu aizsardzību, kā arī citu konstitucionālo tiesību nodrošināšanu.»⁶ Šī prasība bija pamatota, ja atceramies isi pēc PSKP XIX Vissavienības konferences — 1988. gada 28. jūlijā — PSRS Augstākās Padomes Prezidija divus pieņemtus dekrētus: par sapulču, mītiņu, ielu gājienu un demonstrāciju organizēšanas un norises kārtību,⁷ kā arī par PSRS Iekšlietu ministrijas iekšējā karaspēka pienākumiem un tiesībām sabiedriskās kārtības sargāšanā;⁸ vai arī PSRS Augstākās Padomes Prezidija 1989. gada 8. aprīļa dekrētu, ar kuru noteikta kriminālatbildība par valsts orgānu un sabiedrisko organizāciju, atsevišķu amatpersonu diskreditāciju (toreiz slavenais 11.² pants).⁹

Piemēram, minētajā dekrētā paredzētā sapulču, mītiņu, ielu gājienu un demonstrāciju organizēšanas un norises kārtība būtiski ierobežoja pilsoņu konstitucionālās tiesības. Neskaidrības radīja

jēdziens «demonstrācija», sākās strīdi, kas ir pikets un vai arī to norisi reglamentē šis dekrēts. Plašās un neskaidrās tautas deputātu padomju izpildkomiteju tiesības mainīt sapulces, mītiņa, ielu gājiena vai demonstrācijas norises vietu, laiku un citus apstākļus bieži vien radīja konfliktus ar pasākumu pieteicējiem, veicināja nepamatotus atteikumus. Pat republikas tiesībsargāšanas orgānu vadītāju vidū nebija vienotas pozīcijas šī dekrēta normu izpratnē un piemērošanā, kas vairākkārt noveda pie pilsoņu nepamatotas saukšanas pie administratīvās atbildības. Stāvokli neglāba arī PSRS Augstākās tiesas plēnuma un Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija izskaidrojumi šajos jautājumos. Visa tā rezultātā Latvijas PSR Augstākā Padome 1989. gada 6. maijā nolēma uzsākt darbu pie pilnīgi jauna Latvijas PSR likumprojekta izstrādāšanas par sapulcēm, mītiņiem, ielu gājieniem un demonstrācijām, kas tika pieņemts Latvijas PSR 11. sasaukuma Augstākās Padomes 12. sesijā 1989. gada 28. jūlijā.¹⁰ Tas bija pirmais likums, kuru deputāti pieņēma pēc Deklarācijas par Latvijas valsts suverenitāti pasludināšanas un kas atbilda demokrātiskas valsts prasībām.¹¹

Arī minētais 1988. gada 28. jūlija dekrēts «Par PSRS Iekšlietu ministrijas iekšējā karaspēka pienākumiem un tiesībām sabiedriskās kārtības sargāšanā» sabiedrībā radīja plašu un negatīvu rezonansi. Vairākas šajā dekrētā ietvertās normas neatbilda tā laika PSRS Konstitūcijai un Latvijas PSR Konstitūcijai. Piemēram, dekrēts paredzēja sabiedriskās kārtības sargāšanas pienākumu pildīšanai iekšējo karaspēku nodrošināt ar nepieciešamajiem speciālajiem līdzekļiem. Taču izpildvara varēja brīvi izvēlēties šos «speciālos līdzekļus» un lemt, kā tie piemērojami, jo dekrēts to neregulēja. 1988. gada rudens notikumi Viļņā un Minskā, kad tika piekauti demonstranti, un 1989. gada aprīļa asiņainie notikumi Tbilisi liecināja, ka likumdevējam nepieciešams precīzi reglamentēt speciālo līdzekļu izmantošanu, neatstājot šo līdzekļu izvēles noteikšanu un to lietošanas noteikumu izstrādāšanu PSR Iekšlietu ministrijai. Diemžēl tas tā arī netika izdarīts Padomju Savienības pastāvēšanas laikā.

Tāpat nepieņemamas no elementāru demokrātisko normu un konstitucionālo tiesību viedokļa bija iekšējā karaspēka karavīriem piešķirtās tiesības bez prokurora sankcijas ieiet dzīvojamās telpās neatkarīgi no tur dzīvojošo atļaujas, meklējot nozieguma izdarīšanā aizdomās turētās personas. Jo vairāk, dekrēts šādas tiesības paredzēja pat noziegumu vai pārkāpumu novēršanai, kuri apdraud sabiedrisko kārtību vai pilsoņu personisko drošību. Tādējādi arī jebkura administratīva pārkāpuma novēršanai ikvienam iekšējā karaspēka karavīram bija tiesības ielauzties jebkurā dzīvoklī, nedomājot par starptautiski pazīstamo dzīvokļu neaizskaramības principu.

Šādi likumdošanas akti parādījās Maskavā un tika pieņemti šaura cilvēku loka vidū bez jebkādam konsultācijām ar tālaika sa-

vienotajām republikām. Tie parādījās īsi pēc tam, kad plaši tika izreklamēts jaunais kurss uz tiesiskas valsts veidošanu. Bija arī aizmirsts tas, kas tikko bija ierakstīts PSKP XIX Vissavienības konferences rezolūcijā «Par tiesību reformu»: «Sevišķi svarīgi ir demokratizēt likumdošanas procesu, kura pamatā jābūt atklātumam un likumprojektu kompetentai novērtēšanai un apspriešanai ar plašas sabiedrības un visas tautas piedalīšanos.»¹² Tas ir tikai viens piemērs, kas apliecina tolaik Padomju Savienībai raksturīgo principu par vārdu un darbu nesaskanību.

Minēto likumdošanas aktu atbilstība Konstitūcijai radīja šaubas daudzos PSRS tautas deputātos. Pirmais PSRS Tautas deputātu kongress, kas sākās 1989. gada maijā, uzdeva PSRS Augstākai Padomei izskatīt jautājumu, vai PSRS Konstitūcijai atbilst PSRS Augstākās Padomes Prezidija dekrēti par mītiņu un demonstrāciju organizēšanas un norises kārtību un par PSRS Iekšlietu ministrijas iekšējā karaspēka pienākumiem un tiesībām.

Runājot par cilvēka un pilsoņa tiesību aizsardzību, ļoti būtiska bija Latvijas Tautas frontes Programmā ietvertā prasība atzīt par noziegumiem pret cilvēci staļiniskā režīma noziegumus (1937.—1953. g.) un atcelt visus tiesiskos ierobežojumus, kas vēl attiecas uz represētajiem.

Pirmais drosmīgākais solis šajā virzienā tika sperts 1988. gada 2. novembrī, kad Latvijas PSR Ministru Padome pieņēma lēmumu nr. 350 «Par pilsoņu nepamatotu administratīvu izsūtīšanu no Latvijas PSR 1949. gadā».¹³ Ar šo lēmumu kulaku ģimeņu izsūtīšana no Latvijas PSR 1949. gada 25. martā atzīta par nepamatotu un izsūtītie pilsoņi — par rehabilitētiem. Šis lēmums uzdeva rajonu un pilsētu tautas deputātu padomju izpildkomitejām kopīgi ar prokuratūras, iekšlietu un valsts drošības iestādēm veikt darbu, lai noskaidrotu represiju organizatorus, izpildītājus un citus līdzdalībniekus, kas pieļāvuši varas ļaunprātīgu izmantošanu un izrādījuši cietsirdību, un informēt par to Latvijas PSR Prokuratūru. Tomēr šis uzdevums būtībā netika izpildīts gan objektīvu, gan subjektīvu faktoru iespaidā. Objektīvo faktoru skaitā var ieskaitīt tos sarežģītos apstākļus, kas saistās ar dokumentu un liecinieku trūkumu, pagājušā laika ilgumu, likumu nesakārtotību un tiesībsargāšanas iestāžu vājām iespējām darbinieku trūkuma dēļ, kā arī citus apstākļus.

Diemžēl šajā lēmumā bija runa tikai par kulaku ģimenēm. Taču 1940. gadā bez tiesu orgānu lēmumiem izsūtīja arī t.s. nacionālistu ģimenes locekļus, kā arī bandu atbalstītāju ģimenes locekļus. Savukārt 1941. gada 14. jūnijā administratīvi izsūtīja bijušos žandarmus, cietumsargus, policijas un cietumu vadošā sastāva darbiniekus, ierindas policistus un cietumu uzraugus, kā arī bijušos lielsaimniekus, tirgoņus, fabrikantus un vairākas citas iedzīvotāju kategorijas.

Tāpēc, lai likvidētu sekas, kādas radīja visu šo kategoriju pilsoņu nepamatotā administratīvā izsūtīšana no republikas teritorijas, kā arī lai nodrošinātu pilsoņu konstitucionālās tiesības un brīvības, Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijs 1989. gada 8. jūnijā pieņēma dekrētu «Par četrdesmitajos un piecdesmitajos gados no Latvijas PSR teritorijas izsūtīto pilsoņu rehabilitāciju». Tā 1. pantā teikts: «Pilsoņu administratīvo izsūtīšanu no Latvijas PSR teritorijas, kura izdarīta četrdesmitajos un piecdesmitajos gados bez tiesas orgānu lēmumiem, atzīt par nelikumīgu un nepamatotu, bet pilsoņus, kas tika izsūtīti, — par rehabilitētiem.»¹⁴

To pilsoņu tiesības, kuru administratīvā izsūtīšana no Latvijas PSR atzīta par nepamatotu, tika noteiktas Latvijas PSR Ministru Padomes 1988. gada 5. decembra lēmumā nr. 396, ar kuru apstiprināts Nolikums par kārtību, kādā atdodama manta vai atlīdzināma tās vērtība pilsoņiem, kuru administratīvā izsūtīšana no Latvijas PSR atzīta par nepamatotu.¹⁵ Lai godinātu staļinisko represiju laikā netaisni cietušo piemiņu, Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijs 14. jūniju noteica par Staļinisko represiju upuru piemiņas dienu (1989. gada 8. jūnija dekrēts).¹⁶

Jau Rakstnieku savienības valdes 1988. gada jūlija paplašinātajā plēnumā daudz tika runāts par pārliedzīgās migrācijas dēļ nodarīto ļaunumu. Šim jautājumam bija ierādīta svarīga vieta arī Latvijas Tautas frontes pirmajā Programmā, kurā teikts: «Nekontrolējama migrācijas novedusi pie tā, ka latviešu tauta pirmo reizi visā tās vēsturē kļūst par minoritāti savā teritorijā un tās turpmākā eksistence un valstiskums ir nopietni apdraudēts.»¹⁷ Šāda secinājuma pamatotību apstiprina fakts, ka Latvijas PSR 1971.—1988. gadā iedzīvotāju skaita mehāniskais pieaugums bija vairāk nekā 200 tūkstoši cilvēku un gandrīz divas reizes pārsniedza iedzīvotāju dabisko pieaugumu. Iedzīvotāju mehāniskā pieauguma koeficients Latvijā bija visaugstākais salīdzinājumā ar citām PSRS republikām. Sevišķi liels tas bija Rīgā.¹⁸ Šis apstāklis ievērojami sarežģīja iedzīvotāju nodrošināšanu ar dzīvokļiem un pārtiku, radīja sociālās infrastruktūras pārslodzi un uzturēja sociālo un politisko spriedzi. Lai šādu stāvokli nepieļautu, Latvijas PSR Ministru Padome un Latvijas Republikāniskā arodbiedrību padome pēc vairāku mēnešu gatavoto projektu plašas apspriešanas, kura sākās jau 1988. gada novembrī, 1989. gada 14. februārī pieņēma lēmumu nr. 46 «Par pasākumiem iedzīvotāju skaita nepamatota mehāniskā pieauguma pārtraukšanai un migrācijas procesu regulēšanai Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā».¹⁹

Ar šo lēmumu bija noteiktas ierīks uzņēmumiem, iestādēm un organizācijām 15—25 tūkst. rubļ. apmērā par katru no jauna pieņemto darbinieku un viņa ģimenes locekli, kas ieradīs no citas republikas, bet Rīgā, Jūrmalā un Rīgas rajonā — arī par dar-

biniekiem, kas iestājās darbā no citiem republikas rajoniem un pilsētām, kā arī par viņu ģimenes locekļiem. Lēmums arī paredzēja mainīt kārtību ņemšanai uzskaitē un dzīvojamo telpu piešķiršanai pilsoņiem, kuriem nepieciešams uzlabot dzīvokļa apstākļus, paredzot, piemēram, ka dzīvokļa apstākļu uzlabošanas uzskaitē ņem personas, kuras attiecīgajā apdzīvotajā vietā pastāvīgi dzīvo un ir tajā pierakstītas ne mazāk kā 10 gadus (agrāko 5 gadu vietā). Lēmums arī paredzēja līdz 1996. gadam īstenot gultasvietu un istabas tipa kopmītņu slēgšanu, tās pārkārtojot par viesnīcām vai dzīvokļiem (izņemot mācību iestāžu kopmītnes).

Šāda rakstura lēmums tika pieņemts pirmoreiz un liecināja ne tikai par toreizējās valdības gribu novērst tālāku iedzīvotāju skaita nepamatotu mehānisko pieaugumu Latvijā, bet arī atspoguļoja plašas sabiedrības daļas viedokli. Kaut gan to atbalstīja iedzīvotāju vairākums, taču bija spēki, kuri centās pierādīt šī lēmuma neatbilstību PSRS Konstitūcijai, starptautisko tiesību normām. Tomēr pieņemtais lēmums darbojās un neļāva tālāk padziļināties jau tā sarežģītajām sociālajām problēmām, un radīja priekšnoteikumus to sekmīgai risināšanai.

Tiesību reformas realizēšana radīja daudzu padomju administratīvā aparāta funkcionāru kaujiniecisku pretestību. Spilgts piemērs šajā sakarā ir Latvijas PSR toreizējā prokurora Jāņa Dzenīša nostāja, kurš 1988. gada otrajā pusē un 1989. gadā līdz pat pārcelšanai augustā darbā par PSRS ģenerālprokurora vietnieku Maskavā darīja iespējami daudz, lai kavētu demokrātiskos procesus un tiesību reformas realizēšanu Latvijā. Piemēram, Latvijas Tautas frontes pirmajā Programmā, kura bija nozīmīgākais tālaika dokuments, kas parādīja galvenos nepieciešamās tiesību reformas uzdevumus un virzienus, J. Dzenītis saskatīja toreizējās totalitārās valsts likumiem neatbilstošus mērķus. Latvijas PSR prokurors, būdams ietekmīga amatpersona, apgalvoja, ka tādas sabiedriski politiskas organizācijas kā LTF darbība ir pretrunā ar konstitucionālajām normām.

Šajā jautājumā J. Dzenītis iesniedza protestu Latvijas PSR Ministru Padomei.²⁰ Latvijas Juristu biedrības prezidijs protestā izklāstītos argumentus atzina par tendencioziem, juridiski nepamatotiem un neatbilstošiem PSRS un Latvijas PSR Konstitūciju prasībām. Piemēram, torciz spēkā esošajām konstitucionālajām normām neatbilda J. Dzenīša apgalvojums, ka LTF pasludināšana par sabiedriski politisku organizāciju ir pretrunā ar likumu, jo «sabiedriski politisku jeb politisku organizāciju darbība nav paredzēta». Latvijas Juristu biedrības prezidijs uzskatīja, ka saskaņā ar Latvijas PSR Konstitūcijas 1. nodaļu «Politiskā sistēma» un tās 7. pantu ikviena sabiedriskā organizācija ir politiskās sistēmas subjekts, kas piedalās valsts un sabiedrisko lietu pārvaldīšanā, politisko jautājumu izlemšanā.²¹

Nepamatoti bija arī protestā izteiktie iebildumi pret LTF Programmā formulētajiem mērķiem un uzdevumiem, kas it kā nonākot pretrunā ar tālaika likumdošanu. Prokurors neņēma vērā LTF statūtu 3. pantu, kas pasludināja, ka tā darbojas ar konstitucionāli atzītām metodēm, piemēram, izmantojot likumdošanas iniciatīvas tiesības. Vadoties no J. Dzenīša loģikas, jebkuri priekšlikumi par izmaiņām likumdošanā varēja tikt atzīti par pretlikumīgiem un nekonstitucionāliem. Taču regresīvo spēku centieni nomelnot LTF un panākt tās likvidēšanu nevainagojās panākumiem. Jau ar saviem pirmajiem soļiem LTF deva nozīmīgu ieguldījumu tiesiskās valsts veidošanā un tiesību reformas īstenošanā.

Par vienu no nozīmīgākajiem 1988. gada notikumiem ne tikai jurisprudencē, bet arī valsts un sabiedrības dzīvē kļuva publicētā PSRS likuma projekta par PSRS Konstitūcijas grozījumiem un papildinājumiem un PSRS likuma projekta par PSRS tautas deputātu vēlēšanām visas tautas apspriešana.²²

Likumprojektu apspriešana Latvijā ieguva nepieredzētus apmērus. Strīdi un diskusijas risinājās visur: gan pie Brīvības pieminekļa, gan pārpildītos trolejbusos, gan kolhozu mehāniskajās darbnīcās. Apspriešanās iesaistījās darba kolektīvi, sabiedriskās organizācijas, prese, radio, televīzija. Tautas aktivitāte līdzinājās bumbas sprādziena izraisītam efektam, brīžiem sasniedzot īstu baltkvēli. Apspriešanās iesaistījās gandrīz ikviens republikas pieaugušais pilsonis. Mēnešu laikā tikai Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijā saņēma 13 525 vēstules un rezolūcijas ar 777 tūkstošiem parakstu, kurās bija izteikti vairāki simti dažādu priekšlikumu par apspriežamajiem likumprojektiem.²³

Latvijas Tautas frontes biedri, kuru tolaik jau bija vairāk nekā simt tūkstoši,²⁴ lielākoties noraidoši izturējās pret daudzām normām publicētajos likumprojektos, jo uzskatīja, ka tās ierobežo savienoto republiku suverenitātes intereses. To apstiprināja aptuveni viena miljona iedzīvotāju paraksti, kurus nosūtīja PSRS Augstākās Padomes Prezidijam Maskavā. Līdzīgu pozīciju aizstāvēja Igaunijas un Lietuvas progresīvās kustības un organizācijas.

Likumprojektu apspriešanās aktīvi iesaistījās Latvijas juristi, kuru ieguldījums publicēto dokumentu kvalificētā izskaidrošanā bija īpaši jūtams un pozitīvi vērtējams. Apspriešana zināmā mērā veicināja arī pašu juristu konsolidāciju. 12. novembrī notika visas republikas juristu konference, kurā ne tikai izskatīja jaunus likumprojektus par grozījumiem PSRS Konstitūcijā un vēlēšanu likumdošanā, bet arī pieņēma lēmumu par Latvijas Juristu biedrības izveidošanu. Drīz pēc tam — 19. decembrī — notika Latvijas Juristu biedrības dibināšanas I. kongress, kurā pieņēma biedrības statūtus un izvēlēja vadošos orgānus.²⁵ Par Latvijas Juristu biedrības pirmo prezidentu kļuva Valdis Birkavs, toreizējais LVU docents, juridisko zinātņu kandidāts.

Latvijas Juristu biedrība pasludināja, ka tā ir brīvprātīga, no resoriem neatkarīga profesionāla biedrība, kas uz kopēju interešu pamata apvieno republikas juristus, kuri aktīvi atbalsta pārbūves kursu un piedalās tiesiskās valsts izveidošanā. Juristu biedrība iesaistījās likumdošanas pilnveidošanā, veicināja pilsoņu tiesību un brīvību juridisko nodrošinājumu, rūpējās par juristu profesionālo izaugsmi. Latvijas Juristu biedrība bija pirmā šāda veida organizācija Padomju Savienībā, drīz pēc tam radās juristu biedrības Lietuvā, Igaunijā, Kazahijā un Gruzijā, kā arī KPFSR Gorkijas apgabalā; 1989. gada 23. jūnijā tika nodibināta PSRS Juristu savienība.

Par juristu autoritāti Latvijā liecināja PSRS tautas deputātu vēlēšanu rezultāti: no 52 ievēlētajiem 6 bija juristi. Tie bija Ivars Kezbers, Latvijas Komunistiskās partijas CK sekretārs; Nikolajs Neilands, Latvijas PSR ārlietu ministra vietnieks; Juris Bojārs, LVU docents; Andris Plotnieks, LVU profesors; Ilmārs Bišers, LVU profesors; Viktors Skudra, Latvijas PSR tieslietu ministrs. J. Bojārs 1988.—1990. gadā bija arī Latvijas Juristu biedrības viceprezidents, I. Bišers, A. Plotnieks, V. Skudra — Latvijas Juristu biedrības kolēģijas locekļi.

Latvijas juristu autoritāte bija lielāka nekā citās republikās, arī kaimiņos, Lietuvā un Igaunijā, par ko Latviju nereti apskauda. No 2250 ievēlētajiem PSRS tautas deputātiem tikai 62 bija juristi, tas ir nedaudz vairāk kā 2% no deputātu kopskaita. Šis procents neliecināja par labu tiesiskās valsts izveides mērķu ātrai sasniegšanai.

Latvijas juristu kompetenci novērtēja arī PSRS tautas deputātu I kongresā (1989. g. maijs). I. Bišers, piemēram, tika ievēlēts par PSRS Augstākās Padomes Tautību Padomes priekšsēdētāja vietnieku.

Tautas apspriešanas rezultātā saņemtos priekšlikumus par likumprojektiem apkopoja Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija juridiskā nodaļa kopīgi ar republikas vadošajiem juridisko zinātņu speciālistiem. Šos priekšlikumus 1988. gada 17. novembra sēdē izskatīja un akceptēja Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijs, bet 22. novembrī — republikas Augstākā Padome savā sēnijā, kura, starp citu, pieņemtajā lēmumā ierakstīja: «Uzskatīti, ka priekšlikumi, kas izstrādāti Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijā sakarā ar apspriežamajiem PSRS likumu projektiem, ir nepieciešams priekšnoteikums šo likumu demokratizācijai un pieņemšanai.»²⁶ Izstrādātie priekšlikumi tika iesniegti PSRS Augstākās Padomes Prezidijam.

Likumprojekti «Par PSRS Konstitūcijas grozījumiem un papildinājumiem» un «Par PSRS tautas deputātu vēlēšanām» tika izstrādāti Maskavā, īstenojot partijas XIX Vissavienības konferences pasludināto politiskās sistēmas reformu. Tās būtība — partijas un valsts orgānu funkciju norobežošana un padomju varas atjaunošana visos vadības līmeņos no apakšas līdz augšai.

Nenoliedzami, atmodas sākuma posmā tā bija progresīva ideja, kura guva atbalstu sabiedrībā. Tautas apspriešanai nodotos likumprojektus varēja uzskatīt par pirmo nopietnāko soli tautvaldības nostiprināšanā un vēlēšanu demokratizācijā. PSRS Augstākās Padomes Prezidijā saņemto piezīmju un priekšlikumu skaits pārsniedza 300 tūkstošus. Gan Latvijā, gan citās republikās vispārēju atbalstu guva likumprojektu panti, kuri paredzēja vietējās tautas deputātu padomēs (izņemot rajona pakļautības pilsētu, ciematu un ciemu padomēs) izveidot savus patstāvīgi darbojošos orgānus — prezidijus; piešķirt reālu varu PSRS Augstākai Padomei, nodrošinot tās patstāvīgu darbību; noteikt vienādu visu līmeņu tautas deputātu padomju pilnvaru laiku — pieci gadi. Tāpat vairākums iedzīvotāju pozitīvi vērtēja ierobežojumus saņemt deputāta mandātu dažu kategoriju vadītājiem, aizliegumu padomēs un to orgānos ieņemt amatus vairāk par diviem termiņiem pēc kārtas, vēlētajiem piešķirtās tiesības izvirzīt kandidātus arī pēc dzīvesvietām u.c. Vēlēšanu norises demokrātiskumu nodrošināja PSRS Konstitūcijas 100. pantā iekļautās normas: «Vēlēšanu biļetenos var būt ierakstīts jebkurš kandidātu skaits.» Pirmās PSRS tautas deputātu vēlēšanas spilgti apliecināja šīs normas piemērošanas efektivitāti. Latvijā 40 vēlēšanu apgabalos reģistrēja 96 deputātu kandidātus. Piemēram, Rīgā, Proletāriešu 293. nacionāli teritoriālā vēlēšanu apgabalā, reģistrēja 11 kandidātus, kas pēc gandrīz 50 gadu absolūti formālajām un pilnīgi nedemokrātiskajām vēlēšanām bija kaut kas pilnīgi jauns un neierasts. Vairāku kandidātu reģistrēšana stimulēja priekšvēlēšanu cīņu, brīvi ļāva vēlētajiem salīdzināt dažādu kandidātu darbības programmas un izvēlēties atbilstošāko.

Taču maldīgs ir uzskats, ka līdz 1988. gadam likumdošanā analogiskas normas nebija. Tieši otrādi, piemēram, 1978. gadā pieņemtais likums par PSRS Augstākās Padomes vēlēšanām uzlika par pienākumu apgabala vēlēšanu komisijai reģistrēt visus deputātu kandidātus, kas izvirzīti attiecīgajā vēlēšanu apgabalā. Taču šīs normas bija nodotas pilnīgai aizmirstībai līdz pat PSKP CK 1987. bija janvāra plēnumam, vai, pareizāk sakot, ar tām veikli manipulēja partijas orgāni, nepieļaujot vairāku kandidātu izvirzīšanu.

Apspriežamajos likumprojektos daudzas normas un pat principi nebija līdz galam pārdomāti un neatbilda tiesiskas valsts veidošanas interesēm, neveicināja sabiedrības tālāku demokratizāciju, ignorēja savienoto republiku suverenitāti. Apspriešanas rezultātā likumprojektā par PSRS tautas deputātu vēlēšanām tika ierosināts precizēt 32 pantus no 62, bet likumprojektā par PSRS Konstitūcijas grozījumiem un papildinājumiem 26 pantus no 55.²⁸

Apspriešanas gaitā kategoriskus iebildumus radīja priekšlikums PSRS Tautas deputātu kongresa kompetencē nodot pilnvaras pieņemt lēmumus PSRS sastāva jautājumos. Pēc daudzu juristu un

citū speciālistu domām, šāda norma būtu pretrunā ar PSRS Konstitūcijas 72. pantu, kurā teikts: «Katrai savienotajai republikai saglabājas tiesības brīvi izstāties no PSRS.» Ņemot vērā daudzos iebildumus pret šo priekšlikumu, PSRS Konstitūcijā tas netika ievērtts.

Ievēroti tika arī vairāki citi Latvijā izteiktie priekšlikumi sakarā ar šiem likumprojektiem. Piemēram, par tautas tiesnešu ievēlēšanas kārtību; savienoto republiku speciālistu pārstāvniecību PSRS Konstitucionālās uzraudzības komitejā; vēlēšanu iecirkņu nerīkošanu lielajās dzelzceļa stacijās un autoostās, lidostās, jūras un upju ostās, viesnīcās, vilcienos u.c.

Tomēr daudzus būtiskus priekšlikumus Latvijas pārstāvji nespēja aizstāvēt dažādās Savienības augstākajās instancēs, un pret Latvijas gribu PSRS Konstitūcijā iekļāva arī daudzas nedemokrātiskas normas.

Viena no tām saistījās ar deputātu ievēlēšanu no sabiedriskajām organizācijām. Šajā sakarā Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija 1988. gada 17. novembra lēmumā atrodams šāds secinājums: «Likumprojektos ieteiktā kārtība ievēlēt vienu trešo daļu deputātu no sabiedriskajām organizācijām, kam ir Vissavienības orgāni, ir pretrunā ar vēlēšanu sarīkošanas demokrātiskajiem pamatiem, jo tādējādi tiek pārkāpti vispārēju, vienlīdzīgu un tiešu vēlēšanu tiesību pamatprincipi.»²⁹

Pastāvot šādai kārtībai, vēlēšanas nevarēja uzskatīt par vispārējām, jo ne jau katrs sabiedriskās organizācijas loceklis piedalījās kongresā, konferencē vai plēnumā, kur notika balsošana par attiecīgo deputātu kandidātu. Ignorēts tika vēlēšanu vienlīdzības princips, jo dažiem pilsoņiem radās iespēja ne tikai piedalīties balsošanā vēlēšanu apgabalā, bet arī vienā vai pat vairākās sabiedriskās organizācijās rīkotajos forumos. Vēlēšanu tiesības vairs nebija tiešas, jo sabiedriskajās organizācijās to locekļi vispirms izvēlēja kongresu vai konferenču delegātus vai to Vissavienības orgānu plēnuma dalībniekus, kuri pēc tam piedalījās balsošanā.

Neizpratni radīja arī sabiedrisko organizāciju pārstāvniecības normas PSRS Tautas deputātu kongresā, kuras bija noteicis likumdevējs. Piemēram, Komunistiskā partija apvienoja tolaik gandrīz 20 miljonus biedru, Ļeņina komjaunatnes rindās sastāvēja 36 miljoni jauniešu, bet arodbiedrības faktiski apvienoja visus strādniekus un kalpotājus. Neskatoties uz to, pārstāvniecības norma visām šīm organizācijām bija noteikta vienāda — 100 deputāti. Šāda deputātu vietu garantēta sadale sabiedriskajām organizācijām nestimulēja to darbību un atspoguļoja administratīvā aparāta centienus saņemt mandātus apkārtnē. Valdošai Komunistiskajai partijai bija ļoti izdevīgi sabiedrisko organizāciju politisko svaru un nozīmi noteikt «no augšas», nevis to pārbaudīt vispārējās, vienlīdzīgās vēlēšanās.

Lai kaut cik demokratizētu vēlēšanas sabiedriskajās organizācijās, apspriešanas gaitā likumprojektu papildināja ar noteikumu: izvirzot kandidātus Vissavienības orgāniem, jāņem vērā priekšlikumi, kas saņemti no šo sabiedrisko organizāciju vietējiem orgāniem, zemākajiem kolektīviem un biedriem. Paanalizēsim, kā tas realizējās praksē Komunistiskajā partijā. Partijas pirmorganizācijās uz PSKP noteiktajām 100 vietām kopumā valstī izvirzīja 31,5 tūkstošus kandidātu. Rajonu, pilsētu partijas komitejas no šī skaita izvēlējās 3,5 tūkstošus, savukārt apgabalu, novadu partijas komitejas, republiku CK sarakstos atstāja 207 kandidātus, bet uz PSKP CK plēnumu izvirzīja vairs tikai 100 kandidātus — atbilstoši noteiktajam mandātu skaitam.³⁰ Augstāka līmeņa partijas organizācijas lielākoties nepazīna izvirzītos kandidātus, un to atlase notika uz partijas aparāta funkcionāru izveles pamata. Tā bija vistīrākā demokrātijas spēlēšana.

Likumprojektu apspriešanas gaitā daudz iebildumu radīja vēlēšanu sistēmā saglabātā iespēja daudziem pilsoņiem piedalīties vēlēšanās vietās, kurās viņi uzturējās īslaicīgi. Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijs ierosināja likumprojektā paredzēt, ka pilsoņi piedalās vēlēšanās savā pastāvīgajā dzīvesvietā, bet prombūtnes gadījumā pirms aizbraukšanas savu lēmumu par deputāta kandidātiem aizzīmogotā aploksnē atstāj vēlēšanu komisijai.³¹ Taču šis priekšlikums bez īpašiem argumentiem un nopietna pamatojuma tika noraidīts PSRS Augstākās Padomes ārkārtējā 12. sesijā. Savienības Padomes likumdošanas ierosinājumu komisijas priekšsēdētājs G. Razumovskis sesijā atzīmēja: «Vairāki biedri izteica viedokli, ka vēletājiem jābalso tur, kur viņi dzīvo. Šajā sakarā tika ierosināts atteikties no apliecībām par tiesībām balsot. Jūs saprotat, ka, atstumjot no balsošanas pilsoņus, kas uz laiku dzīvo ārpus pastāvīgās dzīvesvietas, daudzi tūkstoši cilvēku faktiski zaudētu vēlēšanu tiesības un tiktu nepelnīti aizskarti.»³² Te, liekas, komentāri nav vajadzīgi.

Daudzas grūti risināmas problēmas radīja arī atteikšanās no tiešām PSRS Augstākās Padomes deputātu vēlēšanām pa vēlēšanu apgabaliem, ieviešot šo otro pakāpi — PSRS Tautas deputātu kongresu.

Augstāko valsts varas orgānu daudzpakāpju sistēma nenoliedzami nodrošināja plašāku tautas pārstāvību, taču grūti izprast nepieciešamību likumdevēju korpusu sašķelt divās daļās un mākslīgi sadalīt pilnvaras starp kongresu un PSRS Augstāko Padomi. Turklāt pirmais PSRS Tautas deputātu kongress uzskatāmi parādīja, ka dažu dienu laikā vairāk nekā divi tūkstoši cilvēku nevar iepazīties tik tālu, lai demokrātiskā ceļā no sava vidus varētu ievēlēt vairākus simtus pašu cienījamāko PSRS Augstākai Padomei, kuras atbildība daudzkārt bija pieaugusi, jo tā kļuva par patstāvīgi darbojošos un

reāli lemjošu orgānu. Diemžēl tas pats atkārtojās arī vēlāk, jo nācās īstenot PSRS Konstitūcijā iekļauto normu par vienas piektdaļas PSRS Augstākās Padomes sastāva ikgadēju atjaunināšanu. Šāda norma bija vērstā uz to, lai Augstākās Padomes darbā iesaistītu pēc iespējas vairāk tautas deputātu, taču mākslīgas «kadru mainības» radīšana vērtējama kā formāla demokrātija, kas būtībā nodarīja vairāk ļaunuma nekā labuma. Augstākai Padomei taču bija jānodrošina kvalificēta jautājumu apspriešana, profesionāla to risināšana. Tam vajadzēja gan zināmas iemaņas, gan atbilstošu deputātu psiholoģisko sadarbību. Deputātu ikgadējā maiņa neatkarīgi no viņu gribas un darba rezultātiem noteiktā procenta robežās mazināja Augstākās Padomes darbaspējas. Tas pats sakāms par Konstitūcijas normu, kura uzlika par pienākumu ik gadus atjaunināt PSRS Augstākās Padomes palātu pastāvīgās komisijas un komitejas vienas piektdaļas apmērā no to sastāva.

PSRS Konstitūcijā pirmoreiz bija paredzēta tāda padomju politiskajai sistēmai pilnīgi jauna institūta kā Konstitucionālās uzraudzības komitejas izveidošana. Tās uzdevumos ietilpa uzraudzība pār šo aktu atbilstību Konstitūcijai, kurus pieņem augstākajā vadības līmenī. Piemēram, tai bija jāuzrauga savienoto republiku konstitūciju un likumu, PSRS Ministru Padomes un savienoto republiku ministru padomju lēmumu un rīkojumu atbilstība PSRS Konstitūcijai un PSRS likumiem. Tika arī panākts, ka Konstitūcijā ierakstīja normu par PSRS Konstitucionālās uzraudzības komitejas sastāvu, paredzot tajā nepieciešamību iekļaut visu savienoto republiku politikas un tiesību speciālistu pārstāvjus.

Taču, veidojot šo jauno institūtu, diemžēl netika ņemts vērā Latvijas juristu ierosinājums Konstitucionālās uzraudzības komitejas vietā veidot konstitucionālo tiesu, kurā lietas izskatītu stingri noteiktā procesuālā kārtībā, atklāti, piedaloties speciālistiem, ieinteresētajām personām utt.

1988. gadā PSRS Konstitūcijā izdarītie labojumi un papildinājumi tieši skāra arī savienoto republiku politiskās sistēmas struktūras izveidi. Neskatoties uz PSRS Konstitūcijas 76. pantu, kas nosaka, ka savienotā republika ir suverēna padomju sociālistiska valsts, Savienības Konstitūcijā detalizēti tika reglamentēta arī savienoto republiku politiskās sistēmas uzbūve. PSRS Konstitūcija tādējādi uzlika par pienākumu savienotajās republikās veidot gan Tautas deputātu kongresu, gan paredzēt vienas trešdaļas deputātu ievēlēšanu no sabiedriskajām organizācijām, gan nosacīja, kā ievēlēt pat ciema padomes priekšsēdētāju. Šī centralizētā, totalitārai sistēmai raksturīga jautājumu risināšana radīja ārkārtīgi lielas grūtības darbā pie Latvijas PSR Konstitūcijas jaunās redakcijas. Latvijas PSR Augstākā Padome ar savu 1988. gada 22. novembra lēmumu atzina par nepieciešamu izveidot komisiju Latvijas PSR

Konstitūcijas jaunās redakcijas un vēlēšanu likuma projektu izstrādāšanai, ievēlot par tās priekšsēdētāju Latvijas PSR Komunistiskās partijas CK pirmo sekretāru J. Vagri, par komisijas priekšsēdētāja vietnieku — Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētāju A. Gorbunovu.³³ Komisijas 40 cilvēku sastāvā bija tikai četri juristi.

Ļoti svarīgi bija panākt, lai Latvijas PSR Konstitūcijā būtu iekļautas tiesību normas, kas nodrošina Latvijas suverenitāti. Pirmām kārtām bija nepieciešams noteikt, ka Latvijas PSR teritorijā spēkā ir tikai tie PSRS likumi, kurus ratificējis republikas augstākais valsts varas orgāns. Tas bija dzīvības vai nāves jautājums Latvijas suverenitātei, jo Maskavā PSRS Tautas deputātu kongresā Latvijas 52 deputāti 2250 deputātu vidū maz ko spēja ietekmēt, jo visiem taču bija vienādas balsstiesības.

Demokrātijas tālākā padziļināšanā svarīga nozīme varēja būt 1988. gada 15. aprīlī pieņemtajam Latvijas PSR likumam «Par svarīgu valsts dzīves jautājumu tautas apspriešanu».³⁴ Šī likuma mērķis bija veicināt pilsoņu piedalīšanos lēmumu izstrādāšanā svarīgos valsts un sabiedrības dzīves jautājumos, balstoties uz plašu atklātumu, dažādu viedokļu un priekšlikumu salīdzināšanu un ievērošanu. Likuma 4. pantā bija teikts: «Latvijas PSR pilsoņiem tiek nodrošināta iespēja brīvi piedalīties svarīgu valsts un sabiedriskās dzīves jautājumu apspriešanā.»³⁵ Diemžēl šis likums neguva plašākas sabiedrības ievēribu, un svarīgus valsts dzīves jautājumus turpināja risināt dažādu organizāciju un instanču kabinetos.

Tiesiskas valsts veidošana un Latvijas suverenitāte cieši saistījās ar pasākumu veikšanu latviešu valodas aizsardzībai. Šādu aizsardzību varēja garantēt valsts valodas statuss latviešu valodai. 1988. gada 6. oktobrī Latvijas PSRS Augstākā Padome savā sesijā vienbalsīgi pieņēma lēmumu, ar kuru latviešu valodai piešķīra valsts valodas statusu.³⁶ Līdz ar to valsts uzņēmās rūpes nodrošināt latviešu valodas vispusīgu un pilnvērtīgu lietošanu visās valsts un sabiedrības dzīves jomās, kā arī tās mācīšanu.

Šāda lēmuma pieņemšanu diktēja nepieciešamība aizsargāt latviešu valodu pret iznīcību un saglabāt latviešu nāciju Latvijā. Nebija pieņemams Interfrontes priekšlikums, kas formulēts tās darbības galveno virzienu deklarācijā, — valsts valodas statusu piešķirt ne tikai latviešu, bet arī krievu valodai.³⁷ Tika ņemts vērā, ka krievu valodai jau tā ir privileģēts stāvoklis kā vienai no starpnacionālās saziņas valodām, un valsts valodas statusa piešķiršana krievu valodai Latvijā vēl vairāk palielinātu šīs privilēģijas.

Nosakot latviešu valodai valsts valodas statusu, vienlaikus tika uzdots Augstākās Padomes Prezidijam izstrādāt priekšlikumus Latvijas PSR Konstitūcijas papildināšanai, kā arī likumprojektu par latviešu valodas un citu valodu lietošanu. Šo uzdevumu veikšanai

izveidoja komisiju filoloģijas zinātņu doktores profesores Ainas Blin-kenas vadībā.

Komisija savu darbu pabeidza, un sagatavotie likumprojekti 1989. gada februāra sākumā tika nodoti tautas apspriešanai. Tās gaitā iedzīvotāji parādīja ārkārtīgi lielu aktivitāti. Projektu uzņēma dažādi: vieniem tas likās pārāk liberāls, otriem — diskriminējošs. Uzvirvoja kaislības, parādījās neapmierinātī. Pēc tam A. Gorbunovs vienā no savām runām atzīmēja, ka apspriežamais valodu likuma projekts noveda republiku tuvu nepieciešamībai izmantot īpašas pārvaldes formas.³⁸

Ievērojot apspriešanas gaitā izteiktos viedokļus un priekšlikumus, projektu pārstrādāja un no jauna publicēja 1989. gada 23. aprīlī. Šis variants jau vairāk apmierināja Latvijas dažādu tautību iedzīvotājus. Protams, to panākt nebija viegli, jo apspriešanas gaitā vēstulēs, kuras bija parakstījis 331 191 pilsonis, tika izteikti 27 606 priekšlikumi.³⁹

Latvijas PSR valodu likums tika pieņemts 11. sasaukuma Augstākās Padomes 11. sesijā 1989. gada 5. maijā.⁴⁰ Likumā reglamentēti valodu lietošanas vispārīgie noteikumi, noteiktas pilsoņu valodas izvēles tiesības, paredzētas valodu lietošanas īpatnības valsts varas un valsts pārvaldes orgānos, iestādēs, uzņēmumos un organizācijās, kā arī izglītībā, zinātnē un kultūras dzīvē. Paredzēti pasākumi valodu aizsardzībai. Vairāki likuma panti, kuri minēti Latvijas PSR Augstākās Padomes 1989. gada 5. maija lēmumā «Par Latvijas PSR valodu likuma spēkā stāšanās kārtību», stājās spēkā trīs gadu laikā no likuma publicēšanas dienas.⁴¹

Konstitucionāli tiesiskās reformas svarīgs uzdevums ir Latvijas ekonomiskās suverenitātes nodrošināšana. Republiku nevar uzskatīt par suverēnu valsti, ja konstitucionāli netiek fiksētas tās tautas īpašuma tiesības uz zemi, tās dzīlēm, ūdeņiem, mežiem un citu mantu, kas tiek radīta vai atrodas republikas teritorijā.

Republikas ekonomiskās patstāvības koncepcijas radīšanai Latvijas PSR Ministru Padome ar 1989. gada 31. oktobra lēmumu nr. 345 akadēmiķa A. Kalniņa vadībā izveidoja darba grupu, kuras sastāvā darbojās arī juristi J. Bojārs, A. Kaužēns u.c. Vienlaikus izstrādāja likumprojektu par Latvijas PSR ekonomisko patstāvību. Šie dokumenti publicēti 1989. gada jūlijā tautas apspriešanai un tika izskatīti republikas Augstākās Padomes sesijā 1989. gada 27. jūlijā, pieņemot likumu «Par Latvijas PSR ekonomisko patstāvību».⁴²

1988. gada rudenī Latvijas PSR Tieslietu ministrija uzsāka darbu pie likumprojekta par zemnieku saimniecībām. Katastrofālais stāvoklis lauksaimniecībā un pārtikas produktu ražošanā radīja nepieciešamību šo jautājumu risināšanā maksimāli izmantot zemnieku saimniecību iespējas. Pēc izstrādātā likumprojekta plašas apspriešanas to nienāma republikas Augstākā Padome 1989. gada 6. maijā.⁴³

Likums noteica zemnieku saimniecību attīstības pamatprincipus, kā arī valsts un zemnieku saimniecību attiecības, garantēja zemnieku saimniecībām saimnieciskās darbības formu brīvu izvēli, pavēra daudz plašākas iespējas iniciatīvai.

Daudz pretrunīgu vērtējumu saistījās ar kooperatīvu darbību. Neskatoties uz iebildumiem pret to darbības paplašināšanu, vairākums iedzīvotāju atbalstīja šo progresīvo un demokrātisko ražošanas un darba sabiedriskās organizācijas formu. Pozitīvu vērtējumu to attīstībai deva arī Latvijas Tautas frontes pirmā Programma.

Ievērojama loma kooperatīvu darbības tiesisko pamatu nostiprināšanā bija PSRS likumam «Par kooperāciju PSRS», kas pēc visas tautas apspriešanas tika pieņemts 1988. gada 26. maijā un spēkā stājās 1988. gada 1. jūlijā.⁴⁴ Likums nodrošināja plašas iespējas visdažādāko kooperatīvu izveidošanai un aktīvai attīstībai visās ekonomikas sfērās.

Tā rezultātā Latvijā 1988. gadā kooperatīvu skaits palielinājās piecas reizes. 1988. gada beigās bija reģistrēti 2518 kooperatīvi, no tiem Rīgā — 1331. To darbībā iesaistījās 28,7 tūkstoši Latvijas iedzīvotāju. Realizētās produkcijas, sniegto pakalpojumu un padarīto darbu apjoms tikai 1988. gadā bija vairāk nekā 190 miljoni rubļu.⁴⁵

Nopietnas bažas, pat apjukumu kooperatoru vidū izraisīja 1988. gada 29. decembrī pieņemtais PSRS Ministru Padomes lēmums par atsevišķu kooperatīvu darbības veidu regulēšanu.⁴⁶ Šis lēmums noteica veselu virkni darbības veidu, ar kuriem kooperatīvi nav tiesīgi nodarboties (piemēram, publiski demonstrēt kino un video produkciju), kā arī darbības veidus, kam kooperatīvi bija tiesīgi pievērsties tikai saskaņā ar līgumiem, kuri noslēgti ar uzņēmumiem, organizācijām un iestādēm, kam tie ir galvenie darbības veidi. Plaši izplatījās uzskats par noteikto ierobežojumu nepamatotību un neatbilstību likumam. Šis lēmums radīja nopietnu neuzticību valdības politikai kooperatīvajā sfērā.

Tiesiskas valsts iezīme ir likumu ievērošana visās dzīves sfērās. Protams, plašas tiesību reformas apstākļos, kas objektīvi raksturojas ar likumu nestabilitāti, nepieciešamību atcelt daudzas novecojušas tiesību normas un radīt principiāli jaunu likumdošanu, tas nav pānākams pilnībā.

Tādējādi 1988.—1989. gadā arī likuma pārkāpumu bīstamākās formas — noziegumu — izplatība turpināja pieaugt. 1988. gadā Latvijā uz katriem desmit tūkstošiem iedzīvotāju reģistrēti 85,9 noziegumi. 1988. gadā tika reģistrēts 22 991 noziegums, to skaitā 2371 smags noziegums. Noziedzības krass pieaugums bija vērojams 1988. gada otrajā pusgadā — galvenokārt Rīgā, kā arī citās republikas pakļautības pilsētās.⁴⁷

Noziedzības nelabvēlīgās tendences arī citās republikās liecināja par nepieciešamību tās apkarošanā efektīvāk izmantot likuma spēku. Tāpēc tika izstrādāts un 1988. gada 17. decembrī laikrakstā «Izvestija» publicēts jauns PSRS un savienoto republiku kriminālās likumdošanas pamatu projekts. Diemžēl šis likumprojekts latviešu valodā netika pārtulkots, zināmā mērā tāpēc tas galvenokārt tika apspriests juristu — krimināltiesību speciālistu vidū.

Latvijas juristi atbalstīja likumprojekta autoru centienus sašaurināt represīvo metožu piemērošanu cīņā ar noziedzību. Jāsapņot, ka soda profilaktiskais efekts sasniedzams nevis ar tā paaugstinātu bardzību, bet ar soda taisnīgumu un nenovēršamību. Naivi taču būtu cerēt, ka noziedznieka ilgstoša turēšana izolēti no sabiedrības citu noziedznieku vidū veicinās tā labošanu un pāraudzināšanu.

Tomēr bažas radīja likumprojektā paredzētā savienoto republiku tiesību ierobežošana noziedzības apkarošanas jautājumu risināšanā, to specifisko apstākļu ignorēšana. Nepieņemama bija arī likumprojektā paustā liberālā attieksme pret personām, kuras pēc soda izciešanas nevēlas laboties un ar nodomu atkārtoti izdara smagus noziegumus. Daudz strīdu saistījās ar nāves soda saglabāšanas nepieciešamību, bija ierosinājumi to atcelt attiecībā uz valsts noziegumiem (nodevība, spiegošana, terora akti, diversija).

Arī šis likumprojekts, tāpat kā daudzi citi, bija izstrādāts bez savienoto republiku pārstāvju piedalīšanās, tā autori palika anonīmi. Ņemot vērā daudzus iebildumus, Maskavā tika uzsākts darbs pie šī likumprojekta pilnveidošanas.

Tiesību reformu pirmā posma (1988.—1989. g. maijs) būtību oficiālajā, tālaika valsts varas institūciju izpratnē varētu raksturot kā centienus izveidot pilnīgi jaunu federācijas modeli Padomju Savienības ietvaros. Par galveno risināmo problēmu tika uzskatīta konsekventa Savienības decentralizācija, nošķirot un pārdalot kompetences par labu savienotajām republikām un izveidojot efektīvu tiesisku mehānismu PSRS un savienoto republiku interešu saskaņošanai. To labi raksturo Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētāja A. Gorbunova runa PSRS Tautas deputātu 1. kongresā. A. Gorbunovs teica: «Un tomēr — par kādu neatkarību tad ir runa, ko mēs ar to saprotam? Pirmkārt, tas nozīmē atzīt to faktu, ka mūsu valsti veido suverēnas savienotās republikas, kam ir tiesības brīvi, bez jebkāda ārēja spiediena noteikt savu iekšējo un ārējo politisko statusu. [...] Otrkārt, tas nozīmē atzīt nepieciešamību pārdalīt valsts pilnvaras tādā veidā, lai savienotās republikas savā teritorijā varētu pašas pilnīgi realizēt visu valsts varu. [...] Treškārt, republiku nevar atzīt par suverēnu valsti, ja tā nevar patstāvīgi rīkoties ar savu teritoriju un resursiem. [...] Un beidzot, ceturtkārt, suverēna valsts nevar būt ierobežota savā likumdošanas darbībā [...]»⁴⁸ Diemžēl nedz PSRS Tautas deputātu 1. kongress, nedz arī

vēlāk PSRS valsts varas un pārvaldes institūcijas nebija gatavas samierināties ar šādu veida savienoto republiku suverenitāti. Tas būtībā veicināja Baltijas republiku centienus panākt pilnīgu neatkarību ārpus PSRS sastāva, atjaunojot savu kādreizējo valstiskumu.

(Turpinājums žurnāla nākošajā numurā)

PIEZĪMES

- ¹ Latvijas Tautas frontes Domes valdes aicinājums «Visiem LTF biedriem» // Latvijas Tautas fronte. Pirmais gads. — R., 1989. — 253., 254. lpp.
- ² Padomju Savienības Komunistiskās partijas XIX Vissavienības konferences materiāli. — R., 1988. — 109. lpp.
- ³ Turpat.
- ⁴ Eiropas drošības un sadarbības apspriedes dalībvalstu pārstāvju Vīnes tikšanās No beiguma dokuments. — R., 1989. — 6. lpp.
- ⁵ Latvijas Tautas frontes Programma. Latvijas Tautas frontes Statūti. — 2. izd. — R., 1989. — 4. lpp.
- ⁶ Turpat. — 6. lpp.
- ⁷ Latvijas PSR spēkā esošais «Nolikums par sapulču, mītiņu, ielu gājienu un demonstrāciju organizēšanas un norises kārtību», kas apstiprināts ar Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija 1988. gada 26. maija dekrētu, 1988. gada 29. jūlijā tika pieņemts jaunā redakcijā atbilstoši minētajam PSRS Augstākās Padomes Prezidija 1988. gada 28. jūlija dekrētam (sk.: Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs. — 1988. — Nr. 31. — 437. lpp.).
- ⁸ PSRS Augstākās Padomes Ziņotājs. — 1988. — Nr. 31. — 505. lpp.
- ⁹ Ņemot vērā daudzus protestus un sabiedrības negatīvo attieksmi, PSRS Tautas deputātu 1. kongress ar savu lēmumu atcēla šo pantu (sk.: Cīņa. — 1989. — 27. jūn.).
- ⁰ Cīņa. — 1989. — 29. jūl.
- ¹ Sk.: Jundzis T., Jākobsons V. Vēlreiz par mītiņiem un demonstrācijām // Temida. — 1990. — Nr. 1. — 32.—34. lpp.
- ² Padomju Savienības Komunistiskās partijas XIX Vissavienības konferences materiāli. — 110. lpp.
- ³ Šis lēmums nav publicēts, iespējams, tāpēc, ka valdība ļoti baidījās no pieņemtā lēmuma.
- ⁴ Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs. — 1989. — Nr. 25. — 661. lpp.
- ⁵ Turpat. Nr. 2. — 45.—47. lpp. Taču 1989. gada 29. augustā Latvijas PSR Ministru Padome pieņēma lēmumu nr. 190, ar kuru atceļ 1988. gada 5. decembrī apstiprināto Nolikumu par kārtību, kādā atdodama manta vai atlidzināma tās vērtība pilsoņiem.
- ⁶ Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs. — 1989. — Nr. 25. — 662. lpp.
- ⁷ Latvijas Tautas frontes Programma. Latvijas Tautas frontes Statūti. — 2. izd. — 8. lpp.

- ¹⁸ Cīņa. — 1989. — 18. febr.
- ¹⁹ Turpat.
- ²⁰ Padomju Jaunatne. — 1988. — 30. dec.
- ²¹ Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Konstitūcija (Pamatlikums). — R., 1980. — 14. lpp.
- ²² Cīņa. — 1988. — 22., 23. okt.
- ²³ Turpat. — 24. nov.
- ²⁴ Latvijas Tautas fronte. Pirmais gads. — 224. lpp.
- ²⁵ Padomju Jaunatne. — 1988. — 19. dec.
- ²⁶ Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs. — 1988. — Nr. 48. — 662. lpp.
- ²⁷ Cīņa. — 1988. — 3. dec.
- ²⁸ *Gorbačovs M.* Uz padomju varas pilnību un sociālistiskas tiesiskas valsts izveidošana. Referāts PSRS Augstākās Padomes sesijā 1988. gada 29. novembrī // Cīņa. — 1988. — 30. nov.
- ²⁹ Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs. — 1988. — Nr. 48. — 670. lpp.
- ³⁰ Cīņa. — 1989. — 16. marts.
- ³¹ Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs. — 1988. — Nr. 48. — 670. lpp.
- ³² *Razumovskis G.* Pa politiskās sistēmas atjaunināšanas ceļu. — Cīņa. — 1988. — 2. dec.
- ³³ Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs. — 1988. — Nr. 48. — 1547. lpp.
- ³⁴ Turpat. — Nr. 16. — 518.—523. lpp.
- ³⁵ Turpat. — 519. lpp.
- ³⁶ Turpat. — Nr. 40. — 1287. lpp.
- ³⁷ Cīņa. — 1989. — 19. febr.
- ³⁸ Padomju Jaunatne. — 1989. — 1. apr.
- ³⁹ *Gorbuņovs A.* Par Latvijas PSR likuma projektu «Par Latvijas PSR Konstitūcijas (Pamatlikuma) papildināšanu un par Latvijas PSR valodu likuma projektu» // Cīņa. — 1989. — 7. maijs.
- ⁴⁰ Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs. — 1989. — Nr. 20. — 480.—483. lpp.
- ⁴¹ Turpat. — 483., 484. lpp.
- ⁴² Turpat. — Nr. 32. — 856.—861. lpp.
- ⁴³ Turpat. — Nr. 20. — 484.—491. lpp.
- ⁴⁴ PSRS Augstākās Padomes Ziņotājs. — 1988. — Nr. 22. — 23.—67. lpp.
- ⁴⁵ LPSR Finanšu ministrijas operatīvā informācija, 1989.
- ⁴⁶ Cīņa. — 1988. — 31. dec.
- ⁴⁷ Turpat. — 1989. — 31. janv.
- ⁴⁸ Turpat. — 2. jūn.

Tālavš Jundzis

THE REFORMS OF LAW AND THEIR ROLE IN THE
RESUMPTION OF INDEPENDENCE OF LATVIA

1988 - MAY 4 TH, 1990

Summary

During the reforms of Law 1988 - May 4 th, 1990, when the Declaration of resumption of independence of the Republic of Latvia had been adopted, it was an important tool in the resumption of independence of Latvia in democratic and peaceful way. The initiator of the reforms was the leading Communist Party, but the essence of the reforms was soon determined by vast democratic processes more and more, later on known as the third awakening of a people.

During the first period of the process of the reform of Law (approximately May, 1988 - May, 1989) the main attention was paid to the development and consolidation of Latvia state sovereignty within the frame of the USSR. Within the second period of the reform of Law (approximately May, 1989 - May, 1990) pre-conditions of total economic and political resumption of the independence of Latvia were made ready for.

The article consists of two parts. In the first part, which has been published in the given issue, the first period of the reform of Law has been analysed (May, 1988 - May, 1989). Creative intelligentsia of Latvia participated in working out an extensive programme of the reforms of Law.

A lot of important proposals for creating a judicial state in Latvia was put forward in the plenum of Creative Unions June 1 - 2, 1988. The plenum gave an impulse to a broad movement of the people - the Popular Front of Latvia to be created. During its first congress (October 8 - 9, 1988) an extensive programme of reforms of Law was also adopted, envisaging the ways of creating a real self-government and people's government. Because of the pressure of broad democratic processes the Supreme Soviet of the Latvian SSR and Council of Ministers adopted a lot of laws and resolutions, providing more rights and freedom for population, rehabilitating a lot of categories of politically repressed, limiting processes of migration. The author offers analysis of these normative acts in the article.

The bill of amendments in the Constitution of the USSR and electoral system was an important event in Latvia in autumn of 1988. These bills envisaged marking off functions of the Party and state

institutions as well as democratization of elections and widening of the rights of institutions elected. The bills also concerned questions of judicial status of the Union republics and questions of political system. Although generally they marked a consistent, democratic way of changes, nevertheless democratic processes in Latvia and in other Baltic states had gone much further then and the bills offered could not meet the demands of a part of society. Proposals, put forward by Latvian lawyers, politicians and social organizations, to perfect the mentioned laws of the USSR, have been analysed in the article.

It is also shown in the article, that judicial undertakings to protect the Latvian language served to secure the state sovereignty. On October 6th, 1988 Latvian was granted the status of the state language by Law. The necessity to protect Latvian against perishing and to protect the Latvian nation against dying out was the reason why such Law had to be adopted.

An important task of the constitutional judicial reform during the given period of time was also securing of economic sovereignty of Latvia. A group of experts started to work out the conception of economic independence of the republic in November, 1988.

The law on peasants' farms was worked out and adopted in May, 1989, thus commencing the first important reforms in the country. A lot of attention had been paid to carrying out laws which envisaged the development of co-operatives.

The essence of the first period of the reforms of Law, as understood by the official institutions of that time, could be characterized as efforts to make a new model of federation within the frame of the USSR. The main problem to be solved was considered to be the consistent decentralization of the government of the leadership of the USSR, increasing the role of the Union republics in political and economical spheres.

At the same time a lot of pains was taken by Latvian people's deputies in Moscow to create such a judicial mechanism which would secure the concord of interests of the Union republics and the USSR.

For all that, neither during the first congress of People's Deputies of the USSR (May - June, 1989), nor later on the institutions of state authorities and administration of the USSR were ready to accept the real sovereignty of the Union republics. As a matter of fact that secured the aspirations of the Baltic states to get absolute independence outside the USSR, to renovate their former loyalty.

-99-

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

IZNĀK ČETRAS REIZES GADĀ
KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA

Rīga «Latvijas vēstures institūta apgāds»

TIESĪBU REFORMAS UN TO LOMA LATVIJAS NEATKARĪBAS ATJAUNOŠANĀ

1988. GADS — 1990. GADA 4. MAIJS

(nobeigums)

2. DAĻA. TIESĪBU REFORMAS OTRAIS POSMS (1989. GADA MAIJS — 1990. GADA 4. MAIJS)

1989. gada maijā iezīmējās pavērsiens nacionālo spēku nostājā par Latvijas tālāko ceļu uz neatkarību. Tolaik iezīmīgākās un plašākās sabiedriskās organizācijas — Latvijas Tautas frontes Domes valde 31. maijā visai pēkšņi nāca klajā ar publisku aicinājumu apspriest jautājumu par LTF atbalstu Latvijas neatkarības idejai ārpus PSRS sastāva.¹ Būtībā šī ideja sabiedrības apziņā jau virmoja visai spēcīgi. Te jāatceras, ka jau 1988. gada 8. septembrī Latvijas Nacionālās neatkarības kustības Padome strikti iestājās par neatkarību, pieņemot dokumentu, kurā bija deklarēts: «Neatzīstam Latviju kā PSRS locekli *de jure* ..., uzskatām, ka *de facto* Latvijas Republikas iekļaušana PSRS sastāvā ir Latvijas okupācija, un pieprasām to izbeigt.»² LNNK 2. kongresā 1989. gada 28. maijā Rīgā, Nacionālā teātra zālē, kur delegāti pārstāvēja vairāk nekā 8000 kustības dalībnieku, neatkarības idejas propaganda ieguva īpašu nozīmīgumu, jo izdevās panākt kongresa videoieraksta translāciju Latvijas televīzijā.³

Oficiālajām varas struktūrām arvien vairāk nācās laipot attieksmē pret Latvijas neatkarības ideju un organizācijām, kas to sludināja. LPSR Augstākās Padomes Prezidijs savā sēdē 1989. gada 22. jūnijā noklausījās komisijas priekšsēdētāja J. Salenieka ziņojumu par Latvijas Nacionālās neatkarības kustības pamatdokumentu un darbības izpēti.⁴ Pieņemtajā lēmumā LPSR Augstākās Padomes Prezidijs secināja: «Pārbaudes gaitā komisija nav konstatējusi, ka Latvijas Nacionālās neatkarības kustība būtu antikonstitucionāla un darbotos ar pretlikumīgām metodēm.» Vienlaikus tika atzīmēts, ka daži minētās kustības politiskie uzskati ir diskutējami un apstrīdami ar politiskām metodēm. Taču lēmumā, kuru parakstījis A. Gorbunovs, arī

rakstīts: «LPSR Augstākās Padomes Prezidijs nosoda atsevišķu Latvijas Nacionālās neatkarības kustības biedru darbības, ar kurām tiek nepamatoti apvainota Latvijas Komunistiskā partija un PSRS Bruņotie spēki.»⁵

1989. gada vasarā neatkarības procesi ieguva jaunas un pastāvošai iekārtai arvien bīstamākas formas. Tika veidotas pilsoņu komitejas un organizēta Latvijas Republikas pilsoņu registrācija, par tādām atzīstot tikai tās personas, kuras līdz 1940. gada 17. jūnijam bija Latvijas Republikas pilsoņi, kā arī to pēcnācējus. Laikā no 1989. gada jūnija līdz decembrim Latvijā tika registrēts vairāk nekā 700 000 Latvijas Republikas pilsoņu un viņu pēcteču.⁶ Vienlaikus tika veidota pilsoņu komiteju sistēma, bet 1990. gada 8.—23. aprīlī notika Latvijas Republikas Pilsoņu kongresa vēlēšanas, kurās ievēlēja 232 delegātus.⁷ Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijs savā 1989. gada 13. jūlija sēdē izskatīja jautājumu par Pilsoņu komiteju veidošanu un konstatēja, ka «paredzēta Latvijas pilsoņu kongresa sasaukšana nolūkā pārskatīt LPSR politisko statusu». Pieņemtajā lēmumā atzīts, ka pilsoņu komiteju veidošana un to darbība ir nelikumīga. Tāpēc jo paradoksāls šķiet lēmuma 4. punkts, kurā teikts: «Izskaidrot, ka pilsoņu registrācija, to sarakstu sastādīšana un cita darbība, ko veic pilsoņu komitejas, nerada nekādas juridiskas sekas.»⁸ Taču šis lēmuma punkts arī apliecina toreizējo varas struktūru nespēju vērsties pret plašajiem sabiedriskajiem procesiem, kuri konsekvēti virzīja Latviju uz neatkarības atjaunošanu.

Tolaik Latvijas politiskajās organizācijās un sabiedrībā tika diskutēts par trijiem ceļiem, kuri varētu novest pie Latvijas neatkarības atjaunošanas:

- parlamentārais;
- starptautiskās palīdzības un ietekmes;
- Pilsoņu kongresa veidošanas ceļš.

Juridiski analizējot tālaika situāciju, nākas secināt, ka teorētiski viskonsekvētākais un juridiski vispamatotākais ceļš uz Latvijas neatkarību bija pilsoņu komiteju un Pilsoņu kongresa veidošanas ceļš. Šāds secinājums nepārprotami izriet no fakta, ka Latvijas Republikas iekļaušana PSRS sastāvā ir nelikumīga no starptautisko tiesību viedokļa un tā noveda pie suverēnas valsts neatkarības zaudēšanas. Nelikumīgi izveidotā Latvijas PSR nevarēja būt Latvijas Republikas tiesiskā mantiniece. Latvijas Republika jau reiz bija saņēmusi visas tautas mandātu, un tās atjaunošana nevarēja būt saistāma ar jauniem tautas referendumiem. Latvijas Republikas juridisko pastāvēšanu visus okupācijas gadus atzina vairāk nekā piecdesmit pasaules valstu, un, kamēr to turpināja darīt

kaut viena no tām, Latvijas Republikai bija tiesības atdzimt un pastāvēt.

Kāda loma Latvijas Republikas atjaunošanā varēja būt tās pilsoņiem un viņu pēcnācējiem? Nenoliedzami vistiešākā, jo tieši viņi taču veidoja vienu no galvenajiem nelikumīgi likvidētās valsts elementiem (pavisam tādu ir trīs — pilsoņi, valsts teritorija un suverēnas valsts vara). Tāpat kā pastāvēja Latvijas Republika *de iure* visus okupācijas gadus, tāpat turpināja pastāvēt arī tās pilsonība (pavalstniecība). Līdz ar to nevienam nevarēja būt tiesības aizliegt Latvijas Republikas pilsoņiem vai viņu pēcnācējiem apvienoties un veidot savas pārstāvniecības institūcijas (piemēram, Latvijas Republikas Pilsoņu kongresa veidā).

Tomēr Latvijas Republikas pilsoņu reģistrēšanā no paša sākuma pietrūka organizētības, tika ignorētas elementāras, bet būtiskas juridiskas formalitātes (pilsoņi tika reģistrēti pat veikalos un pirtīs, arī bez personiskas klātbūtnes, neuzrādot attiecīgus dokumentus). Tāpēc pilsoņu komitejas un Latvijas Republikas Pilsoņu kongress nevarēja pretendēt ne uz ko vairāk kā sabiedriskas organizācijas statusu, kas tiesīga runāt reģistrēto vārdā. Taču arī šādas organizācijas radīšana bija vajadzīga, jo tā varēja sekmēt Latvijas Republikas neatkarības atgūšanu.

Savukārt starptautisko organizāciju palīdzībai vai atsevišķu valstu ietekmei Latvijas neatkarības atgūšanā tolaik nevarēja ierādīt kādu nopietnu lomu, protams, nerunājot par PSRS. Bija arī dažādi juridiski šķēršļi, lai grieztos Hāgas starptautiskajā tiesā vai ANO. Tāpēc kā galvenais un svarīgākais ceļš Latvijas neatkarības atgūšanai jau 1989. gada vasarā un rudenī iezīmējās tieši parlamentārais ceļš, kas nozīmēja demokrātiskā ceļā ievēlēt tādu augstāko tautas pārstāvniecības institūciju (Augstāko Padomi), kura atjaunotu zaudēto neatkarību un līdz ar to — Latvijas Republiku.

Ceļā uz neatkarības atjaunošanu bija ne mazums bīstamu līcīloču, kuri draudēja ar iespēju nevis atjaunot zaudēto neatkarību, bet izveidot kādu pavisam jaunu, nebijušu, labākajā gadījumā suverēnu valsti. Viens no tiem bija saistīts ar mēģinājumu izstrādāt un pieņemt likumu par Latvijas PSR pilsonību. Pie šī likumprojekta strādāja komisija jurista J. Bojāra vadībā. Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijs 1989. gada 20. jūlijā akceptēja sagatavoto likumprojektu par pilsonību un nodeva to tautas apspriešanai, publicējot presē. Latvijas Tautas fronte un arī citas sabiedriskās organizācijas iebilda pret likumprojekta apspriešanu vispār. LTF Domes lēmumā par atteiksmi pret likumprojektu «Par Latvijas PSR pilsonību» teikts: «Ievērojot, ka likums ir tiesiska, nevis politiski deklaratīva norma, uzskatām, ka noteikt pilsonību ir tiesīgs vienīgi suverēnas valsts likumdevējs pēc neatkarīgas valsts konstitūcijas pieņemšanas.»⁹ Latvijas PSR Augstākās Pado-

mes Prezidijs vēlreiz atgriezās pie šī likumprojekta 1989. gada 22. septembrī un pagarināja tā apspriešanas termiņu līdz 1989. gada beigām.¹⁰ Taču, jūtot kraso pretestību sabiedrībā pret to, likumprojekts vairs netika virzīts izskatīšanai un pieņemšanai LPSR Augstākās Padomes sesijā.

Arvien grūtāk oficiālajām struktūrām bija noslāpēt neatkarības ideju, kas pieņēmas spēkā ik dienu. 1989. gada maijā Latvijas Kultūras fonda 1. kongress aicināja Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidiju sekot Igaunijas un Lietuvas pieredzei un pieņemt suverenitātes deklarāciju.¹¹ Līdzīgas prasības Latvijas PSR Augstākai Padomei iesniedza Latvijas Tautas fronte, daudzas citas sabiedriskās organizācijas un pilsoņi. Jautājumu par Latvijas valstisko suverenitāti beidzot iekļāva Latvijas PSR Augstākās Padomes 12. sesijas darba kārtībā. Taču tā izskatīšana negāja vienkārši, jo tas bija pārāk smags politisks jautājums, kura risināšanu visiem iespējamām līdzekļiem centās aizkavēt vecā administratīvā aparāta un Komunistiskās partijas daudzie funkcionāri. Sesijā tika iesniegts arī alternatīvs deklarācijas variants, tāpēc pirmajā dienā jautājuma izskatīšanu nācās atlikt un uzdot redakcijas komisijai izveidot vienotu projektu. Tikai sesijas otrajā dienā — 1989. gada 28. jūlijā — pieņēma deklarāciju par Latvijas valsts suverenitāti.¹²

Deklarācijā tika pasludināts, ka pēc tās pieņemšanas Latvijas PSR attīrība notiek reālas suverenitātes apstākļos šās suverenitātes valstiski tiesiskajā un starptautiski tiesiskajā izpratnē. «Latvijas tauta savā teritorijā patstāvīgi īsteno likumdošanas, izpildu un tiesu varu, kas garantē tiklab latviešu nācijas, kā arī Latvijas teritorijā dzīvojošo nacionālo un etnisko grupu uzplaukumi,» tieks deklarācijā.¹³

Visai neskaidrs deklarācijā bija formulējums par Latvijas PSR un PSRS attiecībām. Tajā bija teikts, ka Latvijas PSR jaunais tiesiskais statuss likumdošanas ceļā jānostiprina PSRS Konstitūcijā un Latvijas PSR Konstitūcijā.

Tāpat nevar neredzēt, ka deklarācijā centīgi apieti visi tolaik vēl «neizdevīgie» datumi latviešu tautas neatkarības iegūšanā un tās zaudēšanā. Tās autori neatlāvās pat pieminēt neatkarīgas Latvijas valsts proklamēšanas dienu — 1918. gada 18. novembri. Tāpat nebija dots vērtējums Sarkanās armijas ienākšanai Latvijā 1940. gada 17. jūnijā, Latvijas Tautas saeimas vēlēšanām un to fiktīvajiem rezultātiem 1940. gada 14.—15. jūlijā, kā arī Latvijas Tautas saeimas 1940. gada 21.—22. jūlija deklarācijām, kas pieņemtas, ignorējot tajā laikā spēkā esošās Latvijas Republikas 1922. gada Satversmes prasības.

Arī šajā jautājumā veiksmīgi tika izmantots vecu vecais birokrātijas princips: ja negribas ko risināt un uzņemties atbildību, tad jāizveido kārtējā komisija. Tā arī izdarīja — sesijā izveidoja komisiju, lai sniegtu politisko un tiesisko novērtējumu tām sekām, kādas Lat-

vijā izraisīja 1939.—1940. gadā starp PSRS un Vāciju noslēgtās vienošanās.¹⁴

Šāda deklarācija nespēja apmierināt Latvijas iedzīvotāju vairākuma intereses uz ilgu laiku. Jo lielāku impulsu neatkarības centieniem deva Latvijas Tautas frontes 2. kongress 1989. gada oktobrī, kas pieņēma jaunu programmu. Tajā LTF pieprasīja, lai «LPSR Augstākā Padome 1940. gada 14.—15. jūlijā okupācijas karaspēka klātbūtnē sarīkotās Latvijas Tautas saeimas vēlēšanas un to rezultātus atzītu par nelikumīgiem un Latvijas Republikas aneksiju leģitīmējošās deklarācijas par LPSR izveidošanu un tās iestāšanos Padomju Savienībā par spēkā neesošām no to pieņemšanas brīža».¹⁵

Soli pa solim arī Latvijas PSR Augstākai Padomei nācās sekot sabiedrības noskaņojumam. Drosmīgi rīkojās Augstākā Padome 1989. gada 10. novembrī, pieņemot likumu, ar kuru par svētku dienu atzina 18. novembri — Latvijas Republikas proklamēšanas dienu, bet par atceres dienu — 11. novembri — Lāčplēša dienu (Varoņu piemiņas dienu).¹⁶ Savukārt 1990. gada 15. februārī Latvijas PSR Augstākā Padome par Latvijas PSR ģerboni, karogu un himnu apstiprināja neatkarīgās Latvijas Republikas ģerboni, karogu un himnu.¹⁷ Tas radīja protestus dažās nacionāli radikālajās organizācijās, jo Latvija joprojām bija PSRS republika un tajā turpināja saimniekot okupācijas karaspēks. Tomēr nevar noliegt, ka šis arī no juridiskā viedokļa nekorektais lēmums tomēr veicināja Latvijas neatkarības atgūšanu.

Jauno situāciju Latvijas PSR Augstākai Padomei nācās fiksēt vēl vienā deklarācijā par Latvijas valstisko neatkarību, kuru pieņēma 1990. gada 15. februārī. Tajā bija atsauce uz Latvijas PSR Augstākās Padomes jūlijā izveidotās komisijas atzinumu, ar kuru «Deklarācija par Latvijas iestāšanos Padomju Sociālistisko Republiku Savienības sastāvā» atzīta par nelikumīgu kopš tās pieņemšanas Saeimā 1940. gada 21. jūlijā. Augstākā Padome nosodīja šo deklarāciju un secināja, ka tā novedusi pie Latvijas Republikas neatkarības zaudēšanas. Vienlaikus tā uzdeva Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijam izveidot komisiju, lai kvalificēti un operatīvi sagatavotu pasākumus (ieskaitot referendumu sarīkošanu) Latvijas ekonomiskās un politiskās neatkarības atjaunošanai un līgumu projektu izstrādāšanai.¹⁸ Kaut arī šādu komisiju izveidoja un apstiprināja 1990. gada 2. martā,¹⁹ tā tomēr nespēja ko reālu paveikt, jo jau 18. martā tika ievēlēta jaunā Latvijas PSR Augstākā Padome.

Turpretim darbs pie konstitucionālās reformas, kas aptvēra būtiskus politiskās sistēmas pamatus, 1989. gada otrajā pusē pārvirzījās jūtami uz priekšu un veicināja Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanu. Kaut arī konstitucionālā reforma Latvijā bija PSRS uzsāktās politiskās sistēmas reformas tiešs turpinājums, tomēr tam bija arī daudz pozitīvi vērtējami atšķirību, kas stiprināja Latvijas valstiskumu.

1989. gada maijā tautas apspriešanai tika nodoti Latvijas PSR likumprojekti «Par Latvijas PSR Konstitūcijas (Pamatlikuma) grozījumiem un papildinājumiem»,²⁰ «Par Latvijas PSR vietējo padomju tautas deputātu vēlēšanām»²¹ un «Par Latvijas PSR tautas deputātu vēlēšanām»,²² kurus bija izstrādājušas Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija apstiprinātās komisijas un darba grupas. Politiskās sistēmas un izstrādāto likumprojektu mērķis bija tautvaldības atjaunošana, demokrātiskas vēlēšanu sistēmas izveidošana un iespējami lielākas Latvijas PSR patstāvības nodrošināšana gan politiskajā, gan ekonomiskajā un sociālajā sfērā, tomēr PSRS ietvaros.

Jau izstrādājot jaunus likumprojektus, izvirzījās principiāls politiski tiesisks jautājums: vai Latvijas PSR ir tiesīga pieņemt likumus, kas atšķiras no PSRS likumiem, jo PSRS Konstitūcijas 74. pants paredzēja, ka «gadījumā, ja savienotās republikas likums nesaskan ar Vissavienības likumu, tad spēkā ir PSRS likums». Tomēr liela daļa no ekspertiem, kuri strādāja pie jaunajiem likumprojektiem, savā darbā nolēma vadīties no cita PSRS Konstitūcijas panta — 76. panta, kas pasludināja, ka «savienotā republika ir suverēna padomju sociālistiska valsts», tātad tai ir tiesības pašai izstrādāt savus likumus.

Nemot vērā asās diskusijas par Latvijas iekļaušanu PSRS sastāvā un tās likumību, par PSRS likumu lomu Baltijas republikās, jaunā Latvijas PSR Konstitūcijas grozījumu projekta 97. pantā bija ierosināts augstākajam Latvijas PSR valsts varas orgānam (pirmajā projektā par tādu bija atzīts Latvijas PSR Tautas deputātu kongress) piešķirt pilnvaras ratificēt Savienības līgumu vai PSRS Konstitūciju. Arī pārējās Baltijas republikas pieprasīja, lai Vissavienības Konstitūcija tajās spēkā būtu tikai pēc tam, kad to ratificējis šo republiku likumdevējs orgāns. Tāpat projektā bija norma, ka Latvijas PSR Tautas deputātu kongresa kompetencē ir lēmuma pieņemšana par izstāšanos no PSRS.

Pēc likumprojektu publicēšanas turpinājās plašas diskusijas par nepieciešamību Latvijā dublēt PSRS augstāko valsts varas orgānu daudzpakāpju sistēmu, izveidojot (ievēlot) Latvijas PSR Tautas deputātu kongresu, kas savukārt ievēlētu Latvijas PSR Augstāko Padomi. Šādas sistēmas priekšrocība varbūt arī būtu bijusi tā, ka likumdevēja orgānā būtu nodrošināta plašāka tautas pārstāvniecība. Taču tā būtu likumdevēja korpusa mākslīga sašķelšana — jo vairāk tādā salīdzinoši nelielā republikā, kāda ir Latvija. Problēmas radītu arī savstarpējā kompetences sadale, un viss likumdošanas darbs kļūtu birokrātiskāks. Lietuva un Igaunija tūlīt atteicās no šīs otrās pakāpes veidošanas.²³

Publicētajos projektos nebija atkārtota PSRS nedemokrātiskā vēlēšanu pieredze attiecībā uz tautas deputātu ievēlēšanu no sabied-

riskajām organizācijām. Visi deputāti bija ievēlami vispārējās, vienlīdzīgās un tiešās vēlēšanās.

Šie projekti tika skatīti Latvijas PSR Augstākās Padomes 12. sesijā 1989. gada 27.—29. jūlijā. Kaut arī kopumā iesniegtie projekti tika pieņemti, tomēr dažas normas vai nu atbalstītas netika, vai arī tās pieņēma neskaidrā, izplūdušā redakcijā, kas nenodrošināja Latvijas kā suverēnas valsts interešu aizsargāšanu. Piemēram, Konstitūcijas 71. pants noteica, ka PSRS likumi stājas spēkā pēc tam, kad tos ratificējis Latvijas PSR augstākais valsts varas orgāns. Protams, bez šādas normas runāt par suverenitāti nebūtu iespējams. Taču 71. panta formulējums bija nepilnīgs, jo tas nedeva atbildi, kas notiks ar tiem PSRS likumu simtiem, kuri jau bija spēkā Latvijā un lielākoties ierobežoja tās suverenitāti. Taču piedāvātais formulējums, ka Latvijas PSR augstākais valsts varas orgāns Latvijas teritorijā var ierobežot vai apturēt PSRS likumu darbību, sesijā netika atbalstīts, kaut arī to bija iesniedzis Latvijas Juristu biedrības prezidijs jau 1989. gada jūnija sākumā.

Tāpat deputātu vairākumam nepietika drosmes konsekventi iestāties pret būtībā īpašu privilēģiju piešķiršanu vēlēšanās Padomju armijas karavīriem un viņu ģimenes locekļiem. Viņiem tika paredzētas vēlēšanu tiesības neatkarīgi no pilsonības. Deputāts J. Peters sesijā to nosauca par pilnīgu anahronismu.²⁴

Sesijā neizšķīrās arī par Latvijas PSR Tautas deputātu kongresa nepieciešamību (blakus Augstākai Padomei) un nolēma šo jautājumu turpināt apspriest sabiedrībā. Turpretim vienoti deputāti bija jautājumā, ka republikas prokuroru iecel Latvijas PSR augstākais valsts varas orgāns (nevis PSRS ģenerālprokurors kā līdz tam). Šim ierakstam bija arī reāla praktiska nozīme, jo tautā nīstais Latvijas PSR prokurors Jānis Dzenītis tikko bija pārcēlies uz pastāvīgu dzīvi Maskavā.

Konstitūcijas piedāvātajos labojumos bija arī norma par latviešu nācījas pašnoteikšanās un Latvijas PSR suverenitātes garantiju mehānisma izveidošanu, kas izpelnījās vecās sistēmas piekritēju asu kritiku. Projekta 104. pantā bija teikts: «Gadījumos, kad Latvijas PSR Tautas deputātu kongresam vai Latvijas PSR Augstākajai Padomei tiek iesniegti likumprojekti vai lēmumprojekti, kas pārkāpj Latvijas PSR suverenitāti vai ierobežo tautas tiesības uz pašnoteikšanos — pilnīgas brīvības apstākļos bez iejaukšanās no ārienes, noteikt savu iekšējo un ārējo politisko statusu un pēc saviem ieskatiem realizēt savu politisko, ekonomisko, sociālo un kultūras attīstību, projekts tiek izskatīts tikai tādā gadījumā, ja par to nobalso visi Latvijas PSR .. klātesošie deputāti.» Pēc karstām diskusijām sesijā šis priekšlikums, kuru bija izstrādājis un dedzīgi aizstāvēja jurists J. Bojārs, tomēr tika pieņemts bez izmaiņām un iekļauts Latvijas PSR Konstitūcijā kā 101. panta trešā daļa.²⁵

Šajā sesijā Augstākā Padome pieņēma arī Ministru Padomes iesniegto likumu «Par Latvijas PSR ekonomisko patstāvību» un noteica, ka tas stājas spēkā no 1990. gada 1. janvāra.²⁶ Likuma būtība bija skaidri formulēta tā preambulā: «Latvijas PSR ir suverēna valsts, un tas nosaka Latvijas tautas pirmtiesības uz dzīves telpu, ražošanas resursiem un dabas bagātībām. Latvijas PSR ar nacionālās republikas tiesībām patstāvīgi realizē sociālo un ekonomisko politiku, saskaņojot savas nacionāli valstiskās intereses ar PSRS iedzīvotāju kopējām interesēm uz līguma un preču — naudas attiecību pamata.»²⁷

Lai realizētu šajā likumā noteiktos ekonomiskās patstāvības principus, Augstākā Padome uzdeva Augstākās Padomes Prezidijam izveidot komisijas šādu likumprojektu izstrādāšanai: par vietējo pašpārvaldi, par nodokļiem, par bankām, par uzņēmējdarbību, par budžeta tiesībām, par valsts finansu inspekciju, par nomu un nomas attiecībām, par Latvijas PSR Ministru Padomi.²⁸

Vienlaikus sesijā arī apstiprināja projektu PSRS likumam «Par Latvijas PSR ekonomisko patstāvību», kuru iesniedza izskatīšanai PSRS Augstākai Padomei.²⁹ Kā zināms, 1989. gada 27. novembrī tika pieņemts PSRS likums «Par Lietuvas PSR, Latvijas PSR, Igaunijas PSR ekonomisko patstāvību», kuru Latvijas PSR Konstitūcijā paredzētajā kārtībā 1990. gada 12. janvārī atzina par atbilstošu Latvijas interesēm un ratificēja Latvijas PSR Augstākā Padome.³⁰ Taču tajā pašā dienā Latvijas PSR Augstākā Padome bija spiesta pieņemt vēl vienu lēmumu, kurā atzina, ka laikā, kopš minētais PSRS likums pieņemts, jau notikuši vairāki tā pārkāpumi, kas skāruši Latvijas suverenitāti.³¹

Politiskās sistēmas reformas laikā Latvijas Juristu biedrība 1989. gada 21. septembrī likumdošanas iniciatīvas kārtībā Latvijas PSR Augstākajā Padomē iesniedza izskatīšanai likumprojektu par Latvijas PSR prezidenta amata ieviešanu un prezidenta ievēlēšanu tiešās vēlēšanās.³² Bija paredzēts, ka viena no svarīgākajām prezidenta pilnvarām būs tiesības neparakstīt Augstākās Padomes pieņemtos lēmumus vai likumus, bet ar motivētu rīkojumu 10 dienu laikā nosūtīt atkārtotai izskatīšanai Augstākajā Padomē. Juristu biedrība uzskatīja, ka tautas mandāts prezidentam tālāka apstākļos ļautu sekmīgi ietekmēt PSRS Augstāko Padomi un starptautisko sabiedrību neatkarības atjaunošanas procesā. Īsā laikā tika pat sagatavots likumprojekts par republikas prezidenta vēlēšanām un nodots tautas apspriešanai.³³ Taču likumprojektam bija ne mazums pretinieku. Viens no galvenajiem pretargumentiem gan bija tīri subjektīvs, t. i., Latvijā nav nevienas tik redzamas un populāras personas, kura varētu ieņemt šo amatu. Tāpat skānēja pārmetumi, ka nevar būt prezidents, kamēr Latvijā turpinās okupācija. Tā rezultātā 1990. gada 10. novembrī Augstākās Pa-

domes deputāti ar balsu vairākumu noraidīja Juristu biedrības piedāvāto likumprojektu.

Tajā pašā sesijā 1990. gada 11. novembrī deputāti beidzot izšķīrās arī par augstāko valsts varas orgānu struktūru. Pēc ilgām diskusijām sabiedrībā un sesijā Konstitūcijā kā augstāko valsts varas orgānu tomēr apstiprināja Latvijas PSR Augstāko Padomi, atsakoties no Latvijas PSR Tautas deputātu kongresa veidošanas.³⁵

Šajā sesijā tika izšķirts vēl viens strīds, kas ilga jau no Konstitūcijas likumprojektu publicēšanas dienas 1989. gada maijā. Tas saistījās ar jautājumu, vai Latvijā, tāpat kā PSRS, paredzēt Konstitucionālās uzraudzības komitejas veidošanu vai tomēr iet progresīvāku ceļu un kā galveno arbitru strīdu izšķiršanā paredzēt Konstitucionālo tiesu, kas noteiktu pieņemto normatīvo aktu atbilstību Konstitūcijai. Latvijas juristu forums³⁶ un Latvijas Tautas frontes Dome³⁷ jau 1989. gada maijā un jūnijā izteica savu atbalstu Konstitucionālās tiesas veidošanai, uzskatot, ka tiesai atšķirībā no Konstitucionālās komitejas kā administratīvi birokrātiska orgāna ir demokrātiskāks raksturs un stingras procesuālās normas, atklātība tās darbībā ļaus objektīvāk risināt un izlemt strīdus un jautājumus, kas ir tās kompetencē. Deputāti sesijā piekrita Konstitucionālās tiesas variantam. Šīs diskusijas nebija veltas, jo ļāva sekmīgāk risināt šo jautājumu pēc neatkarības atjaunošanas. Tomēr Konstitucionālās tiesas izveidošana Latvijā nav notikusi līdz pat šai dienai.

Konstitucionālās reformas pēdējais solis pirms neatkarības atjaunošanas saistījās ar izmaiņām Latvijas PSR Konstitūcijā attiecībā uz Komunistisko partiju, kurai līdz tam bija konstitucionāli nostiprināta vadošā loma politiskajā sistēmā. 1990. gada 11. janvārī Latvijas PSR Augstākā Padome šo normu izslēdza un Latvijas Komunistisko partiju tās tiesībās pielīdzināja citām partijām un sabiedriskajām organizācijām.³⁸ Vienlaikus Augstākā Padome pieņēma deklarāciju «Par Latvijas Komunistisko partiju», kuras saturs liecināja par centieniem nomierināt uzticīgo komunistu rindas. Tās sākumā bija atzīmēts: «Latvijas Komunistiskā partija ir latviešu tautas vēstures un politiskās kultūras neatņemama sastāvdaļa, kas izveidota grūtā cīņā par tās brīvību, sociālo un nacionālo atdzimšanu.» Deklarācijas noslēgumā secināts: «Uz Latvijas Komunistisko partiju, tāpat kā uz jebkuru citu partiju vai sabiedrisko organizāciju, attiecas suverēnas Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Konstitūcija un likumi.»³⁹ Tomēr Komunistiskās partijas izslēgšana no politiskās sistēmas vadības bija svarīgs solis ceļā uz tiesisku valsti un neatkarības atjaunošanu.

Ne mazāk svarīgas bija reformas, kuru mērķis bija nodrošināt vietējo padomju sistēmas pārkārtošanu atbilstoši iedzīvotāju interesēm un to vajadzību labākai apmierināšanai. Pēc publicēto likumprojektu apspriešanas 1990. gada 15. februārī Latvijas PSR

Augstākā Padome pieņēma likumus par pagasta, pilsētas, rajona pašvaldību un lēmumu par tautas pašvaldības sistēmas izveidošanu.⁴⁰ Lēmums noteica, ka pāreja uz tautas pašvaldības sistēmu tiek veikta pakāpeniski, izveidojot tautas pašvaldības divpakāpju administratīvo sistēmu, kuras pirmo līmeni veido pagasti, ciemati, rajonu pilsētas un pilsētas rajoni, bet otro — rajoni un republikāniskās pilsētas.⁴¹

Pieņemtie likumi par pašvaldībām ievērojami paplašināja to tiesības un uzlika tām galveno atbildību par ekonomisko un sociālo jaunatjūmu risināšanu savā teritorijā. Ministrijas, valsts komitejas un resori vietējām pašvaldībām nodeva pārvaldīšanā sadzīves pakalpojumu, tirdzniecības, sabiedriskās ēdināšanas, komunālās un dzīvokļu saimniecības objektus, lielu daļu rūpniecības un transporta uzņēmumu, skolas, kultūras, veselības aizsardzības un sociālās nodrošināšanas iestādes. Tas bija aizsākums kardinālai reformai pašvaldību jomā, kura, protams, risinājās ar daudzām grūtībām, atklājot arī pieņemto likumu nepilnības. Taču šis reformas jāvērtē kā svarīgs solis uz demokrātisku un tiesisku valsti vietējo valsts varas un pārvaldes institūciju pārveidošanas jomā.

Pastiprinoties neatkarības tendencēm, pieauga arī sabiedrības negatīvā attieksme pret okupācijas karaspēku un pienākumu dienēt PSRS Bruņotajos Spēkos. Plašu sabiedrisko rezonansi ieguva fakti par nekārtībām Padomju armijā. Daudz tika runāts par obligātajā karadienestā sakropļotajiem un bojā gājušajiem jauniešiem. Vairākas sabiedriskās organizācijas atklāti aicināja atteikties no karadienesta okupācijas armijā.

Nemot vērā sakarsēto politisko atmosfēru ap Latvijas iedzīvotāju dienestu PSRS Bruņotajos Spēkos, Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijs savā 1989. gada 26. oktobra sēdē pieņēma lēmumu «Par priekšlikumiem grozījumu izdarīšanai likumdošanā par karadienestu», kurā paredzēja izstrādāt PSRS likumprojektu par alternatīvo karadienestu. Vienlaikus Prezidijs nosodīja «atsevišķu sabiedrisko organizāciju, biedrību, masu informācijas līdzekļu nelikumīgos aicinājumus republikas jauniešiem boikotēt iesaukumu PSRS Bruņotajos Spēkos»⁴².

Taču jau pēc pāris nedēļām jautājumu par karadienestu nācās izskatīt Latvijas PSR Augstākās Padomes 13. sesijā. 1989. gada 10. novembrī tā pieņēma speciālu lēmumu šajā jautājumā, kas lika tiesiskus pamatus alternatīva (darba) dienesta izveidošanai Latvijā.⁴³ Vienlaikus Augstākā Padome papildināja Latvijas PSR Konstitūcijas (Pamatlikuma) 61. pantu ar šāda satura otro daļu: «Latvijas PSR pilsoņiem, kuriem viņu pacifiskā vai reliģiskā pārliecība neļauj dienēt karaspēkā, ir jāpilda alternatīvais (darba) dienests Latvijas PSR likumdošanā noteiktajā kārtībā.»⁴⁴ Vairāku sabiedrisko organizāciju un pilsoņu priekšlikumi par to, lai pamats atteikumam dienēt

būtu arī idejiskā pārliecība, sesijā tika noraidīti. Augstākā Padome izveidoja komisiju likumprojekta «Par alternatīvo (darba) dienestu» izstrādāšanai.⁴⁵

1990. gada 16. februārī Latvijas PSR Augstākās Padomes sesijā atkal skatīja jautājumu par jauniešu dienestu un pirmajā lasījumā akceptēja izstrādāto likumprojektu par alternatīvo (darba) dienestu.⁴⁶ Daudzu Augstākās Padomes deputātu centieni virzīties uz Latvijas neatkarību arī šajā jautājumā izpaudās apstākļi, ka tika atbalstīts priekšlikums par PSRS Bruņoto Spēku nacionāli teritoriālo formējumu izveidošanu savienotajās republikās, kā arī Bruņoto Spēku pārkārtošanu uz profesionāliem pamatiem.

Likumam «Par alternatīvo (darba) dienestu» pieņēma 1990. gada 1. martā — īsi pirms pavasara iesaukuma sākuma PSRS Bruņotajos Spēkos.⁴⁷ Likumā pacifisms bija traktēts pietiekami plaši, t.i., kā humānu principu sistēma, kas ietver sevī kategorisku protestu pret karu un jebkādu vardarbību, liedzot tiem jebkuru tiešu vai netiešu atbalstu. Tas būtībā ļāva ikvienam izvairīties no dienesta PSRS Bruņotajos Spēkos un pildīt alternatīvo (darba) dienestu; tā ilgums — 36 mēneši, augstskolu absolventiem — 18 mēnešu. Arī kārtība, kādā tika izšķirts jautājums par alternatīvo (darba) dienestu, likumā bija paredzēta maksimāli vienkārša. Piemēram, likuma 12. pantā bija rakstīts: «Iesniedzot iesaukšanas komisijai iesniegumu par alternatīvo (darba) dienestu, pilsonis vienlaicīgi atsakās saņemt pavēsti par iesaukšanu aktīvajā karadienestā.» Alternatīvo (darba) dienestu likums paredzēja pildīt, veicot mazkvalificētus darbus (palīgdarbus) vai attiecīgā pilsoņa kvalifikācijai atbilstošus darbus komunālajā saimniecībā, veselības aizsardzībā, sociālajā nodrošināšanā un dabas aizsardzībā pēc pilsoņa patstāvīgās dzīves vai mācību vietas. Šajos darbos viņus nosūtīja rajonu un pilsētu izpildkomitejas.

Vienlaikus Augstākā Padome noteica administratīvo atbildību par izvairīšanos no alternatīvā (darba) dienesta, bet par ļaunprātīgu izvairīšanos, ja tā izdarīta pēc administratīvā soda uzlikšanas, kriminālkodeksā paredzēja kriminālsodu.⁴⁸ Latvijas PSR Ministru Padome ar savu 1990. gada 20. aprīļa lēmumu nr. 112 apstiprināja nolikumu par alternatīvā (darba) dienesta pildīšanas kārtību.⁴⁹

Izvērtējot likumdošanu, kas tika pieņemta karaklausības un alternatīvā (darba) dienesta jautājumos Latvijā 1989. gada otrajā pusē un 1990. gada pirmajā pusē, jāuzsver, ka tā sekmīgi kalpoja cīņā ar padomju impēriju, lai ar nevardarbīgām metodēm un iespējami tiesiskiem, demokrātiskiem līdzekļiem ļautu jauniešiem izvairīties no dienesta PSRS Bruņotajos Spēkos.⁵⁰ Šajā likumdošanā un Augstākās Padomes pieņemtajos lēmumos bija diplomātiski atrasts tas kompromisa ceļš, kas atturēja PSRS institūcijas lietot represīvas metodes, lai nodrošinātu iesaukumu PSRS Bruņotajos Spēkos.

Turpinājās arī likumdošanas pilnveidošana, lai pārtrauktu iedzīvotāju nepamatotu mehānisko pieaugumu, atbilstoši 1989. gada 14. februāra Latvijas PSR Ministru Padomes un Republikāniskās arod biedrību padomes 1989. gada 14. februāra lēmumam nr. 46.⁵¹ Tika rūpīgi izstrādāts un 1989. gada 6. decembrī pieņemts jauns Latvijas PSR Ministru Padomes nolikums par dzīvojamo telpu piešķiršanas kārtību Latvijas PSR.⁵² Tas bija pirmais mēģinājums ekonomiskās patstāvības apstākļos mainīt agrāk pastāvējušo dzīvokļu politiku. Tādēļ nolikumā priekšroka dzīvojamās platības piešķiršanā tika dota iedzīvotājiem, kuri ilgi dzīvojuši Latvijā un nebija nodrošināti ar normālām dzīvojamām telpām. Turklāt vērā tika ņemts nepārtrauktais darba stāžs Latvijā. Svarīgi arī, ka nolikums attiecās uz visiem iedzīvotājiem neatkarīgi no tā, vai viņi dzīvoja valsts, sabiedriskā, individuālā vai dzīvokļu celtniecības kooperatīva mājā. Jaunais nolikums daudziem Latvijas pilsoņiem, kuri te bija dzimuši, piešķīra tiesības, kādas agrāk tiem nebija, no 1990. gada 1. janvāra stāties dzīvokļu apstākļu uzlabošanas uzskaitē. Tajā pašā laikā nolikums nebalstījās uz reālajām iespējām dzīvokļu problēmas risināšanā, jo 1990. gada 1. janvārī uzskaitē nodrošināšanai ar dzīvojamo platību bija pieņemti vairāk nekā 165 tūkstoši ģimeņu.

Lai apturētu dažādu kategoriju iebraucēju, to skaitā militārpersonu ārpuskārtas nodrošināšanu ar dzīvokļiem, vienlaicīgi ar minētā nolikuma apstiprināšanu Ministru Padomes vadībā tika uzsākts darbs un pāris mēnešu laikā izstrādāti vairāki jauni normatīvie akti, arī Latvijas PSR Augstākās Padomes lēmuma projekts «Par atsevišķu PSRS valdības lēmumu daļēju apturēšanu Latvijas PSR teritorijā, kuri pieņemti jautājumos par atvieglojumu attiecināšanu uz dažu kategoriju personām viņu nodrošināšanā ar dzīvojamo platību». Tas radīja sīvu pretestību no to militārpersonu puses, kuras cerēja saņemt dzīvokļus Latvijā visdrīzākajā laikā. Bija paredzēts šos jautājumus izskatīt Latvijas PSR 11. sasaukuma Augstākās Padomes 15. sesijā 1990. gada 15.—16. februārī, taču PSRS tautas deputāts un Baltijas kara apgabala pavēlnieks ģenerālis F. Kuzmins rakstveidā iebilda pret to, ka sesijā tiktu apspriests jautājums par atvieglojumu atcelšanu dažu kategoriju pilsoņu nodrošināšanā ar dzīvojamo platību. Tā rezultātā LPSR Augstākā Padome izveidoja vēl vienu komisiju Latvijas PSR Ministru Padomes lietu pārvaldnieka K. Liča vadībā iesniegto projektu pilnveidošanai.

Nākamajā sesijā jau tika izskatīts lēmumprojekts citā redakcijā. Tagad tā nosaukums skanēja šādi: «Par atvieglojumiem nodrošināšanā ar dzīvojamo platību rezervē ieskaitītajiem vai atvaļinātajiem virsniekiem, kā arī personām, kas strādājušas Galējo Ziemeļu rajonos un tiem pielīdzinātajos apvidos».⁵³ 1991. gada 1. martā LPSR Augstākā Padome iesniegto projektu pieņēma, paredzot, ka arī turpmāk Latvijā pastāvēs atvieglojumi nodrošināšanā ar dzīvojamo pla-

tību, kas paredzēti PSRS valdības 18 lēmumos. Tomēr tika noteikts, ka turpmāk šos atvieglojumus varēs izmantot tikai tās militārpersonas, kuras līdz iesaukšanai vai aizbraukšanai darbā dzīvojušas un ir bijušas pastāvīgi pierakstītas Latvijas PSR vai kurām ir radnieciskas attiecības, kādas noteiktas Latvijas PSR likumdošanā.

No vēsturiskā un politiskā viedokļa interesants ir vēl viens normatīvais akts dzīvokļu jautājumos, kas tika pieņemts jau 1989. gada 24. jūlijā, bet tā arī palika nerealizēts, līdz to atcēla 1993. gada 22. aprīlī. Tas ir Latvijas PSR Ministru Padomes un Latvijas Republikāniskās arodbiedrību padomes lēmums nr. 171 «Par valsts un sabiedriskā dzīvokļu fonda dzīvokļu un māju pārdošanu pilsoņiem personiskajā īpašumā».⁵⁴ Šis lēmums būtībā paredzēja dzīvokļu tirgus radīšanu un šajā ziņā bija ļoti progresīvs. Pilsoņiem tika piešķirtas tiesības nopirkt viņu aizņemtos dzīvokļus un pat atsevišķas mājas, kā arī tos tālāk pārdot vai dāvināt. Nav viegli izskaidrot, kāpēc šis svarīgais lēmums tā arī palika uz papīra un tā idejas nav realizētas vēl šodien, tādējādi bremsējot svarīgus sabiedriskus procesus. Taču zināmā mērā tālaika Latvijas sabiedrība vēl nebija gatavota dzīvokļu tirgus veidošanai, privatizācijas procesi Latvijā vēl nebija sākušies. Arī pašā lēmumā bija trūkumi. Tas neparedzēja pietiekami konkrētu mehānismu dzīvokļu tirgus radīšanai. Iespējams, sava loma bija arī politiskajām nostādnēm: vecā birokrātiskā aparāta nomenklatūra psiholoģiski nebija gatava šādām kardinālām pārmaiņām, bet jaunā politiķu paudze bažījās, vai tādā veidā daudzi dzīvokļi nenonāks migrantu rokās.

1989. gadā tika uzsākts darbs arī pie daudziem citiem svarīgiem likumprojektiem, kuri veicināja Latvijas ceļu uz neatkarību. To vidū jāmin likumprojekts par referendumu,⁵⁵ apziņas brīvību,⁵⁶ par streikiem,⁵⁷ par sabiedriskām organizācijām,⁵⁸ par nodokļiem,⁵⁹ par bankām,⁶⁰ par uzņēmējdarbību,⁶¹ par renti,⁶² par Latvijas PSR Ministru Padomi,⁶³ par tautībām⁶⁴ u.c. Daži no šiem likumiem tika pieņemti līdz neatkarības pasludināšanai 1990. gada 4. maijā, citi tika izmantoti jaunievēlētās Augstākās Padomes darbībā.

Tiesību reforma cieši saistāma ar tiesībsargāšanas iestāžu reformu. Šajā jomā bija vērojams konservatīvisms — īpaši prokuratūras, milicijas sistēmās. Līdz pat 1990. gada vasarai šajās sistēmās nenotika kādas būtiskas izmaiņas. Tomēr dažas progresīvas iezīmes bija vērojamas tiesu sistēmā. 1989. gada 14. decembrī Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijs izveidoja darba grupu likumprojekta par tiesu iekārtu izstrādāšanai, kuru vadīja Latvijas PSR tieslietu ministra vietnieks N. Čistjakovs.⁶⁵ Šī grupa sagatavoja priekšlikumus, taču līdz neatkarības pasludināšanai jauni likumi pieņemti netika, izņemot papildinājumu vecajā likumā «Par Latvijas PSR tiesu iekārtu». Šis papildinājums, kuru Latvijas PSR Augstākā Padome

pieņēma 1990. gada 2. martā, paredzēja, ka tiesneša amats nav savienojams ar piederību politiskajām partijām vai sabiedriski politiskajām organizācijām.⁶⁶ Laikā, kad daudzi tiesneši vēl bija Komunistiskās partijas biedri, šāda norma likumā bija nozīmīga. Arī tālākajā tiesu reformas gaitā tā saglabāja nozīmīgumu, sekmēja objektīvāku tiesvedību.

Vienlaikus demokratizētas tika arī vairākas būtiskas kriminālprocesa normas. Tas bija rezultāts visai plašām juristu zinātnieku un praktiķu diskusijām 1988. gadā un 1989. gada pirmajā pusē. 1989. gada rudenī tika izstrādāts un Latvijas PSR Augstākai Padomei iesniegts likumprojekts par grozījumiem un papildinājumiem Latvijas PSR kriminālkodeksā, ko Augstākā Padome pieņēma 1990. gada 12. janvārī.⁶⁷ Grozījumi un papildinājumi tika izdarīti kriminālprocesa 16 pantos.

Šie labojumi iedalījās divās grupās. Pirmajā grupā iekļāvās normas, kuras līdzās apsūdzētajam un tiesājamam garantēja aizstāvības tiesības arī aizdomās turētajam. Pie otrās grupas piederēja grozījumi un papildinājumi, kas attiecās ne vien uz aizdomās turētā tiesībām uz aizstāvību, bet regulēja arī ar aizstāvību saistītos jautājumus. Šīs klasiskās kriminālprocesa normas ir spēkā arī šodien. Taču jau 1990. gada sākumā arī kļuva skaidrs, ka nevar vairs apmierināties ar atsevišķiem labojumiem un papildinājumiem kriminālprocesuālajā likumdošanā, bet ir pienācis laiks izstrādāt pilnīgi jaunu kodeksu.⁶⁸

Tiesību reformas otrais posms noslēdzās ar 1990. gada 4. maijā pieņemto Latvijas PSR Augstākās Padomes deklarāciju par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu. Tas kļuva iespējams, ņemot vērā 1990. gada 18. marta vēlēšanu rezultātus, kurās uzvarēja deputātu kandidāti — Latvijas neatkarības idejas piekritēji. Šajās vēlēšanās deputātu mandātu vairākumu ieguva Latvijas Tautas frontes un Latvijas Nacionālās neatkarības kustības atbalstītie deputātu kandidāti, neskatoties uz to, ka vēlēšanās piedalījās visi Latvijas PSR pastāvīgie iedzīvotāji, kā arī šeit izvietotie PSRS karaspēka daļu karavīri un virsnieki.

Īsi pirms tam — 1990. gada 11. martā plkst. 22.37 savas zemes valstisko neatkarību deklarēja Lietuva.⁶⁹ Jaunievelētā Lietuvas Augstākā Padome pieņēma arī likumu par 1938. gada 12. maija Lietuvas Konstitūcijas darbības atsākšanu, kā arī Lietuvas Republikas pamatlikumu darbībai neatkarības apstākļos. PSRS ar to negribēja samierināties, un uz Lietuvu tika izdarīts rupjš politisks spiediens. PSRS prezidents M. Gorbačovs 1990. gada 21. martā izdeva pat speciālu dekrētu «Par papildu pasākumiem padomju pilsoņu tiesību garantēšanai un PSRS suverenitātes aizsargāšanai Lietuvas PSR teritorijā».⁷⁰ Tas viss radīja satraukumu un nervozitāti Latvijas sabiedrībā, jo jaunievēlētā Latvijas PSR Augstākā Padome uzsāka

gatavošanos savai pirmajai sesijai un bija jāizlemj, pa kādu ceļu tai iet.

Viens no svarīgākiem uzdevumiem, pie kura ķērās Latvijas Tautas frontes deputātu frakcija, tūlīt pēc deputātu ievēlēšanas bija dokumenta sagatavošana 1. sesijas 1. plenārsēdei par jaunievēlētās Augstākās Padomes attieksmi pret valstisko neatkarību. Šim nolūkam 1990. gada martā tika izveidota Latvijas Tautas frontes frakcijas valstisko jautājumu darba grupa 7 cilvēku sastāvā. Par grupas vadītāju apstiprināja juristu Romānu Apsīti, toreizējo Latvijas Valsts universitātes docentu un deputātu. Darba grupā bija arī juristi un jaunievēlētie deputāti A. Endziņš, T. Jundzis, A. Krastiņš, kā arī PSRS tautas deputāts jurists I. Bišers. Aktīvi darbojās arī grupas locekļi V. Eglājs un R. Rihards, kuri gan nebija juristi, taču labi orientējās vēsturiskajos un tiesiskajos jautājumos.

Darba grupas rīcībā bija konsultantu grupa 12 cilvēku sastāvā — E. Levits, E. Meļķis, A. Plotnieks, V. Cielava, I. Upmacis, E. Radziņš, A. Fogels, G. Kusiņš, V. Jākobsone, A. Kiršteins, J. Dinēvičs, A. Līgotnis.⁷¹ Īpaši jāuzsver jurista E. Levita svarīgā loma deklarācijas par neatkarību izstrādāšanā. Viņš labi pārzināja gan Latvijas vēsturi, gan starptautisko tiesību normas un pieredzi. Tolaik E. Levits dzīvoja un strādāja Vācijā, tāpēc darba grupā varēja piedalīties tikai tās darbības sākumā, tomēr daudzas viņa idejas lieti noderēja.

Darba grupa strādāja visu aprīli līdz pat 4. maijam, sistemātiski sanākot uz sēdēm. Sagatavotie priekšlikumi regulāri lika izskatīti LTF deputātu frakcijas sanāksmēs. Priekšrocība bij tā, ka abu pārējo Baltijas valstu jaunievēlētās augstākās padomes jau bija pieņēmušas dokumentus par neatkarību un darba grupa tos izmantoja savā darbā.

Jau sākumā darba grupa izstrādāja divus Augstākajā Padomē pieņemamā neatkarības dokumenta variantus. Pirmais jeb minimālais variants bija projekts «Deklarācijai par Latvijas starptautiski tiesisko statusu», kurā bija atzīts, ka Latvija kopš 1940. gada ir pretvalstiski anektēta teritorija un joprojām uzskatāma kā starptautisko tiesību subjekts. Tālāk deklarācijas projektā bija norādīts, ka Latvija cer uz starptautisku atbalstu un turpinās sarunas ar PSRS par Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanu. Taču drīz vien kļuva skaidrs, ka LTF frakcijā šis variants vairākuma atbalstu negūs, kaut arī deputātus tajā laikā psihoioloģiski ietekmēja PSRS politiskais spiediens sakarā ar neatkarības deklarācijas pieņemšanu Lietuvā un Igaunijā. Deputātiem, protams, bija uztraukums, ka PSRS var kuru katru brīdi izvēlēties vardarbīgus un militārus līdzekļus padomju varas atjaunošanai Baltijas valstīs. Zināmā mērā minimālais variants kalpoja arī kā rezerves variants, ja PSRS spiediens kļūtu pārāk bīstams. Otrais variants, kas tapa vienlaicīgi ar minēto, bija tā sauca-

mais maksimālais variants, kura sākotnējais nosaukums bija «Deklarācija par neatkarīgās Latvijas Republikas atjaunošanu». Tā nostādes neatkarības jautājumā bija radikālas un juridiski konsekventas, un tas kalpoja par pamatu 4. maija deklarācijas galīgā variantā izstrādāšanai un pieņemšanai. Sākotnēji deklarācijas projekts saturēja 9 punktus un paredzēja Latvijas Republikas atjaunošanu atbilstoši 1922. gada 15. februārī pieņemtajai LR Satversmei. Vēlāk šis variants tika «mīkstināts», iekļaujot tajā punktu par pārejas periodu Latvijas Republikas valsts varas pilnīgai atjaunošanai, kas beigtos ar Latvijas Republikas Saeimas sasaukšanu. Šāds pārejas periods bija paredzēts arī Igaunijas PSR Augstākās Padomes 1990. gada 30. martā pieņemtajā lēmumā «Par Igaunijas valstisko statusu», un to Maskava uztvēra daudz mierīgāk salīdzinājumā ar Lietuvas «Aktu par neatkarīgas Lietuvas valsts atjaunošanu».

Tomēr darba grupas izstrādāto variantu atbalstīja ne visi Latvijas Tautas frontes deputātu frakcijas biedri. To vidū bija arī I. Bišers. Kaut arī viņš pats bija darba grupas loceklis, tomēr tās darbā piedalījās ļoti reti, jo bija aizņemts ar PSRS deputāta pienākumu pildīšanu Maskavā.

Piemēram, 1989. gada 18. aprīļa LTF deputātu frakcijas sēdē Latvijas Zinātņu akadēmijas augstceltnē I. Bišers darba grupas izstrādāto variantu raksturoja kā kaut ko vidēju starp Lietuvas un Igaunijas attiecīgiem neatkarības pasludināšanas dokumentiem un apgalvoja, ka no tā nekļūstot skaidrs, vai Latvija ir vai nav PSRS sastāvā. Viņš iebilda pret Latvijas Republikas Satversmes paredzēto atjaunošanu un ierosināja to darīt tālākā nākotnē. Savukārt tajā pašā sēdē V. Dozorcevs maksimālo variantu nosauca par «politisko neprātu» un iebilda pret radikālu spiedienu. Viņš atbalstīja I. Bišera iesniegto alternatīvo deklarācijas projektu. Īpašu pozīciju ienēma J. Bojārs. Frakcijas sēdē 1989. gada 2. maijā viņš aktīvi uzstājās pret koncepciju, ka Latvijas Republika un Satversme pastāv *de iure*, un aicināja būtībā veidot jaunu neatkarīgu valsti, nevis atjaunot agrāko. Vairākus juridiskus precizējumus darba grupā piedāvāja jurists J. Lagzdiņš.

Līdz pat pieņemšanai tika diskutēts arī par dokumenta nosaukumu, daļa deputātu to nevēlējās nosaukt par deklarāciju, jo Latvijas PSR Augstākā Padome jau bija pieņēmusi divas deklarācijas par neatkarības jautājumiem. Tika ierosināts to nosaukt par likumu (T. Jundzis), konstitucionālo aktu (L. Muciņš), manifestu (I. Bišers), lēmumu (J. Lagzdiņš), taču galu galā vairākums deputātu bija par deklarāciju šī dokumenta nosaukumā.

Neatkarības idejas atbalstam īsi pirms sagatavotās deklarācijas izskatīšanas Augstākajā Padomē 1990. gada 21. aprīlī Rīgā pulcējās visu līmeņu pašvaldību deputāti. Notika Vislatvijas deputātu sanāksme, kurā piedalījās 8086 deputāti. Viņus iepazīstināja ar gatavoja-

mā dokumenta projektu par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu. Šajā sanāksmē 8003 deputāti nobalsoja par neatkarības atjaunošanu.⁷²

1990. gada 4. maijā plkst. 19.20 Latvijas PSR Augstākā Padome ar 138 deputātu balsīm pieņēma deklarāciju «Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu».⁷³

Deklarācijas preambulā minēti svarīgākie fakti, kas saistās ar neatkarīgās Latvijas Republikas nodibināšanu 1918. gadā un tās neatkarības zaudēšanu 1940. gadā. Augstākā Padome deklarācijā par nelikumīgiem un spēku zaudējušiem atzina tos aktus, kas noveda pie neatkarības zaudēšanas. Tika atjaunoti Latvijas Republikas 1922. gada Satversmes vairāki panti, to skaitā pirmais, kurā teikts: «Latvija ir neatkarīga, demokrātiska republika.» Pārejas periodā bija paredzēta iespēja piemērot iepriekšējos padomju likumus, ja tie nebija pretrunā ar atjaunotajiem 1922. gada Satversmes pantiem. Savukārt deklarācijas 9. punktā teikts: «Latvijas Republikas attiecības ar PSRS veidot saskaņā ar joprojām spēkā esošo 1920. gada 11. augusta miera līgumu starp Latviju un Krieviju, kurā uz mūžīgiem laikiem ir atzīta Latvijas valsts neatkarība.»

Deklarācijas saturs vērtējams kā juridiski konsekvents un politiski delikāts. Īsā laikā līdz 1990. gada 21. maijam Latvijas Republikas Augstākajā Padomē saņēma vēstules un telegrammas, kurās 583 712 republikas iedzīvotāji izteica savu atbalstu pieņemtajai deklarācijai (pret to izteicās 8798 cilvēki).⁷⁴

Tiesību reformas svarīgs posms bija noslēdzies. Tās lielākais nopelns ir sabalansētā, konsekventā virzība uz valstiskās neatkarības atjaunošanu. Iegūtā pieredze bija arī labs pamats tiesību reformu turpināšanai pārejas periodā pēc 1990. gada 4. maija, jo daudzi juristi, kuri aktīvi piedalījās 1988.—1989. gada tiesību reformā, kļuva par 1990. gada 18. martā ievēlētās Augstākās Padomes deputātiem. Nākamais tiesību reformas posms pārejas periodā uz Latvijas valstiskās neatkarības pilnīgu atjaunošanu (1990. gada maijs — 1991. gada augusts) ir ne mazāk interesants un nozīmīgs mūsu valsts vēsturē. Jācer, ka pētnieki pievērsīs tam pelnītu uzmanību.

PIEZĪMES

¹ Ciņa. — 1989. — 8. jūn.

² *Apals G.* Latvijas Nacionālās neatkarības kustība: 1988. gada jūnijs — 1991. gada decembris // *Latvijas Vēsture.* — 1992. — Nr.3. — 27. lpp.

³ Turpat. — 29. lpp.

⁴ Pirmoreiz jautājums «Par Latvijas Nacionālās neatkarības kustības darbību» tika skatīts LPSR Augstākās Padomes Prezidija sēdē 1989. gada 23. martā, kur tika atzīts, ka LNNK 1989. gada 18.—19. februāri Ogrē notikušajā kongresā pieņemtā programma, statūti un rezolūcijas ir pretrunā ar LPSR Konstitūcijas pamatprinci-

- piem. Augstākās Padomes Prezidijs pieņēma lēmumu, ar kuru pieprasīja, lai LNNK divu mēnešu laikā saskaņo minētos dokumentus ar LPSR Konstitūciju, un brīdināja, ja LNNK to neizpildīs, tad tiks veikti pasākumi organizācijas darbības pārtraukšanai un aizliegšanai (Ciņa. — 1989. — 30. marts). Kā zināms, 1989. gada 28. maijā LNNK 2. kongresā LPSR Augstākās Padomes Prezidija prasības daļēji tika izpildītas (Latvijas Vēsture. — 1992. — 29. lpp.).
- ⁵ Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs. — 1989. — Nr. 27. — 713. lpp.
- ⁶ Latvijas Vēsture. — 1992. — Nr. 3. — 29. lpp.
- ⁷ Latvijas Jaunatne. — 1990. — 1. maijs.
- ⁸ Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs. — 1989. — Nr. 30. — 782., 783. lpp.
- ⁹ Padomju Jaunatne. — 1989. — 27. jūl.
- ¹⁰ Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs. — 1989. — Nr. 40. — 1210. lpp.
- ¹¹ Padomju Jaunatne. — 1989. — 27. maijs.
- ¹² Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs. — 1989. — Nr. 32. — 863. lpp.
- ¹³ Turpat.
- ¹⁴ Turpat. — 867. lpp.
- ¹⁵ Latvijas Tautas frontes 2. kongress. Programma. Statūti. Rezolūcijas. — R., 1990. — 7. lpp.
- ¹⁶ Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs. — 1989. — Nr. 47. — 1378. lpp.
- ¹⁷ Turpat. — 1990. — Nr. 9. — 470.—474. lpp.
- ¹⁸ Turpat. — 469., 470. lpp.
- ¹⁹ Turpat. — Nr. 11. — 646. lpp.
- ²⁰ Ciņa. — 1989. — 21. maijs.
- ²¹ Turpat. — 23. maijs.
- ²² Turpat. — 24. maijs.
- ²³ Turpat. — 25. maijs.
- ²⁴ Padomju Jaunatne. — 1989. — 8. aug.
- ²⁵ Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs. — 1989. — Nr. 32. — 874. lpp.
- ²⁶ Turpat. — 856. lpp.
- ²⁷ Turpat.
- ²⁸ Turpat. — 862. lpp.
- ²⁹ Turpat.
- ³⁰ Turpat. — 1990. — Nr. 4. — 172. lpp.
- ³¹ Turpat.
- ³² Padomju Jaunatne. — 1989. — 3. okt.
- ³³ Turpat. — 19. okt.
- ³⁴ Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs. — 1989. — Nr. 47. — 1374. lpp.

- ³⁵ Turpat. — Nr. 48. — 1415.—1417. lpp.
³⁶ Padomju Jaunatne. — 1989. — 20. jūn.
³⁷ Turpat. — 15. jūn.
³⁸ Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs. — 1990. — Nr. 4. — 166. lpp.
³⁹ Turpat. — 167. lpp.
⁴⁰ Turpat. — Nr. 10. — 507.—552. lpp.
⁴¹ Turpat. — 550. lpp.
⁴² Turpat. — 1989. — Nr. 45. — 1322. lpp.
⁴³ Turpat. — Nr. 47. — 1382. lpp.
⁴⁴ Turpat. — 1381. lpp.
⁴⁵ Turpat. — 1383. lpp.
⁴⁶ Turpat. — 1990. — Nr. 9. — 476. lpp.
⁴⁷ Turpat. — Nr. 11. — 624. lpp.
⁴⁸ Turpat. — 629. lpp.
⁴⁹ Turpat. — Nr. 21. — 1197. lpp.
⁵⁰ *Kaužēns I.* Jurista komentārs // *Temida*. — 1990. — Nr. 2. — 15. lpp.
⁵¹ *Naumovs V.* Jurista komentārs // *Turpat*. — Nr. 1. — 14. lpp.
⁵² Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs. — 1990. — Nr. 3. — 116. lpp.
⁵³ Turpat. — Nr. 11. — 637. lpp.
⁵⁴ Turpat. — 1989. — Nr. 37. — 1122. lpp.
⁵⁵ Turpat. — Nr. 36. — 1058. lpp.
⁵⁶ Turpat. — 1059. lpp.
⁵⁷ Turpat. — 1060. lpp.
⁵⁸ Turpat. — 1062. lpp.
⁵⁹ Turpat. — 1064. lpp.
⁶⁰ Turpat. — 1066. lpp.
⁶¹ Turpat. — 1067. lpp.
⁶² Turpat. — 1071. lpp.
⁶³ Turpat. — 1072. lpp.
⁶⁴ Turpat. — 1073. lpp.
⁶⁵ Turpat. — Nr. 52. — 1561. lpp.
⁶⁶ Turpat. — 1990. — Nr. 11. — 645. lpp.
⁶⁷ Turpat. — Nr. 4. — 173. lpp.
⁶⁸ *Niedre A.* Tiesības uz aizstāvību // *Temida*. — 1990. — Nr. 2. — 27. lpp.
⁶⁹ *Ciņa*. — 1990. — 14. marts.
⁷⁰ Turpat. — 23. marts.
⁷¹ Darba grupas vadītāja R. Apsiša personiskais arhivs.
⁷² *Temida*. — 1990. — Nr. 2. — 5. lpp.
⁷³ Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs. — 1990. — Nr. 20. — 1096. lpp.

Tālavs Jundzis

THE REFORMS OF LAW AND THEIR ROLE IN THE
RESUMPTION OF INDEPENDENCE OF LATVIA (1988 —
MAY 4TH, 1990)

Summary

During the second period of the reforms of Law (May 1989 — May 4th, 1990) a change in the stand of Latvian national forces took place. An opinion that Latvia should be an independent state outside the USSR was expressed more and more definitely. The registration of citizens began on the initiative of some public organizations and their allies in the summer of 1989. Only those who had been the residents of Latvia till June 17th, 1940 and their descendants were recognized as citizens. Within a couple of months some 700,000 of the population took part in the registration.

Official authorities had to take more pains in manoeuvring in their attitude towards the idea of independence of Latvia and organizations advocating it. As a result of the pressure from the society the Supreme Soviet of the Latvian SSR adopted the Declaration of national sovereignty of Latvia on the 28th of July, 1989. It was stated in the Declaration that after its adoption the development of Latvian SSR took place under the circumstances of a real sovereignty in the national and international judicial interpretation of this word. Another Declaration was adopted by the Supreme Soviet of the Latvian SSR on the 15th of February, 1990. In 1990 the entry of Latvia in the USSR was acknowledged to be illegal.

Work concerning the constitutional reform continued. The alterations in the constitution of the Latvian SSR envisaged sweeping and democratic changes in the reform of political and electoral systems. The new standards of Law have been thoroughly analysed in the article, pointing out their connection with the way of Latvia towards the resumption of independence. A lot of unsolved questions during the reform have been pointed out, too. To wit, groundless preservation of franchise of soldiers of the USSR Armed Forces regardless their citizenship.

An important step in the constitutional reform was striking off the thesis in the constitution about the leading role of the Communist Party of Latvia. On the 11th of January, 1990 the Supreme Soviet of the Latvian SSR made the Communist Party of Latvia equal in its rights to other parties and social organizations.

The Law of «Economic independence of the Latvian SSR» came into force on the 1st of January, 1990. Consequently bills on the local self—government, on taxes, on banks, on entrepreneur activities, on the rights of budget, on the state Finance Inspection, on the Council of Ministers of the Latvian SSR, etc. were passed, some of them till the 4th of May, 1990, others a little later.

As tendencies towards the independence grew stronger and stronger, the negative attitude towards the occupation army and the service in the Armed Forces of the USSR increased, too. Newly adopted normative acts, including alterations in the constitution, allowing recruits to choose alternative (work) service at the enterprises and establishments of Latvia, have also been thoroughly analysed in the article. Perfection of legislation went on as well, to stop the mechanic increase of population. The former policy of allotting flats had been changed, first of all guaranteeing the rights to apartment the native population.

The second period of the reform of Law ended with the Declaration of independence adopted by the Supreme Soviet of the Latvian SSR on the 4th of May, 1990. That became possible taking into account the results of the elections on the adopted by 18th of March, 1990, where deputy candidates — supporters of the idea of Latvia independence gained an upper hand. The Declaration stated the acts resulting in the loss of the independence to be illegal and invalid. Several items of Satveršeme (Constitution) of the Republic of Latvia of 1922 were resumed, including the first one which stated: «Latvia is a free, independent republic.» The process of preparation of the project of the Declaration has been thoroughly analysed in the article.

The reforms of Law in Latvia proceeded gradually, strengthening the national independence and leading away from the USSR step by step. The political and economical pressure, sometimes open threat, of the central institutions of the USSR accompanied this process continually. Nevertheless consequent and organized movement of the legal reforms led to resumption of the independence of the state in a democratic and peaceful way.

Iesniegts 28.03.94.

Accademia Nazionale dei Lincei

VIII International Amaldi Conference
of Academies of Sciences
and National Scientific Societies

Piacenza, 5-7 October 1995

*OVERCOMING THE OBSTACLES
TO PEACE IN THE POST-COLD WAR ERA*

REPORT AND DOCUMENTATION

1995

Dr. Talavs Jundzis
Director, Baltic Center for
Strategic Studies of
Latvian Academy of Sciences

Risk Factors in Post-Socialism States.

The meaning of national security has essentially changed with the end of the Cold War. The military component of security has lost its paramount role. National security is commonly associated with securing the nation's survival, sovereignty, integrity, constitutional structure, as well as preserving its economic, scientific, technical, military and ecological potential.

Threat analysis is at present poorly developed in post-socialism countries. It's also made more difficult, because the analysts lack appropriate training and experience, and because of the rapid economic, political and social changes taking place.

At present, sufficiently objective scales have not been devised for measuring national vulnerability and stability levels, however scientific research under United Nations Development programs has allowed to compare various countries using the so-called "human development index". According to this index Latvia is in 30th place among 173 countries (Lithuania - 28th, Estonia - 29th). The primary criteria for the position on this scale are the following human development indicators: economic security, health maintenance system, environmental protection system, level of crime, protection for ethnic minorities, political stability. However it should be kept in mind that this research only considered internal security factors. The Baltic situation has the added burden of heavy external threats.

Internal and external risk factors are very similar for all three Baltic states. Therefore the analysis and conclusions drawn from the situation in Latvia, may to a large degree be applied to the rest of the Baltics. In turn, the risk factors present in

the Baltics are not unknown in the rest of the post-socialism states of Central Europe. At the same time these factors differ intrinsically from those in Western Europe where internal instability and external endangerment are comparatively insignificant. The public opinion survey done by the Baltic Center for Strategic Studies showed that Latvia's citizens feel that Latvia's security and independence are primarily threatened by the following factors: poor economy (21,2% of respondents), presence of Russian military installation (19,9%), Russian foreign policy (18,5%), unsolved social problems (15,4%), high crime level (9,1%), unresolved ethnic relations (6,3%), uncontrolled spread of weapons (5,0%), people disloyal to Latvia (2,2%). It must be pointed out that respondents could only select one factor.

Internal risk factors may be grouped and analyzed as follows:

1. Political and legal factors.

1.1. The large number of foreigners and their unresolved citizenship problems.

1.2. Illegal activities by groups and organizations against the Republic of Latvia.

1.3. The presence of a large number of people who have no loyalty to Latvia.

1.4. The participation by former Soviet military and KGB personnel in businesses connected with access to weapons

1.5. Lack of democratic traditions and parliamentary history; inadequate political and administrative experience among the new generation of politicians.

1.6. Restrictions on political activities and employment opportunities for people who are considered to have cooperated with the KGB and efforts without sufficient proof to publicly unmask them.

1.7. An active campaign against developing a national security and defense system; attempts to maintain an inferiority complex in the population; lack of education in patriotic duties and military traditions.

1.8. The incompleteness and contradictions in the judicial system; partial collapse of law enforcement institutions and delay in reorganizing them.

2. Military risk factors:

2.1. The presence in Latvia of a Russian military installation and the possible provocations and conflicts associated with it.

2.2. Weak civilian control over military forces; lack of internal order, inadequate equipment, low training level in military units.

3. Economic risk factors:

3.1. The drop in gross national product (GNP) to a critical level and the lack of protection for local producers.

3.2. Disproportionately large debts to foreign countries and ineffective use of credits.

3.3. The national energy needs being too dependent on one country or one group of countries.

3.4. The handing over of vital communications installations and strategically important objects (pipelines, harbors, airports, etc.) to private firms and foreign countries.

3.5. Incomplete and contradictory laws governing business and property relationships; inadequate control over tax collection.

4. Social risk factors:

4.1. Lack of social security for large groups of people and their slide into poverty.

4.2. High level of real unemployment.

4.3. Widespread alcoholism and growing narcotics addiction.

4.4. Death rate exceeding birth rate; drop in intellect levels.

4.5. The spread of pseudo-culture; propaganda of violence and inhumanity.

5. Crime risk factors:

5.1. Growing crime rate.

5.2. The spread and entrenching of organized crime.

5.3. Widespread corruption of officials.

5.4. Uncontrolled spread of weapons.

6. Potential industrial, natural and ecological risk factors:

6.1. Large scale industrial accidents.

6.2. Natural disasters.

6.3. Ecological emergencies.

A state which is politically, economically or otherwise weak, is more sensitive to outside influence, this factor is quite unfavorable for Latvia. External risk factors may be grouped and analyzed as follows:

1. Political risk factors:

1.1. Propaganda attacks and dissemination of distorted information to discredit Latvia in the international arena.

1.2. Political demands by foreign powers; creating barriers to international security guaranties for Latvia.

1.3. Expansionist policies and attempts to secure exclusive political influence by a foreign power.

1.4. Political pressure and efforts to interfere in Latvia's internal affairs by a foreign power.

1.5. Efforts by a foreign power to turn ethnic minorities against Latvia's independence and to disintegrate the country.

1.6. Territorial disputes and unresolved border issues with Russia.

2. Military risk factors:

2.1. The tendency for certain states to solve disagreements by use of force.

2.2. The functioning, in Latvia, of a Russian strategic military installation (Skrunda radar).

2.3. Conditions favorable for armed incidents on state borders.

3. Economic risk factors:

3.1. Foreign economic pressure, including economic blockades and other hostile economic actions to achieve political aims.

3.2. Foreign attempts to gain control of Latvia's economy by coordinating investments and using disloyal persons.

4. Crime risk factors:

4.1. Entry of international organized crime into Latvia.

4.2. Narcotics, weapons, radioactive materials, art, counterfeit money and other contraband flowing through Latvia.

4.3. International white-collar crime, including fraud by fictional firms.

5. Ecological risk factors:

5.1. The pollution of the Baltic sea or the river Daugava by other countries.

5.2. Radioactive contamination in Latvia due to nuclear accidents in other countries.

6. Biological risk factors:

6.1. The spread AIDS and other dangerous diseases in epidemic form.

7. Other risk factors:

7.1. Uncontrolled immigration and possible influx of refugees.

7.2. The clandestine activities of foreign governments and the disclosure of state secrets.

Risk factor analysis, understandably, must be based on objective criteria and scientific principles. However, it is not unimportant to know the public's feelings about its vulnerability. Even though these feelings are not objective and are influenced by many factors (propaganda, misinformation, lack of information, etc.) still in the security policy area they have to be considered.

The social tension and lack of stability in the country is supported by the large number of foreigners present as a result of the occupation. Latvia, whose population is 2,6 million, during the occupation had an influx of 890 thousand persons, mostly Russians. After the "official" withdrawal of Russian troops, Latvia still has 23,000 Russian military pensioners (together with family members, 100,000) and 4000 officers, who contrary to Latvian - Russian agreements have switched their uniforms for civilian clothes and remain in Latvia illegally. It is no secret that a portion of these people actively support Zhirnovsky and the communists, and hope that Latvia will again soon

be part of the Russian empire.

Since Latvia regained independence 320 thousand Russians have already received Latvian citizenship. Yet it is not possible to grant citizenship to all, since more than 75% of the Russians do not know the state language, do not know its history and cultural traditions. At the same time Russian foreign policy is directed at keeping Russians from the Baltics from returning to their homeland, but remaining in this region as an effective lever in implementing Russian foreign policy, maintaining political and economic influence.

It should also be remembered that the number of Latvians in Latvia is at a critical level, just barely over 50% of the population. On the other hand in the three largest cities, Latvia's capital Riga 37,2%, in Liepaja 41,2%, in Daugavpils 13,4%.

Latvia's situation in ethnic makeup is substantially more unfavorable than the rest of the Baltics. Latvia has 53% Latvians and 34% Russians, Estonia has 61% Estonians and 30,3% Russians and Lithuania - 79,6% Lithuanians and 9,4% Russians.

Political instability is worsened by the difficult economic conditions, catastrophic drop in industrial output, rapid rise in unemployment. On top of all that, the summer of 1995 has added a severe financial crisis, which began with the failures of several large banks.

As a result the economic security of most people is at a critical level. Data from state statistics shows that 81% of families are encountering serious economic hardships. Even though many basic food product prices are at West European levels the average salary before taxes is about 90 Lats, or 160 US dollars.

A serious problem is the lack of adequate social protection programs for pensioners and also their meager pensions. Approximately 23% of Latvia's inhabitants are pensioners, together 600 thousand persons. Their pensions range from 32-37 Ls, 60-70 USD. Often the pension is insufficient to pay for rent and utilities. The hopeless situation has prompted pensioners to organize and participate in political actions which may result in mass civil disobedience.

National security is also directly threatened by the high crime level. If in 1988

for each 100 000 inhabitants were registered 960 crimes, then in 1994 already 2032. The incidence of murder and other serious crimes has increased four times.

Latvia's geographical position and poorly controlled borders, together with the growing presence of organized crime has made it attractive as an East-West route for narcotics, weapons, counterfeit money, radioactive materials and stolen cars.

Analysis of the risk factors shows that Latvia is substantially threatened both from the outside and from within. If a foreign power would decide to take over Latvia, it wouldn't need to use military force. Furthermore, use of military forces would at least evoke international condemnation and perhaps economic sanctions. The possibility exists, that instead of military confrontation other provocations that can generate conflict are used. Various incidents, staged riots or terrorist acts can make it necessary to use force which can then develop into widespread armed clashes making the situation uncontrollable. The possibility of such a chain of events is considered in the defense concept developed in 1994.

Security and risk factors (threats) are inseparable concepts, yet they are not constants and immune to influence. Objective identification and analysis of risk factors is the first and most crucial step on the way to enhanced national security and stability.

Notes:

¹ Human Development Report, 1994.-New York: Oxford University Press, 1994.- p.129

The International Spectator

A quarterly journal of the Istituto Affari Internazionali, Rome
Editor: Gianni Bonvicini
Asst. Editor: Gabriele Tonne

Volume XXXI

No. 1 January-March 1996

- 3 On the Revision of Maastricht. A Common Report
Gianni Bonvicini, Jean-Victor Louis, Alvaro Vasconcelos, Wolfgang Wessels
- 13 The United Nations System of Command and Control
for Peacekeeping Operations
Mats R. Berdal
- 25 Defence Models and Strategies in the Baltic States
Talavs Jundzis
- 39 China after Deng Xiaoping - Implications for the United States
Robert G. Sutter
- 65 Economic Transformation in Albania
Marta Muço
- 95 Maastricht Watch
Flaminia Gallo
- 115 IAI Library Notes
Maritza Cricorian

Annual Subscription 1996:
Italy L. 65,000
North America US\$ 75.00
Elsewhere L. 80,000

Subscriptions
in North America:
University of Toronto Press
5201 Dufferin Street
Downsview, Ontario
Canada M3H 5T8

Subscriptions
in Europe:
Fratelli Palombi Editori
Via dei Gracchi, 183
00192 Rome, Italy
c/c postale n. 31825003

Editorial Office: Via Angelo Brunetti 9 (Palazzo Rondinini), 00186 Rome - Tel. 06/3224360 - Fax 06/3224363

Defence Models and Strategies in the Baltic States

Talavs Jundzis

Talavs Jundzis is Director of the Baltic Center for Strategic Studies of the Latvian Academy of Sciences, Riga.

The expanding of the role of small states in maintaining world peace has resulted in the need to find more effective means to improve their stability and security. The Baltic states, Estonia, Latvia and Lithuania, cannot yet display concrete and clearly formulated defence policies and strategies, prescribing the optimal ways to use the set of political, economic, military, social and judicial means to organize state sovereignty and the defence of the people and the territory.¹ This can be explained primarily by the fact that the security of states in this region continues to be influenced by a very broad spectrum of constantly changing internal and external risk factors. In addition, the Balts had little strategic planning experience during the pre-war period and were discouraged from acquiring it during the years of occupation. It should be kept in mind that it is still unclear as to when and whether the Baltic states will be integrated into European security structures, including NATO, or how real and close the Baltic states' own political and military integration is.

To date, the Baltic states have not, with the exception of Latvia, been able to develop and coordinate their national security and defence concepts to the point of having them accepted as official documents by their parliaments or governments.² Since regaining independence, neither Lithuania nor Estonia has

1 The concept of strategy contains in itself the organization of armed forces, the selection of the methods of their preparation and use and their relationship to political processes; it is the skill to position and use military means to reach political aims (B. H. Liddell Hart, *Strategy*, 2nd. rev. ed. (Oldbury, UK: Meridian Books, 1991), p. 321). However, the meaning of strategy is often broadened, as it is in this article, so that national defence strategy is viewed as the skill to manage social and political processes in the field of national defence.

2 Latvia's National Security Concept was approved by the cabinet of ministers on 13 June 1995. This concept is based on prior threat factor analysis. At the same time, the cabinet approved a new Defence Concept—the third since independence—which does not differ greatly from the previous two, ap-

passed any laws on national defence which would regulate national defence goals, systems and functions.³ However, despite differences, the majority of Baltic politicians and military specialists hold similar views on solving primary national defence issues.

Defence Strategy

The problems of defence of small states and their ability to repulse numerically larger and well armed invaders is not easily solvable. In the case of the Baltic states, these problems are further complicated by internal situations and relatively large segments of the population who are unwilling to accept Baltic independence. More specifically, political instability has been worsened by the difficult economic conditions, the catastrophic drop in industrial output and the rapid rise in unemployment. In addition, Latvia and Lithuania underwent severe financial crises in 1995 triggered by the failure of several large banks.⁴ In addition, after the official withdrawal of Russian troops, Latvia alone still has 23,000 retired Russian servicemen (100,000 together with family members) and several thousand officers who, contrary to Latvian-Russian agreements, have traded in their uniforms for civilian clothes and are still living in Latvia illegally. It is no secret that a portion of these actively support Zhirinovskiy and the communists and hope that the Baltic states will soon be part of the Russian empire once again.

Regardless of these external and internal risks, the Baltic states are committed to defending themselves militarily to exact politically unbearable losses from invaders. Their defence strategy is based primarily on numerically small defence forces and the use of volunteer units as territorial reserves. Aggressors are to be met by mobile, well trained and well armed units. If required, infantry units will be supplemented by a mobilized reserve manned by the compulsory service system and militarized volunteer units. In the case of numerical advantage on the part of the aggressor, the goal of resistance is to last until international assistance arrives or to win time so that other countries and the international community can react to events. If occupation occurs, guerilla war

proved 23 March 1992 and 13 May 1994. Till now, no military doctrine has been approved in Lithuania or Estonia. Discussions on the drafting of a national security concept in Lithuania are dragging into their fourth year.

3 Again, only Latvia has a law "On national defence", which the Saeima (parliament) approved on 24 November 1994. (*Latvijas Vestnesis*, 13 Dec. 1994.) This is already the second such law in Latvia since regaining independence; the first was passed by the Latvian Republic's Supreme Council on 4 November 1992.

4 No sufficiently objective units of measure of national vulnerability and stability have yet been worked out, but research done as a part of UN development programs has made it possible to compare countries using the so-called human development index. Of 174 countries listed, Latvia is in 48th place, Lithuania in 71st and Estonia in 43rd. Ranking is based primarily on the following human development criteria: economic security, security of livelihood, health care and environmental protection systems, crime level, protection of minority rights and political stability (*Human Development Report, 1995* (New York, Oxford: Oxford University Press, 1995) pp. 155-6)

fare and civilian non-military resistance are envisaged to deprive the aggressor of the levers of unlawful government and prevent it from controlling the country.

Although many of the inhabitants of the Baltic states are very sceptical about the possibility of military defence, the events in Chechnya clearly show that a small nation's resistance to the aggression of a large country is not only possible, but may even be of relatively long duration. It should be remembered that it took the Russian army almost two months to take Grozny. Furthermore, it should be borne in mind that any one of the Baltic states is considerably larger both in population and territory than Chechnya and that the ethnic makeup of Chechnya is not homogeneous, as it is in the Baltic states.

Analysis of wars, not only in Chechnya but also in the many hot spots of the world, can be instructive and useful for Baltic defence strategy planners. In the Baltic situation, attention must be given to the possibility of external aggression as well as to that of large-scale staged riots involving the use of weapons. People who have not reconciled themselves with Baltic independence may engage in armed activities at opportune times. It is well known that the aforementioned group contains a large number of former USSR military and special services personnel, with corresponding skills. In this context, the Baltic states also have to contend with the potential influx of volunteers from Russia and other former USSR republics, who would actively strive to support those desiring to re-establish the empire. It is essential that all political means (negotiation with Russia, development of voluntary repatriation, democratization of legislation) be used to prevent this situation from developing, but that the Baltic states must be prepared to use military force if it does.

History and the present offer numerous examples of small states having substantial military potential. The Baltic states may someday resemble Israel or Singapore in military power, but under current conditions the number one priority is to create an even elementary defence system and strengthen the conviction that armed resistance will be shown regardless of the aggressor's military might. This kind of strategy might keep a potential aggressor from using military force, as a military victory could nevertheless mean political defeat for the aggressor. This is supported by the Baltic states' own history, both during the January 1991 crisis period and the period before the Second World War: historians are unanimous in their conviction that the Baltic states would not have retained their independence in the 1920s for more than a few months if they had not had their own, even relatively small armies.

Considering that the Baltic states will be unable to develop strong national armed forces in the next few years, it would be advisable for them to carefully consider including other non-military and civilian components in their defence systems. Here the most appropriate model may be the well known "total defence" model of Scandinavian countries, in which civilians and all possible spheres are involved in national defence in addition to the military component. There are several advantages to this model: first of all, the whole economic system is prepared to function optimally under emergency conditions or wartime. Secondly, □

strict regulations govern the responsibilities of local governments, health care institutions, transportation enterprises, as well as the press, radio and television during wartime conditions. Thirdly, the people are psychologically and practically prepared for non-military resistance and possible activities during wartime or under occupation.⁵

The total defence model is receiving some attention in the Baltic countries, yet it has not been implemented, either conceptually or practically, in any of them. Estonia has come the closest in its National Defence Postulates developed by the Defence Ministry, which emphasize that the Republic of Estonia's security policy must be based on total defence principles.⁶ Latvia's defence concept chiefly stresses only military defence means, even though the 24 November 1994 law "On national defence" asserts that Latvia's defence is the totality of its political, economic, military, social and judicial activities and systems.⁷

There are several reasons why the total defence model is not sufficiently popular in the Baltic states at the moment:

- The public and many politicians are insufficiently informed about it and are unable to understand how civilian institutions and the population can resist a potential attack.⁸
- After fifty years of Soviet occupation, a large part of the population has developed prejudices against any kind of defence issues, as well as a deeply ingrained conviction that attempting to resist a large army is senseless. Getting the public in the Baltics involved in defence issues is further complicated by the alienation from public affairs caused by the difficult economic conditions and severe social problems.
- Military specialists feel that large-scale involvement of civilians and civil authorities may cause an unacceptable increase in the number of casualties and that the applicability of total defence is therefore rather limited. This viewpoint is still debatable because timely preparedness of civil authorities and civilians could reduce possible casualties.

The National Defence System

Compulsory military service

The leading role of military authorities in any national defence system is not disputed here. Indeed, the number of pacifists opposed to an army does not seem to be greater in the Baltic states than elsewhere in Europe. A survey carried out

5 *Total Defence in Sweden* (Stockholm: National Board of Psychological Defence, 1994).

6 G. Tamulaitis, "Main Provisions of the National Security Doctrine Adopted by the Republic of Estonia", appendix to *National Security and Defence Policy of the Lithuanian State*, Research Paper No 26 (New York and Geneva: UNIDIR, 1994), p. 47.

7 *Latvijas Vestnesis*, 13 Dec. 1994.

8 M. Haab, "Estonia and Europe: Security and Defence. The Baltic States: Security and Defence after Independence", *Chaillot Paper 19*, (Paris: Institute for Security Studies WEU, 1995), p. 43.

in Latvia in 1994 confirms this:⁹ 71.5 percent of Latvian citizens felt that a national army is essential and only 15.9 percent were opposed to it. There was more disagreement on the issue of whether compulsory military service should be replaced by volunteer forces forming a so-called professional army: 24.4 percent of the respondents were convinced that compulsory military service should be abolished in the future. These debates grew stronger in 1995 and several parties represented in Baltic parliaments have called for abolition of the draft. While the main reasons for this are the poor discipline in the armed forces and their low status in society, there are other reasons connected with the rather unique situation in the Baltic states whereby some of the potential conscripts—although full citizens—do not know the national language and could be suspected of not fulfilling their oaths faithfully.

Most of the people and a majority of the politicians in the Baltic states see the differences between these basically diverse methods of forming the armed forces in a simplified way, emphasizing only that compulsory service, as opposed to the so-called professional army, allows for the training and preparation for military service of substantial numbers of people, thus creating a ready reserve in case of mobilization. This means that retaining compulsory military service would, in time, permit the Baltic states to have a mobilizable reserve of at least half a million men, in place of the 11,000 men in regular forces today. It is superfluous to underline the significance that this kind of military force could have in guaranteeing Baltic security.

Yet, giving up compulsory military service can only be considered on the condition that the Baltic states are all integrated into an international security structure guaranteeing military assistance if and when needed. It is a fact, though, that even NATO countries are not rushing to give up compulsory military service, since it is considered essential to prepare an average of approximately 10 percent of the 18 to 38 year old male population for mobilization in case of war. Given the difficult economic conditions of the Baltic states, it is worthwhile keeping in mind that the military expenditures for maintaining volunteer military forces (such as in the US and the UK) are considered greater than they would be for a compulsory service. Furthermore, a projected rapid rise in wages in the next few years in the Baltic states could appreciably increase military expenditures if compulsory service is discontinued.

There is no basis for the concern that compulsory service helps people with dubious loyalty to get into the military. First, the army itself can become a school for patriotism for youths with ambivalent convictions, as experience in Denmark and Sweden has shown. Second, the number of youths of draft age in all the Baltic states already greatly exceeds the number needed for the armed forces, which would allow for greater selectivity if legislation were put in place.

9 T. Jundzis, *Latvijas drošība un aizsardzība* (Latvia's Security and Defence)(Rīga Junda, 1995) pp. 28, 403, 406.

The armed forces

The military component of Baltic defence systems is being developed on the basis of Western democratic models. This is not an easy task, since most of the officers who serve in the armed forces of Latvia, Estonia and Lithuania gained their experience in the former Soviet army. In addition to the many negative factors that this implies, it also makes it difficult for these people to adapt to the conditions of a small country and limited resources. Moreover, all three Baltic states have to overcome a number of other obstacles: 1) the lack of professionally trained and experienced officers and instructors (NCOs); 2) the negative attitude of a large portion of the draft eligible youths toward their responsibility to serve in the armed forces; 3) the negative attitude of a portion of society towards the armed forces and the lack of understanding of their role in a small country; 4) shortage of weaponry, equipment, transport and communications systems; 5) insufficient funding for developing and maintaining the defence system (not more than 1% of GDP).¹⁰

Overcoming great difficulties, the Baltic states have established the foundations of their national defence systems. Most attention has been given to developing the land force, but naval and air defence forces are also being set up. By the end of 1994, the total numbers (not including border guards) serving in these formations were 2875 in Latvia, 3100 in Estonia, 5035 in Lithuania. Latvia's 1992 defence concept envisages a 9000 man army by the end of 1993.¹¹ Lithuania estimates that its armed forces must have 27,500 men under normal conditions and 40,000 during a crisis.¹² Estonia has proposed that the regular army's size (based on compulsory service) should not exceed 8,000 men.¹³

Border guard service

One feature of the Baltic states' development of national military defence systems is that the first move after regaining independence was to set up a border guard, as securing the borders became the primary political and economic task. The border guard service in the Baltics continues to be a vital part of the military system and is staffed primarily with draftees. In 1995, those serving in the border guard totaled 3700 in Latvia, 2000 in Estonia and 5000 in Lithuania.¹⁴

The need for strict control of borders along their entire length and the difficult

10 Baltic budgetary defence expenditures are among the most frugal in the world. UN data on military expenditures in the world show that, on average, non-NATO countries spend 3.4% of GDP on defence. Of the 150 countries for which data is available for 1994, only 13 countries spent 1% or less of GDP on military needs: Latvia spent 1% of GDP, Estonia 0.99%, Lithuania 0.83% (*Human Development Report 1994*, p. 170-1).

11 *Latvijas Aizsardzības Likumi* (Latvia's national defence laws) (Riga: Junda, 1993), p. 23.

12 *National Security and Defence Policy Lithuanian State*, p. 51.

13 *Ibid.*, p. 49.

14 Jundzis, *Latvia's Security and Defence*, p. 478.

economic situation justifies the inclusion of border guards in the military system. Latvia's situation in this regard is rather typical, in that most military are border guards and that their primary duties are to guard and control land, sea and air borders. At the same time, each border guard is also a soldier trained for warfare in the event of an attack. This kind of dual function is not known in the West, where border control functions are carried out by specialized police forces. However, the insufficiency of funds, the high threat level and the already heavy workload of police forces make it necessary at present for the border guard to remain a part of National Defence Forces under the Defence Ministry.

Voluntary self-defence forces

The Baltic states can be proud of their voluntary self-defence forces, which play an important role in the military systems of all three countries. Latvia's Home Guard (*Zemessardze*) has 16,285 men, Estonia's Defence League (*Kaitseleit*) 8,000 and Lithuania's Voluntary National Defence Service (*SKAT*) 10,400.¹⁵ These organizations offer citizens an opportunity to study military science and gain practical experience in their spare time. In case of need, the organizations support civilian policy in maintaining public order; in times of war, they become part of the defence network, helping to maintain territorial defence and assisting regular armed forces units. Volunteer military organizations had already accumulated useful experience in the pre-war independent Baltic states. Today, they substantially augment the national armed forces and constitute an important reserve. The existence of volunteer military organizations and their activities attest to citizen support for national defence policies and their willingness to strengthen national defence. Not all countries can point to such activism.

As the volunteer military organizations develop, however, some negative tendencies are also coming to the fore. Volunteer units should not be allowed to duplicate armed forces' functions or to aspire to becoming regular army units. This tendency is manifesting itself in Latvia, for example, where those subject to induction have had the right to serve in the Home Guard since 1993; in 1995, several hundred young men were fulfilling their compulsory service obligation in the Home Guard. Another tendency is the growth of the number of people in fulltime paid positions in volunteer organizations. This is especially evident in Lithuania, where the Voluntary National Defence Service has a fulltime paid staff of 1597 people, and in Latvia, where the 1600 paid positions in the Home Guard represent about 10 percent of total membership.¹⁶ Greater attention should be paid to making sure that the volunteer units remain completely apolitical and do not fall under the control of various political movements.

15 Jundzis, *Latvia's Security and Defence*, p. 478

16 Ibid

Common features

It is evident that at this stage of development many of the parameters of Baltic defence systems are similar. Generally, they are characterized by the following common features:

- the national armed forces are being created only for defensive purposes and their most important mission is to defend against a potential aggressor;
- one of the priorities is the creation of an effective border guard system, with most of the attention going to the strengthening of the eastern border;
- the armed forces are manned by compulsory service inductees (for 12-18 months) and it is anticipated that a mobilizable reserve will be trained;
- an important role is assigned to volunteer organizations in territorial defence;
- a mechanism for civilian control over the military is being developed and implemented, in line with Western democratic experience.

In addressing the differences in Baltic defence systems, it should be mentioned that most of them are not due to different defence concepts, but to different levels of development. The creation of a defence system in Lithuania was started a year earlier than in Latvia and Estonia. Lithuania, by immediately buying weapons from Russia, achieved a better level of armament for its military. However, this was true only until Estonia bought modern weapons and military equipment from Israel (US\$ 60 million) in 1993. Nevertheless, Estonia still does not have an air force, except for two planes (L-410s) donated by Germany and a few helicopters.¹⁷ Comparatively speaking, the other two countries have accomplished more in this area, but that does not mean that Estonia will remain at this level in the future. Somewhat surprisingly, Lithuania, which has the shortest coastline and only one port, Klaipeda, has the largest and best equipped navy. At the moment, it is also the only Baltic country that can boast a battle-ready unit—the field brigade “Iron Wolves”.

These differences do not indicate serious disagreements or radically different approaches to developing national defence systems. Baltic participation in NATO's “Partnership for Peace” program and the creation of the Baltic peacekeeping battalion will continue to help forge closer cooperation ties in developing their defence systems.

The Baltic peacekeeping battalion

The news about the creation of the Baltic peacekeeping battalion was very positively received in many countries and international organizations. The battalion's important role in the new European security establishment was also emphasized by US President Bill Clinton in his address to the Baltic nations at the

¹⁷ Jundzis *Latvia's Security and Defence*, p. 479

Freedom Monument in Riga on 6 July 1994.¹⁸ Plans envisage the creation of the Baltbat in three stages. First, joint exercises in Latvia (Adazi) for eleven weeks with English language studies, followed by a second stage of theoretical courses and basic military training. During the third stage (1996-97), Lithuanian, Latvian and Estonian peacekeeping companies are to be united into a joint battalion. Officers from the three states will serve on a rotating basis in the three highest positions: commander, deputy commander and chief of staff. The three countries will furnish joint military police and staff supply units, but Estonia will be responsible for communications and reconnaissance platoons, Latvia for supplies, transportation and storage platoons, and Lithuania for medical, engineering and construction platoons.

The Nordic countries, the UK, Germany, the US, the Netherlands, and other countries continue to provide technical, financial and other forms of practical assistance in the development of the battalion and to participate in the training process.

It is hoped that this peacekeeping battalion will be able to participate in peacekeeping operations in world "hot spots". Such participation would undoubtedly help raise Baltic prestige internationally. It would also provide invaluable experience for the continuing development of the national armed forces and would aid in integrating them into Europe's security system. Another internationally important aspect of the creation of the Baltic peacekeeping battalion is that it is proof of real regional military cooperation, which is not noticeable in many other regional associations.

One less obvious but nevertheless significant aspect of the battalion is that it could become a recognized international force, able to avert armed provocations in its own non too stable Baltic region, should the need arise. This would make it possible to turn down unwelcome Russian offers to play the peacekeeper in the whole of the former Soviet Union.¹⁹

Finally, the Baltic peacekeeping battalion can serve as a potential model for future Baltic military integration. It could be useful to coordinate the many aspects of military integration (communications, arms, language, etc.) within the scope of one battalion, before implementing them throughout the defence systems of the three states.

Baltic Cooperation

Expanded Baltic cooperation has regularly been mentioned by Latvian, Estonian and Lithuanian statesmen as a foreign policy priority. The improvements made

¹⁸ *Labrit*, 7 July 1994.

¹⁹ Russian President Yeltsin and Foreign Minister Kozyrev have maintained in official speeches from the beginning of 1993 onwards that Russia has a special responsibility to maintain stability in all of the states of the former USSR. Both feel that the UN and the OSCE must give Russia a special mandate to act. See, for example, the speech by Yeltsin to the 49th session of the UN General Assembly 27 Sept. 1994, in New York

in the mechanisms for Baltic cooperation between 1993 and 1995 should be viewed positively. Cooperation has now been formalized with agreements and takes place on four institutional levels: 1) presidential; 2) parliamentary; 3) governmental; 4) ministerial. The institutions for parliamentary cooperation are the Baltic Assembly, which meets twice yearly, and standing committees. Cooperation at governmental level is through the Baltic Council of Ministers, a permanent Secretariat in Riga and fifteen different committees.

Baltic cooperation in the military sphere, which began in 1990 soon after independence was declared, has continued through the years, although it would be difficult to cite real accomplishments. During this period, regular meetings have taken place between ministers, armed forces commanders, border guard commanders and specialists in communications, armaments, supply and so forth. To activate previously established work groups and allow them to achieve their objectives, each country took responsibility for a particular area of cooperation. For example, Estonia led the work groups that dealt with standardization of armaments and command systems, and military training systems. Lithuania was responsible for work groups that addressed information and communications issues, while Latvia was in charge of groups dealing with airspace control and border guarding problems. Several joint military field exercises have taken place with the participation of specific units from each country. The Baltic navies held their first joint exercise on 16-19 May 1995, near the Latvian port of Liepaja. Joint sports competitions, as well as seminars and conferences on defence issues have been organized.

In spite of the many contacts and meetings, results have been rather modest. Many real issues of a military nature have not been resolved. Agreements have still not been reached in a number of fields: a common airspace control system; the principles of cooperation and a system for control of the marine economic zone; standardization of weapons and military equipment; cooperation in munitions and other essential equipment manufacture; compatible communications systems. Even though agreements exist on cooperation among the defence ministries of Latvia, Lithuania and Estonia, no such agreement has been signed on defence and security at the government level. The three countries have not even succeeded in exchanging military attachés. Work should also be started on making military law, which presently varies considerably, compatible among the three.

The future prospects for further Baltic integration in the security and defence areas are rated differently, even controversially. One view holds that "Latvia's, Estonia's and Lithuania's unity could in time become a confederation and the creation of common Baltic state armed forces are not ruled out".²⁰ At the same time, J. Gabliks of the United States proposes the formation of a Baltic state

20 This viewpoint was defended by the 5th Saeima (parliament) representative and member of the Baltic Assembly, M. Budovskis (J. Udris, "Baltijas valstu vienotiba aug" (The unity of Baltic states is increasing), *Latvijas Vestnesis*, 3 November 1993)

union with a common currency, army and foreign policy. The presidency and government could change by rotation. Each country's internal affairs could be handled in the same way as the states of the US, with a parliament and a government. Considering that NATO will not take in new member states in the next few years, Gabliks proposes the formation of a Baltic-East European "NATO" which would include Latvia, Lithuania, Estonia, Hungary, Czech Republic, Slovakia and Poland.²¹

In contrast, a number of experts and politicians are very sceptical of Baltic prospects for cooperation. For instance, Pīters Vares, Deputy Director of Estonia's Institute of Sociology, Philosophy and Law insists that Baltic functionaries as well as public opinion consider Baltic cooperation, if not the last, then at least one of the less meaningful choices in Baltic foreign policy. He correctly points out that the Balts have never really been united: neither throughout history, nor in the inter-war independence years from 1920 to 1940, nor during the Soviet period.²²

Although one can agree with Vares that the Balts have historically never taken pride in close cooperation, including military cooperation in the inter-war period, one cannot agree with his view that public opinion is so negative. For example, a survey carried out in Latvia in 1994 showed that 75.7 percent of citizens consider it necessary to create a Baltic military alliance, with a unified command and mutual obligations in case of aggression. It should be noted that the respondents' attitude was more positive towards a Baltic military alliance than towards joining NATO, which was supported by only 62.6 percent of Latvia's citizens.²³

The "United Baltic States" model proposed by Gabliks is theoretically possible, but not feasible in today's reality. The Baltic states have too many differences and are not closely enough bound either historically, ethnically, linguistically or by religion as to be able to talk of political integration.²⁴

Nonetheless, their vulnerable position with analogous internal and external risk factors requires a union of forces and energies to solve defence issues and to create a regional military alliance with a distinct defence mission. Acting in unison, the Baltic states could gather a numerically significant military force, more effectively control airspace and the maritime economic zone and develop the necessary military industry.

It is significant that at their 29 Nov. 1995 meeting in Riga, the heads of the

-
- 21 J. Gabliks, "Baltijas valstu savienība un Austrumeiropas NATO" (The union of Baltic states and the East European NATO), *Brīva Latvija*, no. 8, 28 Feb - 7 Mar., 1994.
- 22 P. Vares, *Dimensions and Orientations in the Foreign and Security Policies of the Baltic States/New Actors on the International Arena: The Foreign Policies of the Baltic Countries* (Tampere: Peace Research Institute, 1993), p. 21.
- 23 Jundzis, *Latvia's Security and Defence*, pp. 485, 506.
- 24 Historian T. Parfing emphasizes that the Baltic states are closer to being a three diverse component sum than a unified whole. *Regional identity under Soviet rule: The case of the Baltic States* (eds.) D. A. Loeber, V. Stanley Vardys, L.P.A. Kitching. (New York: Hackettstown, 1990), p. 17.

armed forces of Latvia, Lithuania and Estonia concluded that a military union of the Baltic states is desirable. Politicians were then invited to decide on the issue. Thus, the meeting on 1 Dec. 1995 of the Parliamentary Assembly of the Baltic states in Tallinn, Estonia, considered, among other questions, the necessity of forming a military union. But several deputies argued against such a move, citing the lack of resources which would inevitably make the union very weak and the possible negative stance of Russia. As a result, instead of voting a resolution to form a military union, the Baltic Assembly adopted a resolution calling for increased military cooperation. But the real reasons for the delay in forming a Baltic military alliance are rather different and less visible. First of all, the Baltic states have unresolved political differences, which became glaringly evident during the Russian troop withdrawals²⁵ and while trying to establish mutual maritime borders. This makes Baltic politicians wary and cautious, and one may ask if it will ever be possible to reach the level of political understanding needed to build a truly new type of military alliance. Secondly, some of the Baltic politicians are concerned that the creation of a Baltic military alliance could elicit a radical worsening of relations with Russia. Moreover, officials responsible for determining Lithuania's foreign policy are firmly convinced that it is too early to form a military union of the Baltic states and that an attempt to do so at the moment could prejudice Lithuania's integration into NATO.²⁶

To date, Russia has not indicated how it feels about a potential Baltic military alliance. It is only known that in the new Russian military doctrine, accepted on 2 November 1993, the expansion of military blocs and alliances contrary to the Russian Federation's military security interests is listed among military threats.²⁷ At the same time, Russia reserves for itself the right to join or cooperate with any collective security system. The creation of the CIS collective security system on Russian initiative is a practical example. But it may not be possible to wait for Russian understanding and a favourable attitude on its part towards the creation of a Baltic military alliance; nevertheless Russia should bear in mind that the right to individual and collective self-defence is one of the most important state rights, as set down in Article 51 of the UN Charter.

25 In August 1992, the Lithuanian defence minister was authorized, without prior coordination with either Latvia or Estonia, to agree with Russia on the terms of the withdrawal of Russian forces from Lithuania in the period up to 31 August 1993. Lithuania, with a population of 80 percent ethnic Lithuanians, is well able to absorb retired Russian military; thus the country was able to grant the retired servicemen the rights to naturalization, to privatize their flats, etc. without prejudice to itself. But the decision seriously damaged the bargaining positions of Estonia and especially Latvia, where the population of ethnic Latvians (only 53 percent) is at a critically low level which does not allow for the absorption of retired Russian military. In addition, during the years of Soviet occupation, Russian military were in the habit of settling in Latvia after retiring from service in units that had been stationed throughout the USSR, not just in Latvia.

26 A. Klimovics, "Lietuviesi neatbalsta Baltijar militarø savienibu" (Lithuanians do not agree with a Baltic military union) *Diena*, 21 Dec. 1995 and "Stridipor Baltijasvalstu militarø savienibu" (Discussions about the Baltic military union) *Diena*, 15 Dec. 1995.

27 *Vojennyj informaciji*, no 11, Nov. 1993.

Conclusion

The Baltic states cannot hope to create large, modern armed forces. As these countries are relatively small and have limited capabilities, their defence requires mobilization of all possible resources. A system of "total defence" would appear to be the most suitable approach, but extensive public debate must be held on the question and decisions taken in the respective parliaments.

The Baltic states must orient their defence towards integration into a larger collective system of defence. This may be achieved by broadening inter-Baltic military contacts and by not precluding the formation of a unified Baltic military force.

Even though it will not be easy to create a Baltic military alliance, its potential significance cannot be overestimated. Serious discussions should be started on this issue in the Baltics and bilateral consultations should be arranged. Taking into consideration the categorical Russian opposition to NATO expansion and Baltic accession, the West should actively encourage and support the idea of a Baltic military union, which could become a NATO satellite organization, bound to NATO by mutual agreements, with associated rights and responsibilities. In the longer term, such a regional military organization could more realistically seek complete integration in NATO or other European military systems.

The creation of a Baltic military alliance should be regarded as the most important and most real way to strengthen Baltic regional security and stability today. The biggest hurdle to the creation of such an alliance could be persistent illusions about Western security guarantees or quick integration into NATO. Baltic politicians should more seriously consider the gravity of the situation and the need for timely adoption of a politically responsible strategic decision.

Planners of military strategy in the Baltic states must rely not so much on what they imagine or hope the rest of the world has to offer by way of military assistance, as on their own abilities, keeping in mind that even small states are required to pay a certain price for their independence. But first, those states must be psychologically prepared to defend themselves; only then can they hope to receive substantial military support from the West.

LATVIJAS VĒSTURE

Raksti

Tālav Jundzis

Baltijas valstu drošības militārie aspekti

Līdz ar "aukstā kara" beigām arī Eiropā sarūk bruņoto spēku skaitliskais sastāvs un samazinās militārie izdevumi. Globālas militārās konfrontācijas draudi mazinājusies un militārais komponents drošības jēdzienā zaudējis savu iepriekšējo ietekmi¹. Tomēr dziļi kļūdainis būtu uzskats, ka jau tuvākajā laikā sagaidāma vispārēja atbruņošanās un konfliktu risināšana notiks vienīgi sarunās un ar politiskām metodēm. Pagaidām neviena no pasaules valstīm nav atteikusies no saviem bruņotajiem spēkiem un turpina tiem ierādīt būtisku vietu valsts drošības un aizsardzības garantēšanā

Baltijas valstis vēl nevar lepoties ar noteiktu un skaidri formulētu valsts aizsardzības stratēģiju. Tas galvenokārt izskaidrojams ar to, ka šā reģiona valsts drošību joprojām ietekmē ārkārtīgi plašs un daudzveidīgs iekšējo un ārējo riska faktoru kopums, kas pie tam visu laiku diezgan būtiski mainās².

Jāņem arī vērā, ka okupācijas gados Baltijas valstu pārstāvjiem nebija iespējams apgūt stratēģiskās plānošanas pieredzi, kas, līdzīgi kā pirmskara laikā, arī tagad apgrūtinā valsts aizsardzības stratēģijas izstrādi. Tāpat jāņem vērā, ka joprojām ir neskaidri jautājumi: vai un kad Baltijas valstis integrēsies Eiropas drošības struktūrās, tajā skaitā NATO, kā arī par to, cik cieša un konsekventa būs Baltijas valstu pašu militāri politiskā integrācija. Šie un citi jautājumi ir pamatā tam, ka pēc Baltijas valstu neatkarības atgūšanas aizsardzības stratēģija bijusi nemitīgu diskusiju, domstarpību un politisko kaislību objekts

Līdz šim Baltijas valstis, atskaitot Latviju, nav spējušas izstrādāt un saskaņot savu valstu nacionālās drošības un aizsardzības koncepcijas tiktāl, lai tās apstiprinātu attiecīgo valstu parlamentu vai valdības³. Tāpat Lietuvā un Igaunijā pēc neatkarības atgūšanas nav pieņemti konkrēti likumi par valsts aizsardzību, kas, līdzīgi kā Latvijā, reglamentētu valsts aizsardzības uzdevumus, sistēmu un dažādu bruņoto formējumu funkcijas⁴. Tomēr ir zināms, ka visu triju Baltijas valstu politiķu vairākums un militārie speciālisti paredz līdzīgu pieeju svarīgāko valsts aizsardzības jautājumu risināšanā, lai arī dažas atšķirības uzskatos jau ir izpaudušās.

Mazo valstu aizsardzība un to spējas nepieciešamības gadījumā aizstāvēties pret skaitliski lielu un labi apbruņotu pretinieku nav viegli risināma problēma. Baltijas valstu gadījumā to vēl vairāk sarežģī nestabilais iekšējais stāvoklis un salīdzinoši liels to iedzīvotāju skaits, kuri nevēlas samierināties ar šo valstu neatkarību.

Par spīti savai apdraudētībai, Baltijas valstis ir gatavas pilnas bruņotas intervences gadījumā sevi aizstāvēt, radot uzbrūcējam politiski nepieņemamus zaudējumus. Aizsardzības stratēģija galvenokārt balstīta uz skaitliski nelieliem aizsardzības spēkiem un brīvprātīgo vienībām kā teritoriālo rezervi. Paredzēts, ka agresoram pretim stāsies galvenokārt mobilas, labi apmācītas un apbruņotas kaujas vienības. Nepieciešamības gadījumā kaujas vienības papildināmas ar mobilizācijas rezervi, kuru nodrošināt palīdz obligātās karaklausības sistēma un militarizētas brīvprātīgo vienības. Agresora

pārspēka gadījumā pretošanās mērķis ir sagaidīt starptautisku palīdzību vai vismaz iegūt laiku, lai citas valstis un starptautiskā sabiedrība spētu reaģēt uz notiekošo kādā konkrētā veidā. Okupācijas gadījumā paredzēts izvērst partizānu karu un civiliedzīvotāju nemilitārās pretošanās sistēmu, lai agresoram liegtu iespēju iedibināt nelikumīgas varas mehānismu un neļautu reāli pārvaldīt valsti.

Lai arī daļa iedzīvotāju Baltijas valstīs ir ļoti skeptiski noskaņota pret militārās aizsardzības iespējamību, tomēr notikumi Čečenijā uzskatāmi parāda, ka mazas tautas pretestība lielvalsts karaspēkam ir ne tikai iespējama, bet var būt visai ilgstoša. Atgādināšu, ka Groznijas ieņemšanai vien krievu karaspēkam 1995.gadā bija vajadzīgi gandrīz divi mēneši. Turklāt jāņem vērā: gan iedzīvotāju skaita ziņā, gan teritorijas ziņā ikviens no Baltijas valstīm ir ievērojami lielāka nekā Čečenija. Arī iedzīvotāju nacionālais sastāvs Čečenijā tāpat nav viendabīgs. Lai arī Čečenijas lielu daļu klāj kalni, tomēr to priekšrocības karadarbības laikā nebija noteicošas. Ne tikai karadarbības analīze Čečenijā, bet arī daudzos citos pasaules karstajos punktos var būt pamācoša un noderīga Baltijas valstu aizsardzības stratēģijas veidotājiem.

Baltijas valstu apstākļos jārēķinās ne tikai ar ārēja uzbrukuma iespējamību, bet arī ar izprovocētiem plaša mēroga iekšējiem nemieriem, tajā skaitā ar ieroču lietošanu. Bruņotas aktivitātes piemērotā situācijā var uzsākt tā iedzīvotāju daļa, kas līdz šim brīdim nav gribējusi samierināties ar Baltijas valstu neatkarību. Nav noslēpums, ka šo iedzīvotāju vidū ne mazums ir bijušās PSRS armijas militārpersonu un speciālo dienestu darbinieku; viņu militārā un speciālā sagatavotība ir pietiekami augsta. Tādā gadījumā Baltijas valstīm arī jārēķinās ar iespaidīga brīvprātīgo skaita pieplūdumu no Krievijas un no citām bijušām PSRS republikām; šādi ieplūdušie tieksies aktīvi atbalstīt impērijas atjaunošanas tīkotājus. Būtu jāizdara viss, lai ar politiskiem līdzekļiem šādas situācijas izveidošanos nepieļautu, taču jābūt arī gataviem militāra spēka izmantošanai.

Vēsturē un mūsdienu pasaulē ir daudz piemēru, mazas valstis radījušas ievērojamu militāro potenciālu. Var jau būt, ka kādreiz arī Baltijas valstis militāra spēka ziņā līdzināsies Izraēlai vai Singapūrai, taču pašreizējos apstākļos vissvarīgākais ir izveidot kaut elementāru aizsardzības

sistēmu un nostiprināt pārliecību, ka bruņota pretestība tiks izrādīta neatkarīgi no agresora militārā potenciāla līdzsvara. Šāda stratēģija, ko varētu dēvēt par "atturēšanos" stratēģiju, potenciālo agresoru varētu atturēt no militāra spēka lietošanas, jo militāri iegūta uzvara, agresoram tomēr varētu nozīmēt starptautisku un politisku sakāvi. To pierāda Baltijas valstu pašu vēsture gan pirmskara periodā, gan 1991.gada janvāra krīzes laikā. Tā, piemēram, vēsturnieki ir vienprātīgi, ka 20.gados Baltijas valstu neatkarība nebūtu pastāvējusi ilgāk par dažiem mēnešiem, ja tām nebūtu savas, kaut arī nelielas, armijas.

Tā kā Baltijas valstis vismaz tuvākajos gados nespēs izveidot daudz maz stiprus nacionālos bruņotos spēkus, tad īpaši rūpīgi būtu jāapsver arī citu: nemilitāru un civilu komponentu iesaistīšana valsts aizsardzības sistēmā. Te vispiemērotākais varētu būt Skandināvijas valstis labi pazīstamais totālās aizsardzības modelis; tajā līdzās militārajam komponentam valsts aizsardzībā tiek iesaistītas visas iespējamās sfēras un civiliedzīvotāji. Pirmām kārtām jau visa ekonomiskā sistēma ir sagatavota optimāli iespējamai funkcionēšanai ārkārtas apstākļos un kara laikā. Otrām kārtām stingri tiek reglamentēti paredzami pašvaldību, veselības aprūpes iestāžu, transporta uzņēmumu, kā arī preses, radio un televīzijas pienākumi kara apstākļos. Trešām kārtām iedzīvotāji psiholoģiski un praktiski tiek sagatavoti nemilitārai pretestībai un iespējamām akcijām un darbībai kara apstākļos vai okupācijas gadījumā⁵.

Totālās aizsardzības modelim Baltijas valstis ir pievērstas vērā ņemama uzmanība, taču nedz konceptuāli, nedz praktiski tā īstenošana pagaidām nav guvusi apstiprinājumu nevienā no Baltijas valstīm. Vistuvāk tam tikusi Igaunija, kuras Aizsardzības ministrijas izstrādātajā koncepcijā "Nacionālās aizsardzības pamatnostādnes" uzsvērti, ka Igaunijas Republikas drošības politika jābalsta uz totālās aizsardzības principiem⁶. Latvijas Republikas aizsardzības koncepcijā galvenokārt uzsvērti tikai militārie aizsardzības līdzekļi, kaut gan Latvijas Republikas 1994.gada 24.novembra likumā "Par valsts aizsardzību" apgalvots, ka Latvijas Republikas aizsardzība ir valsts politisko, ekonomisko, militāro, sociālo un tiesisko pasākumu kopums un sistēma⁷.

Totālās aizsardzības modelis Baltijas valstis pagaidām nav pietiekami populārs

vairāku apstākļu dēļ. Pirmkārt, sabiedrība un liela daļa politiķu par to ir nepietiekami informēta un nespēj saprast, kādā veidā dažādas civilās struktūras un iedzīvotāji pretosies iespējamam uzbrukumam⁸. Otrkārt, pēc piecdesmit gadu ilgās padomju okupācijas lielai pilsoņu daļai izveidojušies aizspriedumi pret jebkuriem aizsardzības jautājumiem, kā arī nostiprinājusies pārlicība par pretošanās bezjēdzīgumu lielvalstu karaspēkam. Sabiedrības iesaistīšanu aizsardzības jautājumu risināšanā Baltijas valstīs jūtami kavē arī iedzīvotāju neapmierinātība ar grūtu ekonomisko situāciju un smago sociālo stāvokli. Treškārt, pastāv viedoklis militāro speciālistu vidū, ka civilo struktūru un civiliedzīvotāju plaša iesaistīšana pretestības pasākumos var nepieļaujami palielināt upuru skaitu, tāpēc totālās aizsardzības iespējas esot visai ierobežotas. Šis viedoklis tomēr ir apšaubāms, jo civilo struktūru un civiliedzīvotāju savlaicīga sagatavošana un apmācība var arī samazināt iespējamo upuru skaitu.

Nav apšaubāma militāro struktūru noteicošā vieta jebkuras valsts aizsardzības sistēmā. Pacifistiski noskaņotu armijas pretinieku skaits Baltijas valstīs, šķiet, nav lielāks kā citur Eiropā. Tā, piemēram, socioloģiskā aptauja Latvijā 1994. gadā parādīja: 71,5% LR pilsoņu uzskata, ka sava nacionālā armija ir nepieciešama un tikai 15,9% iebilda pret to. Turpretim jautājums par to, vai obligātā dienesta vietā nebūtu jāpāriet uz brīvprātīgu militāro dienestu, veidojot t.s. profesionālo armiju, jau izraisa lielākas domstarpības. Latvijā, piemēram, 24,4% aptaujāto bija pārliecināti, ka turpmāk būtu jāatsakās no obligātā dienesta armijas komplektēšanā. 1995. gadā šīs diskusijas pastiprināšanās un jau vairākos Baltijas valstu parlamentos pārstāvētas partijas aicina nacionālo bruņoto spēku veidošanā atteikties no obligātā dienesta. Tam par cēloni galvenokārt ir zemā disciplīna nacionālajos bruņotos spēkos un to nepietiekamais prestižs sabiedrībā. Daži politiķi nosauc arī citus iemeslus. Viens no tiem saistās ar Baltijas valstu visai unikālo situāciju: daļa jauniešauca, kuri gan ir šo valstu pilsoņi, tomēr neprot valsts valodu un rada šaubas, vai uzticami pildīs karavīra zvērestu.

Baltijas valstīs sabiedrības lielākā daļa un arī politiķu vairākums vienkāršotā veidā saskata starpību starp šiem principiāli atšķirīgajiem bruņoto spēku veidošanas modeļiem, uzsverot tikai dienesta obligā-

tumu vai brīvprātību. Patiesībā būtiskākā atšķirība ir šāda: obligātais dienests, atšķirībā no tā sauktās "profesionālu armijas", ļauj militāri apmācīt un sagatavot karadienestam ievērojamu cilvēku skaitu, tādējādi radot valstī pastāvīgu bruņoto spēku aktīvās daļas rezervi mobilizācijas gadījumam. Tas, piemēram, nozīmē, ka obligātā dienesta sistēmas saglabāšana ļautu Baltijas valstīm tagadējo 11 000 lielo regulāro aizsardzības spēku vietā ar laiku nodrošināt mobilizācijas rezervi vismaz pusmiljona vīru kopskaitā. Nav jāpierāda, cik ietekmīgs šāds militārs spēks varētu būt Baltijas valstīm to drošības garantēšanā.

Atteikšanās no obligātā dienesta būtu apsverama vienīgi ar nosacījumu, ja Baltijas valstis integrētos kādā starptautiskā drošības struktūrā, kas varētu garantēt militāras palīdzības sniegšanu nepieciešamības gadījumā. Tomēr joprojām pat NATO valstis nesteidzas atteikties no obligātā militārā dienesta, uzskatot par nepieciešamu sagatavot mobilizēšanai kara gadījumā vidēji ap 10% no kopējā 18 – 38 gadus veco vīriešu kopskaita. Baltijas valstu smagajā ekonomiskajā situācijā būtu arī jāņem vērā: tajās valstīs, kur pastāv brīvprātīgo armija (ASV, Lielbritānija), uzskata, ka tās uzturēšana ir ievērojami dārgāka, nekā tas būtu obligātā dienesta gadījumā. Turklāt Baltijas valstīs tuvākajos gados paredzams straujš darbaspēka cenas pieaugums, kas jūtami palielinātu valstij nepieciešamos militāros izdevumus, ja obligātais dienests tiktu atcelts.

Nav pamata satraukumam, ka obligātais dienests palīdz armijā nokļūt pilsoņiem, kuru lojalitāte ir apšaubāma. Pirmām kārtām tieši armija, kā to pierāda Skandināvijas valstu pieredze, var kļūt par ietekmīgu patriotiskās audzināšanas skolu arī uzskatos svārstīgajiem jauniešiem. Otrām kārtām jau tagad ikvienā no Baltijas valstīm jauniešu skaits iesaukuma vecumā daudzkārt pārsniedz nacionālajos bruņotos spēkos nepieciešamo, kas, sakārtojot likumdošanu, ļautu izvēlēties dienestam piemērotākās personas

Militārais komponents Baltijas valstu aizsardzības sistēmās tiek attīstīts, cenšoties ņemt tam par pamatu Rietumu demokrātisko valstu pieredzi. Tas nenākas viegli, jo lielākajai daļai vīrsnieku, kuri dien Latvijas, Igaunijas un Lietuvas bruņotajos spēkos, ir bijušās padomju armijas pieredze, kas, līdzās daudziem negatīviem faktoriem, ir arī grūti piemērojama mazas valsts un ierobežotu

iespēju apstākļos. Bez tam visām trijām Baltijas valstīm nākas pārvarēt arī citus traucējošus negatīvus faktorus. Tie ir: 1) profesionāli sagatavotu un pieredzējušu virsnieku un instruktoru trūkums; 2) lielas daļas jauniesaucamo negatīva attieksme pret pienākumu dienēt bruņotajos spēkos; 3) daļas sabiedrības negatīva attieksme pret bruņotajiem formējumiem un neizpratne par to uzdevumiem mazas valsts apstākļos; 4) ieroču, kaujas tehnikas, transporta līdzekļu un sakaru sistēmu trūkums; 5) nepietiekamais finansiālais nodrošinājums aizsardzības sistēmas veidošanai un uzturēšanai (nevairāk kā 1% no nacionālā kopprodukta)⁹.

Pārvarot grūtības, Baltijas valstis ielikušas pamatus savām nacionālajām bruņoto spēku sistēmām. Galvenā vērība pievērsta sauszemes spēku izveidošanai, tāču veidojas arī jūras un gaisa aizsardzības spēki. Militārpersonu skaits šajos formējumos kopā 1994. gada beigās sasniedza Latvijā – 2875, Igaunijā – 3100, Lietuvā – 5035 (neieskaitot robežsargus). Savulaik Latvijā (1992. g.) aizsardzības koncepcija paredzēja 9000 vīru lielas armijas izveidošanu līdz 1993. gada beigām¹⁰. Lietuva paredz, ka normālos apstākļos bruņoto spēku sastāvā jābūt 27 500 vīru, bet krīzes situācijā – 40 000.¹¹ Igaunijā ierosināts, lai regulārās uz obligāto dienestu balstītās armijas lielums nepārsniegtu 8 000 vīru¹².

Baltijas valstu specifika ir tāda, ka nacionālās militārās sistēmas pēc neatkarības atjaunošanas tās sāka veidot ar robežapsardzības dienestu, jo robežu apsargāšanas nodrošināšana kļuva par svarīgu politisku un ekonomisku uzdevumu. Robežapsardzības dienests Baltijas valstīs joprojām ir būtiska militārās sistēmas sastāvdaļa un tās komplektēšanā pārsvarā izmanto obligātajā militārā dienestā iesauktās personas. Robežsargu kopskaits Latvijā 1995. gadā bija 3700, Igaunijā – 2000, Lietuvā – 5000.

Baltijas valstis nepieciešamība stingri kontrolēt savu robežu visā tās perimetrā un smagā ekonomiskā situācija pagaidām attaisno robežsargu iekļaušanos militārajā sistēmā. Sevišķi raksturīga šajā ziņā ir situācija Latvijā, kur pagaidām nevar runāt par klasiska tipa armiju, jo karavīru lielākā daļa ir arī robežsargi, kuru galvenais praktiskais uzdevums pašreizējos apstākļos ir sauszemes, jūras un gaisa robežas apsargāšana un kontrole. Vienlaikus katrs robežsargs ir arī karavīrs, kurš sagatavots bruņotai cīņai agresijas gadījumā. Šādajauktā sistēma

nav pazīstama Rietumvalstīs, kur parasti robežkontroles funkcijas veic specializētas policijas struktūras. Taču finansiālo resursu nepietiekamība, robežu apdraudētības augstais līmenis, policijas aizņemtība noziedzības apkarošanā pagaidām nosaka nepieciešamību Robežsargu brigādi atstāt Nacionālo bruņoto spēku sastāvā un Aizsardzības ministrijas pakļautībā.

Baltijas valstis var lepoties ar brīvprātīgiem militarizētajiem sabiedrības paš aizsardzības formējumiem, kuri ieņem būtisku vietu visu trīs Baltijas valstu militārajās sistēmās. Latvijas Zemessardzē reģistrēti 16 285 vīri, Igaunijas Kaitselitā – 8 000, bet Lietuvas Brīvprātīgajā valsts apsardzības dienestā – 10 400. Brīvprātīgie militarizētie formējumi uzkrājuši pozitīvu pieredzi jau pirmskara neatkarīgajās Baltijas valstīs. Mūsdienās tie organiski papildina valsts bruņoto spēku struktūras un ir to svarīga rezerve. Brīvprātīgo militarizēto formējumu pastāvēšana un darbība apliecina pilsoņu atbalstu valsts īstenotajai aizsardzības politikai un viņu vēlmi brīvprātīgi iekļauties valsts aizsardzības stiprināšanā, ar ko nevar lepoties visas valstis.

Brīvprātīgo militarizēto formējumu attīstībā vērojamas dažas negatīvas tendences, kuru mazināšanai un novēršanai būtu jāpievērš lielāka uzmanība. Nebūtu pieļaujams, ka brīvprātīgie formējumi dublē bruņoto spēku struktūras un pretendē kļūt par regulāras armijas vienībām. Šāda tendence, piemēram, izpaudusies Latvijā, kur jau kopš 1993. gada paredzētas tiesības personām, kuras pakļautas iesaukšanai obligātajā aktīvajā militārajā dienestā, pildīt šo dienestu Zemessardzē. 1995. gadā Zemessardzē obligāto dienestu pildīja vairāki simti jauniešu. Otra tendence saistās ar to, ka brīvprātīgajos militarizētajos formējumos palielinās to personu skaits, kas ieņem algotus amatus. Īpaši raksturīgi tas ir Lietuvā, kur Brīvprātīgajā valsts apsardzības dienestā patstāvīgo štata darbinieku skaits ir 1597 un Latvijā, kur Zemessardzē štata amatā iesaistījušies 1600 jeb 10% no visu reģistrēto zemessargu skaita. Lielāka vērība būtu jāpievērš arī tam, lai brīvprātīgie militarizētie formējumi nebūtu pakļauti dažām politiskām ietekmēm un strāvājumiem, bet gan tiktu pilnīgi un praktiski depolitizēti.

Tāpat kā pirmskara Latvijā, arī tagad daži politiķi uzskurina absurdas kaislības, ka zemessardzei jākļūst par galveno vai pat

vienīgo militāro spēku valsti. Jau 1930. gadā tam kategoriski iebilda ģenerālis P. Radziņš: "Rodas jautājums, vai ir iespējams aizsargus pārvērst par modernu armiju un vai tas ir aizsargu dibināšanas mērķis. Ja aizsargi būtu jāpārvērst par modernu armiju, tam vajadzīgs tos moderni apbruņot un apgādāt ar visiem tehniskiem līdzekļiem (sakarū, gāzes, aviācijas un satiksmes) un uzturēt sagatavotus visu šķiru priekšniekus. Tāda aizsargu pārorganizēšana prasītu tikpat daudz naudas kā visas tagadējās armijas uzturēšana. Rezultātā būtu divas armijas. Kamdēļ mums vajadzīgas divas armijas, katra savā veidā? Vai tamdēļ, lai ienestu lielāku šķelšanos karavīru starpā?"¹³ Jāņem arī vērā, ka zemessardzes struktūras nav tieši integrējamās NATO militārajā sistēmā, kas būvēta uz citiem principiem.

Ņemot vērā iepriekš teikto, jāsecina, ka tagadējā attīstības stadijā Baltijas valstu aizsardzības sistēmu parametri daudzās pozīcijās ir līdzīgi un tiem raksturīgas šādas kopīgas pazīmes:

pirmkārt, nacionālie bruņotie spēki tiek veidoti tikai aizsardzības nolūkiem un to svarīgākais uzdevums ir atturēt potenciālo agresoru no vēlmes iebrukt valsti;

otrkārt, par vienu no prioritātēm tiek uzskatīta efektīvas robežapsardzības sistēmas izveidošana, galveno vērību piegriežot austrumu robežu nostiprināšanai;

treškārt, bruņoto spēku komplektēšanā izmanto obligātajā karadienestā iesauktos jauniešus (uz 12 – 18 mēnešiem) un paredz mobilizācijas rezervju sagatavošanu;

ceturtkārt, teritoriālajā aizsardzībā svarīga vieta ierādīta brīvprātīgajiem formējumiem (Zemessardzei, Kaitseļitām, Brīvprātīgajam valsts apsardzības dienestam);

piektkārt, tiek izstrādāts un īstenots civilās (demokrātisko struktūru realizēts) uzraudzības mehānisms pār nacionālajiem bruņotajiem spēkiem, atbilstoši Rietumu demokrātisko iekārtu pieredzei

Spriežot par Baltijas valstu aizsardzības sistēmu atšķirībām, vispirms jāuzsver, ka lielākoties atšķirības izpaužas nevis dažādos aizsardzības modeļos vai konkrētās to detaļās, bet gan attīstības pakāpē. Lietuva aizsardzības sistēmu reāli sāka veidot gadu ātrāk nekā Latvija un Igaunija. Lietuva bija pirmā, kura, iepērkot bruņojumu no Krievijas, panāca labāku savas valsts armijas apbruņojumu. Taču tā bija līdz brīdim, kad Igaunija nopirka modernus ieročus un kaujas

tehniku no Izraēlas. Igaunijā joprojām nav savas kara flotes un kara aviācijas. Pārējās Baltijas valstīs šajā ziņā salīdzinoši padarīts vairāk. Bet tas nenozīmē, ka Igaunija arī nākotnē šajās jomās turpinās stāvēt uz vietas, it īpaši tādēļ, ka tai ir daudzas salas un gara jūras robeža. Lietuva pagaidām vienīgā var lepoties ar kaujasspējīgāko vienību Baltijā – lauka brigādi "Dzelzs vilki", taču konkrēti plāni šajā ievirzē ir arī Latvijai.

Minētās atšķirības tomēr neliecina par nopietnām domstarpībām vai principiāli atšķirīgām pieejām Baltijas valstu starpā, veidojot savas nacionālās aizsardzības sistēmas. Savstarpējās tuvināšanās procesus valsts aizsardzības sistēmu veidošanā sekmēs Baltijas valstu iesaistišanās NATO programmā "Partnerattiecības mieram", kā arī Baltijas miera uzturēšanas bataljona izveidošana.

Ziņu par Baltijas miera uzturēšanas bataljona izveidošanas ieceri ļoti pozitīvi uzņēma daudzās pasaules valstis un starptautiskajās organizācijās. Bataljona svarīgo nozīmi jaunajā Eiropas drošības struktūrā uzsvēra arī ASV prezidents B. Klintonš uzrunā Baltijas tautām Rīgā pie Brīvības pieminekļa 1994. gada 6. jūlijā¹⁴. Ziemeļvalstis, Lielbritānija, Vācija, ASV, Nīderlande un vēl citas valstis turpina sniegt tehnisko, finansiālo un cita veida praktisku palīdzību bataljona izveidošanā, kā arī piedalās karavīru apmācīšanā un sagatavošanā.

Nav noslēpums, ka Rietumvalstīs Baltijas miera uzturēšanas bataljona izveidošanā saskata galvenokārt tā līdzdalību starptautiskajās miera uzturēšanas operācijās pasaules "karstajos" punktos. Tas nenoliedzami celtu Baltijas valstu starptautisko prestižu. Taču bataljona iesaistišanās starptautiskajās miera uzturēšanas operācijās palīdzētu Baltijas valstīm arī uzkrāt starptautisko miera uzturēšanas spēku pieredzi, kas ir svarīga nacionālo bruņoto spēku veidošanas procesā, un sekmētu integrēšanos Eiropas drošības sistēmā. Starptautiskajā aspektā svarīgi ir arī tas, ka Baltijas miera uzturēšanas bataljona izveidošana un darbība apliecina Baltijas reģionālās sadarbības realitāti militārajā jomā, ar ko pagaidām nevar lepoties daudzas citas reģionālās savienības.

Bataljona nozīme izpaužas arī apstākļi, ka tas varētu kļūt par atzītu starptautisku spēku, kurš nepieciešamības gadījumā

novērstu bruņotas provokācijas arī pašā ne visai stabilajā Baltijas reģionā. Tas ļautu izvairīties no nelūgtajiem Krievijas aizbīdniecības ietekmēm un Krievijas vēlmes uzņemties miera uzturēšanas nodrošināšanu visā bijušās Padomju Savienības teritorijā.

Visbeidzot jāuzsver, ka Baltijas miera uzturēšanas bataljons var kalpot par zināmu modeli Baltijas valstu bruņoto spēku integrācijai nākotnē. Vispirms tieši viena bataljona ietvaros būtu iespējams saskaņot visas daudzās militāro formējumu savienojamības problēmas (savienojamas sakaru sistēmas, vienots bruņojums, kopīga komandas un mācību valoda utt.), lai turpmāk tās īstenotu visu triju valstu aizsardzības sistēmās.

Baltijas valstu sadarbība militārajā jomā, kas aizsākās jau 1990.gadā drīz vien pēc neatkarības pasludināšanas, aizvadītajos gados ir turpinājusies, lai arī vēl nav gūti dziži sasniegumi. Tāpat kā iepriekšējos gados, regulāri notikušas ministru, bruņoto spēku komandieru, robežapsardzības dienesta priekšnieku, jūras un gaisa spēku komandieru, sakaru un informācijas, bruņojuma, apgādes u.c. speciālistu tikšanās. Lai aktivizētu jau agrāk izveidoto darba grupu kontaktus un panāktu to mērķtiecīgāku un rezultatīvāku darbību, katra valsts uzņemas atbildību par noteiktu sadarbības sektoru. Igaunijas pārstāvji, piemēram, vadīja darba grupas, kas nodarbojās ar ieroču, komandēšanas un militāro apmācību sistēmu standartizācijas problēmām. Lietuva bija atbildīga par darba grupām, kas risināja informācijas un sakaru jautājumus. Latvijas puse vadīja darba grupas, kas nodarbojās ar gaisa telpas kontroles un robežapsardzības problēmām. Notikušas arī vairākas bruņoto spēku atsevišķu vienību kopīgas militāras mācības lauka apstākļos, kopīgas sporta sacensības, semināri un konferences aizsardzības un drošības jautājumos.

Par spīti daudzajiem kontaktiem, saņēmēm, apspriedēm utt. sadarbības rezultāti vēl ir visai pieticīgi. Daudzus aktuālus militāra rakstura jautājumus vairāku gadu gaitā Baltijas valstu starpā nav izdevies atrisināt. Joprojām nav panākta vienošanās par kopīgas gaisa telpas kontroles sistēmas izveidošanu; par sadarbības principiem un sistēmu jūras ekonomiskās zonas kontrolē; par vienveidīga bruņojuma un militārā aprīkojuma (ekipējuma) ieviešanu; par kooperāciju municijas u.c. bruņotajiem spēkiem nepieciešamā inventāra un trans-

porta līdzekļu ražošanā; par savienojamas militāro sakaru sistēmas veidošanu. Ir gan noslēgti līgumi par Latvijas, Igaunijas un Lietuvas aizsardzības ministriju sadarbību, taču līdz šim nav starpvalstu līgumu par Baltijas valstu sadarbību aizsardzības un drošības jomā. Neizdodas arī panākt, lai visas Baltijas valstis savstarpēji apmainītos ar militārajiem atašējiem. Būtu jāuzsāk arī darbs militārās likumdošanas saskaņošanā; tā pagaidām ir ļoti atšķirīga katrā valstī.

Baltijas valstu tālākas integrācijas perspektīva aizsardzības un drošības jomā tiek vērtēta ne tikai dažādi, bet arī pretrunīgi. Pastāv viedoklis, ka "Latvijas, Igaunijas un Lietuvas vienotība varētu ar laiku pārtapt konfederācijā un, ka nav izslēgta arī kopīgu Baltijas valstu bruņoto spēku izveidošana"¹⁵. Savukārt, Amerikas Savienotajās Valstīs dzīvojošais Dr.J.Gablīks ierosina nodibināt Baltijas valstu savienību ar kopīgu valūtu, armiju un ārpolitiku. Savienības prezidents un valdība varētu mainīties rotācijas kārtībā. Katras valsts iekšējās lietas kārtotu tāpat, kā to dara ASV pavalstis (štati) ar parlamentu un valdību. Ņemot vērā, ka tuvākajos gados NATO jaunas dalībvalstis neuzņems, Dr.J.Gablīks ierosina veidot savu koalīciju: Baltijas – Austrumeiropas NATO, kurā apvienotas Latvija, Lietuva, Igaunija, Ungārija, Čehija, Slovākija un Polija¹⁶.

Turpretim vairāki zinātnieki un politiķi izteikuši ļoti skeptiskus vērtējumus par Baltijas valstu sadarbības perspektīvu. Piemēram, Igaunijas Socioloģijas, filozofijas un tiesību institūta direktora vietnieks Dr.Piters Varesss uzsver, ka Baltijas amatpersonas, kā arī sabiedriskā doma uzlūko Baltijas valstu sadarbību ja ne kā pēdējo, tad vismaz kā vienu no nesvarīgākajām izvēlēm Baltijas valstu ārpolitikas alternatīvu vidū. Zinātnieks pareizi norāda, ka baltieši faktiski nekad nav turējušies kopā: ne senā vēsturē, ne starpkaru neatkarības gados no 1920. līdz 1940.gadam, ne padomju periodā¹⁷.

Var piekrist Dr.P.Varesam, ka vēsturiski Baltijas valstis nevar lepoties ar ciešu sadarbību, tajā skaitā arī militārajā jomā starpkaru periodā. Tomēr nevar pievienoties viņa viedoklim, ka sabiedriskā doma šajā ziņā būtu tik noraidoša. Socioloģiskā aptauja Latvijā parādīja, ka 75,7% pilsoņu uzskata par nepieciešamu veidot Baltijas valstu militāru savienību, ar vienotu armijas vadību

un savstarpējām saistībām kara gadījumā. Jāatgādina, ka respondentu attieksme bija pozitīvāka pret Baltijas valstu militārās savienības veidošanu nekā pret Baltijas valstu iestāšanos NATO, ko atbalstīja tikai 62,6% Latvijas Republikas pilsoņu. Kaut arī šeit minētie dati raksturo tikai vienu no Baltijas valstīm, tomēr nav pamata domāt, ka Igaunijā un Lietuvā sabiedrības viedoklis pret Baltijas valstu militārās savienības ideju varētu būt krasi atšķirīgs.

Baltijas savienoto valstu modelis, kuru pēc būtības ierosina īstenot Dr. J. Gabliks, ir iespējams teorētiski, bet nav īstenojams mūsdienu realitāšu apstākļos. Baltijas valstīm ir pārāk daudz atšķirību un nedz vēsturiski, nedz etniski, nedz reliģiski, nedz valodu ziņā tās nav organiski saistītas tik cieši, lai varētu runāt par to politisko integrāciju¹⁶.

Turpretim Baltijas valstu augstais apdraudētības līmenis, analogiskie iekšējie un ārējie drošības riska faktori nosaka nepieciešamību apvienot savus spēkus un enerģiju valsts aizsardzības jautājumu risināšanā un veidot kopīgu reģionālu militāru savienību ar izteiktu aizsardzības uzdevuma veikšanas raksturu. Baltijas valstīm kopā esot izdotos savākt skaitliski vērā ņemamu militāru spēku, daudz efektīvāk kontrolēt savu gaisa telpu un jūras robežu, organizēt nepieciešamo militāro rūpniecību.

Baltijas valstu militārās savienības ideja oficiālos valdību līmeņos līdz šim nav apspriesta un, šķiet, tas galvenokārt izskaidrojams ar diviem iemesliem. Pirmkārt, Baltijas valstu starpā pastāv politiskas pretrunas, kas jau spilgti izpaudās, risinot jautājumu par Krievijas karaspēka izvešanu un savu jūras robežu noteikšanu. Tas Baltijas politiķus dara uzmanīgus un piesardzīgus un rodas jautājums, vai izdosies sasniegt tādu politisku izpratni, kas, atšķirībā no neveiksmīgās 30. gadu militārās sadarbības pieredzes, ļaus īstenot patiesu jauna tipa militārās savienības modeli. Otrkārt, daļa politiķu Baltijas valstīs rēķinās ar to, ka Baltijas valstu militārās savienības nodibināšana var novest pie krasas attiecību pasliktināšanās ar Krieviju.

Līdz šim Krievija nav paudusi savu attieksmi pret Baltijas valstu iespējamo militāro savienību. Zināms tikai, ka Krievijas 1993. gada 2. novembrī apstiprinātajā militārajā doktrīnā militārās bīstamības

avotu skaitā nosaukta arī militāro bloku un savienību paplašināšana pretēji Krievijas Federācijas militārās drošības interesēm¹⁹. Vienlaikus Krievija patur sev tiesības, kas arī atspoguļojas doktrīnā, iekļauties ikvienā kolektīvās drošības sistēmā vai ar to sadarboties. NVS kolektīvās drošības sistēmas radišana pēc Krievijas iniciatīvas ir tam praktisks apliecinājums. Lai arī nevar gaidīt Krievijas izpratni un labvēlīgu attieksmi pret Baltijas valstu militārās savienības izveidošanu, tomēr arī Krievijai nāktos ņemt vērā, ka tiesības uz individuālu un kolektīvu paš aizsardzību ir vienas no svarīgākajām valstu tiesībām, kas nostiprinātas ANO statūtu 51. pantā.

Lai arī Baltijas valstu militārās savienības radišana nav uzskatāma par viegli realizējamu ideju, tomēr tās nozīmīgumu ir grūti pārvērtēt. Šajā jautājumā Baltijas valstis būtu jāuzsāk plašas diskusijas un jāsaņem starpvalstu konsultācijas. Ņemot vērā Krievijas kategoriskus iebildumus pret NATO paplašināšanu un Baltijas valstu iekļaušanos tajā, Rietumvalstīm būtu aktīvi jāveicina un jāatbalsta Baltijas valstu militārās savienības izveidošanas ideja. Baltijas valstu militārā savienība varētu kļūt par Ziemeļatlantijas līguma organizācijas satelīto organizāciju, kuras savstarpēji saistītu līgumattiecības, atbilstošas tiesības un pienākumi. Tālākā perspektīvā šāda reģionāla militāra organizācija varētu reālāk pretendēt uz pilnīgu integrāciju NATO vai citās Eiropas militārajās sistēmās.

Baltijas valstu militārās savienības izveidošana uzskatāma par šobrīd nozīmīgāko un daļēji arī reālāko Baltijas reģiona drošības un stabilitātes stiprināšanas ceļu. Lielākais šķērslis šādas savienības veidošanā var būt ilūziju lološana par Rietumu drošības garantijām vai ātru iestāšanos NATO. Baltijas valstu politiķiem daudz nopietnāk būtu jāapzinās stāvokļa būtība un nepieciešamība nekavēties pieņemt politiski atbildīgus stratēģiskus lēmumus.

Baltijas valstu vadītāji jau vienreiz nesadzirdēja Lielbritānijas sūtņa Rīgā Dž. Vona pirms to okupācijas teiktos liktenīgos vārdus: "Baltijas valstīm vai nu jāturas kopā, vai tās kritis kopā"²⁰. Tagad ir grūti prasīt kādam atbildību par kļūdām, kas tika pieļautas pirms 60 – 70 gadiem, taču būtu jāpanāk, lai tagad pie varas esošie neatkārtotu līdzīgas kļūdas.

Atsauces un skaidrojumi

¹ Agrāko viedokli par drošību un draudiem revidējusi arī ietekmīgākā starptautiskā militārā organizācija NATO. Ziemeļatlantijas padomes sanāksmē Romā 1991.gada 7. – 8.novembrī NATO valstu un valdību vadītāji apstiprināja Alianses jauno stratēģisko koncepciju, kurā globāla militāra uzbrukuma draudi vairs nav uzskatīti par NATO rūpju galveno objektu. NATO jaunajā izpratnē drošību veido politiskie, ekonomiskie, sociālie un ekoloģiskie elementi, kā arī drošības neiztrūkstoša sastāvdaļa – militārā aizsardzība (sk. *The Alliance's New Strategic Concept. Documents on International Security Policy. May 1989 – December 1991. – The Hague: Netherlands Atlantic Commission, 1992, p.60 – 63*).

² Pagaidām nav izstrādātas pietiekami objektīvas valsts apdraudētības un stabilitātes līmeņa mērvienības, taču zinātnieku pētījumi ANO Attīstības programmas ietvaros ļāvuši salīdzināt dažādas valstis pēc tā dēvētā humānās attīstības indeksa. Starp 173 valstīm pēc šā indeksa Latvija ieņem 30.vietu, Lietuva – 28, Igaunija – 29.vietu. Vietu sarakstā noteikuši galvenokārt šādi humānās attīstības kritēriji: ekonomiskā drošība, iztikas nodrošinājums, veselības aprūpes sistēmas un apkārtējās vides aizsardzības sistēmas stāvoklis, noziedzības līmenis, etnisko grupu aizsargātība un politiskā stabilitāte (sk. *Human Development Report, 1994. – New York: Oxford University Press, 1994, p.129*).

³ Nacionālās drošības koncepcijū Latvijā 1995.gada 13.jūnijā apstiprinājis Ministru Kabinets. Šī koncepcija izstrādāta, pamatojoties uz iepriekš veikto drošības riska (draudu) faktoru analīzi. Vienlaikus Latvijas Ministru Kabinets apstiprināja arī jaunu Latvijas Republikas Aizsardzības koncepciju – jau trešo pēc neatkarības atgūšanas, kas gan principiāli neatšķiras no divām iepriekšējām – 1992.gada 23.martā un 1994.gada 13.maijā apstiprinātajām koncepcijām. Līdz šim nav apstiprināta militārā doktrīna nedz Lietuvā, nedz Igaunijā. Diskusijas par nacionālās drošības koncepcijas projektu Lietuvā turpinās nu jau ceturto gadu.

⁴ Vienīgi Latvijā ir likums "Par valsts aizsardzību", ko Saeima pieņēmusi 1994.gada 24.novembrī (sk. *Latvijas Vēstnesis. – 1994, 13.dec.*). Tas jau ir otrais šāda veida likums Latvijā pēc neatkarības atjaunošanas (pirmo – pieņēma LR Augstākā Padome 1992.gada 4.novembrī).

⁵ Sk.: *Total Defence in Sweden. – Stockholm: National Board of Psychological Defence, 1994.*

⁶ *Main Provisions of the National Security Doctrine Adopted by the Republic of Estonia. – G.Tamulaitis. National Security and Defence. Policy of the Lithuanian State. UNIDIR. Research Paper Nr.26. New York and Geneva, 1994, p.47.*

⁷ *Latvijas Vēstnesis, 1994, 13.dec.*

⁸ Haab M. *Estonia and Europe: security and Defence. The Baltic States: security and Defence after Independence. Chaillot Paper 19. Paris, Institute for Security Studies WEU, 1995, p.43.*

⁹ Valsts budžeta izdevumu ziņā aizsardzības vajadzībām Baltijas valstis ir vienas no taupīgākajām pasaulē. To ļauj secināt ANO apkopotie dati par militārajiem izdevumiem pasaulē. Vidēji pasaules valstis, kas nav NATO, aizsardzībai tērē 3,4% no nacionālā kopprodukta. No 150 pasaules valstīm, par kurām apkopota informācija, tikai 13 valstis militārajām vajadzībām tērēja 1% vai mazāk no nacionālā kopprodukta (sk. *Human Development Report 1994, p.170 – 171*). 1994.gadā no nacionālā kopprodukta valsts aizsardzībai Latvija tērēja 1%, Igaunija – 0,99%, Lietuva – 0,83%.

¹⁰ *Latvijas valsts aizsardzības likumi. R.: Junda, 1993, 23.lpp.*

¹¹ *National Security and Defence Policy of the Lithuanian State. UNIDIR. Research Paper Nr. 26, p.51.*

¹² *Sk. turpat, 49.lpp.*

¹³ *Aizsargs, 1930, 4.nr., 124. – 125.lpp.*

¹⁴ *Labrit, 1994, 7.jūl.*

¹⁵ Šādu viedokli aizstāvēja LR V Saeimas deputāts Baltijas Asamblejas loceklis M.Budouskis (sk.: *Ūdris J. Baltijas valstu vienotība aug. // Latvijas Vēstnesis, 1993, 3.nov.*).

¹⁶ *Gabliks J. Baltijas valstu savienība un Austrumeiropas NATO // Brīvā Latvija, 1994, 8.nr., 28.febr. – 7.marts.*

¹⁷ *Varess P. Dimensions and Orientations is the Foreign and Security Policies of the Baltic States // New Actors on the International Arena: The Foreign Policies of the Baltic Countries. – Tampere: Peace Research Institute, 1993, p.21.*

¹⁸ *Vēsturnieks T.Pārmings uzsver, ka Baltija drīzāk ir triju atšķirīgu komponentu summa nekā vienots veselums. Sk. Regional identity under Soviet rule: The case of the Baltic States // Ed. by D.A.Loeber, V.Stanley Vardys, L.P.A.Kitching. – N.Y.: Hackettstown, 1990, p.17.*

¹⁹ *Vestņik vojennoj informaciji, 1993, Nr.11, nov.*

²⁰ *Liepa A. Baltijas savienības meklējumos // Zvaigzne, 1990, 3. – 4.nr., 27.lpp.*

- 159 -

GODS KALPOT LATVIJAI!

MILITĀRAIS APSKATS

2 (104)

1996

MILITĀRĀS LITERATŪRAS APGĀDES FONDA IZDEVUMS

AIZSARDZĪBAS MINISTRIJAS VALSTS UZŅĒMUMA
«JUNDA» APGĀDĀ

Tālavas JUNDZIS, Dr. hab. iur.,
LZA Baltijas stratēģisko pētījumu
centra direktors

VALSTS AIZSARDZĪBAS PIRMSĀKUMI 1991.—1993. g. PADARĪTAIS UN NEPADARĪTAIS

Pagājuši pieci gadi, kopš Latvija atguvusi savu valstisko neatkarību un uzsākusi veidot savu aizsardzības sistēmu. Mana darbība LR Augstākās Padomes Aizsardzības un iekšlietu komisijas priekšsēdētāja amatā (1990.—1991. g.) un LR Aizsardzības ministra postenī (1991.—1993. g.) ļauj atskatīties uz valsts aizsardzības veidošanās pirmsākumiem un izdarīt dažus secinājumus.

1991. gada janvāra barikāžu laiks, augusta pučs un Latvijas neatkarības atjaunošanas starptautiskā atzišana stiprināja pārliecību tautā, ka Latvija savu brīvību bez cīņas vairs nekad neatdos. Šajā gaisotnē salīdzinoši ātri izdevās ieviest obligāto militāro dienestu un izveidot bruņotos spēkus, kuru skaitliskais sastāvs 1993. gadā sasniedza 6,5 tūkstošus vīru (t. i. vairāk nekā 1996. gadā). Zemessardzē īsā laikā brīvprātīgi iesaistījās 17 tūkstoši vīru. Tika izveidoti robežsargu apmācības centri Mālpilī, Vārvē un Liepājā. 1992. gada 13. februārī Ministru Padome pieņēma lēmumu par Nacionālās Aizsardzības akadēmijas izveidošanu. 1992. gada augustā robežsargi un 1993. gadā arī Jūras spēki uzņēmās pilnu atbildību par vairāk nekā 2 tūkstoši kilometru garās Latvijas valsts robežas kontroli. Šim nolūkam gada laikā tika iekārtotas 128 robežsargu mītnes, iegādāti un pielāgoti patruļdienesta vajadzībām nepieciešamie kuģi [1].

Lai veidotu valsts aizsardzību, bija vajadzīga koncepcija un atbilstoši normatīvie akti. 1992. gada 23. martā Augstākās Padomes Aizsardzības un iekšlietu komisija pēc ilgām un plašām diskusijām sabiedrībā apstiprināja dokumentu ar nosaukumu «Latvijas Republikas aizsardzības koncepcija (politiskie un

militārie pamati)» [2]. Uz šīs koncepcijas pamala tika izstrādāti un 1992. gada 4. novembrī pieņemti likumi «Par valsts aizsardzību» un «Par Aizsardzības spēkiem».

Lai arī tagad jau pieņemta trešā valsts aizsardzības koncepcija un tiek domāts par ceturtais izstrādāšanu, nevar noliegt, ka 1992. gada aizsardzības koncepcijas svarīgākās noslādnēs izturējušas laika pārbaudi. Tādēļ jaunu koncepciju atražošanu lietderīgāk būtu aizstāt ar Nacionālo bruņoto spēku attīstības plāna pilnveidošanu. Liels trūkums ir arī tas, ka pēdējo divu koncepciju tēzes ir nepietiekami skaidrotas sabiedrībai un par tām nav bijusi diskusija Saeimā. Bez sabiedrības un dažādu politisko spēku izpratnes un atbalsta nav iedomājama sekmīga drošības politikas īstenošana.

1992. gada aizsardzības koncepcijas lielākais trūkums, nenoliedzami, bija bruņoto spēku sadrumstalotība un to dažādā pakļautība. Ja Aizsardzības spēki tolaik bija pakļauti Aizsardzības ministrijai, tad Zemessardze un Drošības dienests atradās ārpus izpildvaras kontroles un darbojās formālā Augstākās Padomes tiešā pārraudzībā. To nodrošināja Zemessardzes un Drošības dienesta ietekmīgais lobījs Augstākajā Padomē. Vajadzēja vairākus gadus, lai pārvarētu politiskās ambīcijas un valsts aizsardzības sistēmu sakārtotu atbilstoši viendabības principiem.

No šodienas viedokļa raugoties, aktuāls kļuvis jautājums par robežapsardzības spēku pakļautību. 1990. gada rudenī jau bija mēģinājums izveidot Robežapsardzības departamentu Iekšlietu ministrijas sastāvā. 1990. gada 11. oktobrī Augstākās Padomes Prezidijs

pat uzdeva Ministru Padomei to izdarīt līdz 1990. gada novembrim. Iekšlietu ministrija to izpildīja visai savdabīgi: par vairākiem simtiem palielināja autoinspektoru skaitu, solot plašāku milicijas darbinieku iesaistīšanu muitas posteņu apsargāšanā un to darbības nodrošināšanā.

Pēc neatkarības atgūšanas vairs neviens nemēģināja robežapsardzības funkcijas uzticēt Iekšlietu ministrijai. Bija gan priekšlikumi veidot atsevišķu Robežapsardzības ministriju, taču Augstākās Padomes deputātu vairākums izšķīrās par Aizsardzības ministrijas izveidošanu, nosakot par vienu no svarīgākajām tās funkcijām nodrošināt valsts robežu kontroli. Līdz ar to arī par jaunizveidoto Aizsardzības spēku svarīgāko funkciju kļuva valsts sauszemes, jūras un gaisa robežu apsardzība un kontrole. Tādējādi katrs robežsargs tika sagatavots arī kā karavīrs, kurš nepieciešamības gadījumā ir gatavs aizstāvēt savas valsts teritoriju. Mazas un trūcīgas valsts apstākļos, kurai jo ātri bija jānodrošina savu ekonomisko un politisko robežu kontrole divu tūkstošu kilometru garumā un vienlaikus jādōmā arī par savas teritorijas aizsardzību, tas, šķiet, bija optimālākais risinājums.

Valstij kļūstot kaut nedaudz bagātākai, ir jārisina jautājums par Aizsardzības spēku karavīru atsvabināšanu no tiem neraksturīgajām funkcijām, izveidojot robežapsardzības policiju Iekšlietu ministrijas pakļautībā. Diemžēl kļūmīga var izrādīties šo procesu nepamatota sasteigšana, nerēķinoties ar finansiālajām iespējām, organizatorisko un normatīvo nodrošinājumu. Iekšlietu ministrijai vispirms būtu jāpanāk, lai, pretēji starptautiskajām konvencijām par piespiedu darba aizliegšanu, nenāktos izmantot obligātā dienestā iesauktos karavīrus (gandrīz divus tūkstošus) cietumu apsardzē un Mobilajā policijas pulkā.

Jau izstrādājot pirmo valsts aizsardzības koncepciju, bija saprotams, ka Latvija nespēs izveidot skaitliski lielu un militāri spēcīgu armiju. Koncepcijā bija paredzēts, ka Aizsardzības spēku skaitliskais sastāvs aktīvajā dienestā

1993. gada beigās varētu būt 9000 vīru liels [3.]. Tomēr šo normatīvu nav izdevies sasniegt līdz pat šai dienai — galvenokārt finansu trūkuma dēļ. Tādēļ lielāka vēriba turpmāk būtu pievēršama nemilitāro komponentu iesaistīšanai valsts aizsardzībā. Labs piemērs šajā ziņā varētu būt Skandināvijas valstis labi pazīstamais «Totālās aizsardzības» modelis [4.], uz kuru balstās arī mūsu kaimiņzemes — Igaunijas «Nacionālās aizsardzības pamatnostādnes». Kaut arī 1994. gada 24. novembra likumā «Par valsts aizsardzību» jau noteikts, ka Latvijas Republikas aizsardzība ir valsts politisko, ekonomisko, militāro, sociālo un tiesisko pasākumu kopums un sistēma, piecu gadu laikā šādu sistēmu nav izdevies radīt un aizsardzības jautājumu risināšana joprojām ir tikai viena resora — Aizsardzības ministrijas rūpju lauks, kurā pastāvīgi jāstopas ar apkārtējo neizpratni un atbalsta trūkumu.

Negatīva attieksme pret nacionālo bruņoto spēku veidošanu bija daļā sabiedrības jau tūlīt pēc neatkarības atjaunošanas. Arī tā laika Augstākajā Padomē līdzās klajiem neatkarības pretiniekiem bija pietiekami daudz tādu deputātu, kuri neizprata armijas nozīmi un bija pret visu militāro. Katrā ziņā toreiz šo deputātu skaits bija lielāks nekā tagadējā Saeimā. Var jau būt, ka pacifistisko attieksmi vairoja apstākļi, ka Latvija savu neatkarību atguva mierīgā ceļā un brīvības likmes deviņdesmitajos gados nebija tik augstas kā 1918.—1920. gadā. Tomēr nav arī pamata uzskatīt, ka sabiedrības vairākums būtu bijis pret militārās aizsardzības sistēmas veidošanu. Tā, piemēram, reprezentatīva socioloģiska aptauja Latvijā 1994. gadā parādīja: 71,5% LR pilsoņu uzskata, ka sava nacionālā armija ir nepieciešama un tikai 15,9% iebilda pret to [5.]. Ja savulaik Aizsardzības ministrijai nācās rīkot plašu konferenci, kurā tika skaidrots, kāpēc armija vajadzīga Beļģijā, Dānijā, Nīderlandē un Luksemburgā, tad pēdējo gadu notikumi Čečenijā daudz uzskatāmāk pierāda, ka mazas tautas pretestība lielvalsts karaspēkam ir ne tikai iespējama, bet var

būt ilgstoša un sekmīga. Šī pieredze būtu nopietnāk analizējama un skaidrojama arī mūsu sabiedrībā.

Savulaik Aizsardzības ministrijā bija daudzas ieceres, kā panākt lielāku sabiedrības izpratni un atbalstu militāro struktūru veidošanā un nostiprināšanā. Daudzas, bet ne visas ieceres ir realizētas. Jau 1992. gadā uzsākām pārrunas ar Izglītības ministriju par militārās apmācības programmu izstrādāšanu un brīvprātīgu ieviešanu tajās vidusskolās, kur par tām būtu interese un kur būtu iespējams sameklēt piemērotus pasniedzējus. Diemžēl, šis darbs palicis pusceļā. Tika arī apspriesti dažādi projekti par krāsaini ilustrēta žurnāla izdošanu, kas varētu ieinteresēt jauniešus un izglītot sabiedrību militāros jautājumos. Šo ieceri brīnišķīgi uzsāka realizēt žurnāls «Vīri», kas tomēr nespēja pastāvēt bez valsts struktūru ieinteresētības un finansiāla atbalsta. Arī «Militārā Apskata» turpmāko iznākšanu apdraud finansiālas grūtības.

Viens no būtiskākajiem iemesliem, kas Nacionālos bruņotos spēkus novedis

tuvu krīzei, ir nenormālais slāvoklis jauniešu iesaukumā obligātajā dienestā. Pacifistiski noskaņotās LR Augstākās Padomes 1993. gada 27. aprīļa likums «Par Latvijas Republikas obligāto valsts dienestu» nodarījis lielu ļaunumu, atbrīvojot katru otro iesaukuma vecuma jaunieli no obligātā dienesta un atstājot bruņotos spēkus bez izglītotākajiem un čaklākajiem jauniešiem. Ļoti žēl, ka Saeima šis kļūdas nenovērsa jau daudz ātrāk, un tāpēc arī tai jāuzņemas daļa atbildības par neapmierinošo disciplīnu armijā.

Pirmie pieci gadi Nacionālo bruņoto spēku veidošanā nav garš posms. Atcerēsimies, ka divdesmitajos gados, veidojot miera laika armiju, mūsu tēviem un vectēviem negāja daudz vieglāk un problēmu nebija mazāk. Daudzas no šīm problēmām bijušas pārsteidzoši līdzīgas mūsdienu situācijai, tāpēc pamācoši atskatīties pirmskara vēsturē. Taču arī nesena pagātne, kad pēc neatkarības atjaunošanas sākām veidot savus bruņotos spēkus, drīz vien būs vēsture, kuru būtu lietderīgi pārzināt, mācīties no tās kļūdām un novērtēt sasniegto.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

1. Valsts aizsardzības pamatu izveidošanai veltīta viena no nodaļām manā grāmatā «Latvijas drošība un aizsardzība» (R.: Junda, 1995. 177.—235. lpp.).

2. sk. Diena, 1992, 3. apr.

3. Militārpersonu skaits Nacionālajos bruņotajos spēkos, neskaitot robežsargus un zemes-sargus, 1994. gadā sasniedza Latvijā — 2875, Igaunijā — 3100, Lietuvā — 5035. Lietuva paredz, ka normālos apstākļos bruņoto spēku sastāvā jābūt 27 500 vīru, bet krīzes situācijā — 40 000 (sk. National Security and Defence Policy of the Lithuanian State, UNIDIR, Research

Paper No. 26, 51. lpp.). Igaunijā ierosināts, lai regulārās uz obligāto dienestu balstītās armijas lielums nepārsniegtu 8000 vīru (sk. turpat, 49. lpp.).

4. sk. Total defence on a smaller budget. Sweden. — Jane's Defence Weekly, Vol. 26, No. 12, 18 Sept. 1996, 19.—20. lpp.

5. Pētījumu veica Baltijas stratēģisko pētījumu centrs sadarbībā ar Latvijas Socioloģisko pētījumu atbalsta fondu, aptaujājot 1030 Latvijas iedzīvotājus vecumā no 16 līdz 80 gadiem visos Latvijas novados.

LATVIJAS VĒSTURE

Latvijas ārpolitika

Tālav Jundzis

Mazo valstu ārpolitika un drošības intereses: teorētiski aspekti

Starptautiskajā sistēmā visas valstis - lielas, vidējas vai mazas ir juridiski suverēnas un vienlīdzīgas. Apvienoto Nāciju Hartas 2. pants tiesiski nostiprina nāciju un valstu vienlīdzības principu.¹ Valstu tiesiskā vienlīdzība tomēr nebūt nenozīmē to faktisko vienlīdzību. Ja juridiski tām ir vienādas tiesības izvēlēties mērķus, paredzēt drošības taktiku un stratēģiju, tad nevienlīdzība acīmredzama kļūst tad, kad iedomātos nodomus jāsāk īstenot un nepieciešami atbilstoši līdzekļi. Tad valstis ir spiestas reāli apzināties savu vietu pasaules starptautiskajā organizācijā (sistēmā) un gribot negribot parādās dalījums mazās un lielās valstīs.²

Katra mazā valsts ir atšķirīga, specifiska un neatkārtojama. Katrai ir savas vēsturiskās tradīcijas un politiskā pieredze, dažāds ekonomiskās un sociālās attīstības līmenis. Katrai ir arī savi atšķirīgi kaimiņi - lieli vai mazi, draudzīgi vai agresīvi. Katra atrodas kādā noteiktā pasaules reģionā ar savām ģeopolitiskajām un vēsturiskajām īpatnībām. Šīs daudzās īpatnības un atšķirības mazo valstu starpā ne reizi vien radījušas šaubas par mazo valstu jēdzienu un tā piemērotību zinātniskai analīzei vispār.³

Neskatoties uz dažu pētnieku šaubām, mazo valstu problemātika, kas pētījumos skarta jau kopš piecdesmitajiem gadiem,⁴ atkal kļuvusi aktuāla deviņdesmitajos gados, lai arī publicēto darbu apjoms par šo tematiku joprojām ir neliels.⁵ Pētnieku sarosīšanās izskaidrojama ne tikai ar vairāku jaunu nelielu valstu parādīšanos Eiropā pēc Aukstā kara, bet galvenokārt sakarā ar starptautiskās sistēmas demokratizāciju un mazo valstu lomas palielināšanos multipolārajās apstākļos.⁶

Mazās valstis saista daudzas jo daudzas kopīgas iezīmes, kas pakļaujas modifikācijai. Tās atrodamas ne tikai iekšpolitikā, bet arī ārējā un drošības politikā. Šo kopīgo likumsakarību un iezīmju atklāšana, to teorētiska vispārināšana un analīze arvien biežāk piesaista arī to pētnieku uzmanību, kas interesējas par ārpolitiku, nacionālo, reģionālo un starptautisko drošību.

Jaunajos starptautiskajos apstākļos mazās valstis raksturojas kā paaugstinātas bīstamības un konfliktu avoti. Tas izskaidrojams ar to, ka jaunā starptautiskā politiskā sistēma un drošības apakšsistēma vēl tikai veidojas un tāpēc ir mazefektīva un nestabila. Turklāt mazās valstis, īpaši jaunās, ir ļoti jutīgas pret dažādu iekšējo un ārējo faktoru ietekmi, un to iespējas ir nepietiekamas, lai tikai saviem spēkiem panāktu stabilitāti. Mazajām valstīm trūkst resursu, bet jaunajām - arī pieredzes. Dažkārt tas noved pie konfliktiem un militāra spēka lietošanas iekšējo problēmu risināšanā (atcerēsimies nesenos notikumus Azerbaidžānā, Gruzijā, Armēnijā, Moldovā, Tadžikijā u. c.). Karš bijušajā Dienvidslāvijā, kas ilga vairākus gadus, ir spilgts apliecinājums tam, ka arī jaunajā starptautiskajā situācijā, kad krasi samazinājusies globālu konfliktu iespējamība un atomkara draudi, mazās valstis var kļūt par satricinājumu un spriedzes avotu, kas aptver kontinenta veselū reģionu un piesaista ievērojamus līdzekļus un starptautiskus spēkus miera atjaunošanai.

Mazo valstu ārpolitikas un drošības interešu pētījumi varētu dot vērā nemamus atziņumus arī Baltijas valstīm, kuras sastopas ar daudziem iekšējās drošības riska faktoriem,

kam vēl pievienojas sasprīngtās attiecības ar Krieviju. Pētnieki nav izteikuši šaubas par Latvijas, Lietuvas un Igaunijas piederību mazo valstu kategorijai, taču svarīgi vispirms būtu noskaidrot zinātniskajā literatūrā lietotā jēdziena "maza valsts" būtību un kritērijus.

Mazo valstu jēdziens un raksturojums.

Tagadējās modernās valstu sistēmas rašanās sākumi meklējami jau XVI gadsimta sākumā.⁵ Gadsimtiem ejot, valstis dalījās un apvienojās, radās jaunas valstis. Sākotnēji parādījās dalījums lielās un mazās valstīs. Lielās valstis bija ne tikai lielas pēc iedzīvotāju skaita un teritorijas, bet arī bagātas un militāri spēcīgas. Ar laiku radās nepieciešamība rast apzīmējumu valstīm, kuras gan bija agrākos laikos bijušas lielvalstis, taču vēstures gaitā zaudējušas ne tikai savu varu un ietekmi, bet arī teritorijas un cilvēkus. Tā radās «vidējās» valstis. XX gadsimts, īpaši dekolonizācijas procesi tajā, noveda ne tikai pie valstu kopskaita daudzkārsšošanās, bet arī pie liela skaita pavisam sīku valstiņu parādīšanās. Daudzas no tām līdzinās pilsētām vai ir atsevišķu salu valstis ar iedzīvotāju skaitu, sākot no dažiem tūkstošiem, un nereti tiek dēvētas par mikrovalstīm vai minivalstīm.⁶

Atskats vēsturē liecina, ka laika gaitā valstis starptautiskajā sistēmā ieguvušas dalījumu sekojošās grupās:

- 1) lielās valstis (lielvalstis),
- 2) vidējās valstis,
- 3) mazās valstis,
- 4) mikrovalstis un minivalstis.

Kaut arī šis dalījums nav atzīts diplomātijā un nav radis juridisku pamatojumu, praksē un politikas zinātnēs tas labi pazīstams. Diskutējams tomēr ir jautājums, kādi kritēriji likti šī grupējuma pamatā un cik tie ir atbilstoši valsts tiesību un starptautisko attiecību teorijai.

Vairāki autori minētās klasifikācijas pamatā likuši kvantitatīvus rādītājus. Visbiežāk tie saistās ar iedzīvotāju skaitu un aizņemtās teritorijas lielumu, dažkārt arī ar nacionālā ienākuma apjomu.

Kvantitatīvo kritēriju izvēle valstu klasifikācijai tomēr ir ļoti subjektīva. Dažādi autori gan min dažādus atšķirīgus skaitļus, taču izvēles pamatojuma loģiku grūti saskatīt. Piemēram, Dāvida Dēvija (*Davies*) memoriālā starptautisko pētījumu institūta zinātnieku grupa pie mikrovalstīm pieskaita visas tās valstis, kurās iedzīvotāju skaits ir mazāks par vienu miljonu.⁷ Elmers Pliške (*Plischke*) mikrovalstu (minivalstu) iedzīvotāju skaita

maksimālo robežu saskata 300 000 iedzīvotāju un apgalvo, ka valstis ar lielāku iedzīvotāju skaitu robežās līdz 5 miljoniem iekļaujamas mazo valstu grupā.⁸ Savukārt citi autori par mazas valsts iedzīvotāju skaita augstāko robežu min 10-15 miljonus iedzīvotāju.⁹ Literatūrā atrodami arī dažādi apsvērumi par teritorijas lielumu, kas raksturo mazās valstis. Tiek uzskatīts, ka mazas valsts teritorija nevarētu būt mazāka par 20 000 līdz 25 000 km².¹⁰

Kvantitatīvā pieeja valstu klasifikācijā ir pārāk subjektīva un tāpēc mazproduktīva. Turpretim kvalitatīvu kritēriju meklēšana, lai noskaidrotu mazo un lielo valstu specifiskās īpatnības un atšķirības, sagādājusi grūtības starptautisko attiecību teorētiķiem. Piemēram, profesors Roberts Rotšteins (*Rothstein*) apgalvo, ka mazas valsts jēdziens nav definējams ar specifiskām īpatnībām, kas tām piemīt (vai nepiemīt), bet gan ar pozīciju, kādu tā ieņem pašas vai citu acīs.¹¹ Olavs Knudsens pauž viedokli, ka izšķirties par to, vai valsts ir maza vai liela, var tikai katrā konkrētā situācijā un apskatot katru konkrēto valsti salīdzinājumā ar kaimiņvalstīm. Par mazu valsti viņš ierosina uzskatīt jebkuru valsti, kas ir acīmredzami mazāka par savu kaimiņu.¹²

Literatūrā citi autori ir piedāvājuši atšķirt «mazas valsts» un «vājas valsts» terminus. Raimo Veinmens (*Vayrunen*), piemēram, ar vājām valstīm apzīmē saimnieciski, politiski un militāri mazattīstītas valstis, bet ar mazām valstīm - tādas, kuru potenciāls ir mazs.¹³

«Vājuma» terminoloģijai ir vērts pievērst uzmanību ne tikai tāpēc, ka tā ved uz nacionālās un starptautiskās drošības jautājumu izpratni. Faktiski tā raksturo valsts varu, kas ir būtiska un neatņemama jebkuras valsts pazīme. Valsts varas lielums ir tas, kas ļauj valstis nevis mehāniski dalīt mazās vai lielās, bet noteikt to kvalitatīvo saturu un sarindot mazas varas valstis, vidējas varas valstis un lielas varas valstis (lielvaras).

Dažkārt literatūrā termini «valsts» un «valsts vara» lietoti kā sinonīmi, kas nav pareizi.¹⁴ Valsts vara ir tikai viens no valsts jēdziena pamatelementiem. Blakus tam valsti kā starptautisko tiesību subjektu raksturo arī pastāvīgi iedzīvotāji, noteikta teritorija un vairāki autori arī min spēju kontaktēties ar citām valstīm.¹⁵ Makss Vēbers (*Weber*) valsts definīcijā uzsver spēka lomu.¹⁶

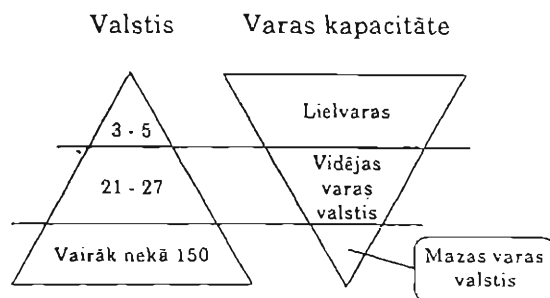
Mūsdienu politikajās zinātnēs varas jautājuma pētīšana arī ieņem centrālo vietu. Tiek piedāvātas dažādas šī jēdziena definīcijas. Profesors F.S.Norsedžs (*Northedge*) «varu

formulē kā valsts vispārējo kapacitāti padarīt tās gribu sajūtam citu valstu vai jebkuru citu starptautiskās sistēmas organizāciju lēmumu pieņemšanas procesā.¹⁷ Viņš arī norāda, ka atšķirībā no suverenitātes, kura ir tikai juridiska kategorija, vara eksistē kā reāls fakts.¹⁸ Hanss J.Morgenthauss (*Morgenthau*) uzsver, ka vara ir psiholoģiskas attiecības starp tiem, kas to izmanto un pār kuriem tā tiek izmantota.¹⁹ Varas izmantotājiem šīs attiecības ļauj ietekmēt kontrolējamo prātus un kontrolēt to noteiktas darbības. Varas ietekme, pēc Morgenthausa domām, rodas no trim avotiem: labuma sagaidīšanas; bailēm no zaudējuma, respekta vai mīlestības.²⁰ Daniels S.Papps (*Papp*) varas jēdzienu uzskata par iespējamu definēt kā jebkura starptautiskā subjekta spēju pārliecināt, ietekmēt, piespiest vai kā citādi panākt, lai cits starptautisko attiecību subjekts apņemtos garantēt darbību vai politiku, vai minētu mērķus, kuriem citādi tas varētu arī nedot priekšroku. Tāpat vara, pēc viņa domām, nozīmē viena subjekta spēju pārliecināt, ietekmēt, piespiest vai kā citādi panākt, lai cits starptautiskais subjekts atturētos no darbības vai politikas, kuru tas varētu uzsākt.²¹ D.S.Papps arī uzsver, ka viens subjekts var panākt varu pār otru ar pārliecināšanu, piespiešanu, spēku vai atkarību.²²

Iztirzātās definīcijas un dažādu autoru viedokļi, neskatoties un dažām atšķirībām tajos, atsedz valsts varas būtību. Kopīgs šajos uzskatos ir tas, ka vara tiek aplūkota kā realitāte nevis juridiski abstrakts jēdziens. Vara ir tā, kas nosaka attiecības starp valstīm, ietekmē lēmumus un rīcību starptautiskajā sistēmā. Ne tikai valsts iedzīvotāju daudzums vai aizņemtās teritorijas platība ir svarīgi šajā sistēmā, bet valsts varas kapacitāte, spēja ne tikai izvirzīt nacionālajām interesēm atbilstošus mērķus, bet arī panākt to īstenošanu.

Kaut arī starptautiskā sistēma, ņemot vērā tās galveno subjektu - valstu suverenitāti, kopumā tiek uzskatīta par anarhismu, tomēr vara ir viens no būtiskākajiem faktoriem, kas tajā veido zināmu starptautisko kārtību. Šī kārtība, tašnīga vai netašnīga, bet raksturojas ar subordināciju un skaidri izteiktu hierarhiju, kurā katrai valstij atkarībā no varas lieluma ir sava vieta. Šajā hierarhijā, kura tomēr skaidri atsedz valstu nevienlīdzību, tradicionāli visas valstis tiek grupētas lielas varas valstis (lielvarās), vidējas varas valstis un mazas varas valstis.²³ Lielvaru skaits mūsdienu pasaulē ir pavisam neliels, taču to rokās koncentrēta varas „kontrolpakete”. Savukārt vairāk nekā

pusotra simta valstu apveltīts ar salīdzinoši niecīgu varu, un tās ierindojas mazas varas valstu grupā, kas visas kopā nespēj konkurēt ar jebkuras atsevišķas lielvaras varas kapacitāti. Valstu un varu hierarhiju uzskatāmi atspoguļo sekojoša shēma:

Starptautiskā politika ir tā pati cīņa par varu, kas raksturo jebkura veida politiku. Politiskā vara starptautiskajās attiecībās ir līdzeklis nacionālo interešu īstenošanai, kas dažādi izpaužas lielvaru, vidējas varas valstu un mazas varas valstu darbībā. Čārls O.Lerke (*Lerche*) un Abduls A.Seids (*Said*) to raksturojis sekojoši. Lielvaras, viņi norāda, ir tās dažas valstis, kuru iespējas ir nozīmīgi lielas, kas tām atļauj nodibināt un īstenot interešu pilnīgumu; citiem vārdiem, lielvaras aizstāv savas tiesības un darbojas neatkarīgi no politiskajām tiesībām iejaukties un būt konsultētām attiecībā uz jebkuras problēmas risināšanu jebkurā pasaules punktā un jebkurā laikā. Vidējas varas valstis atšķirībā no lielvarām ir pieticīgākas un parasti to intereses aprobežojas ar problēmām, kas ģeogrāfiski un politiski ir tām tuvākas. Mazas varas valstīm ir atļauts eksistēt, bet tās vienkārši nevar nodrošināt savas intereses pretēji lielākām varām, to politiskās aktivitātes apstākļus ierobežo spēcīgāku valstu lēmumi.²⁴

Mazas varas valstis parasti ir politiski viegli ievainojamas un jūtīgas pret iekšējām krīzēm un cita veida satricinājumiem. Tāpat mazas varas valstis ir nepietiekami aizsargātas pret ārējo ietekmi vai spiedienu. To pieņemtie kļūdainie lēmumi vai nepietiekami pārdomātie lēmumi parasti rada daudz smagākas sekas, nekā līdzīgā situācijā tas būtu ar vidējas varas valstīm vai lielvarām. Tomēr arī mazas varas valstu rīcībā ir zināmi mehānismi, kā palielināt savu politisko ietekmi starptautiskajā sistēmā un gādāt par savu nacionālo interešu pilnīgāku nodrošināšanu.

Mazo valstu ārpolitiskās uzvedības tipiskais modelis.

Ikvienas valsts ārpolitiku lielākā vai mazākā mērā ietekmē daudzi un dažādi iekšējie un ārējie faktori, kuru lomu pēta starptautisko attiecību teorija. Valsts lielums un varas kapacitāte parasti tiek nosaukti kā vieni no svarīgākajiem faktoriem, kas būtiski ietekmē valstu ārpolitisko darbību un uzvedību starptautiskajā sistēmā.²⁵ Tas arī saprotams, jo ārpolitiskajā darbībā valstis nevar aprobežoties tikai ar mērķu izvirzīšanu, bet tām jārēķinās ar līdzekļiem to realizēšanai un iespējām starptautiskajā sistēmā. Globālu mērķu un plašu programmu realizēšanai mazo valstu rīcībā parasti nav atbilstošu līdzekļu, un to vara ir nepietiekama, lai spētu ietekmēt starptautiskās attiecības atbilstoši savām nacionālajām interesēm pilnā mērā.

Katru mazo valsti raksturo tikai tai specifiska individuāla ārpolitiskā darbība. Šajā darbībā tomēr varam saskatīt daudz kopīgu iezīmju, kas mazās valstis kopumā ļauj atšķirt no vidējo valstu un lielvalstu realizētās ārpolitikas. Kopīgo iezīmju daudzums pieaugs, ja mazo valstu ārpolitiku analizēsīm atsevišķi to atšķirīgajās apakšgrupās: attīstītās un mazattīstītās, jaunās un vecās, ārēji apdraudētās un relatīvi drošās mazās valstīs. Mazo valstu ārpolitikas tipiskās iezīmes ļauj runāt par mazo valstu ārpolitiskās uzvedības specifisku modeli, kura dimensijas literatūrā raksturotas šādi:

- 1) zems vispārējās dalības līmenis pasaules problēmu risināšanā;
- 2) augstas aktivitātes līmenis starpvaldību organizācijās;
- 3) augsts atbalsta līmenis starptautisko tiesību normām;
- 4) izvairīšanās no spēka lietošanas kā valsts panākumu gūšanas metodes;
- 5) izvairīšanās no tādas uzvedības un politikas, kas varētu atsvešināt spēcīgākās sistēmas valstis;
- 6) funkcionāli un ģeogrāfiski šauri rūpju loks ārpolitiskajās aktivitātēs;
- 7) morāles un tiesību aizbildniecības bieža izmantošana starptautiskajās problēmās.²⁶

Šis modelis balstās uz tradicionālo izpratni par mazo valstu ierobežotajiem resursiem (sākot no mazā diplomātiskā korpusa lieluma līdz pieticīgajai militārajai kapacitātei) un nelielo varas potenciālu kopumā. Ierobežotie resursi nosaka to taupīgas izmantošanas nepieciešamību arī ārpolitiskajā jomā, bet

varas deficīts kopumā determinē piesardzīgu, uzmanīgu, zema riska politiku, vienlaikus meklējot un izmantojot pieejamās metodes un līdzekļus starptautiskās ietekmes vairošanai un savu nacionālo interešu realizēšanai.

Ierobežotie resursi mazajām valstīm neļauj sacensties ar vidējām un lielvalstīm globāla mēroga problēmu risināšanā. Tām parasti ir pamatoti mazas iespējas iesaistīties tādu problēmu risināšanā, kā, piemēram, globālu konfliktu novēršana, ietekmes sfēru pārdalīšana vai kodolieroču neizplatīšana. Bieži vien mazattīstītajām un jaunajām mazajām valstīm nākas balansēt uz tās robežas, kas nosaka to izdzīvošanas iespēju starptautiskajā sistēmā vispār. Šķirtne, kas izveidojusies starp mazattīstītajām, tā sauktās trešās pasaules valstīm, un attīstītajām valstīm jau pati par sevi ir viena no globālajām pasaules problēmām un reālākajiem drošības riska faktoriem. Lai arī pēc Aukstā kara beigām daļa pasaules mazo valstu aktivizējušas savu līdzdalību starptautiskajā dzīvē, tomēr paliek spēkā secinājums par mazo valstu relatīvi zemo dalības līmeni vispārējo pasaules problēmu risināšanā, jo tam ir un būs arī turpmāk minētie objektīvie priekšnosacījumi.

Līdzekļu pietiekami lielu ārpolitikas organizatoriski administratīvo aparātu, tajā skaitā diplomātisko korpusu. Relatīvi mazais ārpolitikas organizācijas personāls (ne tikai valstij nepietiekamie resursi vispār) jau pats par sevi liek sašaurināt risināmo ārpolitisko problēmu loku, ko daži autori novērtējuši kā funkcionāli un ģeogrāfiski šauru.²⁷ Varētu piekrist tam, ka mazo valstu rūpju lokā galvenokārt nokļūst iekšējās un reģionāla rakstura problēmas, taču visai strīdīgs ir jautājums par funkcionāli šauru interešu loku ārpolitiskajās aktivitātēs. Pieredze rāda, ka tieši mazās valstis ir spiestas ar ārpolitikas metožu palīdzību risināt funkcionāli plašu savu iekšējo problēmu spektru. Mūsdienu saistītajā un savstarpēji atkarīgajā pasaulē tā vai citādi ikviena iekšpolitiskā joma skar arī ārpolitiku - vai tā būtu ekonomika, dabas aizsardzība vai nacionālie jautājumi. Ja vidējās un lielvalstis ar lielāko daļu šo problēmu tiek galā pašas, tad mazajām valstīm tās jārisina arī ar ārpolitiskajām metodēm. Tas nosaka salīdzinoši plašu un daudzveidīgu funkciju ziņā risināmo mazo valstu ārpolitisko interešu loku.

Relatīvi mazās varas un ierobežoto resursu apstākļos mazajām valstīm ārpolitiskajā uzvedībā kā tipiska iezīme ir tieksme uz

kollektīvismu, jautājumu internacionalizāciju, iesistīšanos starpvaldību un cita veida starptautiskajās organizācijās. Mazās valstis savu nevienlīdzīgu pozīciju starptautiskajā sistēmā cenšas kompensēt ar starptautisko tiesību normu palīdzību. Starptautiskajās tiesībās atzītā nāciju suverenitāte un vienlīdzība bieži vien ir svarīgākais ierocis mazo valstu rokās, risinot sasāpējušas problēmas starptautiskajā līmenī. Faktiskā valstu nevienlīdzība starptautiskajā sistēmā ir arī pamatā tam, ka tieši mazās valstis, aizstāvot savas nacionālās intereses, apēlē pie tiesību normām un morāles principiem nesalīdzināmi biežāk nekā vidējās un lielvalstis.

Visbeidzot jautājums par to, cik raksturīga mazo valstu tipiskajai ārpolitiskajai uzvedībai ir piesardzīga, uzmanīga, zema riska politika. Tradicionālā pieeja mazo valstu ārpolitikai, kā norādīts iepriekš, pasvītro tajā kā tipisku ne tikai izvairīšanos no spēka lietošanas kā valsts panākumu gūšanas metodes, pret ko grūti būtu iebilst, bet arī izvairīšanos no tādas uzvedības un politikas, kas varētu atsvešināt spēcīgākās sistēmas valstis. Pretējās domās ir Mauriss A. Īsts (*East*), kurš pamato mazo valstu tipisku uzvedību kā visai impulsīvu un tiešu, nereti arī naidīgu un apdraudošu, kas kopumā raksturojas kā augsta riska uzvedība.²⁵

M.A. Īsts savu viedokli teorētiski pamato ar principiāli atšķirīgas pieejas nepieciešamību mazo valstu lēmumu pieņemšanas procesam. Viņš apšaubā tradicionālo pieņēmumu, ka mazo valstu uzvedība ir tā paša vispārīgā lēmumu pieņemšanas procesa rezultāts, kas raksturīgs arī lielajām valstīm. Pēc viņa domām, atšķirība ir tā, ka mazās valstis savu ierobežoto iespēju dēļ radušos problēmu vai konfliktu nespēj savlaicīgi prognozēt un saskatīt, lai to savlaicīgi atrisinātu vai novērstu, kas, protams, agrākā stadijā ir izdarāms vieglāk. Iesaistoties problēmu un konfliktu risināšanā "pēdējā brīdī", mazās valstis to dara ne tikai intensīvi, bet arī impulsīvi un tieši, pakļaujot sevi augstākam riskam.²⁶

Nevar noliegt M.A. Īsta loģikas pamatotību attiecībā uz atšķirībām mazo un lielo valstu lēmumu pieņemšanas procesā. Var arī piekrist viņam, ka mazo valstu iesaistīšanās problēmu (konfliktu) risināšanā samērā vēlā stadijā un ar ierobežotiem līdzekļiem (tajā skaitā nepietiekamu ārpolitikas aparātu) atsaucas uz lēmumu pieņemšanas kvalitāti un nereti nosaka paaugstinātu risku vai pat rada zaudējumus mazās valsts nacionālajām interesēm. Tomēr tas vēl nenozīmē, ka mazās valstis

kļūst ārēji agresīvas un uzbrūkošas savās prasībās ārpolitikā. Tās pārāk labi apzinās savu varas potenciālu lielumu un vietu starptautiskajā sistēmā, lai riskētu ar attiecību saasināšanu. Mazām valstīm ar savām iespējām iesaistīties konfliktā vai to saasināt, īpaši attiecībās ar spēcīgākajām valstīm, nereti nozīmē apdraudēt arī savu autonomiju. Tāpēc, kā uzsver Dāvids Vitāls, tās cenšas un to mērķis ir izvairīties, cik vien tas ir iespējams, no konfliktiem.²⁷ Tas arī nosaka mazo valstu uzvedību starptautiskajā sistēmā kopumā kā piesardzīgu un uzmanīgu, un tai raksturīga cenšanās izvairīties no augsta riska ārpolitiskajās aktivitātēs.

Nacionālā drošība kā mazo valstu ārpolitikas prioritāte.

Jau iepriekš atzīmējām, ka mazo valstu ārpolitiskās intereses ir visai plašas un daudzveidīgas. Neiedziļinoties visā plašajā ārpolitisko mērķu sistēmā, kas raksturīga mazo valstu starptautiskajai darbībai, tomēr atzīmēsim tās skaidri izteikto hierarhisko raksturu. Mazo valstu ārpolitikas augstākais mērķis kuram pakārtoti visi pārējie mērķi un uzdevumi, ir nodrošināt valsts izdzīvošanu un pastāvēšanu, ņaģlabāt savu suverenitāti un nacionālo identitāti, teritoriālo integritāti un izvairīties no militāriem konfliktiem. Citiem vārdiem, nacionālā drošība ir augstākā prioritāte arī ārpolitiskajā darbībā. Drošību kā visu nāciju augstāko prioritāti vienoaprātīgi atzinuši 150 nāciju pārstāvji starptautiskajā forumā, kas tika sasaukts pēc Apvienoto Nāciju Ģenerālās Asamblejas iniciatīvas Ņujorkā 1987. gadā.²⁸

Drošības jēdziena saturs meklējams valstu un nāciju savstarpējā saistība un atkarībā, kas mūsdienās sasniegusi īpaši augstu pakāpi un turpina pieaugt. Starptautisko attiecību teorijā pastāvošās reālistu (neoreālistu) un ideālistu (transnacionāļu) skolu pārstāvji atšķirīgi saprot drošības jēdzienu.

Reālistu un neoreālistu viedoklis ir tāds, ka valsts darbojas tikai kā tās pašas interešu apmierināšanas mehānisms, un lielākas drošības meklējumi ir tikai svarīgākā no šīm interesēm.²⁹ Ideālistu jeb transnacionāļu skola, kas radusies kā pretstats reālistu pozīcijai, savukārt uzskata, ka starptautiskā dzīve pēc savas dziļākās būtības ir radīta, lai meklētu izlīgumu un mieru, nevis varu un spēku, kā to apgalvo reālisti. Šis miers varētu turpmāk balstīties nevis uz varu līdzsvara meklēšanu, bet gan uz nāciju savstarpējās izpratnes un sadarbības

attīstīšanu, starptautiskās dzīves globālu demokrātizāciju.³⁰ Šīs divas dažādas pieejas var gan pretstatīt vienu otrai, gan uzskatīt par tādām, kas papildina viena otru. Katrā ziņā var piekrist Bari Buzanam (*Buzan*), ka katrā no šīm teorijām satur savu racionālo kodolu un arī turpmāk tas jāmeklē. Iespējams, tad izdosies arī atrast kopīgo starp reālistu varas pozīciju un ideālistu miera pozīciju.³¹

Lai cik tas arī paradoksāli neliktos, tomēr nacionālās drošības jēdziens starptautiskajā attiecību teorijā nav pietiekami izstrādāts un skaidri definēts. Tam ir samērā vienkāršs izskaidrojums: Aukstā kara apstākļos drošība gandrīz tikai un vienīgi tika vērtēta kā militāra kategorija, saprotot ar to galvenokārt valsts militāro aizsardzību, profilaktiska atturēšanu lietot militāru spēku un atbrūņošanās nepieciešamību.³²

Jauna starptautiskā situācija 80. gadu beigās ļāva pārskatīt agrāko drošības izpratni. Līdz ar Aukstā kara beigām samazinājās bruņoto spēku skaitliskais sastāvs, samazinājās neitralie izdevumi. Arvien vairāk attālinājās globāla rakstura konfrontācijas draudi. Līdz ar to militārais komponents drošības jēdzienā zaudēja savu agrāko noterošo lomu.

Agrāko viedokli par drošību un draudiem revidēja Ziemeļatlantijas padomes sanāksmē Romā 1991. gada 7.-8. novembrī. NATO valstu un valdību vadītāju apstiprinātā Alianses jauna stratēģiskā koncepcija vairs neuzskatīja globāla militāra uzbrukuma draudus par savu rūpju galveno objektu. Turpretim pagātnē dominējošo draudu vietā saglabājus daudzveidīgi riska faktori, kuru dažādība apgrūtina to paredzēšanu un novēršanu. Ka nozīmīgākos riska faktoros jaunā koncepcija minēja nopietnas ekonomiskās, sociālās un politiskās grūtības, to skaitā etniskās un teritoriālās problēmas, ar kurām saduras daudzas Centrāl- Eiropas un Austrumeiropas valstis. Kaut arī šie riska faktori neapdraud tieši nevienu no Alianses valstīm, tomēr tie var novest pie krīzēm, nelabvēlīgi ietekmēt stabilitāti Eiropā, kā arī veicināt dažādu bruņotu konfliktu izcelšanos. Tādējādi NATO jaunajā izpratnē drošību veido politiskie, ekonomiskie, sociālie un ekoloģiskie elementi, kā arī tās neatņemama sastāvdaļa - militārā aizsardzība.³³

Arī jaunākie teorētiskie pētījumi un starptautisko attiecību teorija nemilitāros drošības aspektus izvirza kā svarīgus un neatņemamus nacionālās drošības jēdziena elementus. Dītrihs Fišers (*Fischer*) savā plašajā pētījumā par drošības nemilitārajiem aspektiem pama-

totu norāda, ka rūpes par izvairīšanos no kara jāšāk vismaz vairākus solus pirms tā izcelšanās. Viņš arī uzsver, ka arvien svarīgāk kļūst novērst kara un militāro konfliktu potenciālos avotus, kas nereti sakņojas ekonomiskā, etniskajā, reliģiskajā vai ideoloģiskajā jomās, cilvēktiesību pārkāpumos vai citās problēmās.³⁴

Bari Buzans (*Buzan*) nacionālās drošības jēdzienā paplašināšanas nepieciešamību saskatīja jau Aukstā kara apstākļos. 1983. gadā viņš aicināja vairāk uzmanības pievērst draudu avotu noskaidrošanai un valsts pašas loma to radīšanā, uzsverot, ka šajā līmenī nacionālās drošības problēmas ir vairāk ekonomiskas, politiskas un sociālas, nekā militāras.³⁵ ✓

Cenšoties definēt nacionālās drošības jēdzienu, dažādi autori izceļusi tās dažādos aspektus un dažādas dimensijas. Kjells Goldmans (*Goldmann*), piemēram, argumentē divu svarīgāko drošības jēdzienu dimensiju pastāvēšanu viena saistīta ar drošības politikas mērķi samazināt kara risku un nodrošināt cik vien iespējams zemu saspīlējuma līmeni, otra paredz valsts autonomijas saglabāšanu tādi veidā, lai nodrošinātu nacionālās pastāvēšanas turpinājumu, teritoriālo integritāti, materiālo izdzīvošanu un valdības spēju sekmīgi rīkoties un sasniegt iekšzīmē atzītas vērtības.³⁶ D. Fišers savukārt uzsver sekojošus drošības aspektus: 1) objektīva briesmu neesamība, neatkarīgi no tā, ir vai nav tas atzīts; 2) subjektīva bailu neesamība, neatkarīgi no tā, ir vai nav tas pamatoti.³⁷

Patriks Morgans (*Morgan*) starptautiskajā sistēmā saskata trīs dažādus drošības veidus: 1) sistēmisko drošību tādā, kas raksturo kārtību un stabilitāti starptautiskajās attiecībās kopumā; 2) valsts drošību (kā autonomiju, brīvību no augstākām autoritātēm un ārējā spiediena); 3) sabiedrisko drošību (tādu, kas pasargā sabiedrību no citu valstu iespējamā ļaunuma, tajā skaitā - tieša militāra uzbrukuma).³⁸ Pēc viņa domām, drošība starptautiskajā politikā iespējama tikai tad, ja pastāv līdzsvars starp sistēmisko, valsts un sabiedrības drošību.³⁹

Nedrošību un spriedzi būtībā rada pati starptautiskā sistēma, kas pēc savas struktūras kopumā ir anarhiska. Tajā katram jārūpējas par savu drošību, jo nav kādas augstākās autoritātes, kas rūpētos par visu drošību, kā⁴⁰ dara valstu valdības attiecībā pret saviem pilsoņiem. Drošības dilemma ir tāda, ka, rūpējoties par savu drošību, valstis bruņojas un rada nedrošību citiem.⁴¹ Savukārt iesaistoties

dažādās aliansēs vai palaujoties uz spēcīgāku valstu atbalstu, mazās valstis nenovēršami zaudē daļu savas autonomijas, kas, kā atzīmēts iepriekš, arī ir nacionālās drošības svarīga sastāvdaļa.

Mazo valstu centieni ietekmēt starptautisko sistēmu un panākt savu drošības interešu īstenošanu atspoguļojas to realizētajā drošības politikā, kas ir neatņemama to ārpolitikas un iekšpolitikas sastāvdaļa. Nils Andrens (*Andren*) nacionālo drošības politiku apzīmējis kā politiskās aktivitātes, kurās viens starptautiskās sistēmas subjekts īsteno tā, lai būtu iespējams panākt savus mērķus tādās situācijās, kad to apdraud citi starptautiskās sistēmas subjekti.⁴⁴ Savukārt Mičaels Mandelbaums (*Mandelbaum*) brīdina, ka nacionālās drošības politiku pirmām kārtām nosaka starptautiskās sistēmas iezīmes, nevis pati valsts.⁴⁵ Ar to īpaši jārēķinās mazajām valstīm, ņemot vērā savu pieticīgo lomu starptautiskajā sistēmā.

Starptautiskās sistēmas iezīmes objektīvi var būt gan tādas, kas mazo valstu drošības situāciju gan uzlabo, gan pasliktina. To vidū kā būtiskākās un konstantākās jāmin ģeopolitiskā stāvokļa radītās iezīmes, pret kurām mazās valstis ir īpaši jūtīgas to ierobežotās varas dēļ. Katrā konkrētā gadījumā tās izpaužas pietiekami specifiski, taču kā tipiskākās varētu minēt vairākas raksturīgas ģeopolitiski determinētas situācijas, kas atstāj jūtamu iespaidu uz mazo valstu drošības stāvokli un to realizēto drošības politiku. Tās ir sekojošas:

1) mazā valsts atrodas, no lielāku valstu viedokļa raugoties, stratēģiski nozīmīgā telpā. Tādējādi tā var piesaistīt citu valstu uzmanību un iekļauties to interešu sfērā gan ar atrašanos svarīgu starptautisku tirdzniecības ceļu krustpunktā, gan ar neaizsalstošām un visu gadu lietojamām jūras ostām (piemēram, Baltijas valstis), gan ar nozīmīgu sauszemes vai ūdens satiksmes tranzīta maģistrāļu atrašanos tās teritorijā;

2) mazajā valstī atrodas stratēģiski nozīmīgi vai citi vērā ņemami dabas resursi, kas piesaista citu valstu uzmanību. Spilgts piemērs ir nelielā Kuveita un citas Persijas līča reģiona valstis, kas galvenokārt nodrošina ASV vajadzības pēc naftas. Irākas agresija pret Kuveitu 1990 - 1991. gadā izsauca tūlītēju ASV un citu Rietumvalstu atbildes reakciju un militāru iejaukšanos, kā rezultātā tika padzīts okupācijas karaspēks no Kuveitas;

3) mazā valsts robežojas vai teritoriāli atrodas tiešā tuvumā lielvalstij vai vidējai valstij. Tiešais tuvums objektīvi nosaka pa-

augstinātu mijiedarbību starp valstīm, un atšķirības varu kapacitātē parasti būtiski ietekmē mazās valsts drošību. Tā var tikt gan palielināta, gan samazināta. Ja lielā valstī ir demokrātiska un draudzīga, tā var tikai stiprināt mazās valsts drošību. Turpretim, ja tā ir revizionistiska, hegemonistiska vai agresīva, nedemokrātiska un iekšēji nestabila, tad tā pirmām kārtām apdraud savus kaimiņus un to vidū, protams, vājākās (mazākās) valstis. Negatīva vēsturiskā pieredze, ja tāda pastāvējusi šo abu valstu starpā jau agrāk, situāciju var vēl vairāk sarežģīt.

Literatūrā pievērsta uzmanība arī dažiem citiem tipiskiem gadījumiem, kad mazo valstu drošība faktiski ir lielvaru rokās. Piemēram, *Trugve Mathisens* analizē mazo valstu lomu lielvaru "ietekmes sfērās" un tā saucamajās "buferzonās".⁴⁶ Abi šie jēdzieni labi pazīstami no Baltijas valstu vēsturiskās un mūsdienu pieredzes.

Mazo valstu drošības politikas stratēģijas.

Kaut arī mazo valstu drošību lielā mērā nosaka lielākas varas valstis un starptautiskās sistēmas iezīmes (ārējie faktori), tomēr arī pašu mazo valstu rokās ir zināmas ietekmes sviras. Tās labi saskatāmas ne tikai starptautisko attiecību vēsturē, bet arī mūsdienās, un pētnieki tām pievērsuši uzmanību literatūrā.⁴⁷ Jaunajos starptautiskās dzīves demokratizācijas apstākļos un multipolārajā spēku sistēmā, kas izveidojusies pasaulē līdz ar Aukstā kara beigām, mazo valstu drošības politikas stratēģijā dažādas izvēles iegūst jaunu saturu un iespējas, citas - tās turpretim zaudē. Pievērsīsim tām uzmanību turpmākajā izklāstā.

Neitralitāte ir viena no visvecākajām un labāk pazīstamajām drošības politikas stratēģijām, kuru nereti izvēlējušās tieši mazās valstis, par ko liecina arī iepriekšējo gadu vēsture. Īsti ņemot, neitralitāte attiecas tikai uz valstīm un karu. Neitralitāte ir statuss, ko izvēlējušies valsts, kas nonākusi konfrontācijā ar nenovēršamu karu vai jau iesākušos karadarbību un kuras statusu atzinušas karujošās puses šajā karā.⁴⁸ Valstis, kas sevi pašas atzinušas par pastāvīgi neitrālām vai piešķirušas sev vispārīgu neitralitātes statusu, faktiski nav izdarījušas neko vairāk kā deklarējušas nodomu prasīt neitralitātes statusu, ja un kad sāksies karš.⁴⁹ Tā kā mūsdienu pasauli vairāk apdraud pilsoņu kari nekā starpvalstu kari, tad tradicionālajā nozīmē neitralitātes loma mazinājusies.

Neitralitāte kā drošības politikas izvēle tiek gan atzīta, gan arī kritizēta. Katrā ziņā tās saturs ir būtiski mainījies un turpmākās perspektīvas visai neskaidras.⁵⁰ Aukstā kara laikā, kad pastāvēja bipolārā spēku sistēma, valstis ar neitralitātes statusu pasvītēja savu politisko izvēli nepievienoties nevienai no pusēm un neiesaistīties militārajos blokos. Tagadājos apstākļos neitralitāte nereti vairāk balstās uz attiecīgās valsts vēsturiskajām tradīcijām (īpaši tas sakāms par Šveici, kur neitralitāte ir 500 gadu ilga vēsture) un šo valstu sabiedrībā iesakņojušos attieksmi pret neitralitāti kā neatkarības garantiju. Tomēr nereti tā ir tikai politiska poza ar juridisku ietērpu, kas vairāk līdzinās simbolam nekā politikai.⁵¹

Kardinālas izmaiņas starptautiskajā sistēmā, tas tiesiskajā un politiskajā struktūrā būtiski ietekmē neitralitātes noteikumus un efektivitāti, par ko jau 1938. gadā brīdināja Hanss J. Morgenthau.⁵² Taču, laikam ejot, arī pašas neitralitātes saturā parādās dažas apšaubāmas lietderības tendences. Tā iegūst tādas jaunas formas kā, piemēram, pašizolācija (izolacionisms) jeb politiska un ekonomiska norobežošanās no starptautiskās sistēmas (šeit vietā minēt Albāniju kā vienu no piemēriem).

Jaunajai starptautiskajai sistēmai veidojoties un attīstoties, neglābjami pieaug arī atsevišķu tās subjektu protests pret sistēmas ierobežojumiem un trūkumiem. Pašizolācijas tendenču pastipriņšanās un, iespējams, vēl kādu citu neitralitātes jaunu paveidu parādīšanās būs dabiska atbildes reakcija tam. Mazās valstis, kuru iekšējie faktori diktēs šādu ārpolitiku, būs lielākās cietējas.

Militārās un politiskās alianses ir ne mazāk labi pazīstama forma, kurā valstis cenšas vairot savu varas potenciālu un palielināt drošību. Pagaidām nav skaidras alianses definīcijas, un nereti rodas grūtības tās atšķirt no antantēm, koalīcijām un citām līdzīgām apvienībām. Tomēr parasti alianse nozīmē vairāku valstu ilgtermiņa politiski militāras attiecības, kas atspoguļojas divu vai vairāku neatkarīgu valstu līgumā, kurā tās apņemas sniegt savstarpēju palīdzību ar bruņotu spēku pie nosacījumiem, kas līgumā speciāli atrunāti.⁵³

Vairākums pētnieku pozitīvi novērtējuši mazo valstu iesaistišanos militārās un politiskās aliansēs, uzskatot to par nozīmīgu līdzekli varas un drošības vairošanai. Roberts L. Rothsteins (*Rothstein*) norāda, ka ir trīs raksturīgākie veidi mazo valstu iesaistei

aliansēs: 1) bilaterāla alianse ar lielvaru; 2) alianse ar citam mazas varas valstīm; 3) multilaterāla (jaukta) alianse ar lielvarām un citām mazas varas valstīm. Ja pirmo divu variantu nozīmīgumu mazo valstu drošībai viņš uzskata par apšaubāmu, tad multilaterālo (jaukto) viņš atzīst par labāko risinājumu tieši mazajām valstīm.⁵⁴

Iesaistoties aliansē, mazās valstis gan iegūst papildu garantijas savai drošībai, taču vienlaikus zaudē daļu savas rīcības brīvības. Aliansē tās pakļauj sevi arī papildu riskiem, no kuriem vienas pašas tās varbūt būtu spējušas izvairīties. Turklāt alianses līgums ne vienmēr rada pārliecību, ka mazās valstis tiešām saņems militāru palīdzību tad, kad tā būs vajadzīga. Šie ir galvenie apsvērumi, kuru dēļ alianšu loma literatūrā ne tikai slavēta, bet arī nopietni apšaubīta.⁵⁵ Tomēr jāpiekrīt Teri L. Deibelam (*Deibel*), kurš, atbildot uz jautājumu, vai alianses reāli padara valstis drošākas, norāda, ka ikvienā gadījumā rūpīgi jāsalīdzina aliansē paredzamie ieguvumi un zaudējumi, lai varētu dot apstiprinošu vai noraidošu atbildi.⁵⁶

Starptautiskās organizācijas mazo valstu drošības politikā parasti ieņem nozīmīgu vietu. Tā loma pieaugusi pēc Aukstā kara beigām sakarā ar veco organizāciju atdzimšanu un jaunu veidošanos, kā arī ar plašiem globalizācijas procesiem, kas aizsākušies pasaulē.⁵⁷ Ar starptautisko organizāciju palīdzību mazās valstis panāk savu drošības interešu internacionalizāciju, tās var plašāk izmantot tiesību un morāles normas, lai iedarbotos uz citiem starptautiskās sistēmas subjektiem.

Literatūrā norādīts arī uz būtisku dilemmu, kas saistīta ar mazo valstu iesaistišanos starptautiskajās organizācijās. Tās veidojas starp organizācijas darbības efektivitāti un tās locekļu vienlīdzību. Ja organizācijā visas valstis ir ar vienlīdzīgu statusu, nevar gaidīt, ka tā būs stipra un spēcīga. Savukārt stipra un spēcīga starptautiskā organizācija būs spiesta nerēķināties ar specifiskajām tās mazo dalībvalstu interesēm.⁵⁸

Mazo valstu rīcībā ir ne tikai minētie un labi pazīstamie tradicionālie līdzekļi ārpolitiskās darbības efektivitātes celšanai un savu drošības interešu sekmīgākai aizstāvēšanai starptautiskajā sistēmā. Jaunajos starptautiskajos apstākļos blakām globalizācijas procesiem drošības jomā svarīgu vietu iegūst arī reģionālisms un tā dažādas formas, kas sekmīgi var kalpot konfliktu vadības un novēršanas procesos, kā arī vispārējās

stabilitātes stiprināšanai.⁴⁰ Mazajām valstīm drošības garantijas būtu jāmeklē ne tikai militārās aliansēs, bet arī ekonomiskās integrācijas procesos. Iesaistīšanās starptautiskās un reģionālajās ekonomiskajās struktūrās, plaša ārvalstu investīciju piesaistīšana var izrādīties labākā drošības garantija. Visbeidzot, jāizmanto tādas mazo valstu priekšrocības diplomātijā, kā iespējas īstenot ļoti elastīgu, ja nepieciešams, - strauji mainīgu drošības politiku, ko neviens cits var nodrošināt lielvalstu smagnējie ārpolitikas aparāti. Dārgās, bet tradicionāli atzītās biletālās diplomātijas vietā mazajām valstīm būtu plašāk jācenšas izmantot daudzpusējo diplomātiju ar tai raksturīgajām metodēm (starptautiskas konferences, starptautiskas un reģionālas organizācijas, oficiāli paziņojumi u.c.), kā arī vairāku valstu kopīgi apvienotu diplomātisko pārstāvniecību iespējas. Tāpat nebūtu jākastrējas savu interešu realizēšanai meklēt lobiju ietekmīgu valstu vidū.

Secinājumi

1. Mazo valstu jēdziena starptautisko attiecību teorijā nav skaidri formulēts, taču praktisku apsvērumu dēļ ar mazām parasti apzīmē tādas valstis, kurās iedzīvotāju skaits nepārsniedz 10 - 15 miljonus. Valstu dalījums mazās, vidējās un lielās faktiski būtu jābalsta uz to varas kapacitātes lielumu. Tā kā varu raksturo daudzi, tajā skaitā grūti izmērāmi un mainīgi parametri, tad objektīvs valstu grupējums iespējams tikai nopietnas analīzes rezultātā.

2. Jaunajā starptautiskajā situācijā, kad noticis mazo valstu skaita tālāks pieaugums, palielinājusies arī mazo valstu patstāvība starptautiskajā sistēmā. Mazo valstu ierobežotie resursi un iespējas tām neļauj pašām tikt galā ar visām savām iekšējām un ārējām problēmām, bet jaunās starptautiskās drošības sistēmas izveide kavējas. Mazo valstu jūtīgums pret iekšējo nestabilitāti un ārējo ietekmi nosaka to paaugstināto vārigumu starptautiskajā sistēmā un nereti padara tās par paaugstinātas bīstamības un konfliktu avotiem. Tas rada nepieciešamību mazo valstu problēmām un to drošībai pievērst pienācīgu starptautisku uzmanību.

3. Mazo valstu drošībai un aizsardzībai nepietiekamu vērību pievērsuši zinātnieki. Mazo valstu drošības politikai, bet īpaši militārajām stratēģijām un sistēmām veltīto pētījumu apjoms ir vairāk nekā niecīgs. Mazo

valstu problēmātika var būt zinātnisko pētījumu patstāvīgs priekšmets, jo tās nav tikai proporcionāli resursiem un iespējām (varas kapacitātei) samazinātas helās valstis, bet daudzos parametros kvalitatīvi atšķirīgas sistēmas, kas prasa specifisku pieeju un atbilstošu pētījumu metodiku.

4. Mazo valstu ierobežotie resursi nosaka to taupīgas izmantošanas nepieciešamību, bet varas deficīts determinē piesardzīgu, uzmanīgu zema riska politiku, vienlaikus meklējot un izmantojot pieejamās metodes un līdzekļus starptautiskas ietekmes vairošanai un savu nacionālo interešu īstenošanai iespējamā pilnīgākā mērā. Relatīvi mazās varas un ierobežoto resursu apstākļos mazajām valstīm ārpolitiskajā uzvedībā kā tipiska ir tieksme uz kolektīvismu, jautājumu internacionalizāciju, iesaistīšanos starpvaldību un cita veida starptautiskajās organizācijās. Mazās valstis savu nevienlīdzīgo pozīciju starptautiskajā sistēmā cenšas kompensēt ar starptautisko tiesību normu palīdzību un biežu apelāciju pie to principiem. Mazo valstu ārpolitikas augstākais mērķis, kuram pakārtoti visi pārējie mērķi un uzdevumi, ir nodrošināt valsts suverenitātes saglabāšanu, nacionālo identitāti, teritoriālo integritāti un izvairīties no militāriem konfliktiem.

5. Mazo valstu rīcībā esošo ārpolitisko līdzekļu vidū to nacionālās drošības vairošanai tradicionāli pazīstami tādi kā neitralitātes politika, iesaistīšanās militārās aliansēs, aktivitātes starptautiskajās organizācijās, aizbildniecības meklējumi pie vienas vai otras no lielvalstīm. Jaunajos starptautiskās dzīves demokratizācijas apstākļos un multipolārajā spēku sistēmā mazo valstu drošības politikas stratēģijā tradicionālās izvēles iegūst jaunu saturu, parādās arī jaunas iespējas. Viena no tām ir reģionālisms un tā dažādās formas, kas sekmīgi var kalpot konfliktu vadības un novēršanas procesos, kā arī vispārējās stabilitātes stiprināšanai. Mazajām valstīm savas drošības garantijas būtu jāmeklē arī ekonomiskās integrācijas procesos, iesaistoties starptautiskajās un reģionālajās ekonomiskajās struktūrās, piesaistot ārvalstu investīcijas. Izmantojamas tādas mazo valstu priekšrocības diplomātijā, kā iespējas īstenot ļoti elastīgu, ja nepieciešams, strauji mainīgu drošības politiku. Dārgās un tradicionālās biletālās diplomātijas vietā būtu plašāk jāizmanto daudzpusējo diplomātiju ar tai raksturīgajām metodēm.

Atsauces un skaidrojumi

¹ Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice. New York, U.N. Office of Public Information, 1989, 3. lpp.

² Sk., piem., Peter R. Baehr. *Small States: A Tool for Analysis?* World Politics No. 27, 1975; Niels Amstrup. *The Perennial Problem of Small States: A Survey of Research Efforts. Cooperation and Conflict*, No. 11, 1976.

³ Sk., Annette B. Fox. *The Power of Small States. Diplomacy in World War II*, Chicago, 1959.

⁴ Sk., piem., *Small States and the Security Challenge in the New Europe*. London, Washington, Brassey's, 1996.

⁵ Sk. Martin Wight. *Power Politics*. Ed. by Hedley Bull and Carsten Holbroad. Leicester, Leicester University Press, 1978. 23.lpp.

⁶ Sk. *Small is Dangerous. Micro States in a Macro World. Report of a Study Group of The David Davies Memorial Institute of International Studies*, edeted by Sheila Harden. London, Frances Pinter, 1985.

⁷ Turpat, 9.lpp.

⁸ E. Plischke. *Microstates in World Affairs. Policy Problems and Options*. Washington, D.C., 1977. 15.lpp.

⁹ David Vital. *The Inequality of States*. Oxford, Clarendon Press, 1967. 8 lpp.; Paul Streeten. *The Special Problems of Small Countries - World Development*, 1993 (February), vol. 21, No. 2, 197.lpp

¹⁰ E. Dommen and Ph. Hein (eds.). *States, Microstates and Islands*. London, Sydney, Dower, New Hampshire. Croom Helm, 1985, 23-24 lpp.

¹¹ R.L. Rothstein. *Alliance and Small Powers*. New York, Columbia University Press, 1968. 7.lpp.

¹² O.F. Knudsen. *Sharing Borders With a Great Power*, 6 lpp.; O. F. Knudsen. *Analysing Small-State Security: the Role of External Factors. Small States and the Security Challenge in the New Europe*, 5. lpp.

¹³ R. Vayrynen. *The positions of small powers in the West European network of economic relations. European Journal of Political Research*, No. 2, 1974, 147.lpp.

¹⁴ Sk., piem., *The Other Powers. Studies in the Foreign Policies of Small States*, 15.-16.lpp. Ed. by R. P. Burston, London, George Allen & Unwin Ltd, 1973, 13 - 26. lpp.

¹⁵ Sk. Edmund Jan Osmańczyk *The Encyclopedia of The United Nations and International Relations*. New York - Philadelphia - London, Taylor and Francis, 1990, 871.lpp.

¹⁶ M. Weber. *The Theory of Social and Economic Organization*, ed. by Talcott Parsons, New York, Free Press, 1964. 155.lpp.

¹⁷ F.S. Northedge. *The International Political System*. London, Faber & Faber, 1976, 20.lpp.

¹⁸ Turpat.

¹⁹ Hans J. Morgenthau. *Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace. Sixth Edition*. New York, Alfred A Knopf, 1985, 32.lpp.

²⁰ Turpat.

²¹ D.S. Papp. *Contemporary International Relations Frameworks for Understanding New York*, Macmillan Publishing Company; London, Collier Macmillan Publishers, 1984, 311.lpp.

²² Turpat

²³ Sk. Jan Clark. *The Hierarchy of States. Reform and resistance in the international order*. Cambridge, New York, Part Chester, Melbourne, Sydney, Cambridge University Press, 1989, 2.lpp.

²⁴ Charles O. Lerche, Jr. and Abdul A. Said. *Concepts of International Politics*. Prentice-Hall, Inc. Englewood Cliffs, N.J., 1963, 103.lpp.

²⁵ Sk., piem., Werner Levi. *International Politics. Foundation of the System*. Minneapolis, University of Minnesota press, 1974, 104-109.lpp.; K. I. Rummel. *Some Empirical Findings on Nations and Their Behavior*, *World Politics*, vol. XXI (January), 1969, 226 - 241. lpp.; M. A. East. *Size and Foreign Policy Behavior: A Test of Two Models*, *World Politics*, vol. XXV (July), 1973, No. 4, 556 - 577. lpp.

²⁶ M. A. Īsts (East) izvēidojis šo mazo valstu ārpolitiskās uzvedības modeli, izmantojot plašu starptautiskās un ārējās politikas literatūras klāstu, kurā dažādi autori, nereti viens otru atkārtojot un papildinot, akcentējuši dažādās mazo valstu ārpolitikai tipiskas iezīmes. Sk. M. A. East. *Size and foreign policy behavior. A test of two models*. *World Politics*, vol. XXV, July, 1973, No. 4, 557. lpp.

²⁷ Sk., piem., *The Other Powers. Studies in the Foreign Policies of Small States*.

- ²⁸ M. A. East. *Size and foreign policy behavior. A test of two models. World Politics, vol. XXV, July, 1973, No. 4, 559 - 560. lpp.*
- ²⁹ Sk. Turpat.
- ³⁰ D. Vital. *The Survival of Small States. Studies in Small Power / Great Power Conflict. London, Oxford University Press, 1971, 12. lpp.*
- ³¹ Sk. D. Fischer. *Nonmilitary Aspects of Security: A Systems Approach. Dartmouth, UNIDIR, 1993, 9. lpp.*
- ³² Sk., piem., H. J. Morgenthau. *Politics Among Nations, 3. - 17. lpp.*
- ³³ Sk., piem., D. A. Mitrany. *The Functional Theory of Politics. London. London School of Economics and Political Science. New York: St. Martin's Press, 1975; R. O. Keohane and J. H. Nye, eds. Transnational Relations and World Politics, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1971.*
- ³⁴ B. Buzan. *People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1983, 251. lpp.*
- ³⁵ Sk., piem., H. J. Morgenthau. *Politics Among Nations, 451. lpp.*
- ³⁶ *The Alliance's New Strategic Concept, agreed upon by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council. NATO Review, Dec. 1991, No. 6, vol. 39, 25. - 32. lpp.*
- ³⁷ D. Fischer. *Nonmilitary Aspects of Security: A Systems Approach. Dartmouth, UNIDIR, 1993, 7. lpp.*
- ³⁸ B. Buzan. *People, States and Fear (1983), 253. lpp.*
- ³⁹ Sk. B. Sundelius *Coping with structural security threats. Small States in Europe and Dependence / Otomar Holl (ed.). - Wien: Braumuller, 1983, 284. lpp.*
- ⁴⁰ D. Fischer. *Nonmilitary Aspects of Security, 10. lpp.*
- ⁴¹ P. Morgan. *Security in International Politics: Lessons From the Twentieth Century. Defensie studiecentrum, No. 24, Dec. 1988, 2 - 5. lpp.*
- ⁴² Turpat, 15. - 16. lpp.
- ⁴³ Turpat, 15. lpp.
- ⁴⁴ Sk. *Small States in Europe and Dependence, 283. lpp.*
- ⁴⁵ M. Mandelbaum. *The Fate of Nations. The Search for National Security in the Nineteenth and Twentieth Centuries. Cambridge, Cambridge University Press, 1988, 2. lpp.*
- ⁴⁶ Trygve Mathisen. *The Functions of Small States in the Strategies of the Great Powers. Oslo, Bergen Tromso, 1971, 67. - 129. lpp.*
- ⁴⁷ Sk. N. Amstrup. *The Perennial Problem of Small States: A Survey of Research Efforts. - Cooperation and Conflict, 1976, No. 3, 170 - 173. lpp.*
- ⁴⁸ *Neutral States and the European Community. Ed. Sheila Harden. London. Brassey's (UK), 1994, 144. lpp.*
- ⁴⁹ Turpat, 145. lpp.
- ⁵⁰ *Problemātisks, piemēram, ir jautājums par neitralitātes statusa saglabāšanas iespējamību valstīm, kuras integrējušās Eiropas Savienībā (Zviedrija, Somija, Austrija), kas istenos vienotu un kopīgu drošības un aizsardzības politiku. (sk. Neutral States and the European Community, 93. lpp.)*
- ⁵¹ *Neutral States and the European Community, 145. un 156. lpp.*
- ⁵² H. J. Morgenthau. *The Problem of Neutrality. The University of Kansas City Law Review, 1938, 109. lpp.*
- ⁵³ *International Military and Defense Encyclopedia, Washington, New York, Brassey's (US) Inc., 1993, vol. 1, 116. lpp.*
- ⁵⁴ R. L. Rothstein. *Alliances and Small Powers. New York and London, 1968, 244. lpp.*
- ⁵⁵ N. Amstrup. *The Perennial Problem of Small States, Co-operation and Conflict, No. 11, 1976, 171. - 172. lpp.*
- ⁵⁶ *International Military and Defense Encyclopedia, vol. 1, 120. - 121. lpp.*
- ⁵⁷ *Termins "Globalizācija" parasti tiek lietots, lai apzīmētu pieaugošās mijiedarbības procesus un globālu saskarsni, kas vērojama kā naudas, cilvēku, tēlu vērtību un ideju plūšana pāri nacionālajām robežām (sk. A. Hurrell and N. Woods. Globalisation and inequality. Millennium: Journal of International Studies, 1995, vol. 24, No. 3, 447. lpp.)*
- ⁵⁸ N. Amstrup. *The Perennial Problem of Small States, Co-operation and Conflict, No. 11, 1976, 172. lpp.*
- ⁵⁹ *Reģionālisms tiek definēts kā valdību un nevalstisku organizāciju sadarbība triju vai vairāku ģeogrāfiski blakām esošu un savstarpēji atkarīgu valstu starpā, lai panāktu savstarpēju labumu kādā vienā vai vairākās problēmās vai sferās (sk. M. Alagappa. Regionalism and conflict management: a framework for analysis. Review of International Studies, vol. 21, No. 4, oct 1995, 362. lpp.)*

- 179 -

LZP EKONOMIKAS UN JURIDISKĀS ZINĀTNES
EKSPERTU KOMISJA

THE ECONOMICS AND LAW SCIENCES' EXPERTS' COMMISSION
OF THE LATVIAN SCIENCE COUNCIL

LZP EKONOMIKAS UN JURIDISKĀS ZINĀTNES

GALVENIE PĒTĪJUMU VIRZIENI

1994. - 1996. G.

THE MAIN DIRECTIONS OF RESEARCH
IN ECONOMICS AND LAW SCIENCES IN 1994. - 1996.

BY THE LATVIAN SCIENCE COUNCIL

RĪGA 1997.

Dr. iur., Tālavas Jundzis
Latvijas Zinātņu akadēmijas
Baltijas stratēģisko pētījumu centrs
Akadēmijas laukums 1 - 604,
Rīga, LV - 1003, tel. 7 227 555

BALTIJAS STARPTAUTISKĀ DROŠĪBA.

Pētījuma mērķis ir Baltijas valstu iekšējās un ārējās drošības faktoru izziņāšana un pasākumu izstrādāšana starptautiskās drošības un stabilitātes palielināšanai, tas ir Baltijas valstu integrācijai starptautiskajā drošības sistēmā un valsts aizsardzības stratēģijas pilnveidošanai.

Līdz šim zinātnieki nav pietiekamu vērību veltījuši šīs tēmas izpētei. Tas izskaidrojams ar to, ka Baltijas valstis savu neatkarību atguvušas tikai 1991. gadā. Līdz ar neatkarības atgūšanu Baltijas valstīm pēc vairāk nekā 50 okupācijas un aneksijas gadiem pašām nācās rūpēties par savu drošību un veidot savu aizsardzības sistēmu. Pirmā zinātniskā institūcija, kas uzsāka pētījumus valsts aizsardzības jomā tika izveidota 1992. gadā. Tas bija Latvijas Nacionālās Aizsardzības akadēmijas Zinātnes centrs, kurš galveno uzmanību pievērta militārās drošības jautājumiem. 1993. gada nogalē Latvijas Zinātņu akadēmijas sistēmā tika izveidots Baltijas stratēģisko pētījumu centrs, kas uzsāka veikt pētījumus drošības politikas jomā, pievēršot lielu uzmanību drošības politiskajiem, ekonomiskajiem un sociālajiem faktoriem. Aizvadīto 2 - 3 gadu laikā līdzīgas institūcijas izveidotas arī Lietuvā un Igaunijā. Tomēr ņemot vērā, ka visas zinātniski pētnieciskās institūcijas šajā jomā uzsākušas darbību nesen, tām vēl nav pietiekamas pieredzes, trūkst darbinieku un finansējuma, zinātniskie pētījumi Baltijas drošības jautājumos nav ieguvuši kompleksu raksturu. Publikāciju skaits šajā jomā ir ārkārtīgi niecīgs un neļauj lasītājam gūt priekšstatu par Baltijas valstu drošības stratēģiju un taktiku kopumā. Kaut gan aizvadīto pāris gadu laikā pieaudzis Baltijas drošības problemātikai veltīto zinātnisko konferenču skaits, tomēr tajās skartie jautājumi bieži vien ir nepietiekami sagatavoti un virspusēji, kas zināmā mērā izskaidrojams ar vājo zinātniski pētnieciskā darba līmeni šajā jomā Latvijā un pārējās Baltijas valstīs. Savukārt Rietumu zinātnieki vēl nereti informāciju par Baltijas problēmām iegūst no publikācijām u. c. avotiem Krievijā.

Baltijas starptautiskā drošība joprojām bieži vien tiek uzverta pārāk vienkāršoti. Latvijā nereti ar to saprot iespējamos militāros draudus valsts neatkarībai, turpretim Rietumos samērā bieži Baltijas drošību identificē ar krievu minoritāšu tiesību nodrošināšanu Latvijā un Igaunijā. Tikpat vienkāršoti Latvijā sabiedrības vairākums kā vienīgo drošības garantiju saredz ātru integrāciju NATO, bet Rietumos - Krievija un Latvijas (Igaunijas) attiecību uzlabošanā "par katru cenu". Zināma atbildība par šādu izkropļotu priekšstatu veidošanos jāuzņemas politiķiem, taču jāatzīst, ka arī zinātniekiem šajā jomā veicams plašs izskaidrojošs darbs, kas būtu balstāms uz pētījumu rezultātiem un zinātniskiem atzinumiem.

Militāra rakstura draudus mūsdienu pasaulē, kurā vairs nepastāv globāla un tieša bipolāra lielvaru konfrontācija, arvien vairāk aizstāj dažāda veida riski. Politiska nestabilitāte, smaga ekonomiskā situācija, neatrisinātas sociālās problēmas īpaši raksturīgas pēcsociālisma valstīs un tās ir galvenais nestabilitātes avots arī Baltijā. Tas nozīmē, ka šo valstu drošības garantijas meklējamās ne tik daudz militārās drošības struktūrās, bet gan ekonomikas attīstībā, labklājības veidošanā un demokrātijas pilnveidošanā. Mazas valstis patērē šos mērķus var sasniegt sekmīgāk un ātrāk integrējoties demokrātiskās starptautiskās struktūrās vai meklējot sabiedrotos lielvalstu vidū.

Latvijas Zinātņu akadēmijas Baltijas stratēģisko pētījumu centrs pētījumus par Baltijas starptautisko drošību veic kopš 1994. gada. Aizvadīto 3 gadu laikā izmantotas sekojošas pētījumu metodes: iepazītas publikācijas Baltijas valstu un starptautiskās drošības jautājumos, kā arī mazo valstu drošības politikas un militārās aizsardzības jomā; analizēti Baltijas valstu normatīvie akti valsts aizsardzības un ārpolitikas jautājumos; analizēti starptautisko organizāciju, atsevišķu Baltijas valstu dokumenti un pieejamā statistiskā informācija. Izmantotas intervijas, organizētas pētnieku piedalīšanās semināros un konferencēs, konsultācijas ar zinātniski pētnieciskajiem centriem un atsevišķiem zinātniekiem ASV, Lielbritānijā, Itālijā, Somijā, Beļģijā, Vācijā, Zviedrijā u. c.

Baltoties uz teorētiskajiem atzinumiem par mazo valstu drošības garantēšanas iespējām pētījuma rezultātā izstrādātas un pilnveidotas esošās koncepcijas par mazo valstu vietu starptautiskajā sistēmā, to specifiskajām ārpolitiskajām interesēm un to sasniegšanas metodēm, kā arī mazo valstu militārās stratēģijas efektīvākajām formām. Pētījumu rezultāti rāda, ka Baltijas valstu drošību ietekmē daudzi iekšējie un ārējie faktori. Riska faktoru analīze uzskatāmi parādīja, ka smagā ekonomiskā situācija un neatrisinātas sociālās problēmas apdraud Baltijas valstu drošību daudz vairāk nekā tiešas militāras ārējās apresijas draudi. Tas nozīmē, ka Baltijas drošības stratēģija jābalsta ne tikai

uz militāriem apsvērumiem, bet vienlaicīgi jāņem vērā ekonomiskie un sociālie aspekti. Baltijas drošības pamati vienlaicīgi jāmeklē gan iekšpolitikā, gan ārpolitikā. Kā svarīgākie drošības meklējumu virzieni atzīmējami sekojošie:

1) Konsekventa virzība uz tirgus ekonomiku, demokrātisko procesu attīstīšana un stabilas politiskas sistēmas izveidošana;

2) ekonomiska un politiska integrācija Eiropā, aptverot ne tikai tīri militāras, bet galvenokārt ekonomiskās un politiskās starptautiskās organizācijas. No šī viedokļa raugoties Baltijas valstu drošībai ārkārtīgi svarīgi ir integrēties Eiropas Savienībā un tās aizsardzības struktūrā - Rietumeiropas Savienībā;

3) ciešāka sadarbība ar NATO, daudz plašāka iespēju izmantošana sadarbībai ar NATO caur programmu "Partnerattiecības mērķi". Šīs programmas ietvaros Baltijas valstīm būtu svarīgi saņemt palīdzību sekojošās sfērās:

- nacionālās drošības un aizsardzības koncepciju pilnveidošana un uzlabošana;

- demokrātiskas civilās kontroles ieviešana pār militārajām struktūrām;

- gaisa telpas kontroles un aizsardzības sistēmas izveidošana;

- militārā personāla apmācību sistēmas pilnveidošana.

4) Baltijas valstu aizsardzības sistēmas tieši balstāmas uz paš aizsardzības principiem. Baltijas valstis var cerēt uz starptautisku atbalstu militāras agresijas gadījumā tikai tad, ja tās pašas būs gatavas sevi aizstāvēt.

Baltijas valstīm nebūs pa spēkam izveidot lielus un modernus bruģotos spēkus. Par cik tās ir mazas valstis ar ierobežotiem resursiem, to aizsardzība prasa visu iespējamo resursu mobilizāciju. Plaši pazīstamā "Totālās aizsardzības" sistēma varētu būt piemērotākā Baltijas valstu situācijā, bet par to nepieciešama diskusija gan parlamentā un valdībā, gan sabiedrībā.

Publicētā literatūra par tēmu.

1. T. Jundzis Latvijas drošības intereses. Latvijas vēsture, 1994, Nr.1, 39. - 44. lpp.
2. T. Jundzis Stratēģiskie pētījumi Baltijā. Militārais apskats, 1994, Nr.1, 8. - 14. lpp.
3. T. Jundzis Drošības politikas tendences Latvijā (1988 - 94.g.). Latvijas Vēstures institūta žurnāls, 1994, Nr.3
4. T. Jundzis Latvijas drošības garantiju meklējumi (1920 - 1940.g.). Latvijas vēsture, Nr.3, 39. - 48. lpp.
5. T. Jundzis Latvia's security and relations with Russia. How to Reduce Peace and Security. VII International AMALDI

- Conference. Report and Documentation. Jablonna, 1994, pp. 313 - 321
6. T. Jundzis Latvijas drošība un aizsardzība, Rīga, Junda, 572 lpp.
 7. T. Jundzis Defence Models and Strategies in the Baltic States. The International Spectator, 1996, Nr.1, pp. 25 - 37
 8. T. Jundzis Security of Small States in International Context and Defence Strategy of Baltic States. Rome, NATO Defense College, 1996, p. 51
 9. T. Jundzis Baltijas valstu drošības militārie aspekti. Latvijas vēsture, 1996, Nr. 1, 29. - 36. lpp.
 10. T. Jundzis Risk factors in Post-Socialism States. - Overcoming the Obstacles to Peace in the Post Cold War Era. VIII International Arnaldi Conference of Academies Sciences and National Scientific Societies, Report and Documentation. Piacenza, Accademia Nazionale dei Lincei, 1995, p. 315 - 321
 11. T. Jundzis Valsts aizsardzības pirmsākumi 1991. - 1993. g. Padarītais un nepadarītais. - Militārais apskats, 1996, Nr. 2, 5. - 7. lpp.

Baltic International Security

Building the analysis on theoretically accepted conclusions and actual small state experiences, the authors tried to look at the accumulated experience of the three Baltic States in the development of foreign policies and military strategies over a five year period. Analysis shows that Baltic security strategies should not only be based on military considerations but should simultaneously take in the economic and social spheres.

- 185 -

Latvijas Universitāte

1997/2(26)

LATVIJAS VĒSTURE

Latvijas ārpolitika

Tālavs Jundzis

Latvijas ārpolitika 1990. – 1993.gadā

Latvijas Republikas ārlietu ministrs Valdis Birkavs paziņojis, ka Latvijas ārpolitikas skolu mūsdienās nemaz neesot iespējams veidot uz 1920. un 1930.gadu mantojuma bāzes.¹ Šis pārsteidzošais paziņojums ļauj tikai minēt, vai mūsdienu ārpolitikas stratēģi nolēmuši ignorēt vēsturi, vai arī vienkārši atzinušies tās nepietiekamā pārzināšanā. Abos gadījumos pētniekiem būtu jācenšas plašāk skaidrot sabiedrībai savas valsts bagāto pieredzi ārpolitikā un tradīcijas diplomātijā. Tas attiecas, pirmām kārtām, uz pirmskara periodu. Taču arī no Atmodas gadu tautas diplomātijas un pirmajiem soļiem ārpolitikā pēc valsts neatkarības pasludināšanas daudz ko varam mācīties. Apbrīnas vērts ir Latvijas un pārējo Baltijas valstu pieredze savas neatkarības atgūšanā demokrātiskiem līdzekļiem un mierīgā ceļā. Lai arī 1995.gada LR ārpolitikas koncepcija paredz citus akcentus un prioritātes, kas, pirmām kārtām, saistās ar integrēšanos Eiropas Savienībā un NATO, tomēr laika periodā no 1990. – 1993.gadam tika sagatavoti priekšnoteikumi jaunajai ārpolitikas stratēģijai un svarīgi pārzināt tās pirmsākumus.

Ārpolitikas pieredzi valsts atjaunošanas periodā nosacīti varētu iedalīt un analizēt divos posmos: 1) ārpolitikas centieni divvaldības apstākļos (1990.g. 4.maijs – 1991.g. 21.augusts); 2) ārpolitika valsts atjaunošanas nobeiguma posmā (1991.g. 22.augusts – 1993.g. 6.jūlijs). Ja pirmajā posmā Latvijas ārpolitiskie centieni bija galvenokārt vērsti uz to, lai panāktu atjaunotās Latvijas valsts starptautisko atzīšanu, tad otrajā posmā pēc augusta puča līdz pat LR Saeimas sasaukšanai visas pūles ārpolitikā tika veltītas tam, lai

panāktu okupācijas karaspēka ātru un pilnīgu izvešanu no Latvijas.

Jaunizveidotā AP un tās sastādītā valdība tūlīt deklarēja atjaunotās valsts ārpolitikas miermīlīgos mērķus. "Mēs vēlamies, lai Latvijas kaimiņattiecības ar citām tautām nosaka kopīgas intereses, savstarpēja uzticēšanās, demokrātija un taisnīgums, nevis spēks un vara", teikts 1990.gada 4. maijā pieņemtajā LR AP Vēstījumā.² Tajā pašā dienā LR AP paziņoja par savu pievienošanos Vispārējai cilvēktiesību deklarācijai un vēl 27 starptautisko tiesību dokumentiem.³

Turpmākās attiecības ar Padomju Savienību LR Augstākā Padome ierosināja veidot kā suverēnai valstij uz tādiem starptautisko tiesību pamatprincipiem kā atturēšanās no spēka un spēka draudu lietošanas starpvalstu attiecībās, strīdu izšķiršana mierīgā ceļā, katras tautas neatņemamas tiesības uz pašnoteikšanos.⁴ 1990.gada 4. maija deklarācijas "Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu" 9. punkts paredzēja valstiskās neatkarības atjaunošanai visdrīzākajā laikā uzsākt sarunas ar PSRS.⁵ Neatkarības pilnīgai atgūšanai un nostiprināšanai LR valsts varas un pārvaldes institūcijas paredzēja tikai un vienīgi nevardarbīgas, demokrātiskas formas un metodes.

Padomju Savienība nevēlējās samierināties ar neatkarības pasludināšanu nedz Latvijā, nedz pārējās Baltijas valstīs un uzskatīja ārpolitiku par savas kompetences jautājumu, uzsverot, ka Latvija, Lietuva un Igaunija ārzemēs var tikt oficiāli pārstāvēta tikai PSRS delegāciju sastāvā. Savukārt Rietumu valstis, kuras turpināja konsekventi neatzīt Baltijas

valstu inkorporācijas likumību PSRS sastāvā 1940.gadā, 1990.gadā vēl nesteidzās atzīt Latviju, Lietuvu un Igauniju kā neatkarību atjaunojušas valstis, norādot, ka šie jautājumi vispirms risināmi pašām Baltijas valstīm sarunu ceļā ar PSRS. Šādos neierastos un sarežģītos apstākļos Latvijai nācās spert savus pirmos soļus ārpolitikā pēc neatkarības atjaunošanas pasludināšanas.

Ārpolitikas jautājumu risināšanai bija nepieciešams izveidot atbilstošas institūcijas. Latvijas Republikas Augstākajā Padomē par tādu kļuva Ārlietu komisija (lai arī ārpolitikas jautājumu risināšanā iesaistījās citas pastāvīgās deputātu komisijas), bet valdība uz sāka Ārlietu ministrijas veidošanu, kas faktiski bija jārada no jauna, jo padomju varas laikā savienoto republiku ārlietu ministrijas darbojās tikai formāli. Valdības 1990.gada 9.jūlijā pieņemtajā lēmumā tika uzsvērts, ka Ārlietu ministrijas darbības mērķis ir nodrošināt LR neatkarības atjaunošanu *de facto* un tai tika uzdots izstrādāt ārpolitisko koncepciju projektus Latvijas attiecību veidošanai ar PSRS un KPFSR, Baltijas un citām valstīm, koordinēt Latvijas sadarbību ar dažādām starptautiskajām organizācijām. Valdība arī noteica Ārlietu ministrijas maksimālo darbinieku skaitu – 32 štata vienības.⁶

Pēc neatkarības pasludināšanas LR ārpolitiskā stratēģija izrietēja no 4.maija Deklarācijas izvirzītajiem mērķiem. Kaut arī netika apstiprināta kāda ārpolitikas koncepcija formāla dokumenta veidā, tomēr ārpolitiskās nostādnes galvenajos jautājumos bija pakārtota mērķim panākt LR starptautisko atzīšanu. Šajā nolūkā galvenie pūliņi vērsās attiecību noregulēšanai sarunu ceļā ar PSRS. Svarīga un politiski nozīmīga šajā kontekstā bija arī labu attiecību izveidošana ar Krieviju, par kuras Augstākās Padomes priekšsēdētāju 1990.gada maijā bija kļuvis demokrātiski noskaņotais Boriss Jeļcins. Vienlaikus LR galvenā ārpolitiskā mērķa sasniegšanai tika veidotas un attīstītas starptautiskās attiecības arī vairākos citos ne mazāk svarīgos virzienos. To vidū, pirmāmkārtām, jāmin:

1) sadarbība ar Lietuvu un Igauniju; Baltijas valstu politiskās un ekonomiskās sadarbības veicināšana;

2) tuvināšanās un attiecību veidošana ar nozīmīgākajām starptautiskajām organizācijām;

3) divpusēju kontaktu veidošana ar dažādām valstīm, lai panāktu Latvijas Republikas starptautisko atzīšanu.

Šajā laikā vēl nebija kāda vienota oficiāla viedokļa par Latvijas tālāko orientāciju pēc neatkarības starptautiskās atzīšanas. Latvijas Republikas ārlietu ministrs Jānis Jurkāns tomēr kādā no intervijām 1990.gada jūnijā bija paudis viedokli, ka Latvijas ārpolitika jābalsta uz neitralitātes principiem un nepievienošanos militāriem blokiem.⁷ Laikā, kad saspringtās attiecības ar PSRS draudēja pārāugt militārā konfrontācijā un vēl bija iespējama jebkura suverenitātes likvidēšana Latvijā, šāda nostāja bija pietiekami tālredzīga.

Daudz pūļu 1990.gada vasarā tika veltīta, lai uzsāktu sarunas ar PSRS. LR AP šajā sakarā 1990.g. 10.jūlijā pieņēma aicinājumu PSRS sākt sarunas, piedāvājot sekojošu sarunu priekšmetu: "Latvijas Republikas valstiskās neatkarības atjaunošanas atzīšana, ņemot par pamatu Latvijas Republikas valstiski tiesisko statusu 1940.gada 16.jūnijā, t.i. līdz Latvijas Republikas valstiskās suverenitātes zaudēšanai 1939.gada 23. augusta Molotova–Ribentropa noziedzīgā pakta rezultātā."⁸ Tika arī apstiprināts sarunu delegācijas sastāvs LR AP priekšsēdētāja vietnieka Andreja Krastiņa vadībā. Sarunu delegācijā iekļāva arī Jāni Peteru, kurš 15.jūnijā bija nozīmēts par Latvijas Republikas Ministru Padomes pastāvīgo pārstāvi pie PSRS Ministru Padomes.⁹

M. Gorbačovs tajā laikā jau bija aizrāvies ar ideju par jaunas suverēnu valstu savienības izveidošanu uz konfederatīviem pamatiem un centās pārliecināt arī Baltijas valstis par nepieciešamību tām parakstīt jaunās savienības līgumu. Augstākās Padomes priekšsēdētāja vietnieks Andrejs Krastiņš, kurš kā novērotājs 1990.gada 20.jūlijā piedalījās PSRS Augstākās Padomes Federācijas padomes sēdē rūgti konstatēja, ka Latvija vēlas sarunas par neatkarības atjaunošanu, bet Maskava – par jaunas savienības līguma noslēgšanu.¹⁰

Pretstatā PSRS izvairībai attiecību noregulēšanā ar Latviju jaunās Krievijas vadītājs Boriss Jeļcins bija pretimnākošs un atvērts. Viņš puda pilnīgu atbalstu Latvijas neatkarības centieniem. Uzstājoties Latvijas parlamentā 1990.gada 1.augustā B.Jeļcins atzina, ka noslēdzams starpvalstu līgums, kurā Krievija atzītu Latvijas neatkarību bez jebkādiem iepriekšējiem noteikumiem un neatkarīgi no tā, vai Latvija parakstīs savienības līgumu.¹¹ Jeļcina skaidrā nostāja Latvijas neatkarības jautājumā lika sarosīties arī PSRS vadītājiem. 21.augustā PSRS Prezidenta padomes loceklis G.Revenko Maskavā atbraukušajiem Latvijas pārstāvjiem pat paziņoja par sarunu sākumu

starp LR un PSRS pēc desmit dienām.¹² Tomēr, ja neskaita vēl citas dažāda līmeņa tikšanās Maskavā ar PSRS vadītājiem, tajā skaitā M.Gorbačovu, faktiski oficiālās sarunas tā arī nesākās. Tam bija vienkāršs izskaidrojums: PSRS vadītājiem kļuva saprotams, ka Latvija nepiekrītis atgriezties jebkādā jaunā savienībā, tādēļ sarunas nonāks strupceļā, kas Padomju Savienībai nebija izdevīgi no iekšējā politiskā viedokļa un starptautiskajā kontekstā.

Sarunu vietā M.Gorbačovs un viņa padomdevēji gatavojās PSRS prezidenta tiešās pārvaldes ieviešanai Baltijā. 1990.gada 23.novembrī PSRS AP sēdē no lēmuma projekta par ārkārtējā stāvokļa noteikšanu tiek svītrotā norma, ka PSRS prezidentam pirms ārkārtējo pasākumu veikšanas jākonsultējās ar attiecīgo republiku vadību.

Laikā, kad Viļņa tikko bija pārcietusi padomju karaspēka asiņaino akciju un Rīgā sāka celt barikādes, Tallinā notika Anatolija Gorbunova un Borisa Jeļcina tikšanās. 1991.gada 13.janvārī abi valsts vīri parakstīja līgumu "Par Latvijas Republikas un Krievijas Federatīvās Sociālistiskās Republikas starpvalstu attiecību pamatiem", kuru jau nākamā dienā ratificēja Latvijas parlaments.¹³ Līguma 1. pantā bija teikts, ka Latvijas Republika un Krievijas PSRS atzīst viena otru par suverēnām valstīm un starptautisko tiesību subjektiem, kā arī atzīst, ka katrai no tām ir tiesības īstenot savu valstisko suverenitāti jebkurās to izraudzītājās formās. Līguma 3. pantā Latvijai nācās uzņemties saistības garantēt personām, kas šā līguma parakstīšanas brīdī dzīvo Latvijas Republikas teritorijā un ir PSRS pilsoņi, tiesības saglabāt vai brīvi iegūt Latvijas Republikas pilsonību.¹⁴ Šī norma izraisīja asas debates līgumu ratificējot Latvijas parlamentā, kā arī daudzus protestus un nosodījumus Latvijas sabiedrībā turpmākajos mēnešos un gados pēc līguma ratifikācijas. Tomēr kopumā Tallinas līgumam bija nepārvērtējama politiska nozīme. Tas ierobežoja M.Gorbačova rīcības brīvību.

Pēc janvāra (1991.gada) krīzes A.Gorbunovs tikās ar M.Gorbačovu Maskavā un apsprieda situācijas stabilizācijas iespējas. Bija jūtama M.Gorbačova vēlme sākt politisku dialogu ar Latviju.¹⁵ To apstiprina arī ASV prezidenta Džordža Buša teiktais par Baltiju 1991.gada 29.janvāra ziņojumā kongresam: "Mūsu nesenasās sarunās ar padomju vadītāju mēs saņēmām apgalvojumus, kuri, ja tos izpilda, vainagosies ar karaspēka daļēju izvākšanu, dialoga atsākšanu ar republikām un atteikšanos no vardarbības".¹⁶ No teiktā izriet,

ka Gorbačovs pēc asiņainajiem janvāra notikumiem Baltijā bija pārvērtējis savu viedokli un sāka samierināties ar Baltijas valstu neatkarības neizbēgamību.

Padomju Savienības vēlmi beidzot sākt politisku dialogu ar Baltiju apliecināja arī fakts, ka PSRS prezidents izveidoja delegācijas sarunām ar Latviju (tāpat Lietuvu un Igauniju), lai apspriestu politisko, sociālo un ekonomisko jautājumu kopumu. LR Augstākā Padome 1991.gada 19.februārī noteica jaunu delegācijas sastāvu sarunām ar PSRS. Tajā iekļāva Ilmāru Bišeru (delegācijas vadītājs), Jāni Dineviču, Sergeju Dimani, Jāni Baškeru un Gvido Narkēviču.¹⁷ Jau pirmajā tikšanās reizē ar PSRS delegācijas vadītāju Vladimiru Veļičko (PSRS premjerministra pirmais vietnieks) I. Bišers vienojās, ka sarunās varētu izskatīt jautājumu par PSRS armijas statusu, republikas ipašuma konversiju, uzņēmumu un organizāciju pakļautību un Latvijas intelektuālo ipašumu. Puses vienojās, ka sarunas varētu sākties pēc 17. martā paredzētā PSRS referendumā.¹⁸ Pirmā tikšanās reize delegācijām bija 11.aprīlī Maskavā, tad 6., 7.jūnijā un vēl viena tikšanās Maskavā 2.jūlijā. Sarunas nevedās, jo PSRS delegācijas pilnvaras bija ierobežotas un tā pat izvairījās no termina "sarunas" lietošanas, tādējādi uzsverot, ka neuzskata sarunu partneri par pilntiesīgu starptautisko tiesību subjektu.

Baltijas valstis 1991.gada 13.aprīlī pieņēma Islandes Republikas piedāvājumu būt par starpnieci sarunās ar Padomju Savienību, taču arī šāds priekšlikums Maskavu neapmierināja.¹⁹ M.Gorbačovs bija aizņemts ar iekšpolitiskajām kaislībām Maskavā (29.jūnijā PSRS Augstākajā Padomē bija nesekmīgs mēģinājums viņu atstādināt no amata konstitucionālā ceļā) un vairāk rūpējās par jaunā savienības līguma noslēgšanu. Turklāt, zinot Baltijas valstu stingro nostāju neatkarības jautājumā, M.Gorbačovs nesteidzināja, drīzāk vilcināja iesākt dialogu, kas viņam vairāk kalpoja starptautiskās sabiedrības nomierināšanai.

Svarīgs ārpolitikas virziens bija sadarbība ar Lietuvu un Igauniju. Kopīgās problēmas un centieni tikt vaļā no Padomju Savienības nelūgtās aizgādības bija tās pamatā. Laikā no 1990.gada maija līdz 1991.gada augustam Baltijas valstu starpā nebija būtisku politisku domstarpību un sadarbības intensivitāte, īpaši augstākajā līmenī, šajā periodā bija lielāka nekā turpmākajos gados.

Savu kopīgo vēlmi stiprināt sadarbību trīs Baltijas valstu Augstāko Padomju priekšsēdē-

tāji: Anatolijs Gorbunovs, Vitauts Landsberģis un Arnolds Rītelis, puda jau Tallinā 1990.gada 12.maijā, parakstot "Deklarāciju par Latvijas Republikas, Lietuvas Republikas un Igaunijas Republikas vienprātību un sadarbību". Tika arī nolemts atjaunot savstarpējās saprašanās un sadarbības līgumu, kas bija noslēgts starp Latviju, Lietuvu un Igauniju un parakstīts Ženēvā 1934.gada 12.septembrī un prettiesiski pārtraukts 1940.gadā. Parakstītā deklarācija Tallinā noteica, ka tiek izveidota Baltijas valstu padome, lai sekmētu triju republiku valstiskās neatkarības atjaunošanu. Tās sastāvā ietilpa Baltijas republiku Augstāko Padomju priekšsēdētāji un citas augstas amatpersonas pēc pušu ieskata. Bija paredzēts, ka padome sanāks periodiski pēc jebkuras puses iniciatīvas. Tallinā tika pieņemts arī kopīgs paziņojums par Latvijas, Lietuvas un Igaunijas vēlmi iesaistīties Eiropas drošības un sadarbības apspriedē.²⁰

Baltijas valstu padomes loma Latvijas, Lietuvas un Igaunijas brīvības atgūšanā un starptautiskās atzišanas panākšana bija ļoti ievērojama. Padomes sēdes, kas notika gandrīz katru mēnesi un reizēm pat biežāk palīdzēja saskaņot Baltijas valstu ārpolitiskās aktivitātes un kopīgās starptautiskās akcijas. Pieņemtajos paziņojumos, aicinājumos, vēstulju tekstos Latvijas, Lietuvas un Igaunijas vadītāji vērsās gan pie ASV prezidenta un citiem lielvalstu vadītājiem gan starptautiskām organizācijām, lūdzot uzskatīt Baltijas valstu jautājumus nevis par PSRS iekšēju lietu, bet – starptautiski risināmu problēmu un nekavējoties ar Baltijas valstu starptautisko atzišanu.

Nozīmīga politiska akcija, lai pievērstu pasaules uzmanību Baltijas valstu neatkarības centieniem, notika Viļņā, 1990.gada 1.decembrī, kur pirmo reizi vēsturē uz kopīgu sēdi sanāca Latvijas Republikas Augstākā Padome, Igaunijas Republikas Augstākā Padome un Lietuvas Republikas Augstākā Padome. Pieņemtajā aicinājumā pasaules valstu parlamentiem tika lūgts izmantot visu savu ietekmi un pielikt pūles, lai:

1) Padomju Savienība izbeigtu draudu, politiskā, ekonomiskā un militārā spiediena politiku pret Baltijas valstīm un nekavējoties sāktu starpvalstu sarunas ar Latviju, Igauniju un Lietuvu par to neatkarības atzišanu;

2) tiktu noteikti saskaņoti termiņi PSRS karaspēka izvešanai no Latvijas, Lietuvas un Igaunijas teritorijas, vienlaikus nodrošinot tā neiejaukšanos Baltijas valstu lietās;

3) kodolbrīvā josla Eiropas ziemeļos tvertu arī Latvijas, Igaunijas un Lietuvas teritoriju;

4) tiktu likvidēti šķēršļi, kas neļauj vijai, Igaunijai un Lietuvai pāri savai robežai uzturēt tiešus sakarus ar visu pasauli;

5) tie apliecinātu gatavību kā trešā piedalīties Latvijas, Igaunijas un Lietuvas starpvalstu sarunās ar PSRS;

6) jautājums par Baltijas valstīm iekļauts Eiropas Drošības un sadarbības spriedes izpildītājinstitūciju darba kārti

Par Baltijas valstu padomes darba iniciatīvām kļuva ārlietu ministru konference: spriedes parlamentu komisiju līmenī, kuras ministru līmenī. Jau vienā no pirmajām tikšanās reizēm 1990.gada 26. maijā triju valstu ārlietu ministri – Jānis Jurlenčuks, Lennarts Meri, Aļģirds Saudargs nāca kopīgu paziņojumu, ka PSRS prezidentam nav diskvalifikācijas tiesību pārstāvēt Latviju, Lietuvu un Igauniju Rietumvalstu vadītāju gaidāmajā konferencē un viņa noslēgtie līgumi nesāpīgi saistoši Baltijas valstīm.²² Arī turpmāk lietu ministru sadarbība bija cieša un saauglīga. Katrs daudz maz vērā ņemams politiskais solis savstarpēji tika pārrunāts, risinājumi tika meklēti un rasti kopīgi. 1990.gada augusta ritēja kopīgs Baltijas valstu deputātu un dažādu resoru pārstāvju darba dokumenta projekta izstrādāšanas līgums PSRS par PSRS karaspēka pienākumiem tiesībām līdz tā pilnīgai izvešanai no Latvijas, Lietuvas un Igaunijas.

Sadarbība risinājās ne tikai politiskajās jautājumos, bet arī ekonomikas u.c. jomās. Baltijas valstu ekonomiskās politikas virzību nostādņu koordinācijai saskaņā ar Latvijas, Lietuvas un Igaunijas ekonomiskās sadarbības nolikumu, kas bija noslēgts 1990.gada aprīlī, 1990.gada augustā tika izveidota Baltijas sadarbības padome, kuru veidoja 3 pārstāvji no katras valsts. Padomes galvenais uzdevums bija sekmēt Baltijas valstu tiesiskās integrāciju visā reģionā. Baltijas valstu sadarbības institucionalizācija ekonomikas jomā bija viens no galvenajiem uzdevumiem citos izpildvaras jautājumos tomēr izrādījās nepietiekami pārdomāta praktiskajam pielietojumam. Nereti radās grūtības risināt problēmas ar jaunizveidoto institūciju palīdzību.

Baltijas valstu sadarbība noritēja ne tikai valstiskajā līmenī, bet turpinājās arī t.s. "civilās diplomātijas" līmenī. Turpinot Atmodas laika tradīcijas, sistemātiski tikās Baltijas valstu ietekmīgāko tautas kustību pārst

Baltijas asamblejas vai Baltijas Padomes sēdēs tāpat kā agrāk bija Igaunijas un Latvijas Tautas frontu un Lietuvas kustības "Sajūdis" vadītāji un aktivisti. Viņi noraidīja viedokli, ka līdz ar neatkarības atgūšanu tautas kustību funkcijas būtu izbeigušās. Baltijas tautu vienotību un to neatkarības centienus visai pasaulei uzskatāmi apliecināja vērienīgi noorganizētas tautas akcijas "Baltijas ceļš" (1989. un 1990. gada 23. augustā) un "Liesmojošais Baltijas ceļš" (1991. gada 23. augustā).

Latvijas un pārējo Baltijas valstu ārpolitikā starptautiskajām organizācijām bija ierādīta viena no svarīgākajām lomām. Tikai ar to palīdzību Baltijas valstis cerēja internacionalizēt Baltijas neatkarības jautājumu, padarīt to aktuālāku un nepārtraukti tam pievērst pasaules sabiedrības uzmanību.

Lai to panāktu, bija svarīgi ciešāk tuvināties ietekmīgākajām starptautiskajām organizācijām, panākt jebkādu līdzdalību to darbībā. Baltijas valstis apelēja gan pie Apvienoto Nāciju Organizācijas, atgādinot Baltijas valstu klaji netaisno un nepamatoto Baltijas valstu pārstāvju atstādināšanu no dalības ANO 1946. gadā, gan pie Eiropas drošības un sadarbības apspriedes dalībvalstīm. 1990. gada 30. jūnijā tika nosūtīta kopīga vēstule Eiropas parlamenta prezidentam ar lūgumu izveidot oficiālu triju Baltijas valstu starpparlamentāru delegāciju Eiropas parlamentā, kas jautu ātrāk atjaunot Latvijas, Lietuvas un Igaunijas reālo valstiskumu un stiprināt demokrātisku kārtību šajās valstīs. Vienlaikus tika nosūtīta vēstule arī Eiropas Padomes Parlamentārās asamblejas prezidentam ar lūgumu dot Latvijai, Lietuvai un Igaunijai speciālu viesu delegācijas statusu šajā organizācijā.²³

Starptautiskās organizācijas parādīja konsekventu spēju nereaģēt uz Baltijas valstu lūgumiem. Nesekmīgi Baltijas valstīm beidzās pirmais mēģinājums būt klāt EDSA konferencē Parīzē 1990. gada 19. novembrī. Saskaņā ar PSRS protestu Igaunijas, Latvijas un Lietuvas pārstāvji, kuri bija ieradusies uz konferenci, tika izraidīti no sēžu zāles. Situācija nedaudz mainījās 1991. gadā, kad arvien skaidrāk iezīmējās Baltijas valstu konsekventā virzība uz neatkarību un PSRS bija iedragājusi savu reputāciju ar vardarbīgajām akcijām Baltijā. Viens no nopietnākajiem Baltijas valstu diplomātijas panākumiem bija fakts, ka 1991. gada jūnijā Baltijas jautājums beidzot tika apspriests Eiropas padomes parlamenta asamblejas vasaras sesijā Helsinkos, piedaloties Latvijas, Lietuvas un Igaunijas vadi-

tājiem, kā arī PSRS pārstāvjiem. Lai arī šeit netika pieņemti kādi nopietni lēmumi, tomēr pati apspriešana piesaistīja pasaules uzmanību Baltijai.

Viens no pirmajiem Latvijas soļiem lielajā diplomātijā bija LR MP priekšsēdētāja Ivara Godmaņa un ārlietu ministra Jāņa Jurkāna viesošānās ASV 1990. gada jūlijā. Lai arī tai bija privāts raksturs, tomēr vizītes laikā Latvijas pārstāvjus pieņēma gan ASV valsts sekretārs Dž. Beikers, gan pilnīgi negaidīti – arī ASV prezidents Dž. Bušs. Dž. Beikers sarunā uzsvēra, ka ASV joprojām neatzīst Baltijas valstu inkorporācijas tiesiskumu PSRS sastāvā un uzskata, ka Baltijas valstīm ir īpašs statuss salīdzinot ar citām PSRS republikām un pilnīgas tiesības atjaunot savu valsts tiesiskumu sarunu ceļā ar PSRS. Atturīgāks savos spriedumos bija Dž. Bušs, kurš galvenokārt uzklusēja teikto par situāciju Baltijā. Tikšanās laikā I. Godmanis ierosināja Dž. Bušam Rīgā atvērt ASV informācijas centru.²⁴ Šīs tikšanās apliecināja, ka Rietumi gan turpina neatzīt Baltijas valstu inkorporāciju PSRS sastāvā, taču nav gatavi atzīt Baltijas valstu patstāvību tās starptautiski tiesiskajā izpratnē.

Latvijas diplomātiem izdevās nostiprināt labas attiecības ne tikai ar ASV, bet arī ar Skandināvijas valstīm, pirmām kārtām Dāniju, Zviedriju, Norvēģiju, kā arī ar Angliju, nedaudz vēlāk arī ar Franciju, ar kuru 1991. gada maijā tika panākta vienošanās par Baltijas informācijas centra izveidošanu Parīzē.²⁵ Latvijas informācijas biroji uzsāka darbu Kopenhāgenā, Stokholmā, Briselē, Bonnā un vēlāk kalpoja par labu pamatu vēstniecību izveidošanai. Ne tik ciešas izveidojās attiecības ar Eiropas dienvidu valstīm – Itāliju, Spāniju, Grieķiju u.c. Ārlietu ministrs J. Jurkāns to skaidroja ar faktu, ka labu attiecību nodibināšanā lieli ir trimdas latviešu nopelni tajās valstīs, kurās ir lielas un stipras latviešu emigrācijas organizācijas.²⁶

Latvijas ārpolitikā iezīmējās arī centieni savā neatkarības ceļā gūt Centrāleiropas bijušo sociālistisko valstu atbalstu un sekmēt sadarbību ekonomisko un sociālo problēmu risināšanā, kuras daudzos parametros bija ārkārtīgi līdzīgas. Tomēr Ungārija, Rumānija, Čehoslovākija un Dienvidslāvija bija piesardzīgas kontaktu attīstīšanā, jo saprata, ka apdraudētā Latvija tām nav politiski izdevīgs partneris. Šī iemesla dēļ, piemēram, trīs reizes tika atcelta plānotā A. Gorbunova vizīte uz Ungāriju.

Siltāki toni attiecībā ar Centrāleiropas valstīm iezīnējās tikai 1991.gada vasarā. 13.jūnijā tika parakstīta Latvijas un Polijas draudzības un sadarbības deklarācija. Polijas gata vība šādas deklarācijas parakstīšanai jāvērtē ļoti augsti, jo tajā laikā Polijā vēl atradās ap 50 tūkstoši liels padomju karaspēka kontingents, kura izvešanu varēja sarežģīt Polijas labvēlīgā attieksme pret Baltiju. Savukārt 2.augustā tika ielikti tiesiski pamati ekonomiskajiem sakariem ar Čehijas un Slovākijas Federatīvo republiku.

Pēc augusta puča notikumiem un pilnīgas neatkarības pasludināšanas Latvijas ārpolitikas neatliekami uzdevumi bija: 1) panākt iespējami plašāku Latvijas starptautisko atzīšanu; 2) nodibināt diplomātiskas attiecības ar valstīm, kas atzinušas Latviju; 3) atvērt vēstniecības Latvijai nozīmīgajās valstīs un izvērst to darbību.

Īsā laikā pēc pilnīgas neatkarības pasludināšanas Latvijas Republiku bija atzinušas vairāk nekā 100 valstu. Diplomātiskas attiecības nodibināja ar 53 valstīm. 22 valstīs atvēra Latvijas vēstniecības, konsulātus un pārstāvniecības.²⁷ Ar vairākiem desmitiem valstu Latvijas Republika noslēdza divpusējus starptautiskos līgumus, galvenokārt par sadarbību ekonomikā, tirdzniecībā un transportā.

Latvijas valdības un politiķu centieni starptautiskajā arēnā šajā laikā, galvenokārt, vērsās uz to, lai realizētu sekojošas drošības intereses:

1) panāktu okupācijas karaspēka ātru un pilnīgu izvešanu no Latvijas un pārējo Baltijas valstu teritorijas, kā arī okupācijas seku likvidēšanu;

2) veicinātu Latvijas ātrāku tuvināšanos un integrēšanos Eiropas un pasaules politikajā, ekonomiskajā un drošības sistēmā;

3) rastu atbalstu Latvijas valsts aizsardzības sistēmas pamatu izveidē un robežapsardzības nodrošināšanā;

4) stiprinātu Baltijas valstu vienotību, saskaņotu realizējamo ārpolitiku un panāktu vienotus principus Baltijas valstu aizsardzības sistēmu izveidē.

Latvijas un pārējo Baltijas valstu ārpolitikā tika ziedotas visas pūles, lai pēc iespējas ātrāk panāktu okupācijas karaspēka pilnīgu izvešanu no Baltijas reģiona. Laikam gan nevienam citam jautājumam ārpolitikā 1991. – 1993.gadā netika veltīts tik daudz laika, enerģijas un līdzekļu. 1991.gada septembrī Latvijā bija PSRS Bruņoto Spēku 51 348 militārpersonas, to skaitā 13 530 virsnieki, 7513 pra-

poršči, 30 305 karavīri un seržanti. Latvijā izvietojās 3 padomju divīzijas, 7 brigādes, 3 atsevišķi pulki, 3 karaskolas.²⁸

Šī svarīgā jautājuma risināšanai Latvija gribēja nekavējoties uzsākt starpvalstu sarunas ar PSRS un Krieviju. Taču 1991.gada rudenī politiskā situācija Maskavā bija tik svārstīga un neskaidra, ka nebija iespējams skaidri pateikt vai karaspēka izvešana ir vairāk atkarīga no PSRS prezidenta M.Gorbačova nostājas vai jaunās Krievijas vadītāja B.Jeļcina lēmumiem.

Pēc PSRS sabrukuma kādu laiku vispār nebija skaidrības par Baltijas valstis izvietotā bijušās Padomju Savienības karaspēka pakļautību. Tikai 1992.gada janvāra otrajā pusē Krievija paziņoja, ka uzņemas atbildību par bijušās PSRS Bruņotajiem Spēkiem.

Latvijas starpvalstu sarunas ar Krieviju sākās 1992.gada 1.februārī, kad Rīgā uz dažām stundām ieradās Krievijas delegācija vicepremjera S.Šahraja vadībā. Pirmais sarunu raunds liecināja par Krievijas vēlmi iespējami ātri savu karaspēku pilnīgi izvest, bet līdz tā izvešanai ievērot Latvijas likumus un citus noteikumus. S.Šahrajs piekrita, ka karaspēka izvešana sāksies jau martā. Parakstītajā protokolā cerīgi atspoguļojās daudzi Latvijai svarīgi jautājumi, kuri būtu risināmi nākamajos sarunu raundos, t.sk. par Latvijai nepieciešamo ieroču, munīcijas un kara tehnikas atstāšanu. Izvešanas beigu termiņu S.Šahrajs saistīja tikai ar dzīvokļu un sociālo jautājumu atrisināšanas nepieciešamību.

Pirmā tikšanās reizē starpvalstu sarunās Latvijai deva cerības un pārliecību, ka pie sarunu galda sēdušies nevis vecās Padomju Savienības pārstāvji, bet jaunās demokrātiskās Krievijas delegācija. Diemžēl tā bija vienīgā reize, kad sarunas ar Krieviju par karaspēka izvešanu viesā optimismu.

Pēc dažiem mēnešiem par Krievijas delegācijas vadītāju iecēla Krievijas Ārlietu ministrijas sevišķo jautājumu vēstnieku S.Zotovu. Sarunas vairs nevedās un bieži nonāca tuvu strupceļam. 1992.gada maijā Latvijas Republikas Augstākās Padomes Ārlietu komisijas priekšsēdētājs I.Bērziņš bija spiests konstatēt: "Krievija bīstami atražo veco PSRS politiku. Vecā domāšana, kur tikai vārds PSRS tiek nomainīts ar vārdu Krievija mums ir bīstama un, formāli apstiprinot armijas izvešanas nepieciešamību, nekas netiek darīts, lai to izvestu."²⁹

S.Zotova vadītā delegācija vispirms jau kategoriski noliedza atzīt Latvijas okupācijas

faktu 1940.gadā un līdz ar to aizstāvēja pozīciju, ka karaspēka atrašanās Latvijā ir likumīga un tikai Krievijas labā griba ir pamats tam, ka šis karaspēks no Latvijas tiek izvests. Krievijas puse karaspēka izvešanu saistīja ar neskaitāmiem nosacījumiem, pieprasīja garantēt Latvijas Republikas pilsonību visiem krieviem, kas vēlas palikt uz dzīvi Latvijā, to skaitā no izvedamās armijas demobilizētiem un, protams, viņu ģimenes locekļiem. Visu īpašumu, kas Latvijā atradās armijas pārziņā, Krievijas puse uzskatīja par savu, izņemot ēkas, kas celtas pirms 1940.gada. Tajā pašā laikā Krievija izvairījās atzīt Latvijas pretenzijas uz Latvijas armijai 1940.gadā atņemto īpašumu, kā arī neatzina Latvijas tiesības uz bijušās PSRS īpašuma, tajā skaitā bruņojuma, proporcionālu daļu, kas atbilstu Latvijas ieguldījumam PSRS budžetā okupācijas laikā. Krievija uzstāja, lai Latvijā paliktu un funkcionētu tās militārie objekti – Skrundas RLS, Ventspils kosmiskās izlūkošanas centrs un Liepājas kara osta.

Latvijas politiķos nostiprinājās pārliecība, ka vienīgā cerība panākt Krievijas karaspēka izvešanu ir šī jautājuma aktīva izvirzīšana starptautiskajos forumos un starptautiskajās organizācijās. Šajā ziņā Baltijas valstis darbojās saskaņoti un nodrošināja sev zināmu starptautisku atbalstu. 1992.gada 7. jūlijā pasaules septiņas ekonomikā vadošās lielvalstis aicināja Krieviju izstrādāt grafiku padomju karaspēka izvešanai no Baltijas valstīm. "Lielā septiņnieka" vārdā Vācijas ārlietu ministrs K.Kinkels paziņoja, ka Krievijas ekonomiskās grūtības nevar attaisnot to, ka tās armija atrodas citu valstu teritorijā bez šo valstu piekrišanas.³⁰ 10. jūlijā Helsinkos notika EDSA galotņu konference, kurā Helsinku procesa 52 dalībvalstu līderi parakstīja vairāk nekā 100 lappušu garu dokumentu "Pārmaiņu laika izaicinājums". Baltijas valstu pārstāvji jau iepriekš bija krietni pastrādājuši, lai šī nozīmīgā dokumenta 15. paragrāfā tiktu izteikts aicinājums Krievijai nekavējoties noslēgt divpusējus līgumus par ātru, organizētu pilnīgu ārvalstu karaspēka izvešanu no Baltijas valstīm.³¹

Sakarā ar lielvalstu un starptautisko organizāciju politisko spiedienu Krievija bija spiesta sarosīties. 1992.gada 6. augustā Maskavā A.Kozirevs visiem trim Baltijas valstu ārlietu ministriem nodeva prezidenta B.Jeļcina akceptētu priekšlikumu paketi. Krievija aicināja

1) nodrošināt krievu tiesības Baltijas valstīs;

2) atteikties no teritoriālajām pretenzijām;

3) panākt vienošanos par Krievijas stratēģisko objektu saglabāšanu Baltijā uz ilgāku laiku;

4) atteikties no PSRS laikā radīto zaudējumu atlīdzināšanas vienlaikus paredzot kompensāciju Krievijai par karaspēka atstāto nekustamo īpašumu, kā arī piedalīties dzīvokļu celtniecībā izvedamajam karaspēkam.³²

Baltijas valstīm šie priekšlikumi nebija pieņemami. Latvijas Republikas Augstākā Padome, atbildot uz tiem, 1992.gada 15.septembrī pieņēma lēmumu, kurā formulēja pamatprincipus sarunās ar Krieviju:

1) armija izvedama bez jebkādiem nosacījumiem;

2) Latvijas Republikai ir starptautiskos līgumos noteiktas robežas un ar Krieviju tās regulē 1920.gada 11. augusta miera līgums;

3) Krievijas karaspēka klātbūtnē netika grozīts Latvijas Republikas pilsoņu kopums, naturalizējot jaunus pilsoņus;

4) turpmāk Krievijas militārajām iestādēm un kara daļām Latvijā būs jāievēro Augstākās Padomes apstiprināta uzturēšanās kārtība.³³

Sarunas nonāca strupceļā tad, kad B.Jeļcins, pakļaujoties totalitārisma un impērijas aizstāvju spiedienam iekšzemē, 1992.gada 29. oktobrī izdeva dekrētu par karaspēka izvešanas apturēšanu no Baltijas valstīm.³⁴ Vienlaicīgi Krievija, atbildot uz Baltijas valstu pārstāvju nemitīgajām prasībām starptautiskajos forumos par svešzemju karaspēka izvešanu, izvērsa plašu un agresīvu propagandu par it kā izplatītajiem cilvēktiesību pārkāpumiem un krievu likumīgo interešu aizskārumiem Baltijā.

1992.gada 8.novembrī Baltijas valstu vadītāji iesniedza kopēju vēstuli ANO ģenerālsekretāram B.B.Gali, lūdzot pievērst sevišķu uzmanību situācijai Baltijā, kas izveidojusies sakarā ar B.Jeļcina lēmumu apturēt karaspēka izvešanu. Tajā pašā dienā ANO ģenerālsekretārs saņēma B.Jeļcina parakstītu dokumentu par cilvēktiesību masveida pārkāpumiem Baltijā un lūgumu šo jautājumu iekļaut izskatīšanai ANO Ģenerālās asamblejas 47. sesijas dienas kārtībā.³⁵ B.Jeļcina vēstuli nodeva izskatīšanai ANO komitejā, bet 47. sesijā skatīja jautājumu tikai par ārvalstu karaspēka izvešanu no Baltijas valstīm.

Par Baltijas diplomātu panākumu var uzskatīt to, ka ANO Ģenerālās asamblejas 47. sesijā 1992.gada 25.novembrī pieņēma rezolūciju, kas aicina pilnīgi izvest ārzemju

karaspēku no Latvijas, Igaunijas un Lietuvas. Rezolūcija aicina ieinteresētās valstis pēc iespējas ātrāk panākt attiecīgas vienošanās, uzliek par pienākumu ANO ģenerālsēkretāram veicināt šo procesu un regulāri informēt ANO dalībvalstis par karaspēka izvešanas gaitu un sniegt par to ziņojumu Ģenerālai asamblejai tās nākamajā 48. sesijā.³⁵ Zīmīgi, ka pēc ANO rezolūcijas pieņemšanas sarosījās arī Krievijas tautas deputātu kongresa delegāti. 1992. gada 7. decembrī pieņemtajā lēmumā "Par Krievijas militāro politiku" cita starpā rekomendēts Krievijas prezidentam B. Jeļcinam maksimāli īsā laikā pabeigt sarunas ar Baltijas valstīm par Krievijas karaspēka statusu to teritorijā un karaspēka izvešanas kārtību.

Sarunas 1993. gada pirmajā pusē turpinājās ar mainīgiem panākumiem. Pēdējā sarunu raundā pirms 5. Saeimas vēlēšanām Latvijā, kas notika 1993. gada maija beigās Maskavā, tika parakstīti 10 nolīgumi, kas reglamentēja dažādus ar Krievijas karaspēka izvešanu saistītus jautājumus. 1993. gada maijā S. Zotovs pirmo reizi izteicās, ka karaspēka izvešanu būtu iespējams pabeigt 1994. gadā, ja Latvijas puse piekritis Krievijas nosacījumiem. Viens no tiem toreiz saistījās ar Skrundas lokatora atstāšanu līdz 2003. gadam, t. i. vēl uz 10 gadiem. 1993. gada maijā, atbildot uz Latvijas delegācijas pieprasījumu, Krievijas puse oficiāli atteicās maksāt par tās karaspēka uzturēšanos Latvijā. Tomēr kopumā pēdējie sarunu raundi 1993. gada pavasarī bija konstruktīvāki un lietišķāki nekā pirms tam.

Sarunas bija lēnas un smagas ne tikai tāpēc, ka Krievijas puse ietiepīgi neatzina okupācijas faktu 1940. gadā un centās ignorēt Latvijas pamatotās prasības, bet arī tāpēc, ka Latvijas delegācijai un tās vadītājiem trūka pieredzes un zināšanu šādu atbildīgu starptautiska līmeņa sarunu vešanai. Neskatoties uz to, sarunās bija jūtams progress, tās nepārtrūka, karaspēks turpināja atstāt Latviju nepārtraukti un Latvijas delegācija palika nepieņēmīga principiālākajos jautājumos.

Daudz pūliņu Latvijas ārpolitikā tika veltīti tam, lai pēc valsts neatkarības starptautiskās atzišanas iespējami ātri tuvinātos un integrētos Eiropas un pasaules politiskajā, ekonomiskajā un drošības sistēmā. Neitralitātes politika Latvijā nebija populāra un vairums politiķu saprata, ka integrācija starptautiskajās struktūrās vairo arī Latvijas drošību. Savas drošības intereses Latvija saistīja pirmām kārtām ar tādām ietekmīgām starp-

tautiskām organizācijām kā Apvienoto Nāciju organizācija, Eiropas padome, Eiropas kopienā, Eiropas drošības un sadarbības apspriede, Ziemeļatlantijas līguma organizācija, Rietumeiropas savienība, Ziemeļatlantijas asambleja, Baltijas jūras valstu padome.

Latvijai kopā ar pārējām Baltijas valstīm ātri izdevās nokārtot formalitātes un jau 1991. gada 17. septembrī kļuva par Apvienoto nāciju organizācijas locekļiem. Zīmīgi, ka tieši pirms 70 gadiem – 1921. gada septembrī Latvija bija kļuvusi par Tautu Savienības locekli. 1991. gada 10. septembrī Maskavā notiekošajā konferencē Baltijas valstis vienbalsīgi tika uzņemtas par Eiropas drošības un sadarbības apspriedes (EDSA) pilntiesīgajām dalībvalstīm. Pēc neilga laika – 15. oktobrī Helsinkos Latvija, Lietuva un Igaunija pievienojās arī EDSA 1975. gada Noslēguma aktam, bet 1991. gada 6. decembrī – Parīzes hartai. Strābūrā Eiropas padomes parlamentārās asamblejas 43. sesijā 1991. gada 18. septembrī Latvija, kā arī Lietuva un Igaunija tika uzņemtas Eiropas padomē speciālā viesu statusā. Arī šeit Baltijas valstis ne reizi vien iesaistījās jautājumu apspriešanā par Krievijas karaspēka izvešanas nepieciešamību no Latvijas, Lietuvas un Igaunijas.

1991. gada rudenī aizsākās Latvijas sadarbība ar Ziemeļatlantijas līguma organizāciju (NATO). 1991. gada 20. decembrī Briselē NATO mitnē pirmo reizi kopā ar NATO 16 valstu ārlietu ministriem sanāca sešu bijušā Varšavas līguma valstu ārlietu ministri, lai nodibinātu NATO Sadarbības padomi. NATO Sadarbības padomes ietvaros Latvijai radās iespējas nodibināt tiešus un sistemātiskus kontaktus ar NATO struktūrām, piedalīties drošības un aizsardzības problēmu apspriešanā, saņemt nepieciešamās Rietumvalstu militāro ekspertu konsultācijas, piedalīties semināros un apgūt speciālus kursus NATO mācību iestādēs. Taču Latvija šajā laikā neizvirzīja mērķi kļūt par NATO dalībnieci. Latvijas politiķi apzinājās, ka Latvija tehnisku un finansiālu iemeslu dēļ tuvākajos gados nespēs iekļauties Rietumu tipa militārajā struktūrā. Savukārt no politiskā viedokļa paziņojums par Latvijas vēlmi iestāties NATO tikai destabilizētu jau tā nestabilo politisko situāciju valstī un neizbēgami saasinātu attiecības ar Krieviju, kā arī palielinātu Krievijas virsnieku un militārās vadības pretestību armijas izvešanai no Latvijas.

1992. gadā Latvija uzsāka tuvināšanos Eiropas kopienai, kuras jaunā stratēģija pēc

Māstrihtas līguma parakstīšanas paredzēja vienotas Eiropas drošības un aizsardzības sistēmas izveidošanu. Latvija 1992.gada 11.maijā parakstīja līgumu ar Eiropas kopieni par tirzniecību un sadarbību, tādējādi aizsākot Latvijai svarīgo integrācijas ceļu Eiropā.

Sadarbības uzsākšana vai iesaistišanās dažādās starptautiskajās organizācijās Latvijai faktiski bija tikai meklējumi, lai censtos atrast savu vietu un noskaidrotu iespējas starptautiskajā sistēmā, kura pati šajā laikā strauji pārveidojās. Ne vienmēr un visur Latvijas politiķus, kuriem, protams, nebija pietiekamas pieredzes, sagaidīja ar izpratni: "Tādēļ", norāda toreizējais ārlietu ministrs G.Andrejevs, "dažkārt nācās atklātā tekstā jautāt – kur jūs bijāt pēc Otrā pasaules kara, kad pametāt mūs likteņa varā".³⁶ Tomēr samērā īsā laikā Latvijas politiķi kopumā guva izpratni un atbalstu.

Pēc 1991.gada augusta notikumiem turpinājās darbs, lai stiprinātu Baltijas valstu vienotību, saskaņotu realizējamo ārpolitiku un panāktu vienotus principus Baltijas valstu aizsardzības sistēmu izveidē. Galvenokārt šos jautājumus risināja Baltijas padomes un Baltijas asamblejas ietvaros, Baltijas valstu ārlietu un aizsardzības ministru līmenī.

Jau pirmajā Baltijas padomes sēdē pēc Baltijas valstu starptautiskās atzīšanas 1991.gada 5.oktobrī Viļņā drošības jautājumi ieņēma centrālo vietu. Šajā reizē Baltijas padome pieņēma rezolūciju par Baltijas valstu kopīgu darbu, lai izstrādātu drošības koncepciju. Lai arī dažkārt Baltijas padomes sēdes nebija pietiekami sagatavotas, tajās ne vienmēr izdevās atrisināt visas savstarpējās domstarpības, tomēr šī Baltijas valstu sadarbības forma, kurā valstis bija pārstāvētas augstākajā līmenī, sevi attaisnoja.

Baltijas valstu vienotību stiprināja arī sadarbība parlamentu līmenī. Šim nolūkam kalpoja Baltijas asambleja, kurā Baltijas valstu Augstākās Padomes bija deleģējušas savus pārstāvjus. Baltijas asamblejas pirmā plenārsēde notika Rīgā 1992.gada 24., 25. janvārī. Tajā pieņēma asamblejas nolikumu. Nolikumā bija teikts, ka Baltijas asambleja ir konsultatīva starpparlamentu institūcija trijām Baltijas valstīm interesējošo jautājumu un projektu apspriešanai. Arī Baltijas asamblejas svarīgākais jautājums bija okupācijas karaspēka izvešanas problēma. Lai gūtu organizatorisku pieredzi tā izvērta sadarbību ar analogiskām Ziemeļvalstu un Beneluksa valstu parlamentārajām organizācijām.

Cieša sadarbība izveidojās starp Baltijas ārlietu un aizsardzības ministriem. 1992.gada 2. jūnijā Pērnavā Latvijas, Lietuvas un Igaunijas aizsardzības ministri parakstīja vienošanās protokolu par sadarbību aizsardzības jomā. Tas paredzēja: pirmkārt, sadarbību militāri tehniskajos jautājumos, otrkārt, operatīvās informācijas apmaiņu un militāro atašeju institūta izveidošanu, treškārt, nepieciešamību izstrādāt konkrētu plānu rīcības koordinācijai krīzes gadījumos. Bija arī paredzēta sadarbība, kas varētu sekmēt vienotas pērtgaisa aizsardzības sistēmas izveidošanu, ieroču un sakaru sistēmu standartizēšanu. Ministri arī vienojās, ka rīkos kopīgas Latvijas, Lietuvas un Igaunijas bruņoto spēku mācības un treniņus, veicinās sadarbību militāro zinātņu jomā. Lai arī ne visas šajā protokolā iekļautās idejas izdevās ātri un pilnīgi realizēt, tomēr tās ielika pamatu Baltijas vienotības stiprināšanai drošības un aizsardzības jomā. Latvija pirmā 1992.gadā iecēla savus militāros atašejus Lietuvā un Igaunijā, sarīkoja pirmās kopīgās militārās mācības (1993. g. maijs).

Nebūtu pareizi pārspīlēt vai idealizēt Baltijas vienotības reālos rezultātus. Blakus nenoliedzami daudziem pozitīviem sasniegumiem ārpolitikas un drošības politikas saskaņošanā, tomēr ne vienmēr domstarpības izdevās pārvarēt un ne mazums kopējo lēmumu un ieceru palika neizpildītas. Saskaņotības pietrūka arī starpvalstu sarunās ar Krieviju par karaspēka izvešanu. Baltijas valstu dažādā un pretrunīgā nostāja sarunās kalpoja Krievijas interesēm.

• • •

Latvijas ārpolitika 1990. – 1993.gadā kopumā vērtējama kā mērķtiecīga, konstruktīva, aktīva un sekmīga. Atmosferā gadu tautas diplomātijas aktivisti šajā periodā pārtapa profesionālu diplomātu un politiķu paaudzē, kuras raksturīga iezīme joprojām bija entuziasms un ticība nacionālas valsts ideāliem. Ārpolitikas lielākais sasniegums šajā laikā nenoliedzami bija tas, ka neatkarība tika atgūta bez militāra spēka palīdzības tikai ar diplomātijas metodēm, kuras balstījās uz tautas veselo saprātu. Par diplomātijas panākumu jāuzskata arī fakts, ka šajā periodā tika panākta okupācijas karaspēka lielākās daļas izvešana un saskaņota virkne nacionālām interesēm atbilstošu līgumprojektu ar Krieviju. Baltijas valstu sadarbība bija ne tikai pasludināta, bet reāla ārpolitikas prioritāte, kura nekad pirms tam vai pēc tam nav bijusi tik

cieša, aktīva un rezultatīva. Tomēr jau tad Baltijas valstu sadarbībā izemējās bīstamas plaisas (piemēram, Krievijas karaspēka izve-

šanas jautājumos), par kurām sava daļa atbildības jāuzņemas arī tā laika diplomātiem un politiķiem.

Atsauces un skaidrojumi

¹ Birkavs V. Latvijas ārpolitika: jauna situācija, jauni izaicinājumi, jaunas problēmas. – Latvijas Vēsture, 1996, Nr. 5, 37. lpp.

² Vēstījums PSRS tautām un demokrātiskajām kustībām. – LR AP un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 21, 1168. lpp.

³ LR AP deklarācija par Latvijas Republikas pievienošanās starptautisko tiesību dokumentiem un cilvēktiesību jautājumos. – LR AP un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 21, 1170. – 1173. lpp.

⁴ LR AP un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 21, 1165. – 1168. lpp.

⁵ LR AP un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 20, 356. p.

⁶ Par Latvijas Republikas Ārlietu ministriju. – LR MP 1990. g. 9. jūlija lēmums Nr. 53. – LR AP un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 36, 612. p. Jaunizveidotās Ārlietu ministrijas darbību centās ierobežot un kavēt PSRS struktūras. Piemēram, VDK darbinieki 1990. gada 19. jūnijā pēkšņi un neinformējot par to Latvijas valsts struktūras izraidīja no Latvijas vienu no Ārlietu ministrijas tulkkiem – Ivaru Embrektu, pamatojot savu rīcību ar to, ka viņš ir ASV pilsonis un nav tiesīgs darboties Latvijas Ārlietu ministrijā, kur var atrasties slepeni PSRS dokumenti. Šajā sakarā LR AP izteica kategorisku protestu par PSRS VDK darbinieku nelikumīgo akciju. Sk. LR AP un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 33, 558. p.

⁷ Cīņa, 1990, 25. jūl., 1. lpp.

⁸ Par Latvijas Republikas un Padomju Sociālistisko Republiku Savienības starpvalstu sarunām. LR AP 1990. g. 10. jūlija lēmums. – LR AP un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 30, 500. p.

⁹ Turpat.

¹⁰ Latvijas Jaunatne, 1990, 26. jūl., 1. lpp.

¹¹ Latvijas Jaunatne, 1990, 2. augusts, 1. lpp.

¹² Latvija 1985. – 1996. gadā. Notikumu hronika. Sastād. D. Bleiere. R. N.I.M.S., 1996, 35. lpp.

¹³ LR AP un Valdības Ziņotājs, 1991, Nr. 17/18, 114. p. Krievija šo līgumu joprojām nav ratificējusi.

¹⁴ Turpat.

¹⁵ Diena, 1991, 24. janvāris, 1. lpp.

¹⁶ sk. Jurkāns J. Par Latvijas 1991. gada janvāri un augustu. Latvijas Vēstnesis, 1996, 21. augusts.

¹⁷ Diena, 1991, 20. febr., 1. lpp.

¹⁸ Diena, 1991, 21. febr., 1. lpp.

¹⁹ Diena, 1991, 16. apr., 1. lpp.

²⁰ Latvijas Jaunatne, 1990, 15. maijs, 1. lpp.

²¹ LR AP un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 51, 810. p.

²² Latvija 1985. – 1996. gadā. Notikumu hronika, 29. lpp.

²³ Latvijas Jaunatne, 1990, 7. jūl., 1. lpp.

²⁴ Latvijas Jaunatne, 1990, 1. aug., 1. lpp.

²⁵ Latvijas Jaunatne, 1990, 30. maijs, 1. lpp.

²⁶ Turpat.

²⁷ Saeimas izmeklēšanas komisijas Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Ministru Padomes darbības izvērtēšanai ziņojums. – Labrīt, 1994, 1. jūl.

²⁸ Diena, 1991, 24. dec.

²⁹ Diena, 1992, 23. maijs

³⁰ Diena, 1992, 8. jūl.

³¹ Diena, 1992, 11. jūl.

³² Diena, 1992, 7. aug. Minēto priekšlikumu paketē nebija konkretizēts, par kādiem stratēģiskiem objektiem iet runa un kurās Baltijas valstīs tie būtu saglabājami. Taču var saprast, ka Krievija arī šajā gadījumā konsekvēnti centās realizēt savu nostāju par Krievijas karabāžu vai cita veida militārās klātbūtnes saglabāšanu visās Baltijas valstīs uz pietiekami ilgu laiku.

³³ Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1992, Nr. 39/40/41, 2091. lpp.

³⁴ Diena, 1992, 30. okt.

³⁵ Diena, 1992, 26. nov.

³⁶ Diena, 1993, 5. janv.

-197-

ISSN 1407-1746

GODS KALPOT LATVIJAI!

MILITĀRAIS APSKATS

1 (105)

1997

MILITĀRĀS LITERATŪRAS APGĀDES FONDA IZDEVUMS

AIZSARDZĪBAS MINISTRIJAS VALSTS UZŅĒMUMA
«JUNDA» APGĀDĀ

Dr. iur. Tālavis Junčis
Latvijas Zinātņu akadēmijas
Baltijas stratēģisko pētījumu centra direktors
Redakcijā saņemts 1997. gada 20. maijā

MAZO VALSTU AIZSARDZĪBAS STRATĒGIJA UN MILITĀRĀS SISTĒMAS (teorētiskie aspekti)

Izcilais vācu kara vēsturnieks, teorētiķis un militārās domas popularizētājs ģenerālmajors K. fon Klauzevics savulaik karu definēja kā valsts politikas turpinājumu ar citiem, vardarbīgiem līdzekļiem [1.]. Mūsdienās karu loma starpvalstu attiecību kārtošānā samazinājusies. Turpretim savu nozīmi kā būtisks valsts varas parametrs militārie līdzekļi joprojām saglabājuši. Ar ikvienas valsts militāro potenciālu — lielu vai mazu — tā vai citādi ir spiesti rēķināties pārējie starptautisko attiecību subjekti.

Mazo valstu paaugstināta apdraudētība starptautiskajā sistēmā izriet vispirms no to salīdzinoši mazā varas potenciāla. Tas arī nosaka nepieciešamību ar visiem iespējamiem līdzekļiem, tajā skaitā militārajiem, rūpēties par savu aizsardzību. Katras nācijas ne-

atņemamas tiesības uz individuālu vai kolektīvu paš aizsardzību bruņota uzbrukuma gadījumā atzītas Apvienoto Nāciju Hartas (1945. g. 24. okt.) 51. pantā.

Aizsardzība plašākā izpratnē nozīmē valsts teritorijas, drošības un tās iedzīvotāju labklājības aizstāvēšanu pret naidīgiem spēkiem, kas varētu apdraudēt aizsargājamās zemes robežas vai teritoriju [2.]. Šādā izpratnē aizsardzība aptver iedzīvotāju un visu iespējamo valsts resursu sagatavošanu un izmantošanu ienaidnieka agresijas atvairīšanai un pretestībai okupācijas režīmam, ja tas uz laiku tiktu nodibināts valsts teritorijā vai tās daļā. Šaurākā nozīmē valsts aizsardzība aptver tikai militāras aktivitātes, kas vērstas pret agresoru, un tas ir viens no karadarbības veidiem.

Aizsardzības jautājumu risināšana ir pietieka-

Valsts prezidents G. Ulmanis sarunā ar šī raksta autoru — jau aizsardzības ministru. Jura Krūmiņa foto š. g. 22. jūnijā, V P PD

mi atšķirīga katrā individuālā valstī, jo to nosaka daudzi un dažādi faktori — gan iekšējie, gan ārējie. Nereti šie faktori ir dinamiski un strauji mainīgi. Valsts varas lielums šajā sakarā ir relatīvi konstants faktors, kas ļauj analizēt mazo valstu specifisku aizsardzības jomā, abstrahējoties no individuālajām īpatnībām un priekšplānā izvirzot tipiskās iezīmes. Turklāt nebūtu pareizi mazo valstu aizsardzību aplūkot tikai kā proporcionāli resursiem samazinātu lielākas varas valstu aizsardzību. Atšķirībām būtu jāatspoguļojas gan aizsardzības uzdevumos, gan to izpildes konceptuālajos risinājumos, gan atbilstošos militārās un nemilitārās aizsardzības modeļos.

Mazo valstu aizsardzības militārās iespējas nereti tiek vērtētas pārāk skeptiski un kritiski. Vēsturē un mūsdienu pasaulē tomēr ir daudz piemēru, kad mazas valstis spējušas radīt vēnā nemazam

militāro potenciālu un likušas ar to rēķināties ievērojami lielākām valstīm.

Viena no šādām valstīm ir Izraēla (5,6 miljoni iedzīvotāju), kura kopš 40. gadiem konsekventi rūpējusies par valsts aizsardzības sistēmas izveidošanu un nostiprināšanu, kā arī nodrošinājusi sev ietekmīgu ASV atbalstu un palīdzību. Izraēla daudzkārt karojusi ar arābu kaimiņvalstīm un pierādījusi savas spējas, cīnoties ar daudz lielākiem pretiniekiem. Tās bruņotajos spēkos miera laikā dienē 172 000 karavīru, bet mobilizācijas gadījumā armijas skaitliskais sastāvs var sasniegt 600 000 vīru. Karaspēka apbruņojumā ir 4095 tanki, ap 8000 dažādu bruņumašīnu, 1800 lielkalibra artilērijas sistēmas, 116 triecienhelikopteri, 699 lidmašīnas [3.].

Pilsētvalsts Singapūra (2,9 miljoni iedzīvotāju) salīdzinoši īsā laikā smagos ekonomiskos apstākļos izveidojusi modernu un efektīvu aizsardzības sistēmu. 1965. gadā, kad Singapūra kļuva neatkarīga, tai nebija ne armijas, ne apmācīta militārā personāla, nemaz jau nerunājot par lidmašīnām, kuģiem vai bruņumašīnām. Tagad Singapūras bruņoto spēku personālsastāvs ir 54 tūkstoši vīru liels, to skaitā 34 tūkstoši obligātā dienesta karavīru. Kara gadījumā Singapūra var mobilizēt 275 000 vīru lielu armiju. Regulārās armijas rīcībā ir trīs ļoti apgādātas mehanizētās divīzijas, jūras spēkiem — 12 moderni ātrgaitas kaujas kuģi, gaisa spēkiem — 155 modernas reaktīvās kaujas lidmašīnas un 20 triecienhelikopteri [4.].

Kuveitas piemērs karā ar Irāku (1990—1991. g.) tomēr liecina, ka ļoti bruņota armija vien vēl nespēj garantēt mazas valsts drošību, ja nav pārdomātas valsts aizsardzības stratēģijas un atbilstoši veidotas aizsardzības sistēmas. Pirms Irākas uzbrukuma Kuveitā (nedaudz pāri 2 miljoniem iedzīvotāju) bija izveidota 7000 vīru liela profesionāla armija, kas bija ļoti apbruņota. Tās rīcībā bija vairāk nekā 500 modernu bruņumašīnu, 8 jauni karakuģi, 48 modernas kaujas lidmašīnas, 6 raķešu kompleksi "zeme-gaiss" [5.]. Tomēr Kuveitas aizsardzības sistēma tika sagrauta 72 stundās un tās profesionālā armija izrādījās pilnīgi nepiemērota, lai uzsāktu cīņu un aizstāvētu valsti pret iebrucēju, kas spēka ziņā bija lielāks.

Turpretim karadarbība Čečenijā (1994.—1996. g.) uzskatāmi parāda, ka mazas tautas (ap 900 tūkst.) bruņota cīņa par savas pašnoteikšanās tiesībām un valstisko neatkarību var būt ilgstoša un pat sekmīga, kaut arī pretestība būtu jāizrāda lielvalsts karaspēkam. Pirms iebrukuma Čečenijā tai bija sava neliela armija 12 000 vīru sastāvā (Nacionālā gvarde) un ap 40—50 tūkstošus liela zemessardze. Bruņojums bija visai pieticīgs (vairāk nekā 40 tūkstoši strēlnieku ieroču, ap simts tanku un bruņumašīnas). Tomēr pretestībā iesaistījās visa tauta, ieskaitot sievietes un pusaudžus. Totālā tautas aizsardzība izrādījās nesalaužama un

pārāka nekā līdzīgās situācijās — ļoti sagatavota un apbruņota profesionālā armija.

Efektīvas mazo valstu aizsardzības sistēmas izveidošanai nepieciešami vairāki priekšnosacījumi, kuri nav tik daudz atkarīgi no ārējiem kā iekšējiem faktoriem. Daži no tiem: 1) griba sevi aizstāvēt un apziņa, ka arī maza valsts var izrādīt vērā ņemamu pretestību pārspēkā lielākam pretiniekam; 2) apņēmība valsts aizsardzībai atbilstoši tās aizsardzības funkcijas prioritārajam raksturam novirzīt proporcionāli iespējamās atskaitījumus no nacionālā kopprodukta; 3) visas sabiedrības atbalstīta, skaidra stratēģija, kā izveidot efektīvu maza valstij piemērotu aizsardzības sistēmu; 4) griba un gatavība atrast partnerus strapatciskajā sistēmā spēku apvienošanai aizsardzības interesēs (iesaistīšanās militārajās savienībās un aliansēs, reģionālajās apvienībās, kolektīvajās vai kooperatīvajās drošības sistēmās u. tml.).

Optimālas mazo valstu aizsardzības stratēģijas izveidošana, kas ļautu realizēt sekmīgu aizsardzības politiku, ir viens no sarežģītākajiem uzdevumiem. Tā īstenošana parasti saistās gan ar pacifistisku uzskatu vai cita veida antimilitāru noskaņojumu viedokļu pārvarēšanu, gan ar izvairīšanos no otras galējības — militarisma. Mazo valstu paaugstinātās jūtības apstākļos sabiedrības izpratnei un atbalstam valsts izvēlētajām stratēģiskajām nostādnēm nereti ir izšķiroša loma.

Mazo valstu situācijā ir īpaši svarīgi efektīvi izvietot un pielietot savus trūcīgos līdzekļus, lai īstenotu savus politiskos mērķus, no kuriem svarīgākais vienmēr ir bijis nacionālās drošības intereses. Šajā sakarā svarīgi ir stratēģiskie jautājumi.

Bruņoto spēku organizēšanas, sagatavošanas un izmantošanas paņēmieni saistībā ar politiskajiem procesiem ir stratēģijas priekšmets tā klasiskajā izpratnē. Stratēģijas jēdziens mūsdienās tiek pielietots vēl plašākā nozīmē, saprotot ar to mērķu vadīt sabiedrīkos un politiskos procesus valsts aizsardzības jomā. Stratēģija ir politikas instruments, metode un līdzekļi darbībai [6.].

Mūsdienās pastāv dažādi viedokļi par optimālāko valsts aizsardzības stratēģiju, kas atbilstoši atspoguļojas dažādās aizsardzības koncepcijās un doktrīnās. Pievērsīsim uzmanību tikai četrām zināmajām aizsardzības doktrīnām. Tās ir: 1) aizsardzība ar atturēšanu un atvairīšanu; 2) pietiekamā aizsardzība; 3) neofensīvā aizsardzība; 4) totālā aizsardzība. Lai arī šīs doktrīnas, izņemot vienu, radušās jau Aukstā kara apstākļos vai vēl agrāk, tomēr to principiālākās iezīmes saglabājušas savu nozīmīgumu. Daudzpolārajā spēku sistēmā tās ieguvušas jaunas saturiskas iezīmes.

Atturēšana ar atvairīšanu ir viena no populārākajām un labāk izstrādātajām aizsardzības doktrīnām, uz kuras balstījās bipolārā spēku sistēma un kas ieguva īpašu nozīmi atomieroču tehnoloģijas laikmetā un nav to zaudējusi joprojām. Atturēšana ar atvairīšanu nozīmē, ka valsts ar saviem militārajiem un citiem līdzekļiem rada po-

tenciālā agresorā pārliecību, ka agresijas rezultātā gūtie zaudējumi būs lielāki nekā ieguvumi. Potenciālajam agresoram jārēķinās ne tikai ar to, ka viņa uzbrukums tiks atvairīts, bet arī ar iespējamo sodu vai atmaksu, kas tam var sekot. Atturēšanas efekts tiek sasniegts ne tik daudz pateicoties valsts aizsardzības iespējām kā tādām, bet caur bruņojuma un karaspēka līdzsvaru un to iedarbības uz ienaidnieku paredzamajām sekām.

Atturēšana ar atvairīšanu tomēr pēc savas būtības ir atomlielvalstu, citu lielvaru un vismaz vidējās varas valstu, militāru alianšu aizsardzības doktrīna. Mazu un vāju valstu aizsardzībai tā nav piemērojama, izņemot gadījumu, kad mazās valstis iesaistījušās militārās aliansēs ar lielvalstīm.

Aizsardzības pietiekamība kā doktrīna radusies M. Gorbačova laikā. Tad tā kalpoja kā "jaunās domāšanas" paraugs drošības sfērā. Lai arī šī doktrīna dzimusi vēl totalitārās valsts apstākļos un tā bija noderīga arī propagandiskiem nolūkiem, tai tomēr ir savs racionāls kodols. Arī pēc Padomju Savienības sabrukuma šī doktrīna radusi savu pielietojumu un tālāku teorētisku attīstību [7.].

Aizsardzības pietiekamība orientēta uz bruņojuma un karaspēka kvantitātes un kvalitātes atbilstību valsts nacionālo interešu realizēšanai. Kā doktrīna tā satur ideju un uzskatu sistēmu par saprātīgu līdzsvaru starp valsts politiskajiem līdzekļiem, ārpolitiskajām aktivitātēm un militāro potenciālu. Tomēr jāatzīst, ka "saprātīgs līdzsvars" ir relatīva kategorija un panākt aizsardzības pietiekamību mazas valsts apstākļos ārpus militāriem blokiem ir praktiski neiespējami.

Neofensīvā aizsardzība ir doktrīna, kas īpaši uzsver aizsardzības neofensīvā (aizsargājoša) rakstura politisko nozīmi. Tā balstās uz pieņēmumu, ka nelīdzsvarotība starp ofensīvu un neofensīvu militāru spēku pēdējam par labu vairo starptautisko drošību un politisko stabilitāti.

Šī doktrīna ir populāra mazo valstu vidū, jo atbilst to situācijai un aizsardzības reālajām iespējām. Mazo valstu bruņoto spēku struktūra, bruņojums, transports, sakaru un apgādes sistēmas lielākoties objektīvi izmantojamas savas valsts teritorijas aizsardzībai. Mazajām valstīm nav vidēja rādiusa un tālas iedarbības raķešu, kuras var sasniegt jebkuras valsts teritoriju un tikt izmantotas ofensīviem nolūkiem ārpus savas valsts teritorijas. Šo apstākli var izmantot arī propagandas nolūkos.

Neofensīvā aizsardzība tomēr ir apšaubāma no militārā viedokļa vairāku apsvērumu dēļ. Pirmkārt jau, nav iespējama ieroču stingra klasifikācija ofensīvos un neofensīvos. Otrkārt, aizsardzības dinamika vismaz taktiskā un operāciju līmenī nosaka pretuzbrukumu nepieciešamību. Tādējādi neofensīvā aizsardzība vairāk uzskatāma par teorētisku koncepciju, kuras mērķis ir politiski pasvītrot tās vai citas valsts miermīlīgo dabu un neagresīvos mērķus.

Totālā aizsardzība ir tāda konceptuāla pieeja valsts aizsardzības jautājumu risināšanā, kas paredz visu iespējamo valsts resursu mobilizāciju agresora atvairīšanai. Līdz ar militāro komponentu šajā koncepcijā paredzēta visas sabiedrības sagatavošana militārai aizsardzībai vai nemilitārai pretestībai okupācijas gadījumā, kā arī sabiedrības psiholoģiskā sagatavošana un psiholoģiskā aizsardzība. Totālā aizsardzība balstās uz nācīgas stipru patriotisku apziņu un izteiktu pašnoteikšanās sajūtu. Tā liek potenciālajam agresoram rēķināties ne tikai ar vispusīgiem militārās aizsardzības pasākumiem, bet arī ar nepieciešamību pārvarēt sīvu sabiedrības pretestību.

Totālā aizsardzība ir piemērotākā no apskatītajām aizsardzības doktrīnām mazo valstu aizsardzībai. Pirmkārt, tā rēķinās ar mazo valstu rīcībā esošiem trūcīgajiem resursiem un paredz tradicionālo un klasisko aizsardzības metožu un līdzekļu papildināšanu ar mazāk tradicionālajiem — sabiedriskās aizsardzības līdzekļiem. Otrkārt, tā balstās uz mazajām valstīm raksturīgo vienotību nacionālās idejas vārdā un relatīvi nelielo iedzīvotāju skaitu, kura vidū vieglāk izvērst patriotisku audzināšanu un izskaidrošanu un panākt atbalstu valsts realizētajai aizsardzības politikai.

Doktrīnālajā līmenī risināms jautājums arī par mazo valstu aizsardzības mērķiem, neatkarīgi no tā, kuru no tradicionālajām aizsardzības doktrīnām mazā valsts būtu izvēlējusies. Tradicionālais aizsardzības mērķis — nosargāt valsts iedzīvotāju drošību, teritorijas neaizskaramību, konstitucionālo iekārtu un valstisko suverenitāti, — ne vienmēr ir pa spēkam mazai valstij. Tas faktiski ir nerealizējams agresora ievērojama pārspēka gadījumā, ja mazā valsts nav integrējusies kādā vērā ņemamā militārā aliansē. Tādēļ mazo valstu situācijā aizsardzība ir svarīga kā process, kura rezultātā agresoram tiek nodarīti fiziski, materiāli un, kas īpaši svarīgi, politiski zaudējumi: tiek parādīts starptautiskajai sabiedrībai, kas ir agresors un kādi ir tā impēriskie mērķi; sagaidīta citu valstu vai starptautisko miera spēku palīdzību.

Mazo valstu aizsardzības doktrīnas iemiesotas to militārājās sistēmās. Aukstajam karam beidzoties, pasaulē vērojama samērā plaša militāro sistēmu reorganizācija, kas skar gan lielas, gan mazas valstis. Bruņoto spēku skaitliskais sastāvs miera laikā apstākļos tiek samazināts. Pastiprināta uzmanība tiek pievērsta karavīru profesionalitātes paaugstināšanai — gan paaugstinot apmācību līmeni, gan samazinot obligātā dienesta karavīru izmantošanu amatos, kas prasa augstu profesionalitāti. Kvantitatīvais personālsastāva samazinājums tiek kompensēts arī ar modernāku un kvalitatīvāku bruņojumu un cita veida aprīkojumu. Teritoriālais karaspēks, kas tādā vai citādā formā pastāv jebkurā valstī, tiek papildināts un pastiprināts ar mobilām vienībām, kas veido ātrās reaģēšanas spēkus. Turpina pieaugt operacionālo spēku loma. Viens no veidiem ir nacionālās vienības, kas

sagatavotas starptautisko miera uzturēšanas misiju pildīšanai.

Mazo valstu ierobežotie resursi nosaka nepieciešamību rast iespējas to taupīgai izmantošanai arī militārajās sistēmās un to veidošanā. Šajā nolūkā mazo valstu militārajām sistēmām plašākā mērā varētu paredzēt multifunkcionālus uzdevumus, tajā skaitā arī tādus, kas tieši kalpo civilajām vajadzībām. Savukārt mazo valstu civilās funkcijas būtu ciešāk saistāmas ar militārajām interesēm. Piemēram, mazajās valstīs nebūtu lietderīgi veidot atsevišķus jūras spēkus un atsevišķu krasta apsardzes dienestu, kas veic glābšanas darbus un dažas policejiskas funkcijas, bet izveidot vienu multifunkcionālu dienestu. Līdzīgā veidā gaisa telpas kontroles sistēma vienlīdz labi var kalpot gan militāriem, gan civiliem mērķiem (civilajai aviācijai). Atbilstošus militāros dienestus iespējams izmantot civilās aizsardzības nolūkos un civilajos glābšanas pasākumos, neveidojot atsevišķas civilas struktūras.

Apšaubāma ir dažu mazo valstu atteikšanās no obligātā militārā dienesta kā valsts bruņoto spēku komplektēšanas pamatprincipa. Mazajās valstīs obligātais dienests ne tikai ļauj ietaupīt finansiālos resursus, bet arī attīstīt bruņotajos spēkos demokrātiskas tradīcijas un sagatavot civiliedzīvotājus militāru uzdevumu veikšanai nepieciešamības gadījumā (nodrošināt nepieciešamās mobilizācijas rezerves). Rūpes par bruņoto spēku profesionālā līmeņa paaugstināšanu būtu risināmas ar citām metodēm.

Mazo valstu aizsardzības sistēmā efektīvas var būt dažāda veida paramilitārās organizācijas, kuras parasti veidojušās atbilstoši katras valsts vēsturiskajām tradīcijām un veic dažādas funkcijas. Tās ir organizētas un apmācītas pilsoņu karavīru vienības, kas ir gatavas veikt atbilstošus uzdevumus ārkārtēju situāciju, tajā skaitā kara, gadījumā. Dažādās valstīs tām ir dažādi nosaukumi: nacionālā gvarde, tautas milicija, zemessardze utt. No militārā viedokļa tās papildina valsts bruņotos spēkus vai nu kā rezerve, vai kā jau organizēts papildspēks. Tās var kalpot ne tikai mazo valstu trūcīgo resursu papildināšanai, bet arī kā valstiskās audzināšanas un patriotisko tradīciju veidošanas skola. Diemžēl, paramilitāro organizāciju loma valstu militārajās sistēmās un to attīstības perspektīvas nav guvušas jūtamu pērnieku uzmanību un teorētisku novērtējumu.

Mazo valstu militārā ziņā relatīvi mazās un ierobežotās iespējas nosaka nepieciešamību meklēt militārus partnerus citās valstīs, apvienot militārus spēkus reģionālās vai plašākās aliansēs un cita veida militārās savienībās. Tādā gadījumā mazo valstu aizsardzības stratēģija balstīsies uz kooperatīvās vai kolektīvās aizsardzības sistēmas principiem un militārās sistēmas, nezaudējot nacionālo specifiku, tiks pielāgotas kopīgajām interesēm.

Ne tikai no politiskā, bet arī no militārā vie-

dokļa svarīga ir mazo valstu iesaistīšanās starptautiskajās miera uzturēšanas operācijās ar saviem nacionālajiem formējumiem. Mazās valstis šajās operācijās ne tikai gūst militāru pieredzi un nostiprina starptautiskos militāros kontaktus, bet var rēķināties ar starptautisko spēku palīdzību bruņoto konfliktu vai citas nepieciešamības gadījumā arī savās zemēs.

Tādējādi mazo valstu militārā aizsardzība ir iespējama. Lai arī šī aizsardzība balstāma uz "vājā aizsardzības" principa [8.], tomēr efektīvas stratēģijas izvēle un atbilstošas militāras sistēmas izveide var dot pozitīvus rezultātus. Tikai tam vajadzīga konsekventa mazo valstu griba un attiecīga aizsardzības politika.

Apkopojot teikto varam izdarīt dažus secinājumus:

1. Mazo valstu militārā aizsardzība ir viena no to vitālo nacionālo interešu aizsardzības galējām un ārkārtējām formām. Mazo valstu militārā aizsardzība principā ir iespējama, ja izvēlēta piemērota stratēģija un izveidota atbilstoša aizsardzības sistēma. Ne mazāk svarīga ir mazo valstu griba sevi aizstāvēt un apziņa, ka arī maza valsts var izrādīt vēra ņemamu pretestību pat lielāka pretinieka pārspēkam. Mazo valstu situācijā militārā aizsardzība agresijas gadījumā var izrādīties svarīga kā process, kura rezultātā uzbrucējam tiek nodarīti fiziski, materiāli un politiski zaudējumi, parādīts sabiedrībai, kas ir agresors un tā impēriskie mērķi, sagaidīta citu valstu vai starptautisko miera nodibināšanas spēku palīdzība.

2. No pazīstamākajām aizsardzības doktrīnām (atturēšana ar atvairīšanu; aizsardzības pietiekamība; neofensīvā aizsardzība; totālā aizsardzība) piemērotākā mazajām valstīm varētu būt totālās aizsardzības doktrīna, kas guvusi sekmīgu iemiejojumu Skandināvijas un vairākās citās Eiropas nelielajās valstīs. Totālās aizsardzības doktrīna rēķinās ar mazo valstu rīcībā esošajiem trūcīgajiem resursiem un paredz tradicionālo un klasisko militārās aizsardzības līdzekļu papildināšanu ar sabiedriskās aizsardzības līdzekļiem un nemilitāro pretestību. Tā balstās uz mazajām valstīm raksturīgāko vienotību nacionālās idejas vārdā un relatīvi nelielo iedzīvotāju skaitu, kura vidū vieglāk īstenot valstisko un patriotisko izskaidrošanas darbu, panākt atbalstu valsts realizētajai aizsardzības politikai.

3. Mazo valstu aizsardzības doktrīna iemiejojama to militārajās sistēmās. Līdzekļu taupīšanas nolūkos tam varētu paredzēt multifunkcionālus uzdevumus, tajā skaitā tādus, kas tieši kalpo civilajām vajadzībām. Savukārt mazo valstu civilās funkcijas ciešāk būtu saistāmas ar militārajām interesēm. Mazo valstu apstākļos aizsardzības nolūkiem plašāk būtu izmantojamas arī dažādas paramilitāras organizācijas, kuras parasti veidojušās atbilstoši katras valsts vēsturiskajām tradīcijām un kurām ir atbalsts un ietekme sabiedrībā. Atteikšanās no obligātā militārā dien-

sta kā valsts bruņoto spēku komplektēšanas pamatprincipa mazajās valstīs nav vēlama, jo tā novedīs pie mobilizācijas resursu samazināšanas un militāro izdevumu palielināšanas.

4. Mazo valstu militārajās sistēmās tādā vai citādā formā būtu jāatrod vieta trīs atšķirīgu veidu spēkiem: teritoriālajam karaspēkam, ātrās reaģēšanas spēkiem, kas sastāv no mobilām vienībām, un operacionāliem spēkiem, kas domāti specifisku uzdevumu veikšanai, tajā skaitā starptautisko miera uzturēšanas misiju pildīšanai. Mazo valstu interesēs būtu aktīvi iesaistīties starptautiskajos miera uzturēšanas spēkos ar savām nacionālajām vienībām. Tas varētu ne tikai to politisko autoritāti un militāro pieredzi, bet arī stiprinātu starptautiskos kontaktus un nodrošinātu zināmas garantijas atbilstošas militāras palīdzības saņemšanai nepieciešamības gadījumā.

5. Militārās sistēmas reorganizācija, kas aizsākusies pasaulē sakarā ar Aukstā kara beigām, skar arī mazās valstis. Arī to regulārās armijas varētu būt skaitliski nelielas, vairāk rūpējoties par mobilizācijas rezervju sagatavošanu. Augstākas

prasības izvirzāmas bruņoto spēku profesionalitātes līmenim. Militārajā sistēmā īpaša vērtība pievēršama mobilu, ātri reaģējošu un daudzfunkcionālu vienību izveidei. Kvantitatīvais personālsastāva samazinājums būtu jākompensē ar modernāku un kvalitatīvāku bruņojumu un cita veida aprīkojumu.

6. Baltijas valstis nevar cerēt uz lielu moderni apbruņotu militāru spēku izveidošanu. Ņemot vērā, ka tās ir nelielas, vājas un apdraudētas valstis ar trūcīgām iespējām, valsts aizsardzībā jāiesaista visi iespējamie resursi. Totālās aizsardzības modelis būtu piemērotākā aizsardzības doktrīna Baltijas valstīs. Baltijas valstīm būtu jāorientējas arī uz iesaistīšanos kolektīvajās aizsardzības sistēmās un pirmām kārtām jāpaplašina savstarpējie militārie kontakti, neizslēdzot Baltijas valstu militārās savienības izveidošanu perspektīvā.

Baltijas valstu nacionālās drošības un aizsardzības koncepcijas būtu ieteicams vairāk savstarpēji saskaņot un plaši apspriest sabiedrībā, jo bez tās atbalsta nav iedomājama sekmīga valsts politikas īstenošana.

Atsauces

1. Carl von Clausewitz. On War. Princeton, New Jersey Princeton University Press, 1989, 605. lpp.

2. International Military and Defense Encyclopedia, Washington, New York, Brassey's (US), Inc., 1993, vol. 2, 7. lpp.

3. The Military Balance. 1995—1996. London, Oxford University Press, 1995, 136—137. lpp.

4. turpat, 194. lpp.

5. The Military Balance. 1991—1992. — London, Oxford University Press, 1991, 110—111. lpp.

6. International Military and Defense Encyclopedia, vol. 4, 2573. lpp., sk. arī E. N. Luttwak. Strategy: The Logic of War and Peace. Cambridge, Massachusetts, London. The Belknap Press of Harvard University Press, 1987, 239—241. lpp.

7. sk., piemēram, Military Doctrine of the Republic of Bulgaria. Basic Provisions. — Bulgarian Military Review. 1993, No. 3—4, 3—12. lpp.

8. K. S. Brower The Defense of Small Countries. Ziņojums starptautiskajā seminārā Rīgā, 1994. g.

- 205 -

LZP EKONOMIKAS UN JURIDISKĀS ZINĀTNES
EKSPERTU KOMISIJA

THE ECONOMICS AND LAW SCIENCES' EXPERTS' COMMISSION
OF THE LATVIAN SCIENCE COUNCIL

**LATVIJAS REPUBLIKAS EKONOMISKIE, KULTŪRAS
UN SOCIĀLIE ASPEKTI INTEGRĀCIJAI EIROPAS
SAVIENĪBĀ**

**THE ECONOMICAL, CULTURAL AND SOCIAL
ASPECTS OF LATVIAN REPUBLIC'S INTEGRATION IN
THE EUROPEAN UNION**

RĪGA, 1997. gada decembris

Riga, December of 1997

Dr.jur. Tālav Jundzis
Tāl. 7227555

MAZO VALSTU DROŠĪBAS TEORĒTISKIE UN PRAKTISKIE ASPEKTI

Problēmas raksturojums. Pasaules sabiedrības pastāvīgi pievērsta uzmanība lielvaru politikai nereti nepamatoti atstāj novārtā būtiskus procesus mazajās valstīs, kuri tad "pēkšņi" uzliesmo bruņotu konfliktu veidā. XX gadsimta vēsture pārlicinoši rāda, ka mazās valstīs, neskatoties uz saviem mazajiem izmēriem un nelielo iedzīvotāju skaitu, bieži vien kļuvas par plašu reģionālu vai pat globālu konfliktu avotiem. Gadiem ilgi karadarbība risinājās Korejā un Vjetnamā, bet Izraēla izcīnījusi piecus karus ar arābu kaimiņvalstīm. Šie konflikti, kuros tā vai citādi iesaistījās arī lielvaras, ik brīdī varēja novest pie jauna pasaules kara izcelšanās. Savlaicīga šādu konfliktu nenovēršana, to veicinošo pazīmju "nepamanīšana" apdraud mieru un stabilitāti pasaulē.

Arī jaunajos starptautiskajos apstākļos mazās valstis raksturojas kā paaugstinātas bīstamības konfliktu avoti un tām jāpievērš pienācīga starptautiskā uzmanība. Tas izskaidrojams ar to, ka jaunā starptautiskā politiskā sistēma ar drošības apakšsistēmu vēl tikai veidojas un tāpēc ir pietiekami nestabila, lai garantētu savu esošo un potenciālo subjektu iespējamu aizsargātību. Savukārt mazās valstis, īpaši jaunās, ir ļoti jūtīgas pret dažādu iekšējo un ārējo faktoru ietekmi un to iespējas ir nepietiekamas, lai tikai saviem spēkiem panāktu stabilitāti. Mazajām valstīm trūkst resursu, bet jaunajām - arī pieredzes. Dažkārt tas noved pie konfliktiem un militāra spēka lietošanas, kā tas 80. gadu beigās un 90. gados bija vērojams Azerbaidžānā, Gruzijā, Armēnijā, Moldovā. Tadžikijā un dažās citās jaunajās nelielajās valstīs. Karš bijušajā Dienvidslāvijā, kas ilga vairākus gadus, ir spilgts apliecinājums tam, ka arī jaunajā starptautiskajā situācijā, kas krasi samazinājies globālu konfliktu iespējamība un atomkara draudi, mazās valstis var kļūt par satricinājumu un spriedzes avotu, kas aptver kontinenta veselu reģionu un piesaista daudzu starptautisku un militāru organizāciju spēkus un līdzekļus miera atjaunošanai.

Mazo valstu vidū, kas mierīgiem līdzekļiem atguvušas savu neatkarību un veicinājušas padomju impērijas sabrukumu un totalitārā režīma izbeigšanu, ierindojas arī Igaunija, Latvija un Lietuva, kuras starptautiskajā apritē labi pazīstamas kā Baltijas valstis. Okupācijas un aneksijas sekas šajās valstīs vēl ilgi atgādinās par sevi, saglabājot grūti risināmas ekonomiskās un sociālās problēmas, kā arī paaugstinātu politisko spiedienu. Iekšējās drošības riska faktoriem Baltijas valstīs vēl pievienojas saspringtās ārpolitiskās attiecības ar Krieviju, kurai arvien bijušas ģeopolitiskas intereses Baltijas reģionā, kas pēdējos gados nereti apzīmētas ar vārdiem "tuvās ārzemes", iekļaujot šajā jēdzienā arī Igauniju, Latviju un Lietuvu.

Katra mazā valsts ir atšķirīga, specifiska un neatkarējama. Katrai ir savas vēsturiskās tradīcijas un politiskā pieredze, dažāds ekonomiskās un sociālās attīstības līmenis. Katrai ir arī savi atšķirīgi kaimiņi - lieli vai mazi, draudzīgi vai agresīvi. Katra atrodas kādā noteiktā pasaules reģionā ar savām ģeopolitiskajām un vēsturiskajām īpatnībām. Un tomēr vienlaikus mazās valstis saista daudzas jo daudzas kopīgas iezīmes, kas pakļaujas modifikācijai. Tās atrodamas ne tikai iekšpolitikā, bet arī ārējā un drošības politikā, militārās stratēģijas un aizsardzības sistēmu veidošanā. Šo kopīgo likumsakarību un iezīmju atklāšana, to teorētiska vispārināšana un analīze ir viens no mūsu pētījuma un piedāvātās grāmatas mērķiem.

Mazo valstu pieredzes apkopošana un to kopīgo iezīmju analīze ir ne tikai teorētiski interesanta, bet tai ir arī svarīga praktiska loma, pilnveidojot mazo valstu realizēto ārējo un drošības politiku. Nozīmīgi tas ir arī no jauna atdzimušajām Baltijas valstīm, kurām sava aizsardzības sistēma un ārpolitika bija jāšak veido no jauna pēc neatkarības atgūšanas 1991. gadā.

Pētījuma metodes balstās uz pasaules mazo valstu pieredzes analīzi un apkopojumu, pievēršot īpašu uzmanību Eiropas mazo valstu ārpolitiskajai darbībai drošības jomā. Informācija iegūta ne tikai no grāmatām un periodiskajiem izdevumiem, bet arī dokumentu analīzes rezultātā, veicot socioloģiskas aptaujas un daudzas intervijas ar teorētiķiem, diplomātiem un politiķiem. Pētījums balstīts arī uz secinājumiem, kas gūti zinātnisko diskusiju rezultātā starptautiskos semināros un konferencēs. Pētījuma gaitā intervēti daudzi pazīstami eksperti starptautiskās drošības jautājumos.

Secinājumi balstās uz veiktā pētījuma rezultātiem un apkopojošā veidā būtu formulējami sekojošu tēžu veidā:

1. Mazo valstu jēdziens starptautisko attiecību teorijā nav skaidri formulēts, taču praktisku apsvērumu dēļ ar mazām parasti apzīmē tādās valstis, kurās iedzīvotāju skaits nepārsniedz 10 -15 miljonus. Valstu dalījums mazās, vidējās un lielās faktiski būtu jābalsta uz to varas kapacitātes lielumu. Tā kā varu

raksturo daudzi, tajā skaitā grūti izmērāmi un mainīgi parametri, tad objektīvs valstu grupējums iespējams tikai nopietnas analīzes rezultātā.

2. Jaunajā starptautiskajā situācijā, kad noticis mazo valstu skaita tālāks pieaugums, palielinājusies arī mazo valstu patstāvība starptautiskajā sistēmā. Mazo valstu ierobežotie resursi un iespējas tām neļauj pašām tikt galā ar visām savām iekšējām un ārējām problēmām, bet jaunās starptautiskās drošības sistēmas izveide kavējas. Mazo valstu jūtīgums pret iekšējo nestabilitāti un ārējo ietekmi nosaka to paaugstināto vājumu starptautiskajā sistēmā un nereti padara tās par paaugstinātas bīstamības un konfliktu avotiem. Tas rada nepieciešamību mazo valstu problēmām un to drošībai pievērst pienācīgu starptautisku uzmanību.
3. Mazo valstu drošībai un aizsardzībai nepietiekamu vērību pievērsuši zinātnieki. Mazo valstu drošības politikai, bet īpaši militārajām stratēģijām un sistēmām veltīto pētījumu apjoms ir vairāk nekā niecīgs. Mazo valstu problemātika var būt zinātnisko pētījumu patstāvīgs priekšmets, jo tās nav tikai proporcionāli resursiem un iespējām (varas kapacitātei) samazinātas lielās valstis, bet daudzos parametros kvalitatīvi atšķirīgas sistēmas, kas prasa specifisku pieeju un atbilstošu pētījumu metodiku.
4. Mazo valstu ierobežotie resursi nosaka to taupīgas izmantošanas nepieciešamību, bet varas deficīts determinē piesardzīgu, uzmanīgu zema riska politiku, vienlaikus meklējot un izmantojot pieejamās metodes un līdzekļus starptautiskās ietekmes vairošanai un savu nacionālo interešu īstenošanai iespējami pilnīgākā mērā. Relatīvi mazās varas un ierobežoto resursu apstākļos mazajām valstīm ārpolitiskajā uzvedībā kā tipiska ir tieksme uz kolektīvismu, jautājumu internacionalizāciju, iesaistīšanos starpvaldību un cita veida starptautiskajās organizācijās. Mazās valstis savu nevienlīdzīgo pozīciju starptautiskajā sistēmā cenšas kompensēt ar starptautisko tiesību normu palīdzību un bieži apelēšanu pie to principiem. Mazo valstu ārpolitikas augstākais mērķis, kuram pakārtoti visi pārējie mērķi un uzdevumi, ir nodrošināt valsts suverenitātes saglabāšanu, nacionālo identitāti, teritoriālo integritāti un izvairīties no militāriem konfliktiem.
5. Mazo valstu rīcībā esošo ārpolitisko līdzekļu vidū to nacionālās drošības vairošanai tradicionāli pazīstami tādi kā neitralitātes politika, iesaistīšanās militārās aliansēs, aktivitātes starptautiskajās organizācijās, aizbildniecības meklējumi pie vienas vai otras no lielvalstīm. Jaunajos starptautiskās dzīves demokratizācijas apstākļos un multipolārajā spēku sistēmā mazo valstu drošības politikas stratēģijā tradicionālās izvēles iegūst jaunu saturu, parādās arī jaunas iespējas. Viena no tām ir reģionālisms un tā dažādās formas, kas sekmīgi var kalpot konfliktu vadības un novēršanas procesos, kā arī vispārējās stabilitātes stiprināšanai. Mazajām valstīm savas drošības garantijas būtu jāmeklē arī ekonomiskās integrācijas procesos, iesaistoties starptautiskajās un reģionālajās ekonomiskajās struktūrās, piesaistot ārvalstu investīcijas. Izmantojamas tādas mazo valstu priekšrocības diplomātijā, kā iespējas īstenot ļoti elastīgu, ja nepieciešams, strauji mainīgu drošības politiku. Dārgās un tradicionālās biterālās diplomātijas vietā būtu plašāk jāizmanto daudzpusējo diplomātiju ar tās raksturīgajām metodēm.
6. Baltijas valstu drošību apdraud daudzi dažādi, bieži vien strauji mainīgi faktori. To vidū, pirmām kārtām, minami sociāli ekonomiskie riski, kas saistās ar vājo tautsaimniecību un zemo dzīves līmeni, kā arī augstā noziedzība. Šo drošības risku pārvarēšana galvenokārt jāsaista ar plašu tautsaimniecības atveseļošanas pasākumu programmu. Vienlaikus uzmanība pievēršama arī militāra rakstura drošības riskiem, kuri mazāk saistāmi ar iespējamu ārēju agresiju, bet var izpausties dažāda veida bruņotos konfliktos valsts iekšienē. Šajā sakarā Baltijas valstu sadarbība militārajā jomā varētu sekmēt arī šo valstu izvirzītā ārpolitikā mērķa sasniegšanu - iespējami ātrāk integrēties NATO. Arī iespējamā Baltijas valstu iekļaušanās Eiropas Savienībā uzskatāma par ļoti svarīgu to drošības garantu.

The intent of this research is to analyse the following: the security interests of small states; the development of a model for the typical foreign policy behaviour of a small states; and the bases for coordinated actions to enhance small state security in the international system. The study was done as part of the program "International aspects of Baltic security".

LATVIJAS
VĒSTURES
INSTITŪTA
ŽURNĀLS

IZNĀK ČETRAS REIZES GADĀ
KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA

Rīga «Latvijas vēstures institūta apgāds»

Tālavas Jundzis

TIESĪBU REFORMAS DIVVALDĪBAS APSTĀKĻOS (1990—1991)

Neatkarības atgūšanā un valsts atjaunošanā svarīgu lomu Latvijā ieņēma samērā lielas likumu un citu normatīvo aktu izmaiņas, kuras kopumā varētu apzīmēt kā tiesību reformas. Lai arī sakarā ar gaidāmo integrēšanos Eiropas Savienībā tagad likumu nomaiņas, pilnveidošanas un sakārtošanas procesi ieguvuši jaunu elpu, tomēr tiesību pārkārtojumu nesējai vēsturei daudz vairāk būtu jāpievēršas gan juristiem, gan vēsturniekiem. Bez tiesību pārkārtojumu retrospektīvas analīzes nav iedomājama tiesību sistēmas tālāka pilnveidošana, kā arī sabiedrības attīstības procesu iekšējās dinamikas un likumsakarību izziņāšana.

Atmodas periodā (1986.—1990. g.) tiesību reformas soli pa solim nodrošinājušas neatkarības atgūšanu demokrātiskā un nevardarbīgā ceļā.¹ Ne mazāka ir to loma pārejas periodā, kas aizsākās pēc 1990. gada 4. maijā pieņemtās deklarācijas «Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu» un beidzās 1993. gada jūlijā līdz ar Latvijas Republikas Saeimas sasaukšanu un 1922. gada Satversmes darbības pilnīgu atjaunošanu. Šajā rakstā aprobežosimies ar tiesību reformu analīzi tikai vienā šī perioda posmā — laikā, kad politiski idejiskā cīņa starp neatkarības piekritējiem un tās pretiniekiem sasniedza savu augstāko pakāpi un nacionālās valsts institūciju konfrontācija ar PSRS varas struktūrām Latvijā faktiski noveda pie divvaldības situācijas. Par spīti opozīcijas pretestībai valstī un ārējam politiskajam spiedienam, tieši šajā periodā tika ielikti pirmie pamati kardinālai tiesību reformai, kuras mērķis bija padomju tiesību sistēmas nomaiņa ar tādu tiesību sistēmu, kas veicinātu demokrātijas attīstību un nacionālās tiesiskas valsts izveidošanu.

Divvaldības periods Latvijā skaidri saskatāms laikā no 1990. gada 4. maija līdz 1991. gada 21. augustam, t. i., gandrīz 16 mēnešus. Tas raksturīgs ar konkurējošu varas struktūru darbību un tiesību sistēmu paralēlismu. Divvaldības situācija bija neatkarību pasludinājušās Latvijas Republikas un PSRS interešu konfrontācijas

rezultāts, un tā atstāja jūtamu iespaidu uz jaunās tiesību sistēmas veidošanas procesiem.

PSRS neatzina Latvijas Republikas neatkarību. PSRS prezidents M. Gorbačovs 1990. gada 14. maijā izdeva dekrētu, ar kuru pasludināja, ka Latvijas Augstākās Padomes 4. maija deklarācijai nav likuma spēka. Tas pamudināja PSRS interešu aizstāvjus Latvijā rīkoties drošāk un deva tiem cerības, ka Latvijas neatkarība ir tikai formāla un īslaicīga parādība. Tāpēc arī Latvijas teritorijā savu darbību turpināja daudzas PSRS pārvaldes institūcijas. To vidū bija arī vairākas represīva rakstura organizācijas ar atbilstošu bruņojumu un izvērstu struktūru visā Latvijā: Valsts drošības komiteja, Latvijas PSR Prokuratūra, Kara komisariāts, Transporta milicijas pārvalde, Transporta prokuratūra u.c. Ar šo institūciju palīdzību Padomju Savienība turpināja īstenot savu politiku Latvijā. PSRS interesēm kalpoja arī Latvijas Komunistiskā partija ar A. Rubiku priekšgalā, tās spēcīgie propagandas līdzekļi — laikraksti «Cīņa», «Sovetskaja Latvija», «Novosti Rigi», «Jūrmalas Rīts», raidstacija «Sodružestvo», kas izvērsa atklātu pretvalstisku propagandu. Latvijas valsts mēģinājumi pārtraukt PSRS institūciju darbību Latvijā vai pārņemt tās savā kontrolē sastapa krasu PSRS pretestību līdz pat reālām vardarbīgām akcijām un draudiem izmantot ieročus.² Kopš 1990. gada septembra Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijai atteicās pakļauties sevišķas nozīmes milicijas vienība (saukta par OMONU), kura pēc tam, atrodoties PSRS Iekšlietu ministrijas tiešā pakļautībā, veica daudzas bandītiskas akcijas un kriminālnoziedzumus ne tikai Latvijā, bet arī Lietuvā. Turklāt Latvijā šajā laikā atradās iespaidīgs padomju karaspēka kontingents — 3 divīzijas, 7 brigādes, 3 atsevišķie pulki, 3 karaskolas — kopā vairāk nekā 51 000 PSRS Bruņoto Spēku militārpersonu ar atbilstošu bruņojumu un kara tehniku.³

Atjaunotās Latvijas Republikas rīcībā 1990.—1991. gadā vēl nebija tāda politiska un bruņota spēka, kas varētu pilnā mēra nodrošināt savas valsts teritorijā varas funkciju īstenošanu. Taču arī PSRS vadītāju rīcības brīvība Baltijas valstīs bija ierobežota, jo nācās rēķināties ar plašajiem demokrātiskajiem procesiem gan Baltijā, gan pašā Krievijā un citās padomju republikās. Turklāt M. Gorbačovam bija jārēķinās par sava demokrāta tēla nostiprināšanu pasaulē un jārēķinās ar pasaules sabiedrisko domu un demokrātisko valstu viedokli, kuras nekad nebija atzinušas Baltijas valstu aneksijas likumību un to inkorporēšanas tiesiskumu PSRS sastāvā.

Līdz ar valsts atjaunošanas pasludināšanu nevarēja atjaunot arī visus tās likumus, juridiskās un citas valsts institūcijas, kas bija pastāvējušas pirms piecdesmit un vairāk gadiem. Atjaunotās valsts likumi bija jāpieskaņo ne tikai reālajai situācijai deviņdesmito

gadu sākumā Latvijā, bet arī starptautisko tiesību normām, kuras, protams, atšķirās no tām nostādņēm, kas valdīja divdesmito un trīsdesmito gadu Eiropā un pasaulē. Vērā bija jāņem arī pirmskara neatkarīgajai Latvijai un tās tiesību sistēmai, kā arī valsts un juridiskajām institūcijām vairāk nekā sešu gadu garumā uzspiestais autoritārisma zīmogs.

Lai atjaunotu valsts varu *de facto*, sakārtotu valsts institūciju un tiesību sistēmu, bija nepieciešams pārejas periods, kurā Latvijas PSR Augstākā Padome atbilstoši savai 1990. gada 4. maija deklarācijai uzskatīja par iespējamu piemērot tā laika Latvijas PSR Konstitūcijas normas un citus padomju likumus, ciktāl tie nebija pretrunā ar Latvijas Republikas Satversmes atjaunotajiem pantiem (1., 2., 3. un 6. pantu). Šo pretrunu esamību vai neesamību jautājumos par likumdošanas aktu piemērošanu strīdu gadījumos vajadzēja izšķirt Latvijas Republikas Konstitucionālajai tiesai (4. maija deklarācijas 6. punkts), kura tomēr netika izveidota līdz pat 1996. gadam. Nevar apgalvot, ka šīs tiesas izveidošana 1990.—1993. gadā tika aizkavēta politisku apsvērumu dēļ. Vienkārši Latvijas juristiem nebija pietiekamu zināšanu un pieredzes šādas institūcijas radīšanai, turklāt to kavēja likumdošanas darbu lielais apjoms un politiskās dzīves straujā dinamika, kā arī diskusijas par to, vai Konstitucionālajai tiesai jābūt kā vienai no Augstākās tiesas struktūrām (funkcijām) vai patstāvīgai tiesu institūcijai.⁴

Tiesību pārkārtojumi 1990.—1991. gadā lika veikti samērā haotiski, nebija tiesību pārveidojumu programmas vai vismaz skaidri definētas prioritātes šajā jomā. Faktiski visu izšķīra to vai citu interešu grupu, pārvaldes institūciju vai to deputātu aktivitātes, kuri ātrāk par citiem bija spējuši sagatavot tos vai citus likumprojektus un iesnieguši izskatīšanai attiecīgajai Augstākās Padomes pastāvīgajai komisijai, kura tos tālāk varēja virzīt izskatīšanai Augstākās Padomes plenārsēdēi atbilstoši LR AP 1990. gada 19. jūnijā pieņemtajam lēmumam «Par likumprojektu izskatīšanas kārtību».⁵ Stingrāku mērķtiecību likumdošanas procesos centās panākt Latvijas Juristu biedrība, kura piedāvāja savu izstrādāto «Latvijas likumu sistēmu pārejas periodā»,⁶ kā arī Pasaules latviešu juristu pirmais kongress, kurš 1990. gada 13. oktobrī pieņemtajā rezolūcijā vērsa uzmanību uz nepieciešamību izstrādāt valstī koncepciju par okupācijas likumu atcelšanas kārtību, par juridisko institūciju atjaunošanu un reformu, pamatojoties uz Latvijas Republikas Satversmes principiem un normām.⁷ Lai arī šāda koncepcija netika izstrādāta un Latvijas Juristu biedrības ieteikumi tika uzklausi tikai daļēji, tomēr līdz ar zināmu juridiskā un likumdošanas darba pieredzes uzkrāšanu Augstākās Padomes, tās komisiju un deputātu darbība likumdošanā pamazām veidojās nosvērtāka un mērķtiecīgāka. Iespējams, šie procesi būtu bijuši sek-

mīgāki, ja Augstākās Padomes deputātu vidū būtu bijis lielāks skaits juristu. Juristu — deputātu klātbūtni Latvijas Republikas augstākajā likumdošanas institūcijā dažādos vēstures periodos raksturo šādi skaitļi.

	Deputātu skaits	T. sk. juristi	%
Satversmes sapulce (1920. g.)	163	32	19
1. Saeima (1922. g.)	106	28	26
2. Saeima (1925. g.)	103	22	21
3. Saeima (1928. g.)	105	21	20
4. Saeima (1931. g.)	117	18	15
Latvijas Republikas Augstākā Padome (1990. g.)	200	19	9,5 ⁸

Pēc neatkarības pasludināšanas 1990. gada 4. maijā tiesību reformu svarīgākais un neatliekamākais uzdevums bija nodrošināt tiesisko bāzi neatkarību atguvušās valsts institūciju izveidošanai un darbībai. Dažu okupācijas laikā radīto institūciju darbība bija jāpārtrauc, jo tās nebija izmantojamas neatkarīgas valsts interesēm (piemēram, Tautas kontrole⁹), citas jāreorganizē (pirmām kārtām milicija, prokuratūra, tiesa) un vēl citas jārada pilnīgi no jauna (piemēram, muiža, robežapsardze). Vienlaikus bija jāsamierinās ar vairāku jau iepriekš minētu PSRS tiešā pakļautībā esošu represīvo iestāžu funkcionēšanu Latvijas teritorijā. No tām bīstamākā bija Valsts drošības komiteja ar savām struktūrām un aģentu tīklu visos Latvijas rajonos un pilsētās.¹⁰

LR AP bija iecerējusi veltīt lielu vērību tiesiskās kārtības un likumības nodrošināšanai, ko nevarēja izdarīt bez plašas tiesībsardzības iestāžu reformas, to autoritātes paaugstināšanas sabiedrībā. Lai arī šajās iestādēs, īpaši milicijā, strādājošo vidū bija daudz darbinieku, kas Latvijā iebraukuši nesen — tikai 80. gados —, neprata valsts valodu un nereti apšaubāma bija viņu lojalitāte pret neatkarību atguvušo Latvijas valsti, tomēr tie bija profesionāli sagatavoti cilvēki, kuru masveidīga nomaiņa paralizētu tiesībsargāšanas iestāžu darbu. Turklāt tas radītu paaugstinātu politisko spriedzi un nodrošinātu šo institūciju pāreju pilnīgā PSRS pakļautībā. Tāpēc tūlīt pēc deklarācijas «Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu» pieņemšanas 1990. gada 4. maijā LR AP pieņēma aicinājumu tiesībsardzības iestāžu darbiniekiem, kurā, cita starpā, bija teikts: «Līdzšinējā darbība tiesībsardzības iestādēs, ja vien tā veikta likuma robežās, nevar būt par pamatu darbinieku tiesību ierobežošanai. Piemērotība ieņemajam amatam

nosakāma, vadoties nevis no tautības, politiskās pārliecības vai piederības partijai, bet gan no profesionālās sagatavotības.»¹¹

Augstākā Padome vienlaikus uzsāka arī tiesībaizsardzības iestāžu un citu valsts struktūru depolitizāciju.¹² 1990. gada 26. jūnijā pieņemtā lēmuma pirmajā punktā bija noteikts, ka Latvijas Republikas prokuratūrā, Valsts drošības komitejā, Latvijas Republikas Radio un televīzijas komitejā, Tieslietu ministrijā, Iekšlietu ministrijā un tām pakļautajās iestādēs, kā arī tiesās, Latvijas Telegrāfa aģentūrā (LETA) un LR AP un valdības laikraksta redakcijā nedrīkst izveidot un darboties sabiedriski politisko organizāciju un partiju pirmorganizācijas. Minēto iestāžu vadītājiem uzlika par pienākumu apturēt uz amata pildīšanas laiku savu darbību partijā vai sabiedriski politiskā organizācijā.¹³ Pasākumi šajā jomā bija ļoti nozīmīgi, pirmām kārtām lai mazinātu Komunistiskās partijas ietekmi un vienotas, nedalāmas impērijas aizstāvju iespējas.

Problēmas radīja Latvijas PSR prokuratūra, kuras vadītājs Valentīns Daukšis un neliela daļa darbinieku neatzina 4. maija deklarāciju, bet turpināja pildīt PSRS ģenerālprokurora norādījumus. LR AP pārstāvju sarunas Maskavā ar PSRS prokuratūras vadītājiem 1990. gada jūnijā un kompromisa piedāvājumi šīs problēmas risināšanai nesaņēma no Maskavas puses ne mazāko ieinteresētību un atbalstu,¹⁴ tāpēc Latvijā sākās priekšdarbi neatkarīgas prokuratūras izveidošanai. Šajā procesā pirmais un svarīgākais uzdevums bija jauna likuma izstrādāšana, kas arī īsā laikā tika sagatavots.

Latvijas Republikas prokuratūru izveidoja 1990. gada 26. septembrī, pieņemot likumu «Par prokurora uzraudzību Latvijas Republikā» un iecelot par Latvijas Republikas ģenerālprokuroru pieredzējušu juristu un bijušās prokuratūras darbinieku Jāni Skrastiņu, par vietniekiem — Aļģi Raupu un Edvīnu Ziediņu (vēlāk arī Jāzepu Ancānu). Pieņemtais likums vēl lielā mērā balstījās uz padomju izpratni par prokuratūru, taču tā galvenais uzdevums bija radīt tiesiskus priekšnoteikumus jaunās prokuratūras darbības uzsākšanai. Neatkarīgās valsts prokuratūras izveidošanu krasī negatīvi uztvēra PSRS vadītāji. PSRS ģenerālprokurors nāca klajā ar paziņojumu par šīs prokuratūras izveidošanas nelikumību un uzdeva Latvijas PSR prokuroram V. Daukšim turpināt darbu, tādējādi Latvijā pastāvēja divas prokuratūras. OMON vienības kaujinieku apsardzībā Latvijas PSR prokuratūra, kuras tiesiskumu neatzina LR AP, destabilizēja politisko situāciju valstī un vairoja jukas tiesību institūciju sistēmā. Tā, piemēram, tiesas, kuras pilnībā saglabāja uzticību atjaunotajai valstij, nevarēja izskatīt lietas un citus materiālus, kas tika saņemti no šīs nelikumīgi funkcionējošās institūcijas. Tāda situācija saglabājās līdz pat 1991. gada augusta pučam.

Aizkavējusies bija milicijas darba reorganizācija. Tajā darbu turpināja samērā liels skaits personu, kuru lojalitāte Latvijas neatkarībai

bija apšaubāma. Pirmām kārtām tas attiecās uz Rīgu, kur milicija jau 1990. gada maijā paziņoja, ka neatbalsta 4. maija deklarāciju, tas apstiprinājās arī janvāra (1991. g.) kritiskajās dienās, kad tikai ar grūtībām izdevās atrast dažus milīčus, kuri bija gatavi apsargāt Augstākās Padomes ēku. Bija pienācis laiks mainīt ne tikai milicijas nosaukumu, bet arī tās darba saturu un paredzēt atbilstošu tiesisko regulējumu.¹⁵ Darba grupa iekšlietu ministra pirmā vietnieka Zenona Indrikova vadībā izstrādāja likumprojektu «Par policiju», kuru pēc samērā ilgām un plašām debatēm, kurās nereti virmoja politiskās kaislības (sākot jau ar jautājumu par milicijas pārdēvēšanu par policiju), Augstākā Padome tomēr pieņēma 1991. gada 4. jūnijā.

Likums nostiprināja patstāvīgu valsts policijas iestāžu sistēmu rajonos un pilsētās, paredzot, ka tās sastāvā ietilpst kārtības policija un kriminālpolicija. Daudz strīdu izraisīja likumprojekta autoru priekšlikums bez valsts policijas radīt arī municipālo policiju.¹⁶ Tomēr beigu beigās Augstākās Padomes deputāti piekrita piešķirt pašvaldībām tiesības izveidot pašvaldību policiju, ja tās to vēlas. Likums arī atbrīvoja policiju no daudzām funkcijām, kuras līdz tam veica milicija (piemēram, personu pierakstīšana, transportlīdzekļu reģistrācija u.c.). Svarīgākās bija likumā iekļautās policistu pienākumu un tiesību normas, kas valsts nesaturēja padomju milicijas darbībai raksturīgās iezīmes, bet gan tika ņemtas vērā starptautiski atzītās cilvēktiesības.

Neatkarīgas valsts statuss valdībai lika rūpēties par Latvijas ekonomisko un politisko robežu aizsardzību. Valdības neatliekamo uzdevumu lokā bija pasākumi iekšējā tirgus aizsardzībai. Bija jāpanāk, lai apstākļos, kad trūka pārtikas un rūpniecības preču, pāri valsts robežām neaizplūstu Latvijas iedzīvotājiem tik ļoti nepieciešamie resursi. Ar Latvijas Republikas Ministru Padomes 1990. gada 3. jūlija lēmumu tika izveidots Muitas departaments un uzsākta muitas sistēmas veidošana. Par Muitas departamenta direktoru iecēla Aivaru Saliņu. LR AP Prezidijs uzdeva Ministru Padomei līdz 1990. gada 1. novembrim izveidot arī Robežapsardzības departamentu, kas tomēr netika izdarīts. 1990. gada 20. decembrī Augstākā Padome pieņēma likumu «Par Latvijas Republikas valsts robežu», taču politisko robežu apsardzība tika uzsākta tikai 1992. gada sākumā.

Patstāvīgas saimnieciskās nodrošināšanai bija nepieciešams izveidot arī savu Valsts banku. LR AP 1990. gada 31. jūlijā pieņēma lēmumu par Latvijas bankas izveidošanu un apstiprināja tās pagaidnolikumu. Latvijas neatkarīgās valsts pirmo banku izveidot uzticēja jaunieceltajam bankas prezidentam Pāvilam Saksam un bankas padomes locekļiem: Andrim Bērziņam, Jānim Ozoliņam, Elmāram Siliņam, Elmāram Zelgalvim. Svarīgākais bankas uzdevums bija izveidot nacionālo naudas sistēmu.

Pēc neatkarības pasludināšanas turpinājās pašvaldību reorganizācija. Tika atcelti 1990. gada 15. februārī pieņemtie likumi par pašvaldībām un 1991. gada 24. aprīlī pieņemti jauni likumi — «Par pagastu pašvaldību» un «Par pilsētu pašvaldību». Tic bija spēkā tikai līdz 1994. gadam, kad tos atkal izmainīja. Pašvaldību reformas pamatmērķis bija kardināla tiesību un funkciju pārdale starp Ministru Padomi un vietējām padomēm par labu pēdējām. Tas bija mēģinājums vietējām padomēm piešķirt reālu varu, kuras tām līdz šim nebija.

Tiesiskā ceļā bija jānokārto arī Latvijas administratīvi teritoriālais iedalījums. Tika gatavots attiecīgs likumprojekts. Svarīgi bija administratīvi teritoriālo iedalījumu tuvināt pirmskara Latvijas pārvaldes sistēmai, bet no padomju laikā izveidotā atteikties. Taču drīz vien kļuva saprotams, ka kardinālai administratīvi teritoriālajai reformai Latvijā vēl nav ekonomiska pamatojuma un tās īstenošanai trūkst līdzekļu. Tādēļ arī netika īstenota ideja par rajonu pārdēvēšanu par apriņķiem. Vienīgi padomju laikā izveidotos ciematus kā administratīvi teritoriālas iedalījuma vienības nolēma pārveidot par pagastiem vai pilsētām, ņemot vērā katras konkrētas pašvaldības 'viedokli.¹⁷ 1991. gada 6. jūnijā Augstākā Padome nolēma reformu šajā jomā turpināt un izveidoja Latvijas Republikas administratīvi teritoriālā iedalījuma reformas komisiju, ieceļot deputātu Valdi Šteinu par tās priekšsēdētāju.¹⁸ Diemžēl reforma arī nākamajos gados līdz pat Saeimas ievēlēšanai nenotika.

Padomju tipa arodbiedrību demontāžu veicināja jaunais likums «Par arodbiedrībām», kuru Augstākā Padome pieņēma 1990. gada 13. decembrī. Tas noteica, ka arodbiedrības ir neatkarīgas sabiedriskas organizācijas, kas pauž, pārstāv un aizstāv savu biedru darba un citas sociālās un ekonomiskās tiesības un intereses. Likums arī atbrīvoja arodbiedrības no tām neraksturīgām valstiskām funkcijām, kuras līdz tam īstenoja arodbiedrību pārziņā esošā Darba tehniskā inspekcija un Darba tiesību inspekcija.¹⁹ Tomēr jaunā likuma pieņemšana nespēja tik drīz atjaunot padomju laikā zaudēto iedzīvotāju ticību arodbiedrībām — un to loma sabiedrībā bija visai formāla.

Valsts aparāta reorganizācija un jaunu institūciju veidošanas saturiskais nodrošinājums atpalika no tiesiskā. Galvenā problēma bija godprātīgu, Latvijas neatkarības idejai uzticīgu, valsts aparāta darbu pārzinošu, izglītotu ierēdņu katastrofāls trūkums. Par dažāda ranga ierēdņiem dažkārt kļuva cilvēki, kuri bija skeptiski noskaņoti pret Latvijas neatkarības atgūšanas reālajām izredzēm, bet vecie — padomju laika funkcionāri izpildvaras struktūrās vienkārši nogaidīja. Savukārt jaunajiem trūka pieredzes, arī daudzi Atmosas laika mītiņotāji nebija izturējuši grūto pārbaudījumu, ko uzlika vara un nauda. Divvaldības situācija vēl vairāk saasināja šo stā-

vokli un novājināja jau 15 vājo neatkarību alkstošās valsts varu. Latvijas Tautas frontes valde 1991. gada 16. aprīlī šo situāciju raksturoja šādi: «Dažāda mēroga un ranga blēži kopā ar partijas bijušās nomenklatūras un pašreizējās valsts administrācijas negodīgiem darbiniekiem steidz izmantot varas bezspēcību, lai, sagrābjot ekonomisko varu, kļūtu par noteicējiem politikā. Radušās reālas briesmas pārtraukt mūsu tautas valstiskās neatkarības atjaunošanas ceļu.»²⁰ Savukārt Latvijas Tautas frontes valdes priekšsēdētājs Romualds Ražuks 1991. gada jūnijā kādā no semināriem konstatēja: «Mēs cenšamies mainīt sistēmu, nemainot valsts varu .. Mums pieder likumdošanas vara — Augstākā Padomē vairākuma frakciju veido LTF atbalstītie deputāti, mums ir LTF — milzīga sabiedriski politiska organizācija, mums ir Latvijas valdība, bet daudzos valsts izpildvaras ešelonos vara no augšas līdz apakšai pieder tiem, kam tā ir piederējusi līdz šim.»²¹ Šajā sakarā tika arī kritizēts jau minētais lēmums par valsts iestāžu depolitizāciju, kas palīdzēja sagraut Latvijas Tautas frontes domubiedru kodolu daudzās iestādēs, un tādējādi tika zaudēti daudzi spējīgi tautfrontieši.

Par vienu no neatliekami risināmām problēmām tūlīt pēc neatkarības pasludināšanas atkal kļuva Latvijas jauniešu karadienests PSRS Bruņotajos Spēkos. No vienas puses, sabiedrībā tas tika uzskatīts par okupācijas karaspēku, kurā dienests nebūtu pieļaujams, no otras puses, Latvijā bija pietiekami daudz jauniešu, kuri nevēlējās sevi identificēt kā neatkarību pasludinājušās Latvijas pilsoņi, un nebūtu bijis viegli viņiem liegt iespēju doties PSRS militārajā dienestā. Šī jautājuma atrisināšanu sarežģīja arī nenokārtotie pilsonības jautājumi valstī, jo visiem Latvijas iedzīvotājiem bija PSRS pilsoņu pase. Šajā situācijā Augstākā Padome izvēlējās politiski korektu un tiesiski nevainojamu ceļu: 1990. gada 14. maijā Latvijas PSR Konstitūcijas (Pamatlikuma) 61. pants tika izteikts šādā redakcijā: «Latvijas Republikas pilsoņiem un PSRS savienoto republiku pilsoņiem, kuri pastāvīgi dzīvo Latvijā, ir pienākums pildīt karadienestu vai alternatīvo dienestu likumdošanā noteiktā kārtībā.»²² Savukārt 15. maijā pieņemtajā lēmumā «Par Latvijas iedzīvotāju karaklausību» Augstākā Padome noteica, ka PSRS likums «Par vispārējo karaklausību» Latvijā ir spēkā tikai attiecībā uz tiem pilsoņiem, kuri izteikuši vēlēšanos pildīt karadienestu PSRS Bruņotajos Spēkos. Vienlaikus tika uzdots LR Iekšlietu ministrijai, Prokuratūrai, tiesām un pietējam padomēm nodrošināt to pilsoņu aizsardzību, kuri atteikušies no dienesta PSRS Bruņotajos Spēkos.²³ Jau 1990. gada vasarā bija vērojama dezertieru skaita palielināšanās no PSRS Bruņotajiem Spēkiem, kur arvien biežāk notika disciplīnas pārkāpumi, jaunkareivju pazemošana, nelaimes gadījumi un noziegumi. Daļa šo jauniešu atgriezās

arī Latvijā, kur PSRS kara komisariāti uzsāka viņu vajāšanu. Lai kaut kā aizsargātu jauniešus no pazemojumiem un vajāšanas, LR AP 1990. gada 2. oktobrī izdarīja izmaiņas likumā «Par alternatīvo (darba) dienestu». Likumā iekļāva šāda satura normu: «Personai, kas uzsākusi dienestu aktīvajā karadienestā, bet bijusi spiesta to atstāt nepanesamo dienesta apstākļu dēļ, ir tiesības griezties Alternatīvā dienesta lietu komisijā, lai atliktu dienesta laiku pildītu alternatīvajā (darba) dienestā šajā likumā noteiktajā kārtībā. Šādu personu tiesiska vajāšana nav pieļaujama.»²⁴ Dažādas PSRS amatpersonas un militārie ierēdņi dažādi izturējās pret šo Latvijas likuma normu: vieni to klaji ignorēja, citi izmantoja, lai aizbildinātos savai priekšniecībai ar nespēju atrast aizbēgušos jauniešus, taču kopumā tā palīdzēja samērā daudziem jauniešiem.

Svarīga politiska nozīme bija faktam, ka jau 1990. gada 4. maijā — tūlīt pēc neatkarības pasludināšanas — LR AP pasludināja, ka pievienojas starptautisko tiesību dokumentiem cilvēktiesību jautājumos. Pieņemtajā deklarācijā bija nosaukts 51 starptautisko tiesību akts, to skaitā Vispārējā cilvēktiesību deklarācija (1948. g. 10. dec.), Starptautiskais pakts par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām (1966. g. 16. dec.), Starptautiskais pakts par pilsoņu un politiskajām tiesībām (1966. g. 16. dec.). LR AP arī pasludināja, ka savā likumdošanas darbā cilvēktiesību jautājumos vadīsies pēc starptautiskajiem dokumentiem, kuriem tā pievienojusies.²⁵ Tomēr turpmākā notikumu attīstība parādīja, ka nebūt nebija viegli pildīt šo solījumu. Grūtības radīja jau tas, ka sākotnēji daudzi no šiem dokumentiem nebija iztulkoti latviski un līdz ar to nepieejami deputātiem. Ne mazākas problēmas radīja starptautisko normu izpratne un interpretācija, jo šajā jomā trūka pieredzes un nebija speciālistu. Turklāt vairākas cilvēktiesību normas Latvijas pēcsociālisma apstākļos vienkārši nebija tūlīt izpildāmas. Tā, piemēram, tas attiecināms uz prasībām, kas izrietēja no Konvencijas par piespiedu darba izskaušanu (1957. g. 25. jūn.), Minimālajiem standartnoteikumiem par apiešanos ar ieslodzītajiem (1977. g. 13. maija redakcijā) u.c.

Sarežģītā ekonomiskā situācija, kad plānveida saimniecība strauji sabruka, veicināja bezdarbu. Arvien grūtāk bija nodrošināt iedzīvotājus ar pārtiku un pašām nepieciešamākajām rūpniecības precēm. Bija steidzami jārada tiesiskā bāze šo ekonomisko problēmu risināšanai un ātrākai vienas ekonomiskās sistēmas nomainīšanai ar citu.

Viens no pirmajiem soļiem tautsaimniecības kardinālā pārkārtošanā no plānveida saimniecības uz tirgus ekonomikas pamatiem aizsākās jau 1990. gada vasarā — neilgi pēc 4. maija deklarācijas pieņemšanas. LR AP 1990. gada 13. jūnijā pieņemtajā likumā «Par agrāro reformu Latvijas Republikā» tika nosodīta padomju

varas īstenotā piespiedu kolektivizācija un tās realizācijas metodes atzītas par nelikumīgām. Vienlaikus šis lēmums noteica, ka jāpārkārtoto zemes un īpašuma attiecības tautsaimniecībā, izdarot agrāro reformu, kura sastāvētu no zemes reformas, ekonomisko attiecību reformas un agrārnozāres vadības reformas. Lēmums paredzēja zemes reformas īstenošanu divās kārtās visās lauku apvidu zemēs. Pirmajā kārtā zeme bija jāpiešķir fiziskajām un juridiskajām personām lietošanā, ierādot to dabā. Otrajā kārtā bija jāprecizē lietošanā piešķirto zemju robežas, veicot šo zemju novērtēšanu, kā arī likumā noteiktajā kārtībā atjaunojot zemes privātpašuma tiesības vai nododot zemi fizisko personu privātpašumā bez atlīdzības vai par atlīdzību.²⁶ Zemes reformas darbu koordinēšanai un tiesiskajai nodrošināšanai tika nodibinātas tautas deputātu padomju zemes komisijas, kā arī LR AP zemes komisija, par kuras pirmo priekšsēdētāju 4. augustā iecēla Ministru Padomes priekšsēdētāju Ivaru Godmani.

Pēc publicēšanas presē un tautas apspriešanas 1990. gada 21. novembrī pieņēma likumu «Par zemes reformu Latvijas Republikas lauku apvidos». Tas reglamentēja zemes reformas mērķus un uzdevumus, zemes piešķiršanas pieprasījumus, to iesniegšanas un izskatīšanas kārtību un zemes ierīcības jautājumus. Likuma 4. pants noteica, ka zemes reformas pirmā kārtā veicama 1990.—1996. gadā, otrā — 10—15 gadu laikā, sākot ar 1993. gada 1. janvāri.²⁷ Likums arī paredzēja, ka zemes reformas darbi tiek veikti par valsts budžeta līdzekļiem (22. pants), taču faktiski finansiālā nodrošinājuma trūkuma dēļ lielu daļu izdevumu nācās uzņemt pašiem zemes lietotājiem un nākamajiem īpašniekiem, kas jūtami palēnināja zemes reformas gaitu, īpaši tās otrajā posmā.

Zemes reformas uzsākšana pilsētās kavējās, jo šeit vienlaikus bija jārisina arī denacionalizācijas jautājumi un jātiek skaidrībā par privatizācijas principiem. Tomēr 1991. gada 12. jūnijā LR AP pieņēma lēmumu par zemes reformas uzsākšanu arī pilsētās, nodrošinot pieprasījumu pieņemšanu.²⁸

Jaunajos apstākļos zuda nepieciešamība saglabāt 1970. gadā pieņemto Latvijas PSR Zemes kodeksu, kura daudzas normas bija nonākušas pretrunā ar zemes reformas principiem. Tā vietā LR AP 1991. gada 21. jūnijā pieņēma likumu «Par zemes lietošanu un zemes ierīcību». Likums aizsargāja zemes lietotāju tiesības un regulēja zemes lietošanas un zemes ierīcības pamatjautājumus.²⁹ Svarīga loma bija arī likuma «Par vides aizsardzību» pieņemšanai (1991. g. 6. augustā). Tas nomainīja novecojušo Latvijas PSR 1968. gada likumu par dabas aizsardzību.

Latvijas valdības 1990. gada vasarā izstrādātā un 1990. gada 3. augustā Augstākajā Padomē atbalstītā tautsaimniecības attīstības

programma paredzēja īstenot valsts īpašuma konversiju, atdodot pilsoņiem un juridiskajām personām nelikumīgi atsavinātos īpašumus, un privatizāciju, kuras rezultātā daļa valsts īpašuma noteiktā kārtībā būtu jānodod fiziskām un juridiskām personām. 1991. gada 20. martā LR AP pieņēma lēmumu «Par valsts īpašumu un tā konversijas pamatprincipiem». Pareizāk būtu bijis šo dokumentu nosaukt par likumu, jo tas noteica principiālas nostādnes konversijas jomā un ieviesa jaunas svarīgas tiesību normas. Lēmuma 5. punktā bija teikts: «Īpašuma tiesības uz nacionalizēto un citādi pēc 1940. gada 17. jūnija atsavināto īpašumu likumā noteiktajā kārtībā var atjaunot jebkurš bijušais īpašnieks vai viņa likumiskais mantinieks neatkarīgi no pašreizējās pilsonības.»³⁰

Kolhozu un citu lauksaimniecības uzņēmumu, kā arī zvejnieku kolhozu privatizāciju reglamentēja 1991. gada 21. jūnijā pieņemtais likums «Par lauksaimniecības uzņēmumu un zvejnieku kolhozu privatizāciju». Likuma mērķis bija mazināt piespiedu kolektīvizācijas radītās negatīvās sekas, mainīt īpašuma formas, veicināt privatizāciju un privātās uzņēmējdarbības attīstību, materiāli sekmēt zemnieku saimniecību veidošanos.³¹ Kaut arī privatizācijas procesi laukos sabiedrībā joprojām asociējas ar tautas mantas izlaupīšanu un sagrašanās bijušo kolhozu vadītāju rokās, tomēr te nav vainojams minētais likums, kurš paredzēja demokrātisku privatizācijas procesu un plašas iespējas strīdīgo jautājumu izšķiršanai un pieņemto lēmumu pārsūdzēšanai, tajā skaitā tiesās.

Pēc projektu iepriekšējas publicēšanas un tautas apspriešanas 1990. gada 26. septembrī LR AP pieņēma likumu «Par uzņēmējdarbību». Tas bija uzņēmējdarbību regulējošo likumu bloka pirmais pamatlikums jeb «jumta» likums. Šis likums noteica uzņēmējdarbības organizēšanas kārtību, pamatojoties uz īpašuma formu daudzveidību un līdztiesību. Likums arī noteica uzņēmējdarbības subjektus, to dibināšanas, veidošanas un reģistrācijas galvenos principus.³² Drīz pēc tam — 1990. gada 20. novembrī — Augstākā Padome pieņēma arī likumu «Par Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistru», bet 12. decembrī — «Par valsts uzņēmumu». Likums «Par akciju sabiedrībām» tika sīki izstrādāts un pieņemts 1990. gada 5. decembrī. Tomēr daudzo nepilnību un pretrunu dēļ to atcēla jau 1993. gada maijā. 1991. gada 23. janvārī pieņemtais likums «Par sabiedrībām ar ierobežotu atbildību» ar nelieliem grozījumiem ir spēkā joprojām. 1991. gada 5. februārī pieņēma arī likumu «Par līgumsabiedrībām», 1991. gada 5. martā — «Par pašvaldību uzņēmumu», 1991. gada 23. aprīlī — «Par paju sabiedrībām», bet 1991. gada 6. augustā — «Par kooperatīvajām (kopdarbības) sabiedrībām».

Viens no jaunās nodokļu likumdošanas stūrakmeņiem tika ielikts 1990. gada 12. decembrī, pieņemot likumu «Par iedzīvotāju

ienākumu nodokli». Tas bija tipisks pārejas laika likums, kuru jau pēc trim gadiem nācās nomainīt ar jaunu. Nodokļu sfērā tiesisku regulējumu nodrošināja arī likums «Par akcīzes nodokli» (1990. g. 12. dec.), «Par dabas resursu nodokli» (1990. g. 12. dec.), «Par sociālo nodokli» (1990. g. 18. dec.), «Par peļņas nodokli» (1990. g. 20. dec.), «Par zemes nodokli» (1990. g. 20. dec.), «Par ceļu nodokli» (1991. g. 13. febr.). 1990. gada 28. decembrī pieņemtais likums «Par nodokļiem un nodevām Latvijas Republikā» bija kā kopsaucējs pieņemtajai likumu paketei par nodokļiem. Tas pasvītroja, ka Latvijā ir vienota nodokļu sistēma un neatkarīgi no īpašuma formām (veidiem) visām juridiskajām un fiziskajām personām, kas saimnieko un veic uzņēmējdarbību Latvijas Republikas teritorijā, tās teritoriālajos ūdeņos un gaisa telpā, ir pienākums maksāt nodokļus un nodevas. Likums noteica šādus apliekamos objektus un tiem atbilstošus nodokļus un nodevas:

- 1) uzņēmuma peļņa — peļņas nodoklis;
- 2) īpašums — īpašuma nodoklis;
- 3) ieņēmumi no atsevišķu preču apgrozījuma — akcīzes nodoklis;
- 4) preču vai pakalpojumu apgrozījuma ieņēmumi — apgrozījuma nodoklis;
- 5) izmaksas darba algai un tai pielīdzinātās summas — sociālais nodoklis;
- 6) lietojumā esošā zeme — zemes nodoklis;
- 7) iedzīvotāju ienākumi — iedzīvotāju ienākumu nodoklis;
- 8) dabas resursu izmantošana un vides piesārņošana — dabas resursu nodoklis;
- 9) ieņēmumi no benzīna un dīzeļdegvielas realizācijas, kā arī mehānisko transportlīdzekļu un pašgājēju mašīnu jaudas — ceļu nodoklis;
- 10) noteikto juridisko un citu pakalpojumu sniegšana un darbība — valsts un vietējās nodevas.³³

Jaunā nodokļu un nodevu sistēma prasīja uzlabot Valsts kontroli pār valsts finansu resursu likumīgu veidošanu un izlietošanu, tajā skaitā par nodokļu un nodevu aprēķināšanas un iekasēšanas pamatotību. Bija nepieciešams radikāli mainīt finansu inspekcijas darbu, precizējot tās uzdevumus, nosakot tiesības un pienākumus, paredzot atbildību. Šie jautājumi tika noregulēti 1990. gada 3. decembrī pieņemtajā likumā «Par Latvijas valsts finansu inspekciju».

Uzņēmējdarbību regulējošie likumi radīja daudz neskaidrību. To piemērošanas procesā atklājās daudz pretrunu un radās problēmas ar dažādu jēdzienu interpretāciju. Tā, piemēram, no likuma «Par

uzņēmējdarbību» 6. panta izrietēja nepieņemams secinājums, ka uzņēmumam nevar būt ne tiesību, ne pienākumu, jo tas ir tikai mantas kopums. Likuma «Par līgumsabiedrībām» 5. pantā bija norādīts, ja līgumsabiedrību atzīst par spēkā necesošu, tad līgumsabiedrības noslēgtie līgumi tomēr paliek spēkā. Lieki būtu skaidrot, ka nevar būt spēkā līgums, kuram vairs nav vienas puses. Daudzas problēmas radīja arī nodokļu likumu interpretācija un lietošana. Latvijas Juristu biedrības kolēģija 1991. gada 2. martā izskatīja jautājumu par uzņēmējdarbību regulējošo likumu piemērošanu un secināja, ka šo likumu dažu pantu kļūdaini formulējumi var radīt likumdošanā tādu haosu un nenoteiktību, kas var kaitēt gan organizāciju, gan atsevišķu cilvēku tiesību realizācijai un aizsardzībai.³⁴ Tomēr ne bez pamata bija arī Augstākās Padomes ekonomikas komisijas priekšsēdētāja Ojāra Kehra viedoklis: «Jāsaprot, ka ideālā vidē šos likumus neizdosies pieņemt — nav ne pieredzes, ne laika.»³⁵

Daudzie likumu labojumi, steigā izstrādātu jaunu likumu pieņemšana vairāk līdzinājās vecas un cauras laivas lāpīšanai tā vietā, lai sāktu veidot jaunu tās karkasu un segmentus. Lai arī šis «lāpīšanas» darbs bija nozīmīgs un to steidzināja daudzās neatliekamās problēmas politiskajā, ekonomiskajā un sociālajā sfērā, tomēr arvien redzamāka kļuva nepieciešamība nepieļaut tiesisko haosu, kas neglābjami veidojās šādas sasteigtas un nekoordinētas jaunrades procesa rezultātā. Situāciju negatīvi ietekmēja arī tas, ka likumprojektu sagatavošanā un likumdošanas procesā iesaistījās daudzi cilvēki, kuriem nebija pieredzes šajā jomā un nereti arī juridiskās izglītības un zināšanu tiesību jautājumos. Ilgāk nevarēja atlikt darbu pie svarīgāko tiesību nozaru pilnīgi jauna tiesiskā regulējuma izstrādāšanas. Šis darbs iesākās līdz ar darba grupu izveidošanu jaunu kodeksu projektu izstrādāšanai. Darba grupu sastāvā bija Latvijas pieredzējušākie juristi attiecīgajā tiesību nozarē. LR AP Prezidijs 1990. gada 18. oktobrī izveidoja darba grupas šādu likumprojektu izstrādāšanai:

- 1) LR Civilkodekss (vad. Jānis Vēbers);
- 2) LR Civilprocesa kodekss (vad. Gvido Zemribo);
- 3) LR Darba likumu kodekss (vad. Jānis Roznieks);
- 4) LR Kriminālkodekss (vad. Aivars Niedre);
- 5) LR Kriminālprocesa kodekss (vad. Vija Jākobsonē);
- 6) LR Sodū izpildes kodekss (vad. Zenons Indrikovs);
- 7) LR Administratīvo pārkāpumu kodekss (vad. Juris Kaksītis);
- 8) LR Likums par tiesu iekārtu (vad. Gvido Zemribo).³⁶

Jau pirms tam — 1990. gada 2. augustā Augstākās Padomes Prezidijs izveidoja darba grupu izmeklēšanas komitejas izveidošanas

konceptijas un attiecīgā likumprojekta izstrādāšanai (vad. Tālavas Jundzis).

Bija iecerēts, ka šīs grupas sagatavos jaunus kodeksu projektus vai attiecīgus likumprojektus apmēram pusotra, divu gadu laikā un līdz ar to Latvijas tiesību sistēma iegūs jaunus pamatus. Tomēr darba gaitā kļuva redzams, ka priekšā stāvošā darba apjoms ir pārāk liels, lai to veiktu tik īsā periodā. Bija nepieciešams iepazīt Rietumu demokrātijas valstu pieredzi katrā tiesību nozarē. Šīs pieredzes nepārziņāšana bija lielākais «klupšanas akmens» projektu sagatavošanā. Problēmas radīja informācijas ieguve no Rietumvalstīm (Latvijas neatkarība vēl nebija starptautiski atzīta, tas apgrūtināja kontaktus) un nebija skaidrības, kuras valsts tiesību modelis būtu Latvijai piemērotākais. Turklāt jebkuru Rietumu tipa modeli vajadzēja adekvāti transformēt Latvijas situācijai. Iecerētie pārveidojumi vienā tiesību nozarē bija sinhroni jāsaista ar citām, kur nereti vēl trūka pietiekamas skaidrības. Darba grupu locekļi bija arī aizņēmti katrs savā ikdienas darbā un par padarīto darbu valsts viņiem varēja nodrošināt tikai simbolisku atalgojumu. Izstrādes tempus palēnināja arī nepieciešamība pastāvīgi konsultēties un uzklaut praktisko darbinieku viedokļus dažādās juridiskajās institūcijās dažādos līmeņos. Tā visa rezultātā jauno kodeksu izstrādāšana ievilkās daudzu gadu garumā un darbs pie dažiem no tiem turpinās joprojām. Kodeksu izstrādāšanai izveidoto darba grupu aktivitāte gan subjektīvu, gan minēto objektīvo apstākļu dēļ bija ļoti dažāda. Tomēr svarīgi bija tas, ka salīdzinoši īsā laikā — dažos mēnešos — vairākas darba grupas sagatavoja konceptijas jauno kodeksu izstrādāšanai un uz to pamata varēja izdarīt pašus neatliekamākos labojumus spēkā esošajos kodeksos.³⁷

Latvijas Republikas Kriminālkodeksa jaunā koncepcija balstījās uz to, ka, saglabājot daudzas 1960. gada Kriminālkodeksa normas, jāizstrādā jaunas, kas ņemtu vērā jauno ekonomisko, politisko un sociālo situāciju valstī, kā arī starptautisko tiesību aktus, kuriem pievienojusies Latvija. Kriminālkodeksā bija paredzēts plaši izmantot gan pozitīvo starptautisko pieredzi, gan Latvijas 1933. gada 24. aprīļa Sodli likuma normas. Ņemot vērā ārvalstu pieredzi, koncepcijas autori piedāvāja ieviest kriminālā pārkāpuma jēdzienu, ietverot tajā noziegumus ar nelielu sabiedrisko bīstamību. Bija paredzēts radīt iespēju tiesām plašāk piemērot sodus bez brīvības atņemšanas, kā arī noskaidrot sabiedrības viedokli par nāves soda saglabāšanu vai atcelšanu, lai tad atbilstošas normas iekļautu jaunajā kodeksā. Kriminālkodeksa Sevišķajā daļā koncepcijas autori piedāvāja iekļaut vairākas jaunas nodaļas: par noziegumiem, kas paredzēti starptautiskos nolīgumos, par ekoloģiskiem noziegumiem un par noziegumiem transportā. Kriminālatbildību par noziegumiem pret īpašumu neatkarīgi no tā formas bija paredzēts apvienot

vienā nodaļā agrāko divu nodaļu vietā, tādējādi pasvītrojot visu īpašumu formu līdztiesību.³⁸

Kriminālkodeksā periodiski tika izdarīti grozījumi un papildinājumi atbilstoši nepieciešamībai regulēt tās vai citas jaunās sabiedriskās attiecības ar krimināltiesību normām. Tās bieži vien paredzēja kontekstā ar administratīvās atbildības normām. Gadījumos, kad tā vai cita darbība (bezdarbība) no sabiedrības interešu viedokļa vairs nevarēja tikt vērtēta tikai kā administratīvais pārkāpums, likumdevējs to ievietoja noziegumu rangā, paredzot kriminālatbildību. Tā, piemēram, sakarā ar likuma «Par uzņēmējdarbību» pieņemšanu 1991. gada 12. martā Augstākā Padome ieviesa jaunu nodaļu Latvijas PSR Administratīvo pārkāpumu kodeksā — «Administratīvie pārkāpumi uzņēmējdarbībā», kurā iekļāva sešus jaunus pantus, bet Latvijas PSR Kriminālkodeksu papildināja ar nodaļu «Noziegumi uzņēmējdarbībā», kurā ievietoja astoņus jaunus pantus. 1991. gada 6. augustā, piemēram, ieviesa kriminālatbildību par preču talonu un kartīšu, kā arī par benzīna nelikumīgu izsniegšanu. Šie un līdzīgi papildinājumi Kriminālkodeksā liecināja par deputātu vēlmi arvien plašāku pārkāpumu loku iekļaut noziegumu rangā, cerot tādā veidā apkarot nevēlamās parādības. Šīs tendences nonāca pretrunā ar plaši atzītajām dekriminalizācijas politikas nostādnēm, no kurām būtu jāvadās ceļā uz demokrātisku un tiesisku valsti.

Kriminālkodeksu nācās pakāpeniski «attīrīt» arī no pantiem, kas bija svarīgi totalitārajā valsts iekārtā, bet vairs nebija atzīstami, veidojot demokrātisku un tiesisku valsti. Tā, piemēram, 1990.—1991. gadā no Kriminālkodeksa izslēdza 147.¹, 148., 149.¹, 150.¹, 151., 151.¹ un citus pantus, vienlaikus nosakot kārtību, kādā no kriminālatbildības atbrīvojamas personas, kuras bija sauktas pie atbildības pēc šiem pantiem.

Kriminālprocesa kodeksa koncepcija paredzēja jaunu pirmstiesas izmeklēšanas kārtību. Tā noteica, ka milicija (policija) veic izziņu par jebkuru nezināmas personas izdarību vai gatavotu noziegumu (vai gatavotāju). Par noziegumiem, kuru izdarītāji ir zināmi, prokurors (izmeklētājs) nekavējoties ierosina kriminālvajāšanu pret konkrēto personu un veic izmeklēšanu. Šajā kriminālprocesa stadijā koncepcija paredzēja nodrošināt visiem tajā iesaistītajiem pilsoņiem (cietušajiem, lieciniekiem, aizdomās turētiem apsūdzētiem) pasaules praksē vispārpieņemtās tiesības, kuras nereti ignorēja padomju kriminālprocess. Būtisks jaunums bija procesa dalībniekiem paredzētās tiesības tiesas spriedumu pārsūdzēt ne tikai kasācijas, bet arī apelācijas kārtībā. Savukārt krimināllietās, kurās saskaņā ar likumu par izdarīto noziegumu var piemērot nāves sodu, koncepcija kā vienu no risinājumiem paredzēja zvērināto tiesvedību, ja pret to neiebilst tiesājamais.³⁹

Paralēli darbam pie jaunā Kriminālprocesa kodeksa, kas Vijas Jākobsones vadībā norisēja aktīvāk un mērķlicīgāk nekā darbs ar citiem kodeksiem, tika sagatavoti neatliekami labojumi esošajā Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksā. Lielas izmaiņas, piemēram, Augstākā Padome šajā kodeksā izdarīja 1991. gada 13. augustā. Tās precizēja izmeklēšanas struktūrvienību priekšnieka un izziņas izdarītāja pilnvaras, noteica jaunu kārtību, kādā pagarināmi apcietinājuma termiņi, izmeklējot lietu, stingrāk reglamentēja aizdomās turētās personas vai apsūdzētā telefona sarunu noklausīšanos, paredzēja kārtību, kādā izmeklēšanas un izziņas iestādes sazinās ar attiecīgajiem ārvalstu dienestiem.⁴⁰

Administratīvās atbildības likumdošanas turpmākās attīstības koncepcija izvirzīja mērķi radīt vienotu šīs likumdošanas sistēmu, kura precīzi reglamentētu ne tikai atbildības pamatu un sodu sistēmu, bet arī pilnībā garantētu pilsoņu un organizāciju tiesisko aizsargātību. Šajā sakarā bija ierosināts nostiprināt principu, ka visas lietas par administratīvajiem pārkāpumiem izskata tiesneši, bet padomju laika administratīvās komisijas ir likvidējamas. Koncepcijas autori piedāvāja izstrādāt divus atsevišķus kodeksus līdzinējā viena vietā: Administratīvās atbildības kodeksu un Administratīvās atbildības procesa kodeksu. Administratīvās atbildības kodeksam būtu jā satur materiālās normas, bet Administratīvās atbildības procesa kodeksam — procesuālās, nodrošinot likumības ievērošanu, lietu izskatīšanas atklātumu, advokāta piedalīšanās iespējamību, iepazīstoties ar lietas materiāliem un izskatot to tiesas sēdē.⁴¹

Daudz labojumu un papildinājumu 1990.—1991. gadā tika izdarīti spēkā esošajā Latvijas PSR Administratīvo pārkāpumu kodeksā, negaidot jaunā kodeksa pieņemšanu. Daļa šo grozījumu skāra vispārējās administratīvā procesa normas. Tā, piemēram, kodeksā 1990. gada 21. decembrī tika iekļautas normas, kas paplašināja vietējo tautas deputātu padomju pilnvaras apstiprināt noteikumus, par kuru pārkāpšanu paredzēta administratīvā atbildība. Tika arī vienkāršots administratīvais process, paredzot plašākas iespējas naudas sodu uzlikt un iekasēt pārkāpuma izdarīšanas vietā, nesastādot protokolu. 1991. gada 2. janvārī Administratīvo pārkāpumu kodeksā tika izdarītas vairākas izmaiņas, kas pastiprināja un paplašināja administratīvo atbildību par ceļu satiksmes noteikumu pārkāpumiem. 1991. gada 6. augustā kodeksu papildināja ar jaunu nodaļu — «Administratīvie pārkāpumi preses un citu masu informācijas līdzekļu jomā». Vienlaikus tika ieviesta administratīvā atbildība par preču vai pakalpojumu talonu, kartīšu vai citu zīmju nelikumīgu izsniegšanu, kā arī daudzas citas izmaiņas.⁴²

Sodu izpildes un iepriekšējā ieslodzījuma likuma koncepcija paredzēja atteikties no totalitārā režīma beztiesiskās un antihumānās cietumu un koloniju sistēmas un balstīties uz principu, ka katrs no-

ziedznieks ir labojams un tiesīgs atgriezties sabiedrībā kā tās pilntiesīgs loceklis.⁴³ Šīs koncepcijas izstrādi visvairāk apgrūtināja tas, ka padomju soda izpildes sistēma, tradīcijas un pieredze krasī atšķīrās no Rietumu demokrātijas valstu soda izciešanas prakses. Tādēļ grūtības radīja likumu izmaiņas arī šajā jomā. Tomēr tās tika sagatavotas un ierakstītas spēkā esošajā Latvijas PSR Labošanas darbu kodeksā. LR AP, piemēram, 1991. gada 13. jūnijā atcēla daudzus ierobežojumus notiesātajiem un liberalizēja sodu izciešanas režīmu. Jaunās izmaiņas likumā paredzēja lielākas iespējas notiesātajiem tikties ar tuviniekiem, atcēla ierobežojumus attiecībā uz nosūtāmo vēstuļu skaitu, palielināja naudas summas pārtikas iegādei. Notiesātajiem piešķīra arī tiesības tikties ar garīdzniekiem, bet reliģiskajām, žēlsirdības un labdarības organizācijām nodrošināja iespējas piedalīties notiesāto labošanā un pāraudzināšanā.⁴⁴

Speciālisti civiltiesību jomā aizsāka diskusijas par to, vai sagatavot jaunu Latvijas Republikas Civillikodu vai atjaunot Latvijas 1937. gada Civillikumu, izdarot tajā nepieciešamās izmaiņas. Diskusijas bija diezgan karstas un to rezultāti mainīgi. Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma atjaunošanas pretinieki bija pārliecināti, ka jaunā situācija Latvijā pārāk krasī atšķīras no trīsdesmito gadu Latvijas, tāpēc vajag pilnīgi jaunu kodeksu. Turklāt trūka pieredzes un zināšanu par 1937. gada Civillikuma normām, un tas radītu lielas grūtības šī likuma darbības atjaunošanas gadījumā. Ņemot to vērā, vispirms tika sagatavota vērienīga labojumu pakete spēkā esošajam Latvijas PSR Civillikodam par lietu tiesībām (autori — juristi J. Rozenfelds, K. Torgāns un J. Vēbers), kas tomēr balstījās uz 1937. gada Civillikuma normām. Šo paketi Augstākā Padome pirmajā lasījumā atbalstīja 1990. gada septembrī, taču pēc tam šī likumprojekta tālāka virzība apstājās, jo arvien vairāk piekritēju radās idejai par 1937. gada Civillikuma atjaunošanu pilnībā. Tas tomēr 1990.—1991. gadā vēl netika izdarīts.

Grozījumi un papildinājumi tika izdarīti arī Darba likumu kodeksā. 1990. gada 27. jūnijā, pamatojoties uz 1935. gada Konvenciju par darbalaika samazināšanu līdz 40 stundām nedēļā, LR AP izdarīja attiecīgas izmaiņas darba likumu normās, atsakoties no agrāk noteiktajām 42 darba stundām nedēļā. Vienlaikus tika pagarināti arī atvaļinājumi strādniekiem un kalpotājiem un paredzētas papildu garantijas un atvieglojumi strādājošām sievietēm. 1991. gada 26. februārī Darba likumu kodeksā tika iekļautas arī garantijas personām, kuras audzina mazgadīgus bērnus, kā arī piešķirti papildu atvieglojumi grūtniecēm. Tika arī izstrādāts un 1991. gada 26. martā pieņemts likums «Par darba koplīgumiem», kas bija vērsti uz strādājošo interešu aizsardzību un nodrošināšanu attiecībā ar darba devējiem.

Pēc rūpīgas sagatavošanas un plašas apspriešanas sabiedrībā un aktīvam debatēm Augstākajā Padomē tapa viens no sociālās sfēras pamatlikumiem — likums «Par valsts pensijām». To pieņēma 1990. gada 29. novembrī. Likums izcēlās ar ievērojamu liberālismu, taču arī ar neatbilstību valsts reālajām iespējām nodrošināt paredzētās garantijas. Tāpēc jau pēc pieciem gadiem to nācās nomainīt ar jaunu likumu.

Jau 4. maija deklarācija noteica, ka nepieciešams izveidot komisiju, lai izstrādātu Latvijas Republikas Satversmes jaunu redakciju, kas atbilstu Latvijas jaunajam politiskajam, ekonomiskajam un sociālajam stāvoklim. Tolaik deklarācijas projekta autoriem, kuri nebija pietiekami detalizēti un dziļi izanalizējuši 1922. gada Satversmi, šķita, ka tā ir pārāk īsa un virspusēja, nepietiekami konkrēta, īpaši salīdzinājumā ar ierastajām visai apjomīgajām PSRS un Latvijas PSR Konstitūcijām. Turklāt pavisam nepieņemami bija tas, ka 1992. gada Satversmē nebija sadaļas par cilvēka un pilsoņa tiesībām un brīvībām, kas arī galvenokārt noteica šāda priekšlikuma parādīšanos 4. maija deklarācijā. 1990. gada 31. jūlijā LR AP izveidoja darba grupu Satversmes jaunās redakcijas izstrādāšanai jurista Aivara Endziņa (priekšsēdētājs) un Romāna Apsīša (priekšsēdētāja vietnieks) vadībā. Vienlaikus tika izveidota arī darba grupa Latvijas Republikas pilsonības koncepcijas projekta izstrādāšanai Jura Bojāra (priekšsēdētājs) un Andreja Krastiņa (priekšsēdētāja vietnieks) vadībā. Tomēr drīz vien kļuva redzama nepieciešamība radīt stabilākus konstitucionālos pamatus pārejas periodam, kura ilgumu (vai ieilgumu) neviens nevarēja prognozēt. Šajā sakarā Augstākās Padomes Likumdošanas jautājumu komisijas priekšsēdētājs Aivars Endziņš teica: «Parlamentam pamatoti pārmet, ka mēs nodarbojamies ar Latvijas PSR Pamatlikuma lāpīšanu, taču to atcelt, vietā neliekot jaunu, nevaram. Mūsu rīcībā ir tikai konstitucionālais akts (4. maija deklarācija. — T. J.), bet ar to ir par maz. Nepieciešamību veidot pārejas laika Pamatlikumu nosaka arī sarežģītā situācija, sabiedrības bažas, ka varētu būt otrās šķiras cilvēki.»⁴⁵

Pārejas laika Pamatlikums bija gatavs 1991. gada vasarā, un Augstākā Padome visticamāk to būtu arī pieņēmusi, ja vien nesekotu vētrainie politiskie notikumi vasaras nogalē. Pilsonības likuma projekts arī bija gatavs, un to aktīvi aizstāvēja tā galvenais autors Juris Bojārs. Taču sākotnēji tas neguva deputātu atbalstu LR AP Latvijas Tautas frontes frakcijā, kas Augstākajā Padomē bija vairākumā, jo pastāvēja uzskats, ka tikai Saeima pēc tās sasaukšanas būs tiesīga skatīt pilsonības jautājumus. Pieņemot jaunu pilsonības likumu, Augstākā Padome atteiktos no koncepcijas par 1918. gada Latvijas Republikas atjaunošanu.

Reformas gaidīja savu kārtu arī izglītības jomā. Vecais 1974. gada Tautas izglītības likums jaunajos apstākļos vairs nebija piemē-

rojams. Lai arī daudz vēl bija neskaidrību par izglītības attīstības ceļiem, tomēr strīdos un diskusijās dzima jaunais izglītības likums, ko Augstākā Padome pieņēma 1991. gada 19. jūnijā un kas bija deputātu un speciālistu visa darba gada rezultāts. Tas atļāva privāto mācību un audzināšanas iestāžu dibināšanu. Lai nodrošinātu izglītības jautājumu profesionālu risināšanu, likums paredzēja izveidot skolu valdes un noteica to sastāvu, atcēla vispārējo obligāto vidējo izglītību. Tās vietā jaunais likums noteica, ka obligātais mācību laiks ir līdz 15 gadu vecumam vai pamatskolas beigšanai. Likums izvirzīja arī paaugstinātas prasības valsts valodas apguvei mācību iestādēs. Ievērojami tika palielināta mācību un audzināšanas iestāžu patstāvība.⁴⁶

Likumdošanas darbā Augstākā Padome rūpējās par sabiedrības tālāku demokratizāciju. Preses brīvība ir viena no demokrātijas garantijām. Atmosfērā laikā preses brīvību nodrošināja masveidīgais tautas atbalsts un nemiltīgais spiediens uz varas institūcijām, kā rezultātā padomju cenzūra samazinājās līdz minimumam. Pēc neatkarības pasludināšanas bija nepieciešams šos jautājumus noregulēt tiesiski. 1990. gada 20. decembrī Augstākā Padome pieņēma likumu «Par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem». Jau pirmajā pantā bija noteikta norma, ka preses un citu masu informācijas līdzekļu cenzūra nav atļauta. Tāpat likums nepieļāva preses monopolizāciju. Tas nostiprināja informācijas līdzekļu tiesības saņemt informāciju no valsts un sabiedriskajām organizācijām, aizliedza iejaukšanos informācijas līdzekļu darbībā. Likums regulēja arī žurnālistu tiesības un pienākumus, paredzēja masu informācijas līdzekļu atbildību un kaitējuma atlīdzības noteikumus.⁴⁷

Latvijā ir dzīvojuši un dzīvo arī pašlaik ne tikai latvieši, bet arī sena, lai arī neliela, pamattautība — lībieši, kā arī dažādas nacionālās un etniskās grupas. Šajā sakarā nozīmīgs bija 1991. gada 19. martā pieņemtais likums «Par Latvijas nacionālo un etnisko grupu brīvu attīstību un tiesībām uz kultūras autonomiju». Tas ne tikai garantēja Latvijas Republikas iedzīvotājiem neatkarīgi no viņu nacionālās piederības vienlīdzīgas, starptautiskajām normām atbilstošas cilvēktiesības, bet arī tiesības ikvienam turpināt savas nacionālās tradīcijas, lietot nacionālo simboliku un atzīmēt nacionālos svētkus.⁴⁸

Tiesisko regulējumu gaidīja arī sabiedriskās attiecības reliģiskajā jomā, kas bija jābalsta uz konstitucionāli nostiprināto apziņas brīvību. Lai pārietu uz šo normu patiesu nodrošinājumu dzīvē atšķirībā no PSRS deklaratīvi un tikai formāli atzītas apziņas brīvības, 1990. gada 11. septembrī pieņēma Latvijas Republikas likumu «Par reliģiskajām organizācijām». Likumā bija uzsvērts, ka valsts nepiešķir privilēģijas nevienai reliģijai vai konfesijai. Tas atzina vecāku tiesības nodrošināt bērnu reliģisko audzināšanu. Likums arī

noteica, ka ticības mācību var apgūt individuāli vai kopā ar citiem, tajā skaitā pēc brīvprātības principa ārpusklases nodarbībās valsts vai privātajās mācību iestādēs. Svarīga bija likuma norma par to, ka reliģiskajām organizācijām padomju okupācijas periodā atsavināto mantu pēc šo organizāciju pieprasījuma valsts atdod atpakaļ īpašumā.⁴⁹

Lai pilnveidotu likumprojektu sagatavošanas darbu, izveidotu vienotu metodisko un organizatorisko centru normatīvo aktu sagatavošanai un ekspertīzei valstī, valdība pieņēma lēmumu (1991. g. 18. aprīlī) izveidot Tieslietu ministrijas Likumdošanas institūtu. Šīs iestādes uzdevumos bija iecerēta vienotas metodikas izstrādāšana likumdošanas tehnikas jomā, salīdzinošās likumdošanas bāzes izveidošana, konkrēto likumprojektu sagatavošana atbilstoši valdības pasūtījumiem un visa likumdošanas darba koordinācija valstī. Ņemot vērā nepietiekamo juristu skaitu valstī, bija paredzēts, ka institūtam būs pavisam neliels štata darbinieku skaits, kas galvenokārt tiks iesaistīts organizatoriski administratīvo jautājumu risināšanā. Likumprojektu sagatavošanai un ekspertīžu veikšanai bija iecerēts uzaicināt praktizējošos juristus, ar kuriem tiktu slēgti attiecīgi līgumi. Tomēr faktiski institūts, savu darbību tā arī pastāvam neuzsācis, pēc dažiem mēnešiem beidza darboties līdz ar direktora Ojāra Rudziša atteikšanos no sava amata. O. Rudzītis vainoja Tieslietu ministriju, valdību un deputātus, kas neesot snieguši nekādu atbalstu institūta darbības uzsākšanai, kā arī Rīgas pilsētas izpildkomiteju, kura nerūpējoties par telpu sagādāšanu institūtam.⁵⁰ Iespējams, ka bija arī vēl citas grūtības šī projekta iedzīvināšanā, taču Tieslietu ministrijas tā laika vadībai jāuzņemas visa atbildība par šīs tik nepieciešamās institūcijas neizveidošanu, kas kavēja likumprojektu sagatavošanas darbu turpmākajos gados.

Divvaldības stāvokļa nobeigumam tiesiskus pamatus ielika 1991. gada 21. augustā pieņemtais Latvijas Republikas Konstitucionālais likums «Par Latvijas Republikas valstisko statusu», kas pasludināja pārejas perioda nobeigumu un Latvijas Republikas valsts varas atjaunošanu *de facto*.⁵¹ Šādas konstitucionālas normas pieņemšanu Augstākā Padome motivēja ar to, ka 1991. gada 19. augustā PSRS valsts apvērsuma rezultātā ir beigušas pastāvēt PSRS konstitucionālās valsts varas un pārvaldes institūcijas un nav iespējams realizēt 1990. gada 4. maija deklarācijas «Par Latvijas Republikas atjaunošanu» 9. punktu par Latvijas Republikas valstiskās neatkarības atjaunošanu sarunu ceļā. Par šo likumu balsoja 111 deputāti, pret — 13. Likumu pieņēma laikā, kad Doma laukumā un Augstākās Padomes ēkas tuvumā manevrēja četri OMON bruņutransportieri un omonieši sita garāmgājējus. Pastāvēja reāla iespēja, ka kuru katru brīdi šie bandīti uzbruks Augstākās Padomes ēkai, kuru, kā vienmēr, apsargāja tikai daži miliči.

No politiskā viedokļa pieņemtais Konstitucionālais likums bija ārkārtīgi nozīmīgs. Grūti tagad pateikt, vai mūsu Augstākā Padome pati to būtu izdomājusi un pieņēmusi, ja līdzīgu soli jau dienu iepriekš nebūtu spērusi Igaunijas Augstākā Padome. Kaimiņu piemērs lika sarosīties deputātiem Latvijā, un Andreja Krastiņa vadībā tika uzrakstīts minētā likuma projekts. Ja, pieņemot Konstitucionālo likumu, šāda konsekventa rīcība nebūtu bijusi, iespējams, neatkarības ceļš pēc augusta puča būtu gan garāks, gan ērkšķaināks.

No juridiskā viedokļa Konstitucionālais likums izstrādāts vāji, un pieņemtajā redakcijā tas radīja būtiskas pretrunas tiesību sistēmā un problēmās, to īstenojot. Pirmā pretruna izrietēja no likuma 1. panta, kas deklarēja, ka Latvijas valstisko statusu nosaka Latvijas Republikas 1922. gada 15. februāra Satversme. 3. pantā šī norma tika ierobežota ar citu normu, kas noteica, ka līdz okupācijas un aneksijas likvidēšanai un Saeimas sasaukšanai augstāko valsts varu Latvijā pilnībā realizē LR AP. Tādējādi faktiski atkal tika noteikts jauns pārejas periods, kurā Latvijas Republikas Satversme pilnā mērā tik un tā nedarbojās un Latvijas valstisko statusu regulēja vecie likumi. Ne velti jau pēc likuma pieņemšanas šajā redakcijā tā tehniskās noformēšanas laikā 1. pantā vārdu «valstiskais statuss» vietā kāds bija pacenties ierakstīt juridiski konkrētāku un loģiskāku formulējumu: «starptautiski tiesiskais statuss». Šādā redakcijā sākotnēji to arī publicēja gan laikraksti, gan oficiālais izdevums — «Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs». ⁵² Šī pārpratuma noskaidrošanai Augstākā Padome 1991. gada 25. septembrī izveidoja pat speciālu deputātu komisiju Oļega Batarevska vadībā, kuras darba rezultātā kļūda publikācijās tika novērsta, bet tiesiskā pretruna palika.

Otra pretruna izrietēja no Konstitucionālā likuma 3. pantā iekļautās normas par to, ka Latvijas Republikas teritorijā ir spēkā tikai tās augstāko valsts varas un pārvaldes institūciju likumi un lēmumi. Ņemot vērā, ka Konstitucionālais likums stājās spēkā no tā pieņemšanas brīža, Latvijā, piemēram, juridisko spēku zaudēja Kriminālkodekss, Labošanas darbu kodekss, Kriminālprocesa kodekss un vēl citi kodeksi un simtiem likumu un lēmumu, kurus bija pieņēmusi vēl Latvijas PSR Augstākā Padome vai tās Prezidijs un kuri nebija pretrunā ar Latvijas neatkarības ideju, un bez kuriem nebija iespējama sabiedrisko attiecību regulēšana. Latvijas Augstākā Padome centās (ne sevišķi pārlicinoši) šo juridisko samezglojumu atrisināt, steidzami pieņemot (1991. g. 29. augustā) lēmumu «Par Latvijas PSRS likumdošanas aktu piemērošanu Latvijas Republikas teritorijā». Šis lēmums, kas faktiski bija pretrunā ar minēto Konstitucionālo likumu, uzskaitīja 12 dažādus Latvijas PSR likumu kodeksus, kuru piemērošana Latvijā bija jāturpina, kā

arī beigās (3. punktā) atļāva pagaidām Latvijā piemērot jebkuru Latvijas PSR likumdošanas normu, kas nav pretrunā ar 1991. gada 21. augusta Konstitucionālo likumu.⁵³ Tādējādi 21. augusta Konstitucionālā likuma pieņemšanas rezultātā faktiski nemainījās pārejas laika noteiktā tiesiskā situācija, kas bija jau atspoguļota 4. maija deklarācijā. Cita lieta, ka šis Konstitucionālais likums deva zināmu politisku impulsu, protams, kontekstā ar notikumiem Maskavā, Latvijas starptautiskās atzīšanas procesa sākumu, ko jau 1991. gada 23. augustā ievadīja Islande, praktiskiem soļiem divvaldības situācijas izbeigšanai Latvijā.

Apkopojot tiesību reformu pieredzi Latvijā divvaldības apstākļos, jāsecina, ka īsā laikā paveiktais ļāva nostiprināt Latvijas valstisko neatkarību un sagatavoja priekšnoteikumus Latvijas pilnīgai patstāvībai gan starptautiski tiesiskajā, gan valstiskajā izpratnē. Tiesiskais regulējums kopā ar organizatoriskiem, finansiāliem un citiem pasākumiem nodrošināja tautsaimniecības pārkārtošanas uzsākšanu un veicināja pāreju no plānveida ekonomikas uz tirgus saimniecību. Šim nolūkam kalpoja jaunās tiesību normas par valsts īpašuma privatizāciju, uzņēmējdarbību, zemes reformu, denacionalizāciju, nodokļiem u.c. Vienlaikus tiesību normas palīdzēja veidot jaunu valsts aparātu un tiesībsargāšanas institūcijas, regulēja svarīgus sociālās sfēras jautājumus.

Tiesību reformas veicināja arī pieredzes uzkrāšanu likumdošanas jomā. No sākuma likumprojektus galvenokārt gatavoja paši deputāti, iesaistot dažādu nozaru speciālistus. Šis darbs veicināja Rietumu pieredzes izziņāšanu un pozitīvo risinājumu ieviešanu dzīvē ar likumu normu palīdzību. Tomēr būtu bijis mērķtiecīgāk izveidot likumprojektu sagatavošanas institūtu kā vienu no izpildvaras institūcijām. Atpalika arī likumdošanas darba zinātniskais nodrošinājums. Filozofijas un tiesību institūtā 1991. gadā pārtrauca darbu Tiesību nodaļa, bet universitātes juristu spēki bija nepietiekami. Taču šajos apstākļos paveiktais ļāva palielināt likumprojektu sagatavošanas apjomus un uzlabot to kvalitāti laikā, kad tas bija sevišķi nepieciešams, — pēc Latvijas starptautiskās atzīšanas.

Vēl viens būtisks tiesību reformu nopelns ir tas, ka tiesiskie pārveidojumi divvaldības apstākļos bija pietiekami korekti un sabalansēti ar politiskajām iespējām. Pārāk kardināli risinājumi vienā vai citā jomā būtu noveduši pie vardarbības un PSRS prezidenta tiešās pārvaldes ieviešanas, kas varētu aizkavēt Latvijas neatkarības īstenošanu uz ilgu laiku.

Tiesību reformu analīzei pēc augusta puča 1991.—1993. gadā pievērsisimies nākamajā rakstā. Pagaidām Latvijas juristi un vēsturnieki nav apkopojuši šo pieredzi, kas ir ļoti pamācoša, raugoties jau no mūsdienu viedokļa.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ *Jundzis T.* Tiesību reformas un to loma Latvijas neatkarības atjaunošana. 1988. gads—1990. gada 4. maijs // *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls.* — 1995. — Nr. 1. — 121.—142. lpp.; Nr. 2. — 132.—152. lpp.
- ² Mēģinājums pārņemt Latvijas valsts pakļautībā prokuratūras iestādes 1990. g. 26. septembrī, pieņemot attiecīgu Latvijas Republikas likumu Augstākajā Padomē un icēlot Latvijas Republikas ģenerālprokuroru, beidzās ar to, ka Latvijā izveidojās divas prokuratūras, kas savstarpēji dublēja funkcijas.
- ³ *Diena.* — 1991. — 24. dec.
- ⁴ Likumprojektu par Konstitucionālo tiesu privāti bija izstrādājis un Likumdošanas jautājumu komisijai iesniedzis jau 1990. gada nogalē tolaik Vācijā dzīvojošais Egils Levits. Ja šo projektu salīdzina ar 1996. g. 5. jūnijā pieņemto likumu par Satversmes tiesu, tad redzams, ka projekts bija izstrādāts kvalitatīvi, atbilstoši Rietumu pieredzei un varēja tikt virzīts pieņemšanai jau Latvijas Republikas Augstākajai Padomei.
- ⁵ Sk.: Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs (turpm. LR AP un Valdības Ziņotājs). — 1990. — Nr. 29, 485. p. Šeit un turpmāk tekstā «Latvijas Republikas Augstākās Padomes» vietā lietots saīsinājums «LR AP». Likumdošanas darbā 1990.—1991. g. iesaistījās 14 pastāvīgās komisijas, kuras tika izveidotas 1990. g. 10. maijā: Likumdošanas jautājumu komisija, kura parasti caurskatīja arī citu pastāvīgo komisiju izskatītos likumprojektus, Ekonomikas komisija, Lauksaimniecības un mežsaimniecības komisija, Rūpniecības komisija, Arhitektūras un celtniecības komisija, Enerģētikas, transporta un informātikas komisija, Jūras lietu komisija, Tirdzniecības un pakalpojumu komisija, Apkārtējās vides aizsardzības komisija, Sociālās nodrošināšanas un veselības aizsardzības komisija, Tautas izglītības, zinātnes un kultūras komisija, Tautas pašvaldības un sabiedrisko lietu komisija, Cilvēktiesību un nacionālo jautājumu komisija, Aizsardzības un iekšlietu komisija, Ārlietu komisija. (Sk. LR AP un Valdības Ziņotājs. — 1990. — Nr. 21, 377. p.)
- ⁶ Sk.: No Latvijas Juristu biedrības Kolēģijas sēdes. // *Latvijas Jurists.* — 1990. — Nr. 4. — 3. lpp.; arī: *Pētersons U.* Par Latvijas likumiem // *Latvijas Jurists.* — 1990. — Nr. 5. — 2. lpp.
- ⁷ *Latvijas Jurists.* — 1990. — Nr. 11. — 2. lpp. Pasaules latviešu juristu pirmais kongress, kurā bija 600 delegātu no 12 valstīm, 1990. g. 13. oktobrī pieņemtajā rezolūcijā atzīmēja, ka Latvijā pastāv divas likumu sistēmas un okupācijas varas veidotās juridiskās institūcijas.
- ⁸ *Latvijas Jurists.* — 1990. — Nr. 10. — 3. lpp.
- ⁹ Latvijas Tautas kontroles komiteja un Tautas kontroles rajonu, pilsētu, pilsētu rajonu komitejas tika likvidētas ar LR AP 1990. g. 11. jūlija lēmumu, vienlaikus icvēlot deputātu Jāni Biezo par komisijas priekšsēdētāju valsts kontroles koncepcijas un likumprojekta par valsts kontroli izstrādāšanai (sk. LR AP un Valdības Ziņotājs. — 1990. — Nr. 31, 519. p.). Latvijas Tautas kontroles darbība bija ilgus gadus notikusi tiešā Komunistiskās partijas organizāciju vadībā, tā bija stipri politizēta un savā sistēmā izmantoja daudzus bijušos un esošos kompartijas nomenklatūras darbiniekus. Kontroles efektivitāte bija niecīga. Ņemot to vērā, lēmums par Tautas kontroles sistēmas likvidēšanu bija pareizs, taču nepiedodami ilgi aizkavējās likuma izstrādāšana un pieņemšana par Valsts kontroli, kā arī pašas Valsts kontroles izveidošana.
- ¹⁰ Attiecības ar Valsts drošības komiteju atjaunotās valsts institūcijām veidojās sarežģīti un pretrunīgi. No mūsdienu viedokļa var likties pārsteidzīgi, ka Valsts drošības

komitejas priekšsēdētājs E. Johansons 1990. g. 11. maijā kļuva par I. Godmaņa valdības locekli, vienlaikus, protams, pakļaujoties arī PSRS VDK Maskava. Šis lēmums izraisīja protestus gan Augstākās Padomes deputātu vidū, gan radīja neapmierinātību daļā sabiedrības. Tomēr no mūsdienu viedokļa pārlicinošāk redzams, ka šis nepopulārais lēmums bija saprātīgs un atbilstošs Latvijas valsts interesēm, jo ļāva ietekmēt un zināmā mērā kontrolēt tādas PSRS struktūras darbību, kura varēja nodarīt daudz ļaunuma, paliekot ārpus Latvijas valdības ietekmes sfēras.

¹¹ LR AP un Valdības Ziņotājs. — 1990. — Nr. 21. — 1169. lpp.

¹² Turpat.

¹³ Turpat. — Nr. 29. — 488. lpp.

¹⁴ LR AP priekšsēdētājs A. Gorbunovs vēstulē PSRS ģenerālprokuroram piedāvāja noregulēt Latvijā esošās prokuratūras attiecības ar LR AP un PSRS ģenerālprokuroru, kuram Latvijas prokuratūra joprojām bija pakļauta. Pamatojoties uz šo vēstuli, Maskavā 1995. gada jūnijā PSRS ģenerālprokurora vietnieks tikās ar LR AP Aizsardzības un iekšlietu komisijas priekšsēdētāju T. Jundzi. PSRS ģenerālprokurora vietnieks noraidīja jebkuras kompromisa iespējas pārejas periodā attiecībā uz Latvijas PSR prokurora darbību, pamatojoties uz PSRS Konstitūciju, kura atšķirībā no Latvijas PSR Konstitūcijas noteica savienoto republiku prokuroru tiešu pakļautību PSRS ģenerālprokuroram.

¹⁵ Milīcija Latvijā 1991. gadā bija palikusi vienīgā no tiesibaizsardzības iestādēm, kuras darbību neregulēja likums. Tā savā darbā vadījās pēc 1973. gadā apstiprinātā PSRS Ministru Padomes nolikuma par padomju milīciju.

¹⁶ Šajā sakarā autors savulaik izteicis šādu viedokli: «Municipālās policijas nepieciešamība joprojām rada strīdus. Kā zināms, municipālā policija pasaulē pazīstama kā federālās jeb centrālizētās policijas priekštece un principā uzskatāma par novecojušu formu, jo policijas specifiskās funkcijas (ieroču izmantošanu, informācijas apmaiņu utt.) sekmīgāk var pildīt centralizēta policijas sistēma. Tomēr mūsu apstākļos likumā būtu jāiekļauj vietējo pašvaldību iestādēm brīva rīcība šajā jomā, ja tikai ir nauda un vēlēšanās, lai šī municipālā policija būtu, ja ne — tās funkcijas nodrošina valsts policija. Tomēr domāju, ka, valsts policijai nostiprinoties (gan kvantitatīvi, gan kvalitatīvi), municipālās policijas loma mazināsies un, iespējams, atmirs pilnīgi. (Sk. *Jundzis T.* Top likumprojekts par policiju // *Latvijas Jurists.* — 1991. — Nr. 3 (marts). — 2. lpp.)

¹⁷ Par Latvijas Republikas administratīvo teritoriju izveidošanu un apdzīvoto vietu statusa noteikšanu. LR AP 1991. gada 6. jūnija likums // LR AP un Valdības Ziņotājs. — 1991. — Nr. 29/30. — 255. lpp.

¹⁸ Turpat. — 256. lpp.

¹⁹ Latvijas Brīvo arodbiedrību savienības līderis A. Silīņš nebija apmierināts ar šo normu, kā arī uzskatīja, ka arodbiedrību saimnieciskā darbība nebūtu jāapliek ar nodokļiem, kam tomēr nevarēja pievienoties LR AP deputātu vairākums. (Sk.: *Latvijas Jaunatne.* — 1990. — 14. dec. — 1. lpp.)

²⁰ *Egle. I.* Vara. Zaudēta? Izcīnīta? Nenovērtēta? // *Latvijas Jaunatne.* — 1991. — 7. jūn.

²¹ Turpat.

²² LR AP un Valdības Ziņotājs. — 1990. — Nr. 21, 400. p.

²³ Turpat. — 407. p.

- ²⁴ Turpat. — Nr. 42, 654. p.
- ²⁵ Turpat. — Nr. 21. — 1170.—1173. lpp.
- ²⁶ Turpat. — Nr. 29, 482. p.
- ²⁷ Turpat. — Nr. 49, 778. p.
- ²⁸ Turpat. — 1991. — Nr. 31/32, 279. p.
- ²⁹ Turpat. — 286. p.
- ³⁰ Turpat. — Nr. 19/20, 156. p.
- ³¹ Turpat. — Nr. 31/32, 284. p.
- ³² Turpat. — 1990. — Nr. 42, 652. p.
- ³³ Turpat. — 1991. — Nr. 3/4, 27. p.
- ³⁴ Latvijas Jurists. — 1991. — Nr. 3. — 2. lpp.
- ³⁵ Latvijas Jaunatne. — 1990. — 30. okt. — 2. lpp.
- ³⁶ LR AP un Valdības Ziņotājs. — 1990. — Nr. 45. — 725., 726. lpp.
- ³⁷ Sk.: Noziedzības apkarošana un tiesu iekārtas reforma (konceptijas, konferences saīsināta programma). — Jūrmala, LR AP Aizsardzības un iekšlietu komisija, 1991.
- ³⁸ *Niedre A.* Latvijas Republikas Kriminālkodeksa projekta koncepcija // Latvijas Jurists. — 1990. — 29. dec.
- ³⁹ *Jākobsone V.* Latvijas Republikas Kriminālprocesa kodeksa koncepcija // Latvijas Jurists. — 1991. — 31. janv. Latvijas Republikas Kriminālprocesa kodeksa koncepcija sasaucās ar Latvijas Republikas tiesu iekārtas jauno koncepciju, kuras viena no svarīgākajām iezīmēm bija atteikšanās no padomju laikā pastāvējušās nedemokrātiskās divpakāpju tiesu sistēmas, izveidojot Rietumvalstīs pazīstamo trīspakāpju sistēmu. Šajā nolūkā bija paredzēts ieviest apelācijas tiesvedību un jaunu tiesu sistēmas posmu — apriņķu tiesas. Šo priekšlikumu atbalstīja arī Pasaules latviešu juristu kongress 1990. gada oktobrī.
- ⁴⁰ LR AP un Valdības Ziņotājs. — 1991. — Nr. 35/36, 317. p.
- ⁴¹ *Kaksītis J.* Administratīvās atbildības likumdošanas attīstības koncepcija // Latvijas Jurists. — 1990. — 29. dec.
- ⁴² LR AP un Valdības Ziņotājs. — 1991. — Nr. 33/34, 293. p.
- ⁴³ *Indrikovs Z.* Sodū izpildes un iepriekšējā ieslodzījuma likuma koncepcija // Latvijas Jurists. — 1990. — 29. dec.
- ⁴⁴ LR AP un Valdības Ziņotājs. — 1991. — Nr. 29/30, 262. p.
- ⁴⁵ Latvijas Jaunatne. — 1990. — 8. dec. — 1. lpp.
- ⁴⁶ LR AP un Valdības Ziņotājs. — 1991. — Nr. 31/32, 280. p.
- ⁴⁷ Turpat. — Nr. 5/6, 29. p.
- ⁴⁸ Turpat. — Nr. 21/22, 167. p.
- ⁴⁹ Turpat. — 1990. — Nr. 40, 639. p.
- ⁵⁰ Tieslietu ministrijas Likumdošanas institūts // Temīda. — 1991. — Nr. 3. — 19. lpp.; *Rudzītis O.* Atvadoties no Likumdošanas institūta // Latvijas Jurists. — 1991. — Nr. 8. — 3. lpp.
- ⁵¹ LR AP un Valdības Ziņotājs. — 1991. — Nr. 42, 446. p.
- ⁵² Turpat. — Nr. 33/34, 298. p.
- ⁵³ Turpat. — Nr. 35/36, 342. p.

Tālavš Jundzis

LEGAL REFORMS UNDER DUAL-GOVERNMENT CONDITIONS (1990—1991)

Summary

The legal reforms that were made during the Awakening (1986—1990) helped ensure the regaining of independence by nonviolent and democratic means. No less important is their role in the transition period, which began after the May 4th, 1990 declaration «On restoring the independence of the Republic of Latvia» and ended in July 1993 when Latvia's parliament — Saeima — convened and fully restored the 1922 constitution — Satversme. In this paper the author limits the analysis of the legal reforms to only one period — time when the political conflict between those supporting independence and those opposing it reached its peak and the confrontation between national state institutions and USSR power structures in Latvia actually led to a dual-government state. This period ends with the August 1991 putsch in Moscow. In spite of the resistance from the opposition and external political pressure, it was exactly at this period that the first foundations for cardinal legal reform were laid. The aim of the reforms was the replacement of the Soviet legal system with a legal system that would support the development of democracy and the creation of a national, «rule of law», state.

In summing up the legal reform experience in Latvia, under the dual-government conditions, a conclusion may be drawn that what was accomplished during such a short period permitted the securing of Latvia's independence and created the preconditions for Latvia's complete sovereignty, both in international legal sense and national state terms.

The legal framework, together with organizational, financial and other endeavours, ensured the beginning of economic reforms and encouraged the transition from a centrally planned system to market economy. This process was served by the new legal norms: on privatization of state property; on business; on land reform; denationalization; taxes etc. At the same time the new legal norms helped create new state structures and judicial institutions; regulated important issues in the social sphere.

The legal reforms also helped accumulate experience in the enactment of laws. At first the draft laws were prepared primarily by the legislators themselves, with the help of particular specialists. This work encouraged familiarization with Western practices and

the implementation of workable solutions through legal norms. However, it would have been more beneficial to have created a law-drafting institution as part of the executive department. As a result, the development of a knowledge base for drafting laws lagged behind. Yet what was accomplished under these conditions, allowed to increase the number of bills prepared and to improve their quality, at a time when this was critically needed — after Latvia's international recognition.

Another significant achievement of the legal reforms was that the altered laws were sufficiently balanced with the political possibilities during the dual-government period. Too radical solutions in one or another sphere might have led to the use of force and the imposition of direct presidential (USSR's) rule, which could have delayed the implementation of Latvia's independence for a long time.

Iesniegts 28.02.1997.

LZP EKONOMIKAS UN JURIDISKĀS ZINĀTNES
EKSPERTU KOMISIJA

THE ECONOMICS AND LAW SCIENCES' EXPERTS' COMMISSION
OF THE LATVIAN SCIENCE COUNCIL

LZP EKONOMIKAS UN JURIDISKĀS ZINĀTNES

GALVENIE PĒTĪJUMU VIRZIENI

1997. gadā

THE MAIN DIRECTIONS OF RESEARCH
IN ECONOMICS AND LAW SCIENCES IN 1997
BY THE LATVIAN SCIENCE COUNCIL

Dr. jur. Tālavis Jundzis,

Baltijas stratēģisko pētījumu centrs,
Akadēmijas laukuuns 1 - 604, Rīga.
LV - 1050, tālr. 7 227 555

MAZO VALSTU DROŠĪBAS TEORĒTISKIE UN PRAKTISKIE ASPEKTI

Pētījuma mērķis ir mazo valstu drošības interešu analīze, to tipiskās ārpolitiskās uzvedības modeļa izveidošana un pasākumu sistēmas pamatošana nolūkā pazugstināt mazo valstu drošību starptautiskajā sistēmā. Apkopojot teorētiskās zināšanas par mazajām valstīm un analizējot to uzkrāto pieredzi, paredzēts izstrādāt priekšlikumus Baltijas valstu stabilitātes palielināšanai. Pētījums veikts programmas "Baltijas starptautiskā drošība" ietvaros.

Problēmas raksturojums. Pasaules sabiedrības pastāvīgi pievērsta uzmanība lielvaru politikai nereti nepamatoti atstāj novārtā būtiskus procesus mazajās valstīs, kuri tad "pēkšņi" uzliesmo bruņotu konfliktu veidā. XX gadsimta vēsture pārliecinoši rāda, ka mazās valstis, neskatoties uz saviem mazajiem izmēriem un nelielo iedzīvotāju skaitu, bieži vien kļuvušas par plašu reģionālu vai pat globālu konfliktu avotiem. Gadiem ilgi karadarbība risinājusies Korejā un Vjetnamā, bet Izraēla izcīnījusi piecus karus ar arābu kaimiņvalstīm. Šie konflikti, kuros tā vai citādi iesaistījās arī lielvaras, ik brīdi varēja novest pie jauna pasaules kara izcelšanās. Savlaicīga šādu konfliktu nenovēršana, to veicinošo pazītnju "nepamanīšana" apdraud mieru un stabilitāti pasaulē.

Arī jaunajos starptautiskajos apstākļos mazās valstis raksturojas kā paaugstinātas bīstamības konfliktu avoti un tām jāpievērš pienācīga starptautiskā uzmanība. Tas izskaidrojams ar to, ka jaunā starptautiskā politiskā sistēma ar drošības apakšsistēmu vēl tikai veidojas un tāpēc ir pietiekami nestabila, lai garantētu savu esošo un potenciālo subjektu iespējamu aizsargātību. Savukārt mazās valstis, īpaši jaunās, ir ļoti jūtīgas pret dažādu iekšējo un ārējo faktoru ietekmi un to iespējas ir nepietiekamas, lai tikai saviem spēkiem panāktu stabilitāti. Mazajām valstīm trūkst resursu, bet jaunajām - arī pieredzes. Dažkārt tas noved pie konfliktiem un militāra spēka lietošanas, kā tas 80. gadu beigās un 90. gados bija vērojams Azerbaidžānā, Gruzijā, Armēnijā, Moldovā, Tadžikijā un dažās citās jaunajās nelielajās valstīs. Karš bijušajā Dienvidslāvijā, kas ilga vairākus gadus, ir spilgts apliecinājums tam, ka arī jaunajā starptautiskajā situācijā, kas krasi samazinājusies globālu konfliktu iespējamība un atomkara draudi, mazās valstis var kļūt par satricinājumu un spriedzes avotu, kas aptver kontinenta veselu reģionu un piesaista daudzu starptautisku un militāru organizāciju spēkus un līdzekļus miera atjaunošanai.

Mazo valstu vidū, kas mierīgiem līdzekļiem atguvušas savu neatkarību un veicinājušas padomju impērijas sabrukumu un totalitārā režīma izbeigšanu, ierindojas arī Igaunija, Latvija un Lietuva, kuras starptautiskajā aprītē labi pazīstamas kā Baltijas valstis. Okupācijas un aneksijas sekas šajās valstīs vēl ilgi atgādinās par sevi, saglabājot grūti risināmas ekonomiskās un sociālās problēmas, kā arī paaugstinātu politisko spriedzi. Iekšējās drošības riska faktoriem Baltijas valstīs vēl pievienojas saspringtās ārpolitiskās attiecības ar Krieviju, kurai arvien bijušas ģeopolitiskas intereses Baltijas reģionā, kas pēdējos gados nereti apzīmētas ar vārdiem "tuvās ārzemes", iekļaujot šajā jēdzienā arī Igauniju, Latviju un Lietuvu.

Katra mazā valsts ir atšķirīga, specifiska un neatkarojama. Katrai ir savas vēsturiskās tradīcijas un politiskā pieredze, dažāds ekonomiskās un sociālās attīstības līmenis. Katrai ir arī savi atšķirīgi kaimiņi - lieli vai mazi, draudzīgi vai agresīvi. Katra atrodas kādā noteiktā pasaules reģionā ar savām ģeopolitiskajām un vēsturiskajām īpatnībām. Un tomēr vienlaikus mazās valstis saista daudzas jo daudzas kopīgas iezīmes, kas pakļaujas modifikācijai. Tās atrodamas ne tikai iekšpolitikā, bet arī ārējā un drošības politikā, militārās stratēģijas un aizsardzības sistēmu veidošanā. Šo kopīgo likumsakarību un iezīmju atklāšana, to teorētiska vispārīgā analīze ir viens no mūsu pētījuma un piedāvātās grāmatas mērķiem.

Mazo valstu pieredzes apkopošana un to kopīgo iezīnju analīze ir ne tikai teorētiski interesanta, bet tai ir arī svarīga praktiska loma, pilnveidojot mazo valstu realizēto ārējo un drošības politiku. Nozīmīgi tas ir arī no jauna atdzimušajām Baltijas valstīm, kurām sava aizsardzības sistēma un ārpolitika bija jāasāk veidot no jauna pēc neatkarības atgūšanas 1991. gadā.

Pētījuma metodes balstās uz pasaules mazo valstu pieredzes analīzi un apkopojumu, pievēršot īpašu uzmanību Eiropas mazo valstu ārpolitiskajai darbībai drošības jomā. Informācija iegūta ne tikai no grāmatām un periodiskajiem izdevumiem, bet arī dokumentu analīzes rezultātā, veicot socioloģiskas aptaujas un daudzas intervijas ar teorētiķiem, diplomātiem un politiķiem. Pētījums balstīts arī uz secinājumiem, kas gūti zinātnisko diskusiju rezultātā starptautiskos semināros un konferencēs. Pētījuma gaitā intervēti daudzi pazīstami eksperti starptautiskās drošības jautājumos.

Secinājumi: balstās uz veiktā pētījuma rezultātiem un apkopojošā veidā būtu formulējami sekojošu tēžu veidā:

1. Mazo valstu jēdziens starptautisko attiecību teorijā nav skaidri formulēts, taču praktisku apsvērumu dēļ ar mazām parasti apzīmē tādas valstis, kurās iedzīvotāju skaits nepārsniedz 10-15 miljonus. Valstu dalījums mazās, vidējās un lielās faktiski būtu jābalsta uz to varas kapacitātes lielumu. Tā kā varu raksturo daudzi, tajā skaitā grūti izmērāmi un mainīgi parametri, tad objektīvs valstu grupējums iespējams tikai nopietnas analīzes rezultātā.
2. Jaunajā starptautiskajā situācijā, kad noticis mazo valstu skaita tālāks pieaugums, palielinājusies arī mazo valstu patstāvība starptautiskajā sistēmā. Mazo valstu ierobežotie resursi un iespējas tām neļauj pašām tikt galā ar visām savām iekšējām un ārējām problēmām, bet jaunās starptautiskās drošības sistēmas izveide kavējas. Mazo valstu jūtīgums pret iekšējo nestabilitāti un ārējo ietekmi nosaka to paaugstināto vārgumu starptautiskajā sistēmā un nereti padara tās par paaugstinātas bīstamības un konfliktu avotiem. Tas rada nepieciešamību mazo valstu problēmām un to drošībai pievērst pienācīgu starptautisku uzmanību.
3. Mazo valstu drošībai un aizsardzībai nepietiekamu vērību pievērsuši zinātnieki. Mazo valstu drošības politikai, bet īpaši militārajām stratēģijām un sistēmām veltīto pētījumu apjoms ir vairāk nekā niecīgs. Mazo valstu problemātika var būt zinātnisko pētījumu patstāvīgs priekšmets, jo tās nav tikai proporcionāli resursiem un iespējām (varas kapacitātei) samazinātas lielās valstis, bet daudzos parametros kvalitatīvi atšķirīgas sistēmas, kas prasa specifisku pieeju un atbilstošu pētījumu metodiku.
4. Mazo valstu ierobežotie resursi nosaka to taupīgas izmantošanas nepieciešamību, bet varas deficīts determinē piesardzīgu, uzmanīgu zema riska politiku, vienlaikus meklējot un izmantojot pieejamās metodes un līdzekļus starptautiskās ietekmes vairošanai un savu nacionālo interešu īstenošanai iespējami pilnīgākā mērā. Relatīvi mazās varas un ierobežoto resursu apstākļos mazajām valstīm ārpolitiskajā uzvedībā kā tipiska ir tieksme uz kolektīvismu, jautājumu internacionalizāciju, iesaistīšanos starpvaldību un cita veida starptautiskajās organizācijās. Mazās valstis savu nevienlīdzīgo pozīciju starptautiskajā sistēmā cenšas kompensēt ar starptautisko tiesību normu palīdzību un biežu apelāšanu pie to principiem. Mazo valstu ārpolitikas augstākais mērķis, kuram pakārtoti visi pārējie mērķi un uzdevumi, ir nodrošināt valsts suverenitātes saglabāšanu, nacionālo identitāti, teritoriālo integritāti un izvairīties no militāriem konfliktiem.
5. Mazo valstu rīcībā esošo ārpolitisko līdzekļu vidū to nacionālās drošības vairošanai tradicionāli pazīstami tādi kā neitralitātes politika, iesaistīšanās militārās aliansēs, aktivitātes starptautiskajās organizācijās, aizbildniecības meklējumi pie vienas vai otras no lielvalstīm. Jaunajos starptautiskās dzīves demokratizācijas apstākļos un multipolārajā spēku sistēmā mazo valstu drošības politikas stratēģijā tradicionālās izvēles iegūst jaunu saturu, parādās arī jaunas iespējas. Viena no tām ir reģionālisms un tā dažādās formas, kas sekmīgi var kalpot konfliktu vadības un novēršanas procesos, kā arī vispārējās stabilitātes stiprināšanai. Mazajām valstīm savas drošības garantijas būtu jāmeklē arī ekonomiskās integrācijas procesos, iesaistoties starptautiskajās un reģionālajās ekonomiskajās struktūrās, piesaistot ārvalstu investīcijas. Izmantojamas tādas mazo valstu priekšrocības diplomātijā, kā iespējas īstenot ļoti elastīgu, ja nepieciešams, strauji mainīgu drošības politiku. Dārgās un tradicionālās biterālās diplomātijas vietā būtu plašāk jāizmanto daudzpusējo diplomātiju ar tai raksturīgajām metodēm.

6. Baltijas valstu drošību apdraud daudzi dažādi, bieži vien strauji mainīgi faktori. To vidū, pirmām kārtām, minami sociāli ekonomiskie riski, kas saistās ar vājo tautsaimniecību un zemo dzīves līmeni, kā arī augstā noziedzība. Šo drošības risku pārvarēšana galvenokārt jāsaista ar plašu tautsaimniecības atveseļošanas pasākumu programmu. Vienlaikus uzmanība pievēršama arī militāra rakstura drošības riskiem, kuri mazāk saistāmi ar iespējamu ārēju agresiju, bet var izpausties dažāda veida bruņotos konfliktos valsts iekšienē. Šajā sakarā Baltijas valstu sadarbība militārajā jomā varētu sekmēt arī šo valstu izvirzītā ārpolitikā mērķa sasniegšanu - iespējami ātrāk integrēties NATO. Arī iespējamā Baltijas valstu iekļaušanās Eiropas Savienībā uzskatāma par ļoti svarīgu to drošības garantu.

Nozīmīgākās publikācijas

1. Jundzis. Mazo valstu ārpolitika un drošības intereses: teorētiskie aspekti. - Latvijas vēsture, 1997, Nr. 1, 53. - 63. lpp.
2. Jundzis. Baltijas starptautiskā drošība. - LZP Ekonomikas un juridiskās zinātnes. Galvenie pētījumu virzieni. 1994. - 1996. g. R.: LZP ekonomikas un juridiskās zinātnes ekspertu komisija. 1997. 123. - 126. lpp.
3. Jundzis. Pastāstīsim pasaulei patiesību par Abreni. - Abrenes biķeris. R.: Varavīksne - A.I.S., 1997, 149 - 151. lpp.
4. Jundzis. Latvijas ārpolitika 1990. - 1993. gadā. - Latvijas vēsture, 1997, Nr. 2, 41 - 50. lpp.
5. Jundzis. Kombinētās vēlēšanu sistēmas priekšrocības un pielietojums ārzemēs. - Latvijas vēsture, 1997, Nr. 2, 65 - 69. lpp.
6. Jundzis. Mazo valstu aizsardzības stratēģija un militārās sistēmas (teorētiskie aspekti). - Militārais apskats, 1997, Nr. 1, 7 - 11. lpp.

T. Jundzis. Small State Security: Theoretical and Practical Aspects

The intent of this research is to analyse the following: the security interests of small states; the development of a model for the typical foreign policy behaviour of a small states; and the bases for co-ordinated actions to enhance small state security in the international system. The study was done as part of the program "International aspects of Baltic security".

-245-

LZP EKONOMIKAS UN JURIDISKĀS ZINĀTNES
EKSPERTU KOMISIJA

THE ECONOMICS AND LAW SCIENCES' EXPERTS' COMMISSION
OF THE LATVIAN SCIENCE COUNCIL

LZP EKONOMIKAS UN JURIDISKĀS ZINĀTNES

GALVENIE PĒTĪJUMU VIRZIENI

1997. gadā

THE MAIN DIRECTIONS OF RESEARCH
IN ECONOMICS AND LAW SCIENCES IN 1997
BY THE LATVIAN SCIENCE COUNCIL

RĪGA, 1998. gada aprīlis

Dr. jur. Tālavis Jundzis,

Baltijas stratēģisko pētījumu centrs,
Akadēmijas laukums 1-604, Rīga,
LV-1050, tel. 7 227 555

MAZO VALSTU DROŠĪBAS TEORĒTISKIE UN PRAKTISKIE ASPEKTI

Pētījuma mērķis ir mazo valstu drošības interešu analīze, to tipiskās ārpolitiskās uzvedības modeļa izveidošana un pasākumu sistēmas pamatošana nolūkā paaugstināt mazo valstu drošību starptautiskajā sistēmā. Apkopojot teorētiskās zināšanas par mazajām valstīm un analizējot to uzkrāto pieredzi, paredzēts izstrādāt priekšlikumus Baltijas valstu stabilitātes palielināšanai. Pētījums veikts programmas "Baltijas starptautiskā drošība" ietvaros.

Problēmas raksturojums. Pasaules sabiedrības pastāvīgi pievērstā uzmanība lielvaru politikai nereti nepamatoti atstāj novārtā būtiskus procesus mazajās valstīs, kuri tad "pēkšņi" uzliesmo bruņotu konfliktu veidā. XX gadsimta vēsture pārliecinoši rāda, ka mazās valstis, neskatoties uz saviem mazajiem izmēriem un nelielo iedzīvotāju skaitu, bieži vien kļuvušas par plašu reģionālu vai pat globālu konfliktu avotiem. gadiem ilgi karadarbība risinājusies Korejā un Vjetnamā, bet Izraēla izcīnījusi piecus karus ar arābu kaimiņvalstīm. Šie konflikti, kuros tā vai citādi iesaistījās arī lielvaras, ik brīdī varēja novest pie jauna pasaules kara izcelšanās. Savlaicīga šādu konfliktu nenovēršana, to veicinošo pazīmju "nepamanīšana" apdraud mieru un stabilitāti pasaulē.

Arī jaunajos starptautiskajos apstākļos mazās valstis raksturojas kā paaugstinātas bīstamības konfliktu avoti un tām jāpievērš pienācīga starptautiskā uzmanība. Tas izskaidrojams ar to, ka jaunā starptautiskā politiskā sistēma ar drošības apakšsistēmu vēl tikai veidojas un tāpēc ir pietiekami nestabila, lai garantētu savu esošo un potenciālo subjektu iespējamu aizsargātību. Savukārt mazās valstis, īpaši jaunās, ir ļoti jutīgas pret dažādu iekšējo un ārējo faktoru ietekmi un to iespējas ir nepietiekamas, lai tikai saviem spēkiem panāktu stabilitāti. Mazajām valstīm trūkst resursu, bet jaunajām - arī pieredzes. Dažkārt tas noved pie konfliktiem un militāra spēka lietošanas, kā tas 80. gadu beigās un 90. gados bija vērojams Azerbaidžānā, Gruzijā, Armēnijā, Moldovā, Tadžikijā un dažās citās jaunajās nelielajās valstīs. Karš bijušajā Dienvidslāvijā, kas ilga vairākus gadus, ir spilgts apliecinājums tam, ka arī jaunajā starptautiskajā situācijā, kas krasi samazinājusies globālu konfliktu iespējamība un atomkara draudi, mazās valstis var kļūt par satricinājumu un spriedzes avotu, kas aptver kontinenta veselu reģionu un piesaista daudzu starptautisku un militāru organizāciju spēkus un līdzekļus miera atjaunošanai

Mazo valstu vidū, kas mierīgiem līdzekļiem atguvušas savu neatkarību un veicinājušas padomju impērijas sabrukumu un totalitārā režīma izbeigšanu, ierindojas arī Igaunija, Latvija un Lietuva, kuras starptautiskajā aprītē labi pazīstamas kā Baltijas valstis. Okupācijas un aneksijas sekas šajās valstīs vēl ilgi atgādinās par sevi, saglabājot grūti risināmas ekonomiskās un sociālās problēmas, kā arī paaugstinātu politisko spriedzi. Iekšējās drošības riska faktoriem Baltijas valstīs vēl pievienojas saspringtās ārpolitiskās attiecības ar Krieviju, kurai arvien bijušas ģeopolitiskas intereses Baltijas reģionā, kas pēdējos gados nereti apzīmētas ar vārdiem "tuvās ārzemes", iekļaujot šajā jēdzienā arī Igauniju, Latviju un Lietuvu.

Katra mazā valsts ir atšķirīga, specifiska un neatkarējama. Katrai ir savas vēsturiskās tradīcijas un politiskā pieredze, dažāds ekonomiskās un sociālās attīstības līmenis. Katrai ir arī savi atšķirīgi kaimiņi - lieli vai mazi, draudzīgi vai agresīvi. Katra atrodas kādā noteiktā pasaules reģionā ar savām ģeopolitiskajām un vēsturiskajām īpatnībām. Un tomēr vienlaikus mazās valstis saista daudzas jo daudzas kopīgas iezīmes, kas pakļaujas modifikācijai. Tās atrodamas ne tikai iekšpolitikā, bet arī ārējā un drošības politikā, militārās stratēģijas un aizsardzības sistēmu veidošanā. Šo kopīgo likumsakarību un iezīmju atklāšana, to teorētiska vispārināšana un analīze ir viens no mūsu pētījuma un piedāvātās grāmatas mērķiem.

Mazo valstu pieredzes apkopošana un to kopīgo iezīmju analīze ir ne tikai teorētiski interesanta, bet tai ir arī svarīga praktiska loma, pilnveidojot mazo valstu realizēto ārējo un drošības politiku. Nozīmīgi tas ir arī no jauna atdzimušajām Baltijas valstīm, kurām sava aizsardzības sistēma un ārpolitika bija jāasāk veidot no jauna pēc neatkarības atgūšanas 1991. gadā.

Pētījuma metodes balstās uz pasaules mazo valstu pieredzes analīzi un apkopojumu, pievēršot īpašu uzmanību Eiropas mazo valstu ārpolitiskajai darbībai drošības jomā. Informācija iegūta ne tikai no grāmatām un periodiskajiem izdevumiem, bet arī dokumentu analīzes rezultātā, veicot socioloģiskas aptaujas un daudzas intervijas ar teorētiķiem, diplomātiem un politiķiem. Pētījums balstīts arī uz secinājumiem, kas gūti zinātnisko diskusiju rezultātā starptautiskos semināros un konferencēs. Pētījuma gaitā intervēti daudzi pazīstami eksperti starptautiskās drošības jautājumos.

Secinājumi: balstās uz veiktā pētījuma rezultātiem un apkopojumā būtu formulējami sekojošu tēžu veidā:

1. Mazo valstu jēdziens starptautisko attiecību teorijā nav skaidri formulēts, taču praktisku apsvērumu dēļ ar mazām parasti apzīmē tādas valstis, kurās iedzīvotāju skaits nepārsniedz 10 -15 miljonus. Valstu dalījums mazās, vidējās un lielās faktiski būtu jābalsta uz to varas kapacitātes lielumu. Tā kā varu raksturo daudzi, tajā skaitā grūti iznērāmi un mainīgi parametri, tad objektīvs valstu grupējums iespējams tikai nopietnas analīzes rezultātā.

2. Jaunajā starptautiskajā situācijā, kad noticis mazo valstu skaita tālāks pieaugums, palielinājusies arī mazo valstu patstāvība starptautiskajā sistēmā. Mazo valstu ierobežotie resursi un iespējas tām neļauj pašām tikt galā ar visām savām iekšējām un ārējām problēmām, bet jaunās starptautiskās drošības sistēmas izveide kavējas. Mazo valstu jūtīgums pret iekšējo nestabilitāti un ārējo ietekmi nosaka to paaugstināto vārgumu starptautiskajā sistēmā un nereti padara tās par paaugstinātas bīstamības un konfliktu avotiem. Tas rada nepieciešamību mazo valstu problēmām un to drošībai pievērst pienācīgu starptautisku uzmanību.

3. Mazo valstu drošībai un aizsardzībai nepietiekamu vērību pievērsuši zinātnieki. Mazo valstu drošības politikai, bet īpaši militārajām stratēģijām un sistēmām veltīto pētījumu apjoms ir vairāk nekā niecīgs. Mazo valstu problemātika var būt zinātnisko pētījumu patstāvīgs priekšmets, jo tās nav tikai proporcionāli resursiem un iespējām (varas kapacitātei) samazinātas lielās valstis, bet daudzos parametros kvalitatīvi atšķirīgas sistēmas, kas prasa specifisku pieeju un atbilstošu pētījumu metodiku.

4. Mazo valstu ierobežotie resursi nosaka to taupīgas izmantošanas nepieciešamību, bet varas deficīts determinē piesardzīgu, uzmanīgu zema riska politiku, vienlaikus meklējot un izmantojot pieejamās metodes un līdzekļus starptautiskās ietekmes vairošanai un savu nacionālo interešu īstenošanai iespējami pilnīgākā mērā. Relatīvi mazās varas un ierobežoto resursu apstākļos mazajām valstīm ārpolitiskajā uzvedībā kā tipiska ir tieksme uz kolektīvismu, jautājumu internacionalizāciju, iesaistīšanos starpvaldību un cita veida starptautiskajās organizācijās. Mazās valstis savu nevienlīdzīgo pozīciju starptautiskajā sistēmā cenšas kompensēt ar starptautisko tiesību normu palīdzību un biežu apelāciju pie to principiem. Mazo valstu ārpolitikas augstākais mērķis, kuram pakārtoti visi pārējie mērķi un uzdevumi, ir nodrošināt valsts suverenitātes saglabāšanu, nacionālo identitāti, teritoriālo integritāti un izvairīties no militāriem konfliktiem.

5. Mazo valstu rīcībā esošo ārpolitisko līdzekļu vidū to nacionālās drošības vairošanai tradicionāli pazīstāmi tādi kā neitralitātes politika, iesaistīšanās militārās aliansēs, aktivitātes starptautiskajās organizācijās, aizbildniecības meklējumi pie vienas vai otras no lielvalstīm. Jaunajos starptautiskās dzīves demokratizācijas apstākļos un multipolārajā spēku sistēmā mazo valstu drošības politikas stratēģijā tradicionālās izvēles iegūst jaunu saturu, parādās arī jaunas iespējas. Viena no tām ir reģionālisms un tā dažādās formas, kas sekmīgi var kalpot konfliktu vadības un novēršanas procesos, kā arī vispārējās stabilitātes stiprināšanai. Mazajām valstīm savas drošības garantijas būtu jāmeklē arī ekonomiskās integrācijas procesos, iesaistoties starptautiskajās un reģionālajās ekonomiskajās struktūrās, piesaistot ārvalstu investīcijas. Izmantojamas tādas mazo valstu priekšrocības diplomātijā, kā iespējas īstenot ļoti elastīgu, ja nepieciešams, strauji mainīgu drošības politiku. Dārgās un tradicionālās biterālās diplomātijas vietā būtu plašāk jāizmanto daudzpusējo diplomātiju ar tai raksturīgajām metodēm.

6. Baltijas valstu drošību apdraud daudzi dažādi, bieži vien strauji mainīgi faktori. To vidū, pirmām kārtām, mināmi sociāli ekonomiskie riski, kas saistās ar vājo tautsaimniecību un zemo dzīves līmeni, kā arī augstā noziedzība. Šo drošības risku pārvarēšana galvenokārt jāsaista ar plašu tautsaimniecības atveseļošanas pasākumu programmu. Vienlaikus uzmanība pievēršama arī militāra rakstura drošības riskiem, kuri mazāk saistāmi ar iespējamu ārēju agresiju, bet var izpausties dažāda veida bruņotos konfliktos valsts iekšienē. Šajā sakarā Baltijas valstu sadarbība militārajā jomā varētu sekmēt arī šo valstu izvirzītā ārpolitikā mērķa sasniegšanu - iespējami ātrāk integrēties NATO. Arī iespējamā Baltijas valstu iekļaušanās Eiropas Savienībā uzskatāma par ļoti svarīgu to drošības garantu.

Nozīmīgākās publikācijas

1. T.Jundzis. Defence Models and Strategies in the Baltic States. - The International Spectator, 1996, No. 1, pp. 25 - 37.
2. Jundzis. Security of Small States in International Context and Defence Strategy of Baltic States. Rome, NATO Defense College, 1996, 51 pp.
3. T. Jundzis. Baltijas valstu drošības militārie aspekti. - Latvijas vēsture, 1996, Nr.1, 29.-36. lpp.
4. Jundzis. Valsts aizsardzības pirmsākumi 1991. - 1993. g. Padarītais un nepadarītais. Militārais apskats, 1996, Nr. 2, 5. - 7. lpp.
5. Jundzis. Mazo valstu ārpolitika un drošības intereses: teorētiskie aspekti. - Latvijas vēsture, 1997, Nr. 1, 53. - 63. lpp.
6. Jundzis. Baltijas starptautiskā drošība. - LZP Ekonomikas un juridiskās zinātnes. Galvenie pētījumu virzieni. 1994. - 1996. g. R.: LZP ekonomikas un juridiskās Zinātnes ekspertu komisija, 1997, 123. - 126. lpp.
7. T. Jundzis. Pastāstīsim pasaulei patiesību par Abreni. - Abrenes biķeris. R.: Varavīksne A.I.S., 1997, 149 - 151. lpp.
8. T. Jundzis. Latvijas ārpolitika 1990. - 1993. gadā. - Latvijas vēsture, 1997, Nr. 2, 41 - 50. lpp.
9. T. Jundzis. Kombinētās vēlēšanu sistēmas priekšrocības un pielietojums ārzemēs. - Latvijas vēsture, 1997, Nr. 2, 65 - 69. lpp.
10. Jundzis. Mazo valstu aizsardzības stratēģija un militārās sistēmas (teorētiskie aspekti). Militārais apskats, 1997, Nr. 1, 7 - 11. lpp.

Konferences un semināri

1. T. Jundzis. Jūrmala, 1997. gada 7. septembrī. Starptautisks seminārs EU PHARE "Demokrātiska drošības veidošana Baltijas valstīs". - Latvijas aizsardzības stratēģija.
2. T. Jundzis. Rīga, Akadēmiskā bibliotēka, 1998. gada 17. janvārī. Starptautiska zinātniska konference "Baltijas valstis likteņgriežos". Paneldiskusijas "Baltijas valstu integrācija mūsdienu Eiropas un pasaules politiskajās, ekonomiskajās un drošības struktūrās" vadītājs. - Ziņojums par drošības struktūru integrēšanu.
3. T. Jundzis. Rīga, Rīgas Latviešu biedrība, 1997. gada 28. novembrī. Latvijas inteliģences XVI konference "Vai maza valsts spēj sevi aizsargāt?". - Kā aizsargāt Latviju?

SMALL STATE SECURITY: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

The intent of this research is to analyze the following: the security interests of small states; the development of a model for the typical foreign policy behavior of a small states; and the bases for coordinated actions to enhance small state security in the international system. The study was done as part of the program "International aspects of Baltic security".

Latvijas Zinātņu akadēmija

Baltijas valstis likteņgriežos

Politiskas, ekonomiskas un tiesiskas
starptautiskās sadarbības problēmas
uz XXI gadsimta sliekšņa

Rakstu krājums

Senatora Augusta Lēbera piemiņai un
sakarā ar profesora Dītricha Andreja Lēbera
75 gadu jubileju

Dr. Tālava Jundža redakcijā

Rīga 1998

Secinājumi

Tālavš Jundzis

Krājumā paustās atziņas liek vēlreiz pārdomāt Baltijas valstu likteņgaitas, starptautisko stāvokli gadsimtu mijā un nākotnes perspektīvas. Mūsdienų pasaulē, kas tuvojas XXI gadu simteņa sliekšnim, vērojamas pozitīvas pārmaiņas starptautiskajā sistēmā, kura tradicionāli tiek raksturota kā kopumā anarhistiska. Pēc Aukstā kara beigām un bipolārās spēku sistēmas sabrukuma mazinājusies globālā konfrontācija, valstis un nācijas aktīvāk sākušas meklēt sadarbības ceļus, arvien vairāk pieaug kompromisu loma.

Starptautiskās sistēmas demokratizācija veicinājusi mazo valstu lomas palielināšanos starptautiskajos procesos, it īpaši reģionālajos. Vienlaikus jāreķinās ar to, ka mazās valstis ir ļoti jūtīgas pret dažādu iekšējo un ārējo faktoru ietekmi un to iespējas ir nepietiekamas, lai tikai saviem spēkiem atrisinātu reģionālās vai pat visas iekšējās problēmas, nodrošinātu mieru un stabilitāti.

Baltijas valstis pēc savas neatkarības atjaunošanas (1990. g.) cenšas drīzāk atgriezties Eiropā, kurai piederīgas tās jūtas un ar kuru tās saista vēsture, ģeogrāfija, kultūra, filozofija, pat tiesību tradīcijas. Šajā ceļā jāpārvar padomju varas gađu mantojums un vienlaikus jārisina neskaitāmas politiskas, ekonomiskas, sociālas, tiesiskas un cita rakstura gan iekšpolitikas, gan ārpolitikas problēmas. Nav gatavu recepšu, kā no totalitāra režīma pārtapt demokrātiskā sabiedrībā un kā no plānveida ekonomikas pāriet uz tirgus ekonomikas principiem balstītu saimniecību. Baltijas valstis meklē optimālus risinājumus un dara to visciešākajā sadarbībā ar demokrātiskajām valstīm un starptautiskajām organizācijām. Atskatoties uz jau paveikto un domājot par turpmāko, var izdarīt dažus secinājumus, kas tā vai citādi izriet no krājumā publicēto rakstu atziņām.

1. Pēc neatkarības atgūšanas Baltijas valstis – Igaunija, Latvija un Lietuva – galvenās pūles veltījušas savas ekonomiskās un politiskās sistēmas pārveidei atbilstoši tirgus ekonomikas un demokrātiskas valsts prasībām. Ekonomiskās reformas ar grūtībām, bet tomēr ir pavirzījušās, lai arī Baltijas valstīm nav izdevies atrast pietiekami efektīvu pārejas ekonomikas stratēģiju, kas varētu, piemēram, līdzināties Austrumāzijas vai Dienvidāzijas valstu (Honkongas, Singapūras, Taivānas, Dien-

Secinājumi

vidkorejas u.c.) straujajai ekonomiskajai augšupejai. Politiskajā jomā attīstību kavē fakts, ka daudzās politiskās partijas lielākoties ir mazskaitlīgas, vājas un nestabilas. Raizes sagādā cittautieši, kuri nesamērīgi lielā skaitā ieradušies Baltijas valstīs padomju varas gados un joprojām nepārvalda vietējo valodu.

2. Baltijas valstis ir vienotas savos galvenajos ārpolitiskajos mērķos, kas pirmām kārtām saistīti ar iespējami drīzāku iesaistīšanos Eiropas Savienībā un NATO. Šie mērķi netiek uzskatīti par alternatīviem, bet gan tādiem, kas papildina viens otru. Savu ārpolitisko mērķu īstenošanu Baltijas valstis saista ar drošības interesēm, straujāku ekonomisko augšupeju un demokrātijas pilnveidošanu. Igaunija, Latvija un Lietuva noraidījusi Krievijas vienpusējās drošības garantijas, nesaskatot tajās reālus nodrošināšanas mehānismus. Baltijas valstis sāk sevi apzināties arī kā drošības un starptautiskās stabilitātes vairotaļas, nevis tikai patērētājas. Viens no apliecinājumiem tam ir Baltijas valstu līdzdalība NATO vadītajos miera stabilizācijas spēkos Bosnijā un Hercegovinā.
3. Eiropas integrācijas kontekstā nozīmīgi ir Baltijas valstu centieni atgriezties Rietumeiropas tiesību lokā, aizstājot līdzšinējo sociālistisko tiesību sistēmu ar Rietumu tiesību sistēmu, kas balstītos uz kontinentālās Eiropas tiesību tradīcijām. Šie procesi turpināsies arī nākamā gadu simteņa sākumā, jo pagaidām Baltijas valstu tiesību sistēma uzskatāma tikai par pārejas tiesību sistēmu, kas vēl satur sociālistisko tiesību elementus un ir pretrunīga pēc būtības. Turklāt lielākās grūtības sagādā pāreja uz jauniem tiesību normu pielietošanas principiem, kas atšķiras no padomju tiesībās dominējušās metodoloģijas. Toties tiesu sistēmas reforma pamatvilcienos pabeigta un tiesības uz taisnīgu tiesu kļuvušas reālāk īstenojamas visās trijās Baltijas valstīs. Tiesu sistēma ir pilnīgi depolitizēta, nostiprināta tiesnešu pašpārvalde, divpakāpju tiesu sistēma papildināta ar apelācijas instanci, ko neatzina padomju tiesības, iedibināta konstitucionālā uzraudzība.
4. Svarīgs nosacījums Baltijas valstu uzņemšanai Eiropas Savienībā ir nacionālo likumu tuvināšana Eiropas Kopienas likumdošanai un to savienojamības nodrošināšana. Pirmām

kārtām tas attiecas uz likumiem, kas skar ekonomisko un sociālo jomu. Šie procesi, kas visciešākajā veidā savijas kopā ar nacionālo tiesību sistēmu transformāciju, aptver ne tikai tiesību normu tehnisku pielīdzināšanu, bet vispirms Eiropas Kopienas tiesību izpratnes teorijas, principu un metodoloģijas pārņemšanu, kas Baltijas valstis faktiski nav jaunums, bet nozīmē atgriešanos pie 20. un 30. gadu tiesību sistēmas tradīcijām un pieredzes.

5. Eiropā un daudzviet citur pasaulē Baltijas valstis tiek uztvertas kā organiski saistītas un vienotas. Tās vieno ne tikai ģeogrāfiskie faktori, bet līdzīgas problēmas un vienoti mērķi. Viena no sfērām, kur sadarbība bijusi visciešākā, ir aizsardzība. Tādas militārās sadarbības programmas kā Baltbat, Baltnet, Baltron u.c. piesaistījušas arī daudzu citu valstu palīdzību. Starptautiski Baltijas vienotība tiek uzskatīta par vienu no faktoriem, kas varētu sekmēt šo valstu integrāciju starptautiskajā sistēmā, tās politiskajās, ekonomiskajās un drošības struktūrās.
6. Pēc neatkarības atjaunošanas Baltijas valstis izveidojušas plašu un sarežģītu, bet ne pietiekami efektīvu sadarbības institucionālo bāzi. Iezīmējušās vairākas savstarpējas pretrunas un atšķirības dažās ārpolitiskajās nostādnēs. Analītiķi brīdina, ka Baltijas reģionālisms var izrādīties tikai ilūzija, jo tam nav pietiekamu vēsturisku tradīciju, lingvistisku un reliģisku saišu. Jau tagad nav noslēpjams fakts, ka Igaunijas ārpolitika un tirdzniecība lielā mērā orientējas uz Somiju, bet lietuvieši par savu tuvāko partneri izvēlējušies Poliju.
7. Baltijas valstu sadarbības un integrācijas centieni aizsākās jau šī gadsimta divdesmitajos gados. Tie galvenokārt bija vērsti uz to, lai nostiprinātu 1918. gadā proklamēto neatkarību un vairotu valstisko stabilitāti. Savstarpējo pretrunu un dažādo interešu dēļ neizdevās izveidot iecerēto piecu valstu (Somija, Igaunija, Latvija, Lietuva, Polija) savienību, bet 1934. gadā Ženēvā noslēgtais Baltijas antantes (Igaunija, Latvija, Lietuva) līgums par savstarpējo saprašanos un sadarbību bija formāls un mazefektīvs. 1921. gadā Baltijas valstis kļuva par Tautu Savienības locekļiem, kas vairoja to starptautisko autoritāti. Pieaugot Baltijas valstu stabilitātei, mazinājās vēlme savstarpēji integrē-

Secinājumi

ties. Vienlaikus Baltijas valstu politiķi pietiekami un savlaicīgi nenovērtēja Igaunijas, Latvijas un Lietuvas vienotību kā drošības faktoru starptautiskajā situācijā, kas tolaik arvien vairāk sarežģījās. Tas sekmēja Baltijas valstu suverenitātes aizskārumu jau 1940. gadā un to okupāciju pēc tam.

8. Baltijas valstu attiecības ar Krieviju ievērojami sarežģījusi dažādā pieeja vēstures faktu interpretācijā. Krievija joprojām neatzīst, ka Igaunija, Latvija un Lietuva 1940. gadā būtu okupēta un anektēta. Tā aizstāv viedokli par Baltijas valstu brīvprātīgu pievienošanos Padomju Savienībai, ko kategoriski noraida Igaunija, Latvija un Lietuva. Baltijas valstis uzskata, ka tās savu neatkarību zaudējušas 1940. gadā padomju kara spēka invāzijas un iluzorisko vēlēšanu rezultātā. Okupācijas un aneksijas dēļ tās vairākus gadu desmitus faktiski nespēja īstenot valsts varu, lai arī juridiski turpināja pastāvēt kā starptautisko tiesību subjekti. Arī lielākā daļa Rietumvalstu nekad nav atzinusi Baltijas valstu aneksiju.
9. Baltijas valstu un Krievijas attiecības pagaidām ir saspīlētas, un nav paredzams, ka tuvākajos gados tās varētu strauji uzlaboties. Baltijas valstīs saglabājušās bailes no jaunas okupācijas; Krieviju nomāc bijušās lielvalsts aizskartais pašlepnums, zaudējot savas pozīcijas Baltijā. Lai vairotu savu drošību un attālinātos no Krievijas ietekmes sfēras, Baltijas valstis iespējami ātrāk cenšas nokļūt NATO un Eiropas Savienībā. Savukārt Krievija Baltijas valstu iespējamo iekļaušanu NATO uzskata par savu ārpolitisko interešu aizskārumu un draud ar sankcijām. Krievija vēlētos saglabāt savu ietekmi Baltijā un stratēģisko klātbūtni Baltijas jūrā, rīcības brīvību Kaļiņingradas apgabalā un preču piegādes ceļus caur Baltijas valstu ostām. Lai mazinātu saspīlējumu, Baltijas valstīs izskanējis aicinājums Krievijai demilitarizēt Kaļiņingradas apgabalu. Jautājumā par preču tranzītu Baltijas valstis vienmēr paudušas vislielāko atbalstu un ieinteresētību, kā arī gatavību kļūt par "tiltu", "dzintara vārtiem" Rietumu un Austrumu tirdzniecībā un sadarbībā.
10. Baltijas valstu un Krievijas attiecībās spriedzes avots ir krievvalodīgo tiesību jautājums, kā arī ilgstoši neparakstītie robež-

līgumi ar Igauniju un Latviju. Abu šo jautājumu atrisināšanu apgrūtina dažādā pieeja 1940. gada notikumu izvērtējumā. Baltijas valstīm ir pamats uzskatīt, ka krievvalodīgo iepludināšana Baltijā notikusi padomju varas gados plānveidīgas kolonizācijas rezultātā, par ko daļa atbildības jāuzņemas arī Krievijai, kura pati sevi pasludinājusi par Padomju Savienības tiesisko mantinieci. Pārmērīgi lielais ieceļotāju skaits Igaunijā un Latvijā rada sarežģījumus valodu nezināšanas dēļ, apgrūtina viņu integrēšanos nacionālajā kultūras vidē. Šo apsvērumu dēļ Igaunijā un Latvijā nav bijusi iespējama momentāla pilsonības piešķiršana visiem ieceļotājiem, ko Krievija centusies starptautiski pasniegt kā krievvalodīgo diskrimināciju Baltijas valstīs. Robežlīgumu saskaņošanā problēmas radīja fakts, ka Krievija neatzina 1920. gadā noslēgtajos miera līgumos noteiktās robežas ar Igauniju un Latviju, pieprasot to revīziju atbilstoši padomju varas gados izdarītajām izmaiņām.

11. Baltijas valstis nav tik nozīmīgas un pievilcīgas, lai par tām pastāvīgi interesētos žurnālisti un notikumus tajās nemitīgi analizētu politologi. Vairums pēdējo gadu publikāciju saistās ar Baltijas valstu neatkarības atjaunošanas procesiem, mazāk vērības veltīts pārkārtojumiem neatkarības apstākļos. Ārzemēs veiktie pētījumi dažkārt bijuši vienpusīgi, jo pētnieki lielākoties nepārzina igauņu, latviešu vai lietuviešu valodu, tādēļ izmantojuši izziņas materiālus galvenokārt citās valodās, to skaitā krievu valodā. Nereti arī ignorētas atšķirības un īpatnības, kas pastāv Baltijas valstu starpā, aizstājot tās tikai ar reģionālu skatījumu.

Academy of Sciences of Latvia

The Baltic States at Historical Crossroads

Political, economic, and legal problems in
the context of international cooperation
on the doorstep of the 21st century

A collection of scholarly articles

Published in remembrance
of senator August Loeber
and the 75th birthday
of Professor Dietrich André Loeber

Edited by Dr. Tālavš Jundzis

Riga 1998

Conclusion

Tālavš Jundzis

On the threshold of the 21st century, we see positive changes in the international system which traditionally has been viewed as generally being anarchistic. After the collapse of the bipolar system of power and the end of the Cold War, global confrontation has receded, and countries and nations have become more active in searching for ways of cooperation. Compromise is playing an increasingly important role.

Democratization of the international system has facilitated an increase in the role which small countries play in international processes, especially regional ones. At the same time, one must remember that small countries are very sensitive towards the influence of various internal and external factors, and they do not possess the ability to resolve all of their regional or even domestic problems by themselves, not least in the area of ensuring peace and stability.

Since the restoration of their independence (1990), the Baltic states have sought to return as quickly possible to Europe, the region of the world where their sensibilities lie and with which the three countries are linked by history, geography, culture, philosophy and even the traditions of justice. Along the way, the Baltic countries must overcome the heritage of 50 years of Soviet rule, which means resolving countless political, economic, social, judicial and other domestic and foreign policy problems. There are no quick-fix recipes for turning a totalitarian regime into a democratic society, or a planned economy to a system based on the principles of the market. The Baltic states are searching for optimal solutions, doing so in close cooperation with democratic countries and international organizations. Looking back at what has been accomplished and thinking about what remains to be done, one can draw several conclusions, which to one extent or another emanate from the ideas that are contained in this collection:

1. Since the restoration of their independence, Estonia, Latvia and Lithuania have devoted the greatest amount of effort to the transformation of their economic and political systems in concert with the requirements of market economies and democratic forms of governance. Albeit with some difficulties, economic

Conclusion

reforms have progressed, even though the Baltic countries have not managed to find a sufficiently effective strategy for the transitional economies in order to be compared to the rapid economic growth in Eastern and Southern Asia (Hong Kong, Singapore, Taiwan, South Korea, etc.). In the political sector, developments are hampered by the fact that there are many political parties, but they have low membership numbers, they are weak and unstable. There is concern about non-indigenous populations in the Baltic states – people who arrived in unreasonable numbers during the years of Soviet authority and who still do not speak the local languages.

2. The Baltic states are unified in their main foreign policy goals, especially as far as concerns membership, as soon as possible, in the European Union and NATO. These goals are not seen as mutually exclusive; rather, they complement one another. The Baltic states see these foreign policy goals as being closely linked to their security interests, more rapid economic growth and strengthening of democracy. Estonia, Latvia and Lithuania have rejected unilateral security guarantees from Russia, believing that these did not, in fact, provide any real protections. The Baltic states have begun to see themselves as promoters, not just consumers, of security and international stability. One affirmation of this is provided by the participation of Baltic forces in the NATO-led peacekeeping force in Bosnia-Herzegovina.
3. In the context of European integration, importance must be attached to efforts by the Baltic states to reinstate the system of rights which exists in Western Europe, replacing their socialist-era system of justice with a Western system that is based on the traditions of continental Europe. These processes will continue at the beginning of the next century, because the system of justice which prevails in the Baltic states at this time remains one which is engaged in a period of transition; not all elements of the socialist system of justice have been removed, and the existing system has a good many contradictions within it. In addition, the greatest amount of difficulty is occurring in the application of new norms of justice, those which differ from the methodology that dominated in the Soviet-era understanding of rights. On the other hand, reform of court systems has largely

been completed, and the right to a fair trial has become a more realistic proposition in all three Baltic states. Court systems have been depoliticized, the self-governance of judges has been strengthened, the two-level system of courts has been enhanced with an appeals process that was not recognized by the Soviet courts, and constitutional oversight has been established.

4. An important condition for membership in the European Union is the approximation of local laws to those of the European Community. Harmonization must be ensured. This applies first and foremost to the economic and social sectors. These processes are very closely linked to transformation of national systems of legislation, but they involve more than just a technical approximation of legal norms. Indeed, the Baltic states must absorb the theories, principles and methodologies of legal understanding which prevails in the European Community. This does not mean that the Baltic states must create something new; it merely means a return to the system of justice and the traditions and experiences which prevailed in the 1920s and 1930s.
5. In Europe and elsewhere in the world, the Baltic states are seen as being organically linked and unified. They are unified not only by geographic factors, but also by similar problems and unified goals. One area in which cooperation has been most pronounced is the area of defense. Such military cooperation programs as Baltbat, Baltnet, Baltron, etc., have attracted assistance from many other countries, too. Internationally, Baltic unity is seen as a factor which could promote the integration of the three countries into the international system and its political, economic and security structures.
6. Since the restoration of their independence, the Baltic states have established an institutional basis for cooperation which is broad and complex, but insufficiently effective. Several contradictions and differences have appeared in the area of foreign policy, for example. Analysts have warned that Baltic regionalism may prove to be illusory, because in this area there are few historical traditions, as well as linguistic and religious connections. It is no secret that Estonia is orienting its foreign

Conclusion

policy and trade largely toward Finland, while Lithuania sees Poland as its closest partner.

7. Efforts by the Baltic states to promote cooperation and integration began in the 1920s. These efforts were largely aimed at strengthening the independence that was proclaimed in 1918 and at facilitating stability in the three countries. Because of various contradictions and different interests, the proposed establishment of a union of five countries (Finland, Estonia, Latvia, Lithuania and Poland) did not occur, and the Baltic Entente agreement that was signed in 1934 at Geneva by Estonia, Latvia and Lithuania was formal and ineffective. The three Baltic countries joined the League of Nations in 1921, and this facilitated their international authority. As the stability of the Baltic states increased, desires for mutual integration receded. Baltic politicians did not have a sufficient understanding of the significance which Baltic unity could have in terms of security in the complex international situation that prevailed between the two world wars. This failure had a direct role in the violation of Baltic sovereignty in 1939 and their subsequent occupation in 1940.
8. The relationship between the Baltic states and Russia has been made considerably more complicated by the differing approach that has been taken in terms of interpreting historical facts. Russia still does not admit that Estonia, Latvia and Lithuania were occupied and annexed in 1940. Moscow continues to defend the idea that the Baltic states joined the Soviet Union voluntarily, a view that is rejected categorically by Estonia, Latvia and Lithuania. The Baltic states feel that they lost their independence in 1940 as the result of an invasion by the Soviet armed forces and subsequent, fraudulent elections. Because of the occupation and annexation of their countries, the Baltic peoples could not, for several decades, govern their own states, even though they continued to exist, at least legally, as subjects of international rights. Most Western countries never recognized the annexation of the Baltic countries.
9. The relationship between the Baltic states and Russia remains tense, and it is not expected that there will be any swift improve-

ments in the next several years. The Baltic states continue to fear a new occupation; Russia, for its part, cannot get over the loss of face which occurred when the former superpower was forced to abandon its positions in the Baltic states. In order to increase their security and to avoid becoming entangled in the Russian "sphere of influence", the Baltic states are seeking to join NATO and the European Union as quickly as possible. Russia, however, feels that Baltic membership in NATO would constitute a foreign policy threat, and Moscow has threatened sanctions in response. Russia wants to maintain its influence in the Baltic region, especially its strategic presence in the Baltic Sea, its freedom of activity in the Kaliningrad region, and its transportation routes for various products through Baltic ports. It has been suggested in the Baltic states that one way to reduce tensions would be to demilitarize the Kaliningrad region. In the area of cargo transit, the Baltic governments have always expressed the greatest of support for and interest in this process; the three countries are prepared to become a "bridge" or an "amber gateway" for East-West trade.

10. One source of tension in the relationship between the Baltic states and Russia is the issue of the rights of "Russian speakers" in Estonia and Latvia, as well as the long-standing failure of those two countries to conclude border agreements with Russia. Both of these problems are exacerbated by a differing approach toward evaluation of the events of 1940. The Baltic states have good reason to believe that Russian speakers flowed into the Baltic states during the years of Soviet authority as part of a systematic program of colonization – a process for which Russia, which has proclaimed itself as the legal successor to the Soviet Union, must bear some responsibility. The excessive number of immigrants in Estonia and Latvia causes problems because many of these people do not speak the indigenous language, and it is difficult to integrate them into the national and cultural environment. Because of these considerations, neither Estonia nor Latvia has found it possible to grant immediate citizenship to all residents of the country, and Russia has sought to portray this in international forums as discrimination against Russian speakers in the two countries. With respect to the border agreements, problems have

Conclusion

been caused by the fact that Russia refuses to recognize the peace treaties which Latvia and Estonia signed with the USSR in 1920 or the borders that were specified in those treaties. Moscow has demanded that the treaties be amended to reflect changes in the borders that occurred during the years of Soviet authority.

11. The Baltic states are neither important nor attractive enough to engender ongoing interest from journalists or to encourage ongoing analysis by political scientists. Most publications over the last several years have been focused on the process of restoring independence in the Baltic states, and less attention has been devoted to transformations in the post-independence period. Research done in foreign countries has sometimes been tendentious, simply because most researchers do not have a command of the Estonian, Latvian or Lithuanian language, relying instead on source materials in other languages, including the Russian language. Researchers have also in many instances chosen to ignore the differences that exist among the three Baltic states and the specific aspects of each of the three countries, instead electing to take a regional view.

Latvijas Universitātes
žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds

Latvijas Zinātņu akadēmijas
Baltijas stratēģisko pētījumu centrs

Valdis Blūzma
Ojārs Celle
Tālavš Jundzis
Dītrihs Andrejs Lēbers
Egils Levits
Ļubova Zīle

Latvijas valsts atjaunošana 1986. – 1993.

Tiesību reformu loma neatkarības atjaunošanā

Liela nozīme Latvijas neatkarības atjaunošanai demokrātiskā un mierīgā ceļā bija plašām un kardinālām tiesību reformām. Sākotnēji tiesību reformu iniciatore un realizētāja bija valdošā komunistiskā partija ar tās valstiskajām institūcijām, taču drīz reformu saturu arvien vairāk noteica plašie demokrātiskie tautas trešās Atmodas procesi.

Tiesību reformas procesa pirmajā posmā (apmēram no 1988. gada maija līdz 1989. gada maijam) galvenās pūles tika veltītas Latvijas valstiskās patstāvības palielināšanai un attīstīšanai PSRS ietvaros. Tiesību reformas otrajā posmā (apmēram no 1989. gada maija līdz 1990. gada maijam) tika sagatavoti priekšnoteikumi Latvijas ekonomiskās un politiskās neatkarības atjaunošanai. Šī otrā posma sākumu iezīmēja Latvijas Tautas frontes Domes valdes 1989. gada 31. maija aicinājums, kas izvirzīja apspriešanai jautājumu par Latvijas Tautas frontes atbalstu Latvijas neatkarības idejai¹, kā arī LPSR Augstākās Padomes 1989. gada jūlija nogalē pieņemtā Deklarācija par Latvijas valsts suverenitāti un pieņemtais likums par LPSR ekonomisko patstāvību. Tiesību reforma Atmodas laikā ļāva iedibināt un izvērst demokrātiskās brīvības, kas pavēra iespēju plašām tautas aktivitātēm, kā arī vedināja uz domām par tiesiskas valsts izveidošanu.

Tiesību reformu nepieciešamību īpaši skaidri apzinājās Baltijas valstu radošā inteliģence. Radošo savienību 1988. gada 1. – 2. jūnija plēnumā pieņemtajā rezolūcijā pirmoreiz vienkopus iezīmēti vairāki svarīgi tiesiskas valsts veidošanās virzieni Latvijā. Daudzi plēnuma rezolūcijā formulētie priekšlikumi tika realizēti konkrētos likumprojektos. To vidū var minēt ierosinājumus: precizēt un noteikt Latvijas valstiskās tiesības, regulēt un kontrolēt migrācijas procesus, iekļaut Konstitūcijā pantu par valsts valodas statusa piešķiršanu latviešu valodai, atdalīt likumdošanas varu no izpildvaras, pārvērst PSRS Augstākās Padomes Tautību padomi no tīri reprezentatīva orgāna parlamenta strādājošā palātā u.c.

Radošo savienību plēnuma idejas par tiesiskas valsts izveidi tika tālāk attīstītas Latvijas Tautas frontes pirmajā kongresā 1988. gada 8. – 9. oktobrī. "Politiskās sistēmas vietā, kas tikai formāli darbojas tautas vārdā, bet ir no tās atsvešināta, ir jānodibina

patiesa tautvaldība un pašpārvalde”, teikts kongresā pieņemtajā LTF Programmā.²

Runājot par cilvēka un pilsoņa tiesību aizsardzību, būtiska bija Latvijas Tautas frontes Programmā ietvertā prasība atzīt par noziegumiem pret cilvēci staļiniskā režīma noziegumus (1937. - 1953. g.) un atcelt visus tiesiskos ierobežojumus, kas vēl attiecas uz represētajiem.

Pirmais drosmīgais solis šajā virzienā tika sperts 1988. gada 2. novembrī, kad Latvijas PSR Ministru Padome pieņēma lēmumu Nr. 350 “Par pilsoņu nepamatotu administratīvu izsūtīšanu no Latvijas PSR 1949. gadā”.³ Ar šo lēmumu tā dēvēto “kulaku” ģimeņu izsūtīšana no Latvijas PSR 1949. gada 25. martā atzīta par nepamatotu un izsūtītie pilsoņi – par rehabilitētiem.

Diemžēl šajā lēmumā bija runa tikai par “kulaku” ģimenēm. Lai likvidētu sekas, kādas radīja visu kategoriju pilsoņu nepamatotā administratīvā izsūtīšana no Latvijas teritorijas, kā arī lai nodrošinātu šo pilsoņu konstitucionālās tiesības un brīvības, Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijs 1989. gada 8. jūnijā pieņēma dekrētu “Par četrdesmitajos un piecdesmitajos gados no Latvijas PSR teritorijas izsūtīto pilsoņu rehabilitāciju”. Tā 1. pantā teksts: “Pilsoņu administratīvo izsūtīšanu no Latvijas PSR teritorijas, kura izdarīta četrdesmitajos un piecdesmitajos gados bez tiesu orgānu lēmumiem, atzīt par nelikumīgu un nepamatotu, bet pilsoņus, kas tika izsūtīti – par rehabilitētiem.”⁴

To pilsoņu tiesības, kuru administratīvā izsūtīšana no Latvijas PSR atzīta par nepamatotu, tika noteiktas Latvijas PSR Ministru Padomes 1988. gada 5. decembra lēmumā Nr. 396, ar kuru apstiprināts Nolikums par kārtību, kādā atdodama manta vai atlīdzināma tās vērtība pilsoņiem, kuru administratīvā izsūtīšana no Latvijas PSR atzīta par nepamatotu.⁵ Lai godinātu staļinisko represiju laikā netaisni cietušo piemiņu, Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijs 14. jūniju noteica par Staļinisko represiju upuru piemiņas dienu (1989. gada 8. jūnija dekrēts).⁶

Jau Rakstnieku savienības valdes 1988. gada jūnija paplašinātajā plēnumā daudz tika runāts par pārliekās migrācijas dēļ nodarīto ļaunumu. Šim jautājumam bija ierādīta svarīga vieta arī Latvijas Tautas frontes pirmajā Programmā, kurā teikts: “Nekontrolējama migrācija novedusi pie tā, ka latviešu tauta pirmo reizi visā tās vēsturē kļūst par minoritāti savā teritorijā un tās turpmākā eksistence un valstiskums ir nopietni apdraudēti.”⁷ Šāda

secinājuma pamatotību apstiprina fakts, ka Latvijas PSR 1971. – 1988. gadā iedzīvotāju skaita mehāniskais pieaugums bija vairāk nekā 200 tūkstoši cilvēku un gandrīz divas reizes pārsniedza iedzīvotāju dabisko pieaugumu. Iedzīvotāju mehāniskā pieauguma koeficients Latvijā bija visaugstākais salīdzinājumā ar citām PSRS republikām. Sevišķi liels tas bija Rīgā.⁸ Tas ievērojami sarežģīja pamatiedzīvotāju nodrošināšanu ar dzīvokļiem, radīja sociālās infrastruktūras pārslodzi un uzturēja sociālo un politisko spriedzi. Lai šādu stāvokli nepieļautu, Latvijas PSR Ministru Padome un Latvijas Republikāniskā arodbiedrību Padome pēc vairāku mēnešu sagatavoto projektu plašas apspriešanas, kura sākās jau 1988. gada novembrī, 1989. gada 14. februārī pieņēma lēmumu Nr. 46 “Par pasākumiem iedzīvotāju skaita nepamatota mehāniskā pieauguma pārtraukšanai un migrācijas procesu regulēšanai Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā”.⁹

PSRS Konstitūcijas un vēlēšanu likuma demokratizācija

Par vienu no nozīmīgākajiem 1988. gada notikumiem ne tikai jurisprudencē, bet arī valsts un sabiedrības dzīvē kļuva publicēto PSRS Likuma projekta par PSRS Konstitūcijas grozījumiem un papildinājumiem un PSRS Likuma projekta par PSRS tautas deputātu vēlēšanām apspriešana.¹⁰

Apspriešanās iesaistījās gandrīz ikviens republikas pieaugušais pilsonis. Mēneša laikā tikai Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijā saņēma 13 525 vēstules un rezolūcijas ar 777 tūkstošiem parakstu, kurās bija izteikti vairāki simti dažādu priekšlikumu par apspriežamajiem likumprojektiem.¹¹

Likumprojektu apspriešanās aktīvi iesaistījās Latvijas juristi, kuru ieguldījums publicēto dokumentu kvalificētā izskaidrošanā bija īpaši jūtams un pozitīvi vērtējams. Apspriešana zināmā mērā veicināja arī pašu juristu konsolidāciju. 12. novembrī notika visas republikas juristu konference, kurā ne tikai izskatīja jaunus likumprojektus par grozījumiem PSRS Konstitūcijā un vēlēšanu likumdošanā, bet arī pieņēma lēmumu par Latvijas juristu biedrības izveidošanu. Drīz pēc tam – 17. decembrī jau notika Latvijas juristu biedrības dibināšanas pirmais kongress, kurā pieņēma biedrības statūtus un ievēlēja vadošos orgānus.¹²

Latvijas juristu biedrība bija pirmā šāda veida organizācija Padomju Savienībā, drīz pēc tam radās juristu biedrības Lietuvā, Igaunijā, Kazahijā un Gruzijā, kā arī KPFSR Gorkijas apgabalā, bet 1989. gada 23. jūnijā tika nodibināta PSRS juristu savienība.

Likumprojekti "Par PSRS Konstitūcijas grozījumiem un papildinājumiem" un "Par PSRS tautas deputātu vēlēšanām" tika izstrādāti Maskavā, īstenojot partijas XIX Vissavienības konferences pasludināto politiskās sistēmas reformu. Tās būtība – partijas un valsts orgānu funkciju norobežošana un padomju varas atjaunošana visos vadības līmeņos no apakšas līdz augšai, kā arī principiāli jaunas federācijas modeļa izveidošana Padomju Savienības ietvaros. Nenoliedzami, Atmosfēras sākuma posmā tā bija progresīva ideja, kura guva atbalstu sabiedrībā. Tautas apspriešanai nodotos likumprojektus varēja uzskatīt par pirmo nopietnāko soli tautvaldības nostiprināšanā un vēlēšanu demokratizācijā. PSRS

E. Litovnieka foto

Latvijas Juristu biedrības dibināšanas Kongress 1988. gada 17. decembrī Rīgā, Latvijas Zinātņu akadēmijas augstceltnē.

Jaunievelētais LJB Prezidijs (no kreisās):

Aivars Borovkovs, Ainārs Ritenbergs, Uldis Pētersons, Tālav Jundzis, Juris Bojārs, Boriss Džamins, Valdis Birkavs (biedrības prezidents), Raimonds Bluķis un Ivars Redisons

Augstākās Padomes Prezidijā saņemto piezīmju un priekšlikumu skaits pārsniedza 300 tūkstošus. Gan Latvijā, gan citās republikās vispārēju atbalstu guva likumprojektu panti, kuri paredzēja izveidot vietējās Tautas deputātu padomēs (izņemot rajona pakļautības pilsētu, ciematu un ciemu padomēs) savus patstāvīgi darbojošos orgānus – prezidijus; piešķirt reālu varu PSRS Augstākajai Padomei, nodrošinot tās patstāvīgu darbību; noteikt vienādu visu līmeņu Tautas deputātu padomju pilnvaru laiku – pieci gadi.

Vēlēšanu norises demokrātiskumu nodrošināja PSRS Konstitūcijas 100. pantā iekļautās normas: “Vēlēšanu biļetenos var būt ierakstīts jebkurš kandidātu skaits.” Pirmās PSRS Tautas deputātu vēlēšanas spilgti apliecināja šīs normas piemērošanas efektivitāti. Latvijā 40 vēlēšanu apgabalos reģistrēja 96 deputātu kandidātus.

Taču maldīgs ir uzskats, ka līdz 1988. gadam likumdošanā analogisku normu nebija. Tieši otrādi, piemēram, 1978. gadā pieņemtais likums par PSRS Augstākās Padomes vēlēšanām uzlika par pienākumu apgabala vēlēšanu komisijai reģistrēt visus deputātu kandidātus, kas izvirzīti attiecīgajā vēlēšanu apgabalā. Taču šīs normas bija nodotas pilnīgai aizmirstībai jeb, pareizāk sakot, ar tām veikli manipulēja partijas orgāni, nepieļaujot vairāku kandidātu izvirzīšanu.

Tomēr daudzus būtiskus priekšlikumus Latvijas pārstāvji nespēja aizstāvēt dažādās Savienības augstākajās instancēs, un pret Latvijas gribu PSRS Konstitūcijā iekļāva arī daudzas nedemokrātiskas normas.

Viena no tām saistījās ar deputātu ievēlēšanu no sabiedriskajām organizācijām. Šajā sakarā Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija 1988. gada 17. novembra lēmumā atrodams šāds secinājums: “Likumprojektos ieteiktā kārtība ievēlēt vienu trešo daļu deputātu no sabiedriskajām organizācijām, kam ir Vissavienības orgāni, ir pretrunā ar vēlēšanu sarīkošanas demokrātiskajiem pamatiem, jo tādējādi tiek pārkāpti vispārēju, vienlīdzīgu un tiešu vēlēšanu tiesību pamatprincipi.”¹³

1988. gadā PSRS Konstitūcijā izdarītie labojumi un papildinājumi tieši skāra arī Savienoto republiku politiskās sistēmas struktūras izveidi. Neskatoties uz PSRS Konstitūcijas 76. pantu, kas nosaka, ka Savienotā republika ir suverēna padomju sociālistiska valsts, Savienības Konstitūcijā detalizēti tika reglamentēta arī Savienoto republiku politiskās sistēmas uzbūve. PSRS Konstitūcija

tādējādi uzlika par pienākumu Savienotajās republikās veidot gan Tautas deputātu kongresu, gan paredzēt vienas trešdaļas deputātu ievēlēšanu no sabiedriskajām organizācijām, gan nosacīja pat, kā ievēlēt ciema padomes priekšsēdētāju. Šī centralizētā, totalitārai sistēmai raksturīgā jautājumu risināšana radīja ārkārtīgi lielas grūtības darbā pie Latvijas PSR Konstitūcijas jaunās redakcijas.

Valsts valodas ieviešana

Tiesiskas valsts veidošana un Latvijas suverenitāte cieši saistījās ar pasākumu veikšanu latviešu valodas aizsardzībai. Šādu aizsardzību varēja garantēt valsts valodas statuss. 1988. gada 6. oktobrī Latvijas PSR Augstākā Padome savā sesijā vienbalsīgi pieņēma lēmumu, ar kuru latviešu valodai piešķīra valsts valodas statusu.¹⁴ Līdz ar to valsts uzņēmās rūpes nodrošināt latviešu valodas vispusīgu un pilnvērtīgu lietošanu visās valsts un sabiedrības dzīves jomās, kā arī tās mācīšanu.

Nosakot latviešu valodai valsts valodas statusu, vienlaikus tika uzdots Augstākās Padomes Prezidijam izstrādāt priekšlikumus Latvijas PSR Konstitūcijas papildināšanai, kā arī likumprojektu par latviešu valodas un citu valodu lietošanu. Šo uzdevumu veikšanai izveidoja komisiju filoloģijas zinātņu doktores profesores Ainas Blinkenas vadībā.

Komisija savu darbu pabeidza, un sagatavotie likumprojekti 1989. gada februāra sākumā tika nodoti tautas apspriešanai. Tās gaitā iedzīvotāji parādīja ārkārtīgi lielu aktivitāti. Projektu uzņēma dažādi: vieniem tas likās pārāk liberāls, otriem – diskriminējošs. Uzvirvoja kaislības, parādījās neapmierinātie. Pēc tam A. Gorbunovs vienā no savām runām atzīmēja, ka apspriežamais Valodu likuma projekts noveda republiku tuvu nepieciešamībai izmantot īpašas pārvaldes formas.¹⁵

Ievērojot apspriešanas gaitā izteiktos viedokļus un priekšlikumus, projektu pārstrādāja un no jauna publicēja 1989. gada 22. aprīlī. Šis variants jau vairāk apmierināja Latvijas dažādu tautību iedzīvotājus. Protams, to panākt nebija viegli, jo apspriešanas gaitā vēstulēs, kuras bija parakstījis 331 191 pilsonis, tika izteikti 27 606 priekšlikumi.¹⁶

Latvijas PSR Valodu likums tika pieņemts vienpadsmitā sasaukuma Augstākās Padomes vienpadsmitajā sesijā 1989. gada 5. maijā.¹⁷ Tas paredzēja virkni pasākumu valsts valodas aizsardzībai.

Suverenitātes un neatkarības deklarāciju pieņemšana

Arvien grūtāk oficiālajām struktūrām bija noslāpēt neatkarības ideju, kas pieņēmas spēkā ik dienu. 1989. gada maijā Latvijas Kultūras fonda I kongress aicināja Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidiju sekot Igaunijas un Lietuvas pieredzei un pieņemt suverenitātes deklarāciju.¹⁸ Līdzīgas prasības Latvijas PSR Augstākai Padomei iesniedza Latvijas Tautas fronte, daudzas citas sabiedriskās organizācijas un pilsoņi. Jautājumu par Latvijas valstisko suverenitāti beidzot iekļāva Latvijas PSR Augstākās Padomes divpadsmitās sesijas darba kārtībā. Taču tā izskatīšana bija sarežģīta, jo tas bija pārāk smags politisks jautājums, kura risināšanu visiem iespējamajiem līdzekļiem centās aizkavēt vecā administratīvā aparāta un komunistiskās partijas daudzie funkcionāri. Sesijā tika iesniegts arī alternatīvs Deklarācijas variants, tāpēc pirmajā dienā nācās jautājuma izskatīšanu atlikt un uzdot redakcijas komisijai izveidot vienotu projektu. Tikai sesijas otrajā dienā – 1989. gada 28. jūlijā pieņēma Deklarāciju par Latvijas valsts suverenitāti.¹⁹

Deklarācijā tika pasludināts, ka pēc tās pieņemšanas Latvijas PSR attīstība notiek reālas suverenitātes apstākļos šās suverenitātes valstiski tiesiskajā un starptautiski tiesiskajā izpratnē. “Latvijas tauta savā teritorijā patstāvīgi īsteno likumdošanas, izpildu un tiesu varu, kas garantē tiklab latviešu nācijas, kā arī Latvijas teritorijā dzīvojošo nacionālo un etnisko grupu uzplaukumi,” teikts Deklarācijā.²⁰

Visai neskaidrs Deklarācijā bija formulējums par Latvijas PSR un PSRS attiecībām. Tajā bija teikts, ka Latvijas PSR jaunais tiesiskais statuss likumdošanas ceļā jānostiprina PSRS Konstitūcijā un Latvijas PSR Konstitūcijā.

Tāpat nevar neredzēt, ka Deklarācijā centīgi nogludināti visi tolaik vēl “neizdevīgie” datumi latviešu tautas neatkarības iegūšanā un tās zaudēšanā. Tās autori neatļāvās pat pieminēt neatkarīgās Latvijas valsts proklamēšanas dienu – 1918. gada 18. novembri. Tāpat nebija dots vērtējums Sarkanās armijas ienākšanai Latvijā 1940. gada 17. jūnijā, Latvijas Tautas Saeimas vēlēšanām un to fiktīvajiem rezultātiem 1940. gada 14. – 15. jūlijā, kā arī Latvijas Tautas Saeimas 1940. gada 21. – 22. jūlija deklarācijām, kas pieņemtas, ignorējot tajā laikā spēkā esošās Latvijas Republikas 1922. gada Satversmes prasības.

Šāda Deklarācija nespēja apmierināt Latvijas iedzīvotāju vairākuma intereses uz ilgu laiku. Jo lielāku impulsu neatkarības centieniem deva Latvijas Tautas frontes otrais kongress 1989. gada oktobrī, kurš pieņēma jaunu programmu.

Soli pa solītim arī Latvijas PSR Augstākai Padomei nācās sekot un ņemt vērā sabiedrības noskaņojumus. Drosmīgu soli spēra Augstākā Padome 1989. gada 10. novembrī, pieņemot likumu, ar kuru par svētku dienu atzina 18. novembri – Latvijas Republikas proklamēšanas dienu, bet par vēstures atceres dienu – 11. novembri – Lāčplēša dienu (varoņu piemiņas dienu).²¹ Savukārt 1990. gada 15. februārī Latvijas PSR Augstākā Padome par Latvijas PSR ģerboni, karogu un himnu apstiprināja neatkarīgās Latvijas Republikas ģerboni, karogu un himnu.²² Tas radīja protestus dažās nacionāli radikālajās organizācijās, jo Latvija joprojām bija PSRS republika un tajā turpināja saimniekot okupācijas karaspēks. Tomēr nevar noliegt, ka šis arī no juridiskā viedokļa svarīgs lēmums tomēr veicināja Latvijas neatkarības atgūšanu.

Jauno situāciju Latvijas PSR Augstākai Padomei nācās fiksēt vēl vienā Deklarācijā par Latvijas valstisko neatkarību, kuru pieņēma 1990. gada 15. februārī. Tajā bija atsauce uz Latvijas PSR Augstākās Padomes jūlijā izveidotās komisijas atzinumu, ar kuru “Deklarācija par Latvijas iestāšanos Padomju Sociālistisko Republiku Savienības sastāvā” atzīta par nelikumīgu kopš tās pieņemšanas Saeimā 1940. gada 21. jūlijā. Augstākā Padome nosodīja šo Deklarāciju un secināja, ka tā novedusi pie Latvijas Republikas neatkarības zaudēšanas. Vienlaikus tā uzdeva Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijam izveidot komisiju, lai kvalificēti un operatīvi sagatavotu pasākumus (ieskaitot referendumu sarīkošanu) Latvijas ekonomiskās un politiskās neatkarības atjaunošanai un līguma projektu izstrādāšanai.²³ Kaut arī šādu komisiju izveidoja un apstiprināja 1990. gada 2. martā,²⁴ tā tomēr nepaspēja ko reālu paveikt, jo jau 18. martā tika ievēlēta jaunā Latvijas PSR Augstākā Padome.

Latvijas PSR Konstitūcijas un vēlēšanu sistēmas reforma

Darbs pie konstitucionālās reformas, kurš aptvēra būtiskus politiskās sistēmas pamatus, 1989. gada otrajā pusē pavirzījās jūtami un veicināja Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanu.

Kaut arī konstitucionālā reforma Latvijā bija PSRS uzsāktās politiskās sistēmas reformas tiešs turpinājums, tomēr tai bija arī daudz pozitīvi vērtējamu atšķirību, kas stiprināja Latvijas valstiskumu.

1989. gada maijā tautas apspriešanai tika nodoti Latvijas PSR likuma projekti: "Par Latvijas PSR Konstitūcijas (Pamatlikuma) grozījumiem un papildinājumiem"²⁵, "Par Latvijas PSR vietējo padomju tautas deputātu vēlēšanām"²⁶ un "Par Latvijas PSR tautas deputātu vēlēšanām"²⁷, kurus bija izstrādājušas Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija apstiprinātās komisijas un darba grupas. Politiskās sistēmas un izstrādāto likumprojektu mērķis bija tautvaldības atjaunošana, demokrātiskas vēlēšanu sistēmas veidošana un iespējami lielākas Latvijas PSR patstāvības nodrošināšana gan politiskajā, gan ekonomiskajā un sociālajā sfērā, tomēr PSRS ietvaros.

Jau izstrādājot jaunus likumprojektus, pacēlās principiāls politiski tiesisks jautājums: Vai Latvijas PSR ir tiesīga pieņemt likumus, kas atšķiras no PSRS likumiem, jo PSRS Konstitūcijas 74. pants paredzēja, ka "gadījumā, ja Savienotās republikas likums nesaskan ar Vissavienības likumu, tad spēkā ir PSRS likums". Tomēr liela daļa no ekspertiem, kuri strādāja pie jaunajiem likumprojektiem, savā darbā nolēma vadīties no cita PSRS Konstitūcijas panta – 76. panta, kurš pasludināja, ka "Savienotā republika ir suverēna padomju sociālistiska valsts" un tāpat tai ir tiesības pašai izstrādāt savus likumus.

Nēmot vērā asās diskusijas par Latvijas iekļaušanu PSRS sastāvā un tās likumību, PSRS likumu lomu Baltijas republikās, jaunajā Latvijas PSR Konstitūcijas grozījumu projekta 97. pantā bija ierosināts augstākajam Latvijas PSR valsts varas orgānam (pirmajā projektā par tādu bija atzīts Latvijas PSR Tautas deputātu kongress) piešķirt pilnvaras ratificēt Savienības līgumu vai PSRS Konstitūciju. Arī pārējās Baltijas republikas pieprasīja, lai Vissavienības Konstitūcija tajās spēkā būtu tikai pēc tam, kad to ratificējis šīs republikas likumdevēja orgāns. Tāpat projektā bija norma, ka Latvijas PSR Tautas deputātu kongresa kompetencē ir lēmuma pieņemšana par izstāšanos no PSRS.

Publicētajos projektos nebija atkārtota PSRS nedemokrātiskā vēlēšanu pieredze attiecībā uz tautas deputātu ievēlēšanu no sabiedriskajām organizācijām. Visi deputāti bija ievēlami vispārējās, vienlīdzīgās un tiešās vēlēšanās.

Šie projekti tika izskatīti Latvijas PSR Augstākās Padomes divpadsmitajā sesijā 1989. gada 27. – 29. jūlijā. Kaut arī kopumā iesniegtie projekti tika pieņemti, tomēr dažas normas vai nu atbalstītas netika, vai arī tās pieņēma neskaidrā, izplūdušā redakcijā, kas nenodrošināja Latvijas kā suverēnas valsts interešu aizsargāšanu.

Piemēram, Konstitūcijas 71. pants noteica, ka PSRS likumi stājās spēkā pēc tam, kad tos ratificējis Latvijas PSR augstākais valsts varas orgāns. Protams, bez šādas normas runāt par suverenitāti nebūtu iespējams. Taču 71. panta formulējums bija nepilnīgs, jo tas nedevis atbildi, kas notiks ar tiem PSRS likumu simtiem, kuri jau bija spēkā Latvijā un lielākoties ierobežoja tās suverenitāti. Taču piedāvātais formulējums, ka Latvijas PSR augstākais valsts varas orgāns Latvijas teritorijā var ierobežot vai apturēt PSRS likumu darbību, sesijā netika atbalstīts, kaut arī to bija iesniedzis Latvijas juristu biedrības prezidijs jau 1989. gada jūnija sākumā.

Tāpat deputātu vairākumam nepietika arī drosmes konsekventi iestāties pret būtībā īpašu privilēģiju piešķiršanu vēlēšanās Padomju armijas karavīriem un viņu ģimenes locekļiem. Viņiem tika paredzētas vēlēšanu tiesības neatkarīgi no pilsonības. Deputāts J. Peters sesijā to nosauca par pilnīgu anahronismu.²⁸

Sesijā neizšķīrās arī par Latvijas PSR Tautas deputātu kongresa nepieciešamību (blakus Augstākai Padomei) un nolēma šo jautājumu turpināt apspriest sabiedrībā. Turpretim deputāti bija vienoti jautājumā, ka republikas prokuroru iecel Latvijas PSR augstākais valsts varas orgāns (nevis PSRS ģenerālprokurors kā līdz tam). Šim ierakstam bija arī reāla praktiska nozīme, jo tautā nīstais Latvijas PSR prokurors Jānis Dzenītis tikko bija pārcēlies uz pastāvīgu dzīvi Maskavā.

Šajā sesijā Augstākā Padome pieņēma arī Ministru Padomes iesniegto likumu "Par Latvijas PSR ekonomisko patstāvību" un noteica, ka tas stājas spēkā no 1990. gada 1. janvāra.²⁹ Likuma būtība bija skaidri formulēta tā preambulā: "Latvijas PSR ir suverēna valsts, un tas nosaka Latvijas tautas pirmtiesības uz dzīves telpu, ražošanas resursiem un dabas bagātībām. Latvijas PSR ar nacionālās republikas tiesībām patstāvīgi realizē sociālo un ekonomisko politiku, saskaņojot savas intereses ar PSRS iedzīvotāju kopējām interesēm uz līguma un preču-naudas attiecību pamata"³⁰.

Lai realizētu šajā likumā noteiktos ekonomiskās patstāvības principus, Augstākā Padome uzdeva Augstākās Padomes Prezidi-

jam izveidot komisijas sekojošu likumprojektu izstrādāšanai: par vietējo pašpārvaldi, par nodokļiem, par bankām, par uzņēmējdarbību, par budžeta tiesībām, par valsts finanšu inspekciju, par nomu un nomas attiecībām, par Latvijas PSR Ministru Padomi.³¹

1990. gada 11. novembra sesijā deputāti beidzot izšķīrās arī par augstāko valsts varas orgānu struktūru. Pēc ilgām un garām diskusijām sabiedrībā un sesijā Konstitūcijā kā augstāko valsts varas orgānu tomēr apstiprināja Latvijas PSR Augstāko Padomi, atsakoties no Latvijas PSR Tautas deputātu kongresa veidošanas.³² Šajā sesijā deputātu vairākums arī atbalstīja Konstitucionālās tiesas veidošanu Latvijā PSRS Konstitūcijā paredzētās Konstitucionālās uzraudzības komitejas vietā.

Konstitucionālās reformas pēdējais solis pirms neatkarības atjaunošanas saistījās ar izmaiņām Latvijas PSR Konstitūcijā attiecībā uz Komunistisko partiju, kurai līdz tam bija konstitucionāli nostiprināta vadošā loma politiskajā sistēmā. 1990. gada 11. janvārī Latvijas PSR Augstākā Padome šo normu izslēdza un pielīdzināja Latvijas Komunistisko partiju tās tiesībās citām partijām un sabiedriskajām organizācijām.³³ Vienlaikus Augstākā Padome pieņēma deklarāciju "Par Latvijas Komunistisko partiju", kuras saturs liecināja par centieniem nomierināt uzticīgo komunistu rindas.³⁴

Ne mazāk svarīgas bija reformas, kuru mērķis bija nodrošināt vietējo padomju sistēmas pārkārtošanu atbilstoši iedzīvotāju interesēm un to vajadzību labākai apmierināšanai. Pēc publicēto likumprojektu apspriešanas 1990. gada 15. februārī Latvijas PSR Augstākā Padome pieņēma likumus par pagasta, pilsētas, rajona pašvaldību un lēmumu par tautas pašvaldību sistēmas izveidošanu.³⁵ Lēmums noteica, ka pāreja uz tautas pašvaldības sistēmu tiek veikta pakāpeniski, izveidojot tautas pašvaldības divpakāpju administratīvo sistēmu, kuras pirmo līmeni veido pagasti, ciemati, rajonu pilsētas un pilsētas rajoni, bet otro – rajoni un republikāniskās pilsētas.³⁶

Pieņemtie likumi par pašvaldībām ievērojami paplašināja to tiesības un uzlika tām galveno atbildību par ekonomisko un sociālo jautājumu risināšanu savās teritorijās. Ministrijas valsts komitejas un resori vietējām pašvaldībām nodeva pārvaldīšanā sadzīves pakalpojumu, tirdzniecības, sabiedriskās ēdināšanas, komunālās un dzīvokļu saimniecības objektus, lielu daļu rūpniecības un transporta uzņēmumu, skolas, kultūras, veselības aizsardzības un

II. Politiskā konfrontācija ..

sociālās nodrošināšanas iestādes. Tas bija aizsākums kardinālai reformai pašvaldību jomā, kura, protams, risinājās ar daudzām grūtībām, atklājot arī pieņemto likumu nepilnības. Taču šīs reformas vērtējamas kā svarīga virzība uz demokrātisku un tiesisku valsti vietējo valsts varas un pārvaldes institūciju pārveidošanas jomā.

Pastiprinoties neatkarības tendencēm, pieauga arī sabiedrības negatīvā attieksme pret okupācijas karaspēku un pienākumu dienēt PSRS Bruņotajos Spēkos. Ņemot to vērā, 1989. gada 10. novembrī Augstākai Padomei nācās papildināt Latvijas PSR Konstitūcijas 61. pantu ar šāda satura otro daļu: "Latvijas PSR pilsoņiem, kuriem viņu pacifistiskā vai reliģiskā pārliecība neļauj dienēt karaspēkā, ir jāpilda alternatīvais (darba) dienests Latvijas PSR likumdošanā noteiktajā kārtībā."³⁷ Vairāku sabiedrisko organizāciju un pilsoņu priekšlikums par to, lai pamats atteikumam dienēt būtu arī idejiskā pārliecība, sesijā tika noraidīts. Taču 1990. gada 1. martā pieņemtajā likumā "Par alternatīvo (darba) dienestu pacifisms bija traktēts tik plaši, ka ļāva ikvienam izvairīties no dienesta PSRS Bruņotajos Spēkos un pildīt alternatīvo (darba) dienestu"³⁸.

* * *

1989. gadā tika uzsākts darbs arī pie daudziem citiem svarīgiem likumprojektiem, kuri veicināja Latvijas ceļu uz neatkarību. To vidū jāmin likumprojekts par referendumu³⁹, apziņas brīvību⁴⁰, par streikiem⁴¹, par sabiedriskajām organizācijām⁴², par nodokļiem⁴³, par bankām⁴⁴, par uzņēmējdarbību⁴⁵, par renti⁴⁶, par Latvijas PSR Ministru Padomi⁴⁷, par tautībām⁴⁸ u.c. Daži no šiem likumiem tika pieņemti līdz Neatkarības pasludināšanai 1990. gada 4. maijā, citi tika izmantoti jau jaunievēlētās Augstākās Padomes likumdošanas darbībā.

Atmodas periodā veiktās tiesību reformas vēl bāzējās uz padomju likumdošanas sistēmu un nemainīja tās būtību. Tomēr tiesību pārveidojumi demokratizācijas virzienā soli pa solim vairoja Latvijas attālināšanos no PSRS un veicināja neatkarības atgūšanu nevardarbīgā ceļā.

Atsauces un skaidrojumi

¹ *Latvijas Tautas frontes Domes valdes aicinājums "Visiem LTF biedriem"*. – *Latvijas Tautas fronte*. Pirmais gads. Rīga, 1989, 253. – 254. lpp.

² *Latvijas Tautas frontes Programma. Latvijas Tautas frontes Statūti*. – 2. izd. – R.: Avots, 1989, 4. lpp.

³ Šis lēmums nav publicēts.

⁴ *Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1989, Nr. 25, 661. lpp.

⁵ *Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1989, Nr. 2, 45. – 47. lpp. Taču 1989. g. 29. aug. Latvijas PSR Ministru Padome pieņem lēmumu Nr. 190, ar kuru atceļ 1988. g. 5. dec. apstiprināto Nolikumu par kārtību, kādā atdodama manta vai atlīdzināma tās vērtība pilsoņiem.

⁶ *Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1989, Nr. 25, 662. lpp.

⁷ *Latvijas Tautas frontes Programma. Latvijas Tautas frontes Statūti*, 8. lpp.

⁸ *Cīņa*, 1989, 18. febr.

⁹ *Cīņa*, 1989, 18. febr.

¹⁰ *Cīņa*, 1988, 22., 23. okt.

¹¹ *Turpat*, 24. nov.

¹² *Padomju Jaunatne*, 1988, 19. dec.

¹³ *Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1988, Nr. 48, 670. p.

¹⁴ *Turpat*, Nr. 40, 1287. lpp.

¹⁵ *Padomju Jaunatne*, 1989, 1. apr.

¹⁶ A. Gorbunovs. "Par Latvijas PSR likuma projektu "Par Latvijas PSR Konstitūcijas (Pamatlikuma) papildināšanu un par Latvijas PSR valodu likuma projektu"". – *Cīņa*, 1989, 7. maijs.

¹⁷ *Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1989, Nr. 20, 480. – 484. lpp.

¹⁸ *Padomju Jaunatne*, 1989, 27. maijs.

¹⁹ *Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1989, Nr. 32, 863. lpp.

²⁰ *Turpat*.

²¹ *Turpat*, Nr. 47, 1378. lpp.

²² *Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1990, Nr. 9, 470. – 474. lpp.

- ²³ *Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 9, 469. – 470. lpp.*
- ²⁴ *Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 11, 646. lpp.*
- ²⁵ *Cīņa 1989, 21. maijs.*
- ²⁶ *Turpat, 23. maijs.*
- ²⁷ *Turpat, 24. maijs.*
- ²⁸ *Padomju Jaunatne, 1989, 8. aug.*
- ²⁹ *Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1989, Nr. 32, 856. lpp.*
- ³⁰ *Turpat.*
- ³¹ *Turpat, 862. lpp.*
- ³² *Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1989, Nr. 48, 1415. – 1417. lpp.*
- ³³ *Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 4, 166. lpp.*
- ³⁴ *Turpat, 167. lpp.*
- ³⁵ *Turpat, Nr. 10, 507. – 552. lpp.*
- ³⁶ *Turpat, 550. lpp.*
- ³⁷ *Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1989, Nr. 47, 1381. lpp.*
- ³⁸ *Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 11, 624. lpp.*
- ³⁹ *Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1989, Nr. 36, 1058. lpp.*
- ⁴⁰ *Turpat, 1059. lpp.*
- ⁴¹ *Turpat, 1060. lpp.*
- ⁴² *Turpat, 1062. lpp.*
- ⁴³ *Turpat, 1064. lpp.*
- ⁴⁴ *Turpat, 1066. lpp.*
- ⁴⁵ *Turpat, 1067. lpp.*
- ⁴⁶ *Turpat, 1071. lpp.*
- ⁴⁷ *Turpat, 1072. lpp.*
- ⁴⁸ *Turpat, 1073. lpp.*

Konfrontācija ar Latvijas neatkarības pretiniekiem

Pēc Latvijas neatkarības pasludināšanas 1990. gada 4. maijā Padomju Savienība krasī palielināja savu politisko, ekonomisko un militāro spiedienu, sistemātiski iejaucās notikumu attīstībā Latvijā. Noliedzot Latvijas neatkarības pasludināšanas likumību, tā izvairījās no sarunām par abu valstu attiecību nokārtošanu un situācijas normalizēšanu. Padomju Savienības interešu nodrošināšanai Latvijā, tāpat kā pārējās Baltijas valstīs, kalpoja ievērojams padomju karaspēka grupējums un daudzās PSRS pārvaldes institūcijas, kuras nepārtrauca savu darbību pēc 1990. gada 4. maija. Situāciju destabilizēja arī daļa Latvijas iedzīvotāju, kuri atbalstīja un vēlējās Komunistiskās partijas un padomju varas atjaunošanu. Šādos apstākļos Latvijas pāreja uz pilnīgu neatkarību bija ārkārtīgi apdraudēta un dažkārt šķita pat bezcerīga.

PSRS karaspēka aktivitātes

PSRS karaspēka vienības un to komandieri, virsnieki un karaskolu kursanti nebija neitrāli un sistemātiski iejaucās Latvijas politiskajā dzīvē un iesaistījās pret Latvijas neatkarību vērstos pasākumos. Viens no tādiem notika 1990. gada 14. un 15. maijā Rīgā pie Latvijas Republikas Augstākās Padomes ēkas. Tajā lielā skaitā piedalījās PSRS Bruņoto spēku virsnieki, karaskolu audzēkņi un no padomju armijas demobilizētās personas. Akcijas laikā agresīvi noskaņotais pūlis, protestējot pret Latvijas neatkarības pasludināšanu, centās ielauzties Augstākās Padomes ēkā laikā, kad tur notika kārtējā plenārsēde.

1990. gada rudenī un ziemā militārpersonu aktivitātes Latvijā pastiprinājās, kļuva nekaunīgākas un ciniskākas. Jau tā sakāpinātajā politiskajā atmosfērā arvien biežāk galvaspilsētas centrālajās ielās pārvietojās bruņutransportieru kolonnas un armijas tehnika, nereti nācās vērot zemu lidojošus kara helikopterus un dzirdēt to radīto dārdoņu.

Bruņotie spēki neaprobežojās tikai ar spēka demonstrēšanu, bet dažkārt to izmantoja tieši, lai iejauktos valsts varas, pārvaldes vai tiesu institūciju darbībā. Tā, piemēram, Jūras kara flotes kājnieki ar ieročiem rokās 1990. gada rudenī neļāva izpildīt tiesas spriedumu par Komunistiskās partijas Jūrmalas nodaļas pārvietošanu

uz citām telpām. Savukārt Liepājā kara jūrnieki vairākus mēnešus apsargāja Leņina pieminekli pilsētas centrā, izmantojot pat bruņutransportierus, lai nepieļautu izpildīt pilsētas pašvaldības lēmumu par tā nojaukšanu.

Latvijas valsts varas un pārvaldes institūciju izmisīgie pūliņi uzsākt sarunas ar PSRS valdību vai militārā resora vadītājiem, lai šos jautājumus atrisinātu, palika bez atbildes un jebkādas reakcijas. Kad visi līdzekļi izrādījās veltīgi, Latvijas Republikas Augstākā Padome 1990. gada 14. novembrī izšķīrās pieņemt smagu un visai bīstamu lēmumu, ar kuru paredzēja pārtraukt jebkuru Latvijas Republikā izvietoto PSRS Bruņoto Spēku apakšvienību sociālo un materiālo apgādi līdz Latvijas Republikas valdības un PSRS valdības sarunu sākumam par PSRS Bruņoto Spēku statusu Latvijas Republikā. Daudzas Latvijai lojāli noskaņotas amatpersonas un pilsoņi neatbalstīja šo lēmumu, uzskatot, ka nedrīkst nonākt līdz konfrontācijai, jo “mūsu spēki nav tik lieli”.¹ Kā jau tas bija gaidāms, PSRS reakcija bija krasī negatīva pret šo lēmumu², tomēr pēc tā pieņemšanas Latviņu apmeklēja PSRS Bruņoto Spēku augsta ranga delegācija un parādījās pirmie solījumi sākt sarunas.

U. Brieža foto (KFFDA)

Latvijas neatkarības pretinieki pie LR Augstākās
Padomes ēkas 1990. gada 15. maijā

Represīvo iestāžu akcijas

Ne mazāks drauds Latvijas drošībai un neatkarībai saistāms ar PSRS pārvaldes institūciju darba turpinājumu Latvijā pēc neatkarības pasludināšanas. To vidū bija arī vairākas represīva rakstura organizācijas ar izvērstu struktūru pa visu Latviju un atbilstošu bruņojumu: Valsts drošības komiteja³, Latvijas PSR prokuratūra, kara komisariāti, transporta milicijas pārvalde, transporta prokuratūra, sevišķas nozīmes milicijas vienība (OMON) u.c. Ar šo struktūru palīdzību PSKP CK turpināja realizēt savu ietekmi politiskajā, ekonomiskajā un militārajā sfērā. Latvijas valdības mēģinājumi pārņemt šīs institūcijas savā pakļautībā sastapa krasu PSRS pretestību līdz pat draudiem izmantot ieročus. Mēģinājums pārņemt savā pakļautībā prokuratūras iestādes 1990. gada 26. septembrī, pieņemot attiecīgu Latvijas likumu un ieceļot Latvijas Republikas ģenerālprokuroru, beidzās ar to, ka Latvijā izveidojās divas prokuratūras. Viena no šīm prokuratūrām turpināja pakļauties PSRS, otra Latvijai un savstarpēji dublēja funkcijas. Paralēlās prokuratūras turpināja konkurēt līdz pat 1991. gada augusta puča beigām.

Daudz nelaimju Latvijai atnesa sevišķas nozīmes milicijas vienība OMON, kuru tautā nereti sauca par “melnajām beretēm”. Šī vienība sākotnēji bija Rīgas pilsētas Iekšlietu pārvaldes speciālā struktūra cīņai ar terorismu un bandītismu, bet kopš 1990. gada septembra tā atteicās pakļauties Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijai un pārgāja tiešā PSRS Iekšlietu ministrijas pakļautībā.

Tā rezultātā OMON vienība, sākot no 1990. gada septembra, ar ieročiem rokās sistemātiski iesaistījās vardarbīgās politiskās akcijās, kas bija klaji vērstas pret Latvijas neatkarību. Ņemot to vērā, Latvijas Republikas Augstākā Padome ar savu 1990. gada 14. novembra lēmumu atņēma milicijas darbinieku un varas pārstāvju statusu sevišķās nozīmes milicijas vienībai Latvijas Republikā un aizliedza tās iesaistīšanu jebkuru sabiedriskās kārtības sargāšanas uzdevumu veikšanā.⁴

LKP CK varas atgūšanas centieni

To Latvijā dzīvojošo skaits, kas vērsās pret 1990. gada 4. maija Deklarāciju, nebija pārāk liels, taču labi strukturēts un organizēts. Tūlīt pēc Neatkarības deklarācijas pieņemšanas 1990. gada 15.

maijā izveidojās jauna sabiedriski politiska organizācija – PSRS un Latvijas PSR konstitūcijas un pilsoņu tiesību aizsardzības komiteja, kas apvienoja visas pret Latvijas neatkarību noskaņotās sabiedriski politiskās un militārpersonu veidotās organizācijas: Latvijas PSR darbaļaužu Internacionālo fronti (Interfronti); Apvienoto darba kolektīvu padomi; Baltijas karavīru savienību; Kara, darba un bruņoto spēku veterānu un karavīru internacionālistu republikānisko padomi; Republikānisko streiku komiteju; Latvijas Republikas Augstākās Padomes deputātu frakciju “Līdztiesība”; starpreģionālo deputātu grupu “Sojuz”.⁵

PSRS un Latvijas PSR konstitūcijas un pilsoņu tiesību aizsardzības komitejas izveidošanas iniciatore un ideoloģiskā vadītāja bija A. Rubika vadītā Latvijas Komunistiskās partijas Centrālā Komiteja (LKP CK). Jau 1990. gada 4. maijā notikušajā LKP CK biroja sēdē tika pieņemts lēmums, ar kuru 4. maija Neatkarības deklarācija raksturota kā nepieņemama un visām LKP struktūrām uzdots vērsties pret to un atbalstīt PSRS, kā arī atbalstīt darba kolektīvu iniciatīvu PSRS pilsoņu tiesību aizsargāšanas komiteju veidošanā un sniegt palīdzību to darbības uzsākšanai.⁶ Pēc PSRS un Latvijas

Nezināma autora foto (KFFDA)

Interfrontes līderi un to atbalstītāji aģitē par PSRS saglabāšanu

PSR konstitūcijas un pilsoņu tiesību aizsardzības komitejas izveidošanas A. Rubiks kļuva par tās vadītāju.

LKP CK varas pārņemšanai gatavojās nopietni un ar plašu vērienu, tāpēc nepaļāvās tikai uz PSRS tiešajā pakļautībā esošajām valsts un bruņotajām struktūrām, kuras atradās Latvijā. LKP CK biroja sēdē 1990. gada 11. oktobrī pieņemtais lēmums uzlika par pienākumu LKP pilsētu un rajonu komitejām līdz 1990. gada 1. novembrim pabeigt strādnieku vienību izveidošanu Latvijas rajonos un pilsētās.⁷ Šīs vienības prettiesiski tika apveltītas ar tiesībsargāšanas iestāžu pilnvarām un tādējādi kļuva par alternatīvām varas struktūrām, kuras darbojās partijas komiteju ideoloģiskajā vadībā. Tomēr jāatzīst, ka gaidītā aktivitāte vienību veidošanā nebija pārāk liela un vienības veidojās mazskaitlīgas un ļoti lēnām.

LKP CK 1990. gada nogalē veica vairākus organizatoriskus pasākumus, lai radītu un nodrošinātu varas pārņemšanas mehānismu Latvijā. Vispirms jau PSRS un Latvijas PSR konstitūcijas un pilsoņu tiesību aizsardzības komiteja pārtapa par Vislatvijas sabiedrības glābšanas komiteju (VSGK), tādējādi skaidrāk izēlējot tās galveno mērķi – varas pārņemšanas nodrošināšanu.

Nezināma autora foto (KFFDA)

*Interfrontes organizētais mītiņš pieprasa atlaist
LR Augstāko Padomi*

VSGK otrajā kongresā 1990. gada 25. novembrī pieņēma rezolūciju par Savienības līguma noslēgšanas nepieciešamību un atjaunotu PSRS saglabāšanu. Kongresa vārdā VSGK tika pilnvarota nosūtīt uz Maskavu "tautas" delegāciju jaunā Savienības līguma sagatavošanai un parakstīšanai, delegācijas sastāva sastādīšanu uzdodot VSGK prezidijam un Latvijas Republikas Augstākās Padomes deputātu frakcijai "Līdztiesība".⁸

Svarīga loma varas pārņemšanas mehānismā bija ierādīta PSRS prezidenta tiešās pārvaldes ieviešanai Latvijā. Lai sagatavotu tam formālu pamatu, LKP CK telpās 1990. gada 6. decembrī tika apspriests un sastādīts VSGK Aicinājuma teksts PSRS prezidentam M. Gorbačovam, kurā izteikta un pamatota prasība ieviest prezidenta tiešo pārvaldi Latvijas Republikas teritorijā. Pēc dažām dienām šis dokuments tika parakstīts un nosūtīts uz Maskavu M. Gorbačovam. Šo aicinājumu parakstījušas 15 personas, to vidū A. Rubiks, A. Kauls, V. Stefanovičs.

Likumīgās valdības situācija vēl vairāk sarežģījās pēc tam, kad 1991. gada janvāra pirmajās dienās LKP CK ar bruņota spēka palīdzību ieņēma Preses namu, padzina tā direktoru un centās nodrošināt monopolu Latvijas avīžu un žurnālu izdošanā. Daļēji tas arī izdevās, un janvāra kritiskajās dienās Latvijas neatkarībai uzticīgi izdevumi iznāca ar grūtībām, samazinātā apjomā un ar pārtraukumiem. Šajā situācijā Latvijas stiprākais ierocis varēja būt vienīgi stingra stāja un pārliecība par savas tautas tiesībām būt brīvai un neatkarīgai. Vienīgais, uz ko varēja cerēt – ka tauta kategoriski noraidīs okupāciju un nesadarbosies ar tās režīma piekritējiem.

LTF aicinājums X stundai

Latvijas Tautas frontes valde 11. decembrī nāca klajā ar paziņojumu "Visiem Latvijas neatkarības atbalstītājiem". "Mums nav vajadzīga baiļu un histērijas atmosfēra, taču jau šobrīd ikvienam skaidri jāapsver sava rīcība varbūtējā x stundā, kad tautu brīvības centienu apspiešanai tiks ieviesta PSRS prezidenta vai citāda ārkārtēja pārvalde,"⁹ bija teikts šajā paziņojumā.

Latvijas Tautas frontes minētā aicinājuma saturu nosacīti var dalīt divās daļās: 1) galvenie uzdevumi, kas veicami līdz x stundai; 2) rekomendācijas, kā realizēt pilsoniskās nepakļaušanās kampaņu pēc prezidenta pārvaldes ieviešanas. Šim dokumentam ir vēsturiska nozīme, un tas ļauj izprast paredzēto nemilitārās pretestības

mehānismu, kuru daļēji nācās iedzīvināt 1990. gada decembra un 1991. gada janvāra kritiskajās dienās. Taču arī no konceptuālā viedokļa LTF valdes 11. decembra paziņojumam ir nozīmīga vērtība, un tajā izklāstītās tēzes būtu ņemamas vērā, izstrādājot mūsdienīgu nemilitārās pretošanās koncepciju.

Barikāžu laiks

Militārās akcijas sākās Lietuvā 12. – 13. janvāra naktī. Padomju armijas daļas un speciālās nozīmes vienības uzbruka Lietuvas galvenajam televīzijas tornim, nogalinot 14 cilvēkus un 110 ievainojot. Uz TV un parlamenta ēku Viļņā virzījās tanki un bruņutransportieri, bet aiz tiem “darbaļaudis” ar sarkanajiem karogiem. Tā tika mēģināts inscinēt kārtējo sociālistisko revolūciju Krievijai pazīstamā izpratnē.

Pēc asiņainās nakts Viļņā nekavējās arī komunisti Rīgā. Neskatoties uz to, ka bija svētdiena, 13. janvārī Rīgā notika Latvijas Komunistiskās partijas X plēnums, kurā pieprasīja Augstākās Padomes atlaišanu un Latvijas valdības demisiju, visas valsts varas

A. Jansona foto (LFM)

1991. gada janvāra barikādes Vecrīgā
pie LR Augstākās Padomes ēkas

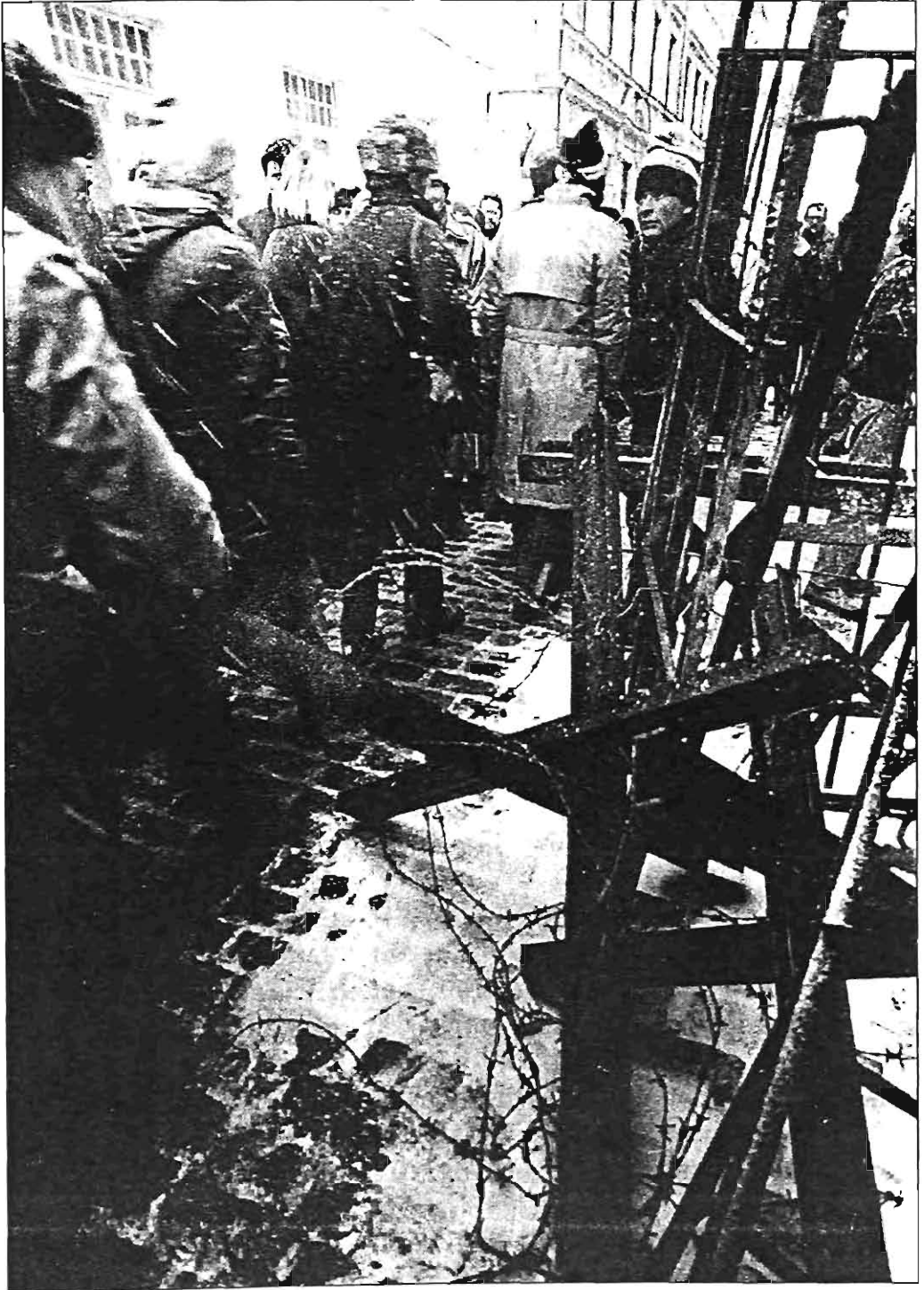

nodošanu Vislatvijas sabiedrības glābšanas komitejas rokās.¹⁰ Viļņas notikumu iedvesmots, A. Rubiks plēnuma nobeigumā uzsver, ka jāpieņem lēmums, kāds tika pieņemts pirms Oktobra revolūcijas, tas ir – kurss uz bruņotu sacelšanos. Kā līdzekli varas pārņemšanai viņš min VDK un armiju. Plēnumā A. Rubiks arī apgalvojis, ka LKP darbības virzienus un turpmāko rīcību ir saskaņojis un saņēmis to PSRS spēku atbalstu, kas iestājas par sociālistisko iekārtu un kārtību valstī.¹¹

Taču vardarbības akcijas Rīgā līdzīgi kā Viļņā nesākās tūlīt un tādā veidā, kā tas bija iecerēts. Tās kavēja negaidīti straujie un grūti aptveramie pēc saviem mērogiem tautas paš aizsardzības pasākumi. 13. janvārī dienas laikā Rīgā ap svarīgākajām valsts un sabiedriskajām ēkām tika uzceltas barikādes, pieejas ēkām tika apjostas ar lieljaudas tehniku vairākos lokos. Nav šaubu, ka padomju karaspēks šos objektus bija spējīgs ieņemt, taču tas prasītu lielāku upuru skaitu nekā Viļņā un izsauktu krasu negatīvu attieksmi pasaules sabiedrībā; tas Padomju Savienībai draudētu ar smagām politiskām sekām un ekonomiskām sankcijām. Lielais ārzemju korespondentu skaits Rīgā šajā laikā arī bija Padomju Savienībai nepatīkams faktors, ar kuru tomēr bija grūti nerēķināties.

15. janvāri neatkarīgās Latvijas pretinieki bija iecerējuši kā notikumu kulminācijas dienu, lai sagatavotu atbilstošu situāciju PSRS prezidenta tiešās pārvaldes ieviešanai Latvijā. Jau 6.00 no rīta raidstacija "Sodružestvo" paziņoja, ka šajā dienā vara pāriet Vislatvijas sabiedrības glābšanas komitejas rokās. Pēcpusdienā 15.00 notika mītiņš ASK stadionā, kurā piedalījās ap 15 tūkstošiem cilvēku¹². Tika atbalstīts Vislatvijas sabiedrības glābšanas komitejas t.s. Politiskais paziņojums, kurā, starp citu, bija teikts: "Dotajā situācijā Vislatvijas sabiedrības glābšanas komiteja pēc darbaļaužu pieprasījuma uzņemas atbildību par turpmāko Padomju Latvijas likteni, pasludina visas valsts varas pāriešanu savās rokās situācijas stabilizācijas periodā un Augstākās Padomes un valdības atstādināšanu."¹³

Vienlaicīgi ar plašajām politiskajām akcijām vardarbīgu un cinisku akciju virkni uzsāka LKP CK un VSGK atbalstītā Rīgas OMON vienība. Naktī no 14. uz 15. janvāri OMON, lietojot šaujamo ieročus un asaru gāzi, ielauzās Minskas Augstākās milicijas skolas Rīgas filiāles telpās, piekāva un ņirgājās par kursantiem un pasniedzējiem, nolaupīja ieročus un munīciju.

Nezināma autora foto (L.F.M)

1991. gada janvāra barikādes

Lai destabilizētu politisko situāciju, iedvestu bailes iedzīvotājiem un Rīgas aizstāvjiem, OMON vienības kaujinieki laikā no 14. līdz 16. janvārim izdarīja sešus bruņotus uzbrukumus Vecmīlgrāvja un Brasas tiltu aizstāvjiem, kuri ar lieljaudas automašīnām un lauksaimniecības tehnikas palīdzību kontrolēja pieejas Rīgas centram.¹⁴ Šo uzbrukumu laikā OMON kaujinieki apšaudīja transporta līdzekļus, aizdedzināja dažus no tiem ar degmaisījuma pudelēm, piekāva un ņirgājās par cilvēkiem, nodarot viņiem dažāda smaguma miesas bojājumus. OMON uzbrukuma laikā pie Vecmīlgrāvja tilta viņu raidītā lode nogalināja autovadītāju Robertu Mūrnieku.

1991. gada 17. janvārī Latvijas Republikas Augstākā Padome nāca klajā ar paziņojumu, kurā izvērtēja Vislatvijas sabiedrības glābšanas komitejas 15. janvāra paziņojumu par varas pārņemšanu kā dezinformējošu un situāciju destabilizējošu, turklāt tādu, kas satur valsts nozieguma pazīmes. Šajā sakarā Augstākā Padome uzdeva ģenerālprokuroram izskatīt jautājumu par krimināllietas ierosināšanu.¹⁵

Tomēr Latvijas neatkarības pretinieki ietiepīgi negribēja samierināties ar kārtējo zaudējumu un iecerēto nodomu izgāšanos. Vēl viens mēģinājums panākt situācijas destabilizāciju, iespējams, ielu cīņas un līdz ar to iecerēto PSRS prezidenta pārvaldes ieviešanu tika izdarīts 20. janvārī atkal ar OMON vienības rokām. Apmēram 21. 06. šī vienība negaidot atklāja uguni un sāka sturmēt Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas ēku, no kuras bija vislielākā iespējamība sagaidīt bruņotu pretestību un izraisīt savstarpēju apšaudi. Taču pretestības praktiski nebija, un OMON ēku ieņēma, nolaupīja ieročus, raidstaciju un devās atpakaļ uz savu bāzi, pa ceļam apstājoties pie LKP CK un acīmredzot pārspriežot kārtējās izgāšanās iemeslus. Tomēr šis uzbrukums radīja smagus upurus. Tā laikā tika nogalināti milicijas darbinieki S. Konoņenko, V. Gomonovičs, kinooperators A. Slapiņš un skolēns E. Riekstiņš. Kinooperators G. Zvaigzne tika smagi ievainots un slimnīcā mira. Dārgu cenu Latvija samaksāja par savu brīvību.

Pēc šiem traģiskajiem notikumiem vēl vairāk pastiprinājās nosodošā attieksme pret Latvijas neatkarības ienaidniekiem. Pastiprinājās arī pasaules sabiedriskās domas spiediens uz Padomju Savienības vadību.

Latvijas iedzīvotāju vairākuma atbalstu neatkarības atjaunošanas politikai puda 1991. gada 3. martā organizētā aptauja, kurā

piedalījās 87,6% no visiem Latvijā pastāvīgi dzīvojošiem, kas sasnieguši 18 gadu vecumu. Uz jautājumu “Vai Jūs esat par demokrātisku un valstiski neatkarīgu Latvijas Republiku?” – ar “jā” atbildēja 73,6%.¹⁶

Jauni mēģinājumi destabilizēt situāciju

Kamēr Padomju Savienība turpināja izvairīties no sarunām par Latvijas valstiskās neatkarības atzīšanu un citām savstarpējām problēmām, Latvijā pretvalstiskie spēki negribēja samierināties ar janvāra neveiksmi un “Maskavas nodevību”. Parādījās jaunas aktivitātes un iniciatīvas. Latvijas PSR prokuratūras darbinieki 1991. gada 4. februārī nāca klajā ar aicinājumu PSRS Prezidentam Latvijā ieviest ārkārtas stāvokli un atjaunot tās teritorijā PSRS konstitūcijas darbību, pārtraukt nelikumīgo valsts aparāta struktūru funkcionēšanu.¹⁷ 9. aprīlī sevi atkal pieteica sabiedriski politiskā organizācija “Baltijas karavīru savienība”, kura laikrakstā “Za rodinu” paziņoja, ka tā ar ieročiem rokās un bruņotām vienībām raksturīgām metodēm nodrošinās PSRS nedalāmību un PSRS konstitūcijas darbību Baltijā, kā arī pakļaus tās iedzīvotājus sociālistiskai “izvēlei”.¹⁸

Atsākās sprādzienu sērija, galvenokārt Rīgā. Tā, piemēram, 6. marta naktī notika sprādziens pie Iekšlietu ministrijas kopmītnes dzīvojamās mājas, kurā dzīvoja lielākoties armijas virsnieku ģimenes, kā arī uz Gaujas tilta, kas veda uz karaspēka daļu “Ādažos”.

OMON vienības kaujinieki laikā no 1991. gada 23. maija līdz 12. augustam sistemātiski uzbruka muitas kontrolposteņiem uz Latvijas valsts robežas, kā arī Rīgas dzelzceļa stacijā un lidostā “Rīga”. Pavisam šajā laikā bija 21 uzbrukums.¹⁹ Uzbrucēji ņirgājās un pazemoja muitniekus, nolaupīja muitniekiem un milicijas darbiniekiem dienesta ieročus un citas mantas, dedzināja muitas ēkas un iznīcināja to inventāru. Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1991. gada 29. maijā iesniegtā nota PSRS prezidentam sakarā ar šiem vardarbības aktiem palika bez atbildes un reaģēšanas.²⁰

Situācija atkal mazpamazītēm veidojās arvien draudīgāka, un bija jūtams, ka mērķtiecīgi tiek sagatavota politiskā atmosfēra jaunām akcijām pret Latvijas neatkarību. Nopietnas bažas un pārdomas radīja karaspēka mācības Rīgas ielās 1991. gada 25. maijā, kuru rezultātā tika apgūta pieredze, kā ar bruņutransportieru palīdzību divos dažāda rādiusa lokos bloķēt pieejas Rīgas cen-

trāļajai daļai. Padomju karaspēks acīmredzot gatavojās nepieļaut tās kļūdas, kādas bija janvārī, kad Rīgā tās aizstāvēšanai netraucēti ieradās tūkstošiem traktoru un lielaudas automašīnu no lauku rajoniem.

Augusta puča notikumi

Ziņas par valsts apvērsumu Maskavā 19. augusta rītā bija negaidītas un pārāk pēkšņas. Izrādījās, ka naktī no 18. uz 19. augustu no savu pienākumu pildīšanas atstādināts PSRS prezidents M. Gorbačovs, varu sagrābuši sazvērniece, kuri sevi nodēvējuši par Valsts Ārkārtējā stāvokļa komiteju (VĀSK) un izludinājuši ārkārtējo stāvokli vairākos PSRS reģionos (apzināti tos neminot, kas ļauj domāt par ārkārtas stāvokļa attiecināšanu uz visu Padomju Savienības teritoriju un, protams, Baltijas republikām). Jau 9.00 no rīta 19. augustā Krievijas Federācijas prezidents B. Jeļcins aicinājumā Krievijas pilsoņiem šo apvērsumu novērtēja kā reakcionāru un antikonstitucionālu un aicināja uz vispārēju beztermiņa protesta streiku.

V. Sčerbiņina foto (LFM)

Puča dienas Rīgā. 1991. gada 21. augusts, ap plkst. 14.00

A. Raudsepa foto (LFM)

Puča dienas Rīgā. 1991. gada 21. augusts, ap plkst. 13.00

19. augustā 10.00 uz kopējo sēdi sanāca Latvijas Republikas Augstākās Padomes Prezidijs un Ministru Padome. Pieņemtajā paziņojumā teikts: "Latvijas Republikas Augstākās Padomes Prezidijs un Ministru Padome paziņo, ka uzskata Valsts ārkārtējā stāvokļa komiteju par nelikumīgu veidojumu, kuram nav nekādu pilnvaru Latvijas teritorijā."²¹ Valsts apvērsumu Padomju Savienībā nosodīja arī Latvijas Republikas Augstākā Padome, kura šajā pašā dienā sanāca uz ārkārtas plenārsēdi.

Tajā pašā laikā nekavējoties sāka rosīties tie spēki Latvijā, kam neizdevās realizēt savus plānus janvārī. Viņi labi saprata, ka ir sītusi viņu stunda un paveras iespējas enerģiskai rīcībai. 19. augustā 11.00 LKP CK ēkā sarīkotajā preses konferencē A. Rubiks nekautrējās žurnālistiem spilgti izklāstīt savas ieceres un nākotnes perspektīvas. Viņš ierosināja aizliegt visas tās sabiedriski politiskās organizācijas, kas nerealizē LKP kursu, slēgt lielu skaitu preses izdevumu, kas uzstājas pret PSRS konstitūciju, noteikt komandanta stundu, saukt pie atbildības Augstākās Padomes deputātus J. Dobeli, D. Īvānu. A. Rubiks sludināja, ka jaunās struktūras apspiedīs jebkuru pretošanos, ja vajadzēsot – arī bruņotā ceļā. "Šie notikumi bija LKP sapnis jau gadu pēc LKP kongresa," sacīja A. Rubiks.²²

Stundu vēlāk, plkst. 12.00, sākās LKP CK un Rīgas pilsētas komitejas kopēja biroja sēde, kurā tika pieņemts kopīgs lēmums un paziņojums par atbalstu VĀSK darbībai, kā arī izveidota operatīvā grupa VĀSK struktūru atbalstīšanai.²³

Tajā pašā dienā LPSR prokurors V. Daukšis nosūtīja telegrammas visiem rajonu un pilsētu prokuroriem, paziņojot, ka vara ir pārgājusi VĀSK rokās un Latvijas Republikas prokuratūras nelikumīgā darbība pārtraukta. V. Daukšis pieprasīja, lai visi prokurori turpmāk pildītu tikai viņa rīkojumus un ievērotu PSRS konstitūciju.²⁴

Baltijas kara apgabala pavēlnieks F. Kuzmins 19. augustā notikušajā telefona sarunā ar A. Gorbunovu kategoriskā veidā pieprasīja, lai tiktu izpildīti visi viņa – VĀSK pārstāvja Latvijā norādījumi, pretējā gadījumā A. Gorbunovam draudot arests.

Bruņotās akcijas Latvijā sākās tās pašas dienas pievakarē. Tajās kopīgi darbojās gan Rīgas OMON vienības, gan Baltijas kara apgabala karaspēka vienības. Janvāra traģiskajās dienās aktīvi strādāja Latvijas televīzija, kura darīja zināmu patiesību iedzīvotājiem par Latvijai naidīgo spēku plāniem un akcijām. Iespējams,

tāpēc kā pirmo uzbrucēji izvēlējās Latvijas televīziju. Ap 18.30 OMON ieradās Zaķusalā, izmantojot gan kara helikopterus, gan bruņutransportierus. OMON atbruņoja televīzijas kompleksa apsardzi, piesavinājās ieročus, piekāva un pazemoja vairākus televīzijas darbiniekus, pārtrauca TV raidījumus, sabojāja un izlaupīja inventāru un aparatūru. Pēc tam televīzijas kompleksu OMON nodeva karaspēka apakšvienības kontrolē.

Līdzīgā veidā laikā no 19. līdz 21. augustam tika ieņemtas vai izdemolētas daudzas valsts un sabiedrisko organizāciju ēkas un telpas: Rīgas pilsētas milicijas pārvaldes ēka, Iekšlietu ministrijas ēka, 1. atsevišķā policijas patruļdienesta bāze, Latvijas Tautas frontes mītne, Latvijas valsts tālsakaru centrs, Radionams u.c. Uzbrukuma rezultātā tika pārtraukta šo iestāžu darbība, Latvijā vairs nedarbojās valsts radio, tika pārtraukti starppilsētu telefona sakari.

Uzbrukuma laikā Rīgas pilsētas milicijas pārvaldei OMON apšaudīja pārvaldei garām braucošo autotransportu. Tā rezultātā nogalināja PSRS Rakstnieku savienībai piederošā mikroautobusa vadītāju un ievainoja pasažieri.

Vienlaikus karaspēka vienības bloķēja autoceļus un tiltus ap Rīgu, lai nepieļautu lieljaudas tehnikas ienākšanu Rīgā un jaunu barikāžu izveidošanu, kā tas bija janvārī. 25. maija karaspēka mācības Rīgas ielās, par kurām minēts iepriekš, kā izrādījās, nebija bijušas veltas.

20. augustā ap 23.40 pēc F. Kuzmina personīgās pavēles OMON un desanta vienība atbruņoja arī Latvijas Republikas Ministru Padomes apsardzi, nolaupt vairākus desmitus automātus, pistoles un munīciju.

Jau 20. augusta vakarā sāka pienākt ziņas, ka apvērsuma mēģinājums Maskavā iegājis strupceļā, bet 21. augustā kļuva skaidrs, ka tas ir izgāzies. Šajā dienā Latvijas Republikas Augstākā Padome pieņēma vēsturisko Konstitucionālo likumu *Par Latvijas Republikas valstisko statusu*, kurā noteica, ka pārejas periods valsts varas *de facto* atjaunošanai ir beidzies un Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika.²⁵

Atjaunojusi pilnībā savu neatkarību, kura tika atzīta starptautiski, Latvijas valsts rūpējās par tās nostiprināšanu un pasākumiem drošības garantēšanai. Nedēļas laikā tika pieņemta virkne svarīgu lēmumu un likumprojektu, kas bija vērsti, lai likvidētu vai iespējami neitralizētu draudus valsts drošībai un veiktu pasākumus valsts aizsardzībai. Sakarā ar antikonstitucionālo darbību un

dalību janvāra un augusta valsts apvērsuma mēģinājumos tika aizliegta Latvijas Komunistiskās partijas, Latvijas Ļeņina komunistiskās jaunatnes savienības, Latvijas PSR Darbaļaužu internacionālās frontes, Darba kolektīvu apvienotās padomes, Vislatvijas sabiedrības glābšanas komitejas darbība.²⁶ 24. augustā Augstākā Padome pieņēma lēmumu *Par PSRS Valsts drošības iestāžu darbības izbeigšanu Latvijas Republikā*²⁷, bet 29. augustā – *Par PSRS Aizsardzības ministrijas pakļauto kara komisariātu darbības apturēšanu Latvijas Republikā*.²⁸ Vienlaicīgi Latvijas Republikas Augstākā Padome pieprasīja PSRS Bruņoto spēku pilnīgu izvešanu no Latvijas Republikas.²⁹ Tika pārtraukta arī PSRS prokuratūras iestāžu darbība Latvijā.

* * *

Vēl viena smaga un bīstama lappuse latviešu tautas vēsturē bija aizšķirta. Taču ne jau augusta pučs un tā organizatori palīdzēja Latvijai atgūt pilnīgu neatkarību, bet gan pašas tautas nelokāmība un stingrā ticība savai brīvībai, kā arī demokrātiskie spēki Krievijā, kas likvidēja antikonstitucionālo sazvērestību Maskavā. Tomēr liela nozīme šajā procesā bija arī Baltijas valstu politiķiem, viņu konsekventajai un savlaicīgajai rīcībai puča dienās un tūlīt pēc tam.

Atsauces un skaidrojumi

¹ *Diena*, 1990, 1. dec.

² Šajā jautājumā PSRS Augstākā Padome 1990. gada 20. novembrī pieņēma aicinājumu Latvijas Augstākajai Padomei, aicinot atcelt 1990. gada 14. novembra lēmumu (*Cīņa*, 1990, 21. nov.).

³ Valsts drošības komitejas konstitucionālās aizsardzības daļas priekšnieks K. Eihmanis kādā intervijā uzsver, ka juridiskais spēks pagaidām Latvijas teritorijā ir tikai PSRS un LPSR konstitūcijām. Pēc viņa vārdiem spriežot, ievēlētā Augstākā Padome gan ir likumīga, bet nelikumīgi ir tās lēmumi, kuri runā pretī PSRS konstitūcijai (*Lauku Avīze*, 1990, 25. maijs).

⁴ Par sevišķas nozīmes milicijas vienības un PSRS Bruņoto Spēku noziedzīgās darbības nepieļaujamību Latvijas Republikas

teritorijā. Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1990. g. 14. nov. lēmums. – Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 48, 2319. lpp.

⁵ Latvijas Republikas prokuratūras krimināllieta Nr. 81203892 A. Rubika un O. Potreki apsūdzībā par noziegumu izdarīšanu, kas paredzēts Latvijas kriminālkodeksa 59. pantā (turpmāk saīsin. – LR prokuratūras LK Nr. 81203892) – 56. sēj., 52. lpp.

⁶ Turpat, 46. – 47. lpp., kā arī 50. sēj., 30. – 31. lpp.

⁷ LR prokuratūras KL Nr. 81203892, 56. sēj., 24. lpp.

⁸ Turpat.

⁹ Latvijas Jaunatne, 1990, 11. dec.

¹⁰ Nezávisimaja Baltijskaja Gazeta. Specvipusk 1991, janv.

¹¹ LR prokuratūras KL Nr. 81203892, 6. sēj., 9. lpp.

¹² Neatkarīgā Cīņa, 1991, 17. janv.

¹³ Latvijas Tautas frontes arhīvs, Lieta Nr. 1018: 10. – 91. lpp.

¹⁴ LR prokuratūras KL Nr. 81203892, 56. sēj., 11. lpp.

¹⁵ Diena, 1991, 18. janv.

¹⁶ Ziņojums par Latvijas Republikas iedzīvotāju 1991. gada 3. marta aptaujas rezultātiem. Latvijas Republikas Augstākā Padome. Diena, 1991, 8. marts.

¹⁷ Novosti Rigi, 1991, 8. febr.

¹⁸ Za rodinu, 1991, 9. apr.

¹⁹ LR prokuratūras KL Nr. 81203892, 56. sēj., 14. lpp.

²⁰ Diena, 1991, 29. maijs.

²¹ Diena, 1991, speciālizlaidums, 19. aug.

²² Turpat.

²³ LR prokuratūras KL Nr. 81203892, 56. sēj., 16. lpp.

²⁴ Sovetskaja Latvija, 1991, 21. aug.

²⁵ Diena, speciālizlaidums, 1991, 21. aug.

²⁶ Par dažu sabiedrisko un sabiedriski politisko organizāciju darbības pārtraukšanu. Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1991. gada 24. augusta lēmums. – Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1991, 12. sept., Nr. 35/36, 1663. lpp.

²⁷ Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1991, 12. sept. Nr. 35/36, 1664. – 1665. lpp.

²⁸ Turpat, 1670. – 1671. lpp.

²⁹ Turpat, 1672. lpp.

Centieni ārpolitikā

Pēc neatkarības pasludināšanas Latvijā vecā domāšana lika sevi manīt visās jomās. Iesikstējušais, padomju okupācijas laikā uzspiestais priekšstats par Latviju kā vienu no Padomju Savienības brālīgajām republikām turpināja figurēt ne tikai sabiedrības lielas daļas apziņā un zemapziņā, bet nereti arī valdības, izpildinstitūciju un dažkārt pat Baltijas valstu kopējos dokumentos. No Latvijas kā republikas (vienas no piecpadsmit) apzīmējuma neizdevās atbrīvoties uzreiz, bet par ārzemēm dēvēt Maskavu un bijušos padomju kaimiņus likās tik neierasti. Otrās jeb "īstās" ārzemes Rietumos, ar kurām saistījās visas cerības, daudzu apziņā (un ne tikai) vēl lielā mērā turpināja atrasties aiz dzelzs priekškara.

Padomju Savienība nevēlējās samierināties ar neatkarības pasludināšanu nedz Latvijā, nedz pārējās Baltijas valstīs un uzskatīja ārpolitiku par savas kompetences jautājumu, piekodinot, ka Latvija, Lietuva un Igaunija ārzemēs var tikt oficiāli pārstāvēta tikai PSRS delegāciju sastāvā. Savukārt Rietumu valstis, kuras konsekvēnti turpināja neatzīt Baltijas valstu inkorporācijas likumību PSRS sastāvā 1940. gadā, 1990. gadā vēl nesteidzās atzīt Latviju, Lietuvu un Igauniju kā neatkarību atjaunojušas valstis, uzsverot, ka šie jautājumi vispirms risināmi pašām Baltijas valstīm sarunu ceļā ar PSRS. Šādos neierastos un sarežģītos apstākļos Latvijai nācās spert savus pirmos soļus ārpolitikā pēc neatkarības atjaunošanas pasludināšanas.

Jau ar savas darbības pirmajiem soļiem jaunizveidotā AP un tās sastādītā valdība uzsvēra atjaunotās valsts ārpolitikas miermīlīgos mērķus. "Mēs vēlamies, lai Latvijas kaimiņattiecības ar citām tautām nosaka kopīgas intereses, savstarpēja uzticēšanās, demokrātija un taisnīgums, nevis spēks un vara," teikts 1990. gada 4. maijā pieņemtajā LR AP Vēstījumā.¹ Tajā pašā dienā LR AP paziņoja par savu pievienošanos Vispārējai cilvēktiesību deklarācijai un vēl 27 starptautisko tiesību dokumentiem.²

Turpmākās attiecības ar Padomju Savienību LR Augstākā Padome ierosināja veidot kā suverēnai valstij uz tādiem starptautisko tiesību pamatprincipiem kā atturēšanās no spēka un spēka draudu lietošanas starpvalstu attiecībās, strīdu izšķiršana mierīgā ceļā, katras tautas neatņemamas tiesības uz pašnoteikšanos.³ 1990. gada 4. maija Deklarācijas *Par Latvijas Republikas neatkarības*

atjaunošanu 9. punkts paredzēja valstiskās neatkarības atjaunošanai visdrīzākajā laikā uzsākt sarunas ar PSRS.⁴ Neatkarības pilnīgai atgūšanai un nostiprināšanai LR valsts varas un pārvaldes institūcijas paredzēja tikai un vienīgi nevardarbīgas, demokrātiskas formas un metodes.

Ārpolitikas jautājumu risināšanai bija nepieciešams izveidot atbilstošas institūcijas. Latvijas Republikas Augstākajā Padomē par tādu kļuva Ārlietu komisija (lai arī ārpolitikas jautājumu risināšanā iesaistījās citas pastāvīgas deputātu komisijas), bet valdība uzsāka Ārlietu ministrijas veidošanu.

Ārlietu ministrija faktiski bija jārada no jauna, jo padomju varas laikā Savienoto republiku Ārlietu ministrijas darbojās tikai formāli, to štatā bija daži darbinieki, un to galvenais uzdevums bija apliecināt PSRS konstitūcijā propogandiski deklarētās Savienoto republiku suverēnās tiesības, tajā skaitā ārlietu jautājumos. Ārlietu ministrijas izveidošanas sakarā valdība 1990. gada 9. jūlijā pieņēma lēmumu, kurā uzsvēra, ka tās darbības mērķis ir nodrošināt LR neatkarības atjaunošanu *de facto*. Šai nolūkā valdība uzdeva Ārlietu ministrijai izstrādāt pārejas perioda politiski diplomātisko un ārējās ekonomiskās politikas pasākumu sistēmu un saskaņā ar to organizēt savu darbu. Tika arī uzdots izstrādāt ārpolitisko koncepciju projektus Latvijas attiecību veidošanai ar PSRS, KPFSR, Baltijas valstīm un citām valstīm, koordinēt Latvijas sadarbību ar dažādām starptautiskajām organizācijām. Valdība arī noteica Ārlietu ministrijas maksimālo darbinieku skaitu – 32 štata vienības (neskaitot personālu, kas apkalpo un apsargā ēkas).⁵

Jaunizveidotās ārlietu ministrijas darbību dažādi centās ierobežot un kavēt dažādas PSRS struktūras. Tā, piemēram, VDK darbinieki 1990. gada 19. jūnijā pēkšņi un slepeni izraidīja no Latvijas vienu no Ārlietu ministrijas tulkiem - Ivaru Embrektu, pamatojot savu rīcību ar to, ka viņš ir ASV pilsonis un nav tiesīgs darboties Latvijas Ārlietu ministrijā, kur var atrasties slepeni PSRS dokumenti. Šajā sakarā LR AP izteica kategorisku protestu par PSRS VDK darbinieku nelikumīgo akciju.⁶

Pēc neatkarības pasludināšanas LR ārpolitiskā stratēģija izrietēja no 4. maija Deklarācijas izvirzītajiem mērķiem. Kaut arī netika apstiprināta kāda ārpolitikas koncepcija formāla dokumenta veidā, tomēr ārpolitiskās nostādnes galvenajos jautājumos bija skaidras. Viss bija pakārtots mērķim panākt LR straptautisko atzīšanu. Šajā nolūkā galvenie pūliņi vērsās uz attiecību noregulēšanu sarunu ceļā

ar PSRS. Svarīga un politiski nozīmīga šajā kontekstā bija arī labu attiecību izveidošana ar Krieviju, par kuras Augstākās Padomes priekšsēdētāju 1990. gada maijā bija kļuvis demokrātiski noskaņotais Boriss Jeļcins. Vienlaikus LR galvenā ārpolitiskā mērķa sasniegšanai tika veidotas un attīstītas starptautiskās attiecības arī vairākos citos ne mazāk svarīgos virzienos. To vidū, pirmāmkārtām, jāmin:

1) sadarbība ar Lietuvu un Igauniju; Baltijas valstu politiskās un ekonomiskās savienības veicināšana;

2) attiecību veidošana ar nozīmīgākajām starptautiskajām organizācijām, savas līdzdalības panākšana to darbā;

3) divpusēju kontaktu veidošana ar dažādām valstīm, lai panāktu Latvijas Republikas starptautisko atzīšanu.

Šajā laikā vēl nebija kāda vienota oficiāla viedokļa par Latvijas tālāko orientāciju pēc neatkarības starptautiskās atzīšanas. Latvijas Republikas ārlietu ministrs Jānis Jurkāns tomēr kādā no intervijām 1990. gada jūnijā bija paudis viedokli, ka Latvijas ārpolitika jābalsta uz neitralitātes principiem un nepievienošanos militāriem blokiem.⁷ Laikā, kad saspringtās attiecības ar PSRS draudēja pāraugt militārā konfrontācijā un vēl bija iespējama jebkuras suverenitātes likvidēšana Latvijā, šāda nostāja bija pietiekami gudra, lai vēl vairāk nenokaitinātu PSRS vadītājus.

Centieni sākt sarunas ar PSRS un attiecības ar demokrātisko Krieviju

Īstenojot 4. maija Deklarācijas nostādnes, svarīgi bija panākt, lai PSRS atbildētu uz Latvijas iniciatīvu sākt sarunas par Latvijas valstiskuma atjaunošanu. Taču jau 14. maijā PSRS prezidents M. Gorbačovs pasludināja, ka Baltijas republiku pieņemtās deklarācijas par to valstisko statusu ir pretrunā ar PSRS konstitūciju, un tāpēc atzina tās par spēkā neesošām. M. Gorbačovs arī norādīja, ka Baltijas republiku statusa izmaiņas iespējamās tikai atbilstoši PSRS konstitūcijai un 1990. gada 3. aprīļa likumam.⁸

Latvija nevarēja piekrist šim viedoklim. PSRS noteiktā kārtība par Savienoto republiku izstāšanos no PSRS faktiski izslēdza jebkuru iespēju Savienotajām republikām brīvi aiziet no Padomju Savienības. Turklāt Latvijas parlamenta un valdības doktrīnā noliedza, ka Latvija jebkad būtu brīvprātīgi iestājusies PSRS, un tādēļ nevarēja būt runa par tās izstāšanos no PSRS. Latvija pie-

prasija atzīt par nelikumīgu tās inkorporāciju PSRS sastāvā 1940. gadā ar visām no tā izrietošajām starptautiski tiesiskajām sekām.

Dažas augstākā līmeņa Latvijas amatpersonas ne vienmēr konsekventi aizstāvēja Latvijas oficiālo pozīciju šajā svarīgajā jautājumā. Tā, piemēram, nesen ieceltais LR Ministru Padomes priekšsēdētāja vietnieks Ilmārs Bišers žurnālistiem vēstīja, ka viņš joprojām atbalstot ideju par konfederācijas izveidošanu un Baltijai esot ejams tieši šis ceļš.⁹ Drīz pēc tam Latvijas Tautas frontes valde nāca klajā ar paziņojumu, kurā noraidīja jebkādus mēģinājumus noslēgt līgumu par LR konfederācijas attiecībām ar PSRS. LR AP priekšsēdētājs A. Gorbunovs, uzstājoties PSRS Federācijas padomes sēdē Maskavā 1990. gada jūnijā, izteica gatavību iesaldēt 4. maija Deklarāciju uz to laiku, kamēr notiks sarunas starp PSRS un LR.¹⁰ Drīz vien arī Mihails Gorbačovs sāka runāt par suverēnu valstu savienības izveidošanu un ierosināja sarunu laikā iesaldēt suverenitātes deklarācijas. Tomēr pēc tam nekādi praktiski soļi sarunu uzsākšanai no PSRS puses nesevoja. Latvijas parlaments tādēļ 1990. gada 10. jūlijā oficiāli uzaicināja PSRS sākt sarunas, piedāvājot sekojošu sarunu tēmu: “Latvijas Republikas valstiskās neatkarības atjaunošanas atzišana, ņemot par pamatu Latvijas Republikas valstiski tiesisko statusu 1940. gada 16. jūnijā, t.i., līdz Latvijas Republikas valstiskās suverenitātes zaudēšanai 1939. gada 23. augusta Molotova–Ribentropa noziedzīgā pakta rezultātā.”¹¹ Tika arī apstiprināts sarunu delegācijas sastāvs LR AP priekšsēdētāja vietnieka Andreja Krastiņa vadībā. Sarunu delegācijā iekļāva arī Jāni Peteru, kurš 15. jūnijā bija nozīmēts par Latvijas Republikas Ministru Padomes pastāvīgo pārstāvi pie PSRS Ministru Padomes.¹²

Pa to laiku M. Gorbačovs bija aizrāvis ar ideju par jaunas suverēnu valstu Savienības izveidošanu uz konfederatīviem pamatiem un centās pārliecināt arī Baltijas valstis par nepieciešamību tām parakstīt jaunās Savienības līgumu. Augstākās Padomes priekšsēdētāja vietnieks Andrejs Krastiņš, kurš kā novērotājs 1990. gada 20. jūlijā piedalījās PSRS Augstākās Padomes Federācijas padomes sēdē, rūgti konstatēja, ka Latvija vēlas sarunas par neatkarības atjaunošanu, bet Maskava – par Savienības līguma noslēgšanu.¹³

Pretstatā PSRS izvairībai attiecību noregulēšanā ar Latviju jaunās Krievijas vadītājs Boriss Jeļcins bija pretimnākošs un atvērts. Viņš apmeklēja Latviju 1990. gada jūlija beigās un pauda

pilnīgu atbalstu Latvijas neatkarības centieniem. B. Jeļcins atzina par nepieciešamu noslēgt starpvalstu līgumu, kurā Krievija atzītu Latvijas neatkarību. Uztājoties Latvijas parlamentā 1990. gada 1. augustā, B. Jeļcins arī atzina, ka šāds līgums noslēdzams bez jebkādiem iepriekšējiem noteikumiem un neatkarīgi no tā, vai Latvija parakstīs Savienības līgumu.¹⁴ Jeļcina skaidrā nostāja Latvijas neatkarības jautājumā lika sarosīties arī PSRS vadītājiem. 21. augustā PSRS Prezidenta padomes loceklis G. Revenko Maskavā atbraukušajiem Latvijas pārstāvjiem pat paziņoja par sarunu sākumu starp LR un PSRS pēc desmit dienām.¹⁵ Tomēr, ja neskaita vēl citas dažāda līmeņa tikšanās Maskavā ar PSRS vadītājiem, tajā skaitā M. Gorbačovu, faktiski oficiālās sarunas tā arī nesākās. Tam ir vienkāršs izskaidrojums: PSRS vadītājiem kļuva saprotams, ka Latvija nepiekrītīs atgriezties jebkādā jaunā savienībā, tādēļ sarunas nonāks strupceļā, kas Padomju Savienībai nebija izdevīgi gan no iekšējā politiskā viedokļa, gan starptautiskā konteksta sakarā.

Sarunu vietā M. Gorbačovs un viņa padomdevēji gatavojās PSRS prezidenta tiešās pārvaldes ieviešanai Baltijā. 1990. gada 23. novembrī PSRS AP sēdē no lēmuma projekta par ārkārtējā stāvokļa noteikšanu tiek svītrotā norma, ka PSRS prezidentam pirms ārkārtējo pasākumu veikšanas jākonsultējas ar attiecīgo republiku valdību. Tas pavēra prezidentam neierobežotas pilnvaras diktatūras ieviešanai. Vēl tikai bija jāatrod starptautiskai sabiedrībai daudz maz pieņemama motivācija ārkārtas pasākumu veikšanai Baltijā. Taču tas arī izrādījās klupšanas akmens, ko zināmā mērā veicināja M. Gorbačova politiskais sāncensis Boriss Jeļcins.

Laikā, kad Viļņa tikko bija pārcietusi padomju karaspēka asiņaino akciju un Rīgā sāka celt barikādes, Tallinā notika Anatolija Gorbunova un Borisa Jeļcina tikšanās. 1991. gada 13. janvārī abi valstsvīri parakstīja līgumu "Par Latvijas Republikas un Krievijas Federatīvās Sociālistiskās Republikas starpvalstu attiecību pamatiem", kuru jau nākamā dienā ratificēja Latvijas parlaments.¹⁶ Līguma 1. pantā bija teikts, ka Latvijas Republika un Krievijas PFSR atzīst viena otru par suverēnām valstīm un starptautisko tiesību subjektiem, kā arī atzīst, ka katrai no tām ir tiesības īstenot savu valstisko suverenitāti jebkurās to izraudzītajās formās. Līguma 3. pantā Latvijai nācās piekrist uzņemties saistības garantēt personām, kas šā līguma parakstīšanas brīdī dzīvo Latvijas Republikas teritorijā un ir PSRS pilsoņi, tiesības saglabāt vai brīvi iegūt Latvijas Republikas pilsonību.¹⁷ Šī norma izraisīja asas debates,

līgumu ratificējot Latvijas parlamentā, kā arī daudzus protestus un nosodījumus Latvijas sabiedrībā turpmākajos mēnešos un gados pēc līguma ratifikācijas.

Janvāra krīzes laikā pašā kritiskākajā situācijā noslēgtais starpvalstu līgums ar Krieviju, neskatoties uz tā dažām vājajām pusēm, tomēr bija Latvijai ārkārtīgi svarīgs. Ar to bija jārēķinās M. Gorbačovam, kura rīcības brīvību Baltijā te nu ierobežoja vēl viens skaidri formulēts politisks dokuments.

Pēc janvāra (1991. gada) krīzes A. Gorbunovs tikās ar M. Gorbačovu Maskavā un apsprieda situācijas stabilizācijas iespējas. Bija jūtama M. Gorbačova vēlme sākt politisku dialogu ar Latviju.¹⁸ To apliecina arī ASV prezidenta Džordža Buša teiktais par Baltiju 1991. gada 29. janvāra ziņojumā kongresam: “Mūsu nesenažās sarunās ar padomju vadītāju mēs saņēmām apgalvojumus, kuri, ja tos izpilda, vainagosies ar karaspēka daļēju izvākšanu, dialoga atsākšanu ar republikām un atteikšanos no vardarbības.”¹⁹ Tie bija daži no apliecinājumiem, ka Gorbačovs ir pārvērtējis savu viedokli pret Latvijas un pārējo Baltijas valstu neatkarību un uzskata to par neatgriezenisku. To apstiprināja arī bijušais PSRS militārās pretizlūkošanas dienesta darbinieks Bruno Šteinbriks: “Maskavā jau 1991. gada martā par to vairs nebija nekādu šaubu, tikai šeit (Latvijā – *aut.*) neviens neko nezināja.”²⁰

Padomju Savienības vēlmi beidzot sākt politisku dialogu ar Baltiju apliecināja arī fakts, ka PSRS prezidents izveidoja delegācijas sarunām ar Latviju (tāpat Lietuvu un Igauniju), lai apspriestu politisko, sociālo un ekonomisko jautājumu kopumu. LR Augstākā Padome 1991. gada 19. februārī noteica jaunu delegācijas sastāvu sarunām ar PSRS. Tajā iekļāva Ilmāru Bišeru (delegācijas vadītājs), Jāni Dinēviču, Sergeju Dīmani, Jāni Baškeru un Gvido Narkeviču.²¹ Jau pirmajā tikšanās reizē ar PSRS delegācijas vadītāju Vladimiru Veļičko (PSRS premjerministra pirmais vietnieks) I. Bišers vienojās, ka sarunās varētu izskatīt jautājumu par PSRS armijas statusu, republikas īpašuma konversiju, uzņēmumu un organizāciju pakļautību un Latvijas intelektuālo īpašumu. Puses vienojās, ka sarunas varētu sākties pēc 17. martā paredzētā PSRS referendumā.²² Pirmā tikšanās reize delegācijām bija 11. aprīlī Maskavā, tad 6. un 7. jūnijā un vēl viena tikšanās Maskavā 2. jūlijā. Sarunas nevedās, jo PSRS delegācijas pilnvaras bija ierobežotas un tā pat izvairījās no termina “sarunas” lietošanas, tādējādi uzsverot, ka neuzskata sarunu partneri par pilntiesīgu starp-

tautisko tiesību subjektu. Lai sarunas aktivizētu un padarītu mērķtiecīgākas, Baltijas valstis 1991. gada 13. aprīlī pieņēma Islandes Republikas piedāvājumu būt par starpnieci sarunās ar Padomju Savienību, taču arī šāds priekšlikums Maskavu neapmierināja.²³ M. Gorbačovs bija aizņemts ar iekšpolitiskajām kaislībām Maskavā (29. jūnijā PSRS Augstākajā Padomē bija mēģinājums atstādināt viņu no amata konstitucionālā ceļā, kas gan neizdevās) un vairāk rūpējās par jaunā savienības līguma noslēgšanu. Turklāt, zinot Baltijas valstu stingro nostāju neatkarības jautājumā, M. Gorbačovs nevarēja gaidīt no šīm sarunām (konsultācijām) viņam iepriecinošus rezultātus. Tāpēc arī PSRS vadītājs nesteidzināja, drīzāk vilcināja iesāktu dialogu, kas vairāk kalpoja starptautiskās sabiedrības nomierināšanai.

Sadarbība ar Lietuvu un Igauniju

Kopīgās problēmas un centieni tikt vaļā no Padomju Savienības nelūgtās aizgādnības bija Baltijas valstu sadarbības pamats. Latvijas, Lietuvas un Igaunijas vadītāji labi apzinājās, ka brīvība atgūstama, tikai apvienojot pūliņus. Laikā no 1990. gada maija līdz 1991. gada augustam Baltijas valstu starpā nebija būtisku politisku domstarpību, un sadarbības intensivitāte, īpaši augstākajā līmenī, šajā periodā bija lielāka nekā turpmākajos gados.

Jau Neatkarības pasludināšanas pirmajā dienā – 1990. gada 4. maijā Latvijas Republikas Augstākā Padome griezās ar aicinājumu pie Igaunijas Augstākās Padomes un Lietuvas Republikas Augstākās Padomes, kurā ierosināja vistuvākajā laikā uzsākt trīspusējas sarunas par starpvalstu politisko līgumu slēgšanu, kā arī par ekonomiskās un ārpolitiskās darbības koordinēšanu.²⁴

Baltijas valstu vadītāju pirmā tikšanās nebija ilgi jāgaida. Jau 12. maijā Tallinā savu kopīgo vēlmi stiprināt sadarbību pauda trīs Baltijas valstu Augstāko Padomju priekšsēdētāji: Anatolijs Gorbunovs, Vītauts Landsberģis un Arnolds Rītelis, parakstot "Deklarāciju par Latvijas Republikas, Lietuvas Republikas un Igaunijas Republikas vienprātību un sadarbību". Tika nolemts atjaunot savstarpējās saprašanās un sadarbības līgumu, kas bija noslēgts starp Latviju, Lietuvu un Igauniju, parakstīts Ženēvā 1934. gada 12. septembrī un prettiesiski pārtraukts 1940. gadā. Parakstītā deklarācija Tallinā noteica, ka tiek izveidota Baltijas valstu padome, lai sekmētu triju republiku valstiskās neatkarības atjaunošanu. Tās

sastāvā ietilpa Baltijas republiku Augstāko Padomju priekšsēdētāji un citas augstas amatpersonas pēc attiecīgo pušu ieskata. Bija paredzēts, ka padome sanāks periodiski pēc jebkuras puses iniciatīvas. Tallinā tika pieņemts arī kopīgs paziņojums par Latvijas, Lietuvas un Igaunijas vēlmi iesaistīties Eiropas drošības un sadarbības apriņķī.²⁵

Baltijas valstu padomes loma Latvijas, Lietuvas un Igaunijas brīvības atgūšanā un starptautiskās atzišanas panākšana ir nepārvērtējama. Tā vēl ilgi varēs kalpot par piemēru Baltijas valstu vadītājiem savstarpējās sadarbības stiprināšanā.

Padomes sēdes, kas notika gandrīz katru mēnesi un reizēm pat biežāk, palīdzēja saskaņot Baltijas valstu ārpolitiskās aktivitātes un kopīgās akcijas šajā jomā. Pieņemtajos paziņojumos, aicinājumos, vēstulju tekstos Baltijas valstu vadītāji vērsās gan pie ASV prezidenta un citiem lielvalstu vadītājiem, gan pie starptautiskām organizācijām. Šajos dokumentos Baltijas valstu padome sistemātiski izvērtēja politisko situāciju un aicināja PSRS vadītājus sākt sarunas ar Baltijas valstīm, atturēties no draudu politikas un vardarbības, noteikt PSRS karaspēka izvešanas termiņus. Baltijas valstis arī vairākkārt kopīgi paziņoja, ka nepiedalīsies jaunā Savienības līguma izstrādāšanā un to nekādā gadījumā neparakstīs. Rietumu demokrātisko valstu vadītāji tika lūgti uzskatīt Baltijas valstu jautājumus nevis par PSRS iekšēju lietu, bet starptautiski risināmu problēmu un nekavēties ar Baltijas valstu starptautisko atzišanu. Līdzīgi aicinājumi tika adresēti visām ietekmīgākajām organizācijām.

Nozīmīga politiska akcija, lai pievērstu pasaules uzmanību Baltijas valstu neatkarības centieniem, notika Viļņā, 1990. gada 1. decembrī, kur pirmo reizi vēsturē uz kopīgu sēdi sanāca Latvijas Republikas Augstākā Padome, Igaunijas Republikas Augstākā Padome un Lietuvas Republikas Augstākā Padome. Pieņemtajā aicinājumā pasaules valstu parlamentiem tika lūgts izmantot visu savu ietekmi un pielikt pūles, lai:

- 1) Padomju Savienība izbeigtu draudu, politiskā, ekonomiskā un militārā spiediena politiku pret Baltijas valstīm un nekavējoties sāktu starpvalstu sarunas ar Latviju, Igauniju un Lietuvu par to neatkarības atzišanu;

- 2) tiktu noteikti saskaņoti termiņi PSRS karaspēka izvešanai no Latvijas, Lietuvas un Igaunijas teritorijas, vienlaikus nodrošinot tā neiejaukšanos Baltijas valstu lietās;

3) kodolbrīvā josla Eiropas ziemeļos aptvertu arī Latvijas, Igaunijas un Lietuvas teritoriju;

4) tiktu likvidēti šķēršļi, kas neļauj Latvijai, Igaunijai un Lietuvai pāri savai robežai uzturēt tiešus sakarus ar visu pasauli;

5) tie apliecinātu gatavību kā trešā puse piedalīties Latvijas, Igaunijas un Lietuvas starpvalstu sarunās ar PSRS;

6) jautājums par Baltijas valstīm tiktu iekļauts Eiropas Drošības un sadarbības apspriedes izpildītājinstitūciju darba kārtībā.²⁶

Trīs valstu parlamentu kopīgajā sēdē pieņemtajā aicinājumā PSRS Tautas deputātu IV kongresam izteikta nožēla, ka priekšlikumi rīkot sarunas par Latvijas, Lietuvas un Igaunijas valstiskās neatkarības atzīšanu nav guvuši atbalstu no PSRS puses. Tika arī nosodīti PSRS mēģinājumi destabilizēt Baltijas valstu ekonomiku un bloķēt to tirdzniecības un ekonomiskos sakarus. Vienlaikus parlamentārieši vēlreiz apstiprināja, ka Baltijas valstis nepiedalīsies M. Gorbačova piedāvātā jaunās Savienības līguma sagatavošanā un neparakstīs to. "Mēs kategoriski iebilstam pret mēģinājumiem piespiest Baltijas valstis parakstīt Savienības līgumu, izmantojot ekonomisko spiedienu un draudus lietot militāru spēku," teikts paziņojumā.²⁷

Parlamentārieši arī atzina par nepieciešamu turpmāk pastiprināt savstarpējo sadarbību un kopīgā sēdē nolēma izveidot parlamentu darba komisiju, kas izstrādās Latvijas, Lietuvas un Igaunijas Augstāko Padomju sadarbības principus.

Par Baltijas valstu padomes darba institūcijām kļuva ārlietu ministru konferences, apspriedes parlamentu komisiju līmenī, konferences ministru līmenī. Jau vienā no pirmajām tikšanās reizēm 1990. gada 26. maijā triju Baltijas valstu ārlietu ministri – Jānis Jurkāns, Lennarts Meri, Aļģirds Saudargs nāca klajā ar paziņojumu, ka PSRS prezidentam nav juridisku tiesību pārstāvēt Latviju, Lietuvu un Igauniju Rietumvalstu vadītāju gaidāmajā konferencē un viņa noslēgtie līgumi nebūs saistoši Baltijas valstīm.²⁸ Arī turpmākā ārlietu ministru sadarbība bija cieša un auglīga. Katrs daudzmaz vērā ņemams ārpolitiskais solis tika savstarpēji pārrunāts, un risinājumi tika meklēti un rasti kopīgi. Kopš 1990. gada augusta ritēja kopīgs Baltijas valstu deputātu un dažādu resoru pārstāvju darbs pie dokumenta projekta izstrādāšanas līgumam ar PSRS par PSRS karaspēka pienākumiem un tiesībām līdz tā pilnīgai izvešanai no Latvijas, Lietuvas un Igaunijas.

Sadarbība risinājās ne tikai politiskajos jautājumos, bet arī ekonomikas u.c. jomās. Baltijas valstu ekonomiskās politikas vispārīgo nostādņu koordinācijai saskaņā ar Latvijas, Lietuvas un Igaunijas ekonomiskās sadarbības nolīgumu, kas bija noslēgts jau 1990. gada aprīlī, 1990. gada augustā tika izveidota Baltijas sadarbības padome, kuru veidoja 3 pārstāvji no katras valsts (viens no Latvijas pārstāvjiem šajā padomē bija LR ekonomikas ministrs J. Āboltiņš). Padomes galvenais uzdevums bija sekmēt Baltijas tirgus izveidošanu, lai vispusīgi attīstītu ekonomisko integrāciju visā reģionā. Par šīs starpvalstu institūcijas pastāvīgi darbojošos izpildu orgānu kļuva Baltijas sadarbības komisija, kurā arī bija pa trim pārstāvjiem no katras valsts. Galvenajos sadarbības virzienos (finansu politika, rūpniecība, lauksaimniecība, likumdošana u.t.t.) tika izveidotas darba grupas, par kuru vadītājiem puses iecēla attiecīgo ministriju vai citu resoru vadītājus.²⁹ Baltijas valstu sadarbības institucionalizācija ekonomikas jomā un citos izpildvaras jautājumos tomēr izrādījās nepietiekami pārdomāta praktiskajam pielietojumam. Nereti radās grūtības risināt problēmas ar maksliģi izveidoto institūciju palīdzību, turklāt ministri bija pārāk noslogoti, lai paši praktiski spētu vadīt izveidotās darba grupas. Tomēr sadarbība noritēja starp dažādām ministrijām, un daudzās jomās tā deva pozitīvus rezultātus.

Baltijas valstu sadarbība notika ne tikai valstiskajā līmenī, bet turpinājās arī t.s. “tautas diplomātijas” līmenī. Turpinot Atmosdas laika tradīcijas, sistemātiski tikās Baltijas valstu ietekmīgāko tautas kustību pārstāvji. Baltijas asamblejas vai Baltijas Padomes sēdēs tāpat kā agrāk bija Igaunijas un Latvijas Tautas frontu un Lietuvas kustības “Sajūdis” vadītāji un aktīvistī. Viņi pamatoti noraidīja viedokli, ka līdz ar neatkarības atgūšanu tautas kustību funkcijas būtu izbeigušās. Baltijas tautu vienotību un to neatkarības centienus visai pasaulei uzskatāmi apliecināja vērienīgi noorganizētās tautas akcijas “Baltijas ceļš” (1990. gada 23. augustā) un “Liesmojošais ceļš” (1991. gada 23. augustā).

Attiecību veidošana ar starptautiskajām organizācijām un Rietumvalstīm

Latvijas un pārējo Baltijas valstu ārpolitikā starptautiskajām organizācijām bija ierādīta viena no svarīgākajām lomām. Tikai ar to palīdzību Baltijas valstis cerēja internacionalizēt Baltijas neatkarības jautājumu, padarīt to aktuālāku un pievērst tam nepār-

trauktu pasaules sabiedrības uzmanību. Tādējādi vajadzēja panākt pastāvīgu starptautiski politisku spiedienu uz PSRS vadītājiem, lai ietekmētu tos sākt sarunas un atzīt Baltijas valstu neatkarību.

Lai to panāktu, bija svarīgi ciešāk pietuvināties ietekmīgākajām starptautiskajām organizācijām, nodrošināt jēlkādu līdzdalību to darbībā. Baltijas valstis apelēja gan pie Apvienoto Nāciju Organizācijas sirdsapziņas, atgādinot Baltijas valstu klaji netaisno un nepamatoto Baltijas valstu pārstāvju atstādināšanu no dalības ANO 1946. gadā, gan pie Eiropas drošības un sadarbības apspriedes dalībvalstīm. 1990. gada 30. jūnijā tika nosūtīta kopīga vēstule Eiropas parlamenta prezidentam ar lūgumu izveidot oficiālu triju Baltijas valstu starpparlamentāru delegāciju Eiropas parlamentā, kas ļautu ātrāk atjaunot Latvijas, Lietuvas un Igaunijas reālo valstiskumu un stiprināt demokrātisku kārtību šajās valstīs. Vienlaikus tika nosūtīta vēstule arī Eiropas Padomes Parlamentārās asamblejas prezidentam ar lūgumu dot Latvijai, Lietuvai un Igaunijai speciālu viesu delegācijas statusu šajā organizācijā.³⁰

Starptautiskās organizācijas izcēlās ar spēju konsekventi nesadzirdēt Baltijas valstu lūgumus, īpaši vēl 1990. gadā. Tās vairāk uztrauca PSRS nostāja, un bija jūtama nevēlēšanās Baltijas jautājumu no PSRS iekšējās lietas pārvērst par starptautiski risināmu problēmu, jo tas draudēja ar attiecību saasināšanu ar Padomju Savienību. Nesekmīgi Baltijas valstīm beidzās pirmais mēģinājums būt klāt EDSA konferencē Parīzē 1990. gada 19. novembrī. Saskaņā ar PSRS protestu Igaunijas, Latvijas un Lietuvas pārstāvji, kuri bija ieradušies uz konferenci, tika izraidīti no sēžu zāles. Ledus nedaudz sakustējās 1991. gadā, kad arvien skaidrāk iezīmējās Baltijas valstu konsekventā virzība uz neatkarību un PSRS bija iedragājusī savu reputāciju ar vardarbīgajām akcijām Baltijā (gan janvārī Viļņā un Rīgā, gan ar terora aktiem pret muitas posteņiem). Viens no nopietnākajiem Baltijas valstu diplomātijas panākumiem bija tas, ka 1991. gada jūnijā Baltijas jautājums beidzot tika apspriests Eiropas Padomes parlamenta asamblejas vasaras sesijā Helsinkos, piedaloties Latvijas, Lietuvas un Igaunijas vadītājiem, kā arī PSRS pārstāvjiem. Lai arī šeit netika pieņemti kādi nopietni likumi, tomēr pati apspriešana piesaistīja pasaules uzmanību Baltijai, un šim faktam bija svarīga politiska nozīme.

Tika izmantota katra vismazākā iespēja pievērst uzmanību Baltijas valstu situācijai un to neatkarības centieniem. Sakarā ar

sešu valstu ārlietu ministru tikšanos Maskavā jautājumā par Vācijas apvienošanas ārējo aspektu starptautiski tiesisko noregulējumu LR AP 1990. gada 5. septembrī pieņēma memorandu. Tajā bija uzsvērts, ka nevar būt runa par taisnīgu Eiropas problēmu nokārtojumu, neatrisinot arī Baltijas valstu pašreizējo statusu. Tika arī atzīmēts, ka Baltijas problēma ir starptautiska mēroga jautājums un nekādā ziņā nav PSRS iekšēja lieta. Tādēļ LR AP aicināja tikšanās dalībniekus apspriest Baltijas jautājumu speciālā četru valstu (PSRS, ASV, Lielbritānija un Francija) konferencē tuvākajā laikā, uzaicinot pilvarotus LR pārstāvjus.³¹

Viens no pirmajiem Latvijas soļiem lielajā diplomātijā bija LR MP priekšsēdētāja Ivara Godmaņa un ārlietu ministra Jāņa Jurkāna viesošāns ASV 1990. gada jūlijā. Lai arī tai bija privāts raksturs, tomēr vizītes laikā Latvijas pārstāvjus pieņēma gan ASV valsts sekretārs Dž. Beikers, gan – pilnīgi negaidīti – arī ASV prezidents Dž. Bušs. Dž. Beikers sarunā uzsvēra, ka ASV joprojām neatzīst Baltijas valstu inkorporācijas tiesiskumu PSRS sastāvā un uzskata, ka Baltijas valstīm ir īpašs statuss salīdzinājumā ar citām PSRS republikām un pilnīgas tiesības atjaunot savu valsts tiesiskumu sarunu ceļā ar PSRS. Atturīgāks savos spriedumos bija Dž. Bušs, kurš galvenokārt uzklusēja teikto par situāciju Baltijā. Tikšanās laikā I. Godmanis ierosināja Dž. Bušam Rīgā atvērt ASV informācijas centru.³² Šīs tikšanās apliecināja, ka Rietumi gan turpina neatzīt Baltijas valstu inkorporāciju PSRS sastāvā, taču nav gatavi atzīt Baltijas valstu patstāvību tās starptautiski tiesiskajā izpratnē.

Latvijas diplomātiem izdevās nostiprināt labas attiecības ne tikai ar ASV, bet arī ar Skandināvijas valstīm, pirmām kārtām Dāniju, Zviedriju, Norvēģiju, kā arī ar Angliju, nedaudz vēlāk arī ar Franciju, kur 1991. gada maijā tika panākta vienošanās par Baltijas informācijas centra izveidošanu Parīzē.³³ Latvijas informācijas biroji uzsāka darbu Kopenhāgenā, Stokholmā, Briselē, Bonnā un vēlāk kalpoja par labu pamatu vēstniecību izveidošanai. Ne tik ciešas izveidojās attiecības ar Eiropas dienvidu valstīm – Itāliju, Spāniju, Grieķiju u.c. Ārlietu ministrs J. Jurkāns to skaidroja tādējādi, ka labu attiecību nodibināšanā ir lieli trimdas latviešu nopelni tajās valstīs, kurās ir lielas un stipras latviešu emigrācijas organizācijas.³⁴

Latvijas ārpolitikā iezīmējās arī centieni savā neatkarības ceļā gūt Centrāleiropas bijušo sociālistisko valstu atbalstu un sekmēt sadarbību ekonomisko un sociālo problēmu risināšanā, kuras

daudzos parametros bija ārkārtīgi līdzīgas. Tomēr Polija, Ungārija, Rumānija, Čehoslovākija un Dienvidslāvija bija piesardzīgas kontaktu attīstīšanā, jo saprata, ka Latvija tām nav politiski izdevīgs partneris. Šī iemesla dēļ, piemēram, trīs reizes tika atcelta plānotā A. Gorbunova vizīte uz Ungāriju.

Siltāki toņi attiecībās ar Centrāleiropas valstīm iezīmējās tikai 1991. gada vasarā. 13. jūnijā tika parakstīta Latvijas un Polijas draudzības un sadarbības deklarācija, kas bija uzskatāma par soli abu valstu attiecību atjaunošanā.³⁵ Polijas gatavība šādas deklarācijas parakstīšanai jāvērtē ļoti augsti, jo tajā laikā Polijā vēl atradās ap 50 tūkstoši liels padomju karaspēka kontingents, kura izvešanu varēja sarežģīt Polijas labvēlīgā attieksme pret Baltiju. Savukārt 2. augustā līgums par ekonomiskajiem sakariem ar Čehijas un Slovākijas Federatīvo republiku, Latvijai bija pirmais šāda veida līgums kopš 1940. gada.

* * *

Latvijas ārpolitika 1990. – 1991. gadā vērtējama kā konsekventa, aktīva un neatlaidīga. Tā laika starptautiskajā sistēmā, kurā valstis nevēlējās sabojāt savas attiecības ar PSRS Baltijas dēļ, Latvijas ārpolitikas veidotāji kopā ar Lietuvu un Igauniju soli pa solim un kopumā sekmīgi virzījās uz galveno mērķi – Baltijas valstu starptautiskās neatkarības atzīšanu. Panāktie rezultāti neliecina par to, ka šajā sarežģītajā laikā ārpolitiku veidoja cilvēki bez atbilstošas izglītības un profesionālas pieredzes šajā jomā. Viņiem palīdzēja ticība Latvijas neatkarībai, kā arī noderēja tautas diplomātijas skola Atmodas pirmajos gados.

Atsauces un skaidrojumi

¹ Vēstījums PSRS tautām un demokrātiskajām kustībām. LR AP un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 21, 1168. lpp.

² LR AP deklarācija par Latvijas Republikas pievienošanas starptautisko tiesību dokumentiem un cilvēktiesību jautājumos. – LR AP un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 21, 1170. – 1173. lpp.

³ LR AP un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 21, 1165. – 1168. lpp.

⁴ LR AP un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 20, 356. p.

⁵ Par Latvijas Republikas Ārlietu ministriju. LR MP 1990. g. 9. jūlija lēmums Nr. 53. – LR AP un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 36, 612. p.

⁶ Par deputātu pieprasījumu sakarā ar ASV pilsoņa I. Embrekta izraidīšanu no Latvijas un Valsts drošības komitejas iestāžu darbības likumību. LR AP 1990. g. 16. jūlija lēmums. – LR AP un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 33, 558. p.

⁷ Cīņa, 1990, 25. jūl., 1. lpp.

⁸ Par to jautājumu risināšanas kārtību, kuri saistīti ar Savienotās republikas izstāšanos no PSRS. – PSRS 1990. g. 3. aprīļa likums. – PSRS Tautas Deputātu Kongresa un PSRS Augstākās Padomes Ziņotājs, 1990, Nr. 14, 252. p.

⁹ Latvijas Jaunatne, 1990, 17. maijs, 1. lpp.

¹⁰ Latvija 1985. – 1996. gadā. Notikumu hronika. Sastād. D. Bleiere. R., N.I.M.S., 1996, 30. lpp.

¹¹ Par Latvijas Republikas un Padomju Sociālistisko Republiku Savienības starpvalstu sarunām. LR AP 1990. g. 10. jūlija lēmums. – LR AP un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 30, 500. p.

¹² Turpat.

¹³ Latvijas Jaunatne, 1990, 26. jūl., 1. lpp.

¹⁴ Latvijas Jaunatne, 1990, 2. aug., 1. lpp.

¹⁵ Latvija 1985. – 1996. gadā. Notikumu hronika, 35. lpp.

¹⁶ LR AP un Valdības Ziņotājs, 1991, Nr. 17/18, 114. p.

¹⁷ Turpat.

¹⁸ Diena, 1991, 24. janv., 1. lpp.

¹⁹ Jurkāns J. Par Latvijas 1991. gada janvāri un augustu // Latvijas Vēstnesis, 1996, 21. augusts.

²⁰ Neatkarīgā Cīņa, 1994, 4. jūn.

²¹ Diena, 1991, 20. febr., 1. lpp.

²² Diena, 1991, 21. febr., 1. lpp. Ilmārs Bišers sarunu perspektīvu raksturoja šādi: "Uz šīm sarunām mēs neraugāties ar rožainu optimismu, jo labi saprotam: delegācijas gan tika izveidotas pēc Gorbačova iniciatīvas, tomēr tas notika janvāra traģēdiju un Rietumu spiediena spēcīgā ietekmē. Tāpat ir skaidrs, ka ne jau šīs delegācijas parakstīs nopietnus lēmumus. Mūsu uzdevums ir sagatavot sarunu nākamo – augstākā līmeņa – posmu un, cik vien iespējams, jau pašreiz vājināt divvaldību Latvijā." (Latvijas Jaunatne, 1990, 25. apr., 1. lpp.)

²³ Diena, 1991, 16. apr., 1. lpp.

²⁴ LR AP un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 21, 1168. – 1169. p.

²⁵ Latvijas Jaunatne, 1990, 15. maijs, 1. lpp.

²⁶ LR AP un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 51, 810. p.

²⁷ Turpat 811. p.

²⁸ Latvija 1985. – 1996. gadā. Notikumu hronika, 29. lpp.

²⁹ Par pirmām kārtām veicamajiem pasākumiem Latvijas, Lietuvas un Igaunijas ekonomiskās sadarbības realizēšanai. LR MP 1990. g. 10. augusta lēmums Nr. 90. – LR AP un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 43, 670. p.

³⁰ Latvijas Jaunatne, 1990, 7. jūlijs, 1. lpp.

³¹ LR AP memorands sešu valstu ārlietu ministru Maskavas tikšanās "Par Vācijas apvienošanas ārējo aspektu starptautiski tiesisko galīgo noregulējumu" dalībniekiem. – LR AP un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 38, 631. p.

³² Latvijas Jaunatne, 1990, 1. aug., 1. lpp.

³³ Latvijas Jaunatne, 1990, 30. maijs, 1. lpp.

³⁴ Turpat.

³⁵ Ārlietu ministrs Jānis Jurkāns augsti novērtēja parakstīto sadarbības deklarāciju ar Poliju, norādot, ka "poļu valdība līdz ar to faktiski atzīst mūsu demokrātiski ievēlēto valdību." (Diena, 1991, 18. jūn., 1. lpp.) Deklarācijas nozīme izpaudās arī tajā faktā, ka tajā bija atzīmēta abu valstu gatavība, tiklīdz tas būs reāli iespējams, atjaunot diplomātiskās attiecības.

Drošības politika un militāro struktūru veidošana

Latvija, tāpat kā pārējās Baltijas valstis, varēja atkal patstāvīgi realizēt savu drošības politiku un reāli uzsākt valsts aizsardzības sistēmas veidošanu tikai pēc neatkarības starptautiskās atzīšanas 1991. gada augustā–septembrī. Tomēr jau 1991. gada janvāra barikāžu laikā dzima pārliecība un nostiprinājās apņēmība, ka savu brīvību un neatkarību Latvija otrreiz bez cīņas neatdos. Valsts paš aizsardzības sistēmas veidošana faktiski aizsākās jau 1991. gada 24. janvārī līdz ar Sabiedrības drošības departamenta izveidošanu (par tā direktoru kļuva Jānis Baškers).

Zemessardzes izveidošana

Vēl pirms Latvijas kā neatkarīgas valsts starptautiskās atzīšanas 1991. gada jūnijā–jūlijā tika izstrādāts likumprojekts par zemessardzi. Šo likumu Augstākā Padome nevilcinādamās 23. augustā pieņēma. Likums par Latvijas Republikas zemessardzi tādējādi kļuva par vienu no pirmajiem likumiem, kuru Augstākā Padome pieņēma tūlīt pēc augusta puča. Likums noteica, ka zemessardze ir brīvprātīgs sabiedrības paš aizsardzības formējums un tās darbības mērķis ir iesaistīt Latvijas Republikas iedzīvotājus valsts un sabiedrības aizsardzībā.¹ Zemessardzes veidošana sākās vienlaicīgi ar likuma pieņemšanu. Brīvprātīgo bija daudz vairāk, nekā cerēts, un viņi pieteicās zemessardzē visos Latvijas rajonos un pilsētās. Daudzi no viņiem bija janvāra barikāžu dalībnieki. Par LR zemessardzes priekšnieku kļuva LR Augstākās Padomes priekšsēdētājs Anatolijs Gorbunovs, bet par Zemessardzes štāba priekšnieku – Ģirts Kristovskis, LR Augstākās Padomes deputāts.

Dažu mēnešu laikā zemessardzes 35 bataljonos visā Latvijā bija jau iesaistījušies 10 000 cilvēku.² To darbības vadību nodrošināja Latvijas Republikas Zemessardzes štābs, kurā sākotnēji bija izveidotas 11 dažādas daļas, kas palīdzēja šo lielā apjoma darbu veikt īsos termiņos un organizēti. Taču lielākā kļūda bija tā, ka Zemessardzes štābs pieļāva ieroču izsniegšanu vēl neapmācītiem un nesagatavotiem, dažkārt arī nepietiekami pārbaudītiem cilvēkiem. Tas negatīvi ietekmēja zemessardzes autoritāti, jo radīja vairākus disciplīnas pārkāpumus, nepāmatotu ieroču lietošanu un pat cilvēku upurus.

Obligātais dienests

Lai izveidotu valsts aizsardzības sistēmu un regulārus bruņotus spēkus, pirmais un svarīgākais jautājums bija par personālsastāva nodrošināšanu ar karavīriem un virsniekiem. Arī šo problēmu izdevās atrisināt bez kavēšanās, jo attiecīgs likumprojekts bija jau gandrīz gatavs pirms augusta puča. 1991. gada 10. septembrī Augstākā Padome pieņēma likumu *Par Latvijas Republikas obligāto valsts dienestu*, kas stājās 1990. gada 1. marta likuma "Par alternatīvo (darba) dienestu" vietā.

Šis likums noteica, ka Latvijas Republikas pastāvīgiem iedzīvotājiem – vīriešiem vecumā no 19 līdz 50 gadiem – ir jāpilda Latvijas Republikas obligātais valsts dienests. Tas sastāvēja no aktīvā valsts dienesta un no valsts dienesta rezervē. Aktīvo dienestu likums paredzēja militāra dienesta veidā, bet valsts dienesta rezervē iekļāva personas vecumā līdz 50 gadiem, kuras bija nodienējušas aktīvajā valsts dienestā paredzēto laiku. Bija arī noteikts, ka pēc Latvijas Republikas pilsoņa statusa noteikšanas militārajā dienestā var iesaukt tikai Latvijas Republikas pilsoņus, bet valsts dienesta rezervē ieskaitāmi visi PSRS Bruņoto spēku rezervisti – Latvijas Republikas pilsoņi.

Likums paredzēja, ka personas aktīvā valsts dienesta pildīšanai militārajā dienestā norīko Iekšlietu ministrijas, Muitas departamenta formējumos. Pēc šo institūciju pieprasījuma apmierināšanas pārējos dienestniekus varēja norīkot darba dienestā, vadoties no uzņēmumu, iestāžu un organizāciju iesniegtajiem pieprasījumiem. Darba dienestu varēja izvēlēties tās personas, kuru konfesionālā pārliecība neļāva pildīt militāro dienestu. Aktīvā valsts dienesta ilgums bija noteikts 18 mēneši, darba dienestā – 24 mēneši.³

Augstākā Padome sakarā ar šī likuma spēkā stāšanos uzdeva valdībai līdz 1991. gada 1. oktobrim izveidot valsts dienesta pārvalžu sistēmu visā Latvijā, jo likums noteica, ka rajonu (pilsētu) valsts dienesta pārvaldes kārto visus ar jauniešu iesaukšanu un rezervistu uzskaiti saistītos jautājumus. Lielākoties valsts dienesta pārvaldes darbu uzsāka likvidēto kara komisariātu telpās, kur daudzviet izdevās arī pārņemt nepieciešamās mēbeles un inventāru, bet vietām arī uzskaites kartotēku. Tas ļāva īsā laikā samērā normālos apstākļos izvērst valsts dienesta pārvalžu tīklu un jau rudenī uzsākt iesaukšanu aktīvajā valsts dienestā, ko jauniesaukto lielākā daļa devās pildīt robežapsardzē.

Vēl pirms likuma pieņemšanas par obligāto valsts dienestu Ministru Padomes priekšsēdētājs I. Godmanis 1991. gada 29. augustā parakstīja rīkojumu Nr. 326 "Par brīvprātīgo reģistrāciju robežapsardzības dienestam". Tā iesākās reāls darbs pie svarīgākās struktūras izveidošanas valsts aizsardzības sistēmā, kaut arī zināmus priekšdarbus jau bija veikusi Sabiedrības drošības departamenta Robežapsardzības daļa, kura tika izveidota vēl 1991. gada 1. jūlijā. Jau mēneša laikā dienestam robežsargos pieteicās 57 profesionāli sagatavoti bijušās padomju armijas virsnieki un 300 virsdienesta karavīru.

Tiesisks pamats tālākam darbam pie valsts robežu apsardzības nodrošināšanas bija 1991. gada 1. oktobrī pieņemtais likums *Par grozījumiem un papildinājumiem Latvijas Republikas 1990. gada 20. decembrī likumā "Par Latvijas Republikas valsts robežu"*. Izdarīto grozījumu un papildinājumu būtība bija tāda, ka likumdevējs noteica robežapsardzības karaspēka izveidošanas nepieciešamību. Par robežapsardzības karaspēka galveno uzdevumu noteica valsts robežu apsardzību uz sauszemes, ūdens un kontroli gaisa telpā. Likums arī noteica robežapsardzības karaspēka pienākumus un tiesības, stingri reglamentēja gadījumus, kad robežsargs tiesīgs pielietot šaujameroci, kā arī detalizēti paredzēja kārtību, kādā pildāms dienests robežapsardzības karaspēkā. Likums paredzēja, ka robežapsardzības karaspēks ir militārs formējums, kas pakļaujas Latvijas Republikas Aizsardzības ministrijai, par kuras izveidošanu Ministru Padomei uzdeva sagatavot attiecīgus priekšlikumus līdz 1991. gada 1. novembrim.⁴

Lai robežapsardzības karaspēku izveidotu, bija nepieciešams īsā laikā noorganizēt robežsargu apmācību sistēmu. Jau 7. oktobrī tika nosūtīti pirmie kursanti uz Mālpils robežsargu mācību centru. Izveidoja vēl trīs robežsargu mācību centrus: Vārves (Ventpils rajonā), Rīgas un Liepājas (jūras robežsargu sagatavošanai).

Robežsargu apmācīšanas noorganizēšana prasīja daudz pūliņu. Grūti bija atrast piemērotus pasniedzējus, jo Latvijā gandrīz nebija robežapsardzības speciālistu, kuri vismaz prastu latviešu valodu. Nebija gandrīz nekādu mācību un uzskaites līdzekļu. Ne visur izdevās uzreiz radīt normālus sadzīves apstākļus kursantiem. Neskatoties uz visām grūtībām, jau 1991. gada novembrī saīsinātu apmācību kursu beidza Mālpils mācību centra pirmie robežsargu instruktori, daļa no tiem deva savu pirmo robežsargu zvērestu Rīgā, Brāļu kapos Lāčplēša dienā – 11. novembrī.

Aizsardzības ministrijas izveidošana un tās pirmie uzdevumi

Neilgi pēc tam Latvijas Republikas Augstākā Padome nolēma nodibināt Latvijas Republikas Aizsardzības ministriju. Atjaunot agrāko Latvijas Kara ministrijas nosaukumu Augstākās Padomes deputāti neuzdrošinājās, baidoties, ka pasaule un pirmām kārtām Padomju Savienība to nesapratīs. Daži deputāti uzstāja, ka Latvijai nevajag savu armiju un līdz ar to arī Aizsardzības ministriju, bet ierosināja tās vietā izveidot Robežapsardzības ministriju. Tomēr deputātu vairākums 1991. gada 13. novembrī nobalsoja par Aizsardzības ministrijas izveidošanu.⁵ 19. novembrī par pirmo atjaunotās valsts aizsardzības ministru Augstākā Padome iecēla Tālavu Jundzi, līdz tam LR Augstākās Padomes Aizsardzības un iekšlietu komisijas priekšsēdētāju.⁶

Aizsardzības ministrija sāka veidoties uz Sabiedrības drošības departamenta bāzes (tā direktors bija Jānis Baškers), pārņemot tās materiālās vērtības un pieņemot darbā lielāko daļu departamenta darbinieku. Departamentu likvidēja ar valdības lēmumu 1991. gada 5. decembrī.⁷

Aizsardzības ministrijas tiešā pakļautībā nonāca arī valsts dienesta pārvaldes rajonos un pilsētās, kuras kārtoja jauniesaucamo un rezerves virsnieku uzskaites un iesaukšanas jautājumus, kā arī uzņēmās valsts robežas atjaunošanas funkcijas. Tāpat Aizsardzības ministrijai pakļāva jau izveidotos četrus minētos robežsargu apmācību centrus.

Aizsardzības ministrija par savu svarīgāko un neatliekamāko uzdevumu uzskatīja valsts robežu apsardzības nodrošināšanu, pirmām kārtām panākot valsts ekonomiskās robežas nosargāšanu, jo līdz tam uz lielākiem robežceļiem darbojās tikai muitas posteņi. Sabiedrība bija satraukta par to, ka pāri nekontrolētajām robežām aizplūda pārtikas produkti un preces, kas saražotas Latvijā un iekšējā tirgū bija nepietiekamā daudzumā.

1991. gada 13. decembrī aizsardzības ministrs izveidoja Latvijas Republikas Robežapsardzības karaspēka pārvaldi, kuru nedaudz vēlāk – 1992. gada 31. janvārī pārveidoja par Aizsardzības spēku Robežsargu brigādi. No 13. decembra sākās septiņu robežsargu bataljonu formēšana un Rīgas kontroles caurlaides punkta izveidošana lidostā. Īsā laikā tapa Daugavpils, Jelgavas, Liepājas, Ludzas, Valmieras, Ventspils un Viļakas robežsargu bataljoni, bet nedaudz vēlāk arī Sēlijas robežsargu bataljons.

Latvijas Republikas valsts robežu apsardzības atjaunošana LR Aizsardzības ministrijas vadībā tika uzsākta 1992. gada 1. februārī, pārņemot no Krievijas Federācijas robežsargiem kontroli Rīgas lidostā. Pakāpeniski no 1992. gada februāra Latvijas robežsargi pārņēma un atjaunoja valsts robežas apsardzību ostās, uz autoceļiem un dzelzceļa. Tā kā robežsargu skaits vēl nebija pietiekams (uz 1. maiju bija sagatavoti apmēram 1000 robežsargu), tad 1992. gada pavasarī un vasarā palīdzību robežu sargāšanā sniedza arī zemessargi. Ar 1992. gada 1. septembri tika kontrolētas visas valsts starptautiskās satiksmes līnijas, kā arī valsts sauszemes robeža visā tās garumā, izmantojot patrulēšanu un posteņus uz nelielajiem lauku ceļiem. Kontrole vēl nebija pietiekama un visaptveroša, jo nepietika cilvēku un tehniskais aprīkojums bija vājš, lielas grūtības bija ar transportu un degvielu. Daudz pūļu prasīja arī robežsargu mītņu izveidošana un iekārtošana robežu tuvumā. Neskatoties uz to, laikā no 1992. gada februāra līdz 1993. gada janvārim tika aizturēti 1172 robežpārkāpēji un kontrabandas preces vai priekšmeti 11 003 653 LVR vērtībā. Robežsargi saņēma vairāk nekā 120 mītnes, kas bija izvietotas gar visu Latvijas, robežu vairāk nekā 2000 km garumā. Šim nolūkam noderēja gan bijušās lauku skolu ēkas, gan kādreizējie bērnu dārzi, gan padomju armijas atstātie objekti.

Aizsardzības spēku veidošana

Nevarēja kavēties arī ar jūras un gaisa robežu pārņemšanu Latvijas robežsargu kontrolē, jo 1992. gadā vēl to turpināja darīt Krievijas Federācijas robežsargi un attiecīgi gaisa kontroles dienesti. Lai nodrošinātu vienotu vadību, sauszemes, jūras un gaisa robežu apsardzībā un vispirms jau to veidošanā, 1992. gada 21. janvārī nodibināja Aizsardzības spēku štābu, kuram pakļāva jau izveidoto Robežsargu brigādes štābu. Aizsardzības spēku štāba sastāvā 1992. gada 25. janvārī izveidoja Jūras spēku pārvaldi, bet 24. februārī – Gaisa un pretgaisa aizsardzības pārvaldi. Līdz ar to tika likti pamati vienotas valsts aizsardzības spēku sistēmas radīšanai Latvijā. Par tās komandieri kļuva pulkvedis Dainis Turlais.

Nodibinātā Jūras spēku pārvalde jūras kapteiņa G. Zeibota vadībā 1992. gada janvārī–februārī uzsāka Jūras spēku veidošanu, lai visdrīzākajā laikā pārņemtu Latvijas jūras robežu apsardzību. 1993. gada janvārī uz jau nedaudz agrāk izveidotā Liepājas jūras divizionā bāzes nodibināja Jūras spēku Dienvidu rajonu. Tā bruņo-

jumā izdevās iegūt 4 kuģus un 2 kuterus, kuri gan nebija piemēroti jūras robežsargu vajadzībām un prasīja lielus remontdarbus. Nepietika arī degvielas, tādēļ neizdevās nodrošināt jūras robežas apsardzību un ekonomiskās zonas kontroli pilnā apmērā.

Robežkontroles nodrošināšanai Rīgas jūras līcī 1993. gada martā sāka veidot Jūras spēku Centrālo rajonu, kura bāzi izvietoja Bolderājā, bijušā Krievijas kara flotes 56. jahtkluba telpās. Tā kā tur vēl atradās Krievijas Federācijas Baltijas flotes daļas, Centrālā rajona darbība bija apgrūtināta. Nepietika arī kuģu u.c. peldošo līdzekļu. Jūras spēku Centrālajā rajonā 1993. gada pirmajā pusē bija tikai 2 kuģi un reida kuteris, ar kuriem vēl neizdevās kontrolēt visu Rīgas jūras līča piekrasti.

Latvijas Gaisa aizsardzības spēku veidošana sākās 1992. gada februārī Aizsardzības spēku Gaisa un pretgaisa aizsardzības pārvaldes vadībā (priekšnieks pulkvedis Kārlis Kīns). Pārvaldes darbinieki sāka darbu pie attiecīgas koncepcijas un normatīvo aktu izstrādes, meklēja nepieciešamos speciālistus un tehniku. 1992. gada jūlijā izveidoja Aviācijas bāzi, kura izvietojās Spilves lidostā. Bāzes rīcībā valsts aviokompānija "Latvijas aviolinijas" nodeva 8 helikopterus Mi-2 un 12 lidmašīnas An-2, bet 2 lidmašīnas L-410 dāvināja Vācijas Federatīvā Republika. Diemžēl materiālo un finansiālo līdzekļu trūkuma dēļ lidojumu skaits bija ierobežots, bet pretgaisa aizsardzības sistēmas izveidošanu neizdevās pat uzsākt.

Nacionālās aizsardzības akadēmijas dibināšana

Aizsardzības spēku veidošana kavējās ne tikai katastrofālā līdzekļu trūkuma dēļ, bet arī tāpēc, ka nepietika kvalificētu instruktoru un virsnieku. Ja instruktoru sagatavošanai kalpoja izveidotie mācību centri, tad par jauno virsnieku kalvi bija jāklūst Latvijas Republikas Aizsardzības ministrijas Nacionālajai Aizsardzības akadēmijai, kuru izveidoja 1992. gada 13. februārī ar Ministru Padomes lēmumu Nr. 54. Šajā lēmumā bija noteikts, ka Nacionālā Aizsardzības akadēmija:

- sagatavo kadrus ar augstāko un vidējo militāro izglītību;
- organizē Aizsardzības spēku karavīru un darbinieku kvalifikācijas celšanu;
- veic zinātniskās pētniecības un metodisko darbu.⁸

Nacionālā Aizsardzības akadēmijā izveidoja divas fakultātes (Robežsargu un Mobilo strēlnieku), sešas katedras (stratēģijas un

vispārējās taktikas, ieroču veidu kaujas pielietošanas, bruņojuma un materiāli-tehniskās apgādes, fiziskās kultūras un sporta, humanitāro zinātņu, svešvalodu). Par akadēmijas priekšnieku iecēla pulkvedi Valdi Matīsu.

Sākotnēji Nacionālā Aizsardzības akadēmija izvietojās Mālpils Lauksaimniecības tehnikuma telpās, bet kopš 1992. gada oktobra sāka iekārtoties bijušās S. Birjuzova kara skolas telpās Rīgā.

Lai gan mācību un sadzīves apstākļi bija visai nepiemēroti, laikā no 1992. gada 6. aprīļa līdz 1992. gada 30. septembrim Nacionālā Aizsardzības akadēmija sagatavoja pirmos virsniekus un virsniekvietniekus; kopskaitā kursu pabeidza 73 cilvēki, no tiem 61 piešķīra leitnanta dienesta pakāpi. 1992. gada decembrī šeit sāka virsnieku un virsniekvietnieku sagatavošanas 6 mēnešu neklātienes kursu, kuru beidza 136 cilvēki. 1993. gada martā sākās pirmās kadetu apmācības pēc 3 gadu virsnieku sagatavošanas programmas, bet maijā pēc divgadīgas programmas mācības vakara nodaļā uzsāka 43 Latvijas Republikas Drošības dienesta virsnieki.

Aizsardzības konceptuālie un tiesiskie pamati

Vienlaicīgi ar valsts aizsardzības sistēmas veidošanu turpinājās diskusijas par valsts aizsardzības koncepciju. Tās pirmie varianti bija sagatavoti jau 1990. gada rudenī, bet visu laiku tika pārstrādāti un pilnveidoti. Diskusija galvenokārt turpinājās par diviem jautājumu kompleksiem: pirmām kārtām, vai un kāpēc Latvijai vajadzīga armija (aizsardzības spēki); otrām kārtām, kādai būt optimālai valsts aizsardzības sistēmai Latvijas apstākļos.

Lai šos strīdīgos jautājumus beidzot atrisinātu, pēc LTF iniciatīvas 1992. gada 22. – 23. februārī Jūrmalā notika plaša diskusija ar politiķu, speciālistu, virsnieku līdzdalību par Latvijas optimālāko aizsardzības modeli. Tās rezultātā izveidoja īpašu saskaņošanas komisiju, kurā ietilpa Augstākās Padomes Aizsardzības un iekšlietu komisijas, Aizsardzības ministrijas, Zemessardzes, LTF, Latviešu Strēlnieku apvienības, Nacionālo karavīru biedrības pārstāvji. Komisijas locekļiem izdevās atrast savstarpēju kompromisu un vienoties par optimālāko ceļu problēmas risināšanā. Komisijas sagatavoto dokumentu iesniedza Latvijas Republikas Aizsardzības un iekšlietu komisijai. Pēc detalizētas izskatīšanas tās sēdē 1992. gada 23. martā komisijas locekļi atbalstīja dokumentu ar nosaukumu “Latvijas Republikas aizsardzības koncepcija (politiskie un militārie pamati)”

un nodeva to publicēšanai un iedzīvotāju apspriešanai. Konceptija bija publicēta laikraksta "Diena" 1992. gada 3. aprīļa numurā, taču būtiski priekšlikumi vairs saņemti netika. Tāpēc uz tās pamata izstrādāja likumus *Par valsts aizsardzību*⁹ un *Par Aizsardzības spēkiem*¹⁰, kurus Augstākā Padome pieņēma 1992. gada 4. novembrī.

Likums *Par valsts aizsardzību* noteica, ka Latvijas Republikas aizsardzība ir valsts politisko, militāro, ekonomisko un sociāli tiesisko pasākumu sistēma, ko izveido, lai garantētu valsts drošību un iedzīvotāju aizsardzību. Tāpat likumā bija noteikts, ka valsts aizsardzības sistēma sastāv no Nacionālajiem bruņotajiem spēkiem, nemilitārajām valsts aizsardzības institūcijām un valsts tautsaimniecības struktūrām.

Atsevišķa nodaļa šajā likumā bija veltīta Nacionālajiem bruņotajiem spēkiem, kuru sastāvā likumdevējs iekļāva Latvijas Republikas Aizsardzības spēkus, Zemessardzi, Latvijas Republikas Drošības dienestu, bet kara laikā vai citā izņēmuma stāvoklī – arī atsevišķus Iekšlietu ministrijas bruņotos formējumus.

Aizsardzības koncepcija un attiecīgie likumi precizēja arī Aizsardzības spēku un Zemessardzes funkcijas, jo svarīgi bija panākt, lai tās pēc iespējas nedublētos un Nacionālie bruņotie spēki iekļautos vienotā valsts aizsardzības sistēmā. Daļēji tas izdevās, kaut gan daži politiķi un arī Zemessardzes pārstāvji bieži vien centās pierādīt, ka tikai un vienīgi Zemessardze ir Latvijai uzticamākais, nozīmīgākais un svarīgākais bruņotais formējums, kam ierādāma centrālā vieta Nacionālo bruņoto spēku sistēmā.

Neoliedzot Zemessardzes lojalitāti un zemessargu patriotisma jūtas, bija jāpanāk, lai zemessardze neveidotos par otru armiju, bet gan uzņemtos teritoriālās aizsardzības funkcijas un sniegtu palīdzību robežapsardzības spēkiem. Valsts aizsardzības koncepcijā izdevās panākt, ka zemessardzes uzdevumi tika formulēti sekojoši:

- piedalīties Latvijas Republikas aizsardzībā;
- aizsargāt svarīgus valsts, pašvaldību un tautsaimniecības objektus;
- aizsargāt iedzīvotājus un viņu mantu no noziedzīgas rīcības;
- palīdzēt valsts un pašvaldību iestādēm, kā arī iedzīvotājiem dabas un ekoloģisko katastrofu vai saimniecisku avāriju gadījumos un piedalīties to seku likvidēšanā.¹¹

Daļēji šie uzdevumi tika iekļauti jaunajā likumā *Par Latvijas Republikas Zemessardzi*, kuru Augstākā Padome pēc karstiem strīdiem pieņēma 1993. gada 6. aprīlī.¹²

Zemessardzes tiesiskais regulējums nenoliedzami bija pilnveidojams, jo tā strauji attīstījās, un uzkrātā pieredze atklāja arī trūkumus likumdošanā. 1993. gada sākumā Zemessardzes rindās bija jau vairāk nekā 17 000 cilvēku. No tiem apmēram 7% vai 1300 cilvēkiem Zemessardze bija pamatdarba vieta.

Jaunais likums precizēja Zemessardzes uzdevumus un funkcijas, sīki reglamentēja zemessargu iedalījumu un dienesta pakāpes, uzņemšanas kārtību Zemessardzē, paredzēja plašas zemessargu tiesības, viņu dienesta un sociālās garantijas. Būtiska izmaiņa, kas radīja daudzus iebildumus, bija paredzētā iespēja daļai jauniešu pildīt obligāto dienestu Zemessardzē. Iebildumi galvenokārt saistījās ar bažām, lai Zemessardze nekļūtu par alternatīvu Aizsardzības spēkiem, bet gan organiski papildinātu un veicinātu to darbību, iesaistot savās rindās iespējami lielāku brīvprātīgo skaitu.

Aizsardzības koncepcijā skaidri un pārskatāmi bija parādīta Aizsardzības spēku vieta Nacionālajos bruņotajos spēkos, Aizsardzības spēku struktūra un galvenie uzdevumi.

Koncepcija noteica, ka Aizsardzības spēkos ietilpst robežapsardzības spēki, mobilo strēlnieku spēki, gaisa un pretgaisa aizsardzības spēki un jūras spēki, kā arī speciālās (sakarū, sapieru u.c.) daļas un apakšvienības. Militārā uzbrukuma gadījumā mobilās strēlnieku apakšvienības tiktu papildinātas ar rezervīstiem un kopīgi ar zemessargu formējumiem izvērstos strēlnieku vienībās.

Aizsardzības koncepcija un vēlāk arī likums *Par Aizsardzības spēkiem* Aizsardzības spēku struktūrām izvirzīja sekojošus uzdevumus:

1. Robežapsardzības spēki:

- sargā un aizstāv valsts robežu;
- novērš vai pārtrauc visu veidu kontrabandas nogādāšanu pāri valsts robežai;
- nodrošina pierobežas zonas tiesiskā režīma ievērošanu un starptautisko līgumu izpildi, kurus Latvijas Republika noslēgusi valsts robežas jautājumos.

2. Mobilie strēlnieki:

- pilda valsts aizsardzības uzdevumus izņēmuma stāvokļa situācijās;
- piedalās avāriju un stihisku nelaimju novēršanā un to radīto seku likvidēšanā;
- palīdz robežapsardzības spēkiem aizstāvēt valsts robežu;

– sagatavo un uztur gatavībā mobilizācijas rezerves.

3. Gaisa un pretgaisa aizsardzības spēki:

- kontrolē un sargā valsts gaisa telpu;
- aizsargā svarīgus valsts objektus;
- pilda neatliekamās transporta un sanitārās avārijas funkcijas;
- piedalās glābšanas operācijās.

4. Jūras spēki:

- kontrolē un sargā valsts teritoriālos ūdeņus;
- kontrolē valsts ekonomisko zonu;
- novērš vai pārtrauc preču vai citu vērtību kontrabandu pāri valsts robežai;
- piedalās cilvēku meklēšanā un glābšanas operācijās jūrā un kuģu avāriju seku likvidēšanā;
- veic ekoloģisko uzraudzību jūrā.

No šo funkciju uzskaitījuma redzams, ka Aizsardzības spēku galvenais uzdevums bija valsts sauszemes, jūras un gaisa robežu

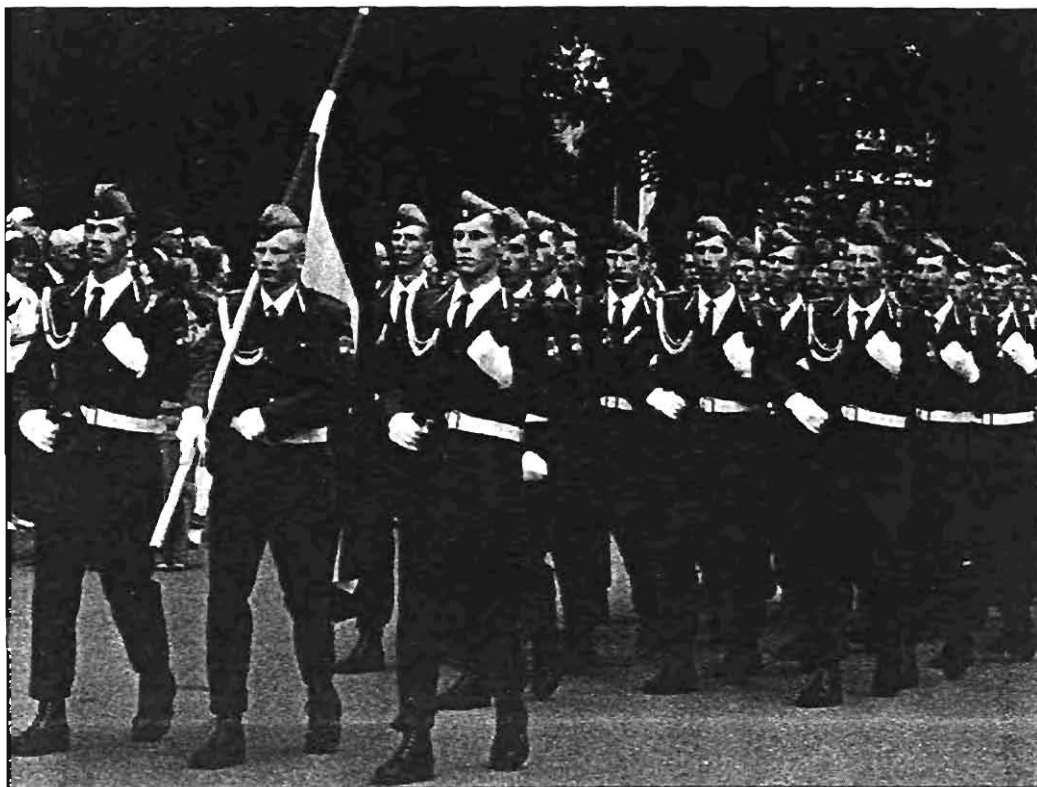
A. Blumberga foto

Pirmās Baltijas valstu Nacionālo bruņoto spēku formējumu parādes laikā pie Brīvības pieminekļa 1992. gada 23. augustā (parādes devīze "Vienoti Baltijas brīvībai")

apsardzība un kontrole. Līdz ar to katrs karavīrs bija arī sagatavots kā robežsargs, savukārt katrs robežsargs tika sagatavots arī kā karavīrs, kurš nepieciešamības gadījumā aizstāv savas valsts teritoriju. Šī koncepcija, kā redzams, strikti nenorobežoja armijas un robežapsardzības funkcijas, bet tās organiski savienoja. Mazas un trūcīgas valsts apstākļos tas bija īpaši svarīgi, jo ļāva ievērojami ietaupīt līdzekļus, neveidojot atsevišķu robežapsardzības dienestu un armiju. Tāpēc arī šai bruņoto spēku sastāvdaļai nolēma izvēlēties pietiekami neitrālu nosaukumu, nesaucot to par armiju vai robežapsardzi, bet gan par Aizsardzības spēkiem. Rietumvalstu un NATO militārie speciālisti atzinīgi novērtēja šādu pieeju valsts aizsardzības sistēmas veidošanā sākotnējā periodā, lai arī tai nebija analoģu nevienā Eiropas valstī, izņemot Lietuvu.

Aizsardzības koncepcija arī noteica, ka, ņemot vērā robežapsardzības prioritāti valsts aizsardzībā, Aizsardzības spēku skaitliskais sastāvs aktīvajā dienestā varētu būt 1992. gada be-

A. Blumberga foto

*Latvijas karavīri pirmajā Baltijas valstu Nacionālo bruņoto spēku formējumu parādē pie Brīvības pieminekļa
1992. gada 23. augustā*

gās – 6000 cilvēku, 1993. gada beigās – 9000 cilvēku. Tomēr pārsniegt 6000 cilvēku robežu neizdevās arī 1993. gadā, jo valsts aizsardzībai nepietika piešķirto līdzekļu. Tā, piemēram, 1993. gadam piešķirto līdzekļu daudzums sastādīja 2,9% no valsts budžeta. Ja Aizsardzības spēkiem jau būtu nepieciešamā infrastruktūra, transporta līdzekļi un bruņojums, tad šī summa tik tikko pietiktu 5000 – 6000 vīru uzturēšanai. Necīgās budžeta summas valsts aizsardzībai liecināja arī par tā laika valdības un Augstākās Padomes deputātu vairākuma skeptisko attieksmi pret valsts aizsardzības sistēmas veidošanu, jo politiķi nenovērtēja militārā faktora lomu mazas valsts apstākļos, jo vairāk – ar tik lielu kaimiņu Austrumos.

Valsts aizsardzības koncepcija un likums *Par valsts aizsardzību* noteica arī nemilitārās valsts aizsardzības sistēmas institūcijas. Par tādām tika atzītas Satversmes aizsardzības birojs, nevardarbīgās aizsardzības struktūrvienības un civilās aizsardzības sistēma.

A. Blumberga foto

*Lietuvas karavīri pirmajā Baltijas valstu Nacionālo bruņoto spēku formējumu parādē pie Brīvības pieminekļa
1992. gada 23. augustā*

Tomēr Latvijas Republikas Augstākās Padomes darbības laikā nepaguva izveidot Satversmes aizsardzības biroju, kaut gan bija jau sagatavoti un apspriesti vairāki likumprojekta varianti. Palika neizveidotas arī nevardarbīgās aizsardzības struktūrvienības, galvenokārt tāpēc, ka daļa deputātu tā arī nespēja saprast un novērtēt nevardarbīgās aizsardzības jēgu un nozīmi.

Likums *Par valsts aizsardzību* sakārtoja Nacionālo bruņoto spēku struktūru, precizēja to funkcijas, taču vēl nespēja izveidot vienotu aizsardzības sistēmu, kurā visas struktūras būtu pakļautas valdībai, vienai ministrijai un vienam komandierim. Aizsardzības spēki bija pakļauti Aizsardzības ministrijai, bet Zemessardze un Drošības dienests atradās ārpus valdības un ministriju kontroles, pakļaujoties tieši Augstākajai Padomei. Diemžēl pašā sākumā neizdevās valsts aizsardzības sistēmu sakārtot atbilstoši pasaules demokrātisko valstu standartiem. Kavēja gan politiskās ambīcijas, gan zināšanu un pieredzes trūkums.

A. Blumberga foto

*Igaunijas karavīri pirmajā Baltijas valstu Nacionālo bruņoto spēku formējumu parādē pie Brīvības pieminekļa
1992. gada 23. augustā*

* * *

Novērtējot padarīto aizsardzības jomā kopumā, jāsecina, ka nepilnu divu gadu laikā (1991. – 1993.) tika izveidotas svarīgākās valsts aizsardzības institūcijas un izvēsta paš aizsardzības sistēma, kas balstījās uz brīvprātības principiem (zemessardze). Tika izstrādāta saprātīga valsts aizsardzības stratēģija, pamatvilcienos nodrošināta sauszemes un jūras robežu kontrole, sagatavoti jauni virsnieki un instruktori. Īsā laikā tika izstrādāti un pieņemti arī visi nepieciešamie likumi, reglamenti u.c. normatīvie akti, kas nodrošināja valsts aizsardzības tiesisku funkcionēšanu, kā arī civilās kontroles īstenošanu pār militārajām struktūrām.

Atsauces un skaidrojumi

¹Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1991, Nr. 35/36, 1658. lpp. Likums ietvēra 5 nodaļas: 1) vispārīgie noteikumi; 2) zemessargu pienākumi, tiesības un atbildība; 3) zemessardzes organizatoriskā uzbūve; 4) zemessargu sagatavošana; 5) zemessargu darbības garantijas.

²Diena, 1991, 13. dec.

³Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1991, Nr. 39, 1843. lpp.

⁴Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1991, Nr. 42, 2048. lpp.

⁵Turpat, 2291. lpp.

⁶Turpat, 2295. lpp.

⁷Par Latvijas Republikas Ministru Padomes Sabiedrības drošības departamenta likvidāciju. LR Ministru Padomes lēmums Nr. 345, Diena, 1991, 17. dec.

⁸Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1992, Nr. 15/16, 808. lpp.

⁹Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1992, Nr. 46/47/48, 2470. lpp.

¹⁰Turpat, 2475. lpp.

¹¹Latvijas valsts aizsardzības likumi. – R., Junda, 1994, 18. lpp.

¹²Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1993, Nr. 16/17, 1001. lpp.

Atgriešanās starptautiskajā aprītē – atjaunotās Latvijas ārpolitika

Pēc augusta puča notikumiem un pilnīgas neatkarības pasludināšanas Latvijas ārpolitikas pamatuzdevums bija nodrošināt atjaunotās valsts neatkarību un drošību. Lai šo uzdevumu īstenotu bija nepieciešams: 1) panākt iespējami plašāku Latvijas starptautisko atzišanu; 2) nodibināt diplomātiskās attiecības ar valstīm, kas atzinušas Latviju; 3) atvērt vēstniecības Latvijai nozīmīgajās valstīs un izvērst to darbību.

Īsā laikā pēc pilnīgas neatkarības pasludināšanas Latvijas Republiku bija atzinušas vairāk nekā 100 valstis. Diplomātiskas attiecības nodibinājās ar 53 valstīm. 22 valstīs atvēra Latvijas vēstniecības, konsulātus un pārstāvniecības.¹ Ar vairākiem desmitiem valstu Latvijas Republika noslēdza divpusējus starptautiskos līgumus, galvenokārt par sadarbību ekonomikā, tirdzniecībā un transportā.

Ārpolitikā diemžēl neizdevās izstrādāt un pieņemt vienotu un konsekventu darbības koncepciju. Līdz ar to netika noteiktas valsts darbības prioritātes un galvenie drošības virzieni šajā svarīgajā jomā, realizētā ārpolitika reizēm bija haotiska un nekonekventa. Par to, protams, lielākā daļa atbildības jāuzņemas Ārlietu ministrijai un Augstākās Padomes Ārlietu komisijai, lai arī ārlietās trūka profesionālu, pieredzējušu kadru, nebija pietiekami daudz līdzekļu un tehniskā nodrošinājuma.

Neskatoties uz viedokļu dažādību politiķu vidū un ārpolitikas koncepcijas trūkumu, laikā no 1991. gada septembra līdz 6. Saeimas vēlēšanām 1993. gada jūnijā Latvijas realizētajā ārpolitikā pietiekami skaidri iezīmējās centieni rast starptautisko atbalstu savām drošības interesēm un to optimālāko ceļu meklējumi, kuri varētu Latvijai sniegt drošības sajūtu, bet tālākā perspektīvā, iespējams, arī drošības starptautiskās garantijas. Latvijas valdības un politiķu centieni starptautiskajā arēnā šajā laikā galvenokārt vērsās uz to, lai realizētu sekojošas drošības intereses:

1) panāktu okupācijas karaspēka ātru un pilnīgu izvešanu no Latvijas un pārējo Baltijas valstu teritorijas, kā arī okupācijas seku likvidēšanu;

2) veicinātu Latvijas ātrāku tuvināšanos un integrēšanos Eiropas un pasaules politiskajā, ekonomiskajā un drošības sistēmā;

Arturo Mari foto

*Ar Romas pāvestu Jāni Pāvilu II 1993. gada 21. maijā Vatikānā tiekas
LR aizsardzības ministrs Tālavis Jundzis un LR ārlietu ministrs Georgs Andrejevs*

3) rastu atbalstu Latvijas valsts aizsardzības sistēmas pamatu izveidē un robežapsardzības nodrošināšanā;

4) stiprinātu Baltijas valstu vienotību, saskaņotu realizējamo drošības politiku un panāktu vienotus principus Baltijas valstu aizsardzības sistēmu izveidē.

Karaspēka izvešanas problēmu risināšana

Latvijas un pārējo Baltijas valstu ārpolitikā tika ziedotas visas pūles, lai pēc iespējas ātrāk panāktu okupācijas karaspēka pilnīgu izvešanu no Baltijas reģiona. Laikam gan nevienam citam jautājumam ārpolitikā 1991. – 1993. gadā netika veltīts tik daudz laika, enerģijas un līdzekļu. 1991. gada septembrī Latvijā bija PSRS bruņoto spēku 51 348 militārpersonas, to skaitā 13 530 virsnieki, 7513 praporščiki, 30 305 karavīri un seržanti. Latvijā izvietojās 3 padomju divīzijas, 7 brigādes, 3 atsevišķi pulki, 3 karaskolas.²

Šī svarīgā jautājuma atrisināšanu Latvija gribēja panākt tūlīt pēc neatkarības atzīšanas, cenšoties uzsākt starpvalstu sarunas ar PSRS un Krieviju. Taču 1991. gada rudenī politiskā situācija Maskavā bija tik svārstīga un neskaidra, ka nebija iespējams skaidri pateikt, vai karaspēka izvešana ir vairāk atkarīga no PSRS prezidenta M. Gorbačova nostājas vai jaunās Krievijas vadītāja B. Jeļcina lēmumiem. Ņemot to vērā, Latvijas Republikas Augstākā Padome izveidoja delegāciju sarunām ar PSRS un Krieviju. Par tās vadītāju 1. oktobrī iecēla deputātu un LTF frakcijas vadītāju Augstākajā Padomē J. Dineviču. Beidzot arī PSRS izveidoja delegāciju sarunām ar Latviju. Par tās vadītāju nozīmēja PSRS prezidenta sevišķu uzdevumu padomnieku A. Jakovļevu.

J. Dinēviča un A. Jakovļeva pirmā tikšanās notika 1991. gada 3. oktobrī Maskavā, un tā ilga apmēram 20 minūtes. Šajā laikā J. Dinēvičs spēja pamatot Latvijas pozīciju, ka starpvalstu sarunās vispirms izskatāms jautājums par armijas izvešanu, jo tā destabilizē situāciju un neļauj normalizēt attiecības ar cittautiešiem. Savukārt A. Jakovļevs pasvītvoja, ka galvenais jautājums sarunās būšot par vienādām tiesībām visiem Latvijas iedzīvotājiem.³ Taču nestabilā situācija Padomju Savienībā noveda pie tā, ka sarunas nesākās ne oktobrī, ne novembrī. Decembra sākumā PSRS vadība izlēma, ka sarunām jānotiek ārlietu ministrijas līmenī, un ar PSRS prezidenta M. Gorbačova dekrētu 11. decembrī par Padomju Savienības delegācijas vadītāju sarunām ar Latviju iecēla sūtni V. Kop-

teļcevu.⁴ Taču jau 23. decembrī Alma-Atā 11 republiku vadītāji parakstīja nolīguma protokolu par Neatkarīgo valstu savienības (NVS) izveidošanu, atzīstot, ka Padomju Savienība beigusī pastāvēt. Līdz ar to nedz Latvijai, nedz pārējām Baltijas valstīm tā arī nebija lemts pat uzsākt starpvalstu sarunas ar Padomju Savienību.

Okupācijas sekas Latvijā neizpaudās tikai padomju karaspēka klātbūtnē. Okupācijas laikā nelikumīgi tika atsavināta arī daļa Latvijas teritorijas. Ar PSRS 1944. gada 23. augusta dekrētu "Par Pleskavas apgabala izveidošanu" Latvijai atsavināja Abrenes apriņķa Kocēnu, Upmales, Linavas, Purvmalas, Augšpils, Gauru pagastu teritorijas, pievienojot tās KPFSR. Latvijas Republikas Augstākā Padome 1992. gada 23. janvārī izskatīja šo jautājumu un atzina par nelikumīgu Abrenes apriņķa daļas aneksiju. Pieņemtais lēmums tika pamatots ar to, ka Abrenes apriņķis jau kopš bīskapa Alberta laikiem piederējis Latvijai. Krievija to atzinusi jau 1920. gadā parakstītajā miera līgumā ar Latviju, un līgums spēku nav zaudējis.⁵

Pieņemtais lēmums Abrenes apriņķa jautājumā radīja ne tikai negatīvu rezonansi Krievijā. Zviedrijas premjerministrs K. Bildts tikšanās reizē ar visu trīs Baltijas valstu premjerministriem 1992. gada martā atzina: "Rudenī, kad Zviedrija atzina Baltijas valstis, mēs to izdarījām šo valstu tagad eksistējošās robežās. Tas nozīmē, ka mēs vadāmies no tā, ka šodienas robežām jāpaliek nemainīgām. Igaunijas un Latvijas prasībai atjaunot starpkaru posma robežas acīmredzot trūktu atbalsta Eiropas sabiedrībā."⁶

Arī ārlietu ministrs Jānis Jurkāns par šo lēmumu izteicās noraidoši. Intervijā laikrakstam "Diena" 1992. gada 7. maijā viņš paziņoja: "... tiek pieņemti karstgalvīgi bīstami lēmumi – pirmāmkārtām Abrenes jautājumā. Pasaules sabiedrība mūs ir atzinusi pēckara robežās, un mēs šo pieeju atzinām, parakstīdami Helsinku procesa noslēguma dokumentus."⁷ Šis bija viens no J. Jurkāna vēlākās demisijas iemesliem.

Pēc PSRS sabrukuma kādu laiku nebija skaidrības par Baltijas valstīm izvietotā bijušās Padomju Savienības karaspēka pakļautību. Tikai 1992. gada janvāra otrajā pusē Krievija paziņoja, ka uzņemas atbildību par bijušās PSRS Bruņotajiem Spēkiem aiz NVS robežām.

Latvijas starpvalstu sarunas ar Krieviju sākās 1992. gada 1. februārī, kad Rīgā uz dažām stundām ieradās Krievijas delegācija vicepremjera S. Šahraja vadībā. Pirmais sarunu raunds liecināja par Krievijas vēlmi iespējami ātri savu karaspēku pilnīgi izvest, bet līdz tā izvešanai ievērot Latvijas likumus un citus noteikumus.

S. Šahrajs piekrita, ka karaspēka izvešana sāksies jau martā. Parakstītajā protokolā visai cerīgi atspoguļojās daudzi Latvijai svarīgi jautājumi, kuri būtu risināmi nākamajos sarunu raundos, t.sk. par Latvijai nepieciešamo ieroču, munīcijas un kara tehnikas atstāšanu. Izvešanas beigu termiņu S. Šahrajs saistīja tikai ar dzīvokļu un sociālo jautājumu atrisināšanas nepieciešamību.

Pirmā tikšanās reize starpvalstu sarunās Latvijai deva cerības un pārliecību, ka pie sarunu galda sēdušies nevis vecās Padomju Savienības pārstāvji, bet jaunās demokrātiskās Krievijas delegācija. Diemžēl tā bija vienīgā reize, kad sarunas ar Krieviju par karaspēka izvešanu viesa optimismu, un vienīgā reize, kad Krievijas delegāciju vadīja demokrātiski noskaņotais un saprātīgi domājošais S. Šahrajs.

Pēc dažiem mēnešiem, kad darbu turpināja ekspertu grupas un par Krievijas delegācijas vadītāju iecēla Krievijas Ārlietu ministrijas sevišķo jautājumu vēstnieku S. Zotovu, Latvijas delegācijas optimisms noplaka. Sarunas nevedās un bieži nonāca tuvu strupceļam. 1992. gada maijā Latvijas Republikas Augstākās Padomes Ārlietu komisijas vadītājs I. Bērziņš bija spiests konstatēt: "Krievija bīstami atražo veco PSRS politiku. Vecā domāšana, kur tikai vārds PSRS tiek nomainīts ar vārdu Krievija, mums ir bīstama, un, formāli apstiprinot armijas izvešanas nepieciešamību, nekas netiek darīts, lai to izvestu."⁸

S. Zotova vadītā delegācija vispirms jau kategoriski noliedza atzīt Latvijas okupācijas faktu 1940. gadā un līdz ar to aizstāvēja pozīciju, ka karaspēka atrašanās Latvijā ir likumīga un tikai Krievijas labā griba ir pamats tam, ka šis karaspēks no Latvijas tiek izvests. Dažkārt Krievijas delegācijas locekļi sarunās aizrunājās pat tik tālu, ka Krievijas karaspēkam Latvijā esot diplomātiska imunitāte un no tās izrietošās tiesības. Krievijas puse karaspēka izvešanu saistīja ar neskaitāmiem nosacījumiem, pieprasīja garantēt Latvijas Republikas pilsonību visiem krieviem, kas vēlas palikt uz dzīvi Latvijā, to skaitā no izvedamās armijas demobilizētiem un, protams, viņu ģimenes locekļiem. Visu īpašumu, kas atrodas armijas pārziņā Latvijā, Krievijas puse uzskatīja par savu, izņemot ēkas, kas celtas pirms 1940. gada. Tajā pašā laikā Krievija izvairījās atzīt Latvijas pretenzijas uz Latvijas armijai 1940. gadā atņemto īpašumu, kā arī neatzina Latvijas tiesības uz bijušās PSRS īpašuma, tajā skaitā bruņojuma proporcionālu daļu, kas atbilstu Latvijas ieguldījumam PSRS budžetā okupācijas laikā. Krievija uzstāja, lai Latvijā paliktu

un funkcionētu tās militārie objekti – Skrundas RLS, Ventspils kosmiskās izlūkošanas centrs un Liepājas kara osta.

Latvijas politiķos nostiprinājās pārliecība, ka vienīgā cerība panākt Krievijas karaspēka ātru izvešanu ir šī jautājuma aktīva izvirzīšana visos iespējamajos starptautiskajos forumos un starptautiskajās organizācijās, kuras risina drošības problēmas. Šajā ziņā Baltijas valstis darbojās saskaņoti un nodrošināja sev zināmu starptautisku atbalstu. 1992. gada 7. jūlijā pasaules septiņas ekonomikā vadošās lielvalstis aicināja Krieviju izstrādāt grafiku padomju karaspēka izvešanai no Baltijas valstīm. “Lielā septiņnieka” vārdā Vācijas ārlietu ministrs K. Kinkels paziņoja, ka Krievijas ekonomiskās grūtības nevar attaisnot to, ka tās armija atrodas citu valstu teritorijā bez šo valstu piekrišanas.⁹ 10. jūlijā Helsinkos notika EDSA galotņu konference, kurā Helsinku procesa 52 dalībvalstu līderi parakstīja vairāk nekā 100 lappušu garu dokumentu “Pārmaiņu laika izaicinājums”. Baltijas valstu pārstāvji jau iepriekš bija krietni pastrādājuši, lai šī nozīmīgā dokumenta 15. paragrāfā tiktu izteikts aicinājums Krievijai nekavējoties noslēgt divpusējus līgumus par ātru, organizētu un pilnīgu ārvalstu karaspēka izvešanu no Baltijas valstīm.¹⁰

Sakarā ar lielvalstu un starptautisko organizāciju politisko spiedienu Krievija bija spiesta sarosīties karaspēka izvešanas jautājumā. 1992. gada 6. augustā Maskavā A. Kozirevs visiem trim Baltijas valstu ārlietu ministriem nodeva prezidenta B. Jeļcina akceptētu un ar Krievijas militārā resora vadību saskaņotu priekšlikumu paketi. Krievija aicināja baltiešus:

- 1) nodrošināt krievu tiesības Baltijas valstīs;
- 2) atteikties no teritoriālajām pretenzijām;
- 3) panākt vienošanos par Krievijas stratēģisko objektu saglabāšanu Baltijā uz ilgāku laiku;
- 4) atteikties no PSRS laikā radīto zaudējumu atlīdzināšanas, vienlaikus paredzot kompensāciju Krievijai par karaspēka atstāto nekustamo īpašumu, kā arī piedalīties dzīvokļu celtniecībā izvedamajam karaspēkam.¹¹

Minēto priekšlikumu paketē nebija konkretizēts, par kādiem stratēģiskiem objektiem iet runa un kurās Baltijas valstīs tie būtu saglabājami. Taču var saprast, ka Krievija arī šajā gadījumā konsekventi centās realizēt savu nostāju par Krievijas karabāžu vai cita veida militārās klātbūtnes saglabāšanu visās Baltijas valstīs uz pietiekami ilgu laiku.

Baltijas valstīm šie priekšlikumi nebija pieņemami. Latvijas Republikas Augstākā Padome, atbildot uz tiem, 1992. gada 15. septembrī pieņēma lēmumu, kurā formulēja pamatprincipus sarunām ar Krieviju:

- 1) armija izvedama bez jebkādiem nosacījumiem;
- 2) Latvijas Republikai ir starptautiskos līgumos noteiktas robežas, un ar Krieviju tās regulē 1920. gada 11. augusta miera līgums;
- 3) Krievijas karaspēka klātbūtnē netiks grozīts Latvijas Republikas pilsoņu kopums, naturalizējot jaunus pilsoņus;
- 4) turpmāk Krievijas militārajām iestādēm un kara daļām Latvijā būs jāievēro Augstākās Padomes apstiprināta uzturēšanās kārtība.¹²

Pieņemtajā lēmumā nav atrodams termina "okupācijas karaspēks" lietojums, jo, balsojot par to, pietrūka viena deputāta balss.

Sarunas nonāca strupceļā tad, kad B. Jeļcins, pakļaujoties totalitārisma un impērijas aizstāvju spiedienam iekšzemē, 1992. gada 29. oktobrī izdeva dekrētu par karaspēka izvešanas apturēšanu no Baltijas valstīm.¹³ Vienlaicīgi Krievija, atbildot uz Baltijas valstu pārstāvju nemitīgajām prasībām starptautiskajos forumos par svešzemju karaspēka izvešanu, izvērta plašu un agresīvu propagandu par it kā izplatītajiem cilvēktiesību pārkāpumiem un krievu likumīgo interešu aizskārumiem Baltijā.

1992. gada 8. novembrī Baltijas valstu vadītāji iesniedza kopēju vēstuli ANO ģenerālsekretāram B.B. Gali, lūdzot pievērst sevišķu uzmanību situācijai Baltijā, kas izveidojusies sakarā ar B. Jeļcina lēmumu apturēt karaspēka izvešanu. Tajā pašā dienā ANO ģenerālsekretārs saņēma B. Jeļcina parakstītu dokumentu par cilvēktiesību masveida pārkāpumiem Baltijā un lūgumu šo jautājumu iekļaut izskatīšanai ANO Ģenerālās asamblejas 47. sesijas dienas kārtībā.¹⁴ B. Jeļcina vēstuli nodeva izskatīšanai ANO komitejā, bet 47. sesijā skatīja jautājumu tikai par ārvalstu karaspēka izvešanu no Baltijas valstīm.

Latviju šeit pārstāvēja premjerministrs I. Godmanis, kurš savā runā no ANO tribīnes pasvītvoja, ka ārzemju karaspēka klātbūtnē Baltijā ne tikai apdraud šo valstu drošību, bet arī veicina spriedzi starp šo valstu etniskajām grupām. Šis karaspēks apdraud arī starptautisko mieru un drošību, var izraisīt un iesaistīties potenciālos pilsoniskos konfliktos, kas būtu drauds arī citām Eiropas valstīm.

Par Baltijas diplomātu panākumu var uzskatīt to, ka ANO Ģenerālās asamblejas 47. sesijā 1992. gada 25. novembrī pieņēma

rezolūciju, kas aicina pilnīgi izvest ārzemju karaspēku no Latvijas, Igaunijas un Lietuvas. Rezolūcija aicina ieinteresētās valstis pēc iespējas ātrāk panākt attiecīgas vienošanās, uzliek par pienākumu ANO ģenerālsekretāram veicināt šo procesu un regulāri informēt ANO dalībvalstis par karaspēka izvešanas gaitu, un sniegt par to ziņojumu Ģenerālai asamblejai tās nākamajā 48. sesijā.¹⁵

Zīmīgi, ka pēc ANO rezolūcijas pieņemšanas sarosījās arī Krievijas Tautas deputātu kongresa delegāti. 1992. gada 7. decembrī pieņemtajā lēmumā "Par Krievijas militāro politiku" cita starpā rekomendēts Krievijas prezidentam B. Jeļcinam maksimāli īsā laikā pabeigt sarunas ar Baltijas valstīm par Krievijas karaspēka statusu to teritorijā un karaspēka izvešanas kārtību.¹⁶

Diemžēl Baltijas valstis, pakļaujoties Krievijas spiedienam, parasti visai bikli nosauca ārzemju karaspēku tā īstajā starptautiski tiesiskajā apzīmējumā par okupācijas karaspēku. Ņemot vērā, ka starpvalstu sarunās karaspēka statusa noteikšanā bija pretēji viedokļi, kas līdz ar to ļāva katrai pusei izvirzīt savu koncepciju un pamatot atšķirīgus viedokļus par izrietošajiem pienākumiem, tad svarīgi bija panākt okupācijas fakta atzīšanu attiecībā uz 1940. gada jūnija notikumiem starptautiskajā līmenī. 1992. gada 26. novembrī Latvijas Republikas Augstākās Padomes Ārlietu komisija atzina par nepieciešamu griezties ANO Drošības padomē ar lūgumu noteikt agresijas faktu pret Baltijas valstīm 1940. gadā. Taču šis lēmums tā arī palika tikai uz papīra. Arī pārējās Baltijas valstis šajā virzienā neizrādīja pietiekamu aktivitāti un konsekvenci, cerot, ka būs labāk, ja attiecības ar Krieviju šajā jautājumā netiks saasinātas. Diemžēl tālākā notikumu gaita šo pieeju parādīja kā politisku tuvredzību, kas ne tikai nesekmēja starpvalstu sarunas, bet vēl vairāk tās sarežģīja.

Neskatoties uz politiskajiem cīņiem starptautiskajā arēnā un B. Jeļcina dekrētiem par karaspēka izvešanas apturēšanu, tā skaitliskais sastāvs konsekventi saruka. Uz 1993. gada 1. janvāri Latvijā vairs bija tikai 40% no tā kontingenta, kas bija pirms starpvalstu sarunu uzsākšanas, t. i., apmēram 27 000 vīru, kas izvietojās 680 karaspēka daļās un vienībās.¹⁷ Arī 1993. gadā karaspēka daudzums turpināja būtiski samazināties, no Latvijas Krievija nepārtraukti veda projām bruņojumu, tehniku, inventāru, munīciju.

Sarunas 1993. gada pirmajā pusē turpinājās ar mainīgiem panākumiem. Pēdējā sarunu raundā – pirms 5. Saeimas vēlēšanām Latvijā – 1993. gada maija beigās Maskavā tika parakstīti 10 nolī-

gumi, kas reglamentēja dažādus ar Krievijas karaspēka izvešanu saistītus jautājumus. 1993. gada maijā S. Zotovs pirmo reizi izteicās, ka karaspēka izvešanu būtu iespējams pabeigt 1994. gadā, ja Latvijas puse piekritīs Krievijas nosacījumiem. Viens no tiem toreiz saistījās ar Skrundas lokatora atstāšanu līdz 2003. gadam, t.i., vēl uz 10 gadiem. 1993. gada maijā, atbildot uz Latvijas delegācijas pieprasījumu, Krievijas puse oficiāli atteicās maksāt par tās karaspēka uzturēšanos Latvijā. Tomēr kopumā pēdējie sarunu raundi 1993. gada pavasarī bija konstruktīvāki un lietišķāki nekā pirms tam.

Sarunas bija lēnas un smagas ne tikai tāpēc, ka Krievijas puse ietiepīgi neatzina okupācijas faktu 1940. gadā un centās ignorēt mūsu taisnīgās un uz starptautisko tiesību normām pamatotās prasības, bet arī tāpēc, ka Latvijas delegācijai un tās vadītājiem trūka pieredzes un zināšanu šādu atbildīgu starptautiska līmeņa sarunu vešanai. Neskatoties uz to, sarunās bija jūtams progress, tās nepārtrūka, karaspēks turpināja atstāt Latviju nepārtraukti, un Latvijas delegācija palika nepieņemama principiālākos jautājumos.

Orientācija uz Rietumiem

Daudz pūliņu Latvijas ārpolitikā tika veltīti tam, lai pēc valsts neatkarības starptautiskās atzišanas iespējami ātri tuvinātos un integrētos Eiropas un pasaules politiskajā, ekonomiskajā un drošības sistēmā. Neitralitātes politika Latvijā nebija populāra, un vairums politiķu saprata, ka integrācija starptautiskajās struktūrās vairo arī Latvijas drošību. Savas drošības intereses Latvija saistīja pirmām kārtām ar tādām ietekmīgām starptautiskām organizācijām kā Apvienoto Nāciju organizācija, Eiropas Padome, Eiropas Kopiena, Eiropas Drošības un sabiedrības apspriede, Ziemeļatlantijas līguma organizācija, Rietumeiropas savienība, Ziemeļatlantijas asambleja, Baltijas jūras valstu padome.

Latvijai kopā ar pārējām Baltijas valstīm necerēti ātri izdevās pārvarēt visas formalitātes un jau 1991. gada 11. septembrī kļuva par Apvienoto Nāciju Organizācijas locekli. Zīmīgi, ka tieši pirms 70 gadiem – 1921. gada septembrī Latvija bija kļuvusi par Tautu Savienības loekli.

Vēl pirms iestāšanās ANO Latvija kopā ar pārējām Baltijas valstīm 1991. gada 10. septembrī Maskavā notiekošajā konferencē vienbalsīgi tika uzņemta par Eiropas Drošības un sadarbības

apspriedes (EDSA) pilntiesīgām dalībvalstīm. Pēc neilga laika – 15. oktobrī Helsinkos Latvija, Lietuva un Igaunija pievienojās arī EDSA 1975. gada Noslēguma aktam, bet 1991. gada 6. decembrī – Parīzes hartai. EDSA ietvaros Latvija, tāpat kā pārējās Baltijas valstis, rada iespēju aktualizēt un risināt Krievijas karaspēka izvešanas jautājumus (jau pieminētais EDSA 1992. gada 10. jūlija Helsinku dokuments), kā arī piedalīties citās samērā daudzveidīgajās EDSA aktivitātēs.

Vēl viens Latvijas ceļš uz Eiropu un drošību aizsākās 1991. gada 18. septembrī Strashūrā, kur Eiropas Padomes parlamentārās asamblejas 43. sesijā Latvija, kā arī Lietuva un Igaunija tika uzņemtas Eiropas Padomē speciālā viesu statusā. Arī šeit Baltijas valstis ne reizi vien iesaistījās jautājumu apspriešanā par Krievijas karaspēka izvešanas nepieciešamību no Latvijas, Lietuvas un Igaunijas. Savas valsts neatkarības un drošības intereses Latvija spēja aizstāvēt arī daudzajās Eiropas Padomes komisijās, kuru pavisam bija apmēram piecdesmit.

1991. gada rudenī Latvijas politiķu skati pavērsās arī uz Ziemeļatlantijas līguma organizācijas (NATO) pusi. Lielākais Padomju Savienības bijušais ienaidnieks nu varēja kļūt par Latvijas draugu. "Tie, kas pazina 40 gadus pastāvējušo Ziemeļatlantijas aliansi, nebūtu varējuši iedomāties, ka NATO uzsāks kontaktus ar Austrumiem," 1991. gada decembrī teica NATO ģenerālsekretāra vietnieks politiskajos jautājumos G. fon Moltke, "ir sākusies jauna ēra – kā NATO, tā Eiropas vēsturē."¹⁸

Vēsturiskais brīdis pienāca pavisam drīz – 1991. gada 20. decembrī Briselē NATO mitnē pirmo reizi kopā ar NATO 16 valstu ārlietu ministriem sanāca sešu bijušā Varšavas līguma valstu ārlietu ministri, lai nodibinātu Ziemeļatlantijas Sadarbības padomi. Tajā iekļāvās postsociālisma valstis, kuru ārlietu ministri bija pārstāvēti šajā sanāksmē (vēlāk Sadarbības padomei pievienojās arī daudzas citas jaunizveidojušās valstis). Ziemeļatlantijas Sadarbības padomes izveidošanas koncepcija tika apstiprināta 1991. gada novembra NATO valstu vadītāju tikšanās laikā Romā, pamatojoties uz jauno stratēģiju un nepieciešamību izstrādāt krīžu novēršanas mehānismu, kas Rietumiem mazinātu draudus Austrumu nestabilitātes dēļ.¹⁹

Latvija šajā laikā neizvirzīja mērķi kļūt par NATO dalībnieci. Taču Latvijas politiķi apzinājās, ka Latvija tehnisku un finansiālu iemeslu dēļ tuvākajos gados nespēs iekļauties Rietumu tipa militārajā struktūrā. Savukārt no politiskā viedokļa paziņojums par

Latvijas vēlmi iestāties NATO tikai destabilizētu jau tā nestabilo politisko situāciju valstī un neizbēgami saasinātu attiecības ar Krieviju, kā arī palielinātu Krievijas virsnieku un militārās vadības pretestību armijas izvešanai no Latvijas.

NATO Sadarbības padomes ietvaros Latvijai radās iespēja nodibināt tiešus un sistemātiskus kontaktus ar NATO struktūrām, piedalīties drošības un aizsardzības problēmu apspriešanā, saņemt nepieciešamās Rietumvalstu militāro ekspertu konsultācijas, piedalīties semināros un apgūt speciālus kursus NATO mācību iestādēs.

Latvijas integrēšanās procesu starptautiskajā drošības sistēmā sekmēja arī tās iekļaušanās kopš 1991. gada novembra Ziemeļatlantijas asamblejā ar asociētās locekles tiesībām. Šajā ietekmīgajā organizācijā, kuru veidoja NATO valstu parlamentu pārstāvētie deputāti, radās iespēja Augstākās Padomes deputātiem sadarboties ar citu valstu parlamentāriešiem un attiecīgi ietekmēt viņu viedokļus Latvijai labvēlīgā virzienā.

1992. gadā Latvija uzsāka tuvināšanos Eiropas Kopienai, kuras jaunā stratēģija pēc Māstrihtas līguma parakstīšanas paredz vienotas Eiropas drošības un aizsardzības sistēmas izveidošanu.²⁰ Latvija 1992. gada 11. maijā parakstīja līgumu ar Eiropas Kopienu par tirdzniecību un sadarbību, tādējādi aizsākot Latvijai svarīgu, bet pietiekami grūtu un ilgstošu integrācijas ceļu Eiropā.

Sadarbības uzsākšana vai iesaistīšanās dažādās starptautiskajās organizācijās Latvijai faktiski bija tikai meklējumi, lai censtos atrast savu vietu un noskaidrotu iespējas starptautiskajā sistēmā, kura pati šajā laikā strauji pārveidojās. Ne vienmēr un visur Latvijas politiķus, kuriem, protams, nebija pietiekamas pieredzes, sagaidīja ar izpratni: "Tādēļ," norāda toreizējais ārlietu ministrs G. Andrejevs, "dažkārt nācās atklātā tekstā jautāt – kur jūs bijāt pēc Otrā pasaules kara, kad pametāt mūs likteņa varā".²¹ Tomēr samērā īsā laikā Latvijas politiķi panāca izpratni un atbalstu.

Baltijas vienotības stiprināšana

Pēc 1991. gada augusta notikumiem turpinājās darbs, lai stiprinātu Baltijas valstu vienotību, saskaņotu realizējamo ārējo un drošības politiku un panāktu vienotus principus Baltijas valstu aizsardzības sistēmu izveidē. Galvenokārt šos jautājumus risināja Baltijas padomes un Baltijas asamblejas ietvaros, Baltijas valstu ārlietu un aizsardzības ministru līmenī.

Jau pirmajā Baltijas padomes sēdē pēc Baltijas valstu starptautiskās atzīšanas 1991. gada 5. oktobrī Viļņā drošības jautājumi ieņēma centrālo vietu. Šajā reizē Baltijas padome pieņēma paziņojumu par nekavējošu PSRS karaspēka izvešanas nepieciešamību no Latvijas, Lietuvas un Igaunijas. Pieņēma arī rezolūciju par Baltijas valstu kopīgu darbu, lai izstrādātu drošības koncepciju.

Baltijas padomes loma nemazinājās arī turpmāk. Tajā tika saskaņota Baltijas valstu vadītāju pozīcija gan pirms EDSA Helsinku apspriedes, gan ANO Ģenerālās asamblejas sesijās, kurās tika pieņemtas Baltijas valstīm tik nozīmīgās rezolūcijas par Krievijas karaspēka izvešanas nepieciešamību. Baltijas padome uz savām sēdēm sanāca regulāri un ne tikai apsprieda jautājumus, bet pieņēma attiecīgus lēmumus, aicinājumus, paziņojumus. Lai arī dažkārt Baltijas padomes sēdes nebija pietiekami sagatavotas, tajās ne vienmēr izdevās atrisināt visas savstarpējās domstarpības, tomēr šī Baltijas valstu sadarbības forma, kurā valstis bija pārstāvētas augstākajā līmenī, sevi attaisnoja.

Baltijas valstu vienotību stiprināja arī sadarbība parlamentu līmenī. Šim nolūkam kalpoja Baltijas asambleja, kurā Baltijas valstu Augstākās Padomes bija deleģējušas savus pārstāvjus – deputātus. Baltijas asamblejas pirmā plenārsēde notika Rīgā 1992. gada 24. un 25. janvārī. Tajā pieņēma asamblejas nolikumu. Nolikumā bija teikts, ka Baltijas asambleja ir konsultatīva starpparlamentu institūcija trijām Baltijas valstīm interesējošo jautājumu un projektu apspriešanai. Arī Baltijas asamblejas pirmās sēdes svarīgākais jautājums bija okupācijas karaspēka izvešanas problēma.

Baltijas asambleja, protams, nespēja risināt jautājumus tik operatīvi kā Baltijas padome, taču arī tā pamazām uzkrāja pieredzi, izvērsa sadarbību ar analogiskām Ziemeļvalstu un Beniluksa valstu organizācijām. Ārpolitikas jautājumi, okupācijas seku likvidēšanas problēmas Baltijā pastāvīgi bija tās uzmanības centrā.

Cieša sadarbība izveidojās starp Baltijas ārlietu un aizsardzības ministriem. 1992. gada 2. jūnijā Pērnavā Latvijas, Lietuvas un Igaunijas aizsardzības ministri parakstīja vienošanās protokolu par sadarbību aizsardzības jomā. Tas paredzēja: pirmkārt, sadarbību militāri tehniskajos jautājumos, otrkārt, operatīvās informācijas apmaiņu un militāro atašeju institūta izveidošanu, treškārt, nepieciešamību izstrādāt konkrētu plānu rīcības koordinācijai krīzes gadījumos. Bija paredzēta arī sadarbība, kas varētu sekmēt vienošanas pretgaisa aizsardzības sistēmas izveidošanu, ieroču un sakaru

sistēmu standartizēšanu. Ministri arī vienojās, ka rīkos kopīgas Latvijas, Lietuvas un Igaunijas bruņoto spēku mācības un treniņus, veicinās sadarbību militāro zinātņu jomā. Lai arī ne visas šajā protokolā iekļautās idejas izdevās ātri un pilnīgi realizēt, tomēr tas ielika stabilu pamatu Baltijas vienotības stiprināšanai drošības un aizsardzības jomā.

Nebūtu pareizi pārspilēt vai idealizēt Baltijas vienotības reālos rezultātus. Līdzās nenoliedzami daudziem pozitīviem sasniegumiem ārpolitikas un drošības politikas saskaņošanā tomēr ne vienmēr domstarpības izdevās pārvarēt un ne mazums kopējo lēmumu un ieceru palika neizpildītas. Nereti pietrūka saskaņotības, nemaz nerunājot par vienotas taktikas trūkumu varāku jautājumu risināšanā. Viens no šādiem acīmredzamiem jautājumiem diemžēl ir Baltijas valstu nesaskaņotība starpvalstu sarunās ar Krieviju par karaspēka izvešanu.

Starpvalstu sarunās katrai valstij bija sava pieeja, kas nereti nostādīja smagā stāvoklī pārējās Baltijas valstis. Tā, piemēram, ja Lietuva varēja atļauties piešķirt pilsonību visiem okupācijas armijas demobilizētajiem, tad to nevarēja atļauties Igaunija un Latvija, kurās jau tā bija kritiski zems pamatnācijas īpatsvars. Lietuva izvēlējās 1992. gada 14. jūnijā sarīkot referendumu, kurā 90,7% no balsotājiem pieprasīja PSRS karaspēka izvešanu no Lietuvas, kā arī atlīdzināt Lietuvas iedzīvotājiem un valstij nodarītos zaudējumus. Taču to nedarīja Latvija un Igaunija. Tas vājināja Lietuvas referenduma nozīmi. Ja V. Lansberģis un B. Jeļcins 1992. gada 9. septembrī Maskavā vienojās par karaspēka izvešanu no Lietuvas līdz 1993. gada 31. augustam, tad to nespēja izdarīt ne Latvijas, ne Igaunijas vadītāji.

* * *

Latvijas ārpolitikas galvenie mērķi 1991. – 1993. gadā tika sasniegti daļēji. Okupācijas karaspēka izvešana šajā laikā vēl netika pabeigta, lai arī diplomātisko aktivitāšu rezultātā šajā ziņā iezīmējās daži panākumi. Sekmīgi noritēja integrēšanās nozīmīgākajās starptautiskajās organizācijās, kā arī divpudsējo diplomātisko attiecību veidošana ar Rietumvalstīm. Iezīmējās arī pirmās nopietnākās pretrunas Baltijas valstu starpā. Lai arī Latvijas ārpolitika īstenojās samērā aktīvi, tajā arvien biežāk ielavījās arī apšaubāmi kompromisi un nepamatota laipošana.

Atsauces un skaidrojumi

¹ *Labrīt*, 1994, 1. jūl.

² *Diena*, 1991, 24. dec.

³ *Turpat*, 4. okt.

⁴ *Turpat*, 14. dec.

⁵ *Par Abrenes pilsētas un sešu Abrenes apriņķa pagastu aneksijas neatzīšanu. LR Augstākās Padomes 1992. gada 22. janvāra lēmums. – LR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1992, Nr. 6/7, 175. – 176. lpp.*

⁶ *Diena*, 1992, 28. apr.

⁷ *Turpat*, 7. maijs

⁸ *Diena*, 1992, 23. maijs

⁹ *Turpat*, 8. jūl.

¹⁰ *Turpat*, 11. jūl.

¹¹ *Turpat*, 7. aug.

¹² *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1992, Nr. 39/40/41, 2091. lpp.*

¹³ *Diena*, 1992, 30. okt.

¹⁴ *Turpat*, 10. nov.

¹⁵ *Turpat*, 26. nov.

¹⁶ *Turpat*, 8. dec.

¹⁷ *Turpat*, 1993, 12. janv.

¹⁸ *Turpat*, 1991, 20. dec.

¹⁹ *The Alliance's Strategic Concept. Brussels. NATO Office of Information and Press, 1991, 3. – 4. lpp.*

²⁰ *Ozoliņš A. Eiropas Kopiena – Latvijas vārti uz Eiropu? R., LĀI, 1992, 35. lpp.*

²¹ *Diena*, 1993, 5. janv.

21st CENTURY CHALLENGES
for the
**BALTIC SEA REGION
AND EUROPEAN SECURITY**
Nordic Forum for Security Policy

Editors:

Ritva Grönick

Mark Waller

Laura Päiviö

Layout:

Samuli Vapaasalo

Publisher:

The Finnish Committee for

European Security (STETE)

Eteläinen Makasiinikatu 5 B 12

FIN-00130 Helsinki, Finland

phone +358-9-260 0130

fax: +358-9-260 0122

ISBN 951-97517-2-6

Printed on recyclable materials

Hakapaino Oy

Helsinki 1998

-345- Latvia and Military Co-operation within the Baltic States

Tālavš Jundzis
Minister of Defence, Latvia

Today's search for security of the Baltic states is an integral part of the international environment. The tendencies of security institutionalisation are evident in the international arena. The future of stability and security is largely enhanced and guaranteed not only in the various international institutions - NATO, EU, OSCE, Council of Europe, but also within the regional and bilateral co-operation framework, whose role is gradually increasing. It prompts us to think of the security of Europe and also of the Baltic region as a matter of co-operation and shared values. This is a complex process and requires from Latvia as a state, political, economic, and managerial skills, but above all patience.

The co-operation between Estonia, Latvia and Lithuania is a ground providing a basis for their security. I also see it as a unique example of three state regional co-operation in the world, which has shown significant development over the recent years. Baltic regional co-operation is an important element for developing overall regional co-operation tendencies within the new European security framework.

What are these major unifying factors? A common political goal: full membership of the North Atlantic Treaty Association and the West European Union which also gives a practical chance to develop and strengthen its security and national defence.

I want to emphasise the following issues that can be associated with this perspective: Firstly, there is a management aspect: The further tendencies of the enlargement process of NATO to 25-30 member states will considerably increase the essential role of regional management. Thus, the integrated defence systems of all three Baltic states might play a useful role within the international security framework.

Secondly, there is a military aspect: the aspirations of the three Baltic states to establish mutual co-operation in the military field date back to the pre-war period. These states, of approx. 8 million inhabitants, in unifying their defence forces, were

able to mobilise a 650,000-man army. However, these aspirations did not achieve significant results at that time. Today, the realisation of our aim for a modern and defence capable state has gained concrete forms of military co-operation. It is an essential source of a military potential of three, in geographic terms, small Baltic states.

Thirdly, an aspect of strategy - there is no doubt that the Baltic region is a common security area and, from a strategic point, we can not speak only of a defence of one country, be it Estonia, Latvia or Lithuania. The security of one of the Baltic states is an indispensable part of a common security environment. It is also extremely unlikely that the Baltic states will join NATO one by one, therefore in security and defence terms/questions one of the Baltic strong points will work in favour of other and vice versa. This format of co-operation is an indispensable part in our approach to NATO.

And, fourthly, a financial aspect - here I would like to admit that experience proves that co-operation in defence related matters helps to bring down the costs developing our defence systems.

The positive aspect of Baltic military co-operation which 'externally' united us or gave us a driving energy is the perception and attitude towards the Baltic states as unified region, and stressing the importance of the multilateral military co-operation projects from the Nordic countries, as well as the United States. Let me mention that the US-Baltic Charter, which was signed by Estonia, Latvia and Lithuania, is an excellent approval that a power such as the United States of America has confirmed its positive attitude towards the unity of the Baltic states, and has even encouraged a significant role towards the more integrated co-operation of three Baltic states in defence related matters.

Turning to the question of the factors which slow down Baltic military co-operation, I would start by remembering the first years after regained independence, which proved that the political aspect of co-operation among the Baltic states hastens the military one. The limited resources and experience, and structural and geopolitical constraints faced by Estonia, Latvia and Lithuania have determined the policy strategies they choose. This has also led to the different preference directions of the banking, commerce and foreign policy objectives, which sometimes see the Baltic states striving apart from each other. Estonia's orientation towards Finland and Lithuania's developing co-operation with Poland is a vulnerable issue as to whether these traits will further strengthen prospects for co-operation among the Baltic states.

The allocation of sufficient financial resources is the other essential and dependent element of effective military co-operation. The small defence budget for 1998 (only 0,67% of GDP) allows Latvia an unequal position in military co-operation. However, I would like to stress that it is very important to keep in line with the other two Baltic

states. For the next year we are planning to increase our budget to 1% of GDP. The major task now is the effective spending of allocated financial resources. For this year we are keeping the balance mainly on the basis of the other defence programs.

Legal Basis of Baltic States' military co-operation

The first developments in this can be dated from the year when all three states regained independence. On June 2, 1992 defence ministers of the Baltic states signed a trilateral agreement of co-operation in the field of defence in Parnu, Estonia. This envisaged co-operation in military-technical issues, operative information exchange and a creation of crisis management action plan; the agreement also made an evident basis for the further co-operation and co-ordination in the defence and security field.

The trilateral military co-operation *Agreement between the Republic of Estonia, the Republic of Latvia and the Republic of Lithuania concerning the Establishment and Formation of Joint Peacekeeping Unit* was signed in September 1994. It draws up the legal framework and started to form the military co-operation among Estonia, Latvia and Lithuania.

In September 1994 the defence ministers of all three Baltic states, Sweden, Denmark, Norway, Finland and the United Kingdom signed the memorandum of Understanding on Co-operation concerning the Establishment and Formation of a Joint Peacekeeping Unit.

As a priority military co-operation among the three Baltic states has been declared also in the *1995 National Security Concept of the Republic of Latvia*. This defines Latvia's security policy in such a way that a threat to one of the Baltic states is threat to all three. Thus military co-operation with Estonia and Lithuania is of the highest priority to achieve a sufficient self-defence capability.

The second, updated *Security Concept of the Republic of Latvia* (accepted in 1997) continues to define it as the priority, with particular attention paid to the development of practical joint defence and security projects and programs, such as the Baltic peace keeping battalion, joint Baltic navy training, the regional airspace initiative and other regional projects. I will return to these later.

The legal basis has been set down in February 1995 in the Agreement of the Ministry of Defence of the Republic of Estonia, the Ministry of Defence of the Republic of Latvia and the Ministry of National Defence of the Republic of Lithuania on co-operation in the field of defence and military relations.

In order to ensure the efficient military co-operation the Annual Defence Plan is developed every year. The trilateral Defence Planning Meetings have been established on a rotating basis in 1995 and they take place three times a year. The last Defence Policy Planning Meeting was held in Latvia 19-20 March 1997.

From the beginning there has been very good practical co-operation among the military services. However, co-operation on the military-political levels earlier mostly involved the co-ordination of common positions, and less in terms of actions. We are still more concentrated on the development of political rather than strictly legal documents concerning the Baltic states' co-operation.

Until now all agreements have been worked out separately for every project, however, within the several fields there is a necessity to sign a joint agreement which would cover the co-operation between the armed forces of the Baltic states. As one of the fields where such an agreement is the most essential is simplified border crossing provisions, which would cover trilateral agreements, all type of exercises organised in one of the Baltic states, as also the transit of military personnel of the Baltic states.

The other important issue is the need to involve more military experts as it could provide a continuous connection among political, legal and practical aspects. This is a case of the agreements on the BALTRON and BALTNET co-operation projects signed in April 1998, at the Riga meeting of the defence ministers of all three Baltic states, as well as an agreement concerning BALTDEFCOL for June 1998.

Current co-operation fields

Turning to the current Baltic states' co-operation projects, I would like to admit an important and significant factor which enhanced the form and the direction of this co-operation. This is the international community's support. I evaluate this as of great significance in strengthening the further development of the defence system of the Republic of Latvia, and also of the other two Baltic countries. Support from the USA, Europe and the Nordic countries gave us the right direction and sufficient experience to develop regional military co-operation.

During recent years co-operation among the three Baltic states has been realised within the framework of regular trilateral meetings at the Defence Ministers and Senior Officials level. A main priority is the regular identification of the major directions for co-operation, and also the co-ordination of defence policy towards NATO enlargement.

The military co-operation Estonia, Latvia and Lithuania are realising through the multilateral military co-operation projects is a very good practical co-operation example, and is also very significant for the developing defence systems in all three

Baltic states. The development of a combined Baltic Naval Unit (BALTRON), a Baltic Joint Air Surveillance System (BALTNET), and also the hosting of PFP exercises. Baltic participation in peacekeeping operations and involvement in the multilateral military co-operation projects is a most practical way that Latvia as a candidate state is able to give its own contribution in security and stability building process within the Euro-Atlantic area.

The *BALTBAT (Baltic co-operation in the Baltic Battalion)* project as a significant step toward establishing national peace operations units in each country, as well as establishing new military interrelations within the Baltic region. This peace force unit demonstrated the readiness of each member state to promote peace and stability under the leadership of the UN or NATO. An essential issue for now is to use the experience gained managing the work and planning the personnel carrier.

The question we have to answer is what have we learned from our first multilateral military co-operation project? This project allowed us to start to develop our defence system according to Western standards. However, it also has to be admitted that it requires sufficient education and a qualitative yield of specialists.

It let us learn by providing BALTBAT with modern and capable logistics and equipment systems. However, it has to be recognised that the provision process is relatively slow as to a great extent it is interlinked with the allocation of resources for the development of military forces, which for our part is insufficient.

The BALTBAT project has also helped us to develop new legislation in areas where it was missing: firstly, the border crossing issue, which can be related to personnel, foreign instructors as well as logistics. Secondly, financial responsibility. The step forward in this area has been made by developing a new legal basis where all these issues will be included.

This project also introduced Western military philosophy and attitudes, whose role has its own essential weight in the development of a modern and capable defence system here in Baltic.

Recently, Latvia has started the LATBAT (Latvian Battalion) project in support of BALTBAT in order to have a fully operational BALTBAT battalion and be able to continue the participation in peace operations; and the main tasks are to enable the sustainability of BALTBAT: to create a rotation basis and prepare reserves, and also to enhance peace support capabilities. This year we are planning to form the first company but we plan to realise the whole project in 4-5 years.

Last but not least, I would emphasise the importance of creating a similar basis of national sources of rotation (for officers and soldiers) also in the other countries.

BALTNET (Joint Air Space Surveillance and Control System) From the strategic standpoint, the BALTNET project is one of the most significant for us as small states whose air space is not large. This project offers us not only the fulfilment of a strategic goal - military air space control - but it also provides a civic air space control. The BALTNET project envisages a creation of a legal basis at the national level, as also the connection of civil and military laws on air space. These issues have been defined as necessary and essential during the latest development of this project.

On the other hand, I have to admit that this is also very expensive project. The materially-technical issues: the acquisition of logistics, three radar systems for Latvia, a creation of the unified information system for all three Baltic states and also education of specialists, are the problems we meet developing the BALTNET project.

BALTRON (Combined Baltic Naval Unit). The main tasks will be mine counter-measures, patrolling the territorial waters, participation in the NATO, WEU, UN missions and humanitarian operations. BALTRON will develop into the standard type of standing naval forces which, depending on the type of the mission, will comprise 3-6 naval vessels capable of mine counter-measures and patrolling missions in the Baltic Sea and 1-3 supply ships. The unsolved areas here are the lack of qualified specialists here in Latvia, as also the knowledge of English, which is very important to the everyday work which has to be done developing this project.

BALTDEFCOL (Baltic Defence College). This is an important project for developing a common military education framework of all three Baltic states. The BALTDEFCOL will allow us more quickly and efficiently to prepare the mechanism how to raise the qualification of officers. We are anticipating that the Baltic Defence College located in Tartu in Estonia will provide the first educational program in the Fall of 1998.

Since starting this project on 1997, there has been made structural shifts from BDC level commander training to battalion commander preparation. It is also planned that in line with this project the officers and senior officers are to have an opportunity to train in Western educational establishments.

In connection with this, I should mention the possibility to work out an educational project in other similar military education areas. Opening a Baltic Navy College in Liepaja could be considered as one such opportunity which Latvian side could propose in the near future.

The *Partnership for Peace program* is seen as a strong basis for Latvia's preparing itself as a NATO compatible country, as well to strengthen the regional co-operation among the Baltic states. The further enhancement of PfP activities, from our perspective, will create strengthened practical co-operation with the Alliance and also improve our capabilities to assume further membership commitments.

Besides the issues mentioned above, I think the Baltic states have to think of new forms developing mutual military co-operation. Take the recent Iraq case. Latvia proved its political will and readiness when the Parliament of Latvia (Saeima) announced the readiness of Latvia to support the UN Secretary General and UN Security Council concerning the implementation of the UN resolution on Iraq. Latvia was also ready to support the possible mission by sending a transport aircraft, a naval vessel of minesweeper class, and also a group of medical specialists. I think that this case was also a possibility whereby all three Baltic states could prove their support, adopting a common position on a military level.

Instruments implementing co-operation requirements

Concerning Latvia's contribution towards the more integrated Baltic states co-operation, in examining the main strategic defence and security priorities and for the fulfilment of the existing job, the government of Latvia recognises the significance of a purposeful, transparent and rational co-ordination of actions. At the beginning it largely involved the reassessment of national security requirements, developing new mechanisms and procedures for elaborating national security and defence policy, crisis management, a major restructuring and downsizing of the military system, and a reorientation of the officer corps.

The question which has to be answered is what Latvia has to do in order to intensify its own contribution? I would like to stress the necessity of two issues: firstly, making effective existing state-assigned defence financial resources and, secondly increasing public awareness of the importance of defence and security related matters - the state's strategic aims.

To develop these points in a wider perspective, I would stress that effective co-operation requires the appropriate development of the armed forces and sufficient defence spending. During the last seven years the process of transformation of security and defence strategy in Latvia has met financial restraints. In order to strengthen the required preconditions, I see the effectiveness of the spending of existing financial resources as the significant task. The development of the National Armed Forces of Latvia according to the NATO interoperability objectives has been considered as the most efficient way. This has also been the framework for allocating additional resources to increase the compatibility of the Latvian defence structures participating in joint military co-operation projects. The newly associated problems in this context are the

interplay among the economic factors and state's defence and military strategic planning.

Independence brought increased openness and the demilitarisation of society. It is a very important task for our states to increase the understanding that the military is far more influenced and shaped by society than by a potential military threat. In this context the civil-military relations and its discussion framework is the essential element forming the environment around the assignation of financial resources. Civil-military relations include army-government relations, and army-social relations, therefore it is an important element of military transformation and the creation of the discussion around the military expenditure issue. The government of Latvia recognises as one of the problems the overcoming of the deep-rooted mistrust between individuals and the military agencies, in any form of consensus finding and compromise-striking. It is important to understand that military co-operation among the three Baltic states is not just military, but also a socially formatted co-operation. Understanding this has a great role to play in social consolidation. In this context the determined will of the Latvia government is to achieve a balance among the good civil-military relations and its impact on forming a well grounded state defence budget, as well as understanding an support in society towards military related issues. I see it as the appropriate environment where the discussion with the government and military leaders on security and defence expenses can form a sufficient basis.

In order to increase public support and confidence in the state's defence structure: the Ministry of Defence considers it an important task to analyse the existing opinion and models for the improvement in this area. The aim in the long run is to create strong national support for the national defence and security policy aims.

Only the small share of the assigned financial capacities for total defence expenditures is hardly sufficient to support procurement requirements. Therefore as one of the basic problems I can define that the current defence related aims do not fully match the financially assigned resources.

I see a strong linkage between the Latvian national security and defence goals and regional co-operation among the three Baltic states, and also their involvement in the PfP programs. Hence this also shows us a way how Latvia, Lithuania and Estonia can practically prepare themselves for NATO membership, thus making their own contribution in the international context. This is a step in building our defence structure compatible with NATO requirements.

The national support for NATO membership and long-term defence measures in general are rooted in the accurate understanding of Latvian security and defence policy, its international environment and of the charter of the ongoing events.

Conclusion

The development of an integrated and effective co-operation system in the defence related matters among Estonia, Latvia and Lithuania is a fundamental achievement which will promote stability and security within Europe. This also leads us to the conviction that work started will help us to develop the ability to prove that the three Baltic states can prove ourselves to be appropriate participants within the Baltic states' co-operation framework and in the not so distant future to be also 'producers' of the security architecture.

It is also important to note that I see the Baltic states co-operation programs as successful ones, though not all possibilities have been fulfilled until now. One such area where co-operation might be develop further is in the educational area - Navy College, BALTWING - an educational establishment of air force college. It is also important to launch a closer common trilateral military planning and common strategy developing total defence concepts within all three Baltic states.

Implementation of a more effective practical co-operation within the Baltic states and creation of the efficient defence spending is also one of the ways of becoming in a more self-conscious manner to improve the prospects member of NATO.

Latvia sees further development of security and defence related co-operation along the lines of existing initiatives - bilateral and multilateral. Among them, at least for two reasons, we attach particular attention to the successful development of the BALTSEA process. This reflects the understanding of countries in the region and beyond that the Baltic states are part of indivisible European security space. I recognise that sometimes we do not have a good knowledge of the assistance potential of our neighbouring co-operation countries. The BALTSEA project gives the Baltic states this very good opportunity to be assisted in material and political guidance in their striving to build defence capabilities. This defence related assistance has to be recognised as a practical impact promoting stability and security in the region.

LATVIJAS VĒSTURE

JAUNIE UN JAUNĀKIE LAIKI

Latvijas ārpolitika

Tālavas Jundzis

Mazo valstu militārais spēks un tā loma starptautiskajās attiecībās: teorija un prakse

Pēcsociālisma valstu sabiedrībās izpratne par militārā spēka lomu starptautiskajās attiecībās ir visai nepilnīga un dažkārt izkropļota. Sevišķi raksturīgi tas ir mazajām valstīm, kuru iedzīvotāju skaits ir neliels un materiālie resursi ļoti pieticīgi.

Baltijas valstīs diezgan bieži nākas dzirdēt apgalvojumus, ka mums nav vajadzīga pašiem sava armija, jo militāra konflikta gadījumā tā nespēs būt līdzvērtīgs pretinieks skaitliski lielākam un labi apbruņotam agresoram. 72% Lietuvas iedzīvotāju, 76% Igaunijas iedzīvotāju un 81% Latvijas iedzīvotāju netic, ka viņu valsts armija būtu spējīga aizsargāt savu valsti militāra uzbrukuma gadījumā.¹ Domājams, ka šie rezultāti ne tik daudz saistāmi ar pašreizējo nacionālo bruņoto spēku izveides līmeni, kā ar iedzīvotāju neticību mazas valsts aizsardzībai vispār un gribas trūkumu sevi aizstāvēt. Šie dati ir krasi atšķirīgi no tiem, kas raksturo esošajām (arī nelielajām) Skandināvijas valstīm. Piemēram, 59% zviedru aptaujās pārliciecināti atbildējuši, ka Zviedrijai jāizrāda bruņota pretestība pat tad, ja iznākums nav skaidri paredzams.²

Socioloģiskie pētījumi un citi dati apliecina sabiedrības izglītošanas nepieciešamību drošības problemātikā un militārajos pamatjautājumos, kā arī valstiskās audzināšanas uzlabošanas nepieciešamību pēcsociālisma valstīs. Ne mazāk svarīgi ir teorētiski pētījumi, kas parāda un pierāda militārā faktora lomu mazo valstu daudzveidīgajās attiecībās ar citiem starptautiskās sistēmas subjektiem.

Mazās valstis – drošības pētījumu objekts

Mazās valstis kā politikas pētījumu jēdziens galvenokārt sāka parādīties zinātniskajā apritē piecdesmitajos gados.³ Lai arī septiņdesmitajos gados daži autori visai kategoriski noliedza mazas valsts jēdziena izmantošanu kā pētījumu instrumentu,⁴ jau deviņdesmitie gadi iezīmējuši lavīnveidīgu to pētījumu pieaugumu, kuros mazās valstis ieņēma centrālo vietu.⁵ Šo attieksmes maiņu nenoliedzami ietekmējušas revolucionārās izmaiņas starptautiskajā sistēmā, kā rezultātā radās daudzas jaunas mazas valstis.⁶

Mazo valstu jēdziens starptautiskās politikas teorijā nav skaidri formulēts joprojām. Praktisku apsvērumu dēļ ar mazām nereti apzīmē tādas valstis, kurās iedzīvotāju skaits nepārsniedz 10 – 15 miljonus. Tomēr zinātniski pamatotu valstu dalījumu mazās, vidējās un lielās faktiski būtu jābalsta uz to varas kapacitātes lielumu. Tā kā varu raksturo daudzi, tajā skaitā mainīgi faktori, tad valstu klasifikācija nav atkarīga tikai no iedzīvotāju skaita, teritorijas lieluma vai pat materiālo resursu daudzuma. Mazo valstu jēdziens ir zinātniski pamatojams, jo tās nav tikai proporcionāli resursiem un iespējām (varas kapacitātei) samazinātas lielās valstis, bet gan kvalitatīvi atšķirīgi starptautiskās sistēmas subjekti, kuru parametri prasa specifisku pieeju un atbilstošu pētījumu metodiku.

Vara un tās loma starptautiskajās attiecībās

Starptautiskās politikas teorijā valsts vara tiek aplūkota kā realitāte, nevis juridiski

abstrakts jēdziens. Vara ir tā, kas nosaka attiecības starp valstīm, ietekmē lēmumus un rīcību starptautiskajā sistēmā. Ne tikai valsts iedzīvotāju skaits vai aizņemtās teritorijas platība ir svarīgi šajā sistēmā, bet valsts varas kapacitāte – spēja ne tikai izvirzīt nacionālajām interesēm atbilstošus mērķus, bet arī panākt to īstenošanu. Tieši šis kritērijs atšķir mazas valstis no vidējām un lielām valstīm (lielvarām).

Varas noteicošā loma starptautiskajās attiecībās vilinājusi pētniekus noteikt un aplēst tās lielumu nereti arī ar matemātiskajām metodēm. Tā, piemēram, Reijs S. Klains (*Cline*) piedāvājis šādu formulu valsts rīcībā esošās «redzamās varas» noteikšanai:

$$R_v = (K+E+M) \times (S+G), \text{ kur}$$

R_v = redzamā vara

K = kritiskā masa: iedzīvotāji un teritorija

E = ekonomiskās iespējas

M = militārās iespējas

S = stratēģiskais mērķis

G = griba īstenot nacionālo stratēģiju.⁷

Praktiskie mēģinājumi šo formulu izmantot tomēr būtu apgrūtināti, jo vairāki rādītāji tajā (stratēģiskais mērķis, griba īstenot nacionālo stratēģiju) ir atkarīgi no pētnieka subjektīvās attieksmes, un tāpēc rezultāti var būt kļūdaini vai neobjektīvi. Citi rādītāji šajā formulā ir pārāk vispārīgi un ignorē būtiskas atšķirības to robežās (iekšienē). Piemēram, vismaz iedzīvotāju vecuma grupas un izglītības līmenis būtu jāņem vērā, manipulējot ar iedzīvotājiem kā vienu no varas determinantiem. Minētās formulas lielākais trūkums tomēr slēpjas tās nepilnībā, jo nav ietverti daudzi citi faktori, kas ir nacionālās varas pamatā.

Nacionālās varas elementu noskaidrošana un analīze ir svarīga ne tikai tāpēc, lai izmērītu varas lielumu, bet arī – lai labāk saprastu varas būtību. Mūsu pētījumā tas vairo izpratni par mazām un lielām valstīm, mazām un lielām varām. Vienu no pilnīgākajiem nacionālās varas elementu izklāstiem piedāvā Hans J. Morgenthau (*Morgenthau*) savā grāmatā «Politika starp nācijām». Viņš aplūko sekojošus nacionālās varas elementus:

- 1) ģeogrāfija (teritorijas lielums, izvietojums);
- 2) dabas resursi (pārtika, izrakteņi);
- 3) industriālais potenciāls;
- 4) militārais potenciāls (tehnoloģijas, vadība, bruņoto spēku kvantitāte un kvalitāte);
- 5) iedzīvotāji (izplatība, tendences);
- 6) nacionālais raksturs;
- 7) nacionālā morāle;

8) diplomātijas kvalitāte;

9) valdības kvalitāte (līdzsvarotība starp resursiem un politiku, sabiedrības atbalsts, ārpolitikas sasaiste ar iekšpolitiku).⁸

Viņš arī uzsver, ka viena daļa varas elementu ir relatīvi stabila (piemēram ģeogrāfija, dabas resursi), bet otra daļa pastāvīgi mainās (piemēram, militārais potenciāls, valdības kvalitāte).⁹

Piedāvātais varas elementu izklāsts ļauj pārlicināties, cik plaša un daudzpusīga ir to faktoru palete, kas nosaka valsts varas lielumu un līdz ar to arī katras valsts lomu un vietu starptautisko attiecību sistēmā. Valsts ģeogrāfiskais izvietojums, tās teritorijas lielums, iedzīvotāju skaits un nacionālais ienākums ir vieni no būtiskākajiem valsti un varu raksturojošiem lielumiem, taču ne vienīgie. Tāpēc nebūtu pareizi, ignorējot citus determinantus, likt tikai tos secinājumu pamatā, nosakot valsts vietu un lomu starptautiskajā sistēmā.

Zīmīgi, ka H. J. Morgenthaua varas elementu klasifikācijas sistēmā blakus materiālajiem varas faktoriem (dabas resursi, industriālais potenciāls u. tml.) liela vērtība arī pievērsta humānajiem varas elementiem, kuriem nepietiekamu vērtību veltījuši citi autori.¹⁰ Viņš īpaši pasvītro nacionālā rakstura un nacionālās morāles lomu, kam nereti ir par izšķirošā loma, nosakot nācijas svaru starptautiskās politikas mērogos.¹¹ Jāpiekrit autoram, ka nacionālais raksturs un nacionālā morāle ir faktori, kurus grūti noteikt un novērtēt, jo pēc savas būtības tie ir netaustāmi un izvaiģīgi. Tomēr reti kuram radīšies šaubas, piemēram, par krievu «elementāro» spēku un neatlaidību, amerikāņu individuālo iniciatīvu un atjautību, britu neformālo kopības izjūtu vai vāciešu disciplinētību un pamatīgumu. Šīs un citas nacionālās īpatnības tā vai citādi, labi vai slikti, bet liek sevi manīt visās individuālās un kolektīvās aktivitātēs, kurās nācijas locekļi iesaistīti. Humāna varas faktoru lomas ignorēšana vai nenovērtēšana dos maldīgu priekšstatu par nacionālās varas patieso lielumu, un H. J. Morgenthau par to pamatoti bridina.¹²

Atsevišķu varas faktoru lomas pārspilēšana, to absolutizēšana ir ne mazāk bīstama kā to ignorēšana vai nenovērtēšana. Tas attiecas ne tikai uz tādām mūsdienās labi pazīstāmām parādībām kā ģeopolitika, nacionālisms vai militarisms, bet arī uz valsts reālās varas novērtējumu.

Militārais potenciāls kā valsts varas elements

Militārais potenciāls ir patiesi būtisks valsts varas elements, un tā kvantitāte un kvalitāte vistiešākā mērā ietekmē valsts varas lielumu un nozīmīgumu starptautiskajā sistēmā. Zīmīgi, ka mūsdienu pasaulē grūti atrast valsti, kuras arsenālā nebūtu militārais spēks. Izņēmums ir nelielās pundurvalstis (Lihtenšteina, Monako, Sanmarīno u.c.), kuru drošību garantē patronvalstis. Islandes, kurai nav savu bruņoto spēku, drošību garantē līgums ar ASV un tā ir NATO dalībvalsts kopš 1949. gada. Savu nacionālo bruņoto spēku nav arī Kostarikai un Butānai, kurām toties ir spēcīga militarizēta policija.

Militārais potenciāls ticis uzskatīts, īpaši aukstā kara laikā, par vienīgo reālo starptautiskās sistēmas dalībnieku (subjektu) patiesās varas apliecinājumu.¹³ Mūsdienās tā loma joprojām saglabājas, taču ir kļuvusi pieticīgāka, īpaši sakarā ar vispārējās globalizācijas, ekonomiskās integrācijas un modernizācijas (ieskaitot datorizāciju) procesiem, informātikas lomas sprādzienveidīgo pieaugumu.¹⁴ Kodollietussargs, kas joprojām sargā varenākās lielvalstis, pēc dažu autoru domām, būtu jāaizstāj ar informācijas lietussargu.¹⁵

Mazo valstu militārais potenciāls var kalpot par atturošu faktoru potenciālā agresora nodomiem, pat ja tā militārais spēks būtu nesa-

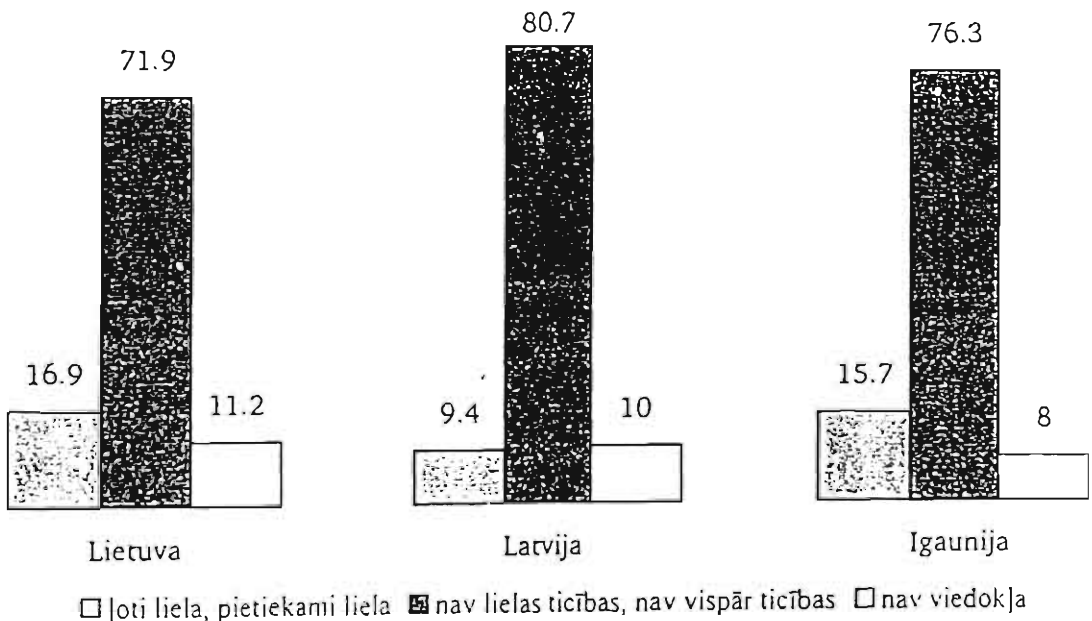
līdzināmi lielāks. Īpaši mūsdienu starptautiskajā sistēmā agresoram jāreķinās ar politisku nosodījumu, ekonomiskām sankcijām un starptautisku izolāciju. Turklāt upuri pretestības gadījumā var cerēt, ja ne uz tiešu militāru palīdzību no demokrātijas valstīm, tad vismaz uz politisku, materiālu un finansiālu atbalstu.

Mazo valstu militārais potenciāls ir pavairojams, iesaistoties militārajā aliansē vai izmantojot vienu no mazo valstu drošības politikas stratēģijas formām, kas aprakstīta arī literatūrā, – piesliešanos lielvalstij.¹⁶ Šādos gadījumos dabīgs priekšnosacījums ir mazās valsts militārais ieguldījums aliansē (sadraudzībā) atbilstoši tās spējām.

Baltijas valstis apzinās, ka to militārais potenciāls ir viens no priekšnosacījumiem integrācijai NATO. Tomēr politiskajās diskusijās nereti tiek aizmirsts, “ka alianses uzdevums ir nevis tūlīt garantēt tās locekļu drošību, bet palīdzēt cits citam būt drošākam”.¹⁷ Patērētāju filozofija, palīdzības gaidīšana tikai no Rietumiem un, protams, citi faktori pagaidām nav nodrošinājuši NATO standartiem atbilstošu bruņoto spēku izveidi nevienā no Baltijas valstīm.¹⁸ Iedzīvotāji Latvijā, Lietuvā un Igaunijā visai maz paļaujas uz nacionālajiem bruņotajiem spēkiem kā savu valstu aizstāvjiem bruņotas agresijas gadījumā, ko apliecina *Baltic Surveys / Gallup* 1998. gada aptauja (sk. 1. shēmu).¹⁹

1. shēma

Cik liela ir Jūsu ticība mūsu valsts bruņoto spēku spējai aizsargāt mūsu zemi militāras agresijas gadījumā?

Izaicinājumi mazo valstu drošībai

Ikvienas valsts nacionālo interešu spektrā galvenā prioritāte ir nodrošināt valsts izdzīvošanu un pastāvēšanu, saglabāt savu suverenitāti un nacionālo identitāti, teritoriālo integritāti un iespējami izvairīties no militāriem konfliktiem jeb, īsāk sakot, rūpēties par savu nacionālo drošību. Mazo valstu spējas sevi pasargāt ir ievērojami mazākas nekā lielākām valstīm, jo to varas potenciāls un līdz ar to arī ietekme uz kopumā anarhisko starptautisko sistēmu ir ierobežoti. Līdz ar to mēs varam secināt, ka nacionālo drošību ietekmē ne tikai plašs un daudzveidīgs draudu (drošības risku) spektrs, bet arī katras konkrētās valsts ievainojamība jeb vārigums (angl. *vulnerabilities*), kas lielā mērā tieši atkarīgs no tās varas potenciāla.²⁰ Turklāt svarīgi, cik adekvāti un objektīvi nacionālās drošības situāciju, nedrošības faktoros un savas spējas novērtē attiecīgā valsts, jo no tā atkarīga pamatotas drošības stratēģijas izvēle.²¹

Nemot vērā mazo valstu pastiprinātu vārigumu pret ārējām ietekmēm, atšķirībā no lielvalstīm tās ir jūtīgas pret daudziem starptautiskās sistēmas faktoriem, kuri nelabvēlīgi var ietekmēt to nacionālo drošību. Kā svarīgākos no šāda veida faktoriem O. F. Knudsens minējis sekojošus:

- 1) mazas valsts ģeopolitiskās atrašanās vietas stratēģiskais nozīmīgums atkarībā no vienas vai vairāku vadošo lielvalstu viedokļa;
- 2) spriedzes pakāpe (līmenis) starp vadošajām lielvarām;
- 3) varas cikla fāze, kurā tuvākā vadošā lielvara atrod pati sevi;
- 4) mazās valsts un tuvākās lielvaras attiecību vēsturiskā reputācija;
- 5) citu konkurējošo lielvaru politika attiecībā pret mazo valsti;
- 6) eksistējošs daudzpusīgs drošības sadarbības tīkls, kurš varētu stabilizēt varu disparitāti.²²

Militārais apdraudējums nacionālās drošības risku spektrā

Militārie draudi tradicionāli nacionālajai drošībai sagādājuši lielākās raizes. Tie apdraud ne tikai valsts un tās institūciju pastāvēšanu, bet mazajās valstīs draud ar nācības un tās kultūras vērtību iznīcināšanu un ekoloģiskās sistēmas sagraušanu. To bīstamību vairo militārā spēka pielietošanas piepešais raksturs un īsā laikā sasniedzamais rezultāts, īpaši attiecībā pret mazām un vājām valstīm. Ar šo draudu veidu bīstamības ziņā var sacensties tikai globāla mēroga ekoloģiskās kata-

strofas, kā tas, piemēram, iespējams atom-
elektrostaciju avārijas gadījumā.

Draudu bīstamība tomēr ir tikai viens no būtiskiem dažādo draudu veidu iespējamās analīzes aspektiem. Svarīga ir arī draudu realitātes pakāpe starptautiskās sistēmas konkrētajā laikā un konkrētajā vietā. No šī aspekta raugoties, militāro draudu un ārējās agresijas iespējamība mūsdienu Eiropā samazinājusies. Tas noticis sakarā ar aukstā kara izbeigšanos un starptautiskās sistēmas demokratizāciju. Šajā ziņā piepildījies Bari Buzana (*Buzan*) jau 1983. gadā izteiktais aicinājums vairāk uzmanības pievērst draudu avotiem pašu valstu ekonomikā, politikā un sociālajā sfērā.²³

Socioloģiskie pētījumi Baltijas valstīs pēc neatkarības atgūšanas vairākkārt apstiprinājuši, ka nacionālo drošību galvenokārt apdraud vājā ekonomika, neatrisinātās sociālās un nacionālās problēmas, augstais noziedzības līmenis.²⁴ Ārējs militārs uzbrukums pēc iedzīvotāju izteikta vairākuma domām ir pavisam nereāls. Par to var pārliecināties, iepazīstoties ar 1998. gada socioloģiskās aptaujas rezultātiem (sk. 2. shēmu).²⁵

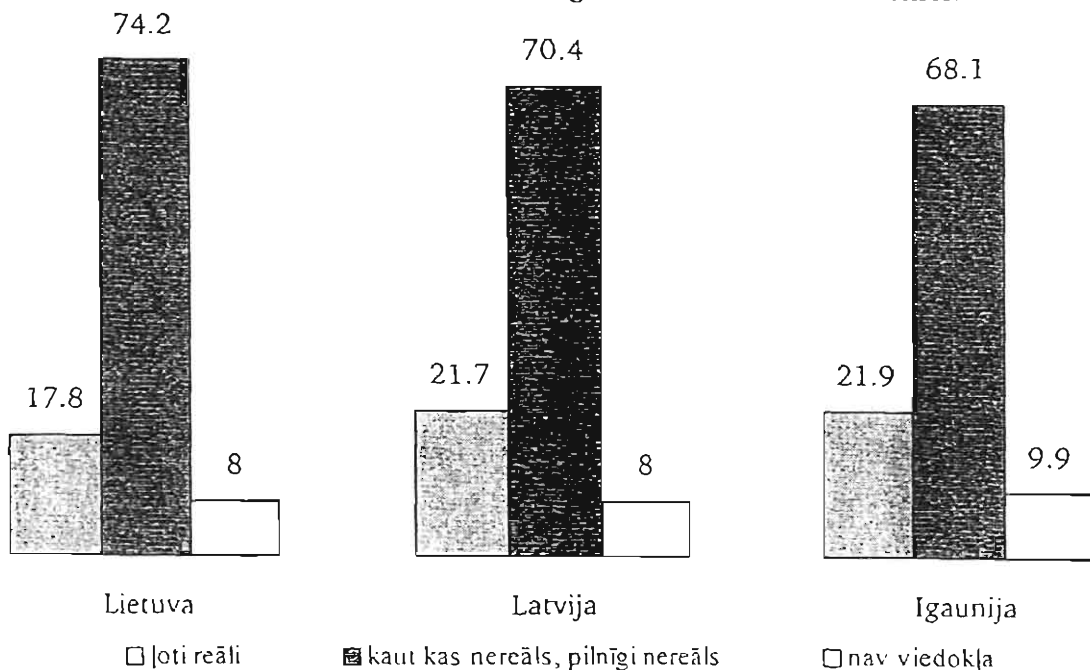
Militārā spēka lietošana starptautiskajās attiecībās

Nacionālā drošība kā valsts augstākā prioritāte nosaka nepieciešamību par savu aizsardzību rūpēties ar visiem iespējamiem līdzekļiem, tajā skaitā – militārajiem. Lai arī mūsdienās karu loma starptautiskajās attiecībās samazinājusies, tomēr militārie līdzekļi joprojām ieņem redzamu vietu ikvienas valsts ārpolitikā. Karš būtībā ir valsts politikas turpinājums ar citiem papildinātiem līdzekļiem, uz ko jau savulaik norādīja izcilais kara stratēģis ģenerālmajors K. fon Klauzevics.²⁶ Vienīgi mūsdienu starptautiskajā situācijā klasiskās definīcijas vārdus "politikas turpinājums" varētu papildināt un formulēt kā "sliktas politikas turpinājums".

Domstarpības starp valstīm izsenis risinātas ar militāra spēka palīdzību. Tas licis jau senatnes domātājiem risināt jautājumu par to, kas ir taisnīgs un kas ir netaisnīgs karš. Tā sv. Augustīns (354. – 430.) par taisnīgu uzskatīja tādu karu, kad uzbrucējam tika atmaksāts par viņa pāridarījumiem vai arī atņemts tā laupījums.²⁷

Mūsdienās militārā spēka lietošana starptautiskajās attiecībās ir stingri reglamentēta starptautisko tiesību normās. Karš vairs nedrīkst tikt izmantots jebkuru strīdu risinā-

Vai ir reāli draudi, ka cita valsts grasītos uzbrukt mūsu zemei?

šanai, bet vienīgi pašaizsardzības nolūkos. Valstis ir tiesīgas izmantot militārus līdzekļus, lai aizstāvētu sevi. Katras nācijas neatņemamas tiesības uz individuālu vai kolektīvu pašaizsardzību bruņota uzbrukuma gadījumā atzītas Apvienoto Nāciju Hartas (1954. g. 24. okt.) 51. pantā. Tikai ANO noteiktā kārtībā var atļaut spēka lietošanu gadījumos, kas nav saistīti ar pašaizsardzību.²⁸

Aizsardzība plašākā izpratnē nozīmē valsts teritorijas, drošības un tās iedzīvotāju labklājības aizstāvēšanu pret naidīgiem spēkiem, kas varētu apdraudēt aizsargājamās zemes robežas vai teritoriju.²⁹ Šādā izpratnē aizsardzības jēdziens aptver iedzīvotāju un visu iespējamo valsts resursu sagatavošanu un izmantošanu ienaidnieka atvairīšanai agresijas gadījumā un pretestību okupācijas režīmam, ja tas uz laiku tiktu nodibināts valsts teritorijā vai tās daļā. Šaurākā nozīmē valsts aizsardzība aptver militārās aktivitātes, kas vērstas pret agresoru, un tas ir viens no karošanas veidiem.

Mazo valstu pieredze

Mazo valstu aizsardzības militārās iespējas nereti tiek vērtētas pārāk skeptiski un kritiski. Vēsturē un mūsdienu pasaulē tomēr ir daudz piemēru, kad mazas valstis spējušas radīt vērā ņemamu militāro potenciālu un likušas ar to rēķināties ievērojami lielākām valstīm.

Mums kaimiņos esošā iedzīvotāju zinā nelielā Somija savulaik nebaidījās izrādīt pretestību tādi lieli un militāri spēcīgi valstij kā Padomju Savienība. Lai arī tā zaudēja daļu savas teritorijas, tomēr faktiski karā uzvarēja un saglabāja (atšķirībā no Baltijas valstīm visai līdzīgā situācijā) savu neatkarību.

Mazas valsts ievērojama spēka apliecinājums ir Izraēla (5,6 miljoni iedzīvotāju). Kopš 40. gadiem tā konsekventi rūpējusies par valsts aizsardzības sistēmas izveidošanu un nostiprināšanu, piedalījies piecos karos ar arābu kaimiņvalstīm un pierādījusi savas spējas, cīnoties ar daudz lielākiem pretiniekiem. Izraēlas bruņotajos spēkos miera laikā dien 172 000 karavīru, bet mobilizācijas gadījumā armijas skaitliskais sastāvs var sasniegt 600 000 vīru. Karaspēka apbruņojumā ir 4095 tanki, ap 8000 dažādu bruņumašīnu, 1800 lielkalibra artilērijas sistēmas, 116 triecienhelikopteri, 699 lidmašīnas.³⁰ Kaujas lidmašīnu skaita ziņā Izraēla līdzinās Lielbritānijai, Vācijai, Francijai.

Arī nelielā Singapūrā (2,9 miljoni iedzīvotāju) salīdzinoši īsā laikā smagos ekonomiskos apstākļos izveidojusi modernu un efektīvu aizsardzības sistēmu. 1965. gadā, kad Singapūra kļuva neatkarīga, tai nebija ne armijas, ne apmācīta militārā personāla, ne maz jau nerunājot par lidmašīnām, kuģiem vai bruņumašīnām. Tagad Singapūras bruņo-

to spēku personālsastāvs ir 54 tūkstoši vīru liels, to skaitā 34 tūkstoši obligātā dienesta karavīru. Kara gadījumā Singapūra var mobilizēt 275 000 vīru lielu armiju. Regulārās armijas rīcībā ir trīs labi apgādātas mehānizētās divīzijas, jūras spēkiem – 12 moderni ātrgaitas kaujas kuģi, gaisa spēkiem – 155 modernas reaktīvās kaujas lidmašīnas un 20 triecienhelikopteri.³¹ Vienlaikus tiek īstenotas plašas militārās modernizēšanas programmas, īpaši attiecībā uz gaisa un jūras spēku aprīkojumu. Singapūra bruņoto spēku vajadzībām tērē ap 6% no iekšzemes kopprodukta³² (Latvija – mazāk nekā 1%).

Kuveitas piemērs karā ar Irāku (1990.–1991. g.) liecina, ka labi bruņota armija vien vēl nespēj garantēt mazas valsts drošību, ja nav pārdomātas valsts aizsardzības stratēģijas un atbilstoši veidotas aizsardzības sistēmas. Pirms Irākas uzbrukuma Kuveitā (nedaudz pāri 2 miljoniem iedzīvotāju) bija izveidota 7000 vīru liela profesionāla armija, kas bija labi apbruņota. Tās rīcībā bija vairāk nekā 500 modernu bruņumašīnu, 8 jauni karakuģi, 48 modernas kaujas lidmašīnas, 6 raķešu kompleksi “zeme – gais”.³³ Tomēr Kuveitas aizsardzības sistēma tika sagrauta 72 stundās, un tās profesionālā armija izrādījās pilnīgi nepiemērota. Lai uzsāktu cīņu un aizstāvētu valsti pret iebrukumu, kas spēka ziņā bija lielāks.

Turpretim karadarbība Čečenijā (1994.–1996. g.) uzskatāmi parāda, ka mazas tautas (ap 900 tūkst.) bruņota cīņa par savas pašnoteiktības tiesībām un valsts neatkarību var būt ilgstoša un pat sekmīga, kaut arī pretestība būtu jāizrāda lielvalsts karaspēkam. Pirms iebrukuma Čečenijā tai bija sava neliela armija 12 000 vīru sastāvā (Nacionālā gārde) un ap 40–50 tūkstošus liela zemesardze. Bruņojums bija visai pieticīgs (vairāk nekā 40 tūkstoši strēlnieku ieroči, ap simts tanki un bruņumašīnas). Tomēr pretestībā iesaistījās visā tauta, ieskaitot sievietes un pusaudžus. Totālā tautas aizsardzība izrādījās nesalaužama un pārāka nekā līdzīgās situācijās – profesionāla, labi sagatavota un apbruņota armija.

Optimālas stratēģijas izvēle

Efektīvas mazo valstu aizsardzības sistēmas izveidošanai nepieciešami vairāki priekšnosacījumi, kuri nav tik daudz atkarīgi no ārējiem faktoriem kā no iekšējiem. Daži no tiem: 1) griba sevi aizstāvēt un apziņa, ka arī maza valsts var izrādīt vērā ņemamu pretestību pārspēkā lielākam pretiniekam; 2) apņē-

mība valsts aizsardzībai novirzīt proporcionāli iespējamus atskaitījumus no nacionālā kopprodukta atbilstoši aizsardzības funkcijas prioritārajam raksturam; 3) skaidra stratēģija, kuru atbalsta arī sabiedrība, – kā izveidot efektīvu, mazai valstij piemērotu aizsardzības sistēmu; 4) gatavība un griba atrast partnerus starptautiskajā sistēmā spēku apvienošanai aizsardzības interesēs (iesaistīšanās militārajās savienībās un aliansēs, reģionālajās apvienībās, kolektīvajās drošības sistēmās u. tml.).

Optimālas mazo valstu aizsardzības stratēģijas izveidošana, kas ļautu realizēt sekmīgu aizsardzības politiku, ir viens no sarežģītākajiem uzdevumiem. Tā īstenošana parasti saistās gan ar pacifistisku uzskatu vai cita veida antimilitāru viedokļu pārvarēšanu, gan ar izvairīšanos no otras galējības – militarisma. Mazo valstu paaugstinātās jūtības apstākļos sabiedrības izpratnei un atbalstam valsts izvēlētajām stratēģiskajām nostādnēm ir svarīga loma.

Stratēģijas jēdzienu iztirzājuši daudzi militārās domas klasiķi. To var atrast gan ģenerālfeldmaršala H. fon Moltkes, gan ģenerālmajora K. fon Klauzevica darbos. Taču minēsim tikai britu militārā domātāja un praktiķa Lidela Hārta (Hart) trāpīgo stratēģijas apzīmējumu kā mākslu izveidot un pielietot militāros līdzekļus, lai panāktu politiskus mērķus.³⁴

Bruņoto spēku organizēšanas, sagatavošanas un izmantošanas paņēmieni saistībā ar politiskajiem procesiem ir stratēģijas priekšmets klasiskajā izpratnē. Stratēģijas jēdziens mūsdienās tiek pielietots vēl plašākā nozīmē, saprotot ar to mākslu vadīt sabiedriskos un politiskos procesus valsts aizsardzības jomā. Stratēģija ir politikas instruments, metode un līdzeklis darbībai³⁵ – tādā nozīmē par šo jēdzienu runājam šajā rakstā.

Mūsdienās pastāv dažādi viedokļi par optimālāko valsts aizsardzības stratēģiju, kas atbilstoši atspoguļojas dažādās aizsardzības koncepcijās un doktrīnās. Pievērsīsim uzmanību tikai četrām pasaulē labi pazīstamām aizsardzības doktrīnām. Tās ir: 1) atturēšana ar atvairīšanu; 2) aizsardzības pietiekamība; 3) neofensīvā aizsardzība; 4) totālā aizsardzība. Lai arī šīs doktrīnas, izņemot vienu, radušās jau aukstā kara apstākļos vai vēl agrāk, tomēr to principiālākās iezīmes saglabājušas savu nozīmīgumu. Daudzpolārajā spēku sistēmā un multidimensionālā drošības vidē tās ieguvušas jaunas saturiskas iezīmes.

Atturēšana ar atvairīšanu ir viena no populārākajām un labāk izstrādātajām aizsardzības doktrīnām, uz kuras balstījās bipolārā spēku sistēma. Tā ieguva īpašu nozīmi atomieroču tehnoloģijas laikmetā un nav to zaudējusi joprojām. Atturēšana ar atvairīšanu nozīmē, ka valsts ar saviem militārajiem un citiem līdzekļiem rada potenciālajā agresorā pārliecību, ka agresijas rezultātā gūtie zaudējumi būs lielāki nekā ieguvumi. Potenciālajam agresoram jāreķinās ne tikai ar to, ka viņa uzbrukums tiks atvairīts, bet arī ar iespējamo sodu jeb atmaksu, kas tam var sekot. Atturēšanas efekts tiek sasniegts ne tik daudz valsts aizsardzības iespēju dēļ, bet vairāk sakarā ar bruņojuma un karaspēka līdzsvaru un to darbības paredzamajām sekām ienaidnieka zonā.

Atturēšana ar atvairīšanu tomēr pēc savas būtības ir atomlielvalstu, citu lielvaru un vidējās varas valstu, militāru alianšu aizsardzības doktrīna. Mazu un vāju valstu aizsardzībai tā nav piemērojama, izņemot gadījumu, kad mazās valstis iesaistījušās militārās aliansēs kopā ar lielvalstīm.

Aizsardzības pietiekamība kā doktrīna radusies M. Gorbačova laikā. Tad tā bija "jaunās domāšanas" paraugs drošības sfērā. Lai arī šī doktrīna dzimusi vēl totalitāras valsts apstākļos un bija noderīga arī propagandiskiem nolūkiem, tai tomēr ir savs racionālais kodols. Arī pēc Padomju Savienības sabrukuma šī doktrīna radusi savu pielietojumu un tālāku teorētisku attīstību.

Aizsardzības pietiekamība orientēta uz bruņojuma un karaspēka kvantitātes un kvalitātes atbilstību valsts nacionālo interešu realizēšanai. Šī doktrīna pauž ideju un uzskatu sistēmu par saprātīgu līdzsvaru starp valsts politiskajiem līdzekļiem, ārpolitiskajām aktivitātēm un militāro potenciālu. Tomēr jāatzīst, ka "saprātīgs līdzsvars" ir relatīva kategorija un panākt aizsardzības pietiekamību mazas valsts apstākļos ārpus militārajiem blokiem ir praktiski neiespējami.

Neofensīvā aizsardzība ir doktrīna, kas īpaši uzsver aizsardzības neofensīvā (aizsargājošā) rakstura politisko nozīmi. Tā balstās uz pieņēmumu, ka nelīdzsvarotība starp ofensīvu un neofensīvu militāru spēku otrajam par labu vairo starpraucisko drošību un politisko stabilitāti.

Šī doktrīna ir populāra mazo valstu vidū, jo atbilst to situācijai un aizsardzības reālajām iespējām.³⁶ Mazo valstu bruņoto spēku struktūra, bruņojums, transports, sakaru un

apgādes sistēmas lielākoties objektīvi pārsvarā izmantojamas savas valsts teritorijas aizsardzībai. Mazajām valstīm nav vidēja vai gara rādiusa raķešu, kuras var sasniegt jebkuras valsts teritoriju un tikt izmantotas ofensīviem nolūkiem ārpus savas valsts teritorijas. Šo apstākli var izmantot arī propagandas nolūkos, un tas jau pierādījis savu efektivitāti mazo valstu ārpolitikā (īpaši Somijas gadījumā).

Neofensīvā aizsardzība tomēr ir apšaubāma no militārā viedokļa vairāku apsvērumu dēļ. Pirmkārt: nav iespējama ieroču klasifikācija ofensīvos un neofensīvos. Otrkārt, aizsardzības dinamika vismaz taktiskā un operāciju līmenī nosaka pretuzbrukumu nepieciešamību. Tādējādi neofensīvā aizsardzība vairāk uzskatāma par teorētisku koncepciju, kuras mērķis ir politiski pasvītrot tās vai citas valsts miermilīgo dabu un neagresīvos mērķus.

Totālā aizsardzība ir tāda konceptuāla pieeja valsts aizsardzības jautājumu risināšanā, kas paredz visu iespējamo valsts resursu mobilizāciju agresora atvairīšanai. Līdzās militārajam komponentam šajā koncepcijā paredzēta visas sabiedrības sagatavošana militārai aizsardzībai vai nemilitārai pretestībai okupācijas gadījumā, kā arī sabiedrības psiholoģiskā sagatavošana un psiholoģiskā aizsardzība. Totālā aizsardzība balstās uz nācijas stipru patriotisku apziņu un izteiktu pašnoteikšanās sajūtu. Tā liek potenciālajam agresoram reķināties ne tikai ar vispusīgiem militārās aizsardzības pasākumiem, bet arī ar nepieciešamību pārvarēt savu sabiedrības pretestību.

Partizānu kara taktika kā totālās aizsardzības izpausme sevi efektīvi apliecinājusi daudzu mazo valstu praksē. Regulārais karaspēks ir pilnīgi nepiemērots cīņai ar nelielām izklaidētām un ar civiliedzīvotājiem sajauktām kaujinieku grupām, kuru metodes ir neprognozējamas. Ir tikai daži gadījumi šī gadsimta vēsturē, kad regulārais karaspēks sekmīgi ticis galā ar partizānu pretestību. Turpretim dramatisks sakāves ir neskaitāmas: Vjetnama, Afganistāna, Čečenija... Operācijās Somālijā 1994. gadā 800 labi bruņoti partizāni piespieda 35 000 lielo ANO karaspēku, tajā skaitā 25 000 amerikāņu, atstāt šo zemi.³⁷

Totālā aizsardzība ir piemērotākā no apskatītajām aizsardzības doktrīnām mazo valstu aizsardzībai. Pirmkārt, tā reķinās ar mazo valstu rīcībā esošiem trūcīgajiem resursiem

un paredz tradicionālo un klasisko aizsardzības metožu un līdzekļu papildināšanu ar mazāk tradicionālajiem – sabiedriskās aizsardzības līdzekļiem. Otrkārt, tā balstās uz mazajām valstīm raksturīgo vienotību nacionālās idejas vārdā un relatīvi nelielo iedzīvotāju skaitu, kura vidū vieglāk izvērst patriotisku audzināšanu un izskaidrošanu un panākt atbalstu valsts realizētajai aizsardzības politikai.

Totālās aizsardzības modelis sekmīgi iemiesots Skandināvijas valstu, Šveices un Austrijas aizsardzības sistēmās. Arī Baltijas valstu aizsardzības koncepcijās totālā aizsardzība vismaz teorētiski noder kā militārās stratēģijas doktrīna, kas liek uzsvāru uz partizānu cīņu okupācijas gadījumā un uz nemilitārām pretestības metodēm kā papildinājumu militārajām.

Doktrinālajā iīmenī risināms jautājums arī par mazo valstu aizsardzības mērķiem, neatkarīgi no tā, kuru no tradicionālajām aizsardzības doktrīnām mazā valsts būtu izvēlējusies. Tradicionālais aizsardzības mērķis – nosargāt valsts iedzīvotāju drošību, teritorijas neaizskaramību, konstitucionālo iekārtu un valstisko suverenitāti, – ne vienmēr ir pa spēkam mazai valstij. Tas faktiski ir nerealizējams agresora ievērojama pārspēka gadījumā pie nosacījuma, ja mazā valsts nav integrējusies kādā vērā ņemanā militārā aliansē. Tādēļ mazo valstu situācijā aizsardzība ir svarīga kā process, kura rezultātā agresoram tiek nodarīti fiziski, materiāli un – kas īpaši svarīgi – politiski zaudējumi; parādīts starptautiskajai sabiedrībai, kas ir agresors un kādi tā impēriskie mērķi; sagaidīta citu valstu vai starptautisko miera nodibināšanas spēku palīdzība.

Militārā sistēma ierobežotu resursu apstākļos

Mazo valstu aizsardzības doktrīnas iemiesotas to militārajās sistēmās. Sakarā ar aukstā kara beigām pasaulē vērojama samērā plaša militāro sistēmu reorganizācija, kas skar gan lielas, gan mazas valstis. Bruņoto spēku skaitliskais sastāvs miera laika apstākļos tiek samazināts. Pastiprināta uzmanība tiek pievērsta karavīru profesionalitātes paaugstināšanai – gan paaugstinot apmācību līmeni, gan samazinot obligātā dienesta karavīru izmantošanu amatos, kas prasa augstu profesionalitāti. Kvantitatīvais personālsastāva samazinājums tiek kompensēts arī ar modernāku un kvalitatīvāku bruņojumu un cita

veida aprīkojumu. Teritoriālais karaspēks, kas tādā vai citādā formā pastāv jebkurā valstī, tiek papildināts un pastiprināts ar mobilām vienībām, kas veido ātrās reaģēšanas spēkus. Turpina pieaugt operacionālo spēku loma. Viens no to veidiem ir nacionālās vienības, kas sagatavotas starptautisko miera uzturēšanas misiju pildīšanai.

Mazo valstu ierobežotie resursi nosaka nepieciešamību rast iespējas to taupīgai izmantošanai arī militārajās sistēmās un to veidošanā. Šajā nolūkā mazo valstu militārajām sistēmām plašākā mērā varētu paredzēt multifunkcionālus uzdevumus, tajā skaitā arī tādus, kas tieši kalpo civilajām vajadzībām. Savukārt mazo valstu civilās funkcijas būtu ciešāk saistāmas ar militārajām interesēm. Tā, piemēram, mazajās valstīs nebūtu lietderīgi veidot atsevišķus jūras spēkus un krasta apsardzes dienestu, kas veic glābšanas darbus un dažas policejiskas funkcijas, bet izveidot vienu multifunkcionālu dienestu. Līdzīgā veidā gaisa telpas kontroles sistēma vienlīdz labi var kalpot gan militāriem, gan civiliem mērķiem (civilajai aviācijai). Atbilstošus militāros dienestus iespējams izmantot civilās aizsardzības nolūkos un civilajos glābšanas pasākumos, neveidojot atsevišķas civilas struktūras.

Apšaubāma ir dažu mazo valstu atteikšanās no obligātā militārā dienesta kā valsts bruņoto spēku komplektēšanas pamatprincipa. Mazajās valstīs obligātais dienests ne tikai ļauj ietaupīt finansiālos resursus, bet attīstīt demokrātiskas tradīcijas bruņotajos spēkos un sagatavot civiliedzīvotājus militāru uzdevumu veikšanai nepieciešamības gadījumā (nodrošināt nepieciešamās mobilizācijas rezerves). Rūpes par bruņoto spēku profesionālā līmeņa paaugstināšanu būtu risināmas ar citādām metodēm.

Mazo valstu aizsardzības sistēmā efektīvas var būt dažāda veida paramilitārās organizācijas, kuras parasti veidojušās atbilstoši katras valsts vēsturiskajām tradīcijām un veic dažādas funkcijas. Tās ir organizētas un apmācītas pilsoņu-karavīru vienības, kas ir gatavas veikt atbilstošus uzdevumus ārkārtēju situāciju, arī kara, gadījumā. Dažādās valstīs tām ir dažādi nosaukumi: nacionālā gvarde, milicija, zemessardze utt. No militārā viedokļa tās papildina valsts bruņotos spēkus vai nu kā rezerve vai kā jau organizēts palīgspēks. Tās var noderēt ne tikai mazo valstu trūcīgo resursu papildināšanai, bet arī būt valstiskās audzināšanas un patriotisko tradi-

ciju veidošanas skola. Diemžēl paramilitāro organizāciju loma valstu militārajā sistēmā un tās attīstības perspektīvas nav guvušas pētnieku uzmanību un teorētisku apkopojumu.

Mazo valstu militārā ziņā relatīvi mazās un ierobežotās iespējas nosaka nepieciešamību meklēt militārus partnerus citās valstīs, apvienot militārus spēkus reģionālās vai plašākās aliansēs un cita veida militārās savienībās. Tādā gadījumā mazo valstu aizsardzības stratēģija balstīsies uz kooperatīvās vai kolektīvās aizsardzības sistēmas principiem, un militārās sistēmas, nezaudējot nacionālo specifiku, tiks pielāgotas kopīgajām interesēm.³³

Ne tikai no politiskā, bet arī militārā viedokļa svarīga ir mazo valstu iesaistīšanās starptautiskajās miera uzturēšanas operācijās ar saviem nacionālajiem formējumiem. Mazās valstis šajās operācijās ne tikai gūst militāru pieredzi un nostiprina starptautiskos militāros kontaktus, bet var rēķināties ar starptautisko spēku palīdzību bruņotu konfliktu vai citas nepieciešamības gadījumā arī savās zemēs.

Apkopojot teikto, jāsecina, ka mazo valstu militārā aizsardzība ir iespējama. Lai arī šī aizsardzība balstāma uz "vājā aizsardzības" principiem,³⁴ tomēr efektīvas stratēģijas izvēle un arbilstošas militāras sistēmas izveide var dot pozitīvus rezultātus. Tomēr šim nolūkam vajadzīga konsekventa mazo valstu griba un attiecīga aizsardzības politika.

Militāro struktūru netradicionāls pielietojums starptautiskajā sistēmā

Militārais spēks kā valsts varas elements atrod savu pielietojumu starptautiskajā sistēmā ne tikai tiešā veidā, bet arī daudzu netradicionālu funkciju īstenošanā. Militāro struktūru netradicionālam pielietojumam dažādu civilu funkciju nodrošināšanā (palīdzība policijai masveida nekārtībās, atmīnēšanas un spridzekļu iznīcināšanas darbi, iesaistīšanās glābšanas un meklēšanas operācijās utt.) ir senas tradīcijas nacionālajā līmenī, t.i., valsts iekšējā dzīvē. Starptautiskajā līmenī turpretim militāro struktūru netradicionāls pielietojums guvis plašu attīstību pēc aukstā kara sakarā ar sadarbības paplašināšanos, integrācijas globalizācijas procesiem.³⁵ Plašās iespējas šajā sakarā paveras mazajām valstīm, kuru militārais potenciāls parasti nav liels un bruņojums nav pietiekami moderns, lai nopietni iesaistītos starptautiskajās militārajās

operācijās. Turpretim militāro spēku dalība starptautiskās netradicionālās misijās palīdz vairot mazo valstu starptautisko prestižu, iegūt pieredzi un cerēt uz starptautisku palīdzību līdzīgu nacionāla līmeņa problēmu gadījumos.

Militāro spēku un to speciālistu starptautiskais netradicionālais pielietojums starptautiskās misijās mūsdienās attīstīties sekojošos virzienos:

- 1) konfliktu pārvaldīšanā un izbeigšanā (starptautiskie miera uzturēšanas un miera nodrošināšanas spēki);
- 2) križu vadības starptautiskajā sistēmā, kuras veidošana Eiropā uzsākta, īpaši civiliedzīvotāju glābšanas jomā plaša mēroga ekoloģiskās un tehnoloģiskās katastrofās;
- 3) civili-militāru funkciju kompleksā risināšanā, piemēram, vienotā gaisa telpas starptautiskās kontroles sistēmas izveidē, starptautiskās organizētās noziedzības apkarošanā;
- 4) teritoriju atmīnēšanas darbos un spridzekļu iznīcināšanā, kuru veikšana nav pa spēkam valstij pašai. Piemēram, Latvijā viena trešā daļa zemes teritorijas glabā Pirmā un Otrā pasaules kara mīnas un spridzekļus, bet Latvijas teritoriālajos ūdeņos saglabājušās tūkstošiem zemūdens mīnu, kuru iznīcināšanā jau iesaistījušies daudzu Rietumvalstu karakuģi kopā ar Latvijas Jūras spēkiem.

Baltijas valstis uzkrājušas pieredzi un ieguvušas atzinību miera uzturēšanas misijā Bosnijā un Hercegovinā. Tās apliecinājušas savu gatavību un profesionalitāti starptautiskās drošības vairošanas procesos. Turpretim sabiedrības attieksme pašās Baltijas valstīs joprojām balstās uz patērētāju filozofiju. Baltijas valstu militāro vienību piedalīšanos miera uzturēšanas spēku sastāvā Bosnijā un Hercegovinā atbalstījuši tikai 50% aptaujāto Igaunijā, 49% Lietuvā un 39% Latvijā.³⁶ Šajā ziņā daudz plašāk sabiedrībā nepieciešams veikt izskaidrošanas darbu, lai pierādītu, ka mūsu līdzdalība starptautiskajos miera spēkos nes labumu, pirmām kārtām, mums pašiem.

Secinājumi

1. Mazo valstu ārpolitikas augstākais mērķis, kuram pakārtoti visi pārējie mērķi un uzdevumi, ir nodrošināt valsts suverenitātes saglabāšanu, nacionālo identitāti, teritoriālo integritāti un izvairīties no militārajiem konfliktiem. Mazo valstu rīcībā esošo ārpolitisko līdzekļu vidū to nacionālās drošības vairošanai tradicionāli pazīstama ir iesaistīšanās

militārās aliansēs vai pieslēšanās kādai no lielvalstīm. Abos gadījumos svarīgs priekšnoteikums parasti ir atbilstošs militārais potenciāls un paš aizsardzības spējas.

2. Mazo valstu militārā aizsardzība ir viena no to vitālo nacionālo interešu aizsardzības galējām un ārkārtējām formām. Mazo valstu militārā aizsardzība principā ir iespējama, ja izvēlēta piemērota stratēģija un izveidota atbilstoša aizsardzības sistēma. Ne mazāk svarīga ir mazo valstu griba sevi aizstāvēt un apziņa, ka arī maza valsts var izrādīt vērā ņemamu pretestību pat pārspēkā lielākam pretiniekam. Mazo valstu situācijā militārā aizsardzība agresijas gadījumā var izrādīties svarīga kā process, kura rezultātā uzbrucējam tiek nodarīti fiziski, materiāli un politiski zaudējumi, parādīts sabiedrībai, kas ir agresors un kādi tā impēriskie mērķi, sagādāta citu valstu vai starptautisko miera nodibināšanas spēku palīdzība. Atbilstošs militārais potenciāls un apņēmība sevi aizstāvēt ir svarīgs ārpolitikas signāls, kas var atturēt potenciālo agresoru.

3. No pazīstamākajām aizsardzības doktrīnām (atturēšana ar atvairīšanu; aizsardzības pietiekamība; neofensīvā aizsardzība; totālā aizsardzība) piemērotākā mazajām valstīm varētu būt totālās aizsardzības doktrīna, kas guvusi sekmīgu iemiejumu Skandināvijas un vairākās citās Eiropas nelielajās valstīs. Totālās aizsardzības doktrīna rēķinās ar mazo valstu rīcībā esošajiem trūcīgajiem resursiem un paredz tradicionālo un klasisko militārās aizsardzības līdzekļu papildināšanu ar sabiedriskās aizsardzības līdzekļiem un nemilitāro pretestību. Tā balstās uz mazajām valstīm raksturīgu vienotību nacionālās idejas vārdā un relatīvi nelielo iedzīvotāju skaitu, kura vidū vieglāk īstenot valstisko un patriotisko izskaidrošanas darbu, panākt atbalstu valsts realizētajai aizsardzības politikai.

4. Mazo valstu aizsardzības doktrīna iemiejojama to militārajās sistēmās. Līdzekļu taupīšanas nolūkos tām varētu paredzēt multifunkcionālus uzdevumus, tostarp tādus, kas tieši kalpo civilajām vajadzībām. Savukārt mazo valstu civilās funkcijas ciešāk būtu saistāmas ar militārajām interesēm. Mazo valstu apstākļos aizsardzības nolūkiem plašāk būtu izmantojamas arī dažādas paramilitāras organizācijas (Nacionālā gvarde, zemessardze u.c.), kuras parasti veidojušās atbilstoši kat-

ras valsts vēsturiskajām tradīcijām un kurām ir atbalsts un ietekme sabiedrībā.

5. Mazo valstu militārajās sistēmās tādā vai citādā formā būtu jāatrod vieta trīs atšķirīgu veidu spēkiem: teritoriālajam karaspēkam, ātrās reaģēšanas spēkiem, kas sastāv no mobilām vienībām un operacionālajiem spēkiem, kas domāti specifisku uzdevumu veikšanai, tajā skaitā starptautisko miera uzturēšanas misiju pildīšanai.

6. Militārās sistēmas reorganizācija, kas aizsākusies pasaulē sakarā ar aukstā kara beigām, skar arī mazās valstis. Arī to regulārās armijas varētu būt skaitliski nelielas, vairāk rūpējoties par mobilizācijas rezervju sagatavošanu. Augstākās prasības izvirzāmas bruņoto spēku profesionalitātes limenim. Militārajā sistēmā īpaša vērība pievēršama mobilu, ātri reaģējošu un daudzfunkcionālu vienību izveidei. Kvantitatīvais personālsastāva samazinājums būtu jākompensē ar modernāku un kvalitatīvāku bruņojumu un cita veida aprīkojumu.

7. Domājot par Baltijas valstu aizsardzības stratēģiju, militārā ziņā efektīvākais un atbilstošākais ierobežoto resursu dēļ varētu būt totālās aizsardzības modelis. Ņemot vērā, ka tās ir nelielas, vājas un apdraudētas valstis, svarīgi orientēties uz iesaistīšanos kolektīvajā aizsardzības sistēmā. Baltijas valstu drošībai nav citas alternatīvas kā integrācija NATO. Arī Baltijas valstu savstarpējā militārā sadarbība sekmē drošību, ātrāku un efektīvāku savietojamības panākšanu ar NATO. Vienlaikus jāpatur prātā, ka drošības risku spektrs ir plašs un daudzveidīgs un militārie draudi tajā neieņem svarīgāko vietu. Atbilstoši tam jāveido nacionālās drošības stratēģija.

8. Sakarā ar starptautiskās sistēmas demokratizāciju un straujajiem integrācijas procesiem starptautiskajā sistēmā pieaug militāru struktūru netradicionāla pielietojuma loma. Mazo valstu iesaistīšanās ar saviem militārajiem spēkiem un speciālistiem starptautiskajās miera uzturēšanas un glābšanas operācijās, teritoriju atminēšanas darbos un citās sfērās vairo to prestižu un apliecina, ka tās var būt ne tikai drošības patērētājas, bet arī drošības vairotājas. Baltijas valstīm būtu lietderīgi šīs iespējas plašāk izmantot, veicot atbilstošu izskaidrošanas darbu savu valstu iedzīvotāju vidū par šo akciju nozīmīgumu.

Atsauces un skaidrojumi

¹ Gallup. *Baltic Surveys. Public Opinion and Level of Awareness on Security Issues in the Baltic Countries. Survey report.* – Vilnius, NATO Office of Information and Press and The Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Lithuania, 1998. P. 42.

² Pāvuls J. *Sabiedrības attieksme pret aizsardzības jautājumiem Zviedrijā.* – R., Latvijas Republikas Aizsardzības ministrija, 1998. – 21. lpp.

³ Sk. piemēram: Fox A. B. *The Power of Small States. Diplomacy in the World War II.* – Chicago: University of Chicago Press, 1959.

⁴ Sk.: Baehr P. R. *Small States: A Tool for Analysis.* – *World Politics*, No. 27, 1975; Amstrup N. *The Perennial Problem of Small States: A Survey of Research Efforts, Co-operation and Conflict*, No. 11, 1976.

⁵ Sk. piemēram: *Small States and the Security Challenge in the New Europe.* Ed. by W. Bauwens, A. Clesse, O. F. Knudsen. – London-Washington, Brassey's, 1996; Latvija pasaules politikā: iespējas un ierobežojumi. – R., LAI, 1995; Jundzis T. *Mazo valstu ārpolitikas un drošības intereses: teorētiskie aspekti // Latvijas Vēsture.* – 1997/1 (25). – 53. – 63. lpp.

⁶ Zimīgi, ka laika posmā no 1990. līdz 1996. gadam par ANO pilntiesīgajām locekļēm kļuvusi virkne minivalstiņu, kurām agrāk dažādu iemeslu dēļ uzņemšana tika atļikta vai atteikta (piemēram, Monako, San Marino, Lihtenšteina, Andora u.c.). Pavisam minētajā laika posmā ANO uzņemtas 29 jaunas valstis, tās visas lielākoties pieskaitāmas mazo valstu grupai.

⁷ Ray S. Cline, *World Power Trends and US Foreign Policy for the 1980s.* – Boulder, Colo.: Westview Press, 1980. – p. 13.

⁸ Morgenthau H. J. *Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace. Sixth Edition.* – New York, Alfred A. Knopf, 1985. – P. 127.–169.

⁹ Turpat.

¹⁰ Morgenthau H. J. *Politics Among Nations*, p. 147.

¹¹ Turpat. – 152. lpp.

¹² Turpat.

¹³ Papp D. S. *Contemporary International Relations. Frameworks for Understanding.* – New York, Macmillan Publishing Company; – London, Collier Macmillan Publishers, 1984. – P. 314.

¹⁴ Sk.: Lange P. H. *Krievijas faktors no reģionālās drošības viedokļa.* – Baltijas valstis

likteņgriežos. *Politiskas, ekonomiskas un tiesiskas starptautiskās sadarbības problēmas uz XXI gadu simteņa sliekšņa.* – R., LZA. – 504. lpp.

¹⁵ Nye J. S., Owens W. A. *America's information edge.* – *Foreign Affairs*, 1996, March–April, pp. 20 – 36.

¹⁶ Kelstrup M. *Small States and European Political Integration: Reflections on Theory and Strategy. The Nordic Countries and the EC.* – Copenhagen, 1993. – P. 141.

¹⁷ Theo van Doel. *Central Europe: The New Allies? The Road from Visegrad to Brussels.* – USA, Westview Press, 1994. – P. 93.

¹⁸ Objektīvu militārās attīstības izvērtējumu Baltijas valstīm devusi ASV speciālistu darba grupa ģenerālmajora H. A. Kivenāra vadībā. Bez aktuālām finansiālajām problēmām pētījumā norādīts arī uz standartizētas organizatoriskās struktūras, vienotas apgādes un apmācību sistēmas trūkumu un uz nepieciešamību izstrādāt nacionālo militāro stratēģiju un uzlabot aizsardzības plānošanas procesu. Sk.: ASV Aizsardzības departamenta vērtējums par Latvijas Aizsardzības sistēmu. – R., Junda, 1998.

¹⁹ Gallup. *Baltic Surveys. Public Opinion and Level of Awareness on Security Issues in the Baltic Countries*, P. 42 and Graphs.

²⁰ Buzan B. *People, States and Fear. An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era. Second Edition.* – New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore, Harvester Wheatsheaf. – P. 112.

²¹ Wiberg H. *Security Problems of Small Nations.* – *Small States and the Security Challenge in the New Europe.* – London, Washington, Brassey's, 1996. – P. 21.

²² Knudsen O. F. *Analysing Small-State Security: the Role of External Factors.* – *Small States and the Security Challenge in the New Europe.* – London, Washington, Brassey's. – P. 9.

²³ Sk.: Jundzis T. *Mazo valstu ārpolitika un drošības intereses // Latvijas Vēsture.* – 1997/1 (25). – 58. lpp.

²⁴ Sk.: Jundzis T. *Latvijas drošība un aizsardzība.* – R., Junda, 1995. – 237.–294. lpp.

²⁵ Gallup. *Baltic Surveys. Public Opinion and Level of Awareness on Security Issues in the Baltic Countries. Graphs.*

²⁶ Clausewitz C. *On War.* – Princeton, New Jersey Princeton University Press, 1989. – P. 605.

²⁷ Sk.: Bojārs J. *Starptautiskās tiesības*. – R., Zvaigzne ABC, 1996. – 440. lpp.

²⁸ Sk. *WEU'S Role in Crisis Management and Conflict Resolution in Sub-Saharan Africa*. – *Clailot Papers*, Nr. 22, Paris, Dec. 1995. – P. 48.

²⁹ *International Military and Defence Encyclopedia*, Washington, New York, Brassey's (US), Inc., 1993. – Vol. 2. – P. 7.

³⁰ *The Military Balance*. 1995 – 1996. – London, Oxford University Press, Pp. 136–137.

³¹ Turpat. – 194. lpp.

³² Berry W. E. *Threat Perceptions in the Philippines, Malaysia, and Singapore*. – *INSS Ocasional Paper 16. Regional Series*, Sept. 1997. – P. 44.

³³ *The Military Balance*. 1991 – 1992. – London, Oxford University Press, 1991. – P. 110, 111.

³⁴ Liddell Hart B. H. *Strategy*. 2nd. rev. ed. – New York, A Meridian Book, 1991. – P. 321.

³⁵ *International Military and Defence Encyclopedia*. Vol. 4. – P. 2573.

³⁶ Sk.: *Non-Offensive Defence in the Middle East?* – New York, Geneva, UNIDIR, 1998. – Pp. 3–34.

³⁷ Wijk R. *NATO on the Brink of the New Millennium. The Battle for Consensus*. – London, Washington, Brassey's, 1997. – P. 149.

³⁸ *Jaunajā nacionālās drošības jēdzienu saimē parādās arvien jauni termini. Vīnes Nacionālās Aizsardzības akadēmijas izdevumā skaidroti tādi jēdzieni kā kopīgā drošība (common security), kooperatīvā drošība (cooperation security), saprātīgā drošība (comprehensive security), integratīvā drošība (integrative security)*. Sk.: *National Security. National Defence Academy Series*. – Vienna, 2/1995. – Pp. 28–30.

³⁹ Brower K. S. *The Defense of Small Countries* (*Ziņojums seminārā Rīgā*, 1994. g.).

⁴⁰ *Diskusija par starptautisku militāro līdzekļu plašāku izmantošanu multinacionālajā drošības vidē aizsākusies arī literatūrā*. Sk., piem.: Politi A. *European Security: the New Transnational Risks*. *Chaillot Paper 29*. – Paris, 1997. – Pp. 55–68.

⁴¹ Gallup. *Baltic Surveys*. – *Public Opinion and Level of Awareness and Security Issues in the Baltic Countries*. – P. 49.

Summary

Military capability of small states and its role in international relations: theory and practice

The author contends that military capability is an important element of foreign policy even for small states. A potential aggressor may be restrained if he has to consider, besides international sanctions, the likely resistance and the possible losses to be encountered. Some military capacity is a prerequisite for participation in all military alliances or in being aligned with a major power.

Nontraditional use of military forces (peacekeeping, search and rescue) can contribute to the prestige of small states, as well as the accumulation of valuable experience in international cooperation.

The paper substantiates the need for the Baltic States to participate in a collective security system. In this regard, the Baltic States have no other alternative to joining NATO. At the same time, a note of caution reminds us that the spectrum of security concerns is broad and varied, and military threats are not necessarily the primary ones.

- 369 -

LZP EKONOMIKAS UN JURIDISKĀS ZINĀTNES
EKSPERTU KOMISIJA

THE ECONOMICS AND LAW SCIENCES' EXPERTS' COMMISSION
OF THE LATVIAN SCIENCE COUNCIL

LZP EKONOMIKAS UN JURIDISKĀS ZINĀTNES
GALVENIE PĒTLĪJUMU VIRZIENI

1998. gadā

THE MAIN DIRECTIONS OF RESEARCH
IN ECONOMICS AND LAW SCIENCES IN 1998
BY THE LATVIAN SCIENCE COUNCIL

RĪGA 1999

Dr. jur. Tālav Jundzis
Baltijas stratēģisko pētījumu centrs
Akadēmijas laukums 1-604, Rīga,
LV-1050, tel. 7 227 555

BALTIJAS VALSTU STARPTAUTISKĀS SADARBĪBAS PROBLĒMAS UZ XXI GADUSIMTEŅA SLIEKŠA

Pētījumu mērķis ir Baltijas valstu starptautiskās sadarbības analīze politiskajos, ekonomiskajos un tiesiskajos aspektos. Uzmanība pievērsta Baltijas valstu integrācijai mūsdienu Eiropas un pasaules politiskajās, ekonomiskajās un drošības struktūrās, kā arī Baltijas valstu savstarpējai sadarbībai un attiecībām ar Krieviju. Pētījums veikts programmas "Baltijas starptautiskā drošība" ietvaros.

Problēmas raksturojums. Mūsdienu pasaulē, kas turvojas XXI gadu simtapa sliekšnim, vērojamas pozitīvas pārmaiņas starptautiskajā sistēmā, kura tradicionāli tiek raksturota kā kopumā anarhistiska. Pēc Aukstā kara beigām un bipolārās spēku sistēmas sabrukuma mazinājusies globālā konfrontācija, valstis un nācijas aktīvāk sākušas meklēt sadarbības ceļus, arvien vairāk pieaug kompromisu loma.

Starptautiskās sistēmas demokratizācija veicinājusi mazo valstu lomas palielināšanos starptautiskajos procesos, it īpaši reģionālajos. Vienlaikus jāreķinās ar to, ka mazās valstis ir ļoti jūtīgas pret dažādu iekšējo un ārējo faktoru ietekmi un to iespējas ir nepietiekamas, lai tikai saviem spēkiem atrisinātu reģionālās vai pat visas iekšējās problēmas, nodrošinātu mieru un stabilitāti.

Baltijas valstis pēc savas neatkarības atjaunošanas (1990. g.) cenšas drīzāk aigrieties Eiropā, kurai piederīgas tās jūtas un ar kuru tās saista vēsture, ģeogrāfija, kultūra, filozofija, pat tiesību tradīcijas. Šajā ceļā jāpārvar padomju varas gadu mantojums un vienlaikus jārisina neskaitāmas politiskas, ekonomiskas, sociālas, tiesiskas un cita rakstura gan iekšpolitiskas, gan ārpolitiskas problēmas. Nav gatavu receptu, kā no totalitāra režīma pārtapt demokrātiskā sabiedrībā un kā no plānveida ekonomikas pāriet uz tirgus ekonomikas principiem balstītu saimniecību. Baltijas valstis meklē optimālus risinājumus un dara to visciešākajā sadarbībā ar demokrātiskajām valstīm un starptautiskajām organizācijām.

Pētījuma metodes balstās uz Baltijas valstu pieredzes analīzi un apkopojumu, pievēršot īpašu uzmanību Baltijas valstu integrācijai Eiropas struktūrās un savstarpējai sadarbībai. Informācija iegūta ne tikai no grāmatām un periodiskiem izdevumiem, bet arī dokumentu analīzes rezultātā, veicot intervijas un piedaloties zinātniskās diskusijās. Pētījuma gaitā izmantota daudzu starptautiski pazīstamu zinātnieku pieredze un viedokļi par Baltijas valstīm.

Secinājumi: balstās uz veiktā pētījuma rezultātiem un apkopojošā veidā būtu formulējami sekojošu tēžu veidā:

1. Pēc neatkarības atgūšanas Baltijas valstis - Igaunija, Latvija un Lietuva - galvenās pūles veltījušas savas ekonomiskās un politiskās sistēmas pārveidei atbilstoši tirgus ekonomikas un demokrātiskas valsts prasībām. Ekonomiskās reformas ar grūtībām, bet tomēr ir pavisinājušas, lai arī Baltijas valstīm nav izdevies atrast pietiekami efektīvu pārejas ekonomikas stratēģiju, kas varētu, piemēram, līdzināties Austrumāzijas vai Dienvidāzijas valstu (Honkongas, Singapūras, Taivānas, Dienvidkorejas u.c.) straujajai ekonomiskajai augšupejai. Politiskajā jomā atīstību kavē fakts, ka daudzās politiskās partijas lielākoties ir mazskaitlīgas, vājas un nestabilas. Raizes sagādā cittautieši, kuri nesamērīgi lielā skaitā ieradušies Baltijas valstīs padomju varas gados un joprojām nepārvalda vietējo valodu.

2. Baltijas valstis ir vienotas savos galvenajos ārpolitiskajos mērķos, kas pirmām kārtām saistīti ar iespējami drīzāku iesaistīšanos Eiropas Savienībā un NATO. Šie mērķi netiek uzskatīti par alternatīviem, bet gan tādiem, kas papildina viens otru. Savu ārpolitisko mērķu īstenošanu Baltijas valstis saista ar drošības interesēm, straujāku ekonomisko augšupeju un demokrātijas pilnveidošanu. Igaunija, Latvija un Lietuva noraidījusi Krievijas vienpusējās drošības garantijas, nesaskatot tajās reālus nodrošināšanas mehānismus. Baltijas valstis sāk sevi apzināties arī kā drošības un starptautiskās stabilitātes vairotaļas, nevis tikai patērētāļas. Viens no apliecinājumiem tam ir Baltijas valstu līdzdalība NATO vadītajos miera stabilizācijas spēkos Bosnijā un Hercegovinā.

3. Eiropas integrācijas kontekstā nozīmīgi ir Baltijas valstu centieni atgriezties Rietumeiropas tiesību lokā, aizstājot līdzšinējo sociālistisko tiesību sistēmu ar Rietumu tiesību sistēmu, kas balstītos uz kontinentālās Eiropas tiesību tradīcijām. Šie procesi turpināsies arī nākamā gadu simteņa sākumā, jo pagaidām Baltijas valstu tiesību sistēma uzskatāma tikai par pārejas tiesību sistēmu, kas vēl satur sociālistisko tiesību elementus un ir pretrunīga pēc būtības. Turklāt lielākās grūtības sagādā pāreja uz jauniem tiesību normu pielietošanas principiem, kas atšķiras no padomju tiesībās dominējušās metodoloģijas. Toties tiesu sistēmas reforma pamatvilcienos pabeigta un tiesības uz taisnīgu tiesu kļuvis reālāk īstenojamas visās trijās Baltijas valstīs. Tiesu sistēma ir pilnīgi depolitizēta, nostiprināta tiesnešu pašpārvalde, divpakāpju tiesu sistēma papildināta ar apelācijas instanci, ko neatzina padomju tiesības, iedibināta konstitucionālā uzraudzība.

4. Svarīgs nosacījums Baltijas valstu uzņemšanai Eiropas Savienībā ir nacionālo likumu tuvināšana Eiropas Kopienas likumdošanai un to savienojamības nodrošināšana. Pirmām kārtām tas attiecas uz likumiem, kas skar ekonomisko un sociālo jomu. Šie procesi, kas visciešākajā veidā savijas kopā ar nacionālo tiesību sistēmu transformāciju, apver ne tikai tiesību normu tehnisku pielīdzināšanu, bet vispirms Eiropas Kopienas tiesību izpratnes teorijas, principu un metodoloģijas pārņemšanu, kas Baltijas valstīs faktiski nav jaunums, bet nozīmē atgriešanos pie 20. un 30. gadu tiesību sistēmas tradīcijām un pieredzes.

5. Eiropā un daudzviet citur pasaulē Baltijas valstis tiek uzvertas kā organiski saistītas un vienotas. Tās vieno ne tikai ģeogrāfiskie faktori, bet līdzīgas problēmas un vienoti mērķi. Viena no sfērām, kur sadarbība bijusi visciešākā, ir aizsardzība. Tādas militārās sadarbības programmas kā Baltbat, Baltnei, Baltron u.c. piesaistījušas arī daudzu citu valstu palīdzību. Starptautiski Baltijas vienotība tiek uzskatīta par vienu no faktoriem, kas varētu sekmēt šo valstu integrāciju starptautiskajā sistēmā, tās politiskajās, ekonomiskajās un drošības struktūrās.

6. Pēc neatkarības atjaunošanas Baltijas valstīs izveidojušas plašu un sarežģītu, bet ne pietiekamu efektīvu sadarbības institucionālo bāzi. Iezīmējušās vairākas savstarpējas pretrunas un atšķirības dažās ārpolitiskajās nostādnēs. Analītiķi brīdina, ka Baltijas reģionālisms var izrādīties tikai ilūzija, jo tam nav pietiekamu vēsturisku tradīciju, lingvistisku un reliģisku saišu. Jau tagad nav noslēpjams fakts, ka Igaunijas ārpolitika un tirdzniecība lielā mērā orientējas uz Somiju, bet lietuvieši par savu tuvāko partneri izvēlējušies Poliju.

7. Baltijas valstu sadarbības un integrācijas centieni aizsākās jau šī gadsimta divdesmitajos gados. Tie galvenokārt bija vērsti uz to, lai nostiprinātu 1918. gadā proklamēto neatkarību un vairotu valstisko stabilitāti. Savstarpējo pretrunu un dažādo interešu dēļ neizdevās izveidot iecerēto piecu valstu (Somija, Igaunija, Latvija, Lietuva, Polija) savienību, bet 1934. gadā Ženovā noslēgtais Baltijas antantes (Igaunija, Latvija, Lietuva) līgums par savstarpējo saprašanos un sadarbību bija formāls un mazefektīvs. 1921. gadā Baltijas valstis kļuva par Tautu Savienības locekļiem, kas vairoja to starptautisko autoritāti. Pieaugot Baltijas valstu stabilitātei, mazinājās vēlme savstarpēji integrēties. Viena laikus Baltijas valstu politiski pietiekami un savlaicīgi nenovērtēja Igaunijas, Latvijas un Lietuvas vienotību kā drošības faktoru starptautiskajā situācijā, kas tolaik arvien vairāk sarežģījās. Tas sekmēja Baltijas valstu suverenitātes aizskārumu jau 1940. gadā un to okupāciju pēc tam.

8. Baltijas valstu attiecības ar Krieviju ievērojami sarežģījusi dažādā pieeja vēstures faktu interpretācijā. Krievija joprojām neatzīst, ka Igaunija, Latvija un Lietuva 1940. gadā būtu okupēta un anektēta. Tā aizstāv viedokli par Baltijas valstu brīvprātīgu pievienošanos Padomju Savienībai, ko kategoriski noraida Igaunija, Latvija un Lietuva. Baltijas valstis uzskata, ka tās savu neatkarību zaudējušas 1940. gadā padomju karaspēka invāzijas un iluzorisko vēlēšanu rezultātā. Okupācijas un aneksijas dēļ tās vairākus gadu desmitus faktiski nespēja īstenot valsts varu, lai arī juridiski turpināja pastāvēt kā starptautisko tiesību subjekti. Arī lielākā daļa Rietumvalstu nekad nav atzinusi Baltijas valstu aneksiju.

9. Baltijas valstu un Krievijas attiecības pagaidām ir saspīlētas, un nav paredzams, ka tuvākajos gados tās varētu strauji uzlaboties. Baltijas valstīs saglabājušās bailes no jaunas okupācijas, Krieviju norādīto bijušās lielvalsts aizskartais pašlepnums, zaudējot savas pozīcijas Baltijā. Lai vairotu savu drošību un attālinātos no Krievijas ietekmes sfēras, Baltijas valstis iespējamu ātrāk cenšas nokļūt NATO un Eiropas Savienībā. Savukārt Krievija Baltijas valstu iespējamo iekļaušanu NATO uzskata par savu ārpolitisko

interese aizskārumu un draud ar sankcijām. Krievija vēlētos saglabāt savu ietekmi Baltijā un stratēģisko klātbūtni Baltijas jūrā, rīcības brīvību Kaļiņingradas apgabalā un preču piegādes ceļus caur Baltijas valstu ostām. Lai mazinātu saspīlējumus, Baltijas valstīs izskanējis aicinājums Krievijai demilitarizēt Kaļiņingradas apgabalu. Jautājumā par preču tranzītu Baltijas valstīs vienmēr paudušas vislielāko atbalstu un ieinteresētību, kā arī gatavību kļūt par "tiltu", "dziņuara vārtiem" Rietumu un Austrumu tirdzniecībā un sadarbībā.

10. Baltijas valstu un Krievijas attiecībās spriedzes avots ir krievvalodīgo tiesību jautājums, kā arī ilgstoši neparakstītie robežlīgumi ar Igauniju un Latviju. Abu šo jautājumu atrisināšanu apgrūtina dažādā pieeja 1940. gada notikumu izvērtējumā. Baltijas valstīm ir pamats uzskatīt, ka krievvalodīgo iepildināšana Baltijā notikusi padomju varas gados plānveidīgas kolonizācijas rezultātā, par ko daļa atbildības jāuzņemas arī Krievijai, kura pati sevi pasludinājusi par Padomju Savienības tiesisko mantinieci. Pārmērīgi lielais ieceļotāju skaits Igaunijā un Latvijā rada sarežģījumus valodu nezināšanas dēļ, apgrūtina viņu integrēšanos nacionālajā kultūras vidē. Šo apsvērumu dēļ Igaunijā un Latvijā nav bijusi iespējama momentāla pilsonības piešķiršana visiem ieceļotājiem, ko Krievija centusies starptautiski pasniegt kā krievvalodīgo diskrimināciju Baltijas valstīs. Robežlīgumu saskaņošanā problēmas radīja fakts, ka Krievija neatzina 1920. gadā noslēgtajos miera līgumos noteiktās robežas ar Igauniju un Latviju, pieprasot to revīziju atbilstoši padomju varas gados izdarītajām izmaiņām.

11. Baltijas valstīs nav tik nozīmīgas un pievilcīgas, lai par tām pastāvīgi interesētos žurnālisti un notikumus tajās nemītīgi analizētu politiologi. Vairums pēdējo gadu publikāciju saistās ar Baltijas valstu neatkarības atjaunošanas procesiem, mazāk vērtības vērtis pārkārtojumiem neatkarības apstākļos. Ārzemēs veiktie pētījumi dažkārt bijuši vienpusīgi, jo pētnieki lielākoties nepārzina igauņu, latviešu vai lietuviešu valodu, tādēļ izmantojuši izziņas materiālus galvenokārt citās valodās, to skaitā krievu valodā. Nereti arī ignorētas atšķirības un īpatnības, kas pastāv Baltijas valstu starpā, aizstājot tās tikai ar reģionālu skatījumu.

Publikācijas

Grāmatas:

1. Baltijas valstīs likteņgriežos. Politiskas, ekonomiskas un tiesiskas starptautiskās sadarbības problēmas uz XXI gadsimta sliekšņa. Rakstu krājums senatora Augusta Lēbera piemiņai un sakarā ar prof. Dītricha Lēbera 75 gadu jubileju. T. Jundža redakcijā. R.: Latvijas Zinātņu akadēmija, 1998, 742 lpp.
2. The Baltic States at Historical Crossroads. Political, economic and legal problems in the context of international cooperation on the doorstep of the 21st century. Published in remembrance of senator August Loeber and the 75th birthday of Professor Dietrich Andre Loeber. - Edited by Talavs Jundzis. Riga, Academy of Sciences of Latvia, 1998, 787 pp.
3. Blūzma V., Celle O., Jundzis T. u.c. Latvijas valsts atjaunošana 1986 - 1993. R.: LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 1998, 528 lpp.
4. Deksnis E. B. Eiropas apvienošanās... integrācija un suverenitāte. R.: Junda, 1998, 580 lpp.

Raksti:

1. Jundzis T. Vēlēšanu sistēma: problēmas un risinājumi. - Valsts un krimināltiesību aktuālās problēmas un to risinājumi. R.: Leptons medija, 1998, 5 - 8. lpp.
2. Jundzis T. Mazo valstu drošības teorētiskie un praktiskie aspekti. - LZP Ekonomikas un juridiskās zinātnes galvenie pētījumu virzieni 1997. gadā. R.: LZP Ekonomikas un juridiskās zinātnes ekspertu komisija, 1998, 88 - 90. lpp.
3. Jundzis T. Tiesu sistēmas demokrāzācija Baltijas valstīs. - Baltijas valstis likteņgriežos. R.: Latvijas Zinātņu akadēmija, 1998, 257. - 265. lpp.
4. Jundzis T. Democratization of the Judicial System in the Baltic States. - The Baltic States at Historical Crossroads - Riga, Academy of Sciences of Latvia, 1998, p. 272 - 281

5. Jundzis T. Pasaules latviešu virsnieku saieta daļībniekiem. - Militārais Apskats, 1998, Nr. 1, 3-5. lpp.
6. Jundzis T. Tiesību reformu loma neatkarības atjaunošanā. - Latvijas valsts atjaunošana 1986 - 1993. - R.: LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 1998, 151 - 165. lpp.
7. Jundzis T. Neatkarīgas valsts aparāta veidošana un tiesību reformas. - Latvijas valsts atjaunošana 1986 - 1993. - R.: LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 1998, 239 - 257. lpp.
8. Jundzis T. Konfrontācija ar Latvijas neatkarības pretiniekiem. - Latvijas valsts atjaunošana 1986 - 1993. - R.: LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 1998, 278 - 294. lpp.
9. Jundzis T. Centieni ārpolitikā. - Latvijas valsts atjaunošana 1986 - 1993. - R.: LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 1998, 295 - 309. lpp.
10. Jundzis T. Tiesību sistēmas reforma. - Latvijas valsts atjaunošana 1986 - 1993. - R.: LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 1998, 315 - 332. lpp.
11. Jundzis T. Drošības politika un militāro struktūru veidošana. - Latvijas valsts atjaunošana 1986 - 1993. - R.: LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 1998, 333 - 346. lpp.
12. Jundzis T. Atgriešanās starptautiskajā apritē - atjaunotās Latvijas ārpolitika. - Latvijas valsts atjaunošana 1986 - 1993. - R.: LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 1998, 347 - 360. lpp.
13. Jundzis T. Cik maksā valsts aizsardzība. R.: Junda, 1998, 32 lpp.
14. Jundzis T. Priekšvārds. - Deksnis E. B. Eiropas apvienošanās... integrācija un suverenitāte. R.: Junda, 1998, V - VI lpp.

Konferences un semināri

1. Konference "Baltijas valstis liktenīgriežos" sakarā ar senatora Augusta Lēbera atceres dienu un profesora Dītriha Andreja Lēbera 75. gadadienu. Rīgā, 1998. gada 17. janvārī.
2. T. Jundzis. Militārā sadarbība Baltijas valstu starpā. Referāts starptautiskajā konferencē Varšavā 1998. gada 6. martā.
3. T. Jundzis. Latvijas ceļš uz NATO. Uzstāšanās Vinē NATO XV starptautiskajā seminārā 1998. gada 24. jūnijā.
4. T. Jundzis. Latvijas mērķis - NATO. Referāts Baltijas institūta konferencē Rīgā 1998. gada 28. augustā.
5. T. Jundzis. Latvijas drošības garantijas. Uzstāšanās Cēsīs Baltijas institūta seminārā 1998. gada 1. septembrī.
6. T. Jundzis. Latvijas armijas veidošanas problēmas 20. un 30. gados un tagad. Referāts Zinātņu akadēmijas konferencē sakarā ar Latvijas Republikas proklamēšanas 80. gadadienu Rīgā 1998. gada 6. novembrī.

International cooperation of the Baltic States on the doorstep of the 21st century

The intent of this research is to analyze political, economic and legal problems of the Baltic States in the context of international cooperation on the doorstep of the 21st century. Since the restoration of their independence (1990), the Baltic states have sought to return as quickly possible to Europe, the region of the world where their sensibilities lie and with which the three countries are linked by history, geography, culture, philosophy and even the traditions of justice. Along the way, the Baltic countries must overcome the heritage of 50 years of Soviet rule, which means resolving countless political, economic, social, judicial and other domestic and foreign policy problems. There are no quick-fix recipes for turning a totalitarian regime into a democratic society, or a planned economy to a system based on the principles of the market. The Baltic states are searching for optimal solutions, doing so in close cooperation with democratic countries and international organizations. The study was done as part of the program "International aspects of Baltic security".

Recenzijas par monogrāfiju

**T. Jundzis. Latvijas drošība
un aizsardzība (R., Junda, 1995)**

- 377 -
GODS KĀLPOT LATVIJAI!

MILITĀRAIS APSKATS

I (101)

1995

MILITĀRĀS LITERATŪRAS APGĀDES FONDA IZDEVUMS

AIZSARDZĪBAS MINISTRIJAS VALSTS UZŅĒMUMA
«JUNDA» APGĀDĀ

TEV MŪŽAM DZIVOT, LATVIJA?

Ceļavārdi Tālava Jundža grāmatai
«Latvijas drošība un aizsardzība»

Jāaizīstas, ka pagodinošais priekšlikums uzrakstīt ievadvārdus Dr. T. Jundža grāmatai par Latvijas drošību un aizsardzību manī pārliecīgu entuziasmu sākotnēji neizraisīja. Nejutos šajā jomā pietiekami kompetents, turklāt kopš bērnības esmu samērā pārliecināts antiimperialists; sapratu arī, ka dažos punktos diez vai ar autoru varēšu būt vienprātis. Taču, manuskriptu lasot, pārliecinājos, ka autors tematu risinājis godprātīgi, objektīvi un savu uzdevumu tveris varbūt pat plašāk, nekā tas formulēts grāmatas virsrakstā.

Būtībā runāts par neatkarīgas Latvijas pastāvēšanas priekšnoteikumiem, par to, vai Latvija kā nacionāla valsts ir spējīga un tiesīga pastāvēt starptautiskajā valstu saimē. Nesen pārlasīju Analola Līvena grāmatu «The Baltic Revolution. Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence» (Yale University Press, New Haven, London, 1993, 454 lpp.), kura nupat iznākusi otrā izdevumā (mīkstošos vākos) un ārzemju akadēmiskajās aprindās kļuvusi par svarīgu uzzīņu avotu, par mācīblīdzekli neatkarību jaunatguvušo Baltijas valstu jautājumā angloamerikāņu pasaules Austrumeiropas studiju centros. Līdzās daudziem interesantiem faktiem un zīmīgiem vērojumiem te sastopami apgalvojumi, kas latviešos izraisīs neizpratni un iekšēju protestu. Nezinu, kā šo grāmatu vērtē Tālavs Jundzis, taču viņa jaunais darbs savā ziņā uzlverams kā atbilde minētajam A. Līvena sacerējumam no Latvijas puses.

Patiešām, Latvijas (vai plašākā mērogā — Baltijas) drošība nav iekšēja, šauri lokāla problēma. Protams, tas ir Latvijas un latviešu tautas, Baltijas

valstu un tautu pastāvēšanas un identitātes jautājums. Bet tas ir arī mūžsenais *dominum mari Baltici*, šobrīd Eiropas un Baltoskandināvijas reģiona, stabilitātes jautājums, kurā ieinteresēti arī mūsu tuvākie un tālākie kaimiņi, Eiropas un pasaules sabiedrība. Vai spējam būt stabili Eiropas saimes locekļi, vai triju mazvalstu eksistencē ir ieinteresētas arī citas valstis, kas jaunas nepieciešamības gadījumā spētu efektīvi iestāties mūsu labā?

Latvija un Igaunija parādījās uz pasaules politiskās kartes pēc I pasaules kara negaidītu konstelāciju rezultātā. Vudro Vilsona principi solīja neatkarību Antantes militāro pretinieču — Vācijas, Austroungārijas un Otomanu impēriju paverdzinātajām tautām. Sabiedrotās Krievijas impērijas tautām, izņemot Poliju un Somiju, neatkarība paredzēta nebija. Taču Vēsturei labpatīka, ka I pasaules karā sabruka arī Krievijas impērija un Rietumiem bija jādomā par «sanitāro kordonu» pret komunismu. Savukārt V. Ļeņins (varbūt demagoģiski) bija deklarējis apspiesto tautu pašnoteikšanās tiesības, cerot uz to sekojošu jo drīzu atpakaļiekļaušanu Vispasaules Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā. Imperiālistiskā ķeizara Vācija bija satriekta, tā pieredzēja pazemojošu Versaļas mieru un ietekmēt notikumus Baltijas reģionā nespēja. Tā apstākļu neparedzētas sakritības dēļ dzima divi necerēti un negribēti bērni — Latvija un Igaunija kā nacionālas valstis (atdzimušajai Lietuvai bija senas un slavenas valstiskuma tradīcijas), tās kļuva par Pēcversāļas Eiropas, demokrātiskās Eiropas sastāvdaļu.

Padomes Aizsardzības un iekšlietu komisijas priekšsēdētājs un pirmais atjaunotās Latvijas Republikas aizsardzības ministrs (līdzīgi J. Zālitim 1918—1919. g.), bet arī viens no barikāžu organizētājiem 1991. gada janvāra dienās Līgā. Esmu varējis vērot šos notikumus ā ierindas dalībnieks, gan piedaloties akts dežūrās pie Starptautiskās teleioa centrāles, gan augām naktīm klaiņot pa Vecrīgas barikāžu vietām, tiekoes un izrunājoties ar to aizstāvjiem, ņču daudzas kopsakarības un aizkuli- es mums toreiz bija palikušas neatklā- as. Grāmatā sniegts «skatījums no aug- as» Latvijas vēstures kontekstā, kam okumentālas liecības raksturs. Tiesa, ņkiet, ka grāmatas raksturs šajā ziņā ir zlicis autoram ierobežojumus — ne iss tiek pasacīts un izrunāts līdz ga- im. Gribētos par to leģendāro dienu orisēm un varbūt arī zemstrāvām dzir- ēt šo to no autora arī memuāru formā, apat arī Latvijas neatkarības atgūša- as nevardarbīgo stratēģiju varēja vai- āk konfrontēt ar PSRS sabrukuma vis- ārējiem motīviem, kas pēdējā laikā iz- rzāti bij. PSRS valstsvīru un viņu aliģu (B. Jelcina, J. Līgačova, A. Gra- ņva, A. Cernajeva u. c.) memuāros, kur avid cita veida skatījums uz notiku- ņiem aizkulisēm.

Pārliecinoša šķiet T. Jundža sniegtā atvijas drošības riska faktoru analīze odiem un tuvākajā nākoņē. Netiek gan ēlinētas prioritātes — to redzējums ņtu stipri atkarīgs no partijas piederī- as un darbam piedotu pārāk politizētu aksturu. Labi, ka autors savu viedokli elā mērā balsta uz jaunāko socioloģis- o aptauju rezultātiem, parāda dažādu dzīvotāju grupu viedokli par pašreizē- em Latvijas drošības pamatnosacīju- ņiem.

Tiek analizēti lokālie, reģionālie un lobālie riska elementi. Domāju, ka Lat- ņjas nākotnei vienlīdz svarīgi ir gan ņternie, gan eksternie faktori — no vie- as puses, saimnieciskā stabilitāte un ārdomāta starptautisko attiecību orien- ņcija, no otras puses, prasme iesaisti- es starptautiskajās struktūrās, veidoē ņtīcības gan ar Rietumiem, gan ar kandināvijās zemēm, gan ar Austru- ņu kaimiņiem. Latvijas nākotnes pastā-

vēšanai lielākos draudus, mūsūpat, ra- da iespējamā nestabilitāte un nepietie- kami konsekvētā virzība uz demokrāti- ņju Krievijā, impērisko noslieču reanimā- ņija. «pūķa galvu ataugšana», Viktora Alkšņa un viņa domubiedru Kasandras pravietojumi par «Integriju kā Impērijas meitu» un tamlīdzīgas tendences. Šie draudi maz atkarīgi no mums, taču tos var minimizēt Latvijas iekšēja stabilitā- te, pareiza, nosvērtā ārpolitika, tautas patriotisms, spēja pašūzupurēties. Iz- ņicinoša varētu būt pārejas laikmeta na- badzības izraisītā bezcerība un apātija, vilšanās pašā Latvijas idejā, provinciā- lisms, sašķeltība un savstarpēja apkaro- ņšanās. Vēl iznīcinošāki ir korumpētība, prasta zagšana, «mežonīga kapitālisma» simptomi, kas draud Latvijai ar «banā- ņu republikas» sialusu. Var diskutēt par to, cik liela mērā Latvijas drošību spēj garantēt spēcīgi pašas bruņotie spēki, iesaistišanās NATO struktūrās (un au- tors arī rada, ka šāda veida diskusijas Latvijas sabiedrībā pašreiz notiek, tāpat ka līdzīga veida diskusijas bijušas arī 20. gados), taču nevar liegt patiesību domai, ka uz ārvalstu atbalstu var cerēt tikai valsts, kura ir pietiekami stabila un morāli gatava pašāizsardzībai.

Ir jāpiekrīt tēzei, ka ierocis ir pēdē- ņjais arguments strīdā, ka saimnieciskā un nolitiskā stabilitāte mazai valstij ir varbūt nozīmīgāks faktors nekā bruņo- ņšanas, ka liktenīgi būtu prioritāti ierādīt militārajai aizsardzībai, nevis veselības āizsardzībai, demogrāfijai vai izglītībai, taču nav gluži ētiski visu aizsardzību novēlēt uz ārzemju palīdzību vien.

Nezinu, vai Latvijas apstākļos pie- dienētos domāt par senā romieša Vegē- ņcīta teicienu: *Qui desiderant pacem, praeparant bellum*, kuru modificētā vei- dē autors izvēlēties par savas rezumējo- ņšs nodalas moto, taču patriotisms un āizsardzības griba ir vismaz simboliski iaparāda, ja gribam, lai mums palīdz. Šāta ziņa svarīga ir gan Baltijas baļal- ņona idejā, gan iesaistišanās NATO «Partnerattiecībās mieram», gan līdzī- gas aktivitātes. Un tomēr laikam jāā- ņcoras bēdīgā vēstures pieredze, kad kri- tiskajā brīdī iespējamās starptautiskās «arantijas ir izrādījušās spīdzīgs zienju burbulis. Bet, lai nu kā, galvenā Latvi-

jas neatkarības garantija ir tās reāla piederība Rietumu pasaulei; ir jāgādā, lai ASV prezidenta B. Klintonā tēzes pie Brīvības pieminekļa nepaliek žests vien.

Reģiona starptautiskajai drošībai jo nozīmīga ir Baltijas vienotības, kopības ideja. Par to viegli pārliecināties sarunā ar jebkuru ārzemnieku — viņi Baltiju mēdz uztvert kā vienotu veselu, nevis kā trīs mazaš valstis. Ir jāveicina viss, ko šajā ziņā varam veicināt, lai cik grūti tas arī būtu, — un ir ļoti pareizi, ka autors grāmatā akcentē šo tēzi, veltot tai plašu apakšnodalu. Jo starptautiskās sabiedrības acīs arī šis ir mūsu *būt* vai *nebūt* jautājums, turklāt būtisks.

Mūsdienu pasaulē viss ir saistīts, smaguma centri un problēmas pārvietojas. Varbūt pēc 15—20 gadiem pasaulē būs pavisam cili smaguma centri un prioritātes, varbūt priekšplānā izvirzīsies kādi citi neprognozējami riska faktori, kurus autors nemin, varbūt mūsu

šīsdienas bažas un vērtējumi šķitīs siki un nenozīmīgi. Varbūt.

Taču problēmas, kuras izvirza T. Jundzis savā grāmatā, ir tās, ar kurām Latvija acīmredzot ieies XXI gadsimta pirmajos gados, un grāmata ir vērtīga ar to skatījumu. Cerēsim, ka XXI gadsimtā un nākamajā gadu tūkstoši papildīsies ievadvārdu virsrakstā liktais Plūdoņa citāts — *Tev mūžam dzīvot, Latvija*. Bez jautājuma zīmes. Bet lai tas tā būtu, mums ir jābūt modriem, patriotiskiem un gudriem.

Kā Latvijas Zinātņu akadēmijas pārstāvis ar gandarījumu varu sacīt, ka attaisnojusies Baltijas stratēģisko pētījumu centra izveidošana LZA paspārnē 1993. gada nogalē. Tālava Jundža grāmata ir reāls šī centra darbības apliecinājums un, ja sabiedrība to akceptēs, pirmais tā lielākais panākums. Būtu labi, ja šī grāmata, varbūt papildinātā un modificētā variantā, atrastu ceļu arī pie ārzemju lasītāja.

Rīgā 1994. gada
Ziemassvētkos

LATVIJAS VĒSTURE

Recenzijas

Latvijas drošība: vakar, šodien, rīt

Valdis Blūzma

Tālavs Jundzis. Latvijas drošība un aizsardzība. Izd. "Junda", Rīga, 1995, 572 lpp.

Esmu pārliecināts, ka juridisko zinātņu doktora, NATO stipendiāta Tālava Jundža jaunā grāmata "Latvijas drošība un aizsardzība" izsauks interesi Latvijas sabiedrībā. To lasīs, un ne tikai akadēmiskajās vai profesionālo politiķu aprindās, tādēļ ka jautājumi, kas tajā aplūkoti, ir tuvi visai tai mūsu sabiedrības daļai, kas jūt atbildību par nesen atgūto Latvijas valsti.

T.Jundža darbs neizbēgami kļūs par diskusiju objektu, jo ne būt ne katrs lasītājs būs gatavs pieņemt to materiāla pasniegšanas manieri, kuru mums godprātīgi piedāvā autors.

Interesanta ir pati grāmatas kompozīcija. Parasti autori izvēlas vai nu kādas tēmas atspoguļojumu vēsturiskajā aspektā, neskarot šodienas problēmas un samilzumus, vai arī analizē šodienas situāciju noteiktā problēmu lokā, vēsturiskajam materiālam labākajā gadījumā atstājot lasītāja uzmanības piesaistītāja lomu grāmatas ievadā. T.Jundža darbā divas pirmās nodaļas veltītas Latvijas drošības un aizsardzības vēsturei, bet divas pēdējās aplūko šābrīža Latvijas drošības problēmas un tās nostiprināšanas ceļus un lielā mērā ir vērstas rītdienā. Visnotaļ var pievienoties akadēmiķa J.Stradiņa grāmatas priekšvārdā paustajai domai, ka "... problēmas, kuras izvirza T.Jundzis savā grāmatā, ir tās, ar kurām Latvija, acimredzot, ieies XXI gadsimta pirmajos gados, un grāmata ir vērtīga ar to skatījumu". Bez tam uzreiz gribu atzīmēt, ka grāmata uzrakstīta skaidrā populārzinātniskā valodā, ietver plašu informatīvo, socioloģisko materiālu un turpat vai 20 kartes, kurās lasītājs atradis aizsardzības spēku dislokāciju Latvijā gan 30.gados, gan 1995.gadu iesākot, barikāžu izvietojumu neaizmirstamajās 1991.gada janvāra dienās un vēl un vēl.

Grāmatas ievadā autors uzsver, ka tai cauri vijas divi pavedieni: drošības stiprinā-

šanas centieni ar ārpolitiskajām metodēm un rūpes par valsts sagatavošanu aizsardzībai ar militārajiem un sabiedriskās pretestības specifiskajiem līdzekļiem. Tātad analīzei tiek piedāvāta kompleksa drošības koncepcija, kas ietver gan politiskos, gan militāros, gan ekonomiskos, gan sociālos, gan finansiālos u.c. aspektus. Un šajā drošības koncepcijā valsts finansiālajam un ekonomiskajam stāvoklim (uzreiz nāk prātā Latvijas rūpniecības sabrukums un banku krīze) nav mazāka loma par starptautisko līgumu sistēmu vai bruņoto spēku morālo stāvokli.

Pirmajā grāmatas nodaļā tiek analizēta Latvijas drošība un aizsardzība divu pasaules karu starplaikā (1920. - 1940.g.). Izklāstot šo tematu, autors varēja iet vieglāko ceļu, kuru līdz šim mērojuši daudzi citi pētnieki, radot mitoloģizētu Latvijas tēlu ar gudriem un zinošiem valstsvīriem, brašu armiju un tālredzīgiem komandieriem. Taču apoloģētiskajai historiogrāfijai, kas sevišķi sakoploja autoritārisma ideju pavēni, ir viens būtisks trūkums, jo objektīvie fakti pārāk bieži nonāk pretrunā ar uzspodrinātajām vēstures shēmām.

Vēstures pētnieks nonāk grūtas izvēles priekšā - vai nu pakļauties publikas spiedienam un rakstīt tādu vēsturi, kas varētu kalpot par ideālu etalonu viņa laikabiedriem un par atdarināšanas cienīgu paraugu jaunatnei, vai arī godīgi un nesaudzīgi atklāt vēstures kļūdu savirkņumus, lai rosinātu sabiedrību domāt par līdzīgu problēmu novēršanu nākotnē. T.Jundzis izvēlējies otro vēstures rakstīšanas metodi.

Analizējot jautājumu, vai tika darīts viss iespējamais, lai nodrošinātu Latvijas drošību un aizsardzību pasaules karu starplaikā, autors nāk pie pamatotiem atziniem, ka Latvija, kā arī pārējās Baltijas valstis bija pārāk maz darijušas 1940.gada notikumu novēršanai gan diplomātiskajā, gan militārajā laukā, kaut arī nebūtu pamatoti tām pārmest

bezdarbību. T.Jundzis izdara secinājumu, ka Baltijas valstis nespēja sadzirdēt Lielbritānijas sūtņa Rīgā Dž.Vonsa liktenīgos vārdus: "Baltijas Valstīm vai nujāturas kopā, vai tās kritis kopā!". Arī šobrīd šie vārdi nezaudē savu nozīmi un Baltijas valstu vadītājiem ir jādomā par jebkādu separātas ārpolitikas izpausmju novēršanu, par Baltijas valstu konkurences maksimālu aizstāšanu ar sadarbību.

Autors pārliecinoši parāda, ka Latvija un pārējās Baltijas valstis tolaik bija visai pasīvas ārpolitikā un izturējās drīzāk noraidoši pret ierosinājumiem iegūt starptautiskas garantijas, nekā tiecās pēc tām. Tomēr skaidra atbilde uz jautājumu, kādēļ Baltijas valstsvīri piekopa šādu politiku, grāmatā nav rodama.

Baltijas valstis (arī Latvija) nebija arī sagatavojušās bruņotai cīņai pret spēcīgu potenciālu agresoru. Lai kāds arī gala rezultātā būtu bruņotās cīņas iznākums, taču Baltijas valstu bruņoto spēku kopdarbība varētu nodrošināt Baltijas valstīm vismaz "tautas demokrātijas" valstu statusu ar ierobežotu suverenitāti. Pēc 1939.gada 5.oktobra "kara bāzu" līguma ar Padomju Savienību parakstīšanas Latvijas pretestības iespējas krasī saruka, taču tas nenozīmēja, ka tās vispār izzuda. Latvijas valdība vismaz varēja izteikt protestu pret 1940.gada 16.jūnija notu un atteikties sadarboties ar okupācijas spēkiem, taču tas K.Ulmaņa ieņemtās nostājas dēļ netika darīts. "Tauta un armija nepārprotami būtu aizstāvējusi savu godu, ja vien Vadonis to būtu ļāvis darīt", rezumē T.Jundzis. Ir jāatzīst, ka vēsturniekiem vienmēr bijis ārkārtīgi grūti analizēt zaudētās alternatīvas. Nav iespējams, manuprāt, arī noteikt kādas vēsturiskās personas rīcības vērtējumu ar socioloģisku metožu palīdzību, kā to mēģinājis grāmatas autors, izvirzot jautājumu, vai Ulmaņa valdība rīkojusies pareizi, neizrādot bruņotu pretestību padomju karaspēkam. Tā var vienīgi uzzināt to, kādā interpretācijā sabiedrība pārzina Latvijas vēstures faktus.

Var tikai izteikt izbrīnu par to, cik daudzi ārzemju un pašmāju pētnieki vērtē K.Ulmaņa rīcību kritiskajās 1940.gada jūnija un jūlija dienās par pilnīgi pareizu. Tauta netika informēta par PSRS ultimātīvās notas saturu un gaidāmo padomju karaspēka invāziju. Pats Ulmanis parakstīja visu, ko Višinskis viņam nolika uz galda un ar savu autoritāti balstīja padomju emisāru sastādīto Kirhenšteina un Lāča valdību. Pilnīgi jāpiekrit T.Jundzim, ka K.Ulmaņa palikšana savā amatā līdz pat 1940.gada 21.jūlijam "... bija nepiedodama politiska tuvredzība". Gan Igaunijas, gan

Lietuvas prezidents atteicās sadarboties ar okupantiem, un vienīgi K.Ulmanis no triju Baltijas valstu vadītājiem ieslīga kolaboracionisma grēkā. Zināms, ka Višinskis solīja K.Ulmanim pēc pilnvaru nolikšanas atļaut izbraukt uz Šveici, taču "kompetentās" padomju iestādes pieņēma lēmumu par bijušā valsts prezidenta izsūtīšanu administratīvā kārtā uz Kaukāzu, acīmredzot, lai nepieļautu K.Ulmaņa politiskās pozīcijas maiņu ārzemēs. Var secināt vienīgi to, ka ne bezierunu pakļaušanās Maskavas diktātam, ne arī sadarbība ar okupācijas varas pārstāvjiem nepalīdzēja ne Latvijas tautai, ne arī prezidentam pašam. Šī mācība jāpatur prātā arī, domājot par ritdienu.

Kritisks ir T.Jundzis arī, runājot par Latvijas bruņotajiem spēkiem un valsts aizsardzības plāniem 20. un 30.gados. Būtiska problēma arī 20.gadu Latvijas bruņotajos spēkos bija dzeršana. Piemēram, robežapsardzības priekšnieka L.Bolšteina 1930.gada 11.marta pavēle informē: "80% dienesta pārkāpumu izdarīti zem alkohola iespaida". Līdzīgi incidenti dzērumā bieži notika arī Latvijas armijā. Bija arī kareivju pašnāvības, kas liecina, ka tālaika Latvijas armija sadūrās ar tāda paša veida problēmām, kā Latvijas bruņotie spēki tagad. Arī tolaik bija novērojama dažādo bruņoto spēku vadības sadrumstalotība un savstarpēja sacensība, pārkāpumu slēpšana u.tml. Nebija panākta Baltijas valstu armiju sadarbība. Ievērojami nopietnāki vajadzēja būt Latvijas aizsardzības stratēģijas plānošanai.

Atšķirībā no pirmās nodaļas, otrā nodaļa veltīta nesenai pagātnei - Latvijas drošības un aizsardzības politikai neatkarības atgūšanas un nostiprināšanas laikā (1988. - 1993.g.). Jau ievadā autors norāda, ka līdz šim Latvijā "nepiedodami maz vēribas ... pievērst atmodas procesu un tagadējās situācijas zinātniskai analīzei". Tik tiesām, Latvijā līdz šim nav parādījušās zinātniskas monogrāfijas par trešās atmodas periodu, kaut gan vajadzība pēc tām ir acīmredzama. Ārzemnieki šajā ziņā bijuši rosīgāki (var nosaukt, piemēram, laikraksta "The Times" korespondenta A Livena grāmatu "The Baltic Revolution", kas nākusi klajā 1993.gadā). Daži Latvijas atmodas laika līderi gan nākuši atklātībā ar memoāriem, kuru parādīšanās bez šaubām ir apsveicama, jo satur notikumu aktīva dalībnieka un veidotāja liecību, taču tie nevar aizstāt vispusīgu objektīvu notikumu analīzi. Rakstīt visjaunāko laiku vēsturi ir ārkārtīgi grūti, gan tādēļ, ka nav iegūta nepieciešamā vēsturiskā notikumu

perspektīva, lai noteiktu konkrētas darbības patieso vēsturisko vērtību. Bez tam notikumu dalībnieki ir dzīvi pētnieka acu priekšā. Tas gan ļauj noskaidrot kādu faktu notikuma dalībnieka un aculiecinieka skatījumā, bet ir apgrūtināta kritiska notikumu analīze, jo tā var sāpīgi skart kādu no pašreizējiem politiķiem, kas savulaik sadarbojies ar grāmatas autoru Godmaņa valdībā.

Tādēļ, acīmredzot, grāmatas otrajā nodaļā autors lielākoties ir licis "runāt" faktiem (daļa no tiem minēta publikācijā pirmoreiz), atstājot tiesības secinājumus izdarīt lasītājiem pašiem. Otrajā nodaļā lasītāja uzmanībai tiek piedāvāti ļoti interesanti materiāli. Piemēram, plaši dokumentēts tiek impērisku spēku mēģinājums pārņemt varu Latvijā 1991. gada janvārī. Izrādās, ka jau 1990. gada jūlijā speciālie dienesti bija izstrādājuši plānu par PSRS prezidenta pārvaldes ieviešanu Baltijā. Latvijā tā bija jāīsteno 1991. gada 16. janvārī. T. Jundzis plaši citē LKP CK 1991. gada 13. janvāra plēnuma materiālus, kas liecina, ka impēriskie spēki uzņēma kursu uz bruņotas sacelšanās organizēšanu. Tomēr milzīgais tautas atbalsts LR AP un LTF izveidotajai Godmaņa valdībai, barikāžu izveidošana ap valsts un stratēģiskas nozīmes iestādēm liedza iespēju sazvērniekiem ķerties pie bruņota spēka lietošanas un plāns atņemt Latvijas tautai pašnoteikšanas tiesības izgāzās. Tomēr nevienmēr, vērtējot atmodas perioda procesus, autors ir gatavs demonstrēt lasītājam apslēptās notikumu mehānisma ašperes. Piemēram, T. Jundzis neko nepasaka attiecībā uz jautājumu, kā norisa Latvijas Tautas Frontes tapšana un kādi sabiedrības spēki nāca klajā ar šādu ierosmi. Saprātams, ka šī problēma nav tieši saistīta ar drošības jautājumiem, taču Latvijas sabiedrība joprojām nav informēta, cik liela līdzdalība LTF izveidē bija tā dēvētajām oficiālajām struktūrām.

Grāmatā plaši tiek analizēts jautājums par neatkarības spēku gatavošanos iespējamai X dienai (piemēram, PSRS pārvaldes ieviešanai Latvijā) līdz Latvijas pilnas valstiskas neatkarības sasniegšanai. Autors uzskata, ka barikāžu dienas, kā Latvijas sabiedrības nevardarbigas pretošanās paraugs, ir vērtējamas pozitīvi, jo tās no politiskā viedokļa panāca apvērsuma mēģinājuma izgāšanos. T. Jundzis gan uzskata, ka netika izdarīts viss nepieciešamais aizsardzības jomā, lai varētu stāties preti 1991. gada augusta pučam, piemēram, netika izveidots Nemilitārās aizsardzības centrs, kura radīšanai esot kategoriski pretojušies A. Endziņš un

A. Čepānis. Tomēr T. Jundzis arī uzskata, ka 1991. gada augustā nebūtu pareizi atkal ķerties pie barikāžu taktikas, "... tā būtu nepiedodama politiska kļūda, par kuru nāktos dārgi maksāt ar tautas asinīm", jo tad neapbruņoti cilvēki tiktu nostādīti konfrontācijā ar PSRS karaspēku, kam bija nepieciešamās instrukcijas, lai atklātu uguni.

Runājot par drošības sistēmas izveidošanu Latvijā pēc divvaldības gala Latvijā 1991. gada augustā un PSRS sabrukuma (atzīmējams, ka autors uzsver Maskavas demokrātisko spēku lomu pučistu satriekšanā), T. Jundzis ar nožēlu konstatē: "... ārpolitikā kopumā Latvijai diemžēl neizdevās izstrādāt un pieņemt vienotu un konsekventu darbības koncepciju". Atbildība par to gulstas uz Ārlietu ministriju un LR AP Ārlietu komisiju. T. Jundzis arī parāda lasītājam, ka ārpolitikas koncepcijas trūkums izraisīja pretrunīgus Latvijas valstsvīru un politiķu paziņojumus attiecībā uz Latvijas prioritātēm ārpolitikas jomā. Toties, akcentē autors, LR AP Aizsardzības un iekšlietu komisija jau 1992. gada 23. martā akceptēja Latvijas Republikas aizsardzības koncepciju - vienīgo oficiālo dokumentu, kurā atspoguļojas Latvijas nacionālās drošības intereses.

Autors plaši ataino atjaunotās Latvijas valsts centienus savas drošības nodrošināšanā, īpašu uzmanību pievēršot tās cīņai par Krievijas bruņoto spēku izvešanu no Latvijas teritorijas, kas, bez šaubām, bija galvenais ārējais Latvijas valsts drošības apdraudējums. Ārkārtīgi liela nozīme šajā procesā bija arī Rietumu valstu un starptautisko organizāciju atbalstam. Rezultātā Krievija jau sarunu procesā sāka pamazām samazināt savu militāro klātbūtni Latvijā, acīmredzot, saprotot, ka no Latvijas būs jāaiziet un ka krievvalodīgo aizstāvēšanas kārts izspēlēšana te neko nelīdzēs.

Atainojot valsts aizsardzības pamatu likšanu, T. Jundzis pakavējas pie problēmas, vai nebūtu pareizi, ņemot vērā to, ka Latvijas Republiku atjaunoja, nevis veidoja no jauna, precīzi atjaunot arī 20. - 30. gadu aizsardzības struktūru. Tomēr autors uz šo jautājumu sniedz noraidošu atbildi, uzskatot, ka tomēr nav iespējams un nav arī nepieciešamības atjaunot visas tās struktūras, kas pastāvēja pirms 50 gadiem, pamatojot šo tēzi ar vērā ņemamiem argumentiem.

T. Jundzis pilnībā noraida šād un tad izskanējušos ierosinājumus neveidot Latvijas armiju. Domāju, ka šādu antimilitāru noskaņojumu Latvijā izraisīja ne tikai 50 padomju okupācijas gadi, kā pareizi secina

autors, bet arī tas apstākļi, ka Latvijas neatkarība 1990. - 1991.gadā tika izcināta praktiski nevardarbīgā ceļā. Ja notikumi risinātos pēc 1918. - 1920.gada scenārija, diez vai regulāras armijas pretinieku balsis būtu tik spēcīgas. Ir vēl viens faktors, kas mazina bruņoto spēku veidošanas programmas popularitāti Latvijā. Pēc kara gados kodolbruņošanās apstākļos pasaulē pieaug pacifistiski noskaņojumi, kuru būtiska sastāvdaļa bija orientācija uz atbruņošanos. Esmu pārliecināts, ka bruņoti spēki Latvijai ir vajadzīgi, taču vēl vairāk nepieciešama būtu Latvijas integrācija starptautiskajās aizsardzības struktūrās, starptautiskas garantijas un drošas līgumu sistēmas ar kaimiņvalstīm.

Viens ir skaidrs noteikti. Latvija nevar atļauties sev ienaidniekus, un tādēļ noteikti noraidāms atsevišķu mēra sajūtu zaudējušu politikāņu ierosinājums ierakstīt Latvijas ārpolitikas koncepcijā ienaidnieku numur viens, jo šādi demonstratīvi soļi varētu tikai pasliktināt Latvijas starptautiskās pozīcijas, neko taustāmu nedodot preti drošības jomā.

Trešajā nodaļā autors sīki uzskaitījis Latvijai iespējamās drošības riska faktorus, gan politiskajā, gan ekonomiskajā, gan ekoloģiskajā, gan sociālajā un daudzās citās jomās. Šeit ir daudz socioloģisko aptauju materiālu, kuri raksturo sabiedrības attieksmi pret atsevišķiem riska faktoriem. Ir atainota ārpolitikas un drošības politikas evolūcija Krievijā un uzsvērts Latvijai bīstamo tendenču pieaugums Krievijas ārpolitikā, raksturotas līdz šim neatrisinātas problēmas Latvijas un Krievijas divpusējās attiecībās, to starpā arī Abrenes jautājums. Abrenes problēma ir

sarežģīta, par spīti tam, ka Abreni Latvijas sastāvā iekļāva atbilstoši 1920.gada miera līguma nosacījumiem. Domāju, ka jau sasniegtais Latvijas un Krievijas attiecību veidošanā, ļauj raudzīties nākotnē ar piesardzīgu optimismu. Var pievienoties grāmatā citētajam G.Ulmaņa viedoklim, ka tuvākajā nākotnē 1940.gada scenārija atkārtošāns ir maz ticama, jo vairāk arī tādēļ, ka PSRS vairs nepastāv, bet Krievijai ir radušies nopietni ietekmes pretsvari NVS ietvaros, piemēram, Ukraina.

Ceturtajā nodaļā T.Jundzis aplūkojis pašreizējo Latvijas aizsardzības stāvokli un runājis par iespējam integrēties Eiropas drošības sistēmā. Skatīti Latvijas aizsardzības tiesiskie, administratīvie, finansiālie, tehniskie, psiholoģiskie u.c. aspekti, norādot arī uz būtiskiem trūkumiem bruņoto spēku uzbūvē, kritiski analizēta Baltijas valstu sadarbība drošības jautājumos, norādot uz to nepietiekamo sadarbības gribu. Autors ir pārliecināts, ka būtisku ārpolitisko stabilitāti Latvija var iegūt vienīgi integrējoties Rietumu aizsardzības struktūrās. Šim viedoklim var pievienoties, papildinot to ar domu, ka šiem drošības integrācijas pasākumiem ir jāaptver visa Austrumeiropa. T.Jundzis arī akcentē domu, ka NATO neuzņems valstis, kurām nav atrisinātas teritoriālās problēmas ar kaimiņiem. Tas jāņem vērā, tiecoties starptautiskas stabilitātes virzienā.

Grāmata, kurā argumentēti tiek izvērtēta Latvijas drošība, uzsākusi ceļu pie lasītāja. Tajā var saskatīt arī trūkumus vai nepilnības, bet nenoliedzams viens - lasītājs saņems oriģinālu, fundamentālu pētījumu par sevišķi svarīgu, aktuālu un akūtu jautājumu loku.